

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

V. 2. 1. 1.

E
15

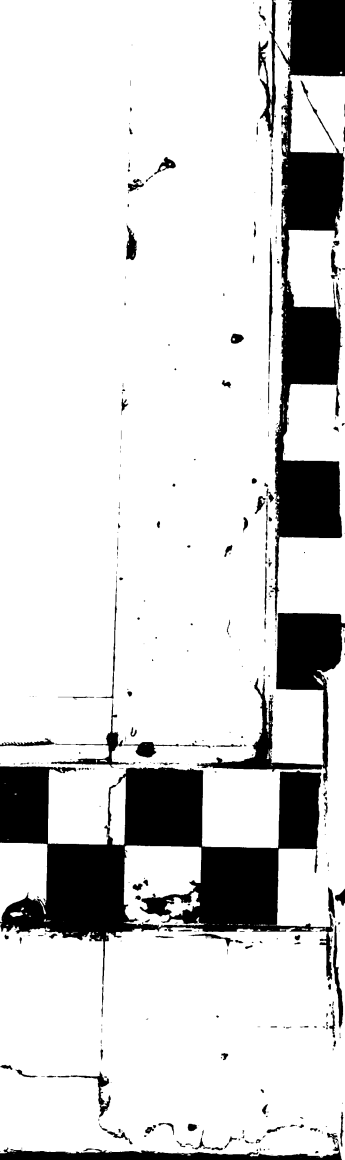

15

E

460

460 E15

KW 460 E 15

D E

BOEKZAAL

D E R
GELEERDE WERELT,

Voor de Maanden
JANUARIUS EN FEBRUARIUS,
Des Jaars 1706.

DOOR
J. VAN GAVEREN.

AMSTERDAM,

By FRANÇOIS HALMA, Boek-
verkoper, in Konstantyn den Grooten,
1706.

DEN EERWAARDEN,
GODTVRUCHTIGEN EN
GELEERDEN HEERE
JOANNES VOLLENHOVE,
OUD KERKENLEERAAR
I N
'S GRAVENHAGE.

EERWAARDE HEER.

len konde ik beter dit eerste stukje der vernieuwde Europeische Boekzaale, van dezen lopenden jaare, opdragen, dan uw Eerw. met wiens heerlyk werk, van *de Heerlykheit der rechtvaardigen*, dit klein toneel van schryveren ontsloten wordt? Want, gelyk dit uw doorwrocht en geleert boek, zoo tydig en zoo wel ter snee, ik meene, korts na het afleggen van uwen meer dan vyftigjarigen dienst, in verscheide kerken van Nederlant bekleedt, in de werelt komt, verheugde het my in 't byzonder, dat dit pronkjuweel van godtgeleertheit my in handen viel, nu ik 't gebou der Boekzaale, wilde ik het niet in duigen zien spatten, door

A 3 eenen

O P D R A G T.

eenen nieuwen Werkbaas , naardien 'er de voorgaande van afzag , moſte voortzetten ; die dan ook , naar 't zich laat aanzien en wy hoopen , om meer dan eene reden , de werelt miſſchien ruim zooveel vergenoeginge zal geeven , waar omtrent wy ons niet verder zullen uitlaaten ; naardien de tydt en de uitgave van dit ſtukje ons haast zullen leeren , (terwylmen , naar 't gemeene ſpreekwoort , den leeu uit de klauw kent) of wy 'er te gunſtig van oordeelen , en ons derhalven in onze meeninge zullen bedrogen vinden.

Wat hier van zy , of niet , eerwaarde Heer , ik zal hier omtrent ten vollen geruſt zyn , wanneer de Schryver zich zoo wel in zynen plicht omtrent uw werk gequeten zal hebben , dat 'er uw Eerw. als men zegt , haar zegel aan hange , en 'er over voldaan zy ; het welk hem een gewiſſe ſpoorſlag , en aanmoediging zal zyn , om met de overige helft , *de zekerſte toevlucht tot de hoogſte rechtvaardigheid* , (dewyl het werk zich naar uwe ſchikkinge als van zelf in tweeën verdeelt) het volgende deeltje der Boekzaale te openen , en het verder met zoo veele fraaie Mengelſtoffen , in zyne verſcheide vakken , op te ſchikken , dat 'er de

O P D R A G T.

de wereldt over zal voldaan zyn; alhoewel ik de Latynsche en Nederduitsche zinspreuk, *difficile est omnibus placere*, 't is qualyk alle man te behagen, zeer wel weete waarachtig te zyn; daar het echter niet zal op aankomen.

Want, myn Heer, dewyl dit niet alleen zwaar, maar volstrekt onmogelyk is; en dat, naar 't zeggen des Dichters, op de ervarenheit gevestigt, Jupiter het elk niet kan van passe maaken, zoo moeten we ons luttel bekommeren, wanteer scheele oogen, of de scherpgetande Afgunst hier of daar iets quaat schouwen in een anders werken, dat of louter verdicht, of inderdaat geen smette, en slechts strydig met hunne verkeerde bevattinge is; of dat, eindelyk, zelf een skonkergesteente van eene juweelkroone moge zyn, dat, door zyne schitterstralen de halfzienden voort de oogen verblindt; even gelyk het blakend zonnelyk de menschelyke oogen, vooral wanneerze zeerig zyn, zodanig verduistert, dat zy niet meer onderscheidentlyk zien, en hun alles groen en paars; als men gemeenlyk zegt, voorkomt; zoodat zulke snorkende oordeelaars, in steede van alles flux meesterachtig te doemen 't geenze meenigwerf niet verstaan,

O P D R A G T.

en zich in hunnen ſtaat van winderige verwantheit, als ofze den top der wysheit beklommen hadden, te kittelen, liever aan den voet van den Wysheitsberg behoorden neder te zitten, en naarſtig het oor te leenen, naar al het geene de Orakelſtem van zoo veele volken en eeuwen, hup van de spitze toeroept; wanneer zy haast zouden gewaar worden, dat ze niet, of zeer luttel van de verhevenſte zaken weeten, en veeleer, in hunnen onvaſten moergront, het eerſte A B C beginsel tot heipalen behoorden te bezigen, dan reukeloos een gebou van ſtout oordeel op een welzant te ſtichten, dat, op den minſten ſtorm van tegenſpraak, inſtorten en overhoop vallen zal.

Overzulks, cerwaarde Heer, moet zich deze Schryver ook wel vergenoegt houden, wanneer hy niet elkeen, maar geſlepe en doorzichtige Verſtanden, mannen van geleerdheit en van de kunſt, en die alles met een gezont en onzydig oordeel overweegen, voldoet, in zoo verre, als hy voor eenen getrouwen Uittrekker van anderſer werken, t'ſcheep komt: want, (uw Eerw. veroorlove het my noch eens te herhalen) dat, indien hy 't geluk der goetkenninge van uw Eerw. zoo omtrent
haar

OPDRAGT.

haar eigen werk, als al 't geen 'er volgt, erlangt, zulks hem meer dan tot eenen lauwerkrans om 't hoofd zal strekken, waarmede hy op den schouburg der werelt moge pronken. Want gelyk eens een zeker Redenaar, met eenen grooten drom volks in de openbare gehoorplaatze zyner redenvoeringe bestuwt, onder die, by geval, een zeer beroemt en doorluchtig Voorstander der geleerdheit tot zynen toehoorder kreeg, die, meer op 't pit der zaake, dan het uiterlyk gebaar lettende, (terwyl de meeste hoop over 't leste onvoldaan scheen) na het eindigen der rede betuigde, dat hy ten vollen vergenoegt was; zoo verblydde zich de eerste hierover ten hoogsten, met betuiginge, dat hem meer voldeedt de goerkenninge van eenen geleerden S dan de toejuichinge der gansche schaare te hebben, waarin de Redenaar zekerlyk niet miskeurde.

Dus, eerw. Heer, moet de Boekzaal-schryver, die van tyt tot tyt onvermomt op het toneel der werelt verschynt; dus moet elk Schryver, die met bewustheit van zaaken en taale zyne gedachten op 't papier brengt; ja zoo moet uw Eerw. zelve zich troosten, schoon zy door zoo vee-

O P D R A G T.

le onwraakbare blyken harer geleerdheit; in dicht en ondicht, eenen onverwelkbaren roem heeft behaalt, die onsterfelyk by de nakomelingschap zal blocien, en waardoor zy boven het driftige en onstuimige zwerk der quaataardige nasprake, in de kalmte der bovenlucht, enen stillen vrede, op den kruin van den berg der wysheit geniet; daar zy de vergiftige beetten der Afgunste niet te vreezen hebbe. Want vont Momus, die toch nimmer van aart verandert, zelf iets te berispen, terwyl hy niet anders konde vinden, in het kraken der schoen van eene Godeffe in het danssen, hy zal uw Eerw. ook wel van verre durven begrypen, en vint hy somwyl in eene zinscheidinge een lettergreep, of in de spellinge een letter, naar zyne meeninge, en 't gemeen gebruik, te kort, strak zal hy hierover veellicht het voorhoofd fronsen, en, als of hier het gansche gewigt der wysheit aan hing, zyne albedillinge en ongenoegen niet verbergen.

Doch zoo staat het niet, geleerde en vermaarde Heer, by rechtschape verstand, die lichtelyk kleinigheden en zaaken, waarover noch geen algemeene uitspraak by het Sanhedrin der wysheit is gedaan, voorby

O P D R A G T.

voorby zien , en elkander te goede hou-
 den , wanneer men de rechte gronden van
 taalkunde en zaaken slechts volgt , waarin
 men , naar het licht der reden , moet t'za-
 menstemmen. Dit kunnen uwe geleerde
 schriften , dit uwe redenwisselingen beves-
 tigen , met hen , dien de toegang tot
 den VOLLEN HOF uwer geleerdheit niet
 geweigert wordt; hier van kan ik in 't by-
 zonder getuigenis draagen , als wien dit ge-
 luk , by myn aanwezen in 's Gravenhage ,
 of dat uw Eerw. my met haar bezoek hier
 t'Amsterdam vereert , menigwerf gebeurt
 is , welk onderhoudt my altoos behaagly-
 ker en genoeglyker was , dan eenig onthaak
 van vrienden , dat niet met de fausse van
 goede en leerzaame t'zamenfprekingen over-
 goten is. En zeker , ik durve wel vryuit
 hier betuigen , gelyk ik fomwyl voorheene
 meer hebbe aangeroert , dat ik aan uw Eerw.
 niet luttel omtrent de kenniffe der ware
 Dicht- en Taalgronden , (ik ben 'er dan
 zoo verre in gevordert als ik ben) ne-
 vens andere onzer beider vrienden verschul-
 digt ben. Want nimmer scheidde ik uit
 uw waardt en aangenaam gezelschap , of ik
 vomt my uit zommige twyfelingen geredt ,
 of met eenig nieu licht bestraalt , en altoos
aan-

O P D R A G T.

aangemoedigt, om de edele Dichtkunst, als eene spelocfeninge en uitfpanninge des verftants, zoo veel het myn tyt en beroepinge toelieten, voort te zetten; welke aanfporinge, gelyk wy de werelt in 't korte hopen te tonen, niet t'eenemaal vergeefs is geweest.

Maar 't is tyt de zeilen, als men zegt, in te haalen, om de haven, daar wy moeten belanden, niet voorby te ftevenen. Want wat zal, wat kan ik tot uwen lof melden, eerwaarde Heer, 't geen dien vergrooten, of uwen naam, die altoos in zegeninge blyve, luifter byzetten zal? 's Gravenhage, gansch Nederlandt, en de Nabuurlanden kennen voorlange uwe be-gaaftheden en verdienften, wier geruchte zelf door de paalen van Europe niet bepaalt wordt. En de Haagfche Kerk, zoo veel jaren tot eenen tempel in den Heere door uwen dienft, opgebout, zal nimmer de trouwe en meer dan vaderlyke liefde vergeeten, waarmede uw Eerw. haar Godts verborgentheden ter zaligheit, uit de zuivere fpringbronnen der H. Godtsfpraken, voorgedifcht en ontvouwen heeft; zoodat zy, door 't hooge Albestier, niet zonder het plengen van veele traanen en gevoelen
des

OPDRAGT.

des harten, onder uwe jongste Kerkrede, van uwen openbaren dienst, is afgescheurt; terwijl zy echter noch dien troost van den Hemel geniet, datze door uw godtvruchtig voorbeeld en heiligen wandel noch dagelyks wordt onderwezen, en tot herdenkinge opgewekt, van 't geene zy zoo menigmaal, tot haare stichtinge en vertroosting, uit uwen monde gehoord heeft; 't geen zy zich ook, voor een goet gedeelte, uit uw bovengemelde werk kan verlevendigen; om van uwe heilige dichtstoffe te zwynen, vooral de zeeghaftige *Kruisstriomf*, dat groot meesterstuk van uwen geest, dat de tyt en nyt zal verduuren; en 't geen, naar uw godtvruchtig voornemen, van veele andere heilige Bybelzangen, op sierlyke zangtoon en gestelt, (behalven noch een tweede stuk uwer Poëzye) staat gevolgt te worden; waar toe de Hemel uw Eerw. in haare hooge jaeren, sterke!

Ondertusschen is 't gebou der groote kerke in den Hage, by zyne ophelderinge in den verleden jaare, en vooral de brave Haagsche burgerschap, niet weinig verheerlykt, door zoo veele uitmuntende vaarzen, uit uwe VOLLE ader gevloeit, daar de vernieuwde Gildetafereelen, aan de wanden en pyleren mede zyn versiert, en zoo lange

O P D R A G T.

't groots gebou zynen kruin ten wolken heft, mede zal pronken; waardoor ook uw naam, gelyk daar uwe goude vaarzen met goude letteren op blinkend marmer zyn gegrift, ook zal vereeuwigt, en in de herten der burgerye, zoo wel als in de gedachten der vreemde beschouweren, als met een staal gegrift blyven.

Geniet noch lange, eerwaarde Vader, den gunstigen invloed des Hemels, in sterkte naar ziel en lichaam, ten beste van Godts kerke, en den Nederlantschen zangberg, die van veelen, tot uwe groote smerte, zoo wordt ontwydt en omgewroet. Altoos strekt het my tot vergenoeginge, dat ik, na myne kaars aan uwen fakkel, en dien van onzen gemeenen aartsvader J. van den Vondel en anderen te hebben aangestoken, met uw Eerw. in alle hoofddeelen t'zamenstemme; en ik zal het my altoos voor eere rekenen, zoo ik, op dat gebaande spoor, haar van verre moge nastreeven; gelyk ook, dat ik my altoos in oprechtheid noeme;

Eerwaarde Heer,

Uw Eerw. bereidw. en
verplichte dienaar

Amsteldam den 18 van
Sprokkelmaand, 1706.

F. HALMA.

DE

DE SCHRYVER DER
BOEKZAALE
AAN DEN
LEZER.

DIt werk, bescheide Lezer, is my buitens alle verwachtinge, en zoo spade te vooren gekomen, dat ik, door andere bezigheden belemmert, niet in staat was, het zelve voor deze twee maanden ter behoorlyker tyt aan 't licht, te brengen, of ook eenige dingen in diervoegen te schikken, als by vervolg, zoo Godt wil, zal gedaan worden. Wat my dies aangaande te wachten staat, 't zy gunst of ongunst, zal de moeder der waarheit leeren, en ik my geern aan het oordeel van wyzer en verstandiger luiden gedraagen. Immers geen mensch zal ondank behaalen met my te berispen, als die genezen ben de reden plaatze te geeven, en zelf bes enkel goetvinden van achtbaare mannen, beuilen te laten gelden. Dit laatste is alreede geschiedt omtrent de spelling en eenige kleinzigheden, waarin ik meer de zinlykheit van een ander, dan myn eigen gedachten gevolgt hebbe. Nichtans moet niemant my het hoest breeken met zaaken, die niet te veranderen zyn. Want wotende den rang der boeken, de kortheit of langheit der uittrekselen, moet ik zelf weten, wat my te doen staat; tot dat'er, of van allen, of van de meesten daar omtrent een vaste regel be-

AAN DEN LEZER.

beraamt worde. Ondertuffchen is myn voornemen de Boekzaal zoo veel op te fchikken, als my mogelyk is; verzoekende ten dien einde de liefhebbers het hunne daar toe by te brengen. Tydingen van fchriften, die noch onder handen zyn: van nieuwe vindingen: van de doot van geletterde luiden, en de wyze hunner uitgang, zullen my wonderlyk wel gevallen; en die my daar van de weet doet, zal ik 't zynner eere niet nalaten te melden. Met netelige dingen zal ik my niet ophouden; ook niet lichtelyk party kiezen in zaaken, die my niet betreffen, en die elk voor zich zelven moet verantwoorden. Verschillen de gedachten van eenige Schryveren van de myne, zy zullen daarom van my niets te lyden hebben. Ider meent dat by de waarheit aan zyne zyde heeft; en't zou hem lastig vallen, over zyn werk, in plaats van een uittrekzel, een fcherpe taale te leezen. Vind' ik geraden 't een of ander te zeggen, 't zal met zulk een bescheidenheit wezen, dat niemant met reden zal konnen klagen. Voor het overige zal ik trachten elk stukje, met den aanvang der maant, klaar te hebben, en daar in zoo veel verschoot van letternieuws te stellen, als my de tyt en vlyt der Geleerden zal aan de hant geven. Niet meer voor tegenwoordig, dan dat ik ben

Uwe dienstgenegene
JOAN van GAVEREN.

Amsterdam den 19 van
Sprokkelmaant, 1706.

D E

D E

BOEKZAAL

D E R

GELEERDE WERELT

V O O R

JANUARIUS E N FEBRUARIUS.

1706.

I. HOOFSTUK.

DE HEERLYKHEIT DER RECHT-
 VAARDIGEN, MET DE ZEKER-
 STE TOEVLUGT TOT DE HOOG-
 STE RECHTVAARDIGHEIT, bree-
 der vertoont in XIV Predikaatsien, door
 Joannes Vollenhove, Dr. der H. Theo-
 logie en Predikant in 's Gravenhage; by
 Abraham de Hondt, 1706. In 4 groot
 88 bladen.

A Lwaar't, dat de Heeren Heinfius, Broek-
 huizen, Hoogstraaten, Moonen, en
 meer andere beroemde dichters deezes tydts,
 B hun-

hunne pennen niet gebruikt hadden , om het werk van zoo deftigen Schryver te vereeren , zoo zoude het toch daarom niet te minder verkocht worden.

Om de waarheit te zeggen , onder zoo een groot getal van kerkredenen , die nu dagelyks ter baane komen , en waarmee men gemakelyk eene gansche boekery zou kunnen stoffeeren , vind men 'er weinige , die by deeze , zoo ten aanzien van de stoffe , als van de wyze der behandelinge haalen kunnen.

Het gansche werk bestaat in xiv zeer uitvoerige vertoogen , zonder nu te spreken van een vyftiende , 't geen 'er tot een slot of toegift op de voorgaande is bygevoegt. Het eerste zevental , nopens de heerlykheit der rechtvaardigen , zal ik tegenwoordig voornemen , en de rest tot nader gelegenheit spaaren.

De Heer Vollenhove dan , gezint om de heerlykheit der rechtvaardigen in top te stellen , doet zich voor af hooren over de woorden van Salomon , Spr. xii, 26. *De rechtvaardige is voortreffelyker dan zyn naaste.* Dus komt voor eerst , na een welgepaste inleidinge , in aanmerking , wien Salomon onder den naam van *een' rechtvaardigen* wil aanwyzzen. Niemand moet denken , zegt de Heer Vollenhove , dat hier gesproken wordt van zulk een , die rechtvaardig is naar den eisch van de wet , en tegen wien de wet overzulks niets kan inbrengen. Geenzins : want de volmaakte rechtvaardigheit is alleen een voorrecht der zalige Engelen , die het huis van hunnen vader nimmermeer verlieten. Nie-

mant

mant moet ook denken, dat Salomon hiet spreekt van zulk eenen, die slechts in zyne inbeelding rechtvaardig is, gelyk de Fariseën ten tyde van Christus. Want gelyk de voortreffelykheit, waar van hy in den text handelt, niet in schyn, maar in waarheit en wesen bestaat, alzo ook de rechtvaardigheit. Wat dan? Een rechtvaardige is naar den ganschen inhoud van de H. Schrift, en bygevolg ook naar de meeninge van Salomon, zoodanig een, die met Godt door Christus verzoent, en door zyne gerechtigheit uit genade gerechtvaardigt, de rechtvaardigheit doet, gelyk hy rechtvaardig is. Zoodanig een, die, gelyk men in de schoolen spreekt, een tweederlei gerechtigheit heeft; eene toegerekende, die voor hem gewrogt is door Christus, en door het geloove aangenomen; en een' inklevende, die in hem gewrogt is, en zich vertoon in de betrachtinge der goede werken.

't Raakt niet, dat Salomon schreef in een' tyd, dat de Messias in den vleefche noch niet geopenbaart was. Want gelyk Christus gisteren, en heden, en in der eeuwigheit de zelve is; alzo is hy ook het Lam, dat ten aanzien van Godts voornemen en belofte al geslagt is voor de grontlegginge der wereldt. Immers daar op hadden de vaderen des ouden Testaments gezien, daar op hadden alle die offeranden haaren weerslag, daar van hadden de Profeeten zooduidelyk gesproken. 't Was toch onmogelyk, dat het bloedt van stieren of van bokken de zonde konde wegnemen; en derhalven dienden zy maar tot schaduwen

van den geenen , die ze waarlyk zoude verzoenen , en een eeuwige gerechtigheit aanbrenghen door het Evangelie.

Dit aldus afgedaan , komt de Heer Vollenhove tot de verklaringe van het woordt *naaste*. Doch wie is nu die *naaste*, boven welken de rechtvaardige naar de taale van Salomon uitmunt ? Wel is waar , dat de Joodsche meesters doorgaans iemants *naaste* noemen , aan wien hy, of door maagfchap, of door eenige byzondere inzichten verknocht is : maar hier zegt de *naaste* van eenen rechtvaardigen wat anders ; mits hy regelrecht tegen hem overstaat. De *naaste* derhalven van eenen rechtvaardigen , zoo als men het woordt hier nemen moet , is een mensch , die zyn *naaste* is ten aanzien van zyne natuurlyke geboorte , als met hem uit een en het zelfde bloet voortgekomen : doch voor de rest buiten den staat der genade , doende den wille des vleeschs en der gedachten.

Uit welke verklaringe dan van zelf volgt , 't geen in den text gezegt wordt ; namelyk , dat de rechtvaardige voortreffelyker is dan zyn *naaste* , dat is met een woordt gezegt , als de godtlooze. Want zoo men deeze twee eens tegen malkanderen wil vergelyken , en by het licht van Godts woordt met een aandachtig oog beschouwen , zoo zal men bevinden , dat de waarde en heerlykheit van den eenen zoo verre boven den anderen uitsteekt , dat men geen woorden genoeg kan uitdenken , om zulks ordentelyk te verklaaren. Immers alle uitstekendheit , die een mensch bo-

ven

ven anderen heeft, bestaat of in zyn geboorte, of in zyn gebied en heerschappye, of in den overvloed zyner rykdommen, en daar uit gevolgden luister van wooninge, klederen en omslag; zonder nu te spreken van meer andere zaaken, die de Heer Vollenhove hier sierlyk en uitvoeriglyk ophaalt. Doch by wien kan'er meer uittekenheit en voortreffelykheit zyn, dan by een' rechtvaardigen? Ziet men op zyn afkomst en geslacht; 't is niet minder dan koninglyk. Hy is een zoon van Abraham, een kindt des verbondts, een kindt der verrysenisse, wiens vader Godt, wiens moeder de H. Kerk, wiens oudste broeder Jezus Christus is. Ziet men op zyn magt en heerschappye: hem is een ryk gegeven boven alle ryken. Hy is een gezalfde des Heeren, een Koning en een Priester. Ziet men op zyne rykdommen: wiens schat is zoo uitnemende als de schat eens rechtvaardigen? Hy kan zeggen: *De Heer is myn deel; de Heer is het deel myner erffenisse; Godt is myn deel in der eeuwigheit.* Ziet men op zyne wooninge: wiens woning is zoo heerlyk dan de woning des geenen, die, schoon hy hier op aarde slechts een vreemdeling is, echter een huis heeft, niet met handen gemaakt, maar dat eeuwig blyft in de hemelen? Ziet men op zyne dienaaren en omslag: de dienaaren en lyfwachten eens rechtvaardigen zyn de zalige Engelen, die hem als een' Vorst, op Godts bevel, moeten omringen. Ziet men op zyn gezelschap: (gelyk toch groote persoonaadjen niet anders

dan by de treffelyksten verkeerem :) hy is ge-
 duurig in 't gezelschap van zynen Schepper,
 daar hy zich ontlast van alle zorge, als in
 zyns vaders schoot. Ziet men wyders op zy-
 ne kledinge : hy is bekleedt met blinkent fyn
 lywaat ; met klederen gewasschen in het bloedt
 des Lams ; omhangen met den mantel der
 gerechtigheit : zoo dat Salomon in alle zyne
 heerlykheit niet is bekleedt geweest, gelyk
 een van deeze. Immers dus staat het met
 den rechtvaardigen. Maar hoe nu met zyn'
 naaften, volgens die verklaringe, die we hier
 boven van het woordt *naaste* gegeven heb-
 ben ? Zeker een natuurlyk mensch, een kindt
 deezer wereltd, een booze zondaar is het ver-
 achtste en snoodste wanschepfel dat men zich
 verbeelden mag. Want, spreekt men van zyn
 afkomst : hy is het zaat der oude slange.
 Spreekt men van zyne magt en heerschappye ;
 hy is zelf onder de magt van den Satan, ver-
 koft onder de zonde, een elendige slaaf, die
 voor al zynen arbeit en moeite geen andere
 vergeldinge te wachten heeft dan de doot.
 Spreekt men van zyne rykdommen : schoon
 hy'er eenige heeft naar de wereltd, hy is toch
 in der daad arm en behoefdig. Spreekt men
 van zyn gezelschap ; zyn gezelschap zyn de
 kinderen der duisternisse, dwaazen, die meest
 al den naam van redelyke schepfelen onwaar-
 dig zyn. Spreekt men van zyne tafel en kle-
 dinge ; zelf in zyne weelde en pracht is hy
 hongerig, naakt en afgrysselyk. 't Slot dan
 is : *De rechtvaardige is voortreffelyker dan zyn
 naaste.*

Dit

Dit dan aldus vast gestelt en nader bewezen, zoo komt de Heer Vollenhove in zyn tweede verhoog over den zelfden text, by wyze van toepassing tot verscheide plichten, die men uit aanmerkinge van de voorengemelde waarheit, nopende d'uitsprokenheit en voortreffelykheit des rechtvaardigen boven zynen naasten, heeft waar te nemen. Dit schikt zich alles van zelf. Want is een rechtvaardige voortreffelyker dan zyn naaste; zoo komt hier te pas, 't geen d'Apostel leeraart: *Geest eere, dien gy eere schuldig zyt*. Is een rechtvaardige voortreffelyker dan zyn naaste; zoo moet ook een rechtschape ziel naar die voortreffelykheit trachten, de zonde verlaten, het goede behartigen, en, met een woordt gezegt, zich zoodanig aanstellen, als voor Godts alziende oogen betamelyk is.

En gemerkt by een' grooten staat wel een groot gemoet past, zoo dient een rechtvaardige zich niet te bemoeien met de nietige dingen van deeze werelt. In den Hemel is zyn schat, daar moet ook zyn hart wezen. Gebeurt het derhalven, dat hem hier op aarde, onder al dat gewoel, t'een of t'ander overkomt; hy moet 'er zich weinig aan kreuken. Wordt hy gesmaadt of verongelykt: groote luiden behooren zich niet te vergrammen over beuzelingen.

En dewyl treffelyke menschen niet anders zoeken dan huns gelyken, en zichzelf van het snoode graau afhouden; zoo moet ook een rechtvaardige zich afkeeren van de godtloozen, en zich voegen by de godtvruchtigen; en

niet alleen, opdat hy onder hen moge geëert, maar ook door hun voorbeeldt en heilzaame lessen langs hoe meer aangezet worden, om zyne roeping en verkiezinge in de betrachtlinge van het goede vast te maken.

Dit wordt van den Schryver nader uitgehaalt, als hy gaat vertoonen den pligt van een' rechtvaardigen omtrent zichzelve, omtrent zynen evenmensch, omtrent Godt en zyn woordt. Doch het zal tydt zyn hier van af te scheiden.

In het derde verhoog over de woorden van David, Pf. xxxvii, 6. (*Hy zal uwe gerechtigheit voortbrengen, als het licht, en uw recht, als den middag*) spreekt de Heer Vollehove afzonderlyk van het loon der rechtvaardigen. Want, alhoewel de deugt om zichzelve beminnelyk is, nochtans, omdat m' 'er onder duizenden naaulyks een vindt, die in de deugt niet anders dan de deugt zoeken zal; en dat niet alleen de godtloozen zeggen, *het is vergeefs Godt te dienen*: maar dat ook zelf de rechtvaardigen zouden bezwyken, indienze geen vergeldinge te gemoet zagen; zoo komt de goedheit des Heere uit een overmaat van gunste ons hier in te hulpe: en gelyk by den moetwil der boosheit door dreigementen van straffe in toom houdt; zoo prikelt hy den mensch tot de rechtvaardigheit door veele schoone beloften, trachtende hem alzoo t'ondersteunen in alle zyne rampen, en hem niet zoo zeer te trekken met kracht, als wel te leiden door minzaamheit en aanlokfelen,

Hier

Hier van ziet men een staaltje in den text door den mond van David : *Hy zal uwe gerechtigheid voortbrengen, als het licht, en uw recht, als den middag.*

Men behoeft weinig moeite, om de woorden van *recht* en *gerechtigheit* naaukeurig t'onderscheiden, en den zin van beide te vinden. Al wat Augustinus en Ambrosius hier bybrengen van een oordeel des geloofs, dat het booze verwerpt, en het goede uitkieft, hoewel misprezen en bespot van ongeloovingen, toont, dat ze meer gelet hebben op het woord *judicium* in de Latynsche vertaalinge, dan op den styl der H. Schrift, en het woord van den grondtext. Want *recht* en *gerechtigheit* zeggen hier het zelve; gelyk dikwyls, daar deeze woorden by een staan. Te weten, zy betekenen beide een rechtvaardig en godtvruchtig leven, dat recht geschikt is naar 't volmaakte voorbeeld der gerechtigkeit, Gods heilige wet. Dus spreekt de Heer by den Profeet Jesaias LVI. 6. *bewaart het recht, en doet gerechtigkeit.* Evenwel wordt hier van David ook in 't byzonder gezien op het recht en de rechtvaardige zaake der godtvruchtigen. Zulks, dat de zin is, dat Godt de onschult zyner dienaaren, voor zoo veel die van anderen tegens recht betwift wordt, zal ontdekken en ten toon stellen. Want het gebeurt meermaalen, dat de godtloozen arbeiden, om het recht der vromen te verdonkeren, 't zy dan door vuile lasteringen, 't zy door openbaar geweld en shoode trekken. Doch Godt zal hunne zaake ter hand nemen; hy zal het

B 5

het geene verduistert en verborgen is openbaaren. *Hy zal uwe gerechtigheit*, staat 'er, *voortbrengen*, als het licht, en *uw recht*, als den middag.

De woorden van *licht* en *middag* brengen wederom eenen zin uit; 't zy dat men het *licht* eigentlyk neeme, of oneigentlyk voor de zonne. De zin is, dat Godt de rechtvaardige zaake zyner gunstgenooten in de oogen van allen zoo heerlyk zal doen schitteren, als een helder licht; ja als de zonne op den vollen middag, wanneer men gelooft, dat het daglicht eens zoo groot is als anders.

Inderdaat, een gansch heerlyke belofte, die, gelyk ze wederom een bewys geeft van de voortreffelykheit des rechtvaardigen boven zynen naaften, en haare vastigheit zoo veel te zekerder is, dewyl Godt, als een rechtvaardig rechter, niet kan nalaten den verdrukten recht te doen, en zulks door menigvuldige bewyzen aan Mozes, Job, Jozef, Elias, Daniel en meer andere heiligen, na dat ze door veelerlei quellinge beproeft waren, duidelyk getoont heeft; ook alzo magtig is, om een benaaude ziele te troosten in donkere dagen, of haare hoope te sterken: als wetende, dat de godtloozen, die nu zeggen, waar is uwe Godt? in 't einde zullen gewaar worden, dat hy hunne zaake heeft aangenomen, en hun recht, uit de duisternisse hervooft gebragt.

Dit is 't niet al, Lezer: maar de Schryver toont, dat men uit deeze belofte noch eenige byzondere leeringen moet trekken.

Want

Want beloofst Godt door David, dat hy de gerechtige zaake zyner kinderen zal ontdekken en handhaven; wat kan men dan beter doen, dan in smaadheit en verdrukkinge de wraak laten aan hem dien ze toekomt, en die het vergelden zal? 't Is een bewys, datwe Godt voor onwillig of onmagtig aanzien om zyne belofte na te komen, wanneerwe zoo heet en gereet zyn, om over geleden ongelyk ons te wreken: behalven, dat het te vreezen staat, dat Godt als een yverig Godt, en ja-loers datwe hem het zyne benemen, ons dus doende aan ons zelve zal laten, en de handen van onze zaake gansch aftrekken. Dit is 't eerste.

Maar ten anderen leerenwe hier uit, dat, indien Godt zoo getrouw en yverig is voor onze zaake, wy ook getrouw en yverig moeten wezen voor de zyne. Dit is niet meer dan een schuldige plicht, en wel inzonderheit te betrachten, nu de dagen boos zyn.

De derde plicht is, datwe ons zelve, en ons gansche leven overgeven tergehoorzaamheit van den Allerhoogsten, en nooit verstaanwen op dien heiligen en allerveiligsten weg des hemels: altyt wel gemoedt, altyt standvastig, altyt onbeweegbaar, altyt overvloedig te zyn in het werk onzes Godts: als die weten, dat onzen arbeid niet ydel is in den Heere.

Van 't vierde en vyfde vertoog over de woorden van Salomon, Spr. XXI, 15. (*'t Is den rechtvaardigen een blydſchap recht te doen,*) staat kortelyk te zeggen, dat de Schryver, we-

wederom te kennen geeft , dat hy door den persoon hier voorkomende , niet wil verstaap hebben een mensch , die volslagen rechtvaardig , dat is , zonder zonde is ; maar zoo een , als hy te vooren in zyn eerste verhoog beschreven hadde. Wyders 't geen 'er van gezegt wordt , dat het hem een blydschap is recht te doen , wil niet anders aanwyzen , dan dat hy zich vermaakt in het goede , dat hy vrolyk is op den weg van Godts getuigenisse , en dat al zyn lust is in de wet des Heeren. Even als het David ging , toen hy zeide , *Pf. cxix, 16. Uwe geboden , ó Heere ! zyn myne vermaakingen : ja , uwe wet is al myn vermaak.*

Nu , hier uit blykt wederom de voortrefelykheit des rechtvaardigen boven zynen naasten. Want wat begrip heeft toch een wereldtling van deeze blydschap , die alle verstant te boven gaat ? Zoo hy zich verblydt , 't is of in de vergankelyke goederen dezes tegenwoordigen tydts ; of in het verdriet van zynen evenmensch ; of in allerlei zonde en boosheit. Maar wat is dat voor een blydschap ? Gewisselyk een onbestendige , een ongeregelde , een onzinnige , en daarom geen waarachtige , geen rechte blydschap te noemen.

Doch , gelyk dit een van de dingen is , waar in d'uitnemendheit van een' rechtvaardigen boven die van zynen naasten bestaat , dat hy zich verblydt in het beste dat 'er wezen kan , namelyk , in recht te doen ; alzoo is het ook een proef , om te weten , of iemandt onder het getal der rechtvaardigen behoort of niet. Want ,
wat

wat helpt het , dat zich iemand kittelt in zynen staat , dat hy zich wondere dingen inbeeldt , daar hy ondertuffchen in het werk des Heeren slaau is ; en met de godtvruchtigheid meer wil pronken op het toneel van deeze wereldt uit deeze en geene byzondere inzichten , dan uit een waarachtig vermaak in de wet zynes Godts.

Maar , hoe ? zal iemand zeggen , wat vermaak steekt 'er in Godts wet , wat vreugdt kan iemand scheppen , zoo wanneer hy verplicht is dien ontzachelijken Heer boven alles te eeren , te dienen , te heiligen , in woorden , werken en gedachten ? Wat vermaak , zegge ik , dat hy zynen naaften zal beminnen als zichzelfen ; geen liefdeplicht hem ontzeggen , 't zy naar ziel of lichaam ; ja zelf zegenen die hem vloeken , en bidden voor de geenen die hem geweld doen ? Wat vreugde , noch eens , dat hy zich zelven zal verloochenen , het kruis zynes meesters opnemen , vader en moeder verlaten , zyn ergerende rechtehandt afhouden , stryden om in te gaan door d'enge poorte , geweld doen op Godts koningryk , en wat dies meer is ? Doch de Schryver beantwoordt dit alles in 't breede , zonder het minste van die tegenwerpingen voor by te gaan. Zie hem in zyn vyfde ver-
toog.

In het zesde , wederom over Salomons woorden , Spr. xxix, 22. (*Een ongerechtig man is den rechtvaardigen een gruwel : maar die recht is van wege , is den godloozen een gruwel*) wordt aangewezen de groote tweedracht

dracht en afkeerigheid, die'er is tusschen den rechtvaardigen en godloozen. Dit verschil ryft uit de strydigheid van hun beider aart en zeden. Want gelyk *idem velle atque idem molle*, het zelve te willen, en het zelve niet te willen, de rechte vriendschap maakt; alzoo baart verscheidenheit van trek en begeerte doorgaans verwydering. Doch wat verschil van aart en genegenheit kan men zich grooter verbeelden, dan tusschen een' godtvruchtigen en godloozen? Die wandelt naar den geest, deeze naar het vleesch; die op den weg des Heeren, deeze op den weg van zyn eigen harte.

En wil men de reden van dit verschil noch verder naspooren, men zalze haast vinden in d'ontmoetinge van beide partyen, als men maar let, waar op d'eene by d'andere toelegt. Want de vroomen zyn steets uit, om als Godts getrouwe dienstknechten de godloozen te winnen; en de godloozen daarentegen zyn verwaant by zichzelf, en zy vergrammen zich over het geene haar behoorde te verbeteren. Zy zeggen tot malkanderen: Wysh. 11, 12-16. *Laat ons op den rechtvaardigen loeren: want by is ons schadelyk. Hy kant zich tegen onze werken, en verwyt ons de zonden, tegens de wet begaan. Hy is ons tot een wederlegginge onzer gedachten geworden. Hy valt ons lastig zelf aan te zien: want zyn leven is anderen ongelyk, en zyne paden heel andere. Wy worden valsch zilver by hem geacht, en hy houdt zich van onze wegen af, als van onreinigheden.*

Aan

Aan d'andere zyde , als de rechtvaardigen zien , dat de godloozen in haare wegen volharden , keeren zy zich van hen af , verachten hen als Godts vyanden , ja schuwen hen meer dan adderen of slangen.

De Heer Vollenhove haalt dit wederom netjes uit , en toont vervolgens den oorsprong van die tweedracht , zoo onmydbaar , als onverzoenlyk , van 's wereldts begin af.

Op de vraage , hoe zoo groot een afkeerigheid en vyandschap kan bestaan met het bevel van den Zaligmaker , (*hebt uwe vyanden lief , zegentze die u vloeken , doet wel die u baten , bid voor de geenen die u vervolgen en geweld aandoen ,*) wordt geantwoordt ; dat , gelyk de haat der godloozen , die hen tegen godvruchtigen aanvoert , geen' toeleg noch vlyt belet , om door gelykheit van godloozen wandel hen ook te bederven ; de godvruchtigen alzoo door het misnoegen , 't geen tusschen hen en de godloozen altoos blyft , in heiligen yver om door verbeteringe hun Gode te winnen ; als 'er kans toe is , niet gestuit of lichtelyk afgeschrikt worden. Ja dit is d'oorzaak , als gezegt is , die ondeugtzaame menschen tegens Oprechten niet weinig verbittert , darze door hen berispt en ten goede vermaant worden , geen arbeit tot hun bekeeringe gewoon te dulden ; als vry en onverhindert gezint voortaan te zondigen ; al te noode uit dien doodslaap gewekt ; liever gemakkelyk rustende , en lust in de werken der duisterlike scheppende : gelyk vledermuizen en nachtuilen den nacht beminnen. En gelyk hier onder-

derscheit dient gemaakt tusschen verbeterlyke en onverbeterlyke zondaaren, zoo ook tusschen godloozen en godloosheit. Want voor zoo veel een godlooze een mensch en Godts schepsel is, vereischt hy onze liefde en medelyden; maar voor zoo veel Godts beelt door boosheit in hem is uitgewischt, verdient hy onzen afkeer. Want haat Godt alle werkers der ongerechtigheit, en zyn de boozen hem een gruwel, waarom zouden wy ook niet van hen gruwen? Immers David, die anders zyn' vervolger Saul zoo begunstigde, en ook weldadig was tegens wrevelige vyanden, houdt het haaten van zulke booswichten niet voor een quaadt, maar voor een goedt werk. Dus spreekt hy in den 139sten Psalm: *Zoude ik niet haaten, o Heere, die u haaten, en geen verdriet in hen hebben, die tegens u opstaan? Ik haatze met een' volkomen haat, tot vyanden zynze my.*

't Gebruik van dit alles is, 1. Dat het niemant moet vreemt dunken, dat vroomen veel haats en smaats bejegt van de godloozen: 2. Dat men evenwel, om zulks t'ontgaan, hen geenzins moet volgen of naauwe vriendschap met hen houden: 3. Dat onder tusschen de vyandschap der godloozen de Christelyke eendracht moet sterken, om gelykerhandt tegen de boosheit te stryden, enz.

Het zevende vertoog is over de woorden by den Profeet Jeremias, H. v, vers 1. *Gaat om door de wyken van Jerusalem, en ziet toe, en verneemt, en zoekt op haare straten, of 'er een is die recht doet, die waarheit*

beit. zoekt; zoo zal ik haar genadig zyn.

Hier uit toont de Schryver altoorens, dat men deeze taale te nemen hebbe, als gesproken tot rechtvaardiging van Godts oordeel over een volk en stad, waar mede het zoo elendig gestelt was, datm' 'er niet een godtvruchtig mensch wist te vinden. Daar op voortgaande tot de beschryvinge van Jerusaleem en haare godloosheit, mitsgaders de belofte daar aan gedaan, komt hy eindelyk tot de zwaarigheid, hoe Jeremias, of Godt door hem, d'ontmoetinge van een godtvruchtig mensch op Jerusalems straaten kan ontkennen: dewyl het niet wel te gelooven is, dat 'er in zoo een volkryke stad niet een eenig mensch zoude geweest zyn, die Godt vreesde. Want, (om nu niet te spreken van den koning Josias, in wiens tydt Jeremias profeteerde, of van Ebedmelech, een Moor van afkomst) immers was te Jerusaleem een Baruch, een recht gezegende, die Godts woorden uit den mond van Jeremias in een rolle schreef; en in 't huis des Heeren den volke voorlas. Om deezen knoop t'ontbinden, geeft hy hier verscheide verklaringen, die deeze en geene Schryvers daar over gemaakt hebben. Zommige meenen, dat Godt in den text verkleinender wyze spreekt, vertoonende, dat het getal der rechtvaardigen binnen Jerusaleem gansch gering was. Andere zyn van gedachte, dat by eenen, die waarlyk recht doet, verstaan wordt een uitstekent handhaver van recht en waarheit: een man, yverig en magtig om 's volks boosheit

C

door

door zyn ontzachlyk voorbeeldt in toom te houden , en zich zelve als een' muur tot nootweer te stellen tegens de goddelyke verbolgentheit. Andere willen , dat de weinige rechtvaardigen in Jerusaleem zoo onbekent waren , en zoo zelden op straat quamen , dat men 'er naaulyks een zoude hebben kunnen vinden of aanwyzyn.

De leering van dit alles gaat over het vermogen der rechtvaardigen , dienende tot bewys van hunne heerlykheit , en wyders over den rykdom van Godts genade.

II. HOOFDSTUK.

DIGNORUM LAUDE VIRORUM
IMMORTALITAS , sive Vitæ Theologorum , Jure-consultorum & Politicorum , Medicorum atque Philosophorum , maximam partem Germanorum , nonnullam etiam Exterorum , à MELCHIORE ADAMO. Editio tertia , accurate recensita , & triplici indice , Personarum gemino , tertio Rerum , locupletata.

Dat is :

*VEREEUWIGING DER ROEMWAARDIGE MANNEN , bestaande in een
Le-*

van *Januarius* en *Februarius*, 1706. 39

Levens-beschryvinge van verscheide Godt-geleerden, Rechtskundigen, Staatsluiden, Geneesmeesters en Wysbegeerigen, zoo Duitschers als anderen, door MELCHIOR ADAMS.

De derde druk, naaukeurig overzien, en met een drievoudig bladwyzer verrykt. Te Frankfort by Johannes Maximiliaan van Sande, 1705. in Fol. groot 330 bladen.

Dit werk vervat den Levensloop van meer dan vyfhondert uitstekende mannen, die in het gemeenebest der geleerden, hoewel d'een meer dan d'ander, hebben uitgeblonken. Wat nuttigheit hier uit te haalen zy, zal ik mynen Lezer zelf laten oordeelen, en hem alleen te binnen brengen de woorden van Terentius in zyne Gebroeders:

*Inspicere tanquam in speculum, in vitas
omnium*

*Jubeo, atque ex aliis exemplum sumere
sibi.*

*Hoc facito: hoc fugito: hoc laudi est: hoc
vitio datur.*

Waar van de zin is: Dat men moet letten op het leven van anderen, en hunne daaden tot voorbeelden nemen, opdat men leere, wat te volgen, of te myden staat. Ik geloofe ook, dat de H. Schrift met geen ander inzicht ons zoo veel van de hoedanigheit en het bedryf van byzondere luiden, zoo in het oude als

nieuwe Testament, aan de handt geeft; vermits het kennelyk is, dat voorbeelden ruim zoo krachtigen indruk maken dan leeringen en wetten. Dat zelfde oogmerk zal ook Dorotheus, bisschop van Tyrus gehad hebben, die het leven der groote en kleine Profeten, mitsgaders der twaalf Apostelen en zeventig Leerlingen van Christus beschreven heeft. En wat zal men zeggen van Plutarchus, van Diogenes Laërtius, van Hesychius, van Eupapius en Filostratus, die hun tydt en vlyt in zulk een byzondere levensbeschryvinge van doorluchtige persoonaadjen besteedt hebben? Doch laat my het een en 't ander uit dit fraaje werk van den heere Melchior Adams uittrekken.

Van JOANNES HILTENIUS, die omtrent het jaar 1485 in Thuringen, en naderhandt te Eysenach onder de Franciskaners geleefd heeft, staat hier aangetekent, dat, als hy van dat volk, ter oorzaake, dat hy eenige kennelyke misbruiken berispt hadt, in de gevangenis was geworpen, naar 't getuigenisse van Melancton, zoude gezegt hebben: *Al dit ongelyk wil ik geerne verdragen om de wille van Christus. Ik hebbe niets geschreven of geleeraart, 't welke den staat der Monniken kan nadeelig zyn. Maar in het jaar 1516 zal 'er een ander komen, die u zal verderven, en gy zult hem niet kunnen wederstaan, of door banden bedwingen.*

Om de Schriftuur wel te begrypen, moft men, zyns oordøels, deeze twee dingen in acht nemen: Vooreerst, dat men de Schrift

geen

geen geweldt deede; en ten anderen, dat men de Schrift met zich zelven vergeleek.

JOANNES OECOLAMPADIUS, in 't Duitſch *Hauz-Schein*, wierdt geboren in het jaar 1482, te Winsbergen. Eerſt hadt hy zich begeven tot de Rechtsgeleerdtheit, en trok, om meerder voortgang daar in te maken, van Heidelberg naar Boulonje. Doch wederom te Heidelberg gekomen, geraakte hy aan het onderzoek der heilige Schrifture. Vervolgens prediker geworden, en in den jaare 1516, te Bazel Doctor der H. Theologie gemaakt, verviel hy, door een al te groote vryheit naar dien tydt, mede in den haat der monniken, zoo dat hy ter naauwernoodt de gevangenis ontſnapte.

Te Bazel bragt hy te weeg, dat men de kinderen in de landſpraake doopte, en het Avondmaal onder beiderlei gedaante bedient wierdt. Wyders leerde hy, dat de Mis geen offerande was voor levenden en dooden: dat het wijen van palm, waskaarſen, en wat dies meer is, niets te beduiden hadde.

Hy ſtierf na een ziekte van vyftien dagen, op den eerſten van Wintermaant, in het jaar 1531, met groote blyken van godtvruchtigheit, in het bywezen van verſcheide menſchen: alhoewel zommigen hebben voorgegeven, dat hy door vergif, of anders in 't heimelyk was aan kant geholpen; ja eenige zich niet onrzien hebben te zeggen, dat hy zich zelven had omgebracht. Zyn lykſtatie was treffelyk, en men heeft hem in de Domkerke

kerke te Bazel, daar hy gelegd is, een aanzienlyk graf-schryft gegeven.

Van zyn boek over het Avondmaal schreef Erasmus aan zyne vrienden, dat het zoodanig op voeten stondt, *dat het zelf d'uitverkooren zou konnen doen dwaalen.*

Hy was in waarheit een geleerd man; zachtmoedig van aart, en een vyandt van noodelooze twisten.

LUTHER quam ter wereldt in het jaar 1483, op den tienden van Slachtmaant, een weinig voor middernacht, t'Isleben, in 't Graaffchap van Mansfelt. Hy was van een oudt en bekendt geslachte. Zyn vader was Joannes Luther; zyn moeder Margreta Lindeman, luiden van middelbaaren staat. Men gaf hem den naam van *Marten*, ter oorzaake, dat hy op den zoo-genaamden Sint Martensdag gedoopt wierdt. Met zyn eenentwintigste jaar t'Erfort monnik geworden, verviel hy eerlang in zoo zwaar een krankheit, dat hy staat maakte te zullen sterven: doch een oude monnik van zyn orde verzekerde hem, dat de ziekte niet doodelyk was; maar dat noch veele door hem zouden gesterkt en vertroost worden.

In 't jaar 1510 te Rome gekomen, hoorde hy dat 'er zommige waren, die aan den altaar over het broodt en den wyn deeze woorden gebruikten: *Panis es, panis manebis: vinum es, vinum manebis*: Dat is: *Gy zyt broodt, en zult broodt blyven: Gy zyt wyn, en zult wyn blyven.* Hy merkte ook, dat de Miffen daar in 't gemeen zoe flordig gerab-

belt

belt wierden, dat een ander, die naast hem stont, al gedaan had, eer hy tot het Evangelie gekomen was.

Van Rome wedergekeert, begaf hy zich met yver aan 't Grieks en Hebreeuws: doch eer hy daar in volmaakt was, kreeg hy ander werk met Joannes Tecelius, een Dominikaner monnik, die te vooren van Keizer Maximiliaan gedoemt was, om verdronken te worden; maar door tusschenspraake van den Hertoge van Saxen noch vry raakte. Dan deeze slydt met Tecelius, en vervolgens met Ekkias en Sylvester Prierias, nevens het geene daarop gevolgt is, hebben luiden van eenige oeffeninge zoo wel gelezen, dat het hun verdrietig zoude vallen daar van meerder te hooren.

Op de vergadering van Worms gekomen, en daar eenigen tydt, ten overstaan van den Keizer en de Ryksvorsten, met Ekkias gesproken hebbende, paste hy op de dreigementen, die men hem deede, dit kort, doch vrymoedig antwoordt: *Sie siehe ich / ich kan nicht anders / Gott helff mir / Amen.*

Dus bleef Luther niet alleen in ongenade by den Paus, maar geraakte daarenboven ook in den Ryksban: zulks hy nergens zeker was.

Dit bewoog den Hertoge van Saxen, om eenige Edellieden uit te schikken, die Luther in zekerheit zouden stellen. Dit wierdt zoo voorzichtig volbragt als bevolen: want deeze in een zeker bosch den wagen, waar op Luther zat, onvoorziens bespringende, voerden hem hel-

heimelyk naar 't Kasteel Wartemburg by Eysenach, 't geen hy naderhandt zyn Pathmos noemde. En bleef dit werk zoo verborgen, dat niet meer dan acht menschen witten, waar Luther gebleven was. Men zegt, dat Paus Leo de tiende daar over met verscheide toveraars raadpleegde: maar dat ze hem zoo wys lieten als te vooren.

Uit dit Pathmos wederom te Wittemberg gekomen, toonde hy zich moeielyk, omdat men in zyn afwezen aldaar verscheide dingen had afgeschafft, die hy wel niet konde toestemmen, maar zyns oordeels tydt behoeften, om ze ordentelyk te regelen. Voor my, ik geloove, dat Luther geraakt was, omdat anderen gedaan hadden, 't geen hy zelf wilde doen.

In 't vyfenveertigste jaar zynes ouderdoms trouwde hy Katharina van Bora, een edele maagdt; zoo hy zeide, om de wereldt en den duivel spyt te doen. Dan zyne vrienden wraakten dit bedryf, als een werk van onvoorzichtigheit; waar in zyne vyanden zouden groeien en vermaak scheppen.

Erasmus had het dapper met hem verkoren. Hy noemde hem een *adder en eierzuchtig beest*. Diergelyk een taale had hy te vooren gevoert tegen den Koning van Engellant.

Over het stuk der rechtveerdigmakinge uit den geloove, liet hy zich op de volgende wyze hooren:

Ik Doctor Martinus Luther, enz. zegge, dat dit

dit leerstuk (de mensch wordt alleen gerechvaardigt uit den geloove, en niet uit de werken) zal blyven staan, den Roomschen Keizer, Turkschen Keizer, Tartarischen Keizer, Persischen Keizer, Paus, alle Kardinaalen, Bisschoppen, Papen, Monniken, Nonnen, Koningen, Vorsten, Heeren, ja de gansche werelt, en alle Duivelen ten spyte. En dat zy noch daarenboven het helsche vyer op hunnen kop zullen hebben. Dat leert my de H. Geest, en zulks is het waare Evangelie. enz.

In 't jaar 1545, liep 'er door Italic een gerucht van Luthers doodt.

Zie hier kortelyk 't geen men daar van gedrukt heeft.

„Als Luther zag, dat zyn einde naby
 „was, verzogt hy, dat men zyn lichaam op
 „den altaar zoude leggen, en het zelve aan-
 „bidden. Doch Godt heeft door een zon-
 „derling wonderwerk het volk vermaant,
 „dat het van de godloosheden, by Luther
 „ingevoert, zoude afstaan. Want, als nu
 „het lyk ter aarde bestelt was, is 'er schielyk
 „zulk een gedruis en gerammel ontstaan,
 „als of de grondtvesten der aarde zouden
 „verzet worden. Die by de lykstatie waren
 „hier door ten uitersten ontstelt, zagen ter-
 „stont de heilige hofstie in de lucht hangen:
 „weshalven zy die met groote eerbiedigheit
 „in een gewyde plaarst bragten; waar door
 „dat helsche gekraak ophielt. Dan als den
 „volgenden nacht het gedruis en gedommel
 „omtrent het graf van Luther noch veel

„grooter wierdt, quam 'er een geweldige
 „vrees over de gansche stad. De borgers
 „derhalven ontroert en verslagen, hebben
 „des morgens het graf, waar in dit ver-
 „vloekte lichaam gelegd was, doen openen,
 „waar uit zulk een zwavelachtige stankquam,
 „dat hy de omstanders byna verstikte. Men
 „vond 'er noch lichaam, noch beenderen,
 „noch doodgewaad: zoo dat veele, ziende
 „dat ze bedrogen waren, hun leven begon-
 „den te beteren ter eere van Jezus Christus.

Nochtans leefde Luther omtrent een jaar na dien tydt, en stierf t'Isleben, zyn geboortestad, den 18ten van Sprokkelmaant des jaars 1546. 't Laatste, dat men van hem hoorde, was *Ja*, dienende tot antwoordt op de vraage, die Justus Jonas en Cælius hem deeden, *of hy ook stierf in de belydenisse dier leere, die hy tot noch toe gepredikt hadde.* Zyn' ingewanden wierden in een tinne kist gelegd, en den volgenden dag ter aarde gebragt. Zyn lichaam voerde men, ten verzoeke des Hertogen van Saxon, naar Wittenberg; daar het den 22ten der gemelde maandt, onder het geleide van Prinssen, Graaven, Edellieden, Scholieren, en een overgroot getal van Borgeren begraven wierdt.

Alhoewel Luther zyne gebreken hadde, zoo was hy doch inderdaat een uitstekend man, Zyne grootmoedigheid is in allen deele gebleken. Dit was de reden, als eens iemand vraagde, waarom men Luther niet een klomp gout of zilver in den mondt stak, dat een

an-

ander daar op antwoordde: *Dat Duitsche beest past niet op gout of zilver.*

Hy was middelmatig van lengte, grof van lichaam, zwak van stem. Met zyn gezicht kon hy iemant een vreeze aanjagen. Dit bleek aan zekeren guit, die gekomen was om Luther te vermoorden; maar hem gezien hebbende (schoon hy vriendelyk ontfangen wierdt) niet wist, hoe hy zich tydig genoeg zoude weg maken.

Zyn wapen was een roos met een kruis, 't Een verbeeldde de blydschap, 't ander de verdrukkinge van een Christen.

FILIPPUS MELANCHTON, anders gezegt *Schwartzerd*, was vry bezadigder; niet te min een goetd vriendt van Luther. Wyders doordronken in alle wereltsche wetenschappen; en van de natuur zoodanig begaafd, dat hy zelf de harten zyner vyanden tot zich neigde.

Voor't huis, daar hy geboren is, leeft men te Brette, in de Nederpalts, noch heden deze woorden.

NATUS EST IN HAC DOMO
DOCTISSIMUS DN.
PHILIPPUS MELANCHTON,
D. XVI FEB. A. MCCCCXCVII.

Dat is:

Door Gods goedheit is in dit huis geboren de eer geleerde Heer Filippus Melanchton, op den 16ten dag van Sprokkelmaant, in het jaar 1497.

Zyn

Zyn vader was *George Schwartzerd*: zyn moeder gehette *Barbara*; die het volgende vaarsje gemaakt heeft:

Wer mehr wil verzehren/
Den zyn pflug kan ereren/
Der wilt zu letze verderben/
Und vielleicht am Galgen sterben.

Zyn gematigtheit was oorzaak, dat eenige Hardebollen hem beschuldigden van huichelarye. Men zeide, dat hy 't hieldt met de Pausgezinden, in verwagtinge van een Kardinaals hoedt, en wat dies meer is. Hy leefde drieënzeftig jaaren, en zoo yeele dagen.

Zeker Kardinaal te Rome, aan wien Melanchton door Georgius Sabinus eenen brief had laten bestellen, vraagde den gemelden Sabinus deeze drie dingen: 1. Hoe veel Melanchton jaarlyks voor zyn onderwys trok: 2. Hoe veele toehoorders hy in zyne lessen hadde: en 3. Wat hy geloofde van d'opstandinge uit den dooden en het eeuwige leven. Op d'eerste vraagde was het antwoordt, dat Melanchton maar omtrent drie hondert guldens trok: op het tweede, dat hy gemeenlyk vyftien hondert, en somtyds twee duizent toehoorders hadde: waar over de Kardinaal zich ten hoogsten verwonderde. Het derde, zei Sabinus, was genoeg bekendt uit zyne schriften. Doch myn heer de Kardinaal liet zich ontvallen, dat hy Melanchton voor wyzer zoude houden, indien hy d'opstandinge uit den dooden niet geloofde.

WOL.

van *Januaris* en *Februarius*, 1706. 45

WOLGANG MUSKULUS, een man insgelyks van grooten naame, geraakte in zyn klooster door een goetd vriendt aan eenige boekjes van Luther, die hem zoo wel gevielen, die hy niet naliet die onder zyne medekloosterlingen te verdedigen. Hier door kreeg hy in 't kort den naam van den *Luterschen Monnik*, en deeze en geene aan zyne zyde. Hy dus langs hoe meer in 't oog loopende, en derhalven bedugt zynde, dat men hem een quaa den trek mogte speelen (gelyk al eenige maalen ondernomen was) hing de kap op den tuyn, en stapte, zoo geldeloos als hy was, met een meisje naar Straatsborg, daar hy met den uitgang des jaars 1527 trouwde, maar niet wilt aan den kost te komen, ter oorzaak, dat 'er dagelyks van alle kanten zoo veele Papen en Monniken toeliepen, dat men die alle niet konde bezorgen. Dus ging zyn huisvrouw dienen by den Prediker die hem getrouwt hadde, en hy zelf begaf zich aan 't weeven; doch dat niet opnemende, aan 't spitten en graven; by gelegentheit, dat die van Straatsborg hunne wallen vermaakten. Dan dit duurde niet lange. Muskulus kreeg een beroep op zeker dorp, en wierdt metter tydt een man van aanzien.

Met den aanvang van 't jaar 1531 trok hy naar Augsborg, en bragt daar in drie jaaren zoo veel te weeg, dat men den Pausgezinden, die toen noch de voornaamste kerken en de meeste kloosters inhadden, niet meer dan acht plaatsen overliet, en in het jaar 1537 de priesters en monniken geheel en al uit dreef.

Dan

Dan kort daar aan keerde de kans : zulks Muskulus, zyn gevaar ziende, naar Zurig ging ; van waar hy eindelyk beroepen wierdt naar Bern ; daar hy veertien jaaren in kerkendienft en leerocffeningen fleet : ftervende na een ziekte van eenige dagen op den 30ften van Oogftmaant, in 't jaar 1563.

Zyn graffchrift luidt aldus :

MUSCULUS HIC SITUS EST, DOCTRI-
NA CLARUS ET INGENS:
NOMEN IN ORBE MANET, SPIRITUS
ASTRA TENET.

Dat is :

*Dit's 't graf van Muskulus door wysheit
zoo vermaart :*
*Zyn naam blyft onder ons, zyn ziel steeg
hemelwaart.*

BULLINGERUS staat hier beschreven als een van de beste en yverigste Godtgeleerden van Zwitserlant : zacht van aart, en een haater van netelachtige en onnutte verschillen. Wyders sober en matig ; niet te min lustig en vrolyk van inborst. Men zegt, dat zyn vader hem in zyne jonkheit, toen hy ter schoole ging, niets anders bezorgde dan klederen ; latende hem zynen kost zoeken met zingen en bedelen : niet juist, omdat het 'er zoo bekrompen om quam, of dat zyn vader te gierig was ; maar omdat hy hem met der daadt wilde doen ondervinden, wat armoede inhaddede ; ten einde hy in tydt en wylen zich over de nootdruftigen mogt erbarmen, en zelf

van *Jannarius* en *Februarius*, 1706. 47

zelf met een weinig leeren vergenoegt wezen.
Bullingerus stierf in het jaar 1575.

Wie de vermaarde GRYNEUS geweest is,
zal ten naaften by blyken uit dit volgende
graffchrift

D. O. M. S.

JOANNES JACOBUS GRYNEUS

THEOL. CELEBERR.

BASILIENSIS ECCLESIE QUARTUS

ANTISTES, ET ACADEM. PROFESSOR.

POSTQUAM IN QUINQUAG.

OCTAV. AN.

ROETELE IN MARCHION. BADENSI,

ET HEIDELBERGÆ IN PALATINATU,

POTISS. VERO BASILEÆ RAURACOR.

SIMPLICITATE CORDIS,

SINCERITATE DOCTRINÆ,

VITÆQUE INTEGRITATE,

CONSCIENTIAM DEO PROBASSET,

CURIS, LABORIBUS, SENIO,

DOLORIBUS COLICIS CONFECTUS,

TANDEM LENTA FEBRE EXTINCTUS,

MORTALITATI AUREAM IMPOSUIT

CORONIDEM ;

ET IN HOC TEMPLI XYSTO

ÆTERNÆ BEATITUDINIS

CORONAM PRÆSTOLATUR :

⊙ TERT. CALEND. SEPTEMBR.

ANN. XVII. DECIMI SEXTI. A.

CHRISTO NATO SÆCULI,

ÆTATIS CLIMACTER. UNDECIMO.

HOC MONUM. PRO MUNERE EXTREMO
GENER, FILIA, NEPOT. CUM LACRUM.
POSUER.

Dat

Dat is :

Ter eere van den zeer goeden en almachtigen Godt.

*Joannes Jakobus Gryneus
wydtberoemt Godtgeleerde,
de vierde voorstander van de kerke
van Bazel;
insgelyks hoogleeraar in de schoole;
na dat hy LVIII jaaren,
zoo te Roetel in't Markgraaffschap van Baden,
als te Heidelberg in de Palts,
maar voornamentlyk te Bazel,
door eenvoudigheid des herte,
zuiverheit der leere,
en oprechtigheid des levens
zyn goedt gewisse voor Godt betoont hadde,
is eindelyk, door zorge, vlyt, ouderdom,
en smerte van't kolyk afgemat,
aan een uitteerende ziekte overleden:
verwachtende,
mits zyn' godtzaligen uitgang,
in 't Choor deezer kerke
de kroone des eeuwigen levens.
Hy stierf op den 30sten van Oogstmaant
in het jaar na de geboorte onzes Heeren 1617.
het 77ste van zynen ouderdom.*

*Dit hebben zyn schoonzoon, dochter, en
neven met traanen doen stellen.*

Thans maak ik een einde van de Duitschers, en
zal eens zien wat van d'anderen gezegt wordt.
D'eer-

D'eerste, die hier voorkomt, is de beruchte THOMAS KRAMMER, dien men levendig in 't vuur zette.

Deeze, zoo 't zeggen is, gebooren in den jaare 1489, had in den aanvang zyner leer-oeffeningen geen' andere leitslieden dan Scotus en diergelyke meer; tot dat de tydt hem betere verschaftte. Met het opstaan van Luther begaf hy zich geheel en al tot het leezen der H. Schrift, en maakte in de Godtgeleert-heit zoo goeden voortgang; dat men hem neffens elf andere verkoos, om zyn oordeel te geven over het huwelyk van Hendrik den achften met zyn broeders weduwe: waar door hy den Vorst zoodanig behaagde, dat hem, na den doot van William Waram, het Aarts-bisdrom van Kantelberg wierdt opgedragen.

Toen het bestier der kerkelyke zaaken in handen hebbende, gelyk hy zich alreede gekant hadde tegens de Pausselyke Oppermagt, liepen zyne gedachten over het werk der Reformatie; 't geen hy met yver aanving, en, na 't afderven van Hendrik, onder zynen zoon Eduart, noch krachtiger voortzette.

Dit duurde tot de tyden van Maria, die, zoo ter zaake van haaren drift voor het Pausdom als wel voornamentlyk, om dat zy Kramer de schult gaf, dat Koning Hendrik haar moeder verstooten hadde, hem liet aantasten en in de gevangenisse werpen; daar hy twee jaren en een half doorbragt, en noch eindelijk verbrandt wierdt.

Niets is zoo magtig, om iemand ernstige gedachten over de wisselvalligheit der onder-

maansche dingen in te boezemen , dan het lezen van deeze historie.

Men riedt Maria , eer zy Krammer van kant help , alle bedenkelyke middelen in 't werk te stellen , om hem tot herroepingelyner leeringen te brengen : en zoo dit gebeurde , zouden veelen door dat voorbeeld gewonnen , en Krammers doot by anderen te minder beklagt worden.

Ten dien einde traden vooraf eenige Godtgeleerden met Krammer in gesprek : maar deeze niets uitrechtende , wierden 'er anderen bestelt ; die ten deele door dreigementen , ten deele door schoone beloften , zoo veel te weeg brachten , dat de goede Krammer begon te wankelen , en , om kort te gaan , zyne voorgenoemde dwaling en schriftelykafzwoer.

Dan Krammer , die in waan was dat de boetvaardigheid , of immers de schyn daar van , hem zoude vryen , vondt zich geweldig bedrogen . Men haalde hem den cenentwintigsten van Lentemaant uit de gevangnisse , en voerde den man eerst ter kerke : daar men hem , zoo vuil en onghavent als hy was , ten aanschouwen van allerlei soort van menschen , recht tegen den predikstoel over , op een stellaadje bragt , tot ongemeene blydschap zyner vyanden , maar tot overgrootte droeffnisse zyner vrienden . D. Kole predikte by die gelegenheit ; en verzocht in 't einde aan Krammer , dat hy ten bewyze van d'oprechtheit zyner meeninge , nu opentlyk voor den volke doen zoude , 't geen hy alreede in 't by-

zon-

zonder gedaan hadde; op dat de monden der
lasteraaren gestopt wierden, en niemandt zwa-
righet maakte te gelooven, dat hy als een
goedt katholyk gestorven was.

Krammer ziende, hoe 't 'er geschapen stont,
beloofde aan D. Kole, dat hy het doen zou-
de. Hy hieldt ook zyn woordt; uitgerest,
dat hy zyne katholykheit zoo wondryk ver-
klaarde, dat men hem noch voor een ketter
hieldt, en aansonts onder een menigte van
schelwoorden ten vuure sleepte.

Hy leedt den doot zoo manmoedig,
dat men hem zyn lichaam in 't midden der
sinerte naalyks zag bewegen. Zyn rechter-
handt daarenboven, die men hem t'zynen ver-
zoeke had los gelaten, en zyns oordeels
straffe verdiende wegens d'ondertekeninge van
't herroepschrift, stak hy van zelf in de vlam-
me; zoo dat zy alreede verbrandt was, eer
't vuur op eenige zyner andere leden vat
kreeg.

Dit treurspel wierdt volbragt binnen Ox-
fort, in het jaar 1556, ten dage als bo-
ven.

Na Krammer volgt in rang JOANNES à LAS-
KO, een Poolsch edelman, die in zyne rei-
zen door Zwitserlandt naar Frankryk van
Zwinglius zoo veel hoorde, dat hy zich be-
wogen vondt, om met ernst aan 't lezen der
H. Schrifture te vallen.

Hier in nu geoeffent, en bequaam om an-
deren t'onderwyzen, quam hy eerst in ker-
kendienst te Embden: naderhandt, op t'aan-
staan van Krammer, te Londen: en stierf ein-

delyk in Polen op den 13^{den} van Loumaant in het jaar 1560.

Nu komt AUGUSTINUS MARLORATUS, die by het innemen van Rouaan gevangen, en op het aandryven van Mommorancy en den her-tog van Guise geworpt wierdt.

Op hem volgt PETRUS MARTYR, gebooren te Florence: maar de gevallen, die hy in zyn leven hadde, inzonderheit in Engelandt, daar hem de boeren om Oxfort dreigden doot te slaan, zyn te lang om alhier te verhalen.

Van KALVINUS zal misschien opeen' ande-ren tydt iets gezegt worden. Laat my derhal-ven slechts zyn Testament hier inlaffchen.

„In den naame des Heeren, Amen. In
 „het jaar 1564, op den 25sten van Grasmaant
 „ben ik Petrus Chenalat, borger en beampt-
 „schryver der stadt Geneve, ontboden van
 „den eerwaardigen Joannes Kalvinus, die-
 „naar des goddelyken woordts en aangeno-
 „men borger alhier: dewelke wel zwak van
 „lichaam, maar echter zyn verstant wel heb-
 „bende, verklaart heeft, dat hy voornemens
 „was zyn Testament te maken, en zynen uit-
 „tersten wille op te geven; my verzoeken-
 „de alles diesaangaande uit zynen mondt by
 „geschrift te stellen; 't welk ik mits deezen
 „betuige van my gedaan te zyn, en, zon-
 „der iets by of af doen, zyne woorden op
 „deze wyze te hebben nagevolgt.

In den naame des Heeren, Amen.

„Ik Joannes Kalvinus, dienaar des God-
„delyken woordts in de gemeente te Gené-
„ve, gelovende, mits de verscheide ziek-
„tens, die my aantasten en afmatten, dat
„Godt my eerlang van deeze werelt zal weg-
„halen, hebbe besloten myn testament te
„maken, en mynen uitersten wille in schrift
„te stellen, op de navolgende wyze.

„Eerstelyk danke ik mynen Godt, niet alleen
„om dat hy uit eene zonderlinge liefde t'my-
„waarts (dien hy geschapen en 'ter werelt ge-
„bragt hadde) my onwaardigen getrokken
„heeft uit de dikke duisternissen der afgode-
„rye, waar in ik als begraven lag, en zulks,
„om my te leiden tot het licht van zyn Evan-
„gelie, en een deelgenoot van de leere der
„zaligheid te maken: ook niet alleen, om
„dat hy naar zyne groote bermhartigheid, my-
„ne zonden en gebreken, om welke ik
„waardig was van hem verstootten te worden,
„zoo lankmoedig verdragen heeft: maar ook,
„om dat hy zoo goetgunstiglyk mynen ar-
„beid heeft willen gebruiken in het predi-
„ken en voortzetten van de waarheit van 't
„Evangelie.

„Wyders betuige ik myn voornemen, om
„by de gemelde waarheit, gelyk Godt die
„my door zyn Evangelie heeft bekend ge-
„maakt, het overige van den tydt mynes
„levens te blyven, en dat het vertrouwen,
„'t welk ik van myne zaligheid hebbe, geeneu

„anderen grondslag heeft, dan dat hy my uit ge-
 „nade onder het getal van zyne kinderen heeft
 „aangenomen. Zulks ik my t'eenemaal over-
 „gevee aan zyne barmhertigheid, die hy om
 „den wille van Christus aan my bewezen
 „heeft: boetende alzo myne zonden met de
 „verdienften en het lyden van den zoone zy-
 „ner liefde; op dat alzo voor alle my-
 „ne misdaden zoude voldaan, en haare
 „gedachtenis geheel en al uitgewischt wor-
 „den.

„Daarenboven betuige en verklaare ik oot-
 „moediglyk van Godt te bidden, dat hy my
 „gunne in het uitgestorte bloedt van dien
 „grooten Verlosser alzo gewasschen en ge-
 „reinigt te zyn, dat ik voot zynen rechter-
 „stoel in de tegenwoordigheid van dien Ver-
 „losser verschynen mag.

„Noch betuige ik, dat ik naar de maate
 „der genade die Godt my gegeven heeft, al-
 „toos getracht hebbe, zoo in myne predika-
 „tien, als schriften en aanmerkingen, zyn
 „woordt, namelyk de H. Schrift, duidelyk
 „en zuiverlyk te verklaren; en dat ik my in
 „twistredenen met de vyanden van 't Evan-
 „gelie nimmermeer hebbe beholpen met slink-
 „sche trekken, maar my altydt eenvoudiglyk
 „en oprechtelyk in 't verdedigen der waar-
 „heit gedragen.

„Nochtans beken ik, dat myn drift en yver
 „in deeze zaaken zoo laau en sfaau zyn ge-
 „weest, dat my, buiten de goddelyke goet-
 „heit, ontelbaare dingen zouden ontbroken
 „hebben, om myn ampt naar behooren uit te

VOE-

voeren. Ja ik bekenne, dat, ten ware die
 zelve goetheit my had bygestaan, de gaven
 des gemoedts, waar mede my Godt voor-
 zien hadde, my langs hoe meer voor zynen
 rechterstoel wegens die traagheit zouden ver-
 oordeelt hebben. Om al het welke ik my-
 ne zaligheid alleen vestige op die hoope,
 dat, gelyk Godt een vader der barmhartig-
 heit is, hy my armen zondaar ook als een
 vader ontmoeten zal.

Voor de rest begeere ik, dat na mynen
 ufgang, het lyk zal begraven worden naar
 't gebruik dezer kerke en stede: tot den
 dag der zalige verryzenisse. Wat aangaat
 de geringe middelen, die Godt my verleent
 heeft; ik stelle tot mynen erfgenaam An-
 tonius Kalvinus, mynen zeer beminden
 broeder: doch alleen eershalven. Want
 voor zichzelf zal hy moeten te vreden
 wezen met den zilveren beker, die my
 van Varannius geschonken is: en wat 'er
 meer gevonden wordt, zal na zyn afster-
 ven weder vervallen aan zyne kinderen.
 Aan 't Leerschool maak ik tien goude schil-
 den: zoo veel aan d'arme vreemdelingen:
 zoo veel insgelyks aan Joanna, de dochter
 van Karel Kostanus, myn nichte. Van 't
 overige zullen myns broeders kinderen, na
 zynen doot, aldus deelen. Samuel en
 Joannes zullen yder hebben veertig gou-
 de schilden; Anna, Susanna en Dorothea
 ieder dertig goude schilden: David haar
 broeder, om zyne lossigheit, maar vyfen-
 twintig goudc schilden.

„Zoo veel bedragen naar myne giffinge de
 „goederen, die Godt my gegeven heeft;
 „waar onder ik dan reken myne boekerye,
 „huisraat en meubelen. Doch by aldien van
 „dit alles iets meer mogte komen, wil ik,
 „dat zulks onder de zoonen en dochteren van
 „mynen broeder naar proportie zal verdeckt
 „worden: en sluit ik David zelf in zulk een
 „gevalle niet uit, indien hy zich naar Godts
 „goetheit mogte beteren.

„Nochtans geloof ik, dat myn nalatenschap
 „niet veel boven de gemelde somme zal uit-
 „maken; inzonderheit, als myne schulden zul-
 „len betaalt zyn; waar van ik het bevel gela-
 „ten hebbe aan mynen broeder, den welken
 „ik volkomentlyk vertrouwe: stellende hem
 „overzulks tot uitvoerder van deezen mynen
 „laatsten wille, en beneffens hem den eer-
 „waardigen *Laurens Normand*, gevende de
 „zelve magt, om van myne goederen, buiten
 „eenige plechtigheit van rechten, een' lyst te ma-
 „ken, en die te verkoopen, op dat met het
 „gelt, daar van komende, myn uitterste wil
 „mag voldaan worden. Geschreven naar de
 „woorden van my uitgesproken, op den 25sten
 „dag van Grasmaandt, in het jaar 1564.

JOANNES KALVINUS.

Hier uit blykt, dat Kalvinus niet getracht heeft schatten te vergaderen, gelyk hy zonder twyffel wel konde gedaan hebben.

Buiten de gemelden, ziet men hier noch vyftien andere uitlandtsche Godtgeleerden beschreven;

ven : te weten , Farel , Vergerius , Viret , Szegedin , Knox , Tremel , Bosquin , Zanchius , Sadeel , Whithaker , Danæus , Rollocus , Hemming , Junius , en Beza.

Nu komen de Rechtsgeleerden , ten getale van over de hondert en dertig. Laat ons eenige weinige ter loops gaan beschouwen.

FRANCISKUS BALDUINUS, geboren in d'oude en bekende stad Atrecht , en noch zeer jong zynde , te Leuven in de Griekfche en Latynfche taalen onderwezen , geraakte door zyne fnedigheid zoo fpoedig tot de kenniffe van 't borgerlyke recht , dat zyne meesters daar over verwondert waren.

Naderhant quam hy te Parys , en maakte daar kenniffe met den vermaarden Budeus en Bauſius , Rechtsgeleerden en meesters der verzoekſchriften. Van daar trok hy naar Duitslandt , om van Melanchthon en Bucerus te verneemen , wat redenen zy mogten gehad hebben om de Roomfche kerke te verlaten. Ten dien einde begaf hy zich ook naar Geneve tot Kalvinus en Beza. Toen weder te Parys gekomen , wierdt hy kort daar na hoogleeraar te Bourges , en hadde tot zyn' amptgenoot den vermaarden Duarenus. Alhier zeven jaaren toegebracht , en Jakobus Kujacius tot zynen navolger gekregen hebbende , heeft hy wyders de Rechten geleeraar in verſcheide hooge ſchoolen van Duitslandt : ook eenigen tydt te Genève.

Dar hem de Proteſtantfche godtsdienſt , dien hy had aangenomen , niet heel diep aan 't harte lag , bleek , als hy door toedoen van Kaſſander ,

die wel Pausgezindt , maar niet streng was , wederom tot den Roomschen oversloeg. Daarna noch eens in Vrankryk geroepen, wierd hy opziender van den natuurlyken zoone van Antony de Bourbon , Koning van Navarre. Voorts verzocht men hem op eene rykelyke wedde tot hoogleeraar in de nieuwgestichte schoole te Douay ; dan mits de burgerlyke twisten keerde hy weder naar Parys. Van daar eerst naar Befançon , vervolgens naar Anjou getrokken , had hy zich zoo wel in de gunste van den Hertog dier naame weten te wikkelen , dat deeze , nu Koning van Polen verkooren , hem te Parys deede komen , en naar Polen zocht te lokken. Men meende ook , dat hy de reize derwaarts zoude hebben aangenomen , indien de doodt zulks niet verhindert hadde.

Hy stierf te Parys , in 't bywezen zynere huisvrouw en dochtertje op den elfden van Slachtmaandt , 1573. out zynde drieënvyfzig jaaren. Zyn biechtvader was de befaamde Jesuit Maldonatus , met wien hy zeer gemeenzaam had omgegaan. Masson , zyn toehoorder , heeft hem ter eere dit volgende op zyn grafsteen doen stellen :

CUIACI !
BALDUINUS HIC JACET.
HOC TECHM REPUTA ET VALE.
MORTUIS VOBIS
JURISPRUDENTIAM
GRAVIS CORRIPIET SOPOR.

Dat

Dat is :

Cujacius !

Hier legt Balduinus.

Overweeg dit by u zelve, en vaar wel.

Wanneer gy beide zult gestorven zyn,

zal de Rechtsgeleertheit

als in eenen diepen slaap vallen.

Hy was van een tamelyke lengte, wel gemaakt, scherp van gezicht, hebbende wyders een luide en donderende stemme.

Petrus Peckius, geboren te Zirikzee, omtrent het jaar 1529, en in alle goede wetenschappen, voornamentlyk de Rechtskunde, wel doorstoofte, wierdt eerst hoogleeraar in de Rechten te Leuven; naderhant Raatsheer des Konings te Mechelen; in welken staat hy gestorven is.

Hy scheidde uit dit leven op den 16den van Hooimaandt 1589, in den ouderdom van zeltig jaaren. Zyn zoon liet het lyk op 's vaders bevel van Mechelen naar Leuven brengen, en aldaar in de kerke van S. Michiel, d'ouitte dier stadt, begraven. Zie hier het grafchrift.

D. S.

PETRO PECKIO, REGIO IN MAGNO SENATU
BELG. CONSILIARIO ET SUPP. LIBELL. MAG.
ZIRICEE NATO, MACHELINIE A. D. XVII.
KAL. AUG. CLD ID LXXXIX DENATO, LO-
VANI UBI MULTIS AN. JUS ENARRAT
APUD

60 *II. Hoofdst.* BOEKZAAL

APUD SUOS DEPOSITO , INQUE ILLO MUNERE
PUBLICE BENE MER. SCRIPTIS CLARO ,
PIETATIS COLENTISS. OMNIBUS BONIS AMI-
CO , CLERI STUDIOSS.

CATHAR. GILLIS VID. ET LIB. P.
VIXIT AN. LX. D. I.
BENE QUIESCAT IN CHRISTO JESU.

Dat is :

*Tot Godts eere , en ter gedachtenisse van Pe-
trus Peckius , Raatsman des Konings in den
grooten Raadt van Nederlandt , en ook Mee-
ster der verzoekschriften , geboren te Zirikzee,
gestorven op den 16den van Hooimaandt , des
jaars 1589 te Mechelen , en begraven by de
zynen te Leuven , daar by veele jaaren de
Rechten verklaart , en by het gemeen wel ver-
dient hadde , beroemt door zyne schriften , ten
uitterste godtvruchtig , gezien by alle vroomen,
en een groot vriendt der kerkelyken , hebben
zyne weduwe , Katharina Gillis , en kinderen
dit doen stellen. Hy leefde 60 jaaren en eenen
dag. Godt geve , dat hy rusten mag in Christus
Jesús.*

Hy was een man wel gemaakt van lichaam,
deftig van opzicht , met een' langen baardt ;
niet te min vriendelyk en gemeenzaam. Zyne
schriften , nopende de Zeevaart en andere
dingen , zyn in groote waarde.

FILIPS VAN MARNIX , heer van St. Al-
degonde , geboren te Brussel in 't jaar 1568,
en

en door gansch Europe, zoo wegens zyne schriften, als andere zaaken, waar in hy is gebruikt geweest, wel bekend, was zoo groot een Godtgeleerde en Staatkundige, dat hy naaulyks zyn gelyke vondt. Zyne voorzichtigheit en bedrevenheit in de geschiedtschriften, blykt genoegzaam uit dat beruchte vertoog wegens *den toeleg der Spaanschen*: waar in hy ook veele dingen voorspelt heeft, die naderhand zoo zyn uitgevallen.

Zyn wonderlyk beleid is ook gebleken, ten tyde als hy het borgermeesterschap van Antwerpen bekleedde: want de stad toen door den Hertog van Parma een langen wyl belegerd zynde, had hy het zoodanig met d'uitdeeling van 't korn weeten te schikken, dat niemant van 't gemeen de schaarsheit konde bemerken; daar nochtans, als de stad by verdrag overging, eer drie dagen ten einde liepen, geen broodt voor geldt te bekomen was, en uit d'omleggende dorpen moest ingebracht worden.

Hy stierf in den ouderdom van zestig jaaren binnen Leiden, na dat hy daar eenigen rydt met het overzetten van den Hebreuw-schen Bybel was bezig geweest. Onder de schriften, van hem nagelaten, is ook de *Roomse Byekor*, en *Tasereelen van verschillen*: boeken, die eenen Kato zouden kunnen verlustigen. Men zegt ook, dat hy de maker is van 't bekende liedt, *Wilhelmus van Nassouwen*; 't geen hy voordachtelyk zoude hebben opgesteld, en onder een aangenaame zangwyze gebragt, om de harten des volks des te beter tot

tot den Prinse van Oranje te neigen.

JANUS DOUZA, heer van Noortwyk, geboren in 't jaar 1545, begaf zich, toen hy jongeling wierdt, en den grondt der taalen gelegd hadde, eerst naar Leuven, toen naar Douay, en vervolgens naar Parys, daar hy zich vervoegde by de geleerdste luiden van dien tydt, en eerlang in zyn vaderlandt zulk een schat van wysheit medebragt, dat men hem tot de gewichtigste zaaken gebruikte. Ten tyde van de belegering van Leiden was hy daar Gouverneur; en gaf zoodanige proeven van zynen moedt en beleid, dat de stad, hoewel ten uittersten benaaut, voor de Staaten behouden wierdt.

Naderhant wierdt hy Opziender van de nieuwgestichte schoole, waar mede de Staaten van Hollandt die stad, tot erkenenisse van haare trouwe diensten voor 't gemeen, beschonken hadden. Zyne geleerdtheit was gadeloos. Men konde hem niets wegens de Grieksche of Roomsche dingen vragen, of hy wist het te beantwoorden.

Dat hy een' zaligen uitgang heeft gehad, wordt besloten, om dat hy op zyn sterfbedde leggende, in de tegenwoordigheid der omstanders zeer schielyk uitriep. *Hoe! wat is dit voor een geluid? wat is dit voor een aange-naam gequeel?* Zoo 't scheen, was de man alreede tot in den derden hemel opgetrokken.

Hy stierf in 't jaar 1604, en liet verscheide schriften na.

Heinsius deede de Lykrede. Ook hebben Gru-

van *Januarius* en *Februarus*, 1706. 63

Gruterus en andere deeze en geene Lofdichten op hem gemaakt.

Van de Geneesmeesteren zoude ik voor tegenwoordig niets zeggen, ten ware ik onder dezelve Henrik Kornelis Agrippa en Theophrastus Paracelsus gevonden hadde.

AGRIPPA, gesproten uit het edele geslacht van Nettenheim quam ter wereldt te Keulen, op den 14^{den} dag van Herfstmaandt des jaars 1486. Hy konde zoo wel met den degen als met de penne spelen. 't Een en 't ander maakte hem aangenaam by de grootste Vorsten van zynen tydt. Nochtans kreeg hy somtydts meer woorden dan geldt; zoo dat hy zich in Vrankryk met de geneeskunde most behelpen: waar in hy vry gelukkig was.

Hy stierf in de waardigheid van historyschryver van Keizer Karel den vyfden; dien hy evenwel geweldig vergramt hadde met zyn bekend boekje van *d'Ydelheit der wetenschappen*. Hy was in waarheit een doorgeleerd man, en die van der jeugdt aan was bezig geweest met het onderzoeken van verscheide geheimen. Zommige geloofden, dat hy goudt konde maken. Ook raakte hy meer dan eens om die reden in de gevangenis.

Dat hy een spotter was, en met verscheide dingen de gek stak, blykt uit zyne schriften. Men heet het ook willen aanwyzen met den volgende:

Inter Divos nullus non carpit Mammus:

Inter Heroes monstra quaeque insectatur Hercules:

64 II. Hoofdst. BOEKZAAL

*Inter Dæmones rex erebi Pluto irascitur
omnibus umbris :*

Inter Philos. ridet omnia Democritus :

Contra deflet cuncta Heraclitus :

Nescit quæque Pyrrhias ,

Et scire se putat omnia Aristoteles :

Contemnit cuncta Diogenes :

Nullis hic parcit Agrippa.

Contemnit , scit , nescit , flet , ridet ,

Irascitur , insectatur , carpit omnia :

*Ipse Philosophus , Dæmon , Heros ,
Deus , omnia.*

Dat is :

Onder de Goden is Momus , die yder berispt :

Onder de Helden Herkules , die alle gedrochten vervolgt :

Onder de Dæmons Pluto , die geduurig overhoop legt met de schimmen :

Onder de Wysgeeren Demokryt , die alles belacht ;

Heraklyt , die alles beschreit :

Pyrrhias , die niets weet :

Aristoteles , die alles meent te weten :

Diogenes , die alle dingen veracht.

Maar deeze Agrippa spaart niemant.

Hy veracht , hy weet , hy weet niet , hy schreit , hy lacht , hy kyft , hy vervolgt , hy berispt alle zaaken.

Dus is hy een Wysgeer , een Dæmon , een Heldt , een Godt , alles.

Hy

Hy hadde de Monniken zoo ielyk gehavent, dat, ten ware hy luiden van magt aan zyne zyde gehad hadde, zy hem zekerlyk ten verderve zouden gebragt hebben. Zy lieten ondertuffchen niet na, hem, zelf op de predikstoelen, voor een' toveraar uit te fchelden, en bewezen quanswys hun zeggen met zyn boekje van de geheime Filofofie, in zyne jonkheit van hem opgeftelt.

Hoor eens, wat Paulus Jovius van dat geruchte heeft te boek geflagen.

Agrippa (zegt hy) ftierf niet zeer ondt (want hy bereikte maar achtenveertig jaaren) omtrent Lions in een geringe herberge, vervloekt van veele luiden, mits men hem verdacht hielt van toverye. Men verbaalt ook, dat by den duivel met zich omvoerde in de gedaante van eenen zwarten hondt; en, toen hy in zyn uitterfte vermaant wierdt tot boete, dien hondt zynen balsbandt, waar op eenige toverkarakters stonden, badde afgedaan, en voor bet laaste aldus toegegraant: Ga heen gy snoodt beest: dewyle gy my t'eenemaal bedorven hebt. Ook zoude die gemeenzaame hondt op dat woordt eensvlugts in de Saone gefprongen, en naderbant nooit weder verschenen zyn.

Eere moet myn Schryver hebben, dat hy die historie wegens Agrippa voor een groit houdt, en tot 's mans verdediging de woorden van Wierus bybrengt: die ik hier zoude nafschryven, indien ze van den beruchten Oudeaan, achter zyne vertalinge van het gemelde werkje, nopende d'ydelheit der wetenschappen, niet alreede waren aangetrokken; waar

toe ik den lezer zoo veel te liever wyze, om dat daar meerder van Agrippa gemeldt staat, alswe hier, om de korthheit van 't bestek, konnen inlassen. Ondertusschen is 't genoeg, dat Jovius, die het bovenstaande van Agrippa ter nederstelde, by den grooten Jozef Scali-ger doorgaans genaamt wierdt *Pater mendaciorum*, een Vader der Leugenen; in tegenstellinge van Onufrius, dien hy den bynaam gaf van *Pater historiarum*, een Vader der Historiën.

Nu *THEOPHRASTUS PARACELsus eens bekeken. Deeze door behulp van zynen vader, die een bastaartzoon van zekeren Vorst was, en vervolgens door zyn eigen drift, zoo in Duitslandt, Italie, Vrankryk, Spanjen, als in andere gewesten van Europe, aan de beste leermeesters geraakt, schein, tot groote kennis gekomen, niet te vrede, voor en al- eer hy ook gezien hadde, wat by d'Egyptenaars en Arabiers te doen viel: onder welke hy eenige jaaren verkeert heeft. Of die luiden hem het goudtmaken geleert hebben, en of hy dat kunsje wel zoo fix hadde, als veelen geloven, zou men voor de waarheit niet konnen zeggen; maar wel, dat Theofrastus, toen hy weder in Duitslandt quam, zoodanige proeven in verscheide wetenschappen gaf, dat 'er al de wereldt over verbaast stont, en zommigen, hoewel gekkelyk, zeiden, dat hy met den duivel omging.

De

* *Andere noemen hem Filippus Aurelius, of Aureolus Theofrastus Paracelsus.*

van *Januarius* en *Februarius*, 1706. 67

De Geneeskunde, waarin hy gansch andere gronden hadde dan zyne voorgangers, was zyn voornaamste oeffening. Men maakte hem ook Hoogleeraar in die wetenschap te Bazel, daar hy eenigen tydt dat ampt bekleedde: waar na dat hy, om zeker verschil met den Schout, dien hy wat onzagt hadde doorgestreeken, en overzulks in ongermak zoude geraakt zyn, na der Elfas trok, en vervolgens hier en daar omzworf, tot dat hy in het jaat 1741 door de dood wierdt weg gerukt.

Hoe zeker hy ging op zyne konst, en hoe krachtige geneesmiddelen hy moet gehad hebben, blykt daar uit, dat hy verscheide zieken, die van anderen verlaten waren, byna in een oogenblik herstelde. Op zekeren tydt quam hy by een' kranken, die van allen geoordeelt wierdt maar weinig uren te kunnen leven: maar Paracelsus nodigde hem tegen den volgende middag te gast; hy quam er ook zoo fris en gezont als hy ooit te vooren geweest was. Luiden van verstandt schreven dit toe aan de groote kennisse, die Paracelsus hadde van de nature der hoofdstoffen; van de samenvoeginge en ontbindinge der lichamen: waar van andere Geneesmeesters niets, of zeer weinig verstonden.

Daarom stofte Paracelsus, dat het zotste baair van zyn hoofdt wyzer was dan zy alle met bunne schryvers: dat de gespen van zyne schoenen meer wisten dan Galenus en Avicenna: dat zyn baardt meer ondervonden hadde dan alle bunne Akademiën, enz. Grootst voorwaar!

Dat Paracelsus altydt een roes weg hadde, eer hy zynen huifschryver ('t was Oporinus) 't een of 't ander voordichtte, om op 't papier te brengen; en dat hy dan in 't midden van de kamer ging staan, en altoorens de handt aan 't gevelt van zynen degen sloeg, willen wy ten gevalle van den gemelden Oporyn, die dit meermaalen verhaalt heeft, geloven. Ook kan 't wel zyn (gelyk toch groote luiden, als ze van den wyn wat beftoven zyn, bywylten misselyke fratsen maken) dat Paracelsus, in zulk een' staat dikwyls des nachts uit het bedde sprong, en met den blooten degen in de vuist over de kamer zoodanig liep woelen en schermen, dat Oporyn, die by hem sliep, water en bloet zweette van benaautheit. Doch 't geen 'er de meergedachte Oporyn by doet, dat in de knop van dien degen een * duivel stak, door wiens ingeven Paracelsus zulke wonderlyke dingen voortbragt; en daar by, dat dit nachtgevecht, 't geen somtydts eens aanging, en gemeenlyk omtrent een half uur duurde, voordachtelyk beleidt wierdt tegen de nachtspooken en geesten, is een zaak, die myn Schryver wat vreemd vindt, en ook veele luiden hier te lande niet geloven zullen.

Paracelsus overleedt te Saltsburg in het 48ste jaar zynes ouderdoms, en wierdt begraven in de Gasthuis-kerke van St. Sebastiaan: daar

* *Andere zeggen, dat het een zeer kostelyk geneesmiddel was, by hem Azoth genoemd:*

van *Januarius* en *Februarius*, 1706. 69
daar men op een steen tegen den muur deeze
volgende woorden leeft :

CONDITUR HIC PHILIPPUS THEOPHRASTUS,
INSIGNIS MEDICINÆ DOCTOR ;
QUI DIRA ILLA VULNERA,
LEPRAM, PODAGRAM , HYDROPSIM,
ALIAQUE INSANABILIA CORPORIS CONTAGIA
MIRIFICA ARTE SUSTULIT,
AC BONA SUA IN PAUPERES
DISTRIBUENDA COLLOCANDAQUE
EROGAVIT.

ANNO M.D.XLI. DIE XXIV SEPTEMBRIS,

VITAM CUM MORTE MUTAVIT.

LAUS DEO : PAX VIVIS.

REQUIES ÆTERNA SEPULTIS.

Dat is :

Hier legt begraven Filippus Theophrastus,
uitstekent Geneesmeester,
die de quaadaardigste ziekten,
gelyk Melaatsheit, Voeteuvel, Waterzucht,
en meer andere onverwinnelyke krankbeden,
door een wonderbaare konst heeft weggenomen;
en zyne goederen ten behoeve der armen
gegeven.

Hy stierf op den 24ten van Herfstmaandt.
in het jaar 1541.

Eere zy Godt : vrede onder de levendigen:
en een eeuwige rust voor de dooden.

Paracelsus vermat zich ook kennisse van de
Godtgeleertheit te hebben : ja derfde wel zeg-
gen,

70 III. Hoofdst. BOEKZAAL

gen, dat de dingen van Luther en Zwinglius enkele wiewaweryen waren; en byaldien by eens te werk ging, zy en de Paus dan eerst recht in de schoole zouden komen. 't Is evenwel zoo breedt met die zaake niet afgelopen.

Nu zou ik wel iets uittrekken van de Filosofen, of van de geenen, die onder dien rang geplaatst zyn; maar van de meeste valt weinig te zeggen; en d'andere hebben zoo nu en dan in de Boekzaal al een' plaats gehad.

III. HOOFDSTUK.

THOMÆ CRENIÆ EXERCITIA SACRA, priora quædam Mosis tractantia.

Dat is:

BYBELOEFFENING over eenige text-plaatsen uit het eerste boek van Mozes, door Thomas Krenius. Te Leipsig, by d'ersgennaamen van Fried. Lankis, in 8. groot 12 bladen, 1704.

SChriften van diergelyk een soort zyn recht van mynen smaak. Jammer is 't, dat men 'er het fraaiste niet wel kan uittrekken, zonder zich voor de meeste lezers der Boekzaale onverstaaenlyk te maken.

Uit

Uit dien hoofde zal ik my weinig bemoeijen met zaaken omtrent den Hebreuefchen grondtext ; maar alleen kortelyk het een en ander melden van 't geen ik oordeele myne landtsluiden te kunnen dienst doen.

Derhalven , zonder nu te fpreeken van 't geen de Schryver aanmerkt over de woorden *BARA ELOHIM*, *God fchiep* , daar *Bara* in het eenvoudig , en *Elohim* in het meervoudig getal gevonden wordt , ftaat te letten , dat als *Epikuur* hoorde , dat de *Redenaars* en *Letterkundigen* hem niet wiften te zeggen , wat het woordt *Chaos* (waar door gemeenlyk by de *Dichters* verftaan wordt die verwarde mengelklomp , van *Mozes*, *Gen. 1, 2.* befchreven) by *Hefiodus* betekende , hen aanftonds verliet , en zich by de *Wysbegeerigen* voegde , gelyk *Diogenes Laërtius* verhaalt.

Omtrent de *Historie* van de *Slange* moet men zich verwonderen , dat het geen de menschen in het uiterfte verderf gebracht heeft , nochtans van hen als een *Godheit* is geëert geworden. Men heeft zulks echter onder verfcheide volken gezien ; en van de *Littauwers* ftaat hier aangetekent , datze de *Slangen* wel eer in hunne huizen fpyfden , en daar aan haanen offerden : voorts , dat ze waanden , indien hun eenig ongeval overquam , zulks ontftondt , om datze de *Slangen* niet behoorlyk gediend of bezorgt hadden. Ten minften is 't bekend , dat de *Heidenen* voorheen de *Befcherm-goden* van hunne gewyde plaatfen onder de gedaante van

72 *III. Hoofdst.* BOEKZAAL

Slangen plagten te eeren ; en daar op zag
* Perlius, als hy schreef:

Pinge duos angues pueri, sacer est locus.

Dat is :

*'t Sa jongens tekent hier twee Slangen:
want deeze plaats is heilig.*

Hier op vallen wyders eenige bedenkingen.

Waar van de naam *Kajin* komt, en om welke reden die hem gegeven zy, kan men lezen Gen. 4, 1. Want Eva zeide ; *Ik hebbe eenen man gekregen*, en noemde hem daarom *Kain*. Doch aangezien niemand den naam *Kajin* zou afleiden van *Kanah* (bezitten, verkrygen) ten zy de reden daar van door Eva zelve verklaart was, moeten de Liefhebbers der Hebreeusche taale hier uit leeren, dat omtrent de eigen naamen somtyds groote veranderingen voorvallen : gelyk hier breeder getoont wordt.

De Schryver vorder spreekende van de eerste broedermoordt, brengt verscheide voorbeelden van diergelyke wreedheden by, uit Grieksche en Romeinsche gedenkschriften ; maar niets, dat daar beter by past dan het gruwelstuk van *Alfonfus Diaz* aan zynen broeder *Joannes Diaz*, om het aanvaarden van den Protestantsen godsdienst. Zie daar van *Sleidanus*, † en den Heere du Thou. §

Omtrent het wegvoeren van *Enoch* merkt hy

* *Sat.* i, v. 113. † *Lib.* xvii. § *Vulgo Thuanus, Lib.* ii, ad ann. c1c1cxlvi.

hy aan, dat by de Grieken en Latynen (buiten twyffel om de heilige Schrift niets toe te geven) by na het zelfde verhaalt wordt van Amilkar en Romulus. *Amilkar*, zegt Herodoot, * *Koning der Karthagers, is, zoo ik boore, na zekeren veldslag, waar in hy te kort schoot, schielyk weggenomen; zoo dat hy zedert dien tydt nimmer gezien is, wat moeite men deede om hem te zoeken.* En Livius: † *Toen Romulus, na 't stichten van uitmuntende werken, zyn volk zoude monsteren, is by in een onweeder met zulk een nevel bedekt geworden, dat hem niemant zien konde; gelyk by ook na dien tydt niet meer gezien is.* Ik twyffel niet, of Empedokles, die in den gloeyenden Etna sprong, was in hoope, dat men naderhant het zelfde van hem zeggen zoude. Uit een diergelyke grootsheit zoude zich Alexander, zoo men zegt, toen 't op een sterven ging, heimelyk in den Eufraat hebben willen doen werpen, indien het van Roxane, die het merkte, niet belet was. 't Zelfde zou de Keizer Juliaan gedaan hebben, zoo Nazianzenus getuigt, indien een hoveling zyn voornemen niet ontdekt hadde. Trouwens, men heeft wel wat meer van Juliaan gezegt, dat juist geen Evangelii was.

Hoe in 't jaar 1659 zekere Karel Fuhrer vermist wierdt, is te leezen pag. 99.

Als Joannes Morinus, eertyds priester van het zoogenaamde *Oratorium*, zegt, dat de Samaritaansche overzetting den gronttext van

E 5 van

* *Lib. VII. c. 116.* † *Lib. I. c. 16.*

van woordt tot woordt volgt, liegt hy, zegt myn Schryver, stoutelyk: 't welk hier bewezen wordt met verscheide voorbeelden.

Over den text, daar gezegt wordt, dat de kinderen Godts verliest wierden op de kinderen der menschen, ziet men aangetekent, dat sommige door de kinderen Godts verstaan hebben eenige Engelen, die hunne woonstede verlatende, in huwelyk traden met de dochteren der menschen, waar uit de reuzen zouden gebooren zyn. 't Schynt ook, dat men van oudts het grontwoort door Engelen vertaalt heeft. Doch Augustyn maakt 'er deeze verklaring' op: *Men moet niet denken, (zegt hy) dat deeze indiervoegen Godts Engelen geweest zyn, dat ze niet tefjens menschen waren, gelyk sommige geloofd hebben: mits men naar de Schrift hen voor menschen moet houden. Want terstont volgt op den text: Myn geest zal niet blyven in deeze menschen, dewyl zy vleesch zyn. Immers door Godts geest waren zy Engelen en Godts kinderen geworden; maar nu afgeweken, worden zy vleesch genaamt, als die Godts geest niet meer in zich badden.*

Zie wat myn Schryver van dit stuk meer zegt.

IV. HOOFDSTUK.

DE LEGIBUS HEBRÆORUM RITUALIBUS, EARUMQUE RATIONIBUS Libri tres, Auctore *Joanne Spencero*, S. T. D. &c. Editio tertia, indicibus novis locupletioribus instructa.

Dat is:

DRIE BOEKEN VAN 'T UITERLYKE KERKGEBAAR DER HEBREEN, VERTOONT IN ZYNE GRONDEN, door John Spencer, Doktor in de Godtheit, enz. De derde druk. Te Leipsig, by Frid. Zeitler, 1705. In 4. groot 200 bladen.

Alhoewel dit werk by de meeste Godtgeleerden, niet zonder merkelyke redenen wordt tegengesproken, zoo moet men echter bekennen, dat het zaaken behelst, die de grondige geleerdtheit van zynen maker aanwyzen: en 't zou my geweldig ontschietten, indien, na deezen derden, niet noch een vierde en vyfde druk wierdt toegefelt. Ha oogmerk van den Schryver, als men uit den titel ziet, is te handelen van de uiterlyke

lyke kerkplichten der Hebreënen ; maar wel voornamentlyk van de redenen , op welke zy gegrondt waren. Want merkende , dat d'onkunde in dat stuk zommigen tot bygeloovigheid , anderen tot ongodsdienstigheid deed' overflaan , vondt hy zich genoodtzaak de wereldt diesaangaande wat breeder t'onderrechten.

Belangende de Jooden : zy gelooven in't algemeen , dat de bevelen omtrent die uiterlyke dingen enkel en alleen rustten op den goddelyken wille ; en geene andere reden hebben , dan die van zyn welbehagen.

Verscheide Geleerden onder het Christendom hebben het zelfde gevoelen : ook de vermaarde Bochart , die op zekere plaats van zyn overdeftig werk , nopende de Bybeeldieren , duidelyk zegt , dat men op zeer veele vraagen (by voorbeeldt , waarom de Jooden geene klederen van linne met wolle mogten dragen) niets anders heeft te antwoorden , dan dat het Gode alzoo belieft heeft.

Doch de Heer Spençer oordeelt , dat , gemerkt Godt zelf de reden is , en alle zyne werken wysheit zyn , niemant behoort te denken , dat zoo veele wetten slegts uit een' enkele willekeure , en zonder gewigtige redenen gemaakt zyn. Want wetten zonder redenen zyn voor het volk eer strikken dan regelen. Ook is de reden van een' wet haare ziel en uitlegster. Daarenboven moet de reden een' wet in staat houden : want een wet zonder reden zal in 't eerste gehaat , daar na veracht , en eindelyk geheel en al verwaarlooft worden.

Hier

Hier op wyders voortgaande, kant de Heer Spencer zich tegen de geenen, die, schoonze wel toetfaan, dat die uiterlyke kerkpligten aan Israël niet zonder redenen bevoolen zyn, echter meenen, dat een mensch, en vooral een Christen, met die redenen weinig of niets te doen heeft. Want vooreerst kan de kennis daar van dienen, niet alleen om de wet te verdedigen tegen zulken, die, uit onkunde van haaren grondt, sommige zaaken zouden willen berispen: maar ook, om een menigte van textpfaafen te verklaren, die anders niet te verstaan zyn. Ik zwyge nu, hoe ze kan strekken om duidelyk aan te wyzen, dat een Christen van alle die plegtigheden t'eenemaal ontslagen is.

De redenen nu, die Godt gehad heeft, om zyn volk met zoo zwaaren jok te belasten, en dingen op te leggen, die in haar zelve aangemerkt geen wezentlyk goedt behelsden, zyn, naar de meeninge van den Heere Spencer, deeze volgende geweest.

D'eerste, * en (zyns bedunkens) de voor-naamste, was, om zyn volk, te grouzaam besmet met het Heidendom, en geweldig verslingert op den wandienst der Egyptenaaren; (gelyk de Schryver in 't breede aanwyft,) door dat middel te genezen, en van de drekgoden der Heidenen af te wennen.

De tweede † was, om door die zichtbare dingen verscheide zaaken van 't Evangelie, en teffens ook eenige zedepligten af te scheidten.

De

* Pag. 29.

† Pag. 29.

De waarheit der eerste stelling , hoewel ze wat vreemt voorkomt , meent de Schryver te blyken ; vooreerst uit het 20ste hoofdstuk van den Profeet Ezechiel *. Want Godt daar gesproken hebbende van die schandelyke afgoderye , waar meê de Jooden in Egypte zich bezoedelt hadden , komt vervolgens tot die heilige zedewetten , hun kort na hun vertrek uit dat diensthuis gegeven. Dan mits zy niet geluiftert , maar die goede bevelen , en de beloften daar nevens gestelt , rukeloos versmaadt hadden : blyvende noch hangen aan de dwaasheden der Heidenen , was hy als genootzaakt geweest eenen anderen weg in te slaan , en hun wetten te geeven , die , hoewelze in zich zelve niet goetd waren , en daarom geene belofte des levens hadden , nochtans hen voor een' teugel konden dienen , om niet wederom tot die gruwelyke afgoderye der Heidenen te vervallen. *Daarom , zegt hy vers 25 , heb ik hen rechten gegeven , die niet goetd waren ; en inzettingen , in de welke zy niet zonden leven.*

Inmers op die wyze moet die textplaats , naar de gedachten van den Heere Spenser , verklaart worden. Want in dat hoofdstuk worden de wetten , die Godt den Jooden gegeven hadde , duidelyk onderscheiden , en gezegt , dat 'er zommige waren , die , als ze onderhouden wierden , den mensch zouden doen leven , vers II. en wederom andere , die , schoon onderhouden , echter het leven

* *Pag.* 36.

ven niet konden geven, vers 25. En nade-
maal de wetten, die de belofte des levens
hadden, de zedelyke wetten waren, oordeelt
de Heer Spencer, dat men door de wetten, die
de belofte des levens niet hadden, geene andere
verstaan kan dan de kerkplichtige, die * te zwak
waren om te kunnen behouden.

Doch buiten dit bewys uit Ezechiël, 't geen
de Schryver gansch bondig acht, om te too-
nen, dat de voornaamste reden, waarom
Godt den Jooden dien uiterlyken kerkdienst
heeft voorgeschreven, is geweest om hunne
harten en zinnen van het Heidendom af te
trekken, ziet men hier noch een ander uit de
woorden van Paulus †, daar hy zegt, dat de
wet (versta de vleeschelyke) is ingevoerd,
om der overtredinge wille, dat is, naar zyne
verklaaringe, § om de zonde der afgoderye:
mits dit quaad zoo verre was ingedrongen,
dat het door een byzonder en krachtig middel
moest geteugelt worden.

By deeze textplaatsen blyft het niet: maar
de Heer Spencer komt verder tot vyf rede-
nen, om het bovenstaande noch beter te doen
klemmen.

D'eerste is, dat verscheide godtvruchtige
mannen, gelyk Elias, Samuel, David, en
meer andere, zoo naau op die uiterlyke din-
gen niet gelet hebben.

De tweede, dat men anders niet begrypen
kan, waarom Godt zyn volk belast heeft
met

* Heb. VII, 18. † Gal. III, 19.

§ Pag. 38.

met dingen , die in zichzelf t'eenemaal onnut waren.

De derde is , dat die plegtigheden geene anderen verbonden dan d'Israëlitcn : want de vreemden , die uit het Heidendom overquamen , en zich tot den waarachtigen Godt bekeerden , waren daar aan niet gehouden.

De vierde , dat die vleeschelyke wet aan Israëel eerst gegeven is , toen het zich aan den kalverdienst vergrepen hadde. Want dewyl 'er te vooren maar tien geboden waren , en dat de rest is ingevoert , wanneer het volk zoo duidelyk liet blyken , dat het met de grouwelen der Heidenen zwanger ging : wie moet niet besluiten , zegt de Heer Spencer , dat hen die uiterlyke dingen (vermits zy toch aan 't zichtbaare hingen) zyn opgelegd , om hen wederom te brengen tot het geloove en den godtsdienst der vaderen , waar van zy allengskens , door hun verblyf in Egypte , zeer verre waren afgeweeken!

De vyfde reden is , dat Godt op het schenden van eene deezer kerkplichten , zoo wanneer het voordachtelyk , en * met een opgeheven handt geschiedde , zwaarder straffe gestelt heeft dan op hoererye , dieverye , en diergelyke misdaden meer : 't welk hy zekerlyk niet zoude gedaan hebben , dan uit onderstellinge , dat iemand , die opzettelyk tegen deeze uiterlyke dingen aanging , iets in zyn harte droeg tegen het oogmerk , 't welk Godt in het voorschryven van dezelve gehad heeft :
dat

* *Num.* 15, 30.

dat is, dat hy noch hing aan het Heidendom, en overzulks een grooter zondaar was dan een dief of hoereerder.

Deze vyf redenen dan aldus voorgesteld, en de Schryver zyn zeggen noch nader aangedrongen hebbende met de getuigenissen van Tertulliaan, Eusebius, Chrysoftomus, Cyrillus *, als mede met de taale van Maimonides † (die ook duidelyk schynt te stellen, dat de wet omtrent dat uiterlyke is ingevoerd, om d'afgoderye te weeren) gaat hy verder toonen, hoe en op wat wyze die wet tot dat einde heeft kunnen dienen.

I. Vooreerst kon d'afgodery geweert worden door het voorstellen van tydelyke belooningen en straffen. Ik zegge *tydelyke*; niet alleen om de ruuwheit van een volk, zoo zeer bedorven; maar ook om den waan, die de menschen al van ouds hadden, en langs hoe meer door eenige bedriegers gesterkt wierdt; § dat rykdom, weelde, gezontheit; en daarentegen armoede, verdriet, krankheden; met een woordt, alles wat iemant aangenaam, of sinertelyk is, eeniglyk afhing van de gunste of gramschap der Demons, der Sterren, of der Afgoden. Want hoe konde Godt zyn volk van die dwaasheden beter aftrekken, dan met duidelyk te toonen, dat alle deeze dingen aan hem flonden, en hy zekerlyk doen zoude; 't geen te vergeefs van de Dreggoden gewagt wierdt?

F Im-

* Pag. 41. † Pag. 42. § Pag. 47.

82 *IV. Hoofdst. BOEKZAAL*

Immers dat Israël door tydelyke hoopé en vreeze aan het Heidendom was blyven hangen , kan gezien worden uit de woorden by den Profeet Hoscas 11, 5. 8. 9. 12.

II. Ten tweeden kon d'Afgodery geweest worden door het instellen van zekere * tekenen , die bewezen , dat Godt Israël op eene byzondere wyze verkooren hadde om zynen naame te dienen. Deeze tekenen waren de Besnydenis † en de § Sabbath. Want de Besnydenis , door de Mozaische wet nader bevestigd , was een teken van het verbondt tuschen Godt en zyn volk gemaakt : en gelyk de Jooden daarom veracht wierden by de meeste Heidenen , alzoo waren zy ook genootzaakt zich deswegen van hen af te zonderen. 't Zelfde moet men zeggen van den Sabbath ; want die was mede ** een teken , dat Godt Israëls Godt was ; en niemant konde dien viëren , ten zy hy voor af onderstelde , dat alle dingen geschapen waren ; en by gevolg , dat het redenloos was de Lichten des hemels aan te bidden.

III. Ten derden kon d'Afgodery geweest worden door het onderscheiden der spyzen en der beesten. Want of wel sommigen geloofd hebben , †† dat Godt het onderscheidt der spyzen had ingevoert §§ tot de lichaamelyke gezontheit van zyn volk ; of ook wel ten einde

* Pag. 53. † Pag. 58. § Pag. 85.

** Ezech. xx, 20. †† Pag. 144.

§§ Zie ook Grotii-comment. in Levit. xi, 2.

de d'Israëliten , in welke plaatsen zy ook waren, alrydt gelegenheit mogten hebben, * om hunnen Wetgever te gehoorzaamen ; zoo is nochtans zulks wel voornamentlyk geschiedt, op dat Godt zyn volk van de Heidenen zou afscheiden , en dus ganschelyk van hunne gewoonten verwyderen. En zeker, dat dit middel een van de bequaamste daar toe was, spreekt van zelf. Want niet alleen was het † onmogelyk, dat 'er eenige gemeenschapkonde wezen tusschen volken, die met malkanderen niet eten mogten ; maar zelf most het eene tegen het andere § verbittert worden. Immers men heeft reden te gelooven, dat dit een van d'oorzaaken is, waarom de Jooden de Heidenen, en de Heidenen de Jooden naaulyks luchten of zien mogten. Altoos de Heidenen hadden ten laste der Jooden, ** dat ze menschen op zichzelve waren ; †† dat ze een' afgezonderden tafel hielden ; dat ze andere volken benydden, en §§ daarom ook te recht van al de wereldt bespot en gehaat wierden.

IV. Ten vierden kon d'Afgodery geweert worden door verscheide dingen te bepaalen aan zekere tyden en persoonen. Want toen Israël *,* niet mogt offeren in alle plaatsen ;

F 2

hae

* Dit schynt het gevoelen van Justinus Martyr, in *Dialog. p. 237. ed. Par.* † *Pag. 183. § Pag. 184.* ** *Diod. ap. Phot. in biblioth.* †† *Tacit. §§ Zie Rutil. itin. l. 1, vers. 382.* *,* *Deut. XII, 13.*

84 *IV. Hoofdst.* BOEKZAAL

had het geene gelegenheit om te gaan naar de bosschen en hoogten, daar de Heidenen hunne Goden rookten. Insgelyks toen Godt den offerdienst alleen bestelt hadde onder de handen der Leviten, zoo was het volk altoos onder tucht; en niet waarschyne-lyk, dat die byzondere stam, die zoo geweldig geyvert hadde tegen d'Afgoderye, eenigzins zoude gedogen, dat die misdaadt plaats greep. Wederom, toen Godt zyn volk bepaalde aan zekere tyden, by voorbeeldt, aan de nieuwe maanen, had het geene gelegenheit, om zich te begeven tot de feesten der Heidenen, die meest al op die tyden gehouden wierden.

V. Ten vyfden kon d'Afgodery geweert worden, met te bezorgen, dat Godt en zyne inzettingen ten hoogsten ontzien wierden. Want nademaal 'er zwaare straffen gestelt waren tegen de minste overtredingen, en dat alles most geschieden met de grootste eerbiedigheit; gaf zulks aan Israël een' diepen indruk van Godts ontzachelyke heiligheit, die zelf het minste tegen den inhoudt zyn'er bevelen niet gedogen wilde.

VI. Ten zesden kon d'Afgodery geweert worden door het invoeren van verscheide soorten van reinigheit en onreinigheit, 't zy omtrent persoonen, of zaaken. 't welk van den Heere Spencer uitvoerig bewezen wordt.

VII. Ten zevenden kon zulks ook geschieden door een ernstig verbodt tegen de Heidensche gewoonten. Een zaak, die klaar is.

VIII.

VIII. Ten achtften , met eenige oude plegtigheden te verbeteren , en tot den dienst van den waarachtigen Godt over te brengen. Want dusdoende bleef Israël by verscheide zaaken , waar op toch het gezet was ; en had derhalven geene reden , om uit zucht tot de zelve het Heidendom langer aan te kleven.

Nu zynwe gekomen tot het tweede einde , waarom Godt dat uiterlyke kerkgebaar onder Israël heeft ingestelt : te weten om deeze en geene zaaken daar door af te beelden.

Dit wordt vooreerst bevestigd met de profetie van * Zacharias : *Alzoo zegt de Heer : Ik zal wederkeeren tot Zion , ende woonen in het midden van Jeruzalem : en dat Jeruzalem zal genaamt worden een stad der waarheit , een berg van den Heere der heirschaaren , een beilige berg.* Want door de verschyninge van Christus in den vleesche , en d'uitgestorte genade-gaaven van den H. Geest , is de kerk geworden het nieuw Jeruzalem , een woonstede Godts , en de berg zyner heiligkeit. Ook wordt zy een stad der waarheit genaamt , om dat met de komste van Christus het heldere Licht der waarheit zou opgaan , en alle de schaduwen der wet verdwynen.

De gemelde stelling blykt ook duidelyk uit veel tekstplaatsen van het nieuwe Testament. Want Paulus noemt uit dien hoofde de wet † een schaduwe der toekomende goederen :

F 3

* een

* b. viii, vers 3. † Heb. x, 1.

86 IV. Hoofdst. BOEKZAAL

* een tegenbeeldt der hemelsche dingen ,
† een ruchtmeester tot Christus; enz.

Waarom nu Godt zyn volk zoo veele dingen schetzender wyze heeft willen voorstellen , is naar 't gevoelen van den Heere Spencer geweest :

I. Vooreerst , om dat Israël , eerst onlangs uit het diensthuis van Egypte gekomen , niet in staat was de hemelsche dingen zonder enig dekfel te beschouwen.

II. Ten tweeden , om dat Godts huishouding medebragt , dat de verborgentheden van 't Evangelie eerst als onder eene donkere wolke , vervolgens als in een tweelicht , en eindelijk in volle klaarheit wierden voorgedragen.

III. Ten derden misschien , om dat Godt daar door wilde toonen , dat het oude verbondt in waardigheit vry minder was dan het nieuwe.

IV. Ten vierden , om de wet te doen dienen voor verstandigen , en min verstandigen.

V. Ten vyfden misschien , om de wet eenigzins te schikken naar den aart en opvoedinge van Moses , die , gelyk hy onderwezen was in de dingen der Egyptenaaren , zich ook gewent hadde aan verbeeldende uitdrukkingen. Want men ziet duidelyk , dat de H. Geest , sprekende door de Profeeten , zich gevoegt heeft naar hunnen inborst , zeden , en gewoonlyke oeffeningen.

Noch-

* *Heb.* IX, 24. † *Gal.* III, 24.

Nochtans moet men niet denken, dat alle inzettingen, in de wet, de zaaken van het Evangelie verbeeldden: * maar aileen zom- mige. Want dat men in alle dingen verborgen- heden wil zoeken, is, naar 't oordeel van den Heere Spençer, gansch tegen de re- den. Ook vervalt men zoo doende tot ver- scheide beuzelingen. Dan over dit stuk moet de geleerde Schryver † zelf gezien worden.

Hier na komt hy tot de buitengewoonlyke middelen, die Godt gebruikt heeft tot wee- ringe der Afgoderye; waar van het eerste was, dat hy zyn volk veertig jaaren in de woestyne heeft opgehouden: het tweede, dat hy de geenen die in Egypte gebooren, en met de zon- de van dat landt besmet waren, verdorven heeft: het derde, dat hy tekenen en wonderen dee- de, die niet alleen de magt van de Heidensche Afgoden, maar ook zelf het geloove van Israël te boven gingen; het vierde, dat hy zwaare straffen gestelt heeft tegen de geenen, die tot het Heidendom oversloegen: het vyf- de, dat hy de Kananeeën en andere volken, die wel in 't byzonder wegens hunne schande- lyke Afgoderye berucht waren, t'eenemaal heeft uitgeroeit: het zesde, dat hy somtyds Profeeten verwekt heeft, die den volke het goede en quaade voorspelden. Want hier uit zag yder, dat de Dæmons en Afgoden in de dingen van de wereldt geen bewint hadden; en by gevolg niet anders dan van dwazen

88 IV. Hoofdst. BOEKZAAL

om die reden konden gedient worden. Daarom leeft men ook by Jesaias * : *Ik hebbe u bekend gemaakt wat gebeuren zoude , op dat gy niet misschien zoudt zeggen : myn Afgod heeft die dingen gedaan , of myn gesneden beeldt heeft ze geboden.*

Dus loopt het eerste boek ten einde.

In het tweede spreekt de Heer Spencer van het Goddelyke Staatsbestier over Israël , dat is van die regeeringe , die Godt zelf over dat volk heeft aangenomen. By welke gelegenheit getoont wordt , dat Godt Israël geregeert heeft als een Koning , en zulks wel door vier middelen. 1. Door Wetten : 2. door Orakelen : 3. door Priesteren : 4. door geregelde , voorzichtige , en dappere mannen. En nademaal de Heer Spencer voor vast stelt , dat de † Goddelyke regeering over Israël insgelyks tot weeringe der Afgoderye gestrekt heeft , tracht hy zulks ook uit de gemelde middelen , in die regeeringe gebruikt , nader aan te wyzen.

Ten dien einde toont hy vooreerst , dat Godt verscheide wetten gemaakt heeft regelrecht tegen de gewoonten en leerstukken der Heidenen.

Om zulks te toonen begint de Heer Spencer met de wet , nopende het Pascha , *Exod. XII , 3. 5. Op den tienden der maandt neme een ygelyk een Lam naar den huize der vaderen , een lam voor een huis : een volkomen lam*

* XLVIII, 4. 5. † Theocratia.

van *Januarius* en *Februarius*, 1706. 89

lam, een jaar oudt : van de Schaapen , of Geitenbokken zult gy het nemen.

Want dat hiertoe een Lam, of by gebrek van Lammeren * een jong Bokje vereifcht wierdt, zulks diende merkelyk tegen het Heidendom : vermits deeze dieren, (inzonderheit d'eerfte foort,) in Egypte ten hoogften geacht wierden, en tot voorwerpen van bygeloovigheid frekten. Immers dus spreekt juvenaal in zyne vyftiende Schimpdicht :

— *Lanati animalibus abstinet omnis
Mensa, nefas illic factum jugulare ca-
pella.*

Dat is :

Men ziet nooit op den difch een Schaap
of Geitenbok :

Het flachten van dat Vee is zonde. —

Ook zegt Strabo, dat 'er in Egypte geene Schaapen geoffert wierden, dan in een eenige † Provincie. En Plutarchus de gevoelens van verſcheide Schryvers bybrengende ovet de reden, waarom d'Egyptiſche Prieſters geene wolle, maar linne klederen droegen, doet zich aldus hooren : *Sommigen* (zegt hy) *mee-*

F 5

nen,

* Zulks ſteunde op Exod. XII, 5.

† In Nitriote Nomo.

90 IV. Hoofdst. BOEKZAAL

nen, dat zy zich van de wolle en spyze der Schaapen onthouden, uit een' ingebeelde godtsdienſtigheit.

Wyders, dat tot het Paſcha vereiſcht wierdt een mannylyk lam, was inſgelyks tegen het Heidendom. Want de meeſte Heidenen waren van gevoelen, dat van de dieren de wyfjes by de Goden meer vermogten dan de mannekens. Daarom leeft men ook by * Virgilius :

-- *Et caſa jungebant federa porca.*

Dat is :

Zy maakten het verbondt door 't ſlachten van een' Zeug.

Over welke woorden Servius aldus ſpreekt: *In alle offerhanden zyn de wyfjes de waardigſte. Ook wierden die genomen, als de mannekens de Goden niet konden verzoenen; en dienden voor het laaſte hulpmiddel.* Daarenboven ſchynt dit gebodt in 't byzonder gegeven, om de dwaasheit der Egyptenaaren te beſpotten. Want gelyk deeze hutinen oorsprong hadden van Cham, en hun landt naar den zoone van Cham *Mitsraim* genaamt wierdt; alzoo dienden zy den eerſten onder de gedaante van eenen Ram, en den laaſten onder die van eenen Stier: waar op derhalven wel te paſſe

* *In Aencid. l. 8.*

van *Januarius* en *Februarius*, 1706. 91

passé komt 't geen Tacitus zegt : *De Jooden slachten eenen Ram , als ten schimp van Ammon : ook offeren zy eenen Os , die d' Egyptenaaren Apis noemen.*

Voorts meent de Heer Spençer , dat de plechtige afzondering van het Paaschlam op den tienden dag der maandt , om den veertienden geslacht te worden , mede niet weinig strekte tot weeringe van alle bygeloofigheit. Want behalven , dat het zeer waarschynelyk is , dat Godt dat lam zoo veele dagen te vooren wilde afgescheiden hebben , op dat Israëel alle wangelooft omtrent dat dier zoude afleggen , en daar door betuigen , dat ze niet onbedachtzaam , maar met overleg en reden , de dwaasheden der Egyptenaaren verfoeiden : is 'er een zeer aanmerkelyke textplaats , nopende dat stuk , by * *R. Abrahams Seba* , die zyn zeggen goët maakt uit zeker oudt boek , en aldus sprœkt. *Godt heeft bevolen het Paaschfeest ten tyde der volle maane te houden ; om dat het volk van Egypte dan zeer vrolyk was , en aan het hemels-token van den Ram offerde : weshalven by een mannelijk lam heeft willen doen slachten , braden , en verbranden.* En wat verder : *Daarenboven , wils de Egyptenaaren op den tienden der maandt bus plechtig feest van den Ram begonden te vieren , en zyn vleeschelyk afbeeldsel (een mannelijk lam) te dienen , heeft Gods gewilt , om dat wangebruik te teugelen , dat d' Israëli-*
ten

* In *Tzeror Hammor.*

92 IV. Hoofdst. BOEKZAAL

ten op dien zelfden dag een lam zouden nemen, en aan de posten van hunne bedsteden binden, tot den tydt der slachtinge.

Omtrent de wet van den Altaar, *Exod. xx, 26.* kan ik niet nalaten aan te merken, hoe het mogelyk geweest is, dat iemand den altaar zonder trappen kon bedienen, mits alle d'altaaren (van Mozes, van de Rubeniten, van Ezechiël en Herodes) vry hoog waren. Immers dat d'altaar * van Esra omtrent een hoogte van vyf elleboogen hadde, meent Vilalpandus niet zonder reden: en dat de Rubeniten en Gaditen eenen altaar bouwden, die zonder trappen niet kon bereikt worden, schynt te blyken uit de gemeene Latynsche overzettinge, waarin hy genaamt wordt † een altaar van uitstekende grootte. Met § d'andere altaaren is het even zoo gelegen. Zulks de Schryvers niet overeenkomen, hoe de gemelde plaats te verstaan zy,

Zommigen zyn van gedachten, dat de wet omtrent den altaar slechts voor een' tydt gegeven was, te weten gedurende het verblyf van Israëel in de woestyne; daar de Priesters, zoo zy meenen, naar het gebruik der Oostersche volken alleen eenen langen rok droegen, zonder broek. Doch zie eens wat gezegt wordt, *Levit. ix, vers 22.*

Anderen, gelyk Abulensis, en Ribera, meenen, dat de gemelde altaaren wel eens

* *Esr. 3, 3.* † *Jof. 22, 10.* § Zie *Ezech. 43, 17.* en *Jof. de bell. Jud.*

eene redelyke hoogte hadden; doch dat 'er aarde tegen aanlag, en overzulks geene trappen noodig waren. Augustyn, en veele die hem toevallen, zeggen, dat de Priester, ten tyde van zynen dienst, een voetbankje of iets diergelyks gebruikte; 't geen men daar na weder wegnam.

De Jooden in 't gemeen stellen vast, dat deeze wet niet de trappen van den altaar, maar de Priesters raakt: en verklaren de text-plaats op deeze wyze: *Een Priester zal den altaar niet beklimmen met wyde rassche schreden, op dat zyne schande niet gezien worde: maar ברות ביראה langzaam en met vreeze.*

Dan de Heer Spencer, die het een en ander wederlegt, oordeelt, dat Godt juist niet alle trappen aan den altaar verboden hadde, maar alleen zoodanige, die tot uitterlyken praal dienden; naar de gewoonte der Heidenen, die hunne altaaren zeer hoog, en bygevolg met een menigte van trappen maakten: want zommigen gelooven zelf, dat de groote Pyramide van Egypten een altaar is geweest, zynde boven plat met omtrent twee hondert en vyftig trappen, en die zoo wydt van malkanderen, dat ze zonder groote moeite niet te beklimmen zyn.

Belangende nu de reden, waarom zoo veele en wyde trappen aan den altaar verboden zyn, men vindt die in den text: want het zoude kunnen gebeuren, dat de windt het kleedt van den Priester ophief; en alzo zyne schande zoude gezien worden: 't welk inderdaat onbetamelyk voor den Godtsdienst was,

en zoo veel te meer ; om dat Baal Pehor onder de Heidenen gediend wierdt met het ontdekken van die leden , die de eerbaarheid ons leert verbergen.

Vorders komt de Heer Spencer tot het verbodt van geen Bokje in den melk van zynen moeder te kooken : by welke gelegenheit hy alvoorens verklaart den zin van die wet , en daar na aanwyft , hoe ze naar alle waarfchynelykheit mede gekant was tegen het Heidendom.

Daarop gaat hy voort tot de wet van geen Honig te offeren , *Lev. II, II.* en toont insgelyks , naar zyne gedachte , dat ze diende tot inteugeling der Afgoderye.

Dat zulks ten minften waar is van de wet *Levit. XVIII, 21.* (*Gy zult van uw zaadt aan den Moloch niet geeven,*) lyd geene tegenfpraak.

Tuffchen beide wordt aangewezen , wie men door den Moloch te verftaan hebbe : en wat het in de Schrift zegt zyne kinderen , ter eere van dien Moloch , * door het vuur te doen gaan.

Ook zou het tegen het Heidendom gediend hebben 't geen 'er ftaat *Levit. XIX, 27.* *Gy zult de hoeken uwes hoofds niet rondt fcheeren: Ook zult gy de hoeken uwes baardts niet bederven.*

Want de Heidenen waren gewoon , als niemant van hunne vrienden geftorven was ,
het

* *Pag. 470.*

het haar van hunne hoofden of baarden af te scheeren of uit te trekken ; en dat op het lyk of den houtstapel te leggen ; om quanswys de zielen der overledenen te verzoenen. Ook schoeren zy dan gemeenlyk hunne hoofden met een' kruin : waar van de Schryver verscheidc voorbeelden bybrengt. Immers dus spreekt * *Homerus* van 't bedryf van *Achilles* over de doodt van *Patroklos* :

Στάς ἀπάρουσι πυρῆς , ζανθὴν ἀπεχρίματο χαι-
την

Dat is :

Hy , staande voor † het hout , schoer 't geele hoofdbair af.

En § *Herodoot* zegt van de *Scythen* , dat ze by het aftarven hunner *Koningen* , onder andere plechtigheden , ook hunne hoofden met eenen krans schoeren.

Zoo was het ook tegen het *Heidendom* , dat niemand om eenen dooden in zyn vleesch mogt snyden : want zulks was in gebruik by veele volken. Men ** vindt hier op een lengte van fraaje zaaken.

Nu komt de *Heer Spençer* tot de wet van de

G

de

* *Iliad.* † vers 141. † Daar het lyk van *Patroklos* op lag , om naar de gewoonte van dien tydt verbrandt te worden. § *Lib.* 4, 7.

** *Pag.* 531.

de roode Koe , die gevonden wordt in het boek der tellinge , *Cap. XIX, 2. Spreekt tot de kinderen van Israël, dat zy tot u brengen eene volkomene roode Veerse, in welke geen gebrek zy : op de welke geen jok gelegen heeft.*

Hier op wordt voor eerst aangetrokken , dat Maimonides die volmaaktheit , in die Koe vereischt , niet brengt tot haare gestalte , maar tot haare verwe. *De volmaaktheit* , zegt hy , *van de roode Koe is te verstaan van haare roodheit : want schoon ze klein was , kon ze geoffert worden : als 'er maar geen zwart aan gemerkt wierdt.* * Munsterus is van de zelfde gedachte.

Desgelyks de Heer Spencer ; die in 't voorbygaan aanwyft , dat die verklaring ten onrechte van Kalvinus berispt wordt.

Doch het eerste lit van den text kan gebragt worden tot de volmaaktheit der verwe , en het laatste tot de volkomen gezondheid en gesteltenis des lichaams.

Daar op worden de redenen van yder deel' dezer woorden afzonderlyk voorgedragen : en , naar de gedachten van den Heere Spencer duidelyk aangewezen , dat de gansche inhoudt daar van wederom strekte tot bevordering van Godts oogmerk , namelyk , het weeren der afgoderye.

Want niet alleen is bekend uit † Herodoot , dat d'Egyptenaars nooit Koeyen offerden ; ter oorzaake , dat die aan Isis ge-
wydt

* *Comment. in Num.* † *Lib. II, 41.*

wydt waren † : maar § Porfyrius voegt 'er noch by, dat zy liever het vleesch van een' mensch dan van een koe zouden gegeten hebben. Ook schynt het, dat zy voornamentlyk gezet waren op een' jonge koe : om dat Herodoot getuigt, dat zy die aan Isis, dat is aan de Maane gewydt hadden : want van andere volken wetenwe, dat ze ter eere van de Maane niet slechts een' koe ; maar wel duidelyk een' jonge koe offerden.

Daarenboven wetenwe, dat d'Egyptenaars eenen grooten afkeer hadden van roode beesten ; en ossen van die verwe slachten, om zekeren rooden Tyfon, die Osyris zou hebben omgebracht, en, zoo zy waanden, een oorzaak van alle quaadt was, daar mede te verzoenen. Zulks dat, gelyk Godt aan d'eene zyde een dier, dat by d'Egyptenaars ten hoogsten geacht wierdt, heeft willen doen slachten en verbranden, hy ook aan d'andere zyde de verwe, die by hen zoo afzienlyk was, dat zy zelf een' mensch daarom konden haaten, t' s'pyte heeft willen vereeren.

Boven had ik ve
van het Paaschlamm
worden, en zulk
het Heiden
op bur

ggen, dat
ogt gegeten
yken tegen
: Heiden
n, bin

van Bacchus : *Onder de bende , die vast tusschen eene menigte van smoordronke dochteren , en waggelende oude lieden voorttrok , zag men daar den eenen met een zwart misselyk gewaadt : den anderen , om het volk te verschrikken , met eene Slange : den derden met een' bebloeden mondt ; nadien by zyne tanden in eenen raauwen bout zette.* Immers van dat verbodt aan Israël gedaan , is geene andere reden te geven ; dewyl het niet waarschynlyk is , dat Godts volk raauw vleesch zoude gegeten hebben , ten zy in navolginge van de Heidenen ; onder welke die woestheit van over lange was ingevoerd. En zoo die reden doorgaat , zal men haast kunnen begrypen , waarom het Paaschlam binnen 's huis most gegeten worden ; en wel zoo , dat 'er niet een stuk buiten quam : namelyk , op dat de Jooden buiten achterdocht bleven , als of ze de gewoonte der Heidenen , die op het feest van Bacchus hun vleesch niet alleen rauw , maar ook opentlyk op de straat aten , en dat , naar hunne wyze , in statie omdroegen , eenigzins navolgden , of toestemden. Ja dan zal men teffens kunnen verstaan , waarom het Paaschlam geheel , en daar aan geen been most gebroken zyn. Want de Bacchanten , op hun feest , als razende , scheurden het vleesch met woede aan stukken : en hoe zy daar ruwer meê te werk gingen , hoe zy zich krachtiger werkinge van hunne Godtheit inbeeldeden. Hun wanschikkelyk bedryf vertoont ons * Katullus in de volgende woorden :

Pars

* *In nup. Pelii & Thetid.*

Pars è divulso jactabant membra juvenco
Pars sese tortis serpentibus incingebant.

Dat is:

Deer' woedde met een stuk van een
verscheurde Veers
Een ander was bekroont met Slangen.

Al het welke met noch eenige andere omstandigheden, die de Heer Spençer bybrengt, behoorlyk aangemerkt, misschien iemant zal doen besluiten, dat de geleerde † Heinius niet zonder reden gezegt heeft: *Daar is geen feest, dat zoo zeer tegen den wandienst en afgoderye der Heidenen aanloopt, dan het Paaschfeest. Wes halven Godt ook by d'instellinge daar van gezegt heeft: ik zal myne oordeelen oeffenen tegen d'afgoden van Egypte.*

Want zeker, Godt heeft zyne oordeelen geoeffent: 1. tegen * den gehoornden *Ammon*, als hy tot zyne bespottinge op het Paaschfeest een' Ram heeft doen dooden: 2. Tegen *Apri* en *Osyris*; als hy eenen Os heeft doen slachten: 3. Tegen *Bacchus*; als hy het eten van raau vleesch heeft verboden: 4. Tegen *Horus*; als hy het vleesch van het Paaschlam duidelyk heeft willen gebraden, en niet gezoden hebben.

G 3

Dat

† *Aristar. sac. c. 4.* * *Stat tortis cornibus Ammon. Lucan. lib. x, vers. 514.*

Dat nu * wyders de wet *Deut.* xvi, 21. daar Godt zyn volk verbiedt eenig geboomte omtrent zynen altaar te zetten, mede was ingestelt tot weeringe der afgoderye, mits de Heidenen † die gewoonte hadden, en bosfschaadjē, om verscheide redenen, ‡ bequaam waren; de harten der menschen te verrukken, heeft naauylks bewys van nooden. Het blykt zelf uit den Profet Ezechiel, dat veele Jooden, niet tegenstaande de wet, door d'aangenaamheit dier plaatsē † verlokt zyn om te zondigen.

Maar wie zou gelooven, dat zelf de wet ✠, nopende het verwisselen der klederen tegen d'afgoderye diende? Ik hebbe my altydt ingebeeldt, dat een man het gewaadt eener vrouwe, en een vrouw het gewaadt eenes mans niet mogt aantrekken, om de wanvoegelykheit en quaade gevolgen: maar hier leeze ik anders. Want deeze wet, zegt de Heer Spencer, is voornamentlyk ingevoerd, om dat de Heidensche vrouwen, op het feest van Mars, de kledingē en wapenen der mannen; en deeze wederom, op de hoogtydt van Venus, de kledingē en 't gereetschap der vrouwen droegen. En zulks rust niet alleen op het getuigenisse van Maimonides en Lyranus; maar

* *Pag.* 585. † Zie *Exod.* xxxiv, 13. *Deut.* xii, 3. 2 *Kon.* ii, 3. en xxiii, 6. *Jes.* xvii, 8. en xxvii, 9. *Ezech.* vi, 13. 2 *Kron.* xvii, 6. ‡ *Hof.* iv, 13.
 † *Ezech.* xx, 28. ✠ *Deut.* xiii, 5.

maar ook, naar 't oordeel van mynen Schryver, op gezonde reden. Want dewyl het niet te geloven is; dat een man tot die lafheit zoude vervallen, om het gewaadt eener vrouwe aan te trekken, en dat zelf de Heidenen het verwisselen der klederen (behalven op die feestdagen) als onbetamelyk en tegen het oorbaar van den Staat hadden afgekeurt, moet men noodzakelyk besluiten, dat Godts oogmerk, in het geven van die wet, (die anders niet noodig was) geweest is, om de gemelde quaade gewoonte, en afgodische wan- schikkelykheit daar door voor te komen.

't Zelfde oogmerk zou Godt gehad hebben met de wet *Deut. xxii, 9.* *Gy zult uwew wyngaard niet met tweederlei zaadt bezaayen.* Want of wel zommigen zich inbeelden, dat die wet is ingevoert, om de gierigheit onder Israël in te teugelen: anderen, om dat het wreethit scheen, d'aarde meer af te vergen, dan ze bequaamelyk geven kon: een derde soort, om dat het tegen d'eenvoudigheit der natuure streedt; zoo meent nochtans de Heer Spenser, (die alle deeze stellingen beantwoordt,) dat hier wederom gezien wordt op de gewoonte der Heidenen, die, gelyk ze byna voor yder ding zekere Godtheit hadden, waarschynelyk, om te betuigen dat ze teffens Ceres en Bacchus dienden, graan tusschen de ryeu der wynstokken zaaiden; en dat niet alleen van eene soorte, maar (gelyk men uit zekere woorden van * Rabbi Josiah kan af-

G 4

ne-

* *Apud Maimon. Mor. Nev.*

nemen) tarwe en garst te zamen ; om dat zy zich inbeeldden , dat zulks beter was voor den wyngaart. Ook meent de Schryver , dat deeze zyne gedachten gegrondt zyn op de reden , die van die wet gegeven wordt. Want een' wyngaart mogt Israël niet met tweederlei zaadt bezaaien ; *op dat de volheit des zaadts en d'inkomst des wyngaarts niet ontbeiligt wierde* : dat is , naar de verklaringe van den Heere Spenser , op dat het een en ander , ter oorzaake van dat afgodische gebruik , voor Godts oogen niet onrein en verfoeyelyk mogt worden.

Het volgende vers van die textplaats , *Gy zult niet ploegen met een' Osse en Ezel te gelyk* , zou wederom gerecht zyn tegen d'afgoderye. Want de Heidenen , die eenen Osse en Ezel t'zamen voor den ploeg spanden , deden dat uit een afgodische bygelovigheid : anders wisten zy wel , dat beesten van eenerlei gang , kracht , en natuure beter onder het jok waren , dan verscheidene.

Over den text , *Levit. xix, 19. Gy zult geen tweederlei aart uwer beesten t'zamen laten te doen hebben* , zal ik tegenwoordig niets zeggen ; maar u , Lezer , tot den Schryver wyzen.

Alzoo weinig over de wet , *Deut. xxii, ii. Gy zult geen kleedt van verscheide stoffe aantrekken ; linne en wolle t'zamen.*

Maar over de wet *Deut. xxiii, 18. Gy zult geen boerenloon of hondenprys in't huis des Heeren brengen tot eenige gelofte* , lust my iets uit te trekken.

De

De Heer Spençer, om te toonen dat deeze wet wederom aanliep tegen de gewoonte der Heidenen, spreekt altoorens zeer wydlustig over het schandelyk gebruik der Heidensche dochteren, die het loon haarer geschonde kuisheit, het zy dan geldt, klederen, of iets anders, hunne Goden offerden: namelyk, tot onderhoudt van de Tempelen, Priesteren, Altaaren, en wat dies meer is; waar door zy dan teffens betoonden, dat zy haare lichaamen ter eere van deezen of geenen afgod ten besten gaven.

Hier toe dient hem niet alleen de bekende textplaats uit Michas 1, 7. *Ik zal alle haare afgoden stellen tot eene woestheit: want zy heeft die vergadert uit hoerenloon; ende zy zullen tot hoerenloon wederkeeren:* maar ook het kort verhaal van die zaake in den zoo-genaamden brief van Jeremias, achter het boek van Baruch gevoegt: waar in men aldus leest: *De vrouwen met schande omgordt, zittingen aan de wegen, (dicht by de tempelen,) om renkwerk te offeren. Ende wanneer eene der zelve van iemand der voorbygangeren wordt aangedaan en beslapen; zoo beschimt zy de geene, die naast haar zit; om dat zy niet waardig geacht is, dat haar snoer gebrooken wierdt.*

Dan * Herodoot spreekt van die schandelyke gewoonte, gelykze in Babylonie plaats hadde, vry wat klaarder. *De dochters van*

G. 5

dat

* Lib. 1, 199.

dat landt , zegt hy , zitten in menigte by den tempel van Venus , met kransjes en strikjes om haare hoofden. D'ene gaat , d'andere komt. Want , mits de plaatsen , daar zy , onderscheidentlyk zitten , slechts met een dun gespannen snoertje omtrokken zyn , hebben de reizigers een' gemakkelyken toegang , om eene naar hunnen zin uit te kiezen. Ook mag een dochter , die daar eens is gaan zitten , niet weder t'huuswaart keeren , voor en al eer zy van een vreemdeling bekend is. Het geldt haar aangeboden , hoe gering het zy , mag zy niet weigeren ; om dat het tot een heilig gebruik wordt aangelegt.

Iets diergelyks vindt men wel eer by de * Feniciers en † Afrikaanen. En dat d'Egyptenaars daar van niet vreemdt waren , besluit de Schryver uit de woorden van § Luciaan : die verhalende , hoe de landtzaaten van zeker geweest in Egypte , ten tyde der lykstatie van Adonis , hunne hoofden plachten te scheeren , dit volgende ter neer stelt : *De vrouwen , die niet willen geschooren zyn , moeten eenen dag op de markt staan ; maar alleen ten dienste der vreemdelingen ; welker gaven besteedt worden ter eere van Venus.* Alzoo klaar spreekt ook Justinus ‡ van 't volk van Cyprus. *Die van Cyprus , zegt hy , waren gewoon hunne dochteren , eer zy die ten bu-*

* Augustin. van de stad Gods , IV, 10.

† Val. Max. II, 6. § De Dea Syr.

‡ Hist. Lib. XXII.

bruwelyk gaven, op zekere dagen naar de zee-strand te zenden, om geldt te verdienen, en dat aan Venus t'offeren; ten einde zy voortaan met haare mannen in alle kuisheit leven zouden.

Wat nu aangaat het tweede deel van die wet; Gy zult geenen *hondenprys in het huis des Heeren brengen*; de Heer Spençer tracht te toonen, dat de reden daar van al wederom moet afgeleid worden van de dwaasheit der Heidenen: want het blykt uit verscheide getuigenissen, die hy bybrengt, dat het volk van Egypte, zoo veel werks maakte van Honden; dat zy zelf wel een* *dooden kreng* bestonden te eeren. Immers dat dit de waarachtige oorzaak was, waarom Godt den prys van eenen hondt buiten zyn heiligdom geweert heeft, meent de Heer Spençer duidlyk te blyken; om dat de prys van andere onreine dieren, gelyk van een Paardt, Ezel, en dergelyke, niet alleen is aangenomen, maar volgens een uitgedrukt bevel most gegeven worden. Ook staat te letten, dat de prys van eenen hondt in Godts heiligdom te brengen, een *gruwel genaamt* wordt: want deeze uitdrukkinge ziet men in de Schriften van Mozes doorgaans gebruikt omtrent de drekgoden, als mede omtrent de plechtigheden en middelen, die ter eere van die goden geschikt waren.

De

* *Diod. Sic. biblioth. hist. l. 1.*

De wet † wegens die drierlei betuiging , die de Jooden , na't offeren der tienden en eerstelingen , te doen hadden : 1. Dat ze van het heilige , uit hunne huizen genomen , om te geven aan den Levyt , vreemdeling , weduwe , en weeze , niets gegeten hadden in hunne treurigheid : 2. Dat ze daar van niets hadden weggedragen tot iets onreins , (liever in een onreine plaats :) en 3. Dat ze daar van niets gegeven hadden aan eenen Dooden : Deze wet , zegge ik , is naar de gedachte van den Heere Spençer al wederom ingestelt tegens het wangebruik der Heidenen. Want d'Egyptenaars maakten ten tyde van den oogst een jammerlyk geschrei ; waar van de reden by * Diodorus en † Julius Firmikus eenigzins gemeldt wordt. Wyders brachten zy een gedeelte der ingezamelde vruchten in een' plaats daar het beeldt van Osyris was : een Godtheit , die zy zelve beken- den gestorven te wezen. Zulks dat de zin der voorgemelde betuigingen zyn zoude. „ Van de vruchten , die my Godt „ verleent heeft , heb ik niets gegeten on- „ der een droevig rouwklagen , gelyk de „ nabuurige Heidenen : die in stede van den „ Almagtigen te danken over eenen goeden „ oogst , niets anders doen dan zuchten en „ kermen. Ook heb ik die niet gebragt in „ een verfoeyelyke plaats , daar een drek-
god

* *Deut.* XIV, 13, 14. † *Hist.* I. ‡ *De errore profanar. rel.*

van *Jannarius* en *Februarius*, 1706. 107

„god was. Ook niet gegeven ter eere van
„dien beruchten overledenen, die boven an-
„dere verstorvenen in Egypte zoo statelyk ge-
„dient wordt.

Na dit alles spreekt de Heer Spençer noch van de wet by ✠ Ezechiël wegens de Priesterlyke scheeringe: en eindigt vervolgens zyn tweede boek met een' uitvoerige verhandeling over het besluit der Apostelen, nopende het bloet, het verstikte, en het geene den afgoden geoffert is.

Den inhoudt van 't derde, (ten naasten by zoo groot dan de twee voorgaande) heeft de Lezer in 't volgende stukje te wachten.

✠ *Ezech.* XLIV, 20.

V. HOOFDSTUK.

VITA ERNESTI PII, Ducis Saxonix, descripta ab Elia Martino Eyringio, Serenissimæ Viduæ Ducis Saxo-Coburgensis Aula Inspectoro. Accessit ejusdem *Dissertatio de Ortu & Progressu Religionis Christianæ in Francia Orientali.*

Dat is :

HET LEVEN VAN ERNST, HER-
TOGE VAN SAXEN, toegenaaamt den
Godt-

Godtvruchtigen , *beschreven door Elias Marryn van Eyringen , enz. Waar by noch komt een verhandeling wegens den open voortgang van den Christelyken Godtsdienst in Oostvrankryk. Te Leiffig by Jo. Fred. Gleditsch , 1704. in 8. groot 17 bladen.*

DEwyl het bedryf der Vorsten gansch veel doet , of tot de deugdt of ondeugdt , is het niet meer dan billyk , dat zulke , die wel voornamentlyk in kennisse en godtvruchtigheid hebben uitgeblonken , der eeuwigheit worden toegewydt.

Hierom vindt de Schryver van dit werk geraden het leven van den doorluchtigen Ernst, Hertoge van Saxon-Coburg, toegenamt *den godtvruchtigen* , (men mogt ook zeggen *den leergierigen*) yder ten voorbeelde te boek te stellen.

Dan zonder hier te spreken van de Geboorte , Voorouderen , Broederen , Dapperheit , Oorlogslot , en Vredeszucht van dezen uitstekenden Prinse ; of van zyn Huwelyk , gezegent door een goedt getal van gelukkige kinderen ; of van zyne Staatkunde , Geschiktheit , Regeeringe omtrent zyn Hofgezin en de gemeente : of ook eindelyk van zyn uiterste Wilschrift , Ziekte , en zaligen Doodt : (dingen al t'zamen vooraf kortbondig beschreven ;) zal ik hier slechts melden , 't geen ik oordeele in de Boekzaale wel meest te passen.

Over-

Overzulks, belangende † zyne liefde tot de letteren, en daar uit voortkomende zorg voor Godts kerke, en de schoolen; men zoude mogen zeggen, dat die hem natuurlyk was; gelyk ze ook teffens met zyne jaaren zoodanig is toegenomen, dat, schoon hy (ter oorzaake, die de Schryver † bybrengt) niet zonder droefheit bemerkte, de Latynsche taale niet wel te verstaan; nochtans een' innerlyken zucht behielt tot de wetenschappen; en zulks niet alleen betoonde met zich te oeffenen in de Geschiedschriften, Staatboeken, Wiskunde, en meer andere dingen, eenen Vorst passende; maar ook met goede onderwyzinge aan de zynen: met het uitgeven van boeken; met hulpe te bieden aan geleerde luiden; met het oprichten en herstellen van Kerken en Schoolen.

Zyne kinderen, die hy geerne geleert en godtsdienstig zag, bestelde * hy onder het opzicht van eenige voortreffelyke luiden; en liet alle maanden van Godtgeleerden en Staatsmannen onderzoeken, hoe veel zy in deugd en kennisse gevordert waren: zulks de meesten indiervoegen behandelt wierden, dat zy gemeen naderhand merkelyken dienst deden.

Zyne zorg ✕ voor de Kerken en Schoolen, blykt niet alleen uit den naauwen toezicht, en maatspelingen met verscheide Schriftgeleer-

† Hoofdst. VI. † Hoofdst. VII. * Hoofdst. XIII. ✕ Hoofdst. XIV.

leerden en Staatkundigen , daar over gehouden ; maar ook uit de vergadering in den jaare 1645 belegt , om eenige mislagen te verbeteren.

Men kan die ook afnemen uit het invoeren van treffelyke Leeraaren , Opzienderen , Katechizanten , Tuchtmeesteren , ✕ Aanklageren , openbaare Boetpleginge , en veele andere heilzaame wetten en keuren , zoo in het geestelyke als wereltlyke.

Niet minder uit zulk een menigte van schriften , nopende het flissen der Helmstadsche verschillen , door zyn gezag opgesteld.

Ten bewyze van 't gemelde kan ook dienen , zyn gemenschap en brievenwisseling met uitlandsche Vorsten ; † zelfs met den Grootvorst van Moskovie , den Patriarch van Alexandrië , den Koning van Ethiopie , en andere over zaaken van den Godtsdienst.

Dan hier toe behoort voornamentlyk zyn voornemen , om zeker ‡ *Collegie* , naar de gedachte van Hunnius te stichten ; ten welken einde hy met de Koningen van Zweden en Denemarken , als mede met de Hertogen van Neder-Saxen , door middel van geleerde en voorzienige mannen ; gelyk onder andere Kabelhoven en Brukner , gehandelt heeft.

Want Niklaas Hunnius , Opperkerkvoogdt van Lubek , hadde in zeker boek , gedrukt in

✕ *Hoofdst.* XVIII.

† *Hoofdst.* XVII.

‡ *Hoofdst.* XIX.

in den jaare 1632, en aan Gustaaf Adolf, Koning van Zweden; mitsgaders Joan George, Hertoge van Saxen opgedragen, verzocht en geraden; dat'er een zeker getal van geleerde, godtvruchtige, en beroemde mannen, wezende Leeraaren in de Godtheit, met goetvinden der Evangelifche Vorften, ten kosten van 't gemeen, en dat rykelyk, mogt onderhouden worden.

En gemerkt deeze luiden, naar de stelling van de Heere Hunnius, zich zouden bezig houden met de voornaamste stukken der Godtgeleertheit, en de verschillen, daar over gemaakt; als mede met fraaje vertoogen, vergelykingen van textplaatfen, en wat meer tot bevordering van de kenniffe der waarheit, die naar de godtvruchtigheid is, zoude konnen strekken: (gelyk ze ten dien einde dan ook de zoo-genaamde Vaderen, de Schoolgeleerden, de Kerkelyke Historien, † de Zameningen, Besluiten, deeze en geene gevallen van de consciencie naaukeurig zouden onderzoeken:) en bygevolg Godts gemeente eenen uitstekenden dienst doen; wierdt ook alles by Hertog Ernst in 't werk gestelt; om dit zyn voornemen by de gemelde Vorften te doen gelukken: 't welk ook zekerlyk zoude geschiedt zyn, indien de toefant des rydts zulks niet verhindert hadde.

Immers dat het Ernst in dit stuk ernst was, bleek uit de gevolgen. Want, alhoewel hy

H
door

† *Confilia.*

door opkomende zwarigheden zyn oogmerk niet bereikte omtrent anderen ; trachtte hy evenwel in zyn eigen landen zoo veel te doen als hem mogelyk was , hy stelde overzulks orde op de Schoolen , en die onder het opzigt van trouwe en godtvruchtige meesters : bevelende zyne onderdaanen hunne kinderen, na den ouderdom van vyf jaaren , derwaarts te zenden ; tot den tydt toe , dat ze de voornaamste stukken van den Godtsdienst , als mede de Schryf-, Reken-, en Zangkonst vry wel verstonden : ondertusschen een' wet makende tegen het zingen van ydele deuntjes , vooral des Zondags in kroegen of herbergen. Al het welke zoodanig een gevolg had , dat men gemeenlyk zeide , *dat de boeren in 't landt van Ernst wyzer waren , dan in andere Staa- ten d'Edelen.*

Den Adel inzonderheit , die hem diende , porde hy geduuriglyk aan tot de Letteroefening ; en liet niet na alle goede en bequaame middelen ten dien einde te verschaffen.

Hovelingen van weinig kennisse waren by hem niet gezien : daarentegen die in eenige wetenschap uitstaken , wierden wel ontfangen.

Leerlingen , die in 't een of ander blyken van hunne naarstigheit gegeven hadden , kregen schoone vereeringen : zonder onderscheit van perfoonen.

Daarenboven bezorgde deeze treffelyke Vorst niet alleen , dat eenige geleerde mannen verscheide boekjes maakten , om de jeugt op de gemakkelykste wyze in de grondstuk-
ken

ken van den Godtsdienst, het Latyn, de Redenkunst, de Natuurkunde en 't geen 'er meer van die zaaken is, t'onderwyzen; maar ook dat de heeren Boekler, Seckendorff en Artopæus, die beruchte Kerkelyke Historie opstelden, onder den naam van *Historia Ecclesiastica Gothana*: een werk van ongemeenen arbeit, en by de geleerde wereldt met lof ontfangen: zonder nu te spreken van meer andere treffelyke stukken, die door toedoen van den doorluchtigen Ernst zyn aan 't licht gebracht.

Wyders had deeze Vorst een naamlyst van de Kerkendienaaren en Schoolmeesteren van zyn Landt; die hy altoos by zich droeg. En gelyk hy voor alle dingen begeerde, dat elk zich in zynen plicht naar behooren zoude quaten, ging hy zomtydts zelf eens bezien, hoe 't 'er met deeze en geene geschapen stont: die dan, naar bevindinge van zaaken, of geprezen of bestraft wierden.

† 't Gebeurde eens, dat Vorst Ernst by den Pastoor van zeker dorp quam; en vermits hy uit zynen Bybel, die heel bestoven was, wel merkte dat die weinig doorbladert wierdt; leide hy tot meerder verzekering, buiten kennis van den Pastoor, een' Dukaat in 't boek der Openbaaringe. Na verloop van een jaar quam de Vorst weder; en na eenig gesprek, omtrent de vraage, hoe de Schrift naar de gedachte van den heere Pastoor most gele-

zen , en wat orde daar in gehouden worden. 't Antwoordt was : van Genesis af : en dat hy den ganschen Bybel ten minsten twee , of drie maalen des jaars in 't ruwe doorliep : behalven , dat hy eenige uren van den dag besteedde in zommige hoofdstukken te vergelyken met de verklaringen van eenige Schryvers daar over gemaakt. D'openbaringe van Joannes las hy wel van vooren tot achteren ; maar zag 'er geene aanmerkingen op na : om dat hy zich tot het onderzoek van die diepe geheimenissen noch niet had derven begeven. Toen wierdt het boek ontsloten : maar hoe de Farheer stont te kyken , als 'er Ernst een dukaat uit kreeg , die 'er buiten zyn weten , een jaar in gelegen had , laat ik u zelf oordeelen. De Vorst vermaande hem ernstig , en daar by bleef het.

Nu , gelyk alle deeze dingen aanwyzen den innerlyken zucht van Hertog Ernst tot den welstant van Godts kerke , en 't gemeenebest der Geleerden , hebben we niet alleen reden , om den Heere Elias Martyn te danken voor zynen arbeit ter gedachtenisse van zoo deftigen Prinse besteedt ; maar ook om den Hemel te bidden , dat andere Vorsten daar door mogen opgewekt worden , om de voetstappen van dien godtvruchtigen Ernst te volgen , en naar maate van hunne krachten te doen 't geen hy naar maate van de zyne gedaan heeft.

Het byvoegsel achter dit werk is een Akademische oeffening , die al voor veele jaaren in de hooge schoole te Jena opentlyk gedient heeft :

van *Januaris* en *Februaris*, 1706. 115
heeft : zulks ik niet geraden vinde daar van
iets voor te stellen.

VI. HOOFDSTUK.

DE WAARACHTIGE VERRYZENIS
JESU CHRISTI UIT DEN DOO-
DEN, tegen B. de Spinoza en zyne aan-
hangeren; verdedigt in een' predikatie gedaan
op den Paaschdag 1704. beneffens een naau-
keurige Levensbeschryving van deez en be-
ruchten Wysgeer, meest uit het mondeling
verhaal van noch in leven zynde geloof-
waardige personen, door Joannes Colerus,
Hoogduitsch predikant in de Christ-Luter-
sche gemeente in 's Gravenhage. t' Amster-
dam by J. Lindenberg, in 8. groot 14
bladen.

Gelyk d'opstanding van Jesus Christus uit
den dooden d'eenigste grondslag onzer
hoope, en by gevolg het voornaamste steun-
fel van onzen allerheiligsten Godtsdienst is,
zoo moet de belydenis daar van op eenen vasten
en onbeweeglyken hoeksteen gevestigd
zyn : en vindt derhalven de Heer Kolerus in
den jaare 1704, by gelegenheit van het
Paaschfeest, geraden zyne Haagsche gemeente
omtrent dit leerstuk wat meer te verzekeren ;

en vervolgens zyn verhoog , toen opentlyk voor den volke , en ten aanhooren van verscheide treffelyke persoonaadjen uitgesproken , door den druk gemeen te maken ; en met een beknopte levensbeschryvinge van eenen , die d'opstandinge van Christus , gelykze onder ons beleden wordt , volstrektelyk loochende , voor de liefhebberen te verryken.

De waarheit der opstandinge van Christus blykt ; 1. Uit het ledige graf : 2. Uit de veelvuldige voorzeggingen van den Heere Jesus : 3. Uit het eenvoudig getuigenisse der Apostelen : 4. Uit de toestemminge der bekeerde Heidenen. 5. Uit de taale van Josefus.

I. Belangende het eerste : wy leezen duidelyk , dat het lichaam van Christus in het Graf niet gevonden wierdt. En gemerkt het eenvoudig verhaal van de vier Evangelisten , hier in met malkanderen overeenstemmende , ten minsten zoo veel geloofs verdient als iets uit Tacitus of eenig ander Geschiedschryver ; zoo valt de vraag , waar het lichaam gebleven is ?

Want dat de Synagoge zich en anderen wil vergenoegen met te zeggen ; dat het steelswyze is weggenomen , schaamt zichzelf. Want 1. Het graf was bezet met een sterke wacht , om den Joodschen Raadt buiten alle bekommeringe te stellen : 2. Die't moesten gedaan hebben , hadden genoeg met zichzelf te doen , en waren alreede uit vreeze gevloeden : 3. Zulk een werk was niet te verrichten zonder merkelyk geraas en gerammel ;

mel : 4. De tydt was kort , en echter zouden die nachtdieven in 't midden van zulk een gevaar zich niet ontzien hebben het lichaam ordentelyk t'ontzwachtelen : daar het hen even eens was , of zy het met , of zonder de windfelen hadden : 5. Heeft nochtans dit alles konnen geschieden , mits de wachters in eenen diepen slaap lagen ; wie kan gelooven , dat zoo vele Soldaaten door al dat gekraak en gewoel , en dat wel teffens , zouden geslaapen hebben ? Te meer , nadien hun buiten twyffel ernstig belaft was , een lichaam van zoo veel aangelegenheit wel te bewaren : 6. Hebbenze echter geslapen ; zulks is wel een bewys van hunne vatzigheit ; maar niet van de waarheit van hun voorgeven ; om dat het getuigenis van slapende luiden niet aannemelyk is.

II. Het bewys uit de veelvuldige voorzeggingen is insgelyks van nadruk. Want heeft Jesus zyne leerlingen verzekert , dat hy aan den derden dag zou opstaan ; en zynze in hunne verwachtinge bedrogen ; daar zy hem gevolgt zyn van Galileen , en alles hebben verlaten , op de hoope dieze hadden , van het koninkryke , dat hy zekerlyk zou oprechten ; zy zullen d'eerste wezen , om het schennis aan het licht te brengen , als die jammerlyk misleidt zyn.

III. Doch in het eenvoudige getuigenisse deezzer heilige mannen is niet de minste schyn van eenige valsheit te vinden. Zy verklaren gezamentlyk hunnen meester , na zyne opstandinge , gezien , getaft , met hem ge-

geeten en gedronken te hebben : de klaarste bewyzen , die ons van iemants lichaamelyke tegenwoordigheid kunnen verzekeren. En wie kan gelooven , dat deeze dingen verziert zyn ? dewyl het de grootste dwaasheit der wereldt was , zich om een leugen , aan allerlei elende , ja aan de doot zelve t'onderwerpen.

IV. Maar neem eens de Discipelen wilden zoo halfstarrig pleiten voor de leugen , en zoo onzinnig hun leven , en alles wat ze bezaten , ten prooye geven , om een ding , dat geen nut deede , en slechts de hatelykste bespottung onderworpen was ; wat schyn heeft het , dat zy zich inbeeldden zoodanig een leugen in aanzien te kunnen brengen ; in een werelt , als ze toen was ? zoo eigen wys , zoo ongodsdienstig , zoo zeer op haare hoede , en aan de begeerlykheden overgeven. Zulks is echter gezien , en wel met dat gevolg , dat noch Keizer , noch Koning de deure van zyn Paleis voor de prediking van dit woordt heeft kunnen sluiten.

Deeze vier redenen van den Schryver , slaan gezamentlyk op voeten.

V. Maar wat aangaat het getuigenisse van Jozefus , die in het vierde boek der Joodsche Oudheden verklaart , dat Jesus , die toege-naamt , en ook waar schynelyk was de Christus , by de Profeten gemeldt , ten derden dage van den dooden was opgestaan ; hoewel Eusebius , Theodorus Pelusiota , Zozomenus , Suidas , Zonaras , Niceforus , zich daar op beroepen hebben ; en niet alleen door den

den Heere Muller †, maar ook door den geleerden Daniel Huet ‡ gewettigt is; zoo maak ik daar weinig tsaat op: om dat my dunkt, dat iemand, die zoo spreekt, den Christelyken godtsdienst moet aanneemen; 't geen van den gemelden Jozefus waarschylyk niet is geschiedt.

Dan ik zal hier iets byvoegen, 't geen ik by den Heere Kolerus zoo duidelyk niet vinde; en echter deeze waarheit by een redelyk mensch buiten tegenspraak stelt.

'T is zeker, dat in Christus voor zyn' doodt alles vervult is, wat naar de Profecyе geschieden most: overzulks moet ook dit laatste, namerlyk zyn opstanding, waarachtig zyn; of al het voorige is leugen: 't welk nochtans van de Jooden, en meer andere vyanden van het Christendom erkent wordt.

Maar boven al is aanmerkelyk de vervulling van zoo voornaame zaaken, die d'opstandinge van Christus uit den dooden mosten volgen: niet alleen de roeping der Heidenen; maar ook d'oordeelen over de Jooden, en hunne verstroojinge onder de volken tot op deezen dag.

Dit alles, zou men zeggen, dient alleen tegen Jooden en Heidenen: maar neen. Daar zyn andere Wargeesten, die deeze waarheit en grondslag van den Christelyken godtsdienst hebben zoeken t'ondermynen: gelyk *B. de Spinoza*, en zyns gelyken.

H 5

Im-

† *Jud. devict.* ‡ *Demonstrat. Euang.*

Immers de gemelde Spinoza, van wien ik aanstonts wat meer meene te zeggen, doet zich in zynen 25sten brief aan H. Oldenburg aldus hooren: *Ik sta toe, zegt hy, dat de verryzenis van Jesus by de vier Evangelisten met zoodanige omstandigheden verhaalt wordt; dat ik niet kan loochenen, of zy hebben zelve gelooft, dat het lichaam van Christus verreezen, en ten Hemel gevaren is; ja dat ook d'ongeloovigen hem hadden kunnen zien, indien zy geweest waren ter plaatse, daar Christus zyne leerlingen verscheenen is: NB een zaak nochtans, waar in ze (onvermindert d'Evangelische waarheit) konden bedrogen worden; gelyk aan andere Profeeten geschiedt is. En noch eens in den zelfden brief: Paulus, aan wien Jesus daar na ook verscheenen is, beroemt zich, † dat hy Christus niet naar den vleesche, maar na den geest kent. Waar op hy zyne meeninge niet duisterlyk ontdekt in den 23sten brief. Dewyl Christus, zegt hy, niet aan den Joodschen Kaadt, of aan iemant van d'ongeloovigen verscheenen is; maar zich alleen aan de heiligen geopenbaart heeft; moet zyn' opstanding op eene geestelyke wyze, naar de bevattinge zyner leerlingen verstaan worden.*

Dan de Heer Kolerus beantwoordt deeze dweperyen kortbondig. Want, gelyk boven alreede gezegt is, de Discipelen hebben zoo veel reden van wetenschap omtrent de waar-
ach-

† 2 Kor. v, 16.

achtige en lichaamelyke opstandinge van Christus bygebragt, als men in een zaake van dien aart zoude kunnen vereiffchen. Thomas heeft zelf de handt in zyne zyde gestoken. En wat aangaat de taale van Paulus; van wien heeft Spinoza geleert, dat Christus naar den vleesche niet te kennen, by dien Apostel zoo veel is, als niet te gelooven, dat Christus naar den vleesche uit den dooden is verzezen? Zoo hy zich op 't getuigenisse van Paulus beroepen wil; die zal hem leeren, dat de Heer Jesus niet alleen geestelyk, maar ook lichamelyk verzezen is. De vraag nu, waarom Jesus alleen aan zyne heiligen (quanswys huisgetuigen, die men in dit stuk niet genoegzaam vertrouwen mogt) en niet aan den Joodschen Raadt, of aan eenigen der ongeloovigen verschenen is, doet niets ter zaake: want als een *factum* reeds blykt door veele getuigen; die duidelyk toonen, dat ze noch zelf misleidt zyn, noch anderen hebben willen misleiden; moet men niet vraagen: waar toe deeze getuigen, en geen andere? Tis genoeg, als de getuigen niet te wraken zyn: 't welk, zoo ik meene, met bondige reden niet lichtelyk zal kunnen gedaan worden.

Immers ik wachtte met verlangen na het afschrift van eenen brief, den Heere Kolerus (zoo my bericht is) over deeze zyne Kerkreden, door zekeren Spinoziaan toegezonden: en zal u ondertusschen uit de levensbeschryvinge van den beruchten Spinoza (die de Heer Kolerus tot een toegift op het bo-

ven

venstaande vertoog laat volgen) een weinig voordragen.

Een diergelyke levensbeschryvinge zag men voor eenige jaaren van den Heere Bayle opgesteld, en door den Drukker der Boekzaale uit het Fransch in zuiver Hollandsch gebracht: doch niet met zoo veele blyken van waarheit als deeze: mits de Heer Kolerusgelegentheit gehad heeft, om uit den mond van Sr. Hendrik Spyk en zyn bedgenoot (beide Ledemaaten zyner gemeente, en, ten tyde als dit verhaal gedrukt wierdt, t'zamen noch in levenden lyve) verscheide zaaken te verstaan; die van anderen, of niet, of gebrekkelyk, of regelrecht tegen de waarheit zyn bygebracht.

Baruch de SPINOZA, een Joodt van geboorte, naderhant een verlater van 't Joodendom, en toen BENEDIKTUS genaamt: eindelyk een berucht Godtverzaker, die zelf van d'Ongodistery een t'zamenstel maakte, quam ter wereldt in Wintermaandt des jaars 1633, binnen Amsterdam.

De plaats daar hy gewoont heeft, naaft d'oude Synagoge; wyders zyne Zeden, Vrienden, Maagen, en Nalatenschap zyner Ouderen, toonen, dat hy van een deftig, en niet (als de Heer Bayle en andere meenen) van een arm en zeer gering huis was. Hy hadde twee Zusters, Rebekka en Mirjam de Spinoza, van welke de laatste ten huwelyk besteedt is aan eenen Samuel Carceris, Portugeesche Jode. Hy leerde het Latyn eerst by een Hoogduitsch Student; naderhant

hant verder by den beruchten Leer- en Geneesmeester Frans van den Ende, die toenmaals binnen Amsterdam de Latynsche taale onder de kinderen der voornaamsten met grooten roem boekstafte: dan, mits zyn fortuin ter zaake van Ongodiftery verliep, naar Vrankryk trok; daar hy wierdt opgehangen, niet om eenigen toelag op het leven van den Dolfyn, als Bayle wil; maar om zyn voornemen van zeker Landfchap, quanswys tot handhavige der aloude voorrechten, in roeren te brengen, en dusdoende den Franschen Koning tot verlichtinge onzer Nederlanden, dies tydts van hem gedrukt, wat werks te geeven: ten welken einde men hem uit Hollandt eenige fchepen zoude zenden; die te laat quamen.

Spinoza, de Latynsche taale nu verstaande, begaf zich terftont tot de Godtgeleertheit; waar in hy eenige jaaren doorbragt: maar eindelyk, toen zyn geest t'eenemaal fcheen te neigen tot natuurkundige befchouwingen, geheel en al aan de Filofofie.

Nu, gelyk hy uit den beroemden Renatus Deskartes, dien hy als een licht en wonder aanmerkte, geleert hadde niets aan te nemen, dan 't geen hy met bondige redenen kon goedmaken, zag hy lichtelyk, dat de leerftukken der Rabbynen, die slechts steunden op huu gezag en gewaande goddelyke ingevingen, hem in zynen kraam niet dienden: zulks hy de Joodsche Meesters langs hoermeer begon te myden, en zelden in de Synagoge te komen; weshalven zy, beducht dat zoo een fchandere geest tot het Christendom

mocht

mogt overslaan , en meer anderen van hen aftrekken , hem een jaarlyksche wedde lieten aanbieden ter somme van duizent guldens ; indien hy slechts om de fleur in de vergaderinge komen , en onder hen blyven wilde : dan zulks niet gelukkende (mits Spinoza , als een vyandt van alle geveinstheit , en die , gelyk hy meermaalen tegen zynen huiswaart verklaart heeft , zulks om geen tien duizent guldens zoude gedaan hebben ,) deeden zy hem opentlyk in den ban : 't welk door den ouden Chacham Abuabh , een Joodsch Wetgeleerde , en ten dien tydt van groot aanzien , wierdt uitgevoerd.

De Heer Kolerus heeft getracht by de zonen van den gemelden Chacham Abuabh een afschrift van dien banbrief te bekomen : doch te vergeefs. Maar zie daar , hoe den vloek gemeenlyk tegen eenen afvalligen , en godtslasteraar , gelyk men Spinoza hielt , wierdt opgesteld. Men vindt dien in het boek der Joodsche plechtigheden , genaamt *Colbo* , en by *Seldenus de Jur. Nat. & Gent. Lib. IV, c. 7.*

FORMULIER VAN DEN ALGEMEENEN JOODSCHEN BAN.

„ Volgens het Raadsbesluit der Engelen en
„ uitspraake der Heiligen , verbannen , ver-
„ zweeren , verstooten , verwerpen , vervloe-
„ ken en verdoemen wy (naar den wille van
„ Godt en zyne Kerke , door dit Wetboek
„ met zyne 613 Geboden daar in opgetekent :
„ met dien ban , waar mede Jozua de stad

Je

„ Jericho verbannen heeft : met dien vloek ;
 „ waar mede Eliza de jongens en zynen knecht
 „ Gehazi vervloekt heeft : met die verban-
 „ ninge, die van Barak tegen Meros geschiedt
 „ is : met dien Ban , die de Leden van den
 „ grooten Raadt wel eer gebruikten : met
 „ dat bannissement , waar mede Raf Jehuda ,
 „ Ezechiels zoon , zynen dienaar verbannen
 „ heeft ; en met alle die bannen , verstootin-
 „ gen , afzonderingen , verdoemingen en ver-
 „ vloekingen ; welke geschiedt zyn sedert den
 „ tydt van Moses tot op den tegenwoordigen
 „ dag toe : in den naame van Achthariel , *die*
 „ *genaamt wordt*] Jah , de Heer der Heir-
 „ schaaren : in den naame van den Groot-
 „ vorst Michaël : in den naame van Mettat-
 „ teron : wiens naam is gelyk die van zynen
 „ meester : in den naame van Sardalifon ,
 „ vlechtende kranfen voor zynen Heere ;
 „ [dat is , *de gebeden van Israël voor God*
 „ *brenge* :] in den naame , die 42 letteren
 „ begrypt ; te weten :

„ In den name van hem , die aan Mozes
 „ in den doornbosch verscheenen is : in den
 „ naame door welke Mozes de Roodde zee heeft
 „ geklooft : in den naame van hem , [*die ge-*
 „ *zegt heeft*] Ik ben die ik zyn zal ; door
 „ het geheim van den grooten naame יהוה ;
 „ door het schrift van de twee Tafelen der
 „ Wet : in den naame van Godt den Heere
 „ der Heirschaaren , woonende boven de Che-
 „ rubim : in den naame der Raderen [*die*
 „ *Ezechiel gezien heeft* :] in den name der
 „ heilige Dieren en Engelen , die den Aller-
 „ hoog-

„hoogsten dienen) een ygelyk zoon of doch-
 „ter van Israël, die slechts een eenig Kerke-
 „lyk besluit wilens en voordachtelyk over-
 „treedt. Hy [*of zy*] moet vervloekt zyn
 „voor den Heere Godt Israëls, die boven de
 „Cherubinen zit. Hy zy vervloekt uit den
 „mond van dien eerwaardigen en ontzache-
 „lyken naame, die op den grooten Verzoen-
 „dag uit den mond van den Hoogenpriester
 „ging. Hy zy vervloekt in Hemel en op Aar-
 „de. Hy zy vervloekt uit den mond van
 „den Almogenden Godt. Hy zy vervloekt
 „uit den naame van den grooten Vorst Mi-
 „chaël. Hy zy vervloekt uit den naame van
 „Metatteron, wiens naam is gelyk die van
 „zynen Meester; [*om dat het woordt Me-*
 „*tatteron, volgens zyne letteren, een gelyk*
 „*getal uit maakt als Schadai; namelyk 314.*]
 „Hy zy vervloekt uit den mond der Serafim,
 „Raderen, heilige Dieren en Engelen, staan-
 „de voor het aangezichte des Heeren in hei-
 „ligheit.

„Is hy gebooren in Nisan [*Lentemaandt,*
 „*by de Jooden d'eerste van 't jaar*] wiens op-
 „perste Wachtengel, die de zelve bestiert,
 „Uriel genaamt wordt: Hy zy vervloekt uit
 „zynen mond, en uit den mond van zyne
 „gansche wacht.

„Is hy gebooren in Ijar, [*Grasmaandt,*]
 „wiens opperste Wacht-engel, is Zefaniël:
 „Hy zy vervloekt uit zynen mond, en uit
 „den mond zyner geheele wacht.

„Is hy gebooren in Sivan, [*Bloeimaandt,*]
 „wiens opperste Wacht-engel is Anniël: hy
 „zy

„zy vervloekt uit zynen mondt, en uit den
„mondt zyner geheele wacht.

„Is hy gebooren in Thammus, [*Wiede-
„maandt*,] wiens opperste Wacht-engel is
„Peniël: hy zy vervloekt uit zynen mondt,
„en uit den mondt zyner geheele wacht.

„Is hy gebooren in Abh, [*Hooimaandt*,]
„wiens opperste Wacht-engel is Barkiel: hy
„zy vervloekt uit zynen mondt, en uit den
„mondt zyner geheele wacht.

„Is hy gebooren in Elul, [*Oogstmaandt*,]
„wiens opperste Wacht-engel is Periël: hy
„zy vervloekt uit zynen mondt, en uit den
„mondt zyner geheele wacht.

„Is hy gebooren in Tisri, [*Herfstmaandt*,]
„wiens opperste Wacht-engel is Zuriël: hy
„zy vervloekt uit zynen mondt, en uit den
„mondt zyner geheele wacht.

„Is hy gebooren in Marchefeh, [*Wyn-
„maandt*,] wiens opperste Wacht-engel is
„Zachariël: hy zy vervloekt uit zynen mondt,
„en uit den mondt zyner geheele wacht.

„Is hy gebooren in Kisleu, [*Slachtmaandt*,]
„wiens opperste Wacht-engel is Adoniël:
„hy zy vervloekt uit zynen mondt, en uit
„den mondt zyner geheele wacht.

„Is hy gebooren in Tevat, [*Wintermaandt*,]
„wiens opperste Wacht-engel is Anaël: hy
„zy vervloekt uit zynen mondt, en uit den
„mondt zyner geheele wacht.

„Is hy gebooren in Schevat, [*Loumaandt*.]
„wiens opperste Wacht-engel is Gabriël: hy
„zy vervloekt uit zynen mondt, en uit den
„mondt zyner geheele wacht.

„ Is hy gebooren in Adar , [*Sprokkel-*
 „ *maand* ,] wiens opperste Wacht-engel is
 „ Rumiël : hy zy vervloekt uit zynen mondt ,
 „ en uit den mondt zyner geheele wacht.
 „ Hy zy vervloekt uit den mondt der zeven
 „ Engelen , gestelt over de zeven dagen der
 „ weeke ; mitsgaders uit den mondt hunner
 „ gansche hulpbende. Hy zy vervloekt uit
 „ den mondt der vier Engelen , die de vier
 „ tyden des jaars regeeren : en uit den mondt
 „ hunner gansche heirkraft. Hy zy vervloekt
 „ uit den mondt der zeven Machten : ver-
 „ vloekt uit den mondt van de Vorsten der
 „ Wet , die den naam voert van kroon en
 „ zegel : vervloekt uit den mondt van den
 „ grooten , sterken en vreesfelyken Godt.
 „ Wy bidden , dat hy verbroken worde : dat
 „ zyn val haastelyk geschiede. De Godt der
 „ Geesten wil hem zyn vleesch vernederen ,
 „ verderven , en ganschelyk te niet doen. De
 „ verbolgentheit des Heeren , en een vreesse-
 „ lyke stormwindt moet over zyn hoofdt ko-
 „ men. De Worg-engelen moeten op hem
 „ aanvallen , en hy vervloekt zyn in alle plaat-
 „ sen. Hy moet sterven met verschrikkinge ,
 „ en in d'uitterste benaauthheit. Zyne dagen
 „ moeten hem niet verlengt worden. Godt
 „ sla hem met Teering , met brandende Koort-
 „ sen , met Vierigheid , met Droogte , met
 „ heet Schurft. Hy vervolge hem , tot dat
 „ hy ganschelyk verdelgt zy. Zyn eigen
 „ zwaardt moet hem door het hart vaaren ,
 „ en zyn boog in stukken springen. Hy moet
 „ worden gelyk het kaf voor den windt. Zyn
 „ weg

„weg zy duister en slibberig ; en d'Engel des
 „Heeren vervolge hem. Hy moet onverzies
 „in het verderf storten , en zyn net , 't welk
 „hy in 't verborgen gespannen heeft , hem
 „verstrikken. Godt verstoote hem uit het
 „licht in de duisternisse ; en verdryve hem
 „van den aardbodem. Angst en benaaut-
 „heit moeten hem omvangen : zyne oogen
 „moeten zyne ballingschap zien ; en hy de
 „grimmigheid des Almagtigen drinken. Hy
 „zy bedekt met den vloek als met zyn kleedt :
 „zyn huidt moet hem opgevreeten worden ;
 „en Godt stoote hem eeuwiglyk uit zyne
 „hutte. Godt vergeeve hem zyne zonden
 „niet : maar de gramschap des Heeren blyve
 „over hem , met alle de vloeken , die in dit
 „wetboek geschreven zyn. Godt delge zynen
 „naam' uit van onder den hemel , en scheid
 „hem af ten quaade , van alle de stammen
 „Israëls ; naar alle de vloeken des verbonds
 „in dit wetboek begrepen.

„Maar u aangaande , die noch op den weg
 „des levens zyt , en den Heere uwen Godt
 „blyft aanhangen ; Hy die Abraham , Isaäk,
 „Jakob , Moses , Aäron , David , Salomon ,
 „en de Profeten van Israël , ja zelf de godt-
 „vruchtigen onder de Heidenen gezegent
 „heeft ; zegene ook u met deeze en andere
 „heilige Gemeenten. Hy beware derzelve
 „leden naar zyne barmhertigheid , en redde
 „haar uit alle benaauthheit en elende. Hy
 „verlengte hunne dagen en jaaren. Hy geve
 „zynen zegen tot de werken hunner handen.
 „Hy verlosse hen haastelyk met het gansche

„Israël, naar zynen wille en welbehagen.
„AMEN!

Zoodanig een zegen, wierdt over Spinoza als eenen afvalligen en Godtsverzaaker uitgesproken; en mits hy niet tegenwoordig was, schriftelyk op den hals gezonden: waar van hy anders geen moeite had, dan dat hy zich in de Spaansche taale verantwoordde.

Men geloof, dat hy langer in schyn onder het Joodendom zou gebleven hebben, en by gevolg zoo haast niet gebannen zyn, indien zeker voorval hem niet geweldig verbittert hadde. De Heer Bayle verhaalt het aldus: *Spinoza uit de Schouwburg komende; wierdt aangerand door zekeren Jood, die hem met een mes een' snee over 't aangezicht gaf. 't Was een lichte quetsuur; maar hy vermoedde, dat de daader het op zyn leven gemunt had; waar toe genoegzaame grondt scheen.* Dan Kolerus zegt uit den mond van Spinozaas laatsten huiswaart, dat hy op zekeren avond, komende uit d'oude Portugeesche Synagoge, besprongen wierdt met een' ponjaardt; dan, mits hy zich vaardig omkeerde, den steek kreeg door zyne klederen; waar van hy den rok ter gedachtenisse bewaarde.

Immers Spinoza, dus ziende hoe 't 'er geschapen stondt, wilde met dat driftige volk niet mecr te doen hebben; en ging tot meerder veiligheid buiten Amsterdam, op den weg naar Ouwerkerk, wonen; daar hy zyne bespiegelingen in stilte voortzette; zich onder tusschen geneerende met het slypen van glazen

van *Januarij* en *Februarius*, 1706. 131

en tot perspectiven en andere gebruiken: die van zyne vrienden dan afgehaalt, en t'zynen voordeele verkocht wierden.

Hy leerde ook by zichzelfen de konst, om iemand met inkt of koolen af te schetzen. De Heer Kolerus heeft noch een geheel boekje daar van in handen. Men vindt 'er verscheide personen in geboott, die om reden niet gemeldt worden. Onder anderen ziet men 'er de beeltenisse van eenen visscher, met een schepnet op den schouder; juist even eens als de beruchte Mas Aniello wordt afgemaakt: en gemerkt die tekening Spinoza by uitstekentheit geleck, geloofde zyn huiswaardt, dat hy die naar zyne eigen gedaante gemaakt hadde.

Van Ouwkerk vertrok hy naar Rynsburg by Leiden, daar hy den winter overbleef; en vervolgens naar Voorburg, een uur van 's Gravenhage; daar hy omtrent vier jaaren sleet: tot dat hy zich eindelyk op 't verzoek zynere vrienden (waar onder veele voornaame luiden waren) binnen 's Gravenhage zelve ter neder zette.

Daar gekomen, had hy zich eerst in de kost besteedt op de Veerkaai, by de weduwe van Velden, in 't zelfde huis, dat tegenwoordig van den Heere Kolerus bewoont wordt. Dan ziende, dat hem dit te hoog zoude komen, begaf hy zich ten huize van Hendrik van der Spyk, daar hy op zichzelfen leefde, en na een verblyf van tusschen de vyf en zes jaaren ook gestorven is.

Hoe matig hy was in spys en drank, is af

te nemen uit verscheide rekeningetjes , noch voorhanden. Melkzop met boter , een weinig gort met rozynen , kon hem vergenoegen ; zoo dat hy den eenen dag door den anderen omtrent 4 stuivers verteerde. In een geheele maandronk hy naauwlyks een pinte wyns. Meermaalen wierdt hy van aanzienlyke menschen te gaste verzogt ; maar hy hadde liever zyn eigen broodt te eten. Met het sluiten des jaars was hy op een effen bodem ; zeggende dikwyls tegen de huisgenooten , *Dat hy de Slangen navolgde , die met het einde van 't jaar den staart in den mond namen.*

Belangende zyn lyfsgestalte , en wezen ; hy was van een middelbaare lengte , en befneeden aangezicht. Zyn bruine verwe , zwart gekrult haar , lange zwarte wenkbraauwen en opslag van oogen , gaven genoegzaam te kennen , dat hy van Portugeefche Jooden afkomstig was.

In zyne kledinge was hy slecht. Zeker voornaam Raadtsheer wilde hem eenen nieuwen Japanfchen rok geven , om dat de zyne vry flordig was : doch Spinoza vroeg hem , of hy dan een ander man zoude wezen.

Zyn omgang en levenswys was stil en ingetogen. Groote droefheit of blydschap wierdt aan hem niet bespeurt. Zyne hartstochten wist hy wonderlyk te teugelen. In zyne dagelyksche verkeeringe was hy vriendelyk en gemeenzaam. De kinderen van 't huis vermaande hy hunne ouderen te gehoorzaamen , en den openbaaren godtsdienst by te

te woonen. Hy vroeg ook dikwyls, wat'er gepredikt was; ja ging zelf den voorzaat van den Heere Kolerus, D^o. Kordes, voor wien hy groote achtinge hadde, zomtydts wel eens hooren. Zyne huiswaardin (die in haare ziekte, kraambedde, en andere ongelegentheden meer dan eens van hem getrooft was, alzoo hy zeide, dat Godt haar dit lot had opgelegd) hem eens vragende, of zy in haare Religie wel konde zalig worden, kreeg tot antwoordt, dat zy geene andere daar toe behoefde, maar slechts stil en deugdzaam moft leven.

t' Huis viel hy niemant lastig. Vermoeit van denken, quam hy wel beneden, en sprak met de huisgenooten, onder 't rooken van een pyp tabak, van alles wat'er omging; al waren 't ook beuzelingen. Ander tydtverdryf vondt hy in spinnekoppen te zoeken, die hy t'zamen deedt vechten. Ook wierp hy zomtydts vliegen in 't spinnewebbe; en kon zich in dien oorlog, tot lacchens toe, kittelen. Voorts nam hy wel zyn vergrootglas, beschouwende de deelen der kleinste diertjes, en te gelyk daar over redeneerende.

Wyders was Spinoza niet geldtgierig: want zyn Vader gestorven zynde, liet hy zyne Zusters (die hem van 't recht der erffnisse zochten uit te sluiten, maar door d'Overheir gedwongen wierdt hem toe te laten) alles behouden: nemende maar alleen tot zyn gebruik een goet bedde en behangfel. Ook wierdt hem eens van S. D. V., dien hy in

zynen 26sten brief zynen zeer oprechten vriendt noemt, en hier met naam en toenaam gemeldt wordt, een somme van twee duizent guldens, ja, by zyn affterven, alle zyne goederen aangeboden; maar naulyks kon d'Erfgenaam hem drie hondert guldens 's jaars opdringen.

Met het uitgeven zyner schriften wierdt hy straks bekend onder de Grooten. Stoupa, Luitenant Kornel (ten tyde van Kromwel Predikant in de Savoy te Londen, en ten laatsten als Brigadier in Oogftmaandt des jaars 1692, in den slag by Steenkerken gefnevelt) dies tydts binnen Utrecht bevelhebber, verzogt hem, na 't wiffelen van verscheide brieven, in den jaare 1673, eens derwaarts te komen, nadien de Prins van Kondé hem geerne sprekken wilde; met verzekering, dat de gemelde Prins hem een jaargeldt uit 's Konings schatkiste zoude bezorgen, indien hy de Fransche Majesteit eenig schrift wilde opdragen. Dan tot Utrecht gekomen, vond hy (naar 't verhaal van zynen huiswaardt) den Prinse van Kondé niet*, vermits die eenige dagen te vooren vertrokken was. Nochtans deede Stoupa, na eenige redenwisselingen, hem de gemelde belofte; die hy edelmoedig affloeg, gezint zynde niets van zynen arbeit aan den Franschen Koning op te dragen.

On-

* *Dus is 's mis 't geen Bayle Pag. II. zegt, dat hy verscheide dagen in 't gezelschap van dien Prinse doorbragt.*

van *Januarius* en *Februarius*, 1706. 135

Ondertuffchen was deeze zyne reis naar Utrecht byna van quaaden gevolge geweest : want wedergekeert , wierdt in den Hage gemompelt , als of hy den Fransen eenige Staatsgeheimen ontdekt hadde : zulks zyn huiswaardt bang was voor eene plonderinge. Dan Spinoza , een Republikain in zyn hart , en die zich van dien blaam gansch vry kende , verklaarde rondtuit , dat hy op de minste beweginge 't zynere bescherminge zoude buiten treden , en zyn leven ten prooye geven.

't Gerucht van 's mans bequaamheit nu alomme verbreidt , liet de Keurvorst van de Palts hem verzoeken tot het Hoogleeraarschap in de Schoole te Heidelberg. Dan Spinoza geen lust hebbende in de voorwaarde van niets tegen den openbaaren Godtsdienst te mogen spreken , sloeg dit verzoek beleefdelyk af ; wel wetende , dat zyne stellingen met de wetten en grondregelen van den openbaaren Godtsdienst niet bestaan konden.

Van deeze stellingen ziet men 'er een *Pag.* 120. De rest weten de Geleerden.

Nu van zyn ziekte en doot eens gesprooken.

Dat Spinoza (gelyk zommigen , naar 't schryven van den geleerden Menage , gelooff hebben) zou gestorven zyn van schrik , om dat hy ten verzoeke van twee groote perfoonaadjen in Vrankryk gekomen , naaulyks de Bastilje ontsnapte : dat hy wyders , gelyk anderen verhalen , zorge had gedragen , van in zyn uitterite door niemant bezocht te worden : dat men hem dikwyls bad hooren zuchten ,

ten , *ô Godt!* en gevraagt zynde na de reden , zou gezegt hebben , dat dit slechts een manier van spreken was : dat hy zich voorzien hadde van Maankopfap , en dat op het naderen van de doot zou hebben ingenomen , zyn al t'zamen verdichtzelen. Want 1. is Spinoza , naar 't zeggen van zynen huiswaardt , nooit in Vrankryk geweest ; hy hoopte ook nooit zoo dwaas te worden van daar te komen. 2. Nooit had hy bezoek aan hem doen weigeren. 3. Niemandt der huisgenooten heeft hem hooren zeggen , *ô Godt!* 4. Van Maankopfap weet zyn huiswaardt niet te spreken , schoon hy hem alles heeft bezorgt 't geen hy in zyne ziekte gebruikt heeft. 't Staat ook niet op de rekening van den Artzenybereider. Maar zie hier de zuivere waarheit.

Spinoza hadde wel twintig jaaren lang aan de teering gegaan. Niemandt had de minste gedachten dat zyn einde zoo naby was. Want Zaturdags 's middags , zynde den 22sten van Sprokkelmaandt des jaars 1677 , ging zyn huiswaardt beneffens zyn liefste naar de Luterfche Kerke , alzo den volgenden dag aldaar 's Heeren Avondmaal zoude bedient worden : en t'huis gekomen , rookte Spinoza noch een pyp tabak , spreekendeteffens van 't geene gepredikt was. 's Zondags 's morgens quam hy weder beneden. Zeker Geneesmeester , L. M. van Amsterdam door hem ontboden , belafte dien morgen den huisgenooten eenen ouden Haen te kooken. Van 't sop at Spinoza des middags noch met
smaak

smaak. De huisgenooten, die 's namiddags gezamentlyk ter Kerke gingen, en den Amsterdamschen Geneesmeester maar alleen by hem lieten, waren wel verwondert, als zy, t' huis komende, verstonden, dat Spinoza, omtrent ten drie uren in zyne tegenwoordigheid gestorven was. Deeze Geneesheer vertrok noch dien zelfden avond; latende zich kennen aan een weinig geldts 't geen Spinoza, beneffens een mes met een zilver hecht op 't tafel had laten leggen, en hy zonder vragen mede nam.

't Lyk boven aarde staande, wierdt door den Apotheker Schröder beflagen voor een somme van 16 guld. 2. Men stelde hem naderhant te vrede met 14--12.

Op den 25sten der gemelde maandt wierdt het lichaam, onder het geleide van veel' aanzienlyke luiden, en een trein van zes Karoffen uitgevoert, en in de Nieuwe Kerk op 't Spui begraven.

De kosten daar van beliepen volgens rekeningen 77-18-2. Van zynen boedel quam, vry geldt, niet meer dan 390--14--8.

Zie daar Lezer alles wat de Heer Kolerus van Spinozas leven heeft konnen vernemen, Hy leefde 44 jaaren, 2 maanden, en 27 dagen.

Buiten de Schriften, die van hem voorhanden zyn, is 'er iets geweest van den Regenboog: ook noch een Hollandsche vertaling van de vyf boeken van Mozes. Dan deeze stukken heeft hy kort voor zynen doot aan Vulkaan geoffert.

VII. HOOFDSTUK.

B E S L U I T

D E S

D R U K K E R S.

A Angenaam klinkt het woordt van VREDE den Nederlanderen, aangenaam allen menschen in d'ooren, die, door de rampen des krygs gedrukt, echter noch den smaak der zoete Vredevruchten niet t'eenemaal verloren hebben. Vooral zou die voor een bringer van blyde maare in dezen tyt worden gehouden, die, op eenen valten en verzekerden grondt, de gordynen van het moordtooneel des oorlogs verschuivende, ons op dien schouburg, in een ander bedryf, den Vrede in alle zyn deelen en gevolgen liet zien, zoodanig, dat de Hooge Bondtgenooten aan den eenen, en Vrankryk aan den anderen kant, (want den Hertog van Anjou telmen hier toch voor den Ryksbeheerscher van Spanje niet) wederzyds hunne rekeninge, als men zegt, by dien vonden; en dat, alle achterdocht van bedrog en mommerye verdween, men in vertrouwtheit elkander de hand gaf, en, naar de gewoone uitdrukkingen,

en

en inhoud der Vredensbedingen, in eene eeuwige en onverbreeklyke vriendschap te leeven.

Wy zeggen hier wederzydts, maar liever, by verbeteringe, dat de Hooge Bondtgenooten genoegzaame verzekeringe van Vrankryk erlangden, dat het niet, als voorheene, altoos ontrou, altoos bedrieglyk, altoos eed- en woordschendende zou te werk gaan, tot na-deel zyner Gebuuren en Verbondelingen; maar eenmaal, naar 't voorbeeldt van alle eertievende Koningen en Vorsten, en den eisch van Goddelyk en menschelyk recht, getrou in zyn woordt zyn, en met de paalen zyner heerschappye te vreden, hem door den Hemel toegevoegt, het elk ook in 't vreedzaam bezit liete van die staaten, die hem het zelve hooge Bestier heeft beschooren; zoodat het hun ten onderpandt en verzekeringe vooraf weder alles inruimde, dat het onder valsche voorwendzelen, en kunstnaryen, anderen, niet min oppermagtige Vorsten en Staaten dan zynen Vorst, ontvreemt, en zyne Kroon ingelyft heeft; over welke zaake, van zoo groot een gewigt, de gansche inhoud van het voor- en tegenschrift loopt, uitgegeeven onder den naam van *Antwoordt op een * Vertoog-schrift, in Hollandt door eenen Zendeling van Vrankryk gestrooit, onder den tytel van vierde Vertoog-schrift, behelzende eenige gewigtige Aanmerkingen over den tegenwoordigen staat der zaaken van Europe, in opzicht van den toekomenden Vrede, van den 20. van Grasmaandt, 1705. Gedrukt te Kenlen by Peter de Vry, in*

do
* *Memoire.*

de goede trouw, 1706. van welk schrift wy hier kortelyk de redenen en tegenredenen, dewyl het zelf van geen groot beslag is, en ligt kan uitgelezen worden, (dat wy allen oprechten Vaderlander en aanraaden) zullen neder stellen; zoo om dit bondig stuk meer bekend te maaken, als om in twee eenvoudige trekken de wederzydsche gronden en redenen te zien, zoo van Vrankryks, als van der Bondgenooten kant, of men, in dezen toestand van tyt en zaaken, zich met het Fransche Ryk tot het aangaan van eenen Vrede moge betrouwen; dan of men niet liever, naardien men zoo lange zyne trouloosheit, eer- en eedbreuk kent en gewent is, met het gezamentlyke Bondgenootschap in den oorlog kloekmoedig hebbe te volharden, ten tyt en wyle, dat Vrankryk in staat zy gebragt, om alle zyne onrechtvaardige bezittingen, naar den grondslag van den Munsterschen en Pyreneeschen Vrede, weder af te staan, en in 't vervolg van tyt genootzaakt blyve zyn woordt, en plegtig bezwoorene verbonden na te koemen: waartoe het dan de schrandere en staatkundige Tegenschryver alleen overbrengt, dien wy in dit uittrekzel, gelyk hy den Franschen Vertoogschryver, van voet tot voet zullen byhouden.

In de korte Voorrede zegt de Schryver, dat hy alleen ondernomen heeft tegen dit vierde Vertoogschrift te schryven, nadien hy verstont, dat het niet gelyk een vliegend Bladt, (om op zyn Fransch te spreken) maar als een staatkundig stukje, door Fransche Zendelingen,
die

die in Hollandt de zelve taal voerden, en hier en daar al eenigen ingang vonden, wierdt verspreidt. Ook meent hy, dat, onaangezien hy de drie voorgaande stukjes niet heeft gezien, deeze wederlegging voor alle vier kan voldoen, dewyl d'andere maar voorbereidzelen kunnen zyn geweest van de ydele redeneeringen, en looze strikken in dit leste verrat: maar ter zaake zelve.

De Fransche Schryver begint met te stellen, dat de vooringenomenen tegen *Vrankryk*, tot eenen grondt leggen, van naar geene openinge tot vrede te willen luisteren, voor dat dit Ryk gansch vernedert zy, en buiten staat gebracht, ommeede, als men zegt, een woordt in't vat te hebben. Maar hier op tekent onze staatkundige Schryver kortelyk aan; dat men met recht van *Vrankryk* een quaat gevoelen heeft, dewyl zyne gematigde voorstellen, niet minder dan eenen vasten Vrede beclooven; en dat men die loosgeplaafterde Vredens, waarmede het sedert eene halve eeuw Europa heeft geblindhokt, met recht al lange moede is. Doch de Fransche Schryver beklagt zich verder, dat men zoo vreemt en afkeerig van *Vrankryk* en zyne oprechte voorstellen, omtrent den vrede, zelfs ten voordeele der Bondgenooten, is, en alle zyne oprechte pogingen, voor loutere bedriegerye verdacht houdt. Doch de geleerde Tegendinger antwoordt; dat, zoo men in mistrouwen tegen *Vrankryk* is, zulks met het grootste recht der wereldt geschiedt, dewyl het altoos den zelve weg houdt, en de zelve strikken en strecken gebruikt,

bruikt , waarmede het voorheene de wereldt misleidt heeft. Thans volgt 'er een' tegenwerping van den Franschen Schryver , waarin hy op het woordt door den Tegenschryver wordt gevat ; dat is ; *dat men zich met Vrankryk tot geene vredehandeling kan inlaaten , voordat de Bondtgenooten dit Ryk op den voet van den Munsterfchen en Pyreneschen vrede , en noch laager , kunnen brengen.* Waarop met eene allerkrachtigste uitdaginge van 't gansche menschelyk geslachte , om iets anders uit te vinden , waardoor Vrankryks staatzucht en trots zy te beteugelen , wordt geantwoordt ; zoo dat dit den Vertoogfchryver ten vollen wordt toegegeeven , en ten slot getoont , dat de Koning van Vrankryk , om meer dan eene reden , hier toe van zelfs behoort te komen.

Maar de Fransche Schryver stapt hooger op , en maakt eene tegenstellinge , tusschen het vernedert Vrankryk , en 't verhoogt Keizerryk ; en sluit , *dat , zoo men 't eerste te klein maakt , men van 't leste noch 't ergste te vreezen hebbe , en dus onmogelyk in Europe den Evenaar in gelykwygtigheit te houden zy.* Doch hier op wordt bondig geantwoordt ; en getoont , dat deeze verkleininge van Vrankryk maar een loutere herffenschim is , en dat het nooit zoo klein kan worden , of dat het krachten genoeg behoudt van zyne ontzagbaarheid , 't geen met voorbeelden wordt gesterkt ; en eindelyk dat ook van de Hooge Bondtgenooten nooit daar op is toegelegt.

De Fransche Schryver vervolgt , en wyft aan , uit zyne giffingen , alles wat men de
Kroon

Kroon van Vrankryk ontnemen, en 't huis van Oostenryk toedeelen zoude, dat niet minder dan *in de gansche Monarchy, en mogelyk in alle zyne winsten en veroveringen, zedert den Munsterschen en Pyreneschcn Vrede zoude bestaan*; waaruit hy geene kleine zwarigheden voor de gemeene Bondtgenooten spelt. Doch hier op antwoordt zyn doorziende Wederlegger breedspreekelyk; en toont middagklaar, dat, schoon 't huis van Oostenryk, by 't sluiten van den vrede, alle voordeelen, ter wereldt mogt behaalen, hier uit echter niets voor andere Staaten te vreezen zy; 't geen de Schryver, aan den eenen kant uit de legginge der Keizerlyke Staaten, als, aan den anderen uit hunnen innerlyken toefstant, zoo krachtig bevestigt, dat 'er niets op te antwoorden valt.

Maar de Fransche Schryver haalt, op deeze voorstellingen, als men zegt, den knoop toe, en besluit, *dat wy dezer wyze maar voor luttel jaaren een gevaar zouden ontwyken, om in een ander, immers zoo zorgelyk, te storten*; als of hy stelde, dat men om Scylla te myden, op Charibdis vervallen moesse; 't geen hy dan met verscheide schynredenen sterkt.

Doch hier op blyft hem zyn Tegenfschryver niet schuldig, en toont met veele bondige redenen, zoo van ouder als jonger tyden afgeleidt, vooral met het voorbeeldt van Keizer Karel den V, die teffens Roomsch Keizer, en Koning van Spanje was, dat dit maar een bullebak is, om onbedrevenen

eene kinderlyke vreeze aan te jaagen ; en dat het Huis van Oostenryk hedendaags zoo verzwakt , en met zyne magt zoo verre van Spanjen afgelegen is , dat hier uit , boven al voor de Zeeſtaaten , niet het minſte te zorgen zy.

De Franſche Schryver gaat voort in zyne optellinge , dat , *indien het Hof van Weenen eens dat gewaant geluk bereikte , niets in de wereld des Keizers magt en ſtaatzucht zou kunnen breidelen , zoo om 't Franſche Comté , en Milaanen , als ook , volgens het vredensbeding van Aken en Nimwegen , alle de veroveringen van Vrankryk in de Spaanſche Nederlanden aan zich te trekken , nevens Lottharingen , en de drie Biſdommen van Metz , Toul en Verdun.* Maar hier op antwoordt de Tegenſchryver teffens bondig en by omkeeringe , dat men wel weet wat een Keizer kan doen , en door wat paalen zyne magt beperkt is ; en dat men dus met de wereld den ſpot dryft , als men zyne Keizerlyke Majesteit 't gewoone misbruik van Vrankryk te laſte legt , van landt aan landt , en winſt aan winſt te trekken , en alles naar 't recht van zyne magt af te meeten.

Hier na valt de Franſche Schryver op den Hertog van Mantua , *die , als in den Ryksban gedaan , dus van zyne Staaten zoude berooft blyven , terwyl 'er de Keizer eenen vreemden , hem toegedaan , 't bezit van zou geven ; en dat zulks den Biſſchop van Keulen en Prins van Luik , mede zoude te beurt vallen.* Hier op antwoordt de doorzichtige Tegenſchry-

Schryver scherfende, doch niettemin krach-
tig; en zegt, dat al dit redeneeren, en trek-
ken van gevolgen zoo veel is, als of men zeide:
dat de hemel eens viel, wat zoude dat een
ongeluk voor alle volken der wereldt zyn!
want, vervolgt hy, op zoo eene herffenver-
dichtzel, kan niet anders, dan 't geen hol en
ydél is, gebouwt worden.

Maar, vervolgt de Franschman, *gevaar-
lyk uiterste, waaruit niet anders dan een
nieuwe welader van beroerten, en onlusten kan
ontstaan, zoo nadenkelyk voor allē Vorsten, die
alrede d'aanstaande grootheit van 't Oosten-
ryksche huïs (naar deze gronden) van verre
met sceele oogen aanzien.* Maar de Tegen-
schryver antwoordt aardig; dat dit een zon-
derlyk uiterste is, 't geen alleen in loutere
verbeeldingen bestaat; en dat men niets beu-
zelachtiger den Bondgenooten kon voorhou-
den, dan dat uit de gelykmatigheit der Staa-
ten in Europe, nieuwe oorlogen zouden ry-
zen; waarop hy Vrankryks trouloosheit, en
geduurige quellingen, Duitschlandt en de
Nederlanden, nevens 't Ryk van Spanje, aan-
gedaan, den Franschen Schryver krachtig toe-
duuwt. Hier op neemt de laatste eenen an-
deren draai, en sluit, *dat Vrankryk, door zy-
ne vernederinge geprikkelt zoude worden om zyn
beil in de wraake te zoeken, en dat dus d'on-
lusten in de Christenheit op nieuw zouden wor-
den ontstoken.* Maar de Tegen-
schryver antwoordt wederom aardig, dat de Fransche
Kroon niet zoude geprikkelt worden, maar
dat zy niet afaaten zoude anderen te prikke-
len,

len , gelykze nu bykans twee eeuwen gedaan heeft ; als die altoos in alle Hoven heeft geschreeuwt , dat het Huis van Oostenryk het op de alleenheersching van Europe hadde aangezien ; 't geen weder bewezen wordt een harssenschim te zyn.

De Fransche Schryver besluit uit dit alles , *dat de verkleining van Vrankryk geen middel is om Europe in gelykwoortigheid , noch in eene duurzame ruste te houden , maar dat men heele andere middelen most ter handt neemen , by hem in 't vervolg nader te verklaaren.* De schrandere Tegenschryver antwoordt al weder , dat deze verkleining van Vrankryk een verdichtzel is , zoo wel als de verheffing van 't Huis van Oostenryk ; waarop hy verder met de uiterste kracht van redenen toont , dat men , indien Vrankryk niet weder tot de twee bovengemelde Vredensbesluiten van Munster en Pyreneë wordt gebragt , in 't vervolg nimmer iets beter , dan te vooren , van die Kroon te wachten hebbe.

De Fransche Schryver hervat zyne zaake , doch wendt ze weër eenigzins over eenen anderen boeg ; *als hy stelt , dat de dingen der wereld haast kunnen veranderen ; dat de gematigde voorstellen van Vrankryk , die nu voor beide zyden konden redelyk schynen , daarop flux als ongerymt en onuitvoerlyk kondengewraakt worden.* De Tegenschryver gist , dat deze ingewonde woorden , op den uitslag van den aanstaanden Veldtocht zien ; doch sluit kortelyk , dat , het zy zoo 't wil , het Huis van Oostenryk vergoeding van Vrankryk moet heb-

hebben ; en dat dit Huis vervolgens zyne Bondgenooten , die'er zoo veel voor hebben gedaan , en aan wier behoudt het in 't vervolg zoo veel zal gelegen zyn , voldoeninge geeve. Doch de Fransche slang wringt zich weder in eenen anderen bogt , en stelt ; *dat zulks voor 't gemeen belang van Europa niet bindert , dat , ten einde Vrankryk de gedachten tot Vrede overhaale , het voor alle dingen 't wantrouwen zyner vyanden pooge weg te nemen.* Maar men antwoordt hierop kortelyk , dat dit maar verfsjes zyn , om de bedriegery en strikken te bestryken , die wy aanstondts nader zien zullen ; te meer , omdat hy zelf elders zegt ; *dat alles , wat van Vrankryk komt , den Bondgenooten moet verdacht zyn ;* en dat wy ons in dit geval bevinden.

Na zoo veel zeilens en laveerens heen en weder van den Franschen Schryver , rontom het landt dat hy bescyft heeft , zet hy eindelijk streek , en toont waarop hy , of liever 't Hof van Vrankryk , het heeft aangezien ; te wecten ; *om een Bestant , of Wapenschorsing aan te gaan , dat by als het zekerste , zoo niet eenige middel , voordraagt , om tot eenen vasten en algemeenen Vrede te geraaken.* Hierop vat hem de Tegenschryver met zoo veel ernst , en zoo gewis aan , dat , hy hem , om zoo te spreken , de keel toewringt , en , als een tweede Herkules , deze Hyderslang verpletten.

Eerst dringt hy weder ; dat'er met recht tot eene voorbereidinge van Vrede , niet anders dan eene vergoedinge , of wedergeevinge der onrecht-

rechtvaardige winsten van Vrankryk moet zyn ; en dat zoo vast en bondig , dat men ; tot den Vrede vergaderende , slechts hebbe te tekenen. Want , gaat hy verder , alle de verscheide belangen der Hooge Mogentheden , die men hebbe in acht te neemen , zyn in vier woorden , te vereenigen : *Ante omnia spoliatus restituitur* : zoo veel als , voor alles 't geroofde weêrgegeeven. Zonder dit voorbeding , zegt hy wyders , zyn alle voorstellen van Bestant bedriegelyk voor de Bondgenooten ; waartoe hy een lengte van zulke bondige redenen bybrengt , zo wegens den ingang die Vrankryk aan alle Hoven , tot het zaaien van tweedracht , zoude hebben , als dat het hier door zich weder best herstellen konde , dat het jammer is , dat ik die niet alle in dit uittreksel kan inlasschen.

Thans valt de Fransche Schryver op de zwaarigheid ; *hoe zoo veele verscheide belangen met het stuk van den Koophandel , aan welkers bepalinge zoo veel gelegen is , om niet weder in nieuwe onlusten te vervallen , zonder een voorafgaande Bestant , overeen te brengen zyn.* Maar de brave Tegenschryver antwoordt zeer wel , dat dit maar eene kitteling voor de Zee Staaten is ; en vraagt wyders , wat daar omtrent te bepaalen valt , dat niet alrede door de Vredensbesluiten van Nieuwmegen , en Ryswyk bepaalt , doch schendig door Vrankryk , niet lange na die Verbonden , verbroken is ? En sluit , dat men niets meer van deze Kroon met zekerheit , dan voorheene , hier omtrent te wachten hebbe.

Nu

van *Januaris* en *Februarius*, 1706. 149

Nu begint de Fransche Schryver, tot stavinge van zynen toeleg, eenige voorgevalle zaaken op te haalen, en zegt, dat *Vrankryk*, na 't ontwerp van *Vrede*, naderhant te *Nieuwmege*n gesloten, alles vooraf vrywillig afstont 'tgeen het van de *Vereenigde Nederlanden* gewonnen hadde, *uitgenomen Maastricht*: zoo ook 't *Ryk van Siciliën*: omdat het wel voorzag, dat het dit alles toch by 't sluiten van den *Vrede* zoude wederom moeten geeven, en dat dit een blyk van groote wysheit was. De kloeke *Tegenschryver* noemt de *Nieuweegsche Vrede* rampzalig, en dat die door de kunstgreepen van *Vrankryk*, naderhant genoeg gezien, bewerkt is. Dat *Vrankryk* 't veroverde van de *Vereenigde Nederlanden* verliet, schryft hy niet toe aan eene vrywillige overgeevinge, maar omdat hy 't overige niet kon meester worden; gelyk het dan ook *Siciliën*, alleen op het sterk aandringen van *Koning Karel den II* van *Engelandt*, die 't niet langer tegen 't aanhouden van zyn *Parlement*, en 't gemor van zyn volk kon gaande houden, afstont.

De *Fransche Schryver* vervolgt, en zegt, dat men, op deze beginsselen, stoutelyk mag vaststellen, dat het *Fransche Hof*, gelegen zynde aan eenen spoedigen *vrede*, wanneer het van een *Bestant* verzekert ware, wel vooraf de zaaken in de *Nederlanden* op den zelven voet zoude konnen stellen, als ze waren voor de doot van den overleden *Koning van Spanje*: waar op de *Tegenschryver* hem, om zoo te spreken, weder by de keele grypt, en zoo

K 4. sterck

sterk heen en weêr slingert , dat hy hem genoegzaam verworpt , en hem niet anders overschiet dan *miserere mei* te roepen. Wat beginsfelen ? vraagt hy. Die een *beginsel* zegt, zegt eene stantvastige en aangename waarheit , die de Schryver tot dus lange niet dan met wat gerabbel van woorden , ongegronde stellingen , en met wat zant in de oogen te smyten , voldaan heeft. - Echter , vervolgt hy , kan men 't hem wel voor een zeker *beginsel* toegeeven , dat het Hof van Vrankryk reden heeft om zich uit dezen oorlog te redden , omdat het tegen 't stantvastig gebruik van Vrankryk is eenen langen oorlog te voeren , maar altoos kleene . by verpoozinge , waarby 't altoos veel gewonnen heeft ; dat de Schryver wiskundig bewyft : en waarop hy besluit , dat Vrankryk , in zynen tegenwoordigen staat , mag verzekert zyn , dat , zoo het zyne vyanden door een Bestant kan verleiden , gelyk het voorslaat , de Vrede onfeilbaar zal volgen : maar welk een Vrede ? *Bellum nomine pacis involutum* ; Een bedekten oorlog onder den naam van vrede.

De Fransche Schryver gaat voort , en hult deze schoone pop al weder op naar zynen zwier , stellende , dat hier door de Vereenigde Nederlanden hunne bezettingen in de voornaamste plaatzen der Spaanschen zouden leggen , om voor hun en Engelandt tot een voorlandt of slagboom te zyn ; en streelt de eerste meer dan fluweelzacht , als hy sluit , dat de vergrooting van dit magtig Gemeenebeste altoos zal strekken , om de onafhangbaarheid zyner vryheit te be-

van *Januarius* en *Februarius*, 1706. 151

beter te verzekeren. Hierop blyft hem de staatkundige Tegenschryver niet schuldig, en antwoordt by toegevinge, dat Vrankryk redenen heeft om altoos de Vereenigde Nederlanden te aazen; maar dat het lokaas van eenige brokken der Spaansche Nederlanden sterk genoeg zoude zyn om hen te verschalken, na dat zy zoo menigmaal zyn bedrogen geweest, kan hy zich niet vroedt maaken, om de volgende redenen.

I. Omdat Vrankryk, by de minste opkomende onlust, wegens zyne grenspaalen, hen konde bemagtigen, en dat het ontwyfelbaar, by zulke voorstellen, hier op doet.

II. Dat het de grootste onrechtvaardigheid is, dat Vrankryk dus de magt en 't beschik over het oude Erfgoed van 't huis van Oostenryk, buiten zyne bewilliging, zich aanmatigt; en of dit zulks al toestont, blyft de vraag overig, of de Inwooners hiermede zouden te vreden zyn; dat de Schryver, om veele gewigtige redenen, als onmogelyk stelt.

III. Toont hy de valsheit, dat de byzondere bewaaringe dier Plaatzten een voordeel voor de Vereenigde Nederlanden zoude zyn, zoo om hun tot een Voorlandt, als tot aanwas van hunne magt te strekken; 'tgeen hy bewyft, om dat zy, voor 't begin van den oorlog, krygsbezettingen in de voornaamste Steden der Spaansche Nederlanden hadden, en dat Vrankryk zyn handt maar

behoefde te verdraaien, als men zegt, om ze te doen vertrekken, zoodra het zich van Spanje en de Staaten van Italie verzekert zag. Waarop de Schryver verder zoo veele bondige redenen bybrengt, waarom zulks ons Gemeenebeste, in steede van voordeelig, nadeelig en bederfelyk zoude zyn, dat'er niets op te antwoorden valt.

IV. Hy vervolgt, dat zoo Vrankryk de belangen der Zee-Mogentheden van dat van 't huis van Oostenryk afrekt, deze strik niet min gevaarlyk voor Engelandt, dan voor de Vereenigde Nederlanden is; zoo omdat men niet weet, of de eenigheid tusschen deze beide Staaten altoos in den zelve stant zal blyven; als omdat Engelandt deze Plaatzten niet zou kunnen bewaaren, vermits de Kroon van Engelandt nooit in eenen Vredensstyt zal toelaaten, dat zynen Koning veel krygsmagt op de been houde; 't geen middagklaar uit het geval van wylen Koning William, onsterfelyker gedachtenis, na den Ryfwykschen Vrede, blykt; wanneer 't Parlement dezen Koning dwong alle zyne krygsbenden af te danken.

V. Maar, vervolgt de Schryver, gestelt deze onverbreekelyke eenigheid van de Kroone van Engelandt, met de Nederlanden, en dat het gedachte Ryk, zoo lang de tegenwoordige Koningin leeft, die geerne zoude willen onderhouden, ook zyne krygsmagt in staat houden; wie kan zulks voor het toekomende, by de veranderinge der Ryksvolginge, verzekeren, dewyl het dan
mo-

mogelyk, in steede van anderen by te staan, door tweespalt en onlusten, zelf hulpe zal van nooden hebben? En, sluit de Schryver, dit is misschien niet heel verre te zoeken.

Hierop daagt hy alle Franschen en Franschgezinden uit, om op zyne krachtige en tastelyke aanmerkingen te antwoorden; en stelt met reden, dat de Zeemogentheden, den oorlog met Vrankryk uithoudende, van hunnen handel op de Plaatzten van Spanjens gebiedt, daar de spil van den oorlog voor een goet deel op draait, kunnen zeker zyn, doch het tegendeel, indien ze zich tot eenen verhaaften Vrede door Vrankryk laten inluiden: 't geen hy uit het Leerverdichtzel van Fedrus, daar de Leeu met andere dieren den buyt deelt, en uit de versche ondervindinge bevelligt.

Hierop zwenkt zich de Fransche Schryver tot den Keurvorst van Beyeren om, en beloofst in 't vervolg te toonen, *hoe zulk eene bezetting der Spaansche Nederlanden, zonder hem, of zynen broeder den Keurvorst van Keulen, (die Vrankryk beide, 't ga hoe 't wil by 't sluiten van den Vrede, moet behouden) te benadeelen, zoude kunnen geschieden.* Maar de brave Tegendinger antwoordt, dat hy zich niet wil inlaaten hoe verre Vrankryk 't paar gemelde Keurvorsten, wegens hunne groote diensten, verschuldigt staat; maar dat het, in allen gevalle, deze belooninge niet uit het goedt van 't huis van Oostenryk moet haalen; en waarfchouwt wyders de Vereenigde Nederlanden, dat de gebuurschap van den

den Keurvorst van Beyeren voor hen niet min zorgelyk dan die van Vrankryk is, om dat deze Vorst niets dan met medestant dezer Kroone zal doen.

De Fransche Schryver vervolgt, dat hy ook zal toonen, *hoe de Hertog van Savoyen gemakkelyk tot de voordeelen zal koomen, hem door de hooge Bondtgenooten beloofd; dewyl de Vrede alle reden van haat en misnoegen afsnydt.* Waarop hy sluit, dat, *zoo men een Bestant inwilligde, Vrankryk heel licht Savoyen al 't veroverde weder inruimen, en zyn krygsvolk uit zyne Staaten trekken zoude.* Maar de doorzichtige Tegenschryver antwoordt, naar zyne gewoonte grondig op dit stuk; dat Savoyen onmogelyk Vrankryk, hoe lieflyk het sluit, kan betrouwen, door den haat die dit Ryk tegen deze Mogentheit heeft opgevat; en dat zekerlyk een weldaadt, die niet verder gaat, dan dat men iemand laat houden 't geen men hem ontnemen konde, schaars voor eene weldaadt kan gelden, dan by hun, die opentlyk bekennen alles wech te neemen. Hier op vraagt hy verder, of Vrankryk altyt zoo naau gezet in 't houden van zyne Vredensverbonden is? 't Geen hy door dat van Ryfwyk toont onwaar te zyn; zoo ten aanzien van 't langzaam inruimen der Vestinge Brizak; en voornamentlyk, omdat het tot den huidigen dag toe, den Hertog van Lottharingen geene gelykwaardigheit heeft gegeven, voor de Stadt en't Proofsdyfchap van Laagwyk, na'er meer dan 8 jaaren op te hebben aangedrongen; en deze

gelyk-

gelykwaardigheid moet meer dan van 60 Vlekken en Dorpen zyn, die Vrankryk hem onthoudt, en die het hem uit zyn landt gehouden is goet te doen; derhalven, zegt hy, is het met de buurschap van Vrankryk gelegen als met de veëren van den Arendt, dewelke die van alle andere Vogelen verflindt.

De Fransche Schryver gaat voort, en stelt, dat, *Vrankryk, om dit Bestant te begunstigen, mogelyk noch wel de slechtinge van de Vesting Saar-Louis zoude toestaan, met de wedergeevinge van Kehl, en eenige andere voordeelen voor het Ryk.* Waarop de Tegenschryver zich, omtrent het Bestant, op 't geen hy boven gezegt heeft, beroept; en sluit, dat dit lokaas voor 't Ryk niet kan in vergelykinge worden gestelt, met het geen het rechtvaardig tot voldoeninge te vorderen heeft, enz.

Ook, zegt de Fransche Schryver, *zou Vrankryk geen zwaarigheid maaken om de Plaatzten weër over te doen geeven die in Portugal zyn veroverd, en den Hertog van Modena zyne Staaten.*

De Tegenschryver antwoordt, dat dit maaken van zwaarigheid ontydig is, dewyl'er de Portugeezen, naar men hoort, al in voorzien hebben. Wat de herstellinge van den Hertog van Modena belangt, de Schryver meent dat Vrankryk, na het dien Prins zoo onrechtvaardig, en met geweld van zyne Staaten heeft berooft, die wel voor zyn rekening behoorde te neemen; waarop hy verder toont uit wat inzicht de Hooge Bondtgenoo-

genooten zyne zaak zich zullen aantrekken.

Ondertuffchen, vervolgt de Fransche Schryver, konden de Hooge Bondtgenooten tot het sluiten, en de volkome uitwisseling van den algemeenen Vrede, wel de gewigtige Plaatzten van Gibraltar en Landau behouden, gelyk ook die in 't Keuls-en Luykslandt, met het Landschap Limburg, en hunne veroveringen aan de Maaze. Hier op barst de Tegenschryver in grooten ernst uit, over de onbeschaamtheit van Vrankryk, dat het de genoemde Steden en Plaatzten in vergelykinge van eene gansche Monarchie durft stellen, die het onder den loop van 't Bestant behouden zoude; waarover hy verder eenige korte, doch bondige aanmerkingen maakt.

Vervolgens voert de Fransche Schryver eene kluchtige taal, omtrent de voordeelen, die de Hooge Bondtgenooten uit het Bestant te wachten hebben, die van Vrankryk uit toegeevenheit, en inzicht van 't welwezen van zyn Ryk, hun edelmoedig zouden worden ingewiligt, om endelyk tot eenen vasten en heilzamen Vrede te geraaken. Waarop de Tegenschryver hem niet schuldig blyft, en zegt, dat, te stellen, dat het Bestant voordeelig voor de Hooge Bondtgenooten zoude zyn, een Wonderpreuk is; maar dat het in tegendeel zekerlyk kan getoont worden, dat zulks enkelyk voor 't staatbelang van Vrankryk zoude strekken, 't geen hy den Franschen Staatkundigen overgeeft zelfs te toetzen. Waarna hy sluit, dat, of de Vrede, daar de Fransche Koning naar haakt, den

Bondt-

van *Januarius* en *Februarius*, 1706. 157

Bondtgenooten wel vlyen zoude, of niet, zulks noch overig is te bewyzen.

De Fransche Schryver meent verder, dat de Bondtgenooten den voorslag van 't Bestant, wegens de hoop van eenen voordeelligen Veldtocht, die aanstaande is, niet hebben te wraaken; Ook bekent hy, dat alle voorlagen van Vrankryk hun moeten verdacht zyn, en dat ze dieshalven hunne verzekeringen wel hebben te neemen, dat deze geen strik is, om hen te verschalken. De Tegenschryver toont, dat het hier op den goeden, of quaaden uitslag, van den aanstaanden Veldtocht, niet aankomt, maar dat men om verzekert te zyn, dat deze voorlagen van Bestant en Vrede geene looze strikken zyn, goede borgen van Vrankryk moet hebben. En, vraagt hy verder, waar toe strekken deze byzondere aanbiedingen, en dit Bestant, dan om de Hooge Bondtgenooten te scheuren! en wat kan hier uit anders volgen dan een Vrede, dien hy hun zal gelieven voor te schryven? Verder toont hy, dat de Vereenigde Nederlanden de eenige niet zyn, die Vrankryk zyne aanbiedingen doet; maar dat het aan alle deuren klopt, en overal zyne Werktuigen heeft om haar te openen. Hier op toont hy het gevaar, dat voor de Hooge Bondtgenooten, uit hunne verdeeling, en een Bestant, te wachten zy; en sluit, dat dit het spel van Vrankryk is, maar dat het al te rampzalig voor de Hooge Bondtgenooten is geweest, om 'er zich, by dezen tegenwoordigen toestand, in te laten.

Hicrop

Hierop doet de Fransche Schryver eenen wyden sprong naar Spanje, en 't onheil dat den Heere Pointi, en zyn Smaldeel Scheepen heeft getroffen, nevens 't opbreeken der belegeringe van Gibraltar, en redeneert hier uit, zoo geslepen als hy kan, dat de Spanjaarts, onaan gezien deze zwaare rampen, Koning Filips den V getrou gebleven zynde, de Verbonde Magten niet hebben te hoopen, dat zy immer de onverwinnelyke hinderpaalen zullen te boven koomen, om dezen Koning, zoo bemint van zyne onderzaaten, te onttroonen, en eenen Mededinger in de zekere en geruste bezittinge der Spaansche Monarchie te stellen. De wakkere Tegenschryver antwoordt, dat deze raadt, hoe verdacht hy ook zy, als van eenen Vyandt komende, echter plaats konde hebben, by aldien het recht van 't huis van Oostenryk van de goede, of quaade genegtheit der Spanjaarden afhing; maar dat dit recht op al te vaste grondvesten steunt, dan dat het de gezamentlyke Hooge Bondtgenooten niet handthaaften zouden. De Fransche Rechtskunde staat alleen toe, vervolgt hy, dat het recht door de magt af te meeten zy.

De Fransche Schryver vervolgt; dat het overzulks niet onmogelyk ware, dat de Hooge Bondtgenooten dit ontwerp (van d'onttrooning van Koning Filips) lieten vaaren, om een korter, zekerder, en heilzaamer te verkiezen, waarnit voor hun, en gansch Europe zelfs veel grooter voordeelen te wachten stonden: dat de Schryver aanneemt in het tweede

tweede deel van dit *Vertoog*, *wiskundig te be-
wyzzen, na by eerst in't breedte de middelē hebbe
afgeschetst, om tot eenen spoedigen, gelukki-
gen, en algemeenen Vrede te koomen; opdat,
sluit hy, Vrankryk zoo zeer niet meer 't voor-
werp van den Nayver, en de vreeze zyner
Naburen zy.*

De *Tegenschryver* antwoordt; datmen,
om een ontwerp te maaken, als daar de
Schryver op doelt, geen schets noodig heeft,
't geen hy, uit den aart der *Vredensverbon-
den* bewyft. Nu, zegt hy verder, komt het
stuk van *Verdeeling* weder op, als in 't
vervolg blykt, alleen met dit onderscheidt,
dat 'er verandering van lot is, en dat 'er het
lot van *Vrankryk* onder den naam van den
Hertog van Anjou, om de gemoederen wat
geruft te stellen, in voorkomt. Maar de
Schryver sluit, dat men reden hebbe te ge-
looven, dat 'er de *Hooge Bondtgenooten*
nimmer toe verstaan zullen.

Thans schuift de *Franschgezinde Schryver*
verder de gordynen op, daar hy de voor-
heen gemaakte, en door *Vrankryk* vernie-
tigde *Verdeeling*, van de *Spaansche Monar-
chye*, gemakert op het tooneel brengt, en
zoo beweeglyk haare rolle doet speelen, dat
Ligtgeloovigen, onkundig van de slang die
in 't gras schuilt, en overzulks niet quaats
vermoedende, hem ligtelyk zouden toeval-
len; 't geen hier op uitkomt; dat een jong
Vorst, dien men gelooft dat van zyne onderdaa-
nen tederlyk bemindt wordt, en 't naaste *Bloed*
van den overleden *Koning* is; (volgens den

vrywilligen afftant van zynen Heer Vader en Grootvader) bezitter van Spanje en van de Indiën, die'er van afhangen, blyve; en al het overige van de Staaten dezzer Kroone strekke, om den Keizer voldoeninge te geeven, en de Vereenigde Nederlanden, die het bolwerk van Europe maaken, in zekerheit te stellen. Waarop de Tegenschryver zich breedspreekelyk laat hooren. Dat het veel is, dat de Schryver hier niets rept van het recht, door den gewaanden en afgeknevelden, of verichten uitersten Wille van wylen den Katholyken Koning; 't geen hy mogelyk, om dien voor alles te doen gelden, tot op eenen anderen tyt spaart. Verder zegt hy, dat de vrywillige afftant van den Grootvader en Vader, aan den Zoonszoone, dien geen meer recht geeven; dan zy gehadt hebben; d'Allerchristelykste Koning, vervolgt hy, de Overgifte, of den Afftant van wylen de Koninginne van Vrankryk, door haar Huwelyksbeding, bepaalt en aangenomen hebbende, heeft geen recht ter wereldt behouden, noch voor hem, noch voor zyne nakomelingen. Dit Beding en deeze Afftant, elk in zichzelf, moeten van de zelve kracht, en bondigheit zyn, als het Vredensverdrag van Pyrenées, volgens den 33 Arttykel, als zynde het voornaamste en waardigste deel, zoolwel als het grootste en dierbaarste onderpandt van de zekerheit zyner doringe. Laat de Hertog van Anjou teer gelieft worden van zyne onderdaanen, zulks doet ter zaak niet; en of hy de naaste door het

bloet

van *Januarius* en *Februarius*, 1706. 161

bloet aan wylen den Koning is, moet noch bewezen worden.

De Schryver beweert vervolgens, dat het namaagfchap in 't bloet op allerlei wyze den overleden Keizer toequam. 1. Van den kant van *Agnatie*, of het mannelyk verbandt van den zelven Vader afkomstig, als in eene rechte lyn van Filips van Oostenryk, eerste Koning van Kastiliën van dien naam, afge- daalt; 't geen verder door den Geslachtboom wordt uitgebreid, en waaruit een onbetwift- baar voorrecht tot de Kroon van Spanje, be- wezen wordt. 2. Van den kant van *Cogna- tie*, of 't van Maagfchap tusschen alle de afko- melingen van den zelven Stam, zoo vrouwen, als mannen; zynde geweest als Oom van den gewezenen Koning; van Moeders, zoo wel als van Vaders zyde, uit het Koninklyk Huis gebo- ren, en aan den laatsten Koning, daarenbo- ven, door veele andere graden van Bloetver- wantschap verknocht, dat geen Prins van 't Huis van Bourbon toonen kan; al het geene vervolgens op het naauwte wordt uitge- pluist.

Maar de Fransche Schryver redeneert voort by onderstellinge, of toegevinge, dat mogelyk de Hooge Bondtgenooten niet zouden komen gedoogen, dat de Troon van Spanje, door eenen Franschen Prins bezeeten wierdt, noch bewilligen datze de zyde van den Aarts- hertog zouden verlaaten, na zy hem voor wettigen Koning van Spanje, onder den naam van Karel den III, erkent hebben. Waar- op hy den knoop weder toehaalt, ja noch

een stap verder gaat, en stelt, dat, *schoon het den Bondtgenooten in den aanstaanden Veldttocht volkomen naar hunnen zin en ontwerp ging, het echter beter ware tot het verdrag van verdeeling te koomen, of Vrankryk eene gelykwaardigheit van Spanje te geeven, opdat het afftant van die Monarchie deede; en waarom toch? om den oirsprong van eenen nieuwen oorlog te schutten, die anders onseilbaar zoude opryzen.*

Al dit woordengerammel, beantwoordt de doorzichtige Tegenschryver eenvoudig, met te zeggen, dat, gelyk Vrankryk, naar uitwyzinge der bygebragte voorbeelden, nooit zyn woordt in de voorgaande Overgiften van zyn recht heeft gehouden, men niet ter wereldt verzekert is, dat deeze Vrede, dien het op eenen nieuwen Afftant aanbiedt, vaster en bestendiger zoude zyn.

De Fransche Schryver blyft vervoert in 't gezichte van de verkleeninge van Vrankryk, door de Hooge Bondtgenooten, *niet alleen tot zoo verre, om de Kroon van Spanje Filips den V. te ontrukken, maar zelfs Vrankryk van alles te berooven, waarmede het zich onder deze Regeeringe vergroot heeft.*

Dit stemt de brave Tegenschryver toe, als heel redelyk, om alles weder in eene Gelyk-wigtigheit te stellen, 't geen echter op zulk eene verkleeninge van Vrankryk niet aankomen zal. Verder zegt hy, dat de Aanwinnigen, die het door den Munsterschen en Pyreneeschen Vreede heeft verkreegen, wel voor wettig zullen gekeurt worden, maar geen-

geenzins alle andere, na dien tyt; en hy geeft voor reden, omdat alle Aanwinnige door veroveringe nootwendig eenen rechtvaardigen oorlog moet vooruit stellen.

Hierop valt de Fransche Schryver weêr op Engelandt en Hollandt, dewyl men van der Bondtgenooten kant vast stelt, dat deze twee Mogentheden *een byzonder belang hebben, om Vrankryks Zeemagt te verzwakken, wagens hunnen koophandel en volkplantingen in Amerika, daar het hun anders, buiten 't aanbouden van groote en kostelyke vlooten, altoos in ontrusten konde.* De Tegenschryver antwoordt weder by toegeevinge, en stelt vast, dat zoo Vrankryk verder zyne Zeemagt vergroot, 't bederf dezer Staaten, en andere aan zee gelegen, zekerlyk te wachten zy; 't geen hy door de twee leste Oorlogen bewyft, daar Vrankryk hun, schoon noch met de Vloot van Spanje gesterkt, en dat zy alle havens tot hunnen dienst hadden, echter 't gebiedt der zee betwift, en beter zynen handel in de Middellandsche Zee behouden heeft dan zy, ja ook meer Schepen van hen genomen heeft, dan zy van de zyne hebben kunnen vermeerderen. Dies besluit hy, dat men vry groote reden van omzichtigheit heeft over Vrankryks groote toerustingten ter zee, die door het een of 't ander stuk van de Spaansche Monarchie, niet luttel zouden gestyft worden; en dat 'er overzulks te nootwendiger, door de Gelyk-wigtigheit in Europe te herstellen, in moet voorzien worden.

Maar de Franschgezinde Schryver zoekt,

zoo veel hy kan, deeze vreeze wech te nemen, met de Zeemagt van Vrankryk voor het toekomende zoo zeer te verkleinen, als of 'er niet van te zorgen ware, en leidt dit af *van de zwakheit, waarin 't Fransche Ryk zich dan zal bevinden, nergens anders dan door eene groote verminderinge van de onkosten ter zee te herstellen.* De schrandere Tegenfchryver antwoordt al wederom by toegevinge; dat Vrankryk zekerlyk dan zeer zal uitgeput zyn, gelyk ook de Hooge Bondtgenooten; maar dat het ook wegens de gesteltheit zyner Regeeringe, enz. veel ligter zyne Geldmiddelen en Koophandel weder in staat zal konnen brengen, dan een van de laarften, dat hy weder uit de voorige oorlogen bewyft. De Schryver geeft ook toe, dat Vrankryk zyne Zeemagt zal besnoeien, dat is, zyne Oorlogfchepen, als hem niet meer nodig tot beveiliging van zynen koophandel; maar, vraagt hy, zal het zyne Oorlogfchepen opleggende, die ook verbranden? Zal, vervolgt hy, zyn fcheepsvolk, daar alle zyne kusten van grimmelen, hun landt verlaaten, om elders te gaan dienen? Dus, besluit hy, verre dat Vrankryk met zulk een aanwas van Staaten zal verzwakt zyn, zoo zal deze tufchenkomst van Vrede het veel ontzachelyker ter Zee maaken, het geen de Hooge Bondtgenooten altoos, by 't opryzen van eenen nieuwen oorlog met dat Ryk, ondervonden hebben.

De Franschgezinde Schryver speelt al op de

de zelve zoete fluit, ten aanzien van de *Landtmagt*, die *Vrankryk*, na den *Vrede*, zal kunnen op de been houden, die hy ook heel gering maakt; en geeft hier van vervolgens reden, dat de *verminderingen* ten aanzien van *deez*e, zoo veel te meer zal geschieden, omdat het *Vrankryks* belang in der daat is, de *vreeze* en 't wantrouwen zyner *Nabnuren* wech te neemen, waarvan het niets heeft te vreezen zoo lange het zyn rust zal willen houden, en hun geen reden geeft om zich weder te vereenigen, opdat ze zich tegen zyne *voornemens* zouden aankanten. De *Tegenschryver* antwoordt op eenen goeden grondt, datmen, op deze ontwapening der *Fransche Landtmagt*, de zelve aanmerking, als omtrent die ter zee hebbe te maaken, en toont dat zulks onmogelyk kan geschieden, zonder het *Ryk* voor eene openbaare geweldpleeginge en roverye bloot te stellen: ook vraagt hy, zou *Vrankryk* zich wel zoo verre van *Krygsvolk* willen ontblooten, zoo lange het *Nabuuren* heeft onder te brengen? Waarop hy, na eene bondige redeneering over den toestand der *Fransche Krygsmagt*, en dat ze dezer voegen niet kan afgedankt worden, sluit, dat door zyne redenen oogfchylyk blykt, dat de *Fransche Schryver* nergens op bedacht is, dan om overal ydele bedriegeryen, voor goede munt te doen gelden. Hy vervolgt omtrent de voorgewende reden tot deze ontwapening, dat *Vrankryk* altoos het zelve belang heeft, zedert den inbreuk in de *Nederlanden*, in 't jaar 1667, wanneer de

schrik voor zyne Magt, het Drieverbondt, of de Drievoudige verbintenis, te weege bragt; dat echter niets help om de Vereenigde Nederlanden, in eenen veldttocht, niet tot op het uiterste te brengen; waarop de Schryver noch verscheide zaaken tot bewys aandringt, en wederom sluit; dat men eindelyk ziet, hoe verre men met vier Vredens gevordert is; en dat men noch maar deze, waarop hier aangedrongen wordt, alleen behoeft, opdat Vrankryk zich, by de eerste opkomende onlusten, van de algemeene Heerschappye verzeckere.

De Fransche Schryver vervolgt, om, ware 't mogelyk, den schrik voor Vrankryk, met zyne zoete fluit, uit de harten der Bondtgenooten wech te neemen, en valt nu op den persoon des Konings zelf, 't geen hier op uit komt; *dat, nademaal de historie van dezen Vorst overvloedig met doorluchtige daaden is vervult, en hy tot zulke hooge jaaren is opgeklommen, men groote reden hebbe te vermoeden, dat hy zich niet weder in nieuwe oorlogen zal wikkelen, na dat deeze gelukkig en heilzaam voor Vrankryk zal geëindigt zyn.* Maar de Tegenschryver antwoordt met onderscheidt, dat zoo eene bedriegreden de wereldt zou kunnen verblinden, by vaststellinge; dat de Koning zyne overige dagen wel in ruste zoude willen slyten, en indien de voet van Vrankryks bestier met zyn leven konde een endt neemen; waarvan hy het tegendeel met krachtige redenen, genomen van den persoon en de regeeringe van Lodewyk

dewyk den XIII, als mede van dezen Koning zelf, krachtig toont; gelyk ook, wat men niet al van 't paar zyner Zoonen, den eenen op den troon van Vrankryk, en den anderen op dien van Spanje, zoo'er nu niet in worde voorzien, te vreezen hebbe. Dit dringt hy verder uit den dertelen inborst der Franschen, en hunnen aangebooren krygszucht aan; en sluit, dat 'er veellicht een andere Admiraal de Colligny konde opstaan, om uit den naam van 't Fransche Volk tot beide de Koningen te zeggen, dat ze den oorlog hadden te verklaaren tegen wien ze wilden, of dat het dien hun zelfs zoude verklaaren, om dat het eenen oorlog van nooden heeft.

De Koning, vervolgt de Fransche Schryver, *zonde zyne eere stellen om dezen gelukkigen Vrede, teffens heilzaam voor gansch Europe, te onderhouden en aan te voeden, tot heil zyner Onderdaanen, en herstellinge van den welvaart in zyn Ryke.* Maar hier op antwoordt de Tegenfchryver, dat men hier toe wat beter borgen, dan deze bloote woorden, behoeft; en vraagt verder, of hy de zelve beweegredenen in de voorgaande Vredens niet gehadt, en daarin niet belooft heeft, alles wat hy in deezen kan belooven? Hier op maakt hy wyders twee krachtige giffingen, op 't geene den Bondgenooten, of zommigen van hen, konde overkoomen, indien men 't oor naar deeze bedrieglyke redeneeringen leende; 't geen hy wiskunstig met deeze reden sterkt; dat alle redeneeringen van 't voorgaande tot het toe-

komstige altoos bondig zyn en aangaan; wanneer 'er dezelve t'zamenloop van oorzaken, en van gesteltenissen in te vinden zyn.

De Franschgezinde Schryver gaat voort, en stelt, *dat, zoo dra men zal zien, dat de Vrede met zekerheit kan gemaakt worden, ontwyfelbaar elk lidt van't Verbondt het sluiten zal poogen te verhaasten.* Daar is geen twyfel aan, antwoordt de wakkere Tegendinger, maar 't is deze zelve zekerheit die men zoekt, en niet vindt. Nu, vervolgt hy, deeze in den loop van eene onderhandeling te zoeken, dit is 't dat de voorzichtigheit der Hooge Bondtgenooten, door hunne eige ondervindinge gesterkt, hun moet doen ontwyken. 't Geen hy dan weder door 't voorheen gebeurde, omtrent de voorbereidzelen tot den Vrede, staaft. Waarop hy den knoop weêr zoo krachtig toehaalt, dat het verdient hem in alle zyne woorden te hooren, dus besluit hy: Men heeft het gezegt, en men kan 't niet te veel herhaalen, dat de voorbereidzelen tot den Vrede die te maaken is, alle deze *vereischte zekerheden* moeten behelzen, en buiten alle verkloeking en stellen; en dit kan niet wezen, dan met alle dingen op den voet van de twee zoo dikwyls genoemde Vredensbesluiten te brengen.

Vervolgens komt de Fransche Schryver tot de Hooge Bondtgenooten in 't byzonder, en begint eerst met de Koninginne van Groot Britanje, die hy teffens *met een punt van eere en van vergenoeging* streelt, dat zy door den Vrede, *het oogwit, dat ze in 't begin des oorlogs*

logs zich hadde voorgesteld , zoude bereikt hebben. Van gelyken , vervolgt hy , de *Algemeene Staaten* , die 'er hunne *stantvastigheid* zeffens met het *vermogen van hun Gemeenebeste* , in hebben laten blyken. Hierop antwoordt de *Tegenschryver* kortelyk ; dat deze eer en vergenoeginge voor deze twee *Mogentheden* alleen van den gelukkigen uitflag van 't oogmerk harer wapenen afhangen ; daartoe alleen gericht , om de *Gelykwigtheid* , die gansch *Europe* zoo nootzakelyk acht , te herstellen.

De *Koning van Pruiffen* , vervolgt de *Fransche Schryver* , de *Keurvorst van den Paltz* , en *d'andere Keurvorsten* , nevens den *Hertog van Wirtemberg* met *d'overige Vorsten van Duitschland* , kunnen in dezen *Vrede* , behalven 't geen'er *Europe* in 't gemeen uit heeft te wachten , byzondere voordeelen vinden , en voornamentlyk de zekerheit van 't Ryk , die door den *Vrede* onwankelbaar zal bevestigd worden. Hierop zegt de *Tegenschryver* weder met luttel woorden ; dat 'er uit deze byzondere voordeelen , waar mede *Vrankryk* deze *Keurvorsten* en *Prinffen* lokt , geene voldoeninge noch zekerheit voor hunne *Staaten* kan verwacht worden ; en dat het alleen op 't gemeen belang van 't *Ryk* aankomt , als dat geene , dat het hunne moet besluiten en verzekeren ; en dit gemeen belang , vervolgt de *Schryver* , kan niet anders dan de herstelling van eene landtgrenze zyn , die het binnenste van 't landt , tegens alle overlast van *Vrankryk* , beveiliget.

Vervolgens gaat de *Fransche Schryver* tot den

den Hertog van Savoyen over , dien hy met den tytel van een *manhaftig Vorst* vereert , en maakt hier als eene schoolfche fluitreden , beginnende met *indien* ; die hier op uitkomt ; dat , zoo Vrankryk gezint is om de Kroon van Spanje haar staaten in Italie , en de Spaansche Nederlanden te doen afstaan , de twee Kroonen , geene zwaarigheid zullen vinden , om zyn K. H. van Savoyen flux in 't bezit der staaten te stellen , door een verdrag met den Keizer , onder borgtogt van de Koninginne van Engelandt , en de Algemeene Staaten der Vereenigde Nederlanden , zyne Koninklyke Hoogheit belooft ; en dat die Prins , by gevolg , den vrede , nit inzicht van zyn eigen belang , nootwendig diende te bevorderen. De Tegenfchryver blyft hem hier op niet fchuldig , en zegt , dat deze Schryver t'elkens met zyn *indien* voor den dag komt , waaruit men moet oordeelen , dat het maar een lokaas is , in 't wilde uitgefmeeten , om te gedachte Mogentheden te bedriegen.

Vervolgens zegt de Fransche Schryver ; *in dier voegen zoude het met alle de bovengemelde Mogentheden gaan ; en dus most het vier des oorlogs , by mangel van brandtbaare stoffe , nootwendig haast uitgaan.* De brave Tegenstrever verlaat zyn stuk niet , maar wyft kortelyk twee zaaken aan ; 1. dat alle byzondere voldoening van de bovengedachte Vorsten in het algemeene belang , waar van gesproken is , moet vervangen zyn. 2. Dat Vrankryk altoos wel brandbaare stoffe zal vinden om nieuwe oorlogen te ontsteeken ,

zoo lange het Gebuuren heeft ; waarin hy zich op de Ervarenheit van 50 jaaren herwaart beroept.

Thans komt de Fransche Schryver tot den Keizer , en sluit , *dat , gelyk zyne Keizerlyke Majesteit de grootste voordeelen uit den Vrede hebbe te wachten , zy'er waarschylyk niet vreemt van wezen kan ; boven al , zoo zy'er haare Bondgenooten toe genegen ziet.* Waar op de Tegenschryver rondtuit antwoordt ; dat dit eene ongerymde en valsche onderstelling is ; naardien het , vervolgt hy , op 't verlies der helft van des Keizers erfenisse aankomt , en dat in tegendeel Vrankryk het alles , onder 't lot van den Hertog van Anjou , aan zich trekt. De zekerheit van 't Ryk , besluit hy verder , kan , by dezen toefstant van zaaken , nergens dan in de Gelykwtigheid van Europe gevonden worden , waar van hy bewys geeft.

De Fransche Schryver komt vervolgens tot de optellinge der voordeelen , die de Keizer uit den Vrede zoude trekken , en zegt , *dat een enkel welgegrond gerucht hier van , straks de onderwerpinge van de wederhoorigen , in Hongaryen , zoude te weege brengen.* Maar , antwoordt de Tegenschryver , zulk een gerucht zal niets helpen tot de onderwerpinge der misnoegde Hongaren , zoo lang Vrankryk dit vier van opstant aanblaast ; en dat men , schoon het door een plechtelyk Verdrag beloofde de Misnoegden niet meer te helpen , men veellicht haaf het tegendeel zoude zien ; dewyl men , na 't geen 'er ten aanzien van Portugal ,

gal , in den Pyreneefchen Vrede , is omgegaan , geen staat ter wereldt op de goede trouwe van deze Kroon , in zulke gelegtheden , kan maaken.

Dezer wyze , gaat de Fransche Schryver voort , bleef de Keizer in't vreedzaam bezit van dit Ryk en van Zevenbergen : ja kon by zoo veel op den Turk winnen , als by voor zyn belang zoude dienstig achten. De staatkundige Tegenschryver antwoordt rustig uit de borst ; dat het Huis van Oostenryk altoos de strikken en laagen van Vrankryk zal hebben te vreezen ; en zoo veel te meer , indien de Hertog van Anjou bezitter van de Spaansche Kroone , of de Staaten van Italie blyft ; 't geen hy met het voorbeeldt , van wylen den jongst-overleden Keizer , op het krachtigste staaft. Nopende 't voordeel , dat de Keizer door den Vrede op den Turk konde behaalen ; hierop antwoordt de Tegenschryver wydluftig , en zoodanig , dat Vrankryk , zoo 't noch eenige schaamte en eere overig heeft , ten uitersten over deeze taal , echter met bondig bewys gesterkt , moet verlegen staan : maar wy moeten weg spoeien.

De Fransche Schryver poogt nu verder te toonen , dat de Keizer den Vrede behoort te bevorderen , *behalven de voordeelen van ter zyde die by 'er uit zoude trekken : 1. om dat by daar door uit verscheide gevaaren zoude geredt worden. 2. Uit de onzekere uitkomsten der menschelyke zaaken , en dat by door ondervindinge al heeft geleert , dat het al geen goud is dat 'er blinkt , en dat 'er op de grootste waar-*
schyn-

van *Januarius en Februarius*, 1706. 173

schynlykbeden menigmaal luttel staat zy te maaken, enz. Waarop de Tegenschryver kortelyk zegt, dat de Keizer heel wel bewust is, van de laagen die Vrankryk hem aan de Ottomanische Porte, aan de Hoven van 't Noorden, en in 't Ryk zelf legt, om nieuwe vyanden op hem aan te schenken; en dat men deze *onvoorziene toevallen*, daar de Fransche Schryver van gewaagt, al voor een heimelyke bedreiging van eenen nieuwen oorlog hebbe te houden.

Maar de Franschgezinde Schryver vervolgt met het Keizerlyk Hof; en brengt eene derde reden by, waarom het Vrankryks oogmerk, om spoedig Vrede te maaken, behoort by te springen, te weten; *om hier door de belgzygt van andere Mogentheden te ontgaan, die meenen, dat ze 't Huis van Oostenryk, by aanwas van zyne magt, meerder dan Vrankryk te vreezen zonden hebben*, en dat overzulks 't eerste, *om allen argwaan weg te neemen, en zyn geluk te bevestigen, mogelyk wel tot eene spoedige en heilzaame stilte in Europe zal toeschieten, ten blyke van zyne wysheit en voorzichtigheit; en zyne zucht tot het algemeene welwezen der Christenheit.*

De wakkere Tegenschryver antwoordt, dat men niets van de grootheit van 't Hof van Weenen, wegens zyne gelegenheit, hebbe te vreezen; en datmen in 't Ryk van den achterdocht, dien Vrankryk voorheene van de magt dezer Keizeren gaf, verlost is; alleen dat het te wenschen wate, dat men op goeden grondt de vreeze voor Vrankryks aanwas

was zoo wel konde afleggen; waartoe het de Hooge Bondtgenooten, sluit hy, voor dat men op Vrede denke, moeten brengen, dewyl de ruft in Europe nooit anders te wachten is.

De Fransche Schryver schoeit al voort op dien zelyven leeft met zyne voorwaardelyke stellingen, van *indien*, of *wanneer*, en zegt; *dat, wanneer 't in vervolg mogte gebeuren, dat Vrankryk alles tegen liep, naar den wensch der verbonde Magten; en dat de Spanjaarts en alle Volken, die van de Spaansche Kroon afhangen, zich dieswegen voor 't Huis van Oostenryk verklaarden, zulks echter de Hooge Bondtgenooten niet kan hinderen, om, onder billyke en redelyke voorwaarden, van eenen algemeenen Vrede te handelen: en waarom toch? Om geene zaaden van eenen nieuwen oorlog over te laten, en in't vervolg van tyt niet in verscheide zorgelyke ongemakken te storten.* Hierop blyft hem de Tegenschryver weder niet schuldig, maar antwoordt; dat hoe afgerecht de Fransche Schryver in 't bedekken van zyn spel is, de aap, als men zegt, hem echter somwyl uit de mou springt; 't geen hy stelt, dat uit deze redeneeringe van de Kroon van Spanje en haare aanhangige volken te zien is. Hierop gaat hy voort, en toont zonneklaar, dat 'er voor Vrankryk niets voordeeliger dan 't Bestant, of de Onderhandeling van Vrede wezen kan, om alle deze ontroerde gemoederen, in Spanjen en elders, te stillen, en voort de Welgezinden voor 't Huis van Oostenryk t'eenemaal t'onder te bren-

brengen; dat hy krachtig toont uit het ontwerp van Verdeeling te moeten volgen. Waarop hy sluit: dat men hier uit baarblyklyk ziet, dat het belang, 't geen de Hooge Bondgenooten zouden hebben, om in deze omstandigheden vrede te maaken, alleenlyk het zyne, en, by gevolg, rechtuit tegen het hunne ltrydig is.

Wat wyders eenen nieuwen oorlog belangt, dien kan men, zegt de Schryver, volgens de meeninge van den Franschen Voorvechter, niet ontgaan, zoo men Vrankryk niet de helft van de Spaansche Monarchye laat; en van gelyken, indienmen Spanje met zynen aanhang dat Ryk geheel laat: waar op hy besluit; dat, in 't eerste geval, de oorlog zoo ras noch zoo gevaarlyk niet zoude zyn; en in het tweede, dat hy niet feilen konde doodelyk voor de vryheit van Europe te zyn. De Hooge Bondgenooten, vervolgt hy, mogen kiezen.

Thans hooren wy al weder de zoetfluit van den Franschen Schryver, die opklinkt; dat, zoo men eene vaste ruste voor Europe door gemakelyke wegen en middelen, die zyne Aller-Chrystelykste Majesteit zoude aan de handt geeven, kan bekoomen, men geene grooter verwyderinge, om de zaaken door den kryg tot het niterste te brengen, behoorde te maaken, en Europe verder met het dierbaar bloedt der Christenen te overstroomen, met welk geringste deel men de Ongeloovigen gemakelyk, volgens hunne tegenwoordige zwakheit, hadde konnen t'onderbrengen; maar, hervat hy, gelyk deze leste aanmerking gansch te vergeefs is,

zal men zich met het volgende voor te draagen vergenoegen : en wat is dat toch ? dat , zoo het niet te teeren zaak voor Vrankryk ware , den Bondtgenooten de keure van 't een of 't ander aan te bieden , dit Hof misschien hun wel zoude voorgesteld hebben , om weder tot het Verdrag van Verdeelinge te koomen ; 't geen voor dit Ryk , vervolgt hy , noch voordeeliger ware , dan aan den Aartshertog alle de Staaten van Spanjen en Italiën , met de Spaansche Nederlanden af te staan , ter goëdtvindinge van de Hooge Bondtgenooten. De braave Tegen- dinger antwoordt op zyne beurt ; dat , voor dat men tot een gesprek van Vrede komt , men eenen weg moet inslaan , waardoor 't algemeene belang van Europe veilig zy , gelyk meermalen gezegt is. Hy vervolgt , dat deeze Christelyke aanmerking wonder wel ten tyde van de eerste Vredensbreuk van Vrankryk , in den jaare 1667 , ware ter sneë gekomen. Want wie , vraagt hy , heeft sedert dien tyt Europe met het dierbaar Christenbloedt overstroomt ? Wie heeft de Ongeloovigen tegen de Christenen verwekt , en zoo krachtig gehandhaaft ? en , eindelyk , wie heeft belet , dat de Christenen de Ongeloovigen in den jongsten oorlog niet uit Europe verjaagt hebben ? Dus zal ik , met veroorlovinge , hier niet meer byvoegen , maar met den Schryver sluiten ; dat deeze aanmerking gansch te vergeefs is. Wat het volgende , omtrent het Verdrag der Verdeelinge belangt , hierop antwoordt de Schryver tweevoudig , op den voet omtrent als boven , en toont dat

van *Januarius* en *Februarius*, 1706. 177

al zulke praatjes, van te teeren zaak voor *Vrankryk*, slechts beuzelingen zyn.

Nu komt de Franfche Schryver de Vereenigde Nederlanden weer ftreelen, en zegt, dat de Verdeeling ten uiterften tot hunne verzekeringe zoude ftrekken, en dat zy die voegen altoos het sterkfte bolwerk van de Vryheit en de onafhagbaarheid der Chriſten Oppermagten zouden zyn; verre boven 't Roomfche Gemeenebeſte te ſchatten, dat slechts op de onderdrukkinge van zyne Nabuuren, en zelfs de verſtgelegene volken, bedacht was. De Tegenſchryver antwoordt by toegevinge; dat de Verdeeling, waarin het wedergeeven van de Spaanfche Nederlanden moet komen, wel tot zekerheit van 't Gemeenebeſte der Vereenigde Landtſchappen zoude ftrekken; maar dat die ongenoegzaam, en niet op den duur zoude zyn, dan door de herſtellinge van de voorheen vereiſchte Gelykwygtheit in Europa. *Vrankryk*, vervolgt hy, moet een zwaar tegenwigt hebben, 't geen wegens de drie volgende redenen, niet dan 't Huis van Ooſtenryk wezen kan. 1. Omdat tot het vermogen van een tegenwigt te zyn, noodzakelyk eene Oppermagtige en erſtyke regeering wordt vereiſcht. 2. Dat deze Magt zich overal uitſtrekke, daar *Vrankryk* kan aanvallen, en een wezentlyk belang hebben, om zich overal tegen zyne vergrootinge aan te kanten. 3. Dat dit vermoogen om te werken, en de Magt die het beſtiert, een gematigde regeering vorderen, waarin de openrechtigheit en goede trouwe, om dus de ruſte

en 't goedt vertrouwen zyner Nabuuren te verzekeren , uitblinken. Nu daagt de Schryver al de wereldt uit , of alle deze voorwaarden wel ergens anders dan in 't Huis van Oostenryk te vinden zyn ; waarvan hy middagklaar het tegendeel toont. Verder bewyft hy onwrikbaar , dat zonder deze herftelde Gelykwtigheid , het loutere bedriegery is , al wat de Fransche Schryver van de Vereenigde Nederlanden , als *het sterkste bolwerk* , boven aangehaalt , neêrstelt. En eindelyk , dat zy , verre datze zulk een *Voormuur* en *Slagboom* zouden zyn , niet alleen geen voordeel , maar 't grootste nadeel zoude hebben ; dewyl zy altoos , tot handthavinge van dezen scheidmuur , gewapent zouden moeten blyven. Voort sluit hy , dat men den Franschen Schryver toestaat , dat het Gemeenebest der Nederlanden *beter te achten is dan dat van de Oude Romeinen* : maar , vervolgt hy , hy had 'er kunnen byvoegen , dat het beter zy te houden dan de Kroon van Vrankryk , wiens staatzucht hy zoo levendig onder die van 't Roomsche Gemeenebeste beschryft ; en , zegt hy , wy zouden 't hem meede toegegeeven hebben.

Maar de Fransche Schryver , die , om de doodt , als men zegt , het Huis van Oostenryk tot geen tegenwigt van Vrankryk wil dulden , valt op Engelandt en Hollandt , „ als die ontwyfelbaar , zegt hy , te zamen „ in een goet verstantd blyvende , de gelyk- „ wigtigheid tusschen de Huizen van Vrank- „ ryk en Oostenryk kunnen houden. Waar-

op

op de staatkundige Tegenschryver al weder by toegevinge antwoordt, dat zulks wel waar is; maar hy vraagt'er by: wie zou kunnen instaan, dat dit goet verstant lange zal duuren? Want, vervolgt hy, Vrankryk heeft duizent kunstnaryen, om in tyt van Vrede tweespalt tusschen hen te zaaien; dat hy hun zelfs, als best hunne zaaken kundig, ter overweeginge geeft.

Verder sluit hy, dat zoo een fluitje, waar in men telkens den Vereenigde Nederlanden, zoo eenen grooten lof geeft, goet is om kleine vogeltjes te versrikken, maar geen gansche Regeeringe, waarvan hy de wysheit en doorzichtigheit zelf erkent.

De *Franche* Schryver hervat zynen koekkoeks-zang, wegens den „aanwas en grootheit „die 't Gemeenebest van Nederlandt uit den „Vrede te wachten hebbe; terwyl Vrankryk „onseilbaar, door de uitputtinge van zyne „krachten, niet dan van langzamer handt „weder zal kunnen bekoomen. Maar, vraagt de Tegenschryver, waartoe al deze herhalingen? 't Komt, eens vooral gezegt, vervolgt hy, hier niét aan op de verheffinge van 't Huis van Oostenryk; noch op de verkleininge van Vrankryk, 't geen men genoegzaam, ten aanzien van 't een en 't ander, in dit antwoordt heeft aangewezen. Maar dat Vrankryk langen tyt verzwakt zoude blyven, door 't geen het in dezen oorlog heeft geleden, hier omtrent, zegt hy, heeft men van het tegendeel overvloedige ondervindinge; 't geen hy met klaare voorbeelden en bondige redenceringen, die alle

hare opmerkinge verdienen , op het krachtigste bewyft.

„ 't Is waar , vervolgt de Fransche Schryver , het zoude geene kleene eer zyn voor den Aller-Christelyksten Koning , indien zyn Zoonszoon , met vrywillige toestemminge van den Keizer , van hare Britannische Majesteit , en de Algemeene Staaten der Vereenigde Nederlanden , en alle de andere Oppermogentheden , die de groote Verbinding uitmaaken , in het vreedzaame bezit van Spanje , en van de Spaansche Indiën bleef. Waarop zich de Tegenschryver op dezen voet laat hooren. Dat deze gewaande eere altoos naar den styl van 't Fransche volk riekt , die dezelve in overrompelingen van landen , verwoestingen en strooperyen doet bestaan. Maar dat de handthaving van den indrang des Hertogen van Anjou , veel eer eene oneere , en schendinge van alle trouwe , eeden en verbonden , die hierop slaan , van den Franschen Koning zoude zyn , die hy vervolgens aanwyft. 't Is waar , vervolgt hy , dat de bewilliging van den overleden Keizer ten hoogsten nootzaakelyk zoude zyn geweest , om den Hertog van Anjou recht te geeven , en , gevolgelyk , ten grondtvest van de eere die de Aller-Christelykste Koning te wachten heeft , uit zyn vreedzaam bezit van Spanje en de Spaansche Indiën ; maar , vervolgt hy , hy hadde ze niet kunnen geeven , schoon hy zelf al gewilt hadde ; 't geen hy in 't breede , zoo uit de natuur van de Spaansche Kroone zelve , als uit de uiterste Willen van verscheide Konin-

ningen van Spanje , en voornaame Rechts-geleerden versterkt ; en wyders toont , dat Vrankryk , als hy het hoekje met zynen Neve te boven gekomen was , zich luttel aan de bewilliging der Hooge Bondtgenooten zoude laten gelegen zyn.

Hier toe , vervolgt de Fransche Schryver , *zouden ze niet komen , dan onder goede voorbeuedzelen* ; en welke zyn die toch naar zynen voorflag ? „ 1. Dat Spanje iets in Amerika voor Engelandt en Hollandt afftont , van 't geene voorbeiden , tot voortzettinge en aanwas hunner volkplantingen in die gewesten , best gelegen ware ; en dat Vrankryk , onder verzekering van wederzydschen handel , hier op zoude aanhouden , en dit poogen uit te werken , gelyk zulks ook zyn belang is. Verder , zegt hy , mosten de Franschen nooit eenig voorrecht in Spanjen hebben , dat hun niet gemeen met de Engelschen en Hollanders ware , ook zich met de Spaansche Regeeringe niet bemoeien , noch eenige Krygsbenden in dat Ryk houden , volgens , enz. De Tegenschryver neemt alle deze schoone aanbiedingen maar voor een lokas op , en wel met het grootste recht , op dat de Mogentheden aan Zee gelegen toeblyvende , den angel in de keele zouden krygen. Dus zegt hy , zoekt Vrankryk maar zyn oogwit te bereiken , te weeten , de bewilliging des Keizers , en de vreedzaame bezittinge van Spanjen en de Indiën , onder den naam van den Hertog van Anjou ; en zoude het slechts drie jaaren noodig hebben , om zich van alle deze

verbintenissen te ontflaan ; en wee hen die naderhandt hier tegen zoude durven kikken ; dewyl dit *het moet* altoos van de goede trouwe der twee Kroonen zoude afhangen : en wat verzekeringen , na zoo veele breuken van dezelve ?

De Fransche Schryver vervolgt zynen weg, van alles by voorbaat in te willigen , en de Vereenigde Nederlanden te vleien , „ want , „ zegt hy , men zal gehouden zyn , by het Verdrag van den algemeenen Vrede , alle de „ verzekeringe te voegen , in het Vertoog-schrift der Algemeene Staaten , van den 22 „ Maart 1701 , voorgestelt , op dat Spanjen , „ of een gedeelte van dat Ryk , nimmer „ Vrankryk zoude kunnen ingelyft , of aan „ die Kroone gehecht worden : waarop hy weder , naar gewoonte , quanswys de nootzakelykheit aanwyft , *waarom Vrankryk dit zonde inwilligen*. Maar de Tegenschryver antwoordt ook weder op den voorigen voet ; dat , wat verzekering Vrankryk ook gave , het echter alles van zyn believen zoude afhangen ; gelyk zonneklaar uit het Pyreneesche Vredensverdrag , waarin men alles hadde aangewendt wat mogelyk ware , om de wortelen van alle haarkloveryen af te snyden , gebleken is. Vervolgens brengt hy weder verscheide bewyzen van Vrankryks trouloosheit by ; en sluit , dat het jammer is , dat het voorgewende belang , gelyk het de Schryver vertoont , zoo zeer met de staatgronden van dat Ryk strydig is.

De Fransche Schryver komt weder tot En-
ge-

van *Januarius* en *Februarius*, 1706. 183

gelandt, en beweert; dat de belangen van dat Hof geene hinderpaalen voor den Vrede kunnen zyn; en waarom toch? omdat het Hof van Frankryk, wegens de hoogachtinge voor de uitmuntende Koninginne, dit Ryk alle billijke en redelyke bedingen zal toestaan.

De Tegenfchryver antwoordt verftandiglyk; dat al 't belang van Engelandt zichtbaar in de herftellinge van de Gelykwtigheid van Europa is gelegen; 't geen hy door den ftaatregel van Hendrik den VIII, die toen ter tyt al van hem hier omtrent werdt vafteftelt, verfterkt. Verder klimt hy van het mindere tot het meerdere, en ftelt, dat zoo die ftaatregel in dien tyt hebbe moeten gelden, toen Frankryk noch in zyne natuurlyke paalen was beheint, die tegenwoordig vooral behoorde plaats te hebben, nu het, zedert de Munftersche en Pyreneefche Vrede, zoo veel onzagbaarder geworden is; en dat, gevolglyk, de Kroon van Engelandt, naar allen fchyn, nooit naar eenig verdrag zal willen luifteren, voor dat deze Gelykwtigheid herftelt zy; waartoe, vervolgt hy, de onvergeelykelyke Koninginne alle hare zorge, en de kragt van hare wapenen aanlegt.

Van gelyken, zegt de Franfche Schryver, „zullen de belangen der Algemeene Staaten „hier niet tegen zyn, dewyl 't bedenkelyk „is, dat de Koning van Frankryk met veel „genoegen hunne zekerheit en voorspoedt, „als waaraan van ter zyden die van Frankryk zyn verknocht, wel zal willen bevoorde- „ren. De Tegenfchryver antwoordt, dat

hier vry wat meer omtrent zoude te zeggen vallen, om van de oprechtheid, van zoo een beleefte voorgeven, verzekert te zyn; waarop hy voort het tegendeel uit Vrankryks staatsregelen, in verscheide gelegentheden werktellig gemaakt, onwederspreekelyk bewyft.

Hierop schynt wel een stuk van eene Predikatie eens Graaumonniks te volgen, tot lof der „gematigtheit en wysheit van den Aller-„Christelyksten Koning, om eenmaal eene „gelukkige kalnte, na zoo eene groote be-„roeringe en onzekerheit van den Oorlog, „te zien, waar by hy, ter liefde van den ge-„meenen welstant van Europe, en zynere „onderdaanen, veel zoude toegeeven, enz. De Staatkundige Tegenfchryver antwoordt, dat alles, waar mede deze Schryver de Algemeene Staaten vleit, vooral wanneer 't zal afhangen, van de *verftandige gematigtheit des Konings van Vrankryk, en zyne tedere genegenheit tot zyn volk*, niets zy te achten; dit zyn oude lokaazen, vervolgt hy, waar mede niets meer valt uit te rechten. Daar moften niere kunstgreepen ter baane komen, dewyl deze liedjes lange uitgezongen, en niet meer bequaam zyn om iemand anders dan kinderen in slaap te wiegen.

De Franfche Schryver preëkt voort, „dat „door den algemeenen Vrede de beweegre-„denen van haat, belang, en afgunft, ne-„vens de verscheide vooroordeelen, die „thans de verftanden zoo zwaar benevelen, „zouden verdreven worden; waarop hy ver-
„der

„der sluit; dat wanneer de Vrede, tot eene
„algemeene ruste der Christenheit, op goede
„gronden was gevestigd, men zynen Ko-
„ning met een heel ander ooge aanzien,
„en een veel beter gevoelen van hem krygen
„zoude. Hierop antwoordt de Tegenschry-
„ver weder eenigzins by toegevinge; dat ze-
„kerlyk deze goede gevolgen uit den Vrede te
„wachten waren; *maar*, vervolgt hy, 't is
stip dezen vasten Vrede, en de goede gronden
om dien te stichten, die men niet dan in de
herstellinge van de Gelykwtigheid in Euro-
pe kan vinden; op dien voet, zegt hy, wil-
lenwe den Schryver voort wel alles toe-
staan.

De Fransche Schryver vervolgt verder de
lofsuitingen van zynen Koning, om zyne
wysheit, doorzichtigheit, en andere deugden
in den top te vyzelen; waarop hy sluit,
„dat overzulks die wyze Koning, den alge-
„meenen welstant van Europe tot den voor-
„naamsten grondregel van den Vrede stel-
„lende, hy ook by de nakomelingschap zyne
„glory beter by 't sluiten van dien zal kon-
„nen bevestigen. Ja, antwoordt de door-
„zichtige Tegenschryver, wy staan toe, dat
dit alles niet qualyk van den Franschen Ko-
ning begreepen is, om zich uit de moeielyk-
heden van dezen oorlog te wikkelen; en dat
hy altoos dezen grondregel heeft gevolgt, dat
hy den eenen of den anderen van zyne vyan-
den begunstigde, in 't geene zyne Kroon niet
omnadeelen kon; dat hy zich ook altoos uit
de oorlogen heeft geredt, door hem aange-
vangen;

vangen; maar of zulks meest door een zucht tot den welstant van Europe, of tot zyn eigen is geschiedt, zulks heeft de uitkomst, zegt de Schryver, geleert. Eindelyk herhaalt hy al weder, dat, zoo Vrankryk den Vrede ernst is, het tot de Vredensbesluiten van Munster en Pyrenées moet komen, die zoo voordeelig voor zyne Kroon zyn geweest.

Hierop valt de Fransche Schryver op den Slag van Hochstet, en redeneert daar van op eene wonderspreukige wyze; stellende, „ dat „ indien Vrankryk daar de zege hadde be- „ haalt, zulks dit Ryk in eenen afgrondt van „ aanslagen en onderneemingen, de eene „ na de andere, zoude gewikkelt hebben, „ die'er naderhant heel verderfelyk voor zou- „ den zyn geweest; en waarom toch? „ om- „ dat al de luister van uiterlyke glory de in- „ nerlyke verzwakkinge van 't Ryk niet zou- „ de vergoedt hebben. De kracht der waar- heit, antwoordt de wakkere Tegenschryver, trekt van tyt tot tyt den Schryver eenige toestemmingen uit den hals, die het rechtvaardig mistrouwen, dat men omtrent de natuurlyke gematigtheit, en hoogen Ouderdom des Konings van Vrankryk moet hebben, sneer en meer bevestigen; want, zegt hy, toont men dus niet middagklaar, dat al dat zoet fluiten, van den hoogen Ouderdom, de goetaardigheit, doorzichtigheit, en buitengewoone wysheit van den koning zynen Meester, maar heeft gestrekt om de Algemeene Staaten door lichtgelovigheit te verstrikken? Waarop de Schryver zoo bondig over de verzwakkinge

en herwinninge van krachten na den oorlog van Vrankryk reeneert, dat men de kunstnaryen van Vrankryk, om thans tot een Bestant, en verder tot eenen loosgeplaafterden Vrede te koomen, middagklaar gewaar wordt.

De Fransche Schryver beroept zich op iets dat hy in zyn eerste Vertoogschrift heeft gestelt, „dat, door 't sluiten van den Vrede, en de natuurlyke goedtaardigheid van den Franschen Koning, de voortgang zynner zeeghastige wapenen gestremt worden, de, zulks echter tot heil van zyn Ryk konde strekken, dewyl hier door den krygszuchtigen inborst van 't Fransche volk, om zyne veroveringen altoos verder voort te zetten, zoude beteugelt, en het geldt daar door in 't Ryk gespaart worden, 't geen, by 't vervolg van den oorlog, door het gevaant voordeel, dat het uit den Handel van Spanje met Vrankryk te wachten hadde, niet zoude kunnen geboet worden.

De schranderere Tegenschryver antwoordt, dat hy van 't eerste Vertoogschrift niets weet, Maar 't geen ongerymt in dit lidt is, vervolgt hy, is, dat hy het denkbeeld van veroveringe, den krygszuchtigen inborst der Franschen wil toeschryven, 't geen den indruk, dien hy van de goedtaardigheid, en hoogen ouderdom van hunnen Koning gaf, vernietigt. Maar hy gaat verder, en sluit, dat, nadien 't met de krygsgezinthet van dit Volk zoodanig is gelegen, men altoos in 't zelve gevaar wezen zal; en dat hy overzulks met weinig woorden

den alle gedagten, die hy van den Vrede heeft willen geeven, vernietigt. Het overige, vervolgt hy, zyn maar sprookjes om kinderen in slaap te sussen, verre dat het redeneeringen zouden zyn, om tegens de Algemeene Staaten, zoo wys en zoo verre vooruitziende, gevoert te worden.

De Fransche Schryver houdt aan, om te toonen, dat het Hof van Vrankryk nootzakelyk zal moeten, en wel willen koomen, om al 't bovengestelde toe te geeven; zoo, omdat het den Hertog van Savoyen niet dwingen kan om de zyde der twee Kroonen te kiezen; als om dat het, na 't vergieten van zoo veel Christenbloedt, en het doen van zoo zwaare kosten, de belegering van Gibraltar heeft moeten opbreeken; ja dat de zaaken voor Vrankryk nu zelfs slegter staan, dan in 't begin van den Oorlog; en eindelijk, dat schoon het al een Vloot van dit jaar in de Middellandsche Zee bragt, zoo talryk, of magtiger dan de Bondtgenooten, zulks echter voor dit Ryk, wegens de kosten der uitrustinge, zekerlyk schadelyker, dan voordeeliger konde zyn. De Tegen-schryver antwoordt hier rustig op, en zegt, dat deze aanmerkingen inderdaat krachtig genoeg zyn, om Vrankryk te verpligten de hoop van 't bezit der geheele Spaansche Monarchie wat op te schorten. Maar 't is voor dit Ryk, vervolgt hy, dat hy 'er de helft van behoudt, en tyt wint om 't ander op zyn gemak te vermeerderen.

De Fransche Schryver vervolgt met zyne
inge-

ingewonde redeneeringen, om Vrankryks magt, wegens de onzekerheit der uitkomsten, door een verkleinglas aan de Bondtgenooten te vertoonen; zoo „ omdat het mischien niet zal kunnen beleëten dat de Keizerschen, onaan gezien alle zyne voorzorgen, in 't Milaneesch en Mantouaansch indringen; gelyk ook niet, dat de Hoogen Bondtgenooten hunne veroveringen, aan den Moezel en Ryn, voortzetten. Dat eindelijk eene nederlaag, die iets te beduiden hadde, voor Vrankryk van groot gevolg zoude zyn, daar in tegendeel, een gewonnen Veldtslag niets wezentlyks aan dat Ryk zoude toebrengen, enz. De Tegenschryver antwoordt; dat de Fransche Schryver van den voorgaanden veldttocht tot den toekomenden overspringt, en niets bewyft, dan 't geen de Bondtgenooten niet dan te wel weten, wat 'er Vrankryk aan gelegen zy, om de party neër te zetten, na zy hem te sterk geworden is. Maar, vervolgt hy, uit deze zelve redenen blykt den Hoogen Bondtgenooten middagklaar, hoe veel 'er hun aan gelegen legt, dat zy op de herstellinge der vrykwygheit in Europe, waarin elk van hun in 't byzonder zyne zekerheit moet vinden, blyven staan.

De Staatkundigen zullen zeggen, vervolgt de Fransche Schryver, „ dat in dien gevalle de verbonde Magten in de zelve behoefte als Vrankryk zullen zyn, 't geen hy toegeeft; maar, zegt hy voort, „ dit zal de Onderdaanen van Vrankryk niets helpen; „ die

„die alreede zyn uitgeput; ook ziet hy geen
 kans, „dat de buiten- en binnenlandtsche
 „handel, by vervolg van den kryg, in
 „Vrankryk kan herstelt worden; dat niet
 „dan de uiterste verzwakking voor dat Ryk
 „zoude medesleepen. Derhalven besluit hy,
 „dat des Konings Raadt zekerlyk dit door zyne
 „voorzienigheid, om spoediglyk eenen
 „vasten Vrede te bewerken, zal trachten
 „voor te koomen; welken Vrede, vervolgt
 „hy, voornamentlyk van de toegeevingen
 „afhangt, die de wysheit en edelmoedigheid
 „van dezen grooten Vorst hem inboezemen,
 „en die hy, voor het welwezen en de verze-
 „kering van de algemeene ruste der Christen-
 „heit, behoort in te willigen. Verder be-
 „looft de Fransche Schryver, „een breed By-
 „voegzel tot dit Vertoog te zullen doen
 „om een volkomen denkbeeld van der
 „Vrede te kunnen maaken, welke stoffe
 „hier maar is afgeschetst; ook zegt hy
*in 't byzonder Vertoogen omtrent den Koopt-
 handel, te zullen geeven, niet min dienstig
 om den algemeenen Vrede te bevorderen; waar-
 mede wy zien dat hy besluit.* De wakker
 Tegenschryver antwoordt hier ook op te
 slot met zyne gewoone bondigheid, en zegt
 „dat deeze ingevoerde Staatkundigen
 „waarheit zeggen; dat de Hooge Bondtg-
 „nooten niet minder dan Vrankryk by d-
 „zen oorlog lyden, om dat ze dat Ryk h-
 „hoofdt moeten bieden: alleen, vervolgt hy
 „is 'er onderscheidt tusschen 't oogmerk
 „want, daar de eerste zich tot den oorlog

„zi

„zien gedwongen, om hunne vryheit, en
 „onafhangelykheit te verzekeren; heeft dec-
 „ze Kroon niets anders voor dan zyne ver-
 „heffinge uit de verdrukkinge van een Huis,
 „dat, indien 't wel ware bygesprongen, tot
 „een bolwerk tegen alle zyne inbreuken had-
 „de kunnen verftrekken. Verder staat hy
 „toe, „dat het Volk van Vrankryk onder den
 „laft des oorlogs zucht, en dat het in alle
 „zyne oorlogen, zedert 40 jaaren aangevan-
 „gen, hoe langer hoe elendiger is geworden;
 „en dat het ook, terwyl het inwendig door
 „de onbepaalde magt des Konings, veel
 „heeft te lyden gehadt, geen minder belang
 „dan de Bondtgenooten heeft, om hem
 „eens in dien staat te zien, dat hy'er niets
 „meer tegen onderneemen kan. Verder be-
 „fluit hy, dat de Schryver de moeite wel
 „kon gefpaart hebben, om zoo eene ruuwe
 „en onvolkome fchets van Vrede te geeven;
 „gelyk hy ook die wel mogte fpaaren, om dit
 „zede Byvoegzel te maaken. Het Ontwerp
 „van den Vrede, die te maaken staat, wordt
 „eenemaal in de twee Vredens-Befluiten
 „geronden, die zoo menigmaal zyn aange-
 „trokken: 't komt maar aan, dat men elk
 „wedergeeeve 't geen hem toekomt, en'er zich
 „boraf, zonder eenige andere onderhandelin-
 „g, toe verbindt. Eindelyk fluit de staatkun-
 „dige Tegendinger, dat de Fransche Schry-
 „ver zyne inzichten heeft gehadt in deeze
 „zette. 1. Om op verfcheide wyzen de
 „verdeelingen, die men van de Spaansche
 „monarchie zoude maaken, om, en wederom

te draaien , met het voorwaardige woordt-
 leedjen van *indien*, of *zoo*. 2. Dat hy 't be-
 zit van een der deelen op de Oppermogent-
 heit van den Hertog van Anjou vestigende,
 hier door den schroom heeft gemeent weg te
 neemen, die men mogte opvatten, wanneer
 deze Monarchy de Kroon van Vrankryk
 wierde ingelyft; schoon 't in den grondt het
 zelve blyft. 3. Dat hy het rechte ontwerp
 van Vrede tot zyne nader verklaringen ver-
 schuivende , hy voorgehadt heeft om tyt te
 winnen, en te zien, wat uitslag de naaste
 veldtocht zal hebben. Zoo dat men kan
 staat maaken , dat, indien de Koning van
 Vrankryk daarin de overhandt niet behoudt,
 hy alle de bovengestelde voorslagen zal be-
 houden, en breeder uitbreiden. Maar zoo
 zyn Koning die behaalt, zal dit Byvoegzel
 van den zelve inhoudt zyn als het Vertoog
 den Hoog. Mog. algemeenen Staaten van
 wegen dezen Koning , den 4 van Winter-
 maandt, 1699, aangeboden, 't geen de Te-
 genschryver nader met zyne toepassing ont-
 vouwt; waarmede hy zyne antwoordt ein-
 digt. Wy verwachten van den bescheiden
 Lezer zyne goedtkenninge omtrent dit Uit-
 trekzel, schoon het de gewoone paalen ver-
 re overschrydt; dewyl het inderdaat moeie-
 lyker is geweest dit kortbondig schrift, zon-
 der verminkinge van 't wezentlyke, te be-
 korten, dan dat wy het in 't geheel vertaalt
 hadden.

E N D T.

T I-

VIII. H O O F D S T U K.

Titels van Boeken.

NB. Van de Boeken met een * getekent, zal in 't volgende stukje iets gezegt worden.

I.

- * De werken van den *hoog-verlichten Jakob Bril*, aanwyzende het pit en merg van de waare, wezentlyke en daadelyke Godtgeleerdheit, enz. met des *Autheurs* Leven. t' *Amsterdam* by *Barent Visscher*, 1705, in 4. groot 116½ bladen.

I I.

- * *Catechesis Palatina &c. illustrata à J. Rodolpho Rodolph. &c.*

Dat is:

Heidelbergische Katechismus, opgebeldert door *J. Rodolf Rodolf*, *Prediker en Hoog-Leer- raar in Bern. Te Franeker uit de Drukke- rye van Fr. Halma*, 1705, in 8. groot 40 bladen.

I I I.

- * *Voyages de Baron de la Hontan*, dans l'*A- merique Septentrionale &c.*

Dat is:

Reizen van den Baron de la Hontan, door * *Noorder Amerikā*, t' *Amsterdam* by *Fr. Ho- noré*, 1705. twee stukjes in 8. t'zamen groot 31 bladen.

I V.

- * *Nederduitsehe Spraak-konst*, ten dienste der in- en wütheemschen enz. uitgegeeven door

N 2

194 VIII. Hoofdst. BOEKZAAL

door *A. Moonen*, t'Amsterdam, by *Fr. Halma*, 1706, in 8. groot 24¹ bladen.

V.

* *Phædri Aug. Liberti Fabularum Æsopiarum Libri V*, cum notis *Davidis Hoogstratani*.

Dat is:

Leerzaame Verdichtfelen van *Fedrus*, op den *Æsopischen trant*, met d'aanmerkingen van *David van Hoogstraten*. t'Amsterdam by *Fr. Halma*, 1706, in 12. groot 9 bladen.

V I.

BRIEF van *Mr. Nicolaes Muys van Holy*, Advokaat, aan den Heere *Mr. Johan van den Broek*, der beiden Rechten Doctor en Professor: als mede Secretaris van Kerk- en Weesmeesteren; mitsgaders van Diakonen der Lutersche Gemeente in Amsterdam. Met de nodige Bylagen. t'Amsterdam ter Drukkerye van *Assuerus Lansvelt*, 1706, in 4. groot 7¹/₂ bladen.

V I I.

Histoire d'Apollone de Tyane, convaincue de fausseté & d'imposture.

Dat is:

Blykbaare en ongerymde valsheit der Historie van Apollonius Tyaneus. Te Parys in 12. Ik hebbe dit Boek noch niet gezien: maar buiten twyffel zal 't goetd zyn.

V I I I.

Il Regno di Luigi XIII. Re di Francia è di Navarra, Historia del Aless. Roncoveri Piacentino &c.

Dat is:

* *Ryk van Lodewyk den XIII, Koning van*

van *Januariu* en *Februarius*, 1706. 195

van *Frankryk* en *Navarre*, in een' *Historische verhandeling*, beschreven door *Alexander Roncoveri van Placenze*. *Te Lions* by *J. Anisson*. 1693, in 4. groot 63 bladen.

X.

Continuation de pensées diverses, écrites à un Docteur de Sorbonne à l'occasion de la Comete, qui parut au mois de Decembre 1680. Ou Responſe à plusieurs Difficultez, qui Monsieur... à propose à l'Auteur.

Dat is:

Vervolg van verscheide bedenkingen, schriftelyk gezonden aan zeker Leeraar van de Sorbonne, nopende de Staartſtarre, verschenen in Wintermaandt 1680. of een antwoordt op verscheide zwarigheden den Schryver door den Heere N. N. voorgesteld. *Te Rotterdam* by *Reinier Leers*, 1704, in 12, twee stukjes.

X.

Janua Hebrææ Linguæ veteris Testamenti, in qua totius Codicis Hebræi vocabula unâ cum radicibus & Grammatica vocum difficultiorum analysi comparent &c. accurante *M. Christiano Reineccio Anhaltino*,

Dat is;

Geopende deur tot de Hebreuschste Taale des Ouden Testaments; een werk vervattende alle de woorden van den Bybel met hunne wortelen, en eene Letterkundige ontbindinge van die eenen Leerling konnen ophouden, door *M. Christiaan Reineccius van Anhalt*. *Te Leipzig* voor d' *Ersgenaamen van Lankis*, 1704, in 8. twee stukken, t'zamen

N 3

groot

groot 99½ bladen. Dit Boek is, myns oordeels, van groote nuttigheit, en zoo veel te fraajer, om dat'er de Hebreuschsche Letterkonst van Wasmuth, en de Chaldeeische van Opitius by komen.

X I.

Petri de Toullieu, Icti & Antecessoris Lingensis Dissertationum Juridicarum trias.

Dat is:

Drie Rechtskundige verhandelingen van P. de Toullier, Rechtsg. en Hoogleeraar te Lingen, t'Utrecht by Willem van de Water, 1706, in 8. groot 16 bladen.

X I I.

Laudatio funebris in excessum Doctissimi & sanctissimi senis Petri van Mastricht, S. S. Theol. Doctoris & Professoris in Academia Trajectina.

Dat is:

Lykreden ter eere van den zeer geleerden, oprechten, hoog-bejaarden P. van Mastricht, hoogleeraar in de Godheit binnen Utrecht, uitgesproken op den 24sten van Sprockelmaandt, door Henrik Pontanus, leeraar in de Godts-kunde en gewoonlyk Professor in de Kerkelyke Historien. t'Utrecht by Willem van de Water 1706, in 4. groot 7 bladen. Achter vindt men een vaars ter eere van den Heere de Vries.

X I I I.

Algemeene Rou, over de droevige en ontijdige doodt van haare Koninglyke hoogheit, de doorluchtigste Prinsesse, LOUISA DOROTHEA SOPHIA, gemaatinn
ne

van *Januarij* en *Februarij*, 1706. 197

ne van zyne hoogvorstelyke doorluchtigheid
FREDRIK *Ersprinsse van Hessen-Kassel*,
enz. Overleden den 23sten van Winter-
maandt 1705. in een Treurdicht vertoont
door *François Halma*, en by hem gedrukt
1706. in fol. groot 5 bladen.

X I V.

Hadriani Relandi Oratio funebris in obitum
viri celeberrimi *Pauli Bauldri*, Historiæ
Sacræ in Academia Trajectina Professoris
Ordinarii, &c.

Dat is:

Lykreden van Adriaan Reland over den doode
van den zeer vermaarden Paulus Bauldri,
Hoogleeraar in de kerkelyke Historie t'U-
trecht, nitgesproken den 1 van Lentemaandt
1706. t'Utrecht by Willem van de Water,
in 4. groot 4 $\frac{1}{2}$ bladen.

X V.

Josephi Serrurier Oratio pro Philosophia, ha-
bita III Non. Feb. MDCCVI. Quum
Philosophiæ & Matheseos Professionem
ordinariam susciperet.

Dat is:

Vertoog voor de Wys-begeerte, gedaan den der-
den dag van Sprokkelmaandt 1706, door Jo-
sef Serrurier, als by 't Hoogleeraarschap der
Filosofie en Wiskunde aannam. t'Utrecht by
Willem van de Water, 1706, in 4. groot
7 $\frac{1}{2}$ bladen.

NB. Heeft iemandt den Schryver der
Boekzaale iets te berechten, hy onthoudt
zich op den Nieuwendyk tusschen de Haar-
lemmer sluifen, in 't wapen van Leiden.

BLAD-

BLADT WYZER.

van Januarius, en Februarius.

- I **D**E heerlijkheit der *Rechtvaardigen* enz. door J. Vollehove. pag. 17. Een *Rechtveerdige* waat in voortreffelyk? 22. enz. *Waarom hem Loon toezegt?* 24. *Hoe Godt zyne rechtvaardige zaake ten toon stelt?* 25 enz. *Of hy een' godloozen volgens de Schrift wel mag haten?* 31 enz.
11. *Verewuiging der roomwaardige mannen*, door Melchior Adams. 35. Iets van van *Occolampadius*, 37. van *Luther* 38, enz. Van *Melanchton*, 43. Van *Muskulus* 45. Van *Bullinger* 46. Van *Krammer* 49, enz. Van *Joannes à Lasko*, 51. *Kalvyns Testament*. 52. Iets van *Franciskus Balduinus*, 57. Van *Perrus Pekkius* 59. Van *Filips van Marnix*, 60. Van *Janus Douza*, 62. Van *Agrippa*, 63 enz. Van *Paracellus* 66, enz.
111. *Bybeloeffening* over eenige *Textplaatsen* uit het eerste boek van *Mosés*, door *Thomas Krenius*, 70. *Waarom Epikuur na de Filosofen ging?* 71. *Slangen als goden geëert*. *Heidensche grollen nopende het wegvoeren van Hamilkar en Romulus* 73.
- 1V. *Drie boeken van 's uitterlyke Kerk-gebaar der Hebreën*, vertoont in zyne gronden door *J. Spencer*, 75. *Waarom dat uitterlyke Kerk-gebaar is ingestelt?* 77 enz. *Hoe dat tot Godts oogmerk heeft konnen dienen?* 81. *Wordt bewezen, dat de Wet daar omtrent is ingevoerd tot weeringe der afgoderye*, 88 enz.
- V. *Leven van Ernſt*, *Hertoge van Saxen*, door *E. M. van Eyringen*. 107. *Zyn liefde voor de Letteren*, 109. enz. *Voorval met een Dorp-Pastoor*, 113.
- VI. *Waarachtige verryzenis J. Christi uit den dooden*, enz. door *J. Kolerus*. *Hoeze by Spinoza verstaan wordt?* 120. *Spinozaas afkomst, en studie*, 122 enz. *Raakt by de Jooden in den ban*. 124. *Formulier van dien ban*, 124, enz. *Spinozaas doot en begravenis*, 132.
- VII. *Besluit des Drnkkers* uit zeker *Fransch Schrift*, of de *hooge Bondtgenooten* in deezen toestand van zaaken wel behooren te komen tot *vrede of stilltandt van wapenen met Vrankryk*.
- VIII. *Titels van Latynsche, Duitſche, Fransche, Italiaanſche boeken* nieuulings uitgekomen.

E Y N D E.

D E
BOEKZAAL

D E R
GELEERDE WERELT,

Voor de Maanden

MAARTEN APRIL,

Des Jaars 1706.

DOOR

J. VAN GAVEREN.

AMSTERDAM,

By FRANÇOIS HALMA, Boek-
verkoper, in Konstantyn den Grooten,
1706.

DEN EERWAARDEN,
GELEERDEN,
EN GODTVRUCHTIGEN
H E E R E,
ARNOLD MOONEN,
LEERAAR VAN 'T EVANGELY
TE DEVENTER.

EERWAARDE HEER,

Et veroorlovinge uwer Eerw. wyde ik haar dit achtste stukje onzer vernieuwde Boekzaale toe, in die hoope, dat zy zulks als een oprecht teken van eerbiedt voor haar en haare verdiensten, en steviging van den bandt der vriendschap, tusschen ons al voor veele jaaren opgerecht en onderhouden, zal opneemen. En zeker, gelyk ik den eerwaarden Vader, den heere Vollenhove, onzen gemeenen en geachten vriendt, het voorgaande deeltje, uit het zelve inzicht, hebbe opgedraagen, vondt ik niet voegzaamer, dan aan uw Eerw. zonder tusschenpoozinge, na zyn Eerw. dezen gerin-

OPDRAGT.

gen, echter hartelyken eerbiedtspligt, af te leggen, zoo omdat myne hoogachtinge, voor beider uitmuntende perfoonen en verdienften, omtrent van gelyke waarde is; als omdat Uw E. E. ontwyfelbaar 't paar Hoofdtzuilen der Nederlandtsche dichtkunt, en zuiverheit onzer taale zyn; waar van zoo veele heldere en onwraakbaare blyken gegeven zyn, dat zulks in en buiten Nederlandt wereldtkundig is, en van niemant zal ontkent worden, dien de oogschellen van vooroordeel, en ingekankert wangebruik, zyn afgelicht, zoodat men niet meer fcheemerend, maar middagklaar alles in zyne kracht ziet, daar men te vooren, als een blinde-naar den wandt, en menigwerf te vergeeffch, naar floeg; waarvan ik vryborftig bekenne, door eige ondervindinge, meer dan te veel bewuft te zyn.

Ik weete wel, eerwaarde Heer, dat wy niet luttel omtrent dit ftuk met de Onkunde en Hardnekkigheid te worstelen hebben, die dagelykch als nieuwe wapenen fmeeden, om den goeden en pryslyken toeleg, van den opbouw onzer ryke Moedertaale, ware 't haar mogelyk, te vernietigen; waartoe men de bevechters onder geen eenen standert ziet gefchaart, maar in verfcheide
ben-

OPDRAGT.

benden verdeelt, zoo dat zy ook geen eenderlei redenen bybrengen, noch de zelve zinspreuken, om zoo te zeggen, in hunne schildden voeren; terwyl het echter daarop van hun allen schynt aangezien, om de taalzuivering en regeling t'eenemaal voor onnut uit te kryten; dewyl het, naar 't voorgeeven van die baazen, toch evenveel is, hoe men in onze taale spreekt en schryft, alswe slechts verstaan worden; of dat ze door eene valsche redeneeringe, van het minder tot het meerder, den vatten grondtbou der taale onmogelyk stellen; of, dat ze eindelyk, door waan en zelfliefde verblindt, hunne eige vindingen en gedachten, menigmaal zoo zenuwloos, zoo schraal, zoo ongezouten, neven, ja boven die van 't puik der Letterhelden stellen, die met eene onvermoeide naarstigheid, en een doorluchtig verstandt, alles wat onze Nederduitsche taale, tot het minste wortelvezeltje toe, om zoo te spreken, betreft, onderzocht, uitgepluift, en haar aan de Hoogduitsche, de algemeene hoofdtraal van zoo veele gewesten, naaukeurig getoetst, en haar dus in haaren volen dag gezet hebben.

Wat d'eerste slagorde dezer bestryderen belangt, eerwaarde Heer, ik weete niet,

OPDRAGT.

of men haar niet veeleer , wegens hunne plompe en ongesleepe wapenen , met stilzwygen behoorde te verachten , dan 'er zich eenigzins schrap tegen te zetten ; gedenkende aan 't woordt , van den grooten Godtsgezant Paulus , in eene andere gelegenheit gebruikt ; *die onwetende is , zy onwetende* ; want te vergeeffch zal men blinden en Afrikanen de waardye van edele gesteenten boven glas , en glaze koraalen aanpryzen ; dewyl de eerste , wegens hun natuurlyk gebrek , en de leste , wegens ruuwhheit van oordeel , dit onmogelyk kunnen gewaar worden. Laat my echter toe , eerwaarde Heer , met drie woorden deze verwaanden , die toch alles naar de elle van hun verstandt , en niet naar de rechte reden , meeten , van de handt te wyzen. Wat is 't noodig , zegtmen , eene vrye , en levendige taal in de naauwe banden van regelen te prangen , dewyl het toch geeft , noch neemt , als men zegt , in de burgerlyke t'zamenwooning , zoo wel op de koopbeurs , als in de vierfchaar , en op den preêkstoel , enz. Indien zulk een taal uit den mondt van het onwetend graau wierdt gehoort , eerw. Heer , 't ware noch duldelyk : maar dat mannen , die hun werk van uitheemsche taalen , en

leer-

OPDRAGT.

leeroeffeningen maaken, diergelyke durven voeren, is niet wel te verduwen. want was de Latynsche taal, ten tyden van Cicero, niet de Romeinsche moedertaal? Indien nu de gemelde vader der welsprekendheit, nevens T. Livius, en veele anderen, niet met eene naaukeurige omzigtigheid in deeze, hunne eige taal, geschreeven hadden, waar was haare kracht en zuiverheit te vinden? en wat wierdt deeze Heeren van 't vermaak, dat ze in 't leezen van deze uitheemsche puikschriften, zoo wel wegens den sierlyken styl, als de zaaken, scheppen, niet besnoeit en benomen! Wy sluiten derhalve, dat, gelyk de zuiverheit der Latynsche en andere taalen, boven eene wanschikkelyke flordigheid te achten is, en van fyne tongen geproeft wordt, het van gelyken ook zoo met onze Moedertaale is gelegen; doch is iemants smaak zoo vervalscht, of zyne tong hier omtrent als vereelt, hy hebbe keur, of om naar goede heelmiddelen om te zien, of in zyne doolende meening te blyven; daar hy zyn hart in mag ophaalen.

Nopende de tweede, die het vestigen van eenen vasten grondt voor onze taale onmogelyk achten; deze kan men noch eenig-

O P D R A G T.

zins meer ontschuldigen , eerw. Heer, wegens hunne verkeerde bevattinge in dit stuk, dan de voorgaande. Want schoon zy al meede zoo styf doorpraaten als de eerste, echter schynen ze hun voorgeeven noch beter te kunnen styven ; dewyl zy hier toe onophoudelyk de verscheidenheit aantrekken, die'er tussen de hoofdtbouweren onzer taale , wylen den doorluchtigen Drost van Muyden en Vondel gevonden wordt, 't geene zy dan zelf uit het nutbaare Woordenboekje , omtrent de geslachten der Nederlandtsche Naamwoorden, door den heere Hoogstraaten uit dat paar puikschryveren opgestelt, bevestigen; ja, waartoe zy zelfs den heere Vollenhove en uw Eerw. bybrengen, als die in zommige deelen der taalgronden en spellinge, 't geen niet te loochenen is, verscheelen. Overzulks sluiten ze dezervoegen ; dat , zoo lange het de voornaamste Nederlandtsche schryvers niet in alles eens zyn, men geen gezagh van iemand ter wereldt hier omtrent hebbe te achten , en 't ook onmogelyk is een vast besluit in dit stuk te neemen , of ecne zekere zyde te kiezen.

Maar , myn Heer , indien de verscheidenheit van oordeel en gedachten, vooral

ten

OPDRAGT.

ten aanzien der mindere deelen, genoeg ware om de geheele Wetenschappen, waarin zy gevonden wordt, te verwerpen; zoo blyft'er zekerlyk geene in 't menschedom overig, waarvoor wy eenige achtinge kunnen behouden. Want het zy men de Godtgeleerdheit, 't zy de Natuurkunde, 't zy de Recht- of Geneeskunde, die vier hoofwetenschappen, beschouwt, van allen is 't bekend, dat'er zeer veele verschillende gevoelens, met waare of schynredenen, in gevoedt, en beweert worden. Zal men nu, om deze verscheidenheit, eenslags van 't onderzoek dezer Grondtvesten van 't menschelyk geslachte afzien, en denken, dat'er in geen van allen grondt van zekerheit te vinden zy? Wie redeneert zoo dwaas dan de uitzinnige Twyfelaars, die de gansche wereldt gaarne in eenen mengelklomp van verwarringe en twyfelinge, ware't mogelyk, wilden bestolpen? Dies zeggen wy liever, by omkeeringe, dat, hoe'er in eenige wetenschap meer onzekerheit is, hoe men te naarstiger goede middelen moet ter handt neemen, om van een vlottend dryfzandt, zyne voeten op eenen vasten en beklonken kleigrondt, om zoo te spreken, te kunnen neer zetten. - Eindelyk her-

OPDRAGT.

haale ik hier , 't geen ik meermalen gezegt hebbe , dat het taalgeschil tusschen de Hoofdtbouweren der taale , zoo groot niet is , als de Onwetenheit , om haare blinde schaare aan haaren zwarten keten geklonken te houden , wel voorgeeft.

Wat het derde slach van bestryderen belangt , myn Heer , die meenen dat hun gezag in de taale zelf niet minder behoort te gelden dan van iemant , wie het ook zy , de heeren Hoofdt en Vondel niet uitgezondert. deeze hebben de borst gezwollen van windt en inbeeldinge , daar de onweetensten wel meest meede bezet zyn : echter zoude men hun noch wel eenigzins kunnen te gemoet koomen met onderrechtlinge , en verzoek , dat ze haare vindingen op eene zedige wyze , of zoo als 't hun behaagt , voordraagen , en dat ze , wanneer ze de toets van 't onbenevelt oordeel kunnen uitstaan , en niet blykbaar tegen de algemeene gronden aanloopen , met den tyt konden geduldt worden , en mogelyk in zwang raaken ; doch , dat men zeker hierin niet reukeloos te werk ga , maar wel eerst weege en herweege , door redeneeringe en onderzoek , wat door den beugel zal kunnen , als men zegt , of niet ; doordien 'er niet ge-

OPDRAGT.

gemeener is, dan zich te kittelen in nieuwe gedachten, van hoe luttel gewigt somwylen ook; terwyl men het wezentlyke, 't geen de Ervarenheit van alle tyden staaft, verwaarlooft.

Maar, meer dan genoeg hier van, myn Heer, in de Opdragt van een stukje der Boekzaale aan uw Eerwaardigheit. Zoekt iemand een goet hulpmiddel, om tot de waare Nederduitfche taalgronden door te booren, hy vindt het in uwe zoo wel doorwrochte Spraakkunft, nu eerst van myne perffe gekoomen, en onlangs, te gelyk met het voorgaande stukje der Boekzaale, de wereld gemeen gemaakt; voor welk eenen moeielyken en dorren arbeit, (dewyl men met reden het toestellen eener Spraakkunfte by 't beploegen van eene heide mag verge-lyken) de Nederlanders uw Eerw. byzonderlyk verplicht zyn; als die hunne zui-erste landtaal, naar de gronden der beste Schryveren, in haaren vollen dag heeft ge- stelt; gelyk dan ook dit uw werk zekerlyk zynen welverdienden lof by rechtscha- pene kenneren alrede heeft behaalt, en in alle steden, met veel verlangen en toegenegen-heit, ontfangen is.

Laat de Onkunde, eerwaarde Heer, nu
al

O P D R A G T.

al weder wraaken 't geen ze niet verstaat ,
en misschien nooit zal leeren ; 't zal uw
Eerw. luttel als schryver , en my als drukker
deeren , dewyl wy zelfs ons zulk een noot-
lot al lange voorspeldden ; vooral van hen ,
die wel van eene Spraakkunste gehoort ,
maar die nimmer ter deege ingezien hebben-
de , mogelyk van dit werk eene gansch an-
dere verbeelding hadden , dan ze nu hier
bevinden. Vaarvoort , geleerde Heer met
uwen nutbaaren arbeit voor de Kerke en 't
Gemeenebeste ; gelyk ik hoope te volharden
in de hoogachtinge en liefde voor uw Eerw.
en haare verdiensten opgevat : terwyl ik in
't openbaar betuige te zyn en blyven :

Eerwaarde Heer ;

Uw Eerw. bereidw. en
verplichte dienaar

Amsterdam den 25 van
Lentemaant , 1706.

F. HALMA.

D E

BOEKZAAL

D E R

GELEERDE WERELT

V O O R

M A A R T E N A P R I L .

1 7 0 6 .

I. H O O F T S T U K .

*De Heerlykheit der Rechtvaardigen met DE
ZEKERSTE TOEVLUCHT TOT DE
HOOGSTE RECHTVAARDIGHEIT;
enz. Door Joannes Vollenhove. In's Gra-
venhage, by Abraham de Hondt, 1706.
In 4. groot 88 bladen.*

V An 't eerste zevental deezer uitvoerige
Kerkredenen, nopende de Heerlykheit
der Rechtvaardigen in verscheide gevallen,
hebt gy, Lezer, alreede een schetsje gezien.
Thans hebbenwe hier een gelyk getal van an-
dere, onder het opschrift van *de zekerste*
toe-

toevlucht tot de hoogste Rechtvaardigheid; die gelykze wederom in 't verschiet aanwyzen de voortreffelykheit der Rechtvaardigen boven hunne naaften, daar in, dat ze den Heere tot eenen helper, en den Godt Jakobs tot eenen wrecker hebben; alzoo wel voornamentlyk geschikt zyn, om by deezen gevaarlyken toefant van zaaken, uit het volstandig gebruik der heiligen, elk te leeraaren; wat zyn plicht is, en door welke middelen dit ons lieve vaderlandt, tot noch toe bewaart, verder kan behouden worden.

De twee eerste vertoogen van dit laatste zevental gaan over het vyfde vers van den LXXXIII Psalm, van of voor Afaf (want zulks is onzeker) uit aanmerkinge van het gevaar der kerke, wegens het eedgespan van zeer veele en magtige vyanden, opgestelt; Vyanden, die gezegt hadden: *komt, laat ons hen uitroejen, dat ze geen volk meer zyn, dat Israëls naam niet meer gedacht worde.*

Dus spreekt de Heer Vollenhove vooraf, by wyze van aanleidinge, van Godts magtig gebiedt in 't regeeren van veel quaads, meermaalen gebleken in 't bedwingen van booze en wrevelmoedige menschen, 't welk hy als eenen grondt stelt van deeze klagte der kerke tegen dien gruwzaamen en hoogmoedigen toelag haarer vyanden, in den text gemeldt.

Daarop worden die vyanden, met hunne namen in het 7, 8 en 9de vers uitgedrukt, wat nader omschreven, en uit hunne menigte, rykdommen, frydbaarheid en grenspaalen aangewezen, dat Israël wel dubbele reden hadde,

de , om in deeze benaetheit zich geheel en al over te geven aan Godts goedertierenheit.

Belangende den tydt, waar toe deeze klagte moet gebragt worden, de Heer Vollenhove meent, dat ze best past op de dagen van Jofafat; toen de Moabyten en Ammonyten, gesterkt door allerhande gebuuren, d'Edomyten en Syriers in 't byzonder, met zoo vreesfelyken geweld op het ryke van Juda aantrokken, dat ze met het eerste gerucht van hunnen optocht het gansche landt verschrikten. * En heeft die gedachte te meer schyn, om dat het gebedt van Jofafat, de wonderlyke verlossing, en de lofzang der Levyten, daarop gevolgt, met den inhoudt van dit liedt zonderling overeenkomen.

De klagte zelf inziende, vindt de Heer Vollenhove, dat het niet nieu is, als volken, in aart, zeden, en belangen gansch verscheiden, en die malkanderen met bloedige oorlogen meermaalen geplaagt hebben, de hoofden zamensteken, om Godts Kerke, was 't hun mogelyk, te verdueren.

Vervolgens toont hy uit den text de vroejelyke wreedheit en opgeblazentheit dezer vloekverwanten, tegen Juda, (die ook Israël heet) toegerust. Hunne wreedheit wordt aangewezen uit hun voornemen van zelfs den naam en gedachtenisse van Israël uit te roejen: hunne opgeblazentheit uit den waan, dien zy hadden, darze slechts mosten optrekken, om dien

* 2 Kron. XX, 1. 2. 3.

dien aanslag te doen gelukken. By welke gelegenheit niet alleen gemelt wordt, hoe beschaafde volken, inzonderheit Grieken en Romeinen, zoodanig een woede in den oorlog gelaakt hebben; maar ook teffens, hoe de wreedheit in Abimelech, Saul, Achab, Jefabel, Adoni-befek: d'opgeblazenheit in Farao, Sennacherib, Xerxes, Darius, Tigranes, Pompejus; en beide die ondeugden in Filips den tweeden, Kotling van Spanje, en meer anderen, gestraft zyn.

Ook dunkt het den Heere Vollenhove waarschynelyk, dat, gelyk het gebedt van Josafat en het gansche volk, waar van men in Godts Kronyken leest, Israël aan d'eene zyde gesterkt heeft, alzoo ook de vyanden dies tydts om hunne wreedheit en hoogmoedt verplettert zyn; te meer, om dat de Moabyten, onder de voornaamste van dit eedgespan, naderhandt * gedreigt worden met die zelfde woorden, waar mede zy Godts erfdeel, volgens den text, gedreigt hadden. Zaken al t'zamen; waar uit de Heer Vollenhove, onder een vergelykinge van Israëls staat, ten tyde van Josafat, met den onzen in deezen oorlog; nu magtige volken, welcer op malkanderen heftig gebeten, eendrachtiglyk t'zamen spannen, om ook den Hollandschen naam, en Godts Kerke hier te lande t'eenemaal uit te roejen, zoodanige Leerlingen trekt, als men van een' Prediker van die bequaamheit wachten kan.

Het

* *Jerem. XLVIII, 1. 2. 42.*

Het derde vertoog over Num. x, 35. (*Sta op, Heer, en laat uwe vyanden verstrooit worden, en uwe haaters van uw aangezichte vlieden*) schikt zich aldus.

Gelyk een Koning of andere Oppermagt, die wys is, een oorlog eet zal overleggen dan aanvangen, en by mangel van eigen krachten, hulp zoeken by bondtgenooten, alzoo dient een Staat, en ydet in 't byzonder, in tyden van oorlog; zich wel voornamentlyk te sterken met het Bondgenootschap van den zaligen en alleen magtigen Godt; naaf 't voorbeeld van Mozes, Israëls Veldtheer, die by den optogt van Israëel in de woestynie, met de verbondkiste, terwyl de vyanden rondom waren; zynen toevlucht nam by hem, die slechts had op te staan, om de volkeren des aardryks te doen verstuiven.

Men vindt wel uitleggers, die meenen, dat Mozes de verbondkiste heeft aangesproken: niet, om dat die Godt was, of Godts plaatse bekleedde; maar, om dat ze een teken en onderpand was van Godts tegenwoordigheid. Dan, mits het al te ongerymd luidt, tot d'Arke by haaren optocht te zeggen, *Sta op, en als ze rustte, keer weder*, (behalven dat het aan d'Arke niet stont, dat Godts vyanden verstrooit wierden,) oordeelt de Heer Vollenhove, dat dit gebedt van Mozes niet gericht is tot de kiste des verbonds, maar tot Godt, die boven die kiste, en haar verzoendekfel met zynen volke plag te spreken.

Van dien Godt eischt Mozes, dat hy *op sta,*
P naar

naar de Griekſche vertaaling *ontwaak*. Een ſpreekwys , waar by hy wenscht , dat , als Iſraël's ſtammen met de verbondkiſte optrokken , Godt hun tot een getrou leidtsmanen , beſchermer wilde ſtrekken , en als een dapper Veldheer , met hen uitgetogen , d'overhandt ſchenken.

Dit wordt nader aangeweezen uit het einde van Godts opſtaan , *op dat uwe vyanden verſtrooit worden en uwe haaters van uw aangezichte vlieden*. Want Godts vyanden en haaters zyn in den text de vyanden en haaters van zyn volk ; die , verbittert op den wahren Godtsdienſt , het erfdeel des Heeren ſtoutelyk aanrandden , vreeſſelyk plaagden , en poogden te bederven ; in Davids 68ſten Pſalm godtloozen genaamt. Doch worden hier in 't byzonder verſtaan die vyanden , welke Iſraël op den weg naar Kanaän mogten ontmoeten , en den ingang in dat landt zouden willen beletten.

Van deeze wenscht Mozes , dat ze mogten *verſtrooit worden* , en van Godts aangezichte *vlieden*. Zommigen achten , dat deeze tweederlei woorden ſlechts eene zaake behelzen : als wenschte Mozes zulken ſnellen en verbaafden vlucht der vyanden , dat ze niet bequaam waren zich wederom te herſtellen. Maar , gelyk het eerſte voordeel op een heir van vyanden is , dat hunne geleden gebroken , de ſlagordens van een geſcheurt worden ; en vervolgens de zege volſtaat , wanneer ze , dus verſtrooit , al vliedende den rug bieden ; mag men denken , dat Mozes , ten bewyze van eene

eene vollage overwinninge, bidt, dat de vyanden door Godts almogende handt, niet alleen wat gefchokt en gellingert, maar zoodanig van een mogten gefmeten worden, dat ze de vlucht namen. Maar wie kan vlieden voor *Godts aangezichte*? Tot openinge van die zwarigheid wordt gezegt, dat Mozes bidt, dat, waar de Bondkift (by welke Godt heerlyk en heilryk plag te verſchynen) zynen volke geleidde en voorging, de vyanden als van haar aangezichte mogten ſchrikken, en den moedt opgeven.

De Heer Vollenhove nu wyders tot de toepaffinge van zynen text overgaande, ſpreekt vooraf van 't praatie uit Athanaſius, dat de Duivel zoo bang is voor deeze woorden van Mozes, dat hy die hoorende, terſtondt hui-lende doorgaat, en verdwynt. Doch hy trekt 'er beter leeringen uit. 1. Dat men tegen godtlooze vyanden wel bidden mag: 2. Dat het gebruik van plechtige gebeden en gebedts voorſchriften ook dienſtig is. 3. Dat men geen werk van gewigte zonder een voor-gaande gebedt moet aanvangen. 4. Dat dit gebedt van Mozes inzonderheit te pas komt in tyden van oorlog. 5. Dat het ook Godt waarlyk zal doen opſtaan, van wien onze behoudenis alleen afhangt. 6. Dat dit gebleken is by verſcheide gevallen. 7. Doch dat het gebedt, of de rechtvaardigheit onzer zaake niet zal helpen, zoo wanneerwe door onze zonden den Almagtigen tergen, om ons te ſtraffen. Dingen al t'zamen, die cierlyk en ſtichtelyk voor den dag komen.

In 't vierde vertoog over 2 Sam. xv, 31: (*Toen gaf men David te kennen, zeggende; Achitofel is onder hen, die zich met Absalom verbonden hebben: dies badt David: ó Heer! maak toch Achitofels raad tot zotheit;*) wordt d'inleiding genomen van de noodwendigheid van goeden raad, vooral in den oorlog; zulks Tiberius ook roemde, dat hy meer door raad en beleid, dan door geweld hadde uitgevoerd.

Vervolgens ziet men aangewezen, dat 'er geen beter raad is, dan die David gebruikte tegen 't geweld en verraadt van Achitofel in den oproer van Absalom. Want deeze Koning ten uittersten verlegen, mits zyn weerspannige zoon zich gesterkt hadde met den staatkundigen Achitofel, die geschapen scheen een zwaar onheil te zullen brouwen, om reden hier nader aangewezen, zich tot Godt keert, en door 't gebedt zoo veel te weeg bragt, dat Achitofels wysheit en staatkunde door Hufai te niet liep. Waar uit elk moet leeren zich in den oorlog, als 'er boosheden by de vyanden gesmeedt worden, van dien raad wel te bedienen: gelyk andere heiligen daar door wonderlyk geredt zyn. Dan ondertusschen dient yder zich te wachten voor den raad van Achitofel, of die de wereldt geeft tot veele zonden; die toch enkele zotheit is, en ten laastten een ongelukkig einde neemt. Doch Davids raad belet niet, dat men zich in den oorlog mag bedienen van menschelyke middelen; hoewel 'er allermintst op te vertrouwen is, enz.

Tot

Tot dus verre ziet men de heiligen tot Godt zuchten om verlossinge. Maar in 't vyfde vertoog wordt uit het boek der Openbaaringe, h. vi, vers 9. 10. 11. gesproken van de zielen der gedooden, die om wraak riepen; en van Godt beantwoordt wierden, niet alleen met een blyk van triomf, na zoo lastig een strydt, verbeeldt door lange witte klederen aan hun gegeven; maar ook met bewys van zynen toezicht over anderen, die, als hunne medeleden, noch te stryden hadden.

In welk vertoog vooraf iets gezegt wordt van het boek, gesloten met zeven zegelen. Vervolgens van 't gezichte van Joannes: en tegen Tertulliaan verklaart, mits de zielen onzichtbaar zyn, dat dit een gezicht * in den geest was: hoedanig een † Petrus en de Profecten voor hem gehad hadden; die daarom *Zienders* genoemt wierden. Daar op wordt geleeraart, wat men in den text door de zielen te verstaan hebbe: niet de lyken der gedooden of hun bloedt, gelyk zommigen voorgeven: maar geestelyke wezens.

Nochtans wil de Prediker zich niet uitlaten over het getal van die zielen der gedooden, die om wraak riepen, gelyk van Grotius, Lyra en anderen eenigzins gedaan wordt.

Maar nopende de plaatse, daar zy gezien wierden, (onder den Altaar,) vindt hy niet alleen belacchelyk, dat zommige Schilders

P 3 die

* Zie ook *Openb.* 1. 10. 11. 12.

† *Hand.* 1. 9. 10. 11.

die zielen in de gedaante van Monniken en Bagynen doen koekeloeren onder den mantel van Maria ; maar ook dat Viega en Ribera stellen , dat Joannes hier ziet op zeker gebruik der oude Christenën , die de beenderen en overblyffelen der Martelaaren , zoo zy zeggen , onder d'altaaren begroeven. Want hier wordt gesproken van eenen hemelschen altaar , Christus namelyk ; gelyk ook Thomas d'Aquiner zegt.

Dan de Heer Vollenhove , komendē tot het geroep van die zielen onder den Altaar , om een spoedig oordeel en wraake , onderzoekt , of zulks geen lastig ongedult , of groote wraakgierigheid te kennen geeft ; meenende alle zwarigheden dies aangaande te kunnen wegneemen , met te zeggen , dat de roepende zielen hier niets anders eischen , dan het geen de goddelyke rechtvaardigheid ook eischt : en dat ze zoo ernstig verlangen , dat de wraak toch haastelyk geschiedde , zulks ontstaat uit een yver voor Godts eere , door de straf van de vyanden der Kerke alom te verbreiden. 't Een en ander wordt nader bevestigd met de woorden van Augustyn en Primasius.

Over het antwoordt op dien wraakroep in 't elfde vers , wordt iets gezegt van de lange witte klederen dier zielen , geen' triomphaarer zaaken in de wereldt , maar hemelsche glori beduidende.

Ook wordt gesproken van den tydt , dien die zielen , tot vervullingge haarer begeerte , om reden , noch wachten moften : naar 't oordeel van den Schryver niet te naau te bepaalen.

Al het welke hem dan veldt geeft , om in zyne toepassing breedte te gaan uitweiden : 1. Over d'onsterffelykheit der zielen : 2. Over den staat der geloovigen na de doot : 3. Over het lot , de kerke hier op aarde beschouwen : waarby teffens de bloedgierigheit der Roomsche kerke wordt opgehaalt ; enz.

In 't zesde vertoog over de zelfde woorden komt de Prediker tot verscheide zedeplichten.

In 't zevende, onder het opschrift van strenge bloedwraak van de hoogste Rechtvaardigheit, over Ezech. xxxv, 6. (*Daarom zoo waarsachtig als ik leev, spreekt de Heer, zal ik u voorzeker ten bloede toe bereiden, en het bloedt zal u vervolgen; dewyl gy het bloedt niet gehaat hebt, zal u het bloedt ook vervolgen*;) wordt na een korte verklaringe, wie in den text, onder den naam van Edom, aldus gedreigt is; als mede wat in dien eedt steekt, waar by Godt de menschelyke zwakheit, als Filo aanmerkt, te gemoet komt, gehandelt over de vertaalinge der woorden, *dewyl gy het bloedt niet gehaat hebt*; en geoordeelt, dat deze best valt: 't bloedt dan, als meermaalen, genomen voor moordt en dootslag; by * Edom niet gehaat, maar bemint.

Hier na komt de Prediker tot de straffe, daar in bestaande, dat Godt Edom, zou bereiden ten bloede. Waar van de zin is, dat

P 4 Godt

* Zie Ps. cxxxvii, 7. Obad. vii, 13. 14. Amos i, ii.

Godt Edom tot vergeldinge zyner bloedgierigheid, ook zou overgeven in de handen der bloedvergieteren, ja hen ganschelyk, als de grondtext zegt, tot bloedt maken. 't Geen noch nader wordt uitgedrukt in de woorden: *het bloedt zal u vervolgen*: dat is, navolgen, en, overal uitgestort, rondom u heenvloeien. Anders kan men bloedt hier nemen voor eenen man des bloedts, of veele bloedtdorstige vyanden, die d'Edomyten streng zouden vervolgen, en ongenadig vernielen.

Hoe, en wanneer dit geschiedt zy, wordt zoo naau niet verhaalt in de heilige historiën. Maar zeker is 't, dat d'Edomyten al merkelyk gestraft zyn lang voor den tydt van Ezechiël. Naderhant schynen ze verdrukt door Nebukadnezar. Vervolgens zyn ze van de Perfen, Macedoniërs en Alexanders nazaaten ganschelyk t'ondergebracht; en hebben buiten twyfel in die bloedige oorlogen zeer veel geleden.

Betrekt men nu onder Edom alle vervolgers der kerke, Godt heeft de doot zyner heiligen reeds meermaalen aan hen gewroken, en zal die voortaan wel wreeken, zonder ophouden.

Want, om nu geen lengte van voorbeelden hier op te halen, viel Nero niet in zyn eigen zwaardt? smoorde Attila op zyn bruiloftsbedde niet in het bloedt, hem ten neuze uitgebort, of in de keel geschooten? Dronk Alexander de zesde, door een schenkers misverstant, niet den wyn, dien hy, ten verderve van anderen, had doen vergifigen?

En wie moet deezen gerechtstyl niet pryzen,

zen, als den zondaaren geschiedt naar hunne eige wetten? dewyl het recht der gelyke vergeldinge (*Jus talionis*) by al de wereldt is goed gekeurt. De Roomfche wet is bekend: *Zoo iemand een lijd gebroken heeft, men doe hem van gelyken.* Ook worden Herkules en Theseus gepreezen, omdatze de dwingelanden op gelyke wyze van kant holpen, als zy anderen hadden omgebragt.

By d'onderaardsche rechters, Minos, Radamantus en Eakus, lydt yder, naar 't schryven der dichteren, 't geen hy deede; en daarom zegt Luciaan, dat ze beslooten hadden, de zielen der ryken in Ezels te veranderen, en Ezels te laten voortteelen, om eenige duizenden van jaaren door d'armen zoo geplaagt te worden, als zy hen geplaagt hadden.

Dan, gemerkt Godt een ygelyk vergeldt naar zyne werken, en dit zyn doen, by de menschen zelve, als rechtmatig wordt aangezien, dient yder met eerbiedigheit te schrikken voor die hooge vierschaar, die door geene magt te weérstaan, door geene vlucht t'ontwyken, door geenen list te bedriegen, door geene gunst of ongunst te krenken is.

Zie daar, Lezer, kortelyk het beloop van deze XIV vertoogen.

Van 't vyftiende, over de bestendigheit van Godts woordt, dat als een toegift gegeven, en insgelyks schoon is, zal ik niets anders aanmerken, dan dat de Heer Vollenhove, zyne gemeente aanporrende tot het lezen der H. Schrift, bybrengt, hoe de Waldenzen gewoon waren ganfche boeken uit den Bybel van buiten te

leeren en op te zeggen : dat Cypriaan door 't lezen van een profecy uit Jonas , tot het Christendom overging : dat Augustyn , wel eer ongebonden van leven , door een text-plaats uit Paulus , wonderlyk verlicht , en tot de volle bekeeringe is geholpen : dat Franciskus Junius , in zyne jeugt byna tot Godtverzakinge vervoert , door het eerste hoofdstuk van Joannes Evangelie op den rechten weg geraakte : en dat Luther van het 17den vers des briefs aan den Romeinen getuigde , dat die text hem waarlyk *een poorte van 't Parady's* verstrekte.

II. HOOFDSTUK.

Humfredi Hodii Linguae Gr. Pr. Reg. & Arch. Oxon. **DE BIBLIORUM TEXTIBUS ORIGINALIBUS**, *versionibus Graecis, & Lat. Vulgata*, libri IV. Præmittitur *Aristææ* historia Gr. & Lat.

Dat is,

DE GRONDTEXTEN DES BYBELS,
met de Grieksche en gemeene Latynsche
Vertaalingen , in vier Boeken , door
Humfred Hodius, Koninglyk Hoogleeraar
der Grieksche taale , en Aartsdeken van
 Ox-

van Maart en April, 1706. 223

Oxford. Vooraf gaat de histori van Aristeas. i'Oxford by de Sheldons, 1705. in fol. groot 184 bladen. Men vindt het by F. Halma.

DAt dit Boek, al in den jaare 1684, by 't uitgeven van des Heeren Hodius verhandeling tegen de historie van Aristeas, nopende de LXX Overzetters, de geleerde wereld toegezegd, zoo laat voor den dag komt; inzonderheit, daar Izaäk Voffius, zedert dien tyd, de geloofbaarheit van Aristeas, in het aanhangsel zyner aanmerkingen op Pomponius Mela, vry driftig bestont te verdedigen, moet men zyne bezigheden, niet zyne traagheit wyten.

't Is ook misschien dienstiger, dat het nader bewys zyner stellingen, tegen den Heere Voffius tot dit werk gespaart zy, dan dat het in 't byzonder was uitgegeven.

Men ziet dan hier vooraf de historie van Aristeas, naar den laatsten Oxfortschen druk; zonder aanmerkinge of verscheide lezingen op den kant, omdat de Schryver voor valt stelt, dat dit verhaal onder den naam van Aristeas ver dicht is.

Daar op volgt de boven gemelde verhandeling, tegen de historie van Aristeas by den Heere Hodius voor 22 jaaren opgemaakt, en nu eenigzins verschikt; als mede met eenige kanttekeningen, tot wegneming der zwaargheden, door den geleerden Voffius voorgestelt, sierlyk verrykt.

Hier mede loopt het eerste boek ten einde.

In

In het tweede wordt gehandelt * van d'overzettinge, doorgaans die der LXX genaamt; mitsgaders van haare oudheit en opstellersen. Waarschynelyk, zegt de Schryver, † is ze gemaakt in die twee jaaren, toen Egypte van Ptolemeus Lagus, en teffens van zynen zoonne Ptolemeus Filadelfus beheerscht wierdt: want zommigen der ouden brengen die overzetting tot de regeeringe van Ptolemeus Lagus, anderen tot die van Ptolemeus Filadelfus; daar nochtans met Junius en Weemsius niet te gelooven staat, dat 'er twee vertaalingen onder die twee Koningen gemaakt zyn. Ook wordt de geleerde Hodus in deeze zyne gedachten gesterkt door het getuigenisse van Anatolius den Alexandryner, en de voornaamste mannen, thans bekend: wederleggende wyders de gevoelens van Euty chius, Filo, Athanasius, en meer anderen, die zich omtrent den tydt deezer overzettinge vry wat vergift hebben.

Dat deeze vertaaling door 't gezag van de Ptolemeen en op aandryven van Demetrius Falereus gemaakt zy, kan ‡ de Schryver niet gelooven: Vooreerst, om dat alleen de vyf boeken van Mozes vertaalt zyn: daar nochtans de Kronyken, de gedenkboeken der Koningen, en de Profeetische Schriften den Ptolemeen en Demetrius beter zouden voldaan hebben; Ten anderen, omdat deeze vertaaling zoo weinig geruchts heeft gemaakt, dat de vermaarste Schryvers der Heidenen duidelyke

bly.

* H. I. † H. II. ‡ H. III.

blyken geven dat ze daar van , of niets ter wereldt geweten , of immers die niet geacht hebben. War dan? De Heer Hodus meent , dat die vertaaling is toegestelt van de Jooden , onder de regeeringe van Alexander den Grooten , en Ptolemeus Lagus , 't zy vrywillig , 't zy genoodzaakt , * in Egypte gekomen ; en zulks wel uit eige beweginge , tot hun byzonder gebruik.

Immers dat deeze vertaling niet van Jeruzalemsche , maar van Alexandrynsche Jooden gemaakt is , † stelt de Schryver niet alleen vast , om dat 'er onder zoo vcele duizenden van besnedenen , als 'er binnen Alexandrie woonden , Bybels en Wetgeleerden genoeg waren , om dat werk te verrichten , zonder die van Jeruzalem t'ontbieden : maar ook , omdat in deeze vertaalinge kennelyk een Alexandrynsche trant is ; ja dat 'er zelfs Egyptische woorden in zyn.

Dus ziet men Jofefs naam , hem van Farao gegeven , uitgedrukt door *Psonthomphaneech* , met eene buiginge , die toenmaals by d'Egypte naars in zwang ging. Dus ziet men ook , *Rephan* voor *Ciun* gestelt ‡. Want Ciun was Saturnus , dien men in Egypte *Rephan* noemde. Daarenboven is deeze vertaling al van oudts by de Jooden verfoeit , 't welk niet zoude geschiedt zyn , indien zy geloofd hadden , datze door de wetgeleerden van Jeruzalem

* Hier van spreken *Hekateus en Josefus*.

† H. IV. ‡ *Amos v*, 29.

lem gemaakt was. Ook wordt ze in den Talmud, meer dan op eene plaats, den Alexandrynschen Jooden toegeschreven.

Dat wyders die vertaaling gemaakt is door LXXII, doorgaans de LXX genaamt, * houdt de Schryver voor een verdichtfel, zoo wel als dat die LXXII het Sanhedrin zouden geweest zyn. Want, behalven dat 'er in 't Sanhedrin maar LXX zaten; hoe is 't te denken, dat die gansche vergadering, die 't roer van den Staat in handen had, haar volk verlatende, naar Egypte zoude getrokken zyn, om een' overzettinge te maken. Ik zwyge nu, hoe van oudts al verscheide Schryvers het getal dier overzetteren merkelyk verkleint hebben.

Dat men die overzetting voor goddelyk gehouden heeft, † quam uit het voorgeven der Alexandryneren; die ze van de Jeruzalemmers niet wilden bedilt hebben; en heeft men toen allengskens beginnen te spreken van 72 cellen, waar in die overzetteren afzonderlyk zouden gezeten hebben.

Een verdichtfel door den Schryver bondig weerlegt; ook zelfs uit het verschil der ouden, nopende het getal dier cellen; vermits zommigen in yder cel maar eenen; anderen in 't tegendeel twee dier overzetteren geplaatst hebben: zulks 'er maar 36 cellen zouden geweest zyn.

Boven is gezegt, dat alleen de vyf boeken
van

* H. v. † H. vi.

van Mozes ten tyde der Ptolemeen vertaalt zyn : en dit blykt * niet alleen uit het getuigenisse van Jofefus , Filo en meer anderen , zoo Jooden als Christenen , maar ook uit de toestemminge van dien ondergestoken Aristas zelve. Deeze wierden ook dies tydts in de Synagogen alleen voorgelezen. Ten minsten, † dat het boek Josua lang na de doodt van Ptolemeus Lagus is overgezet , wordt hier gansch kragtig , en met uitstekende blyken van geleertheit beweezen.

Ook wil de Schryver , † dat de boeken der Profecyen , met dat van Esther , en eenige andere onder Ptolemeus Filometor vertaalt zyn. Want , mits Antiochus Epifanes , (die van 't vyfde tot het 17de jaar van Filometor in Syrie zou geheerscht hebben) den Jooden het lezen der wet in hun vaderlandt verboden hadde , en zy derhalven in hunne vergaderingen de Profecyen begonden voor te lezen , wilden de Jooden van Alexandryen , (die toenmaals de Palestynsche genoegzaam in alles volgden) hen dat nadoen , en vingen overulks aan die boeken te vertolken. Dat de vertaling van Esther insgelyks niet ouder is , heeft Usser § al getoont : en wordthier de tegenwerping uit de voorreden van Syrach beantwoordt. D'overzetting van Samuels en Jobs boeken , mitsgaders van 't boek der Psalmen wordt aangetrokken van Filo , en is derhalven zoo oudt of ouder dan hy. Anders moet men

* H. VII. † H. VIII.

† H. IX. § De LXX Int. p. 22.

men oordeelen van 't boek der Rechteren : want de gemelde Filo , in zyn werk van de verwarring der spraaken, daar uit een textplaats bybrengende , bedient zich van de Grieksche vertaalinge niet ; zulks te denken is , dat die vertaaling toen noch niet was opgemaakt.

* Ten minsten , dat de gansche Schrift niet van eenen , of van veelen met gemeenen raadt vertaalt is , blykt uit een lengte van naamwoorden , zoo van menschen , plaatsen , volken , beesten , als van boomen , steenen , maaten en gewigten , dikwyls in een en het zelfde boek zoo verscheiden overgebracht , dat ze malkanderen niet eens gelyken. Men ziet 'er een gansche lyst van , en dus wordt het tweede boek besloten.

't Derde boek (bestaande in twee deelen) handelt van 't gezag , 't geen men den Hebreusch text , of de Grieksche en Latynsche vertaalingen door alle eeuwen heeft toegeschreven.

In 't eerste deel toont de Schryver , † dat de Hebreusch text , ook den Griekschen Jooden best geviel , tot dat de Grieksche vertaalinge voor goddelyk wierdt uitgegeven. Van de Jooden in Palestina blykt zulks echter noch klaarder. Ook heeft Josefus die gevolgt , schoon Salmasius en Bocharrus anders spreken. Dat de Grieksche Jooden evenwel de Grieksche vertaalinge in hunne Synagogen gebruikt hebben , wordt bewezen tegen Ligtfoot ; en dat die Grieksche

Joo

* H. x. † H. i.

Jooden, zoo genaamt, niet alleen Jooden-
genooten waren, tegen den gemelden Salma-
sius.

't Verschil over de waardigheid der Griek-
sche vertalinge, zegt myn Schryver, is eerst
ontstaan met den aanvang der tweede eeuw,
en bewyft het met verscheide getuigenissen.

* Christus en zyn Apostelen hebben ook
zonder onderscheit, zoo wel den Griekschen
als Hebreusch text aangetrokken. Doch mits
Hieronymus op zommige plaatsen zegt, dat de
Zaligmaker niets uit den Griekschen text aan-
trekt, ten zy het met den Hebreusch over-
eenkomt, en op andere wederom het tegen-
deel beweert, wordt die zaak nader ten toets
gebragt, en verscheide passagien vergeleken.
† D'Apostelen immers hebben zoo naau niet
gelet, of de woorden van hen bygebragt, zoo
net met den Hebreusch text overeenstem-
den, of niet.

‡ Nu volgen de getuigenissen der Griek-
sche vaders van den Grondtext en Griek-
sche vertalinge, die te veel en te lang zouden
vallen, om hier in te voegen.

In 't tweede deel van dit derde boek wordt
gehandelt van d'overzetting, toegenaamt d'*I-
taliaansche*; en verder § getoont, dat de Va-
ders, schoon ze die gebruikten, echter den
Hebreusch text, van 't oude, en den
Griekchen van 't nieuwe Testament hooger
acht-

Q

* H. II. † H. III. ‡ H. IV--I.
§ H. I.

achten. Daarop spreekt de Schryver * van d'overzettinge van Hieronymus , † die zelf zyne mislagen bekent, en 't geen hy te voren gestelt hadde , als of de bybels der Jooden bedorven waren , ‡ in schriften van laater tydt herroept. Wyders hadden Ruffinus en Augustyn luttel smaak in die overzettinge. In § de vyfde eeuwe was ze by veelen noch niet aangenomen. Ja ✕ in de zesde en zevende eeuwen wierdt ze van allen noch niet gevolgt. In ** d'achtste eeuwe wierdt ze , ten verzoeke van Karel den Grooten, door Alkuinus verbeterd. En toen de gemelde Karel het tweede Concilie van Niceen, voor Paus Adriaan I. deed beschuldigen, dat het eenige zaaken uit de gemeene Latynsche overzettinge had aangetrokken , die in 't Hebreusch niet te vinden waren ; derfde echter die Kerkvoogdt daarom de Hebreusche afschriften niet verwerpen. In †† de twaalfde eeuwe is ze noch eens naar den grondtext verbeterd. Nochtans zyn 'er ‡‡ in de zestiende eeuwe , onder de hardste Pausgezinden zelve , geweest , die in de gemeene vertaalinge merkelyke gebreken zagen. Ook had Klement de VII aan zes Jooden en zoo veele Christenen alreede last gegeven , om een' andere te vervaardigen. In §§ den druk van Sixtus zyn zeer veele, en in die van Klement

* H. II. † H. III. ‡ H. IV. § H. V.
 ✕ H. VI. VIII. ** H. VIII. †† H. X.
 ‡‡ H. XIII. §§ H. XIV.

ment den VIII. meer dan 2000 plaatsen verbeterd, om ze nader aan den grondtext te brengen. In Spanje voornamelyk * maakte 't besluit van 't Concilie van Trenten over d'achtbaarheid van den Hebreusch en gemeenen Latynschen text groote opschuddinge: en zommigen, die op den laatsten te zeer verslingert waren, ontzagen zich niet den Hebreusch text te verderven, gelyk zulks onder anderen geschiet is in den Koninglyken Bybel Gen. III, 15. daar men van קַיִן (by) gemaakt heeft קַיִן ZY zal de slang den kop vermorselen. Midlerwylen † zyn eenige Protestanten vry wat heftig tegen die vertaalinge; maar andere hebben met bescheidenheit daar van geoordeelt.

Nu hebbenwe het derde boek:

In 't vierde boek wordt gesproken van verscheide Grieksche vertaalingen, buiten die van de LXX. ‡ Doch toont de Schryver, dat die van de LXX, of d'Alexandrynsche d'oudste is, hoewel Aristobulus, op een' valsche onderstelling, als of Plato deeze en geene dingen uit de Heilige Schriften had bygebragt, noch een ouder verdicht heeft. Een tweede overzetting van die LXX onder Ptolemeus Lagus, is 'er niet. Ook geen Herodiaansche. Buiten de gemelde vertaaling van de LXX, is 'er een' van Aquila, een' van Symmachus, een' van Theodotion, ook noch een' vyfde, zesde, ja een' zevende, die ten tyde van An-

Q 2 10=

* H. xv. † H. xvi. ‡ H. i.

toninus Karakalla (als men uit Eusebius * kan afnemen) te Jericho in een vat gevonden wierdt.

Hier na † volgt een wydloopig vertoog over de zoo genaamde *Hexapla* van Origenes.

‡ Buiten de nieuwe en verbeterde afschriften der LXX, door Hesychius en Lucianus, pryft Theodoritus in eenige plaatsen het afschrift van zekeren Joannes Iosefus. Wyders spreekt de Schryver van andere overzettingen, die of minder berucht, of op losse gronden versiert zyn. Verder doet hy een breed verhaal van de tegenwoordige drukken der Alexandrynsche vertaalinge, als mede van de handschriften, daar van noch overig. § Eindelijk wordt het werk beslooten met een onderzoek wegens 't getal en den rang der boeken, in den Bybel begrepen.

* *Hist. Eccl.* VI, 16. † *H.* II.

‡ *H.* III. § *H.* IV.

III. HOOFDSTUK.

DE LEGIBUS HEBRÆORUM RITUALIBUS, &c. Liber tertius, Auctore Joanne Spencero, S. T. D.

Dat is:

DERDE BOEK VAN 'T UITERLYKE KERKGEBAAR DER HEBREEN, enz. door J. Spencer. Te Leipsig, by Fr. Zeitler, 1705. In 4. met de twee voorige boeken groot 200 bladen.

DEn inhoudt der twee voorige boeken van deezen geleerden Schryver, hebbenwe alreede gezien.

In dit derde wordt gehandelt; I. Van de wettische Kerkzeden, die uit de gewoonten der Heidenen ontstaan zyn. II. Van den oorsprong der Offeranden. III. Van de Reiningen. IV. Van de Nieuwemaanen. V. Van d'Arke en Cherubim. VI. Van den Tempel. VII. Van den Urim en Thummim. VIII. Van den Bok, in de woestyne gezonden.

Dat Godt verscheide plegtigheden, die onder de Heidenen in zwang gingen, tot de wet en zynen dienst heeft overgebracht, wordt

voor eerst bewezen uit *Dent. iv, 7. 8. Wat groot volk is 'er, 't geen de Goden zoo naby zyn, als de Heer onze Godt.*

Want in deeze plaats, zegt de Heer Spenger, wordt een vergelyking gemaakt tusſchen de kerkzeden der Jooden en Heidenen; en hoe zouden die ruuwe menſchen hebben kunnen verſtaan, dat hunne wetten en inzettingen beter en heiliger waren dan die van Heidenen, ten zy ze met malkanderen een algemeene overeenkomst hadden.

Ten tweeden meent hy zulks te blyken uit *Hand. xiii, 18.* Daar Paulus van d'Israëlyten zegt; *Godt heeft haare zeden omtrent veertig jaaren verdragen in de woestyne.* Want dat d'Apoſtel hier ſlechts gewag maakt van zaaken, die Godts goedheit konde inſchikken, en niet van ſchandelyke misdaden, ſtaat by hem vaſt; om dat alle de geenen, die daar aan ſchuldig waren, in de woestyne geſtorven zyn. Zulks dat de zin is, dat Godt, van de dingen, die Israëel door de gewoonte aankleefden, en juist in zichzelf niet quaadt waren, zommige als een vader heeft overgezien, en andere onder den lyſt zyner wetten gebragt.

Voor 't derde bewys wordt genomen, dat Godt van de voornaamſte plegtigheden en inzettingen, eer by wyze van toelatinge en beſtivering, dan van bevel of opwekkinge ſpreekt. Zie *Exod. xx, 25. xxxv, 5. Levit. 1, 2. Num. vi, 1.*

't Vierde bewys wordt getrokken uit *Galat. iv, 3. Kinderen zynde, waren wy dienſtbaar*

baar gemaakt onder d'eerste beginsfelen der wereld. Dat is, naar de verklaringe van den Heere Spencer, vast gehecht aan die kerkzededen en gebruiken, die de Jooden met de wereldt gemeen hadden: gelyk het oprechten van Tempelen en Altaaren; het slachten van Offeranden, het houden van Feestdagen: dingen den Israëlyten toegestaan of opgelegt, om niet nit liefde van dezelve tot het afgodifche Heidendom te vervallen.

't Vyfde bewys wordt gehaalt uit de toeftefminge van Origenes, Hieronymus, Eusebius, Chrystostomus, Theodoretus, Pellikanus, Toftatus, Balducius en meer anderen: zonder nu te fpreeken van Maimonides, en R. Shem Tob, wier textplaatfen in rang worden bygebragt.

Wyders tracht de Schryver zyn zeggen goeet te maken met zekere redeneringen. D'eerfte is getrokken uit de voornaamfte omftandigheden der wettifche inzettingen. De tweede uit de gemeenfchap die zy hadden met de kerkzededen van Egypte. De derde uit de voorrechten den Jooden gegunt, om de hardigheit van hunne herten. De vierde uit de verdraagzaamheit, die in yder hervorming, omtrent oude gewoonten, altydt plaats heeft.

Wat aangaat d'omftandigheden der wettifche kerkplichten, d'ydelheit daar van blykt yder genoegzaam, als hy maar let, dat al dat witterlyk gebaar noch Gode behagen, noch de menfchen kon verbeteren. 't Is dwaasheit, zegt iemant by Plutarchus, te gelooven, dat Godt met deeze dingen gediend is. En

Chrysoftomus: *d'Offeranden, Sabbatten, Nieuwemaanen, en de rest dier plegtigheden geven niets wezentlyk aan de dengdt.* Ook is 't bekend, dat de heiligen, den tydt van twee duizendt jaaren, van de meeste niet geweeten hebben, als die maar eenige weinige zaaken hadden ingevoerd, die hun bequaam scheenen, om de zinnen des gemeenen volks bezig te houden; mits zy zagen, dat het quaadt viel, Godt, zonder enig uiterlyk voorwerp, in het binnenste van den geest te dienen. 't Kan ook niet anders wezen, of de veelheit dier plegtigheden moet uit de wereltd zyn. Want hoe zal Godt zyn volk bezwaaren met zulk een menigte van dingen; die, onderhouden, niemant beter, en, verwaarlooft, niemant erger maaken? De pracht insgelyks daar in gebruikt, zoo regelrecht strydig tegen d'oude oprechtigheit, is niet uit Godt, die nimmer verandert wordt, maar uit d'Egyptenaaren. Daarenboven, dewyl Godt zyn volk door de wet zoo naaukeurig verbonden heeft aan deeze en geene kleinigheden, moet yder daar uit besluiten, dat veele kerkzedes der Jooden en Heidenen in het wezentlyke over een quamen, en overzulks eenige byzonderheden noodig waren, om ze van malkanderen t'onderscheiden.

Maar geen nader overeenkomst dan tuschen de Joodsche en Egyptische kerkpligten: 't welk misschien de reden is, waarom de Jooden eertydts * Egyptenaars, gelyk de

* Zie *Hand.* XXI, 38. en *Strabo Geogr.* lib. XVI en XVII.

Christenen naderhandt niet zelden Jooden genaamt wierden. En is deeze overeenkomst tusschen zoo verscheide volken ontstaan uit dien langduurigen en gemeenzaamen omme- gang, waar door de Jooden tot de kerkze- den der Egyptenaaren verrukt zyn. Immers het dunkt den Heere Spençer niet waarschyn- lyk, dat d'Egyptenaars de Jooden zouden gevolgt hebben.

Want 1. D'Egyptische plegtigheden waren zeer oudt. 2. D'Egyptenaars als grootfche en laatdunkende menschen, verwierpen niet alleen de gewoonten en plegtigheden van an- dere volken, maar zy verfoeiden wel inzon- derheit de Jooden. 3. De Geschiedschryvers melden, dat de Grieken hunne kerkzeden uit Egypten ontleent hebben; 't welk gewif- selyk niet zoude geschiedt zyn, indien 'er maar de minste waarschynlykheit geweest was, dat d'Egyptenaars hunne zaaken geschikt had- den naar de gewoonte der Jooden. 4. Ook zegt Plutarchus duidelyk: *In 't stuk van den niterlyken godtsdienst zyn de Jooden Αιγυπτιαίζον- τες, navolgers der Egyptenaaren.*

Maar nader, zegt Spençer, blykt, dat Godt zich geschikt heeft naar d'ingewortelde gewoonte van zyn volk, uit de dingen, die als voorrechten zyn gehouden. Want waar- om zyn onder Israël Orakelen, Droomen, Gezigten, Voorzeggingen, en wat dies meer is: waarom volstreckte Koningen: waarom Echtscheidingen: waarom Yver-water ge- weest, dan omdat alle deeze dingen, die by de Heidenen in' zwang gingen, dit volk

wonderlyk wel gevielen. Immers, dat de Heidenen ook zeker proefwater hadden, waar van ze zich in twyfelagtige zaaken bedienden, getuigt Filostratus, daarby voegende, dat dit water den onschuldigen aangenaam en smaa-kelyk, maar den schuldigen van zulk eenge-
volg was, dat hem zyn lichaam terstont vol puisten wierdt. Wyders melt Pausanias, hoe de Grieken wel eer van de kuisheit hunner Prie-
steressen, als ze verdagt was, de proef namen door een teug stierenbloet, die van eene schuldige ingenomen, haar aanstondts deede sterven. Diergelyke proeven door water en vuur,
* *Ordalia* genaamt, vondt men ook eertydts by de Christenen, die deeze Heidensche ge-
woonte zoo haast niet vergeten hadden.

En

- * *Deeze Ordalia zyn naderhant in gebruik gebragt, op vermoeden van Kettery. De proef geschiedde met een gloeient yzer, 't geen, alvorens gewydt en gezegent, de bewroegde negen treden te dragen had. Vont men zyn handt, aanstondts met doeken bewonden en bezegelt, na drie dagen bezeert, was hy schuldig; zoo niet, wierdt hy vry gesproken. Men nam ook wel een ketel met ziedent water, waarin de verdagte gehouden was zynen arm te steeken: en wordt deeze proef in de Nederlandsche, inzon-
heit de Friesche keuren, de naam van Ketel-vang gegeven. De proef geschiedde ook met koudt wa-
ter aan een gragt of riviere, daar de beklaagde wierdt ingeworpen, en uit zyn zinken of dryven geoordeelt, wat van de zaak was. Zie M. S. Borhorn in het eerste boek zyner Nederlandsche Historiën, pag. 23--26.*

En waarlyk , 't had zyn reden , dat Godt zyn volk by de dingen van het Heidendom , die niet streden met de leere der waarheit , liet blyven. Want , gelyk gezegt is , de Jooden waren ten uittersten op die plegtigheden gezet , en scheenen verder te zullen uitspatten , indien ze niet eenigzins naar hunnen inborst geleit wierden. Dus heeft Christus , by 't sichten zyner kerke , insgelyks gehandelt.

Maar of het bewys uit den Doop en het Avondmaal , (zaaken , quanswys , die haaren oorspronk hadden uit de wasschingen en liefdemaalen , by Jooden en Heidenen zoo gemeen ,) wel volstaan kan , wil ik het oordeel der geleerden bevoelen laten.

* Dan de Heer Spencer , om zyn onderstellinge , dat Godt verscheide dingen uit het Heidendom tot zynen dienst heeft overgebracht , verder te bevestigen , komt tot deeze voorbeelden.

I. De Tabernakel , zegt hy , waar in Godt , om zoo te spreken , zulk een lengte van jaaren onder zyn volk wierdt omgedragen , heeft zynen oorspronk uit die oude gewoonte der Heidenen , die hunne Goden in tenten of sierlyk opgesmukte huisjes omvoerden. Daar op slaan de woorden by den Profeet Amos † , die hier nader verklaart worden.

II. ‡ Het tweede voorbeeldt is van de
hoor-

* H. III. † H. v, 26. ‡ H. II.

hoornen des Altaars. 't Is waar, zommigen hebben geoordeelt, dat de hoornen van den Altaar slegts gediend hebben, om des noodts zynde, de beesten die onhandzaam waren, daar aan vast te maken: anderen, als Vilalpandus, hebben gewilt, dat ze sterkten voor triomftekenen der geslagte dieren: een derde soort, dat ze gemaakt waren tot een gereedt handvatfel voor de vluchtenden. Maar de Heer Spencer brengt ze van elders; toonende vooraf, dat hoornen van oudts waren een zinnebeeldt van magt, aanzien en heilichheit: de reden, waarom Jupiter Ammon, Isis, Bacchus, Alexander en zyne nazaaten met dat hoofdcieraadt op de penningen noch praalen. En dat d'Altaaren lang voor den tydt van Mozes onder de Heidenen gehoornt waren, schynt duidelyk te blyken uit het bevel wegens den Altaar gegeven. Want Godt Mozes naauwkeurig onderwyzende, hoé dien Altaar te maken, zegt van de hoornen niets anders, dan dat'er slegts vier mosten zyn, aan yder hoek van den altaar een; zonder een woordt van de gedaante dier hoornen, als een bekende zaak, te spreken. Want de Heidenen versierden hunne altaaren niet alleen met veele hoornen; maar namen ook wel hoornen, om'er gansche altaaren van te maken.

III. Het derde voorbeeldt raakt den Priesterlykē linnen lyfrok. Want de Heidenen, inzonderheit d'Egyptenaars, verrichtten hunnen godtsdienst in linne klederen. 't Maakfel van dien rok, de soort van het
Ly-

Lywaadt toonen ook genoegzaam, dat hy uit Egypte ontleent is.

IV. 't Zelfde meent de Schryver ook te blyken van de scheeringe der Nazireen. Want dat de Heidenen veelydts hun hair lieten wasschen en in tuiten breiden, om het naderhand aan hunne Goden t'offeren, leeren we uit verscheide getuigenissen. 't Is ook te denken, dat dit gebruik onder de Heidenen ouder is dan onder de Jooden: om dat de wet *Levit. XIX, 27.* waarfchynlyk ziet op een gewoonte, toenmaals onder de volken alreede doorgebroken. Tusschen beiden wordt iets gezegt over de scheeringe van Paulus, te Cenchreen, *Hand. XVIII, 18.*

V. Ook zouden d'Offermaalen uit het Heidendom zyn.

VI. Desgelyks de Feesten.

VII. Daarenboven het offeren der Eerstelingen en Tienden: dingen, die lang vordeden tydt van Mozes by de Heidenen in gebruik waren.

Thans komt de Heer Spencer in zyn tweede verhoog tot den oorsprong der offeranden in 't gemeen.

Dat deeze offeranden niet uit den goddelijken wille, maar uit het Heidendom gesproten zyn, wordt niet alleen bewezen met eenige textplaatfen uit de H. Schrift, en de zogenaaemde Oudvaderen; maar ook met Tryfo, Maimonides, Abarbanel en meer anderen. 't Blykt ook uit den tydt haarer instelling, als geschiedt naar 't oprechten van 't gou-

goude kalf. Want of wel de heiligen ten be-
 wyze hunner godtvruchtigheit, van den aan-
 vang der wereldt geoffert hebben; zoo was
 'er toch geen wet van, voorenaleer de Jooden
 die gewoonte wilden oeffenen naar de wyze
 der Heidenen: zulks Godt, om die buiten-
 spoorigheid te teugelen, en dat bedorven volk
 iets toe te geven, die plegtigheid zoodanig ge-
 regelt heeft, als naar den tydt en toefant van
 zaaken dienstig was. Doch hoewel de Schry-
 ver vast stelt, dat de offeranden zyn inge-
 voert, om de Hebreën geen gelegenheit te
 geven van wederom plotselyk tot de grouwe-
 len der Heidenen te vervallen; (mits het niet
 wel mogelyk was die ruuwe menschen zoo
 schielyk van die ingewortelde gewoonte af te
 trekken;) wil hy echter niet ontkennen, dat
 ze tevens gedient hebben, om eenige verbor-
 genheden af te schetsen: nadien die twee ein-
 den, schoon verscheiden, echter met mal-
 kanderen niet strydig zyn. Maar dat alle die
 offeranden, in stoffe, gedaante, verwe,
 sexe, enz. malkanderen niet eens gelykende,
 eeniglyk zouden gestrekt hebben tot afbeel-
 ding van een' eenigen Christus, wordt by
 hem niet geloofd; zeggende met Abarbanel;
*Nadien de gedaanten der offeranden verschei-
 den zyn, moeten ook haare einden en redenen
 verscheiden wizen.*

In 't derde vertoog zienwe ook de wasschingen
 en reinigingen uit het Heidendom afgeleit.
 Want zoodanige reinigingen zyn onder de
 Heidenen geweest, eer de wet dies aangaan-
 de gegeven was. Faroos dochter, toen ze

Mo-

Mozes vondt , was naar de Nyl gegaan om zich te wasschen, dat is, (gelyk het Klement d'Alexandryner verklaart,) om zich, naar de gewoonte van dien tydt, door die plegtigheid te heiligen. Ook toont d'eenvoudigheid der Jooden in dat gebruik, ten aanzien van de Heidenen, dat het van Godt verbeterd is. Want indien de Heidenen deeze plegtigheid van de Jooden ontleent hadden, zy zouden naar alle waarschyndykheit, zoo verre van hun voorbeeldt niet zyn afgeweken. Immers de Jooden verrichtten hunne wasschingen en reinigingen slechts met klaar water; of zoo 'er iets byquam, 't was slechts van de asche der roode veerze. Maar de Heidenen gebruikten daar by zout, zwavel, speeksel, honig, enz. Noch eens, de Jooden deden hunne besprengingen met een hyssop-tak; maar de Heidenen hunne wyngen met een Lauer- of Olyftak. Wyders, de Jooden hadden in deeze plegtigheid weinig omstandigheden; maar de Heidenen veele. Eindelyk den Jooden was ze gegeven tot reinigmakinge des vleeschs; maar de Heidenen beelden zich in, dat ze ook de ziele konde reinigen; zynde de reden van dit onderscheit geene andere, dan dat Godt dit aloudt gebruik merkelyk beschaaft en ten deele verandert heeft; daar het onder de Heidenen gebleven is, gelyk het was.

In 't vierde vertoog tracht de Heer Spencer te bewyzen, dat ook de feesten der Nieuwe-maanen, met den aanvang der maandt gehouden, by het Heidendom t'huis hooren. Want, behalven dat die feesten onder de Hei-

Heidenen zeer oudt zyn, (gelyk met verscheide voorbeelden, ook met redenen wordt aangewezen,) moet men weten, dat de Jooden hunne Nieuwe-maanen hielden, niet volgens den loop des hemels, dat is, als de maan de zonne even was voorby gegaan, gelyk d'Atheniensers deden, en naar de konst geschieden most; maar als zy die eerst zagen; 't welk een duidelyk bewys is, dat ze die gewoonte, waar in ze tot noch toe volharden, ontleent hebben van volken, die den loop der maane noch niet verstonden; of wel van d'Egyptenaaren, die, in een droog en onbenevelt gewest woonende, de maane byna altydt zien konden. Ook merkt Spencer aan, dat deeze feestdagen nergens in de Schrift bevolen zyn; maar wel zekere offeranden, die Israël op die dagen te doen had: een bewys, zegt hy, dat die lang voor de wet in zwang gingen, en Godt de zelve gelaten heeft, gelyk zy waren.

Daarenboven, zegt de Heer Spencer, gemerkt de Heidenen veele redenen hadden, waarom zy de Nieuwe-maanen zoo plechtiglyk vierden, en d'Israëlyten niet eene, moet men besluiten, dat zy zulks gedaan hebben uit een gewoonte, die zy van andere volken ontleent hadden.

In 't vyfde vertoog komt de Heer Spencer tot d'Arke en Cherubim, die van gelyken, naar zyn zeggen uit het Heidendom zouden ontleent zyn.

Want dat het gebruik van zoodanige kisten onder de Heidenen geweest is, lang voor den

den tydt van Mozes, besluit de Schryver uit deze volgende redenen.

D'eerste is; om dat men die kisten al van oudts zeer gemeen vondt onder verscheide volken. Want dat d'Egyptenaars zoodanig eene kiste hadden, die zy in statie omdroegen, blykt uit Apulejus * en Plutarchus †. Pausanias spreekt insgelyks van diergelyk eene kiste by de Trojaanen: en voegt 'er by, dat, toen ze by't innemen hunner stad geopent wierdt; men bevondt, dat 'er het beeldt van vader Bacchus in lag: 't welk, naar 't gemeene gevoelen, van Vulkanus gemaakt was. Wyders getuigt ‡ Theokritus, dat zulke kisten by de Grieken waren: en Suidas, dat ze de geheimen van Bacchus, Ceres en Proserpina behelsden. Ook zag men die by de Romeinen: waarom Ovidius § zegt:

*Condita si non sunt Veneris mysteria cistis,
&c.*

Dat is:

Hoewel geen schoone kist't geheim van Venus dekt, enz.

De tweede reden is, omdat de hoedanigheid van het Heidendom zoodanige kisten vereischte. Want, mits de dingen der Heidenen

* *De asin. aur.* l. XI. † *Lib.* VII.
‡ *In Bacch. Idyll.* 26. § *De art. am.* l. XII.

nen niets te beduiden hadden, schein 'er geen beter middel, omze by 't gemeen in achtiging te houden, dan datze de oogen des volks ontrokken wierden. Immers in die kisten was niets anders dan het beeldt van eenen afgodt, of wel het lyk van een' verstorven mensch: dingen, die niemant zou geacht hebben, ten waar de waan van groote geheimenissen een diep ontzach en eerbiedigheit verwekt hadde. Ten minsten is 't klaar, dat Apis, dien d'Egyptenaars in eene kiste hadden, ouder is dan Mozes. Ja veelen zyn van gedagten, dat Josef om geene andere reden zyne doodkist wilde vervoert hebben, dan dat hy vreesde, dat d'Egyptenaars naar hunne gewoonte hem, als een uitstekent man, in die, of diergelyk een kist, zouden eeren.

Ook staat te letten, dat, gemerkt het grondwoord *קופה* teffens een koffer en doodkiste betekent, (hoewel men nochtans andere woorden heeft, om d'Arke veel eigentliker uit te drukken) Spencer daar uit oordeelt, dat Godt voordagtelyk met dat woordt heeft willen aanwyzen, dat d'Ark, anders maar een koffer, haar wezen had ontfangen, ten deele uit de geheimkassen, ten deele uit de doodkisten der verstorvene helden, die zyn volk in Egypte gezien hadde.

Dan de Heer Spencer tracht zyn gevoelen noch vaster te maken met den eertitel der Arke: Want datze de kist van Israëls Godt, Jehovaas kist, de kist des Verbondts, zelfs van de Filistynen, genaamt wierdt, was, omze t'onderscheiden van de kisten der Heide-

denen , die den afgoden gewydt waren ; gelyk die beruchte kist in Egypte , die den naam van *Serapis* , dat is , de kist van *Apis* droeg.

Wyders bevestigt de Heer Spençer zyne stelling niet alleen met de kostelykheit der arke onder Israëel , die geheel en al overeen quam met die van de kisten der Heidenen , die hunnen groidienst door eenen verbazenden praal moesten ophouden ; maar ook uit eenige omstandigheden , waar in ze van de Heidenfche kisten verschilde : redeneerende op de zelfde wyze , als pag. 245.

Dat de Cherubim ook uit het Heidendom , en wel eigentlyk uit Egypte zyn , meent de Schryver te blyken : 1. uit hunnen naam ; want gelyk *Cherub* een' Os , en by overneming eenen sterken zegt , alzoo heeft ook * *Apis* deeze tweederlei betekenissen : zynde een heldt , die onder de gedaante van eenen Os gedient wierdt. 2. Uit hun maakfel ; want de Cherubim hadden een gemengde gedaante : een eigen vinding der Egyptenaaren. 3. Uit hunne beduidenisse : want gelyk de Cherubim , eenige dingen van Godt , van d'Engelen , van den Tabernakel , ook van 't volk (hoewel duisterlyk) aanwezen ; alzoo verbeeldden ook die gemengde dingen der Egyptenaaren zulke of diergelyke zaaken ; die Mozes onder hen geleert had te verklaaren :

R 2

4. Uit

* Gelyk dan ook de LXX het woord אֲבִירִים of (gelyk zy't in eenvoudig getal lazzen) אַבִּירִים , sterke , door *Apis* vertaalt hebben.

4. Uit hunne plaats, te weten, voor zoo veel, als ze in de heilige Tente of den Tempel stonden: want de Tempelen en Beelden, vindenwe by den aanvang der afgoderye by malkanderen.

De reden nu, waarom de Cherubim met d'Arke gepaart zyn, is van Spençer niet vergeten: maar zou my hier te lang vallen.

In 't zesde vertoog wordt d'oorsprong des Tempels al mede van 't Heidendom afgeleid. Want vooreerst blykt uit gewyde en ongewyde schriften, dat de Tempelen der Heidenen veel ouder zyn dan de Tempel van Salomon, of de Tabernakel van Mozes. Ook was 't ten tyde van Herodoot een gemeen gevoelen, dat d'Egyptenaars die eerst gebouwt hadden: waarschynelyk tot een verblyfplaats voor de zielen der helden; die zy waanden uit een' natuurlyken trek tot haare verstorvene lichaamen, rondom de graven te zwerven; te meer, om dat de Tempelen meest al op de graffteden van mannen, die in hun leven hadden uitgeblonken, gesticht waren. Daarenboven staat te letten, dat, aangezien Godt nergens bevolen heeft hem een Tabernakel of Tempel te maken, en dikwyls betuigt, dat hy niet woont in Tempelen met handen gemaakt, men niet anders besluiten kan, dan dat Israëel eerst dien houten, en naderhant dien steenen Tempel heeft opgerecht naar de ruutheit der Heidenen, die zich inbeelden, dat men zich van de tegenwoordigheid der Godtheit door wanden en muuren most verzekeren.

Ver-

Verder komt in aanmerkinge , dat de Patriarchen nooit Tempelen gehad hebben. Wyders was de pracht van den Tempel , inzonderheit den steenen , geheel en al Heidensch : zulks Godt , om de zwakheit van zyn volk , ook dit stuk heeft willen dulden , en zich , als tegenwoordig vertoonen , en in de woestyne laten omvoeren , op dat Israël geen reden had te klagen , dat het minder was dan de Heidenen , die hunne Goden voor oogen hadden.

In 't zevende Vertoog van den Urim en Thummim , zegt de Heer Spencer , 1. dat d'*Urim* (misschien ook de Thummim) een zaak was , lang voor den tydt van Mozes bekend ; omdat 'er van hunne gedaante , stofte of getal , niets ter wereldt gemelt wordt. 2. Dat d'*Urim* een werktuig was , waar door de Godtspraaken geschiedden ; doch niet de Godtspraaken zelve. 3. Dat d'*Urim* en Thummim iets anders waren dan de steenen in den borstlap ; en maar twee zaaken , schoon yder in 't meervoudig getal uitgedrukt. 4. En eindelyk d'*Urim* en Thummim , zoo wel in hun aart en gebruik , als in den naam verschilden.

Derhalven , eerst spreekende van den Urim , dunkt hem , dat *Urim* een klein beeldekken was , eertydts *Terafim* genaamt ; van eene menschelyke gedaante , en geplaatst tusschen de vouwen van den borstlap. Een werktuig , waar door Godt zyn volk heeft willen antwoorden , om het van de *Terafim* der Heidenen af te trekken. Hoe dit bestaan kan

met de wet van geene beelden te maaken , wordt wydyftig getoont ; en aangewezen , dat Terafim niet alleen een' quaaden , maar ook cen' goeden zin heeft ; mits dat zommige volken dat woordt slechts uitspraaken met een T , daar het anders naar 't Hebreewfch met een S [*Serafim*] moft gefproken worden. Serafim nu , of Terafim heeft de zelfde betekeniſſe met Urim : en daarom wordt d'Urim ook Terafim genaamt. Want de Profeet Hofeas * den kinderen Iſraëls dreigende , zegt , dat ze langen tydt zouden zitten , zonder Koning , zonder Vorft , zonder Offeranden , zonder Altaar , zonder Efod , zonder Terafim , dat is , zonder Urim : mits zy in de Babylonifche gevangeniſſe , toen deeze profecy vervult wierdt , meer dan te veel Heidenſche Terafim hadden. Ik zwyge nu , hoe Godt meermaalen door de zoogenaamde Terafim gefproken heeft.

De Thummim , die , als gezegt is , naar Spencers gedachte , van den Urim in aart en gebruik verſchilde , was een zinnebeeldt van de waarheit der Godtspraake door den Urim gegeven : 't welk ook den Hoogeprieſter ſtilzwygende vermaande de waarheit en gerechtigheit , buiten gunſt of ongunſt , te handhaven. Een zinnebeeldt uit Egypten ontleent : want *in Egypte* , zegt Eliaan , *was de rechtspleging by de Priesters , maar zy alle wierden geoordeelt van den Opperprieſter , die ten teken zyner oprechtigheit en onzijdigheit een*

* H. III, 4.

van Maart en April, 1706. 253

een klein beeldekē op den borst droeg; 't welk, uit een Saffier-steen gemaakt, de WAARHEIT heette. Een stelling, die hoe vreemdt ze schynen mag, niet alleen met de LXX, (die Thummim, uitgezeit op een eenige plaatsē door *waarheit* vertaalt hebben,) maar ook met verscheide redenen ernstig beweert wordt.

In 't achtste Vertoog spreekt de Schryver wydlustig van den Bok, in de woestyne gezonden; mitsgaders van de plechtigheden, daar omtrent gebruikelyk. Doch dewyl ik hier leeze, dat die Bok den Duivel wierdt toegeschikt, wil ik daar lieft niet van melden.

Maar tot meerder aanbeveeling van dit heerlyke werk (schoon in zyn gansche beloop van myne gedachten verschillende) moet ik zeggen, dat de styl daar van fraai, en 't Latyn ongelyk beter is, als ons in boeken van die soort doorgaans voorkomt.

IV. HOOFDSTUK.

JO. FRANCISCI BUDDEI SELECTA
Juris naturæ & gentium.

Dat is :

JO. FR. BUDDES UITGELEZE
STUKKEN over het Recht der nature
R 4 en

en der volkeren. Te Halle, ten koste van 't Weeshuis, 1704. in 8. groot 63 bladen.

DIt werk van den vermaarden Budde, die reeds meer preuven van zyne geleertheit gegeven heeft, bestaat in 14 verhandelingen, zinnelyk en op een' Akademischen trant uitgevoerd.

D'eerste behelst een historie van 't recht der natuure, voor eenige jaaren met het werk van den Heere Vitriarius * uitgegeven; doch nu vergroot, en tot deezen tydt toe vervolgt.

In de tweede wordt gesproken van de kruisvaarten, ten aanstaan der Pauzen, tot voortzettinge (quanswys) van den Christelyken Godtsdienst ondernomen; doch hier aangemerkt, als een onrechtmatig bedryf, en van de Roomsche Bisschoppen slechts gedrongen, om de wereldsche Vorsten te zwakken; gelyk zy by d'uitkomst zeer wel bevonden hebben.

De derde vertoont het re
omtrent d'opvolginge der E

De vierde raakt den r
fossischen Godtsdienst.

De vyfde, het r
gewyde dingen.

De zesde,
des vernufts.

natuure
nen.

of Filo-

omtrent

opfcherpen

De zevende verklaart den plicht der Vorsten in't lichten van krygsvolk.

De achtste geeft in twee hoofdstukken een gezicht van de TESTAMENTEN DER OPPERMAGTEN: waar in de Schryver vooraf spreekt van de Testamenten der Vorsten in't gemeen; en daar na van dat van KAREL DEN TWEEDE, laatst overleden Koning van Spanjen, in't byzonder.

Derhalven wordt eerst aangewezen, dat, vermits de menschen een natuurlyke magt hebben, om de goederen, hen van Godt gegeven, te gebruiken, of het gebruik daar van aan anderen te laten; alle Testamenten (schoon'er eenige omstandigheden uit de burgerlyke wet bykomen) hun aart en wezen ontfangen uit het recht der natuure.

Hier uit wordt wyders tegen Vasquius en Kovarruvias getoont, dat de Testamenten, schoon juist zoo niet geschikt naar de burgerlyke wetten, van de Heidenen zelve geoordeelt zyn de conscientie te verplichten: waar toe eenige texten bygebragt. Uit Plinius wordt verder, dat voor de Testamenten der Vorsten, die alleen van de goddelyken zyn, vast en bondig zyn. n zommige Ryken van dien vollen eigen- dom, maar zeten worden. Wa- gelyk de eerste kon-

uit Plinius wor-
ndt volgt noch
de Testamen-
en, die alleen
angen, vast en
n zommige Ry-
n vollen eigen-
zeten wor-
gelyk die
de eerste
kon-

te

tweede soort niet kunnen vervreemdt of verdeelt worden, dan met goedvinden des volks. Wat nu aangaat het ryk van Spanje, schoon het al eertydts ('t geen nochtans de Schryver niet toestaat) in eigendom mogt bezeten zyn, is het echter, zedert het huis van Oostenryk, door 't recht des huwelyks, daar aan quam, geen eigen ryk geweest: 't welk duidelyk blykt uit de wetten der opvolginge, die voorhanden zyn. En hebben derhalven de Spaansche Koningen na dien tydt geene Testamenten gemaakt, dan met toestemminge der Grootten, die het volk verbeeldden; of anders slechts omtrent zaaken, waar in zy, schoon maar vruchtgebruikers, de toestemminge des volks niet vannooden hadden.

Edoch, gelyk het zeker is, dat de vervreemding van een onvolflagen ryk niet geschieden kan, dan met toestemminge der gemeente; alzoo is het ook zeker, dat de vervreemding van een *Patrimoniaal* Ryk niet geschieden kan tegen 't recht der natuure. Want schoon een Vorst, dien het ryk in vollen eigendom is opgedragen, zich juist niet te binden heeft aan de borgerlyke wetten, zoo is hy nochtans gebonden aan de gerechtigheit; en by gevolg, wanneer hy een Testament maakt tot vervreemdinge van het ryke, met uitsluitinge van den geenën, die alreede recht heeft, (waar uit niet anders dan bloedige oorlogen, konnen volgen,) zal het ydel en van geener waarde wezen. Want schoon al een Vorst volle magt heeft, om by Testament of anders het ryke te geven aan wien hy wil; zoo heeft

heeft hy nochtans die magt van het volk ontfangen, onder een stilzwygent verdrag van niets te doen tegen de natuurlyke reden, en voor al niet ten verderve der gemeente.

Dit dan voor af gezegt, dient den Schryver tot een' grondt van het tweede hoofdstuk: waar in gehandelt wordt van 't recht van Karel den Tweeden, om den ryksstaf van Spanjen in handen van den Hertoge van Anjou te stellen.

'T is waar, men zegt, dat de Spaansche Koning een Testament gemaakt heeft; waar van de Franssen wakker opsnoeven; doch ondertusschen hebben zy door hunne gemaakte verdeeling niet alleen getoont, dat ze geweldig twyffelden aan de goede genegentheit van den overledenen, om hen zulk een aanmerkelyke erffenisse by testament toe te wyzen; maar zelf ook duidelyk onderstelt, dat de gemelde Karel de Tweede geen Testament konde maken. Want zoo hy daar toe, als een vry heer, volkomen magt hadde, waarom hem die magt door de verdeeling benomen? Of men zou moeten stellen, dat hy magt hadde ten voordeele van Vrankryk, en niet van het huis van Oostenryk.

Maar zonder nu te twisten, of de Spaansche Koningen een Testament kunnen maken of niet, dat is, of Spanje een eigen of geen eigen ryk is; gaat de Schryver toonen, dat het huis van Oostenryk, zedert een geruimen tydt, al zoodanig een recht op het ryke van Spanje gehadt heeft, dat het door geen testament (schoon anders zyne vereischte

te

te hoedanigheden hebbende) kan vernietigt worden.

Derhalven , voorbygaande d'omftandigheden , die het Testament van Karel den Tweeden verdagt maken , ftaat te letten , dat , gemerkt de Spaanfche en Oostenrykfche linien zyn voortgezet door Karel en Ferdinand , twee zoonen van Filips den Eerften , het volgens den rechten mannelijken lyn noodzaakelyk is , dat , als 'er wettige nazaaten van Karel ontbreken , die van Ferdinand , als uit den zelfden Filips den Eerften afkomstig , moeten volgen.

Nu weet al de wereldt , dat Filips de Vierde , een afzetzal van Karel , buiten zynen zoone , nu jongft overleden , niet meer dan twee dochters heeft nagelaaten : Maria Thereza , getrouwt met Lodewyk den XIV , en Margareta , gehuwt aan Keizer Leopoldus. Zulks Maria Thereza haar recht afstaande , niemant overbleef dan Margreta om het ryke van Spanje t'erven. Maar nademaal de lyn in Margreta door de doodt geëindigt is ; moet men , volgens de zoogenaamde *lineale fuccessie* , wederom opklimmen tot de kinderen van Filips den Derden ; die , behalven zynen zoone Filips den Vierden , insgelyk twee dochters naliet ; Anna en Maria : van welke d'eerfte ten huwelyk befteedt wierdt aan Lodewyk den XIII ; de tweede aan Keizer Ferdinand den III. Dan van Anna blykt wederom , dat zy plegtiglyk haar recht op de ryken van Spanje heeft afgestaan ; en uit Maria is gebooren Keizer Leopoldus , die over

zulks

zulks, naar 't beloop der *lineale successie*, in 't erfrecht most volgen.

't Huis van Bourbon echter stelt het tegendeel; niet uit een innerlyk gevoelen van zyn recht; maar uit een waan, als of het alleen bevoegt was, om de wereldt te beheerschen. Immers, dat men in Vrankryk voorgeeft, dat de dochters van Spanje, die aan het huis van Bourbon getrouwt zyn, geene magt hadden, om haar erfrecht af te staan, is enkel ydelheit. Want een recht, door toestemminge verkregen, kan ook door toestemminge verlooren worden. Ook moet men weten, dat het recht, 't geen de Koninglyke afzetsels, vooral op een Ryk als Spanje is, hebben, enkel en alleen rust op de toestemminge, zoo van 't volk, als van de geenen, die ten eenen of anderen dage, naar den lyn, in dat recht kunnen volgen.

Doch wie twyffelt, of een recht, op toestemminge en verdrag steunende, kan wederom door toestemminge en verdrag van de partyen, die het aangaat, vervallen? 't Raakt niet, dat zommigen bybrengen, als of het afstaan van een erfrecht volgens de Roomsche wetten krachteloos was. Want, behalven dat zulks van anderen gewraakt wordt, kunnen de redenen, daar uit getrokken, omtrent Vorstelyke personen geen plaats hebben; gelyk de Schryver breeder heeft aangewezen. Immers de Paus maakte geen' zwa-
 righeit, om het huwelyk van Maria Thereza, op dien afftant aangegaan, te zegenen. En is die niet alleen tot tweemaal van den
 Fran-

Franschen Koning plegtiglyk bezworen , en in de verdragstukken van den Pyreneeschen Vrede ingelyft : maar ook duidelyk herhaalt en bevestigt in 't Testament van Filippus IV.

Dat nu de gemelde Filippus zyne dochter slechts verzogt heeft tot dien afftant , om zynen zoone te verzekeren ; of dat Maria , uit byzondere inzigten , listiglyk misleidt is , viudt ik der moeite niet waardig , om met den Schryver te beantwoorden.

Dat wyders (gestelt zynde , dat Karel de Tweede voor zynen vader was gestorven) de gemelde afftant den Dolfyn niet zoude belet hebben , op zyn eigen recht , in de plaatse zyner moeder , tot de kroone te komen , wordt getoetst ; en besloten , dat dewyl Maria dien afftant met bewilliging van de Staaten des Ryks alreede gedaan hadde , eer den Dolfyn (als noch niet in wezen) eenig recht verkregen was , hy zich het Ryke van Spanje , in de plaatse zyner moeder , niet zoude hebben kunnen aanmatigen.

Belangende het zeggen , dat de reden van dien afftant (als slechts gedaan om te verhoeden , dat zoo magtige Ryken niet mogten vereenigt worden) tegenwoordig ophoudt ; mits genoegzaam bezorgt is , dat die altoos moeten gescheiden blyven , is niet anders dan een trek , die de zaak van den Hertog van Anjou niet kan goedmaken.

Maar (om voor te gaan) de nietigheid van Karels Testament blykt verder : niet alleen , omdat het regelrecht aanloopt tegen de Testamenten der voorige Koningen , en wel inzonder-

derheit tegen dat van Filips den Vierden, zynen vader; die het huis van Bourbon heeft uitgesloten: maar ook, om dat die uitfluiting al voor lange bevestigd is door een byzondere wet, ten dien einde gemaakt: waar tegen de Heer d'Abuffon, in zyn verhoog over het recht van Maria Thereza, al in den jaare 1674 te Parys uitgegeven, niets anders heeft weten in te brengen, dan 't geen men van een' Fransman in diergelyke zaaken altoos wachten moet.

Dan, gelyk het Testament van Koning Karel, om de gemelde redenen, (die de Schryver nader uithaalt) in 't algemeen niet bestaan kan, alzoo is het in 't byzonder kragteloos, ten aanzien van den staat van Milaanen, het Koningryk van Napels en de Spaansche Nederlanden. Want het Milanees en de Spaansche Nederlanden behooren eigentlyk aan 't Duitfche Ryk, en Napels aan de Roomsche Bisschoppen; van wien het al in den jaare 1510, onder zekere erkentnisse, is opgedragen aan Ferdinand den Katholyken; en naderhandt aan den zoonezyner dochter, Karel den Vyfden: waar door het, eindelyk, naar den rang der opvolginge vervallen is aan den tegenwoordigen Karel den Derden.

Wat aangaat de nuttigheit; 't is klaar, dat de Wyzen stellen, dat 'er geen nut steekt dan in het eerlyke, en dat schandelyke en onrechtmatige zaaken, hoe dienstig zy schynen te wezen, inderdaat schadelyk zyn. Maar aangezien die stelling by alle Staatkundigen niet doorgaat, wil de Schryver zoo veel toegeven

ven als mogelyk is; zich alleen vestigende op dien grondt, dat de nuttigheit van Karels Testament (gelyk niemant kan ontkennen) moet afgeleit worden uit de gevolgen, die daar van ten beste van gansch Europe, en wel inzonderheit van Spanje, mitsgaders zyne onderdaanen te wachten zyn. Maar 't is 'er zoo verre van daan, dat men zich eenige heilzaame gevolgen van dat Testament verbeelden kan; dat daar uit in 't tegendeel niet anders dan zwaare rampen, zoo voor Spanje, Italie, de Vereenigde Nederlanden, als voor het Keizerryk en verscheide andere Staaten van Europe, kunnen gezien worden.

Van 't negende vertoog, dienende tot nader verdedinge van 't achtste, in Vrankryk niet weinig benibbelt, zal ik anders niet zeggen, dan dat het in alle zyne deelen volstaan kan.

In 't tiende vertoog ziet men een' vergelykinge van de plichten omtrent de byzondere staaten der menschen.

Van 't laatste, 't geen eenige uitgelezen verschillen, tot het recht der natuure en volkeren behoorende, uit de Roomsche historien, vervat, zegt de Schryver, dat het geheel nieuw is, en getrokken uit zyne Akademische lessen van den jaare 1699. Want, gelyk hy zich altydt bevylygt heeft, om zyne leerlingen, door de gezonde reden te leiden, alzoo vondt hy ook dienstig, de bedryven van doorlugtige mannen zoodanig ten toon te stellen; dat die reden, met der daadt geoeffent, in een lengte van voorbeelden zoude kunnen gezien worden.

V. HOOFDSTUK.

Verhandeling van 'T HOF, en onderwys voor de geenen die daar in omgaan : verrykt met de doorluchtigste voorbeelden van alle tyden, en aantekeningen der vermaardste Schryveren: Nooit alzoo gezien. In's Graevenhage, by Pieter van Thol, 1705, in 8. groot 27 bladen.

IN deze verhandeling ziet men, (zegt de Schryver der Voorrede) den aart, inborst, neigingen en bequaamheden van yder mensch, en inzonderheit, van eenen Vorst en Hoveling, zoodanig gepolst en ontdekt, dat * Dr. Harvy daar van ten minsten zoude gezegt hebben, 't geen hy van Virgilius zeide.

Hoewel zommigen, mits de veranderlykheit van 't Hof, gelooft hebben, dat iemant

S

zyn

* De Ridder Temple verhaalt, dat Dr. Harvy zulk een wonderlyke kracht en betoverende aangenaamheit in de vaarzen van Virgilius vondt, dat hy in verrukkinge het boek op de tafel werpende, zeide, dat de maker den Duivel in hadde.

zyn geluk daar in meer het geval , dan een goet beleid en gedrag heeft toe te schryven ; moet men nochtans zeggen , dat het geval en beleid daar in t'zamen gaan ; gelyk in een spel : waarin iemand de Fortuin tegen hebbende , niet zal nalaten te verliezen ; maar ingevalle zy hem gunstig is , die beter weten te gebruiken , dan anderen.

Dus , schoon in het Hof wel meest de Fortuin schynt te gelden , moet men zich houden aan de gemeenste en bekendste grondregelen , die daar in dienen kunnen ; schoonze juist altydt niet gelukken.

De noodzaakelykste dingen voor een' Hoveling zyn : 1. de beleefdheit , om hem ingang te geven : 2. de hoffelykheit , om hem allezins te geleiden : 3. de verdraagzaamheit , nedrigheit , stoutheit en bequaamheit , om zich staande te houden.

De Beleefdheit bestaat voornamentlyk in twee zaaken : 1. In een Betamelykheit of Welvoeglykheit ; zoo in iemants woorden , gedrag , als kledinge ; en 2. In een zedige , deftige , eerbiedige , aartige en liefkozende Spraakzaamheit. Onder de beleefdheit behoort ook de gezwindheit om iemand dienst te doen. Doch daar toe is noodig , dat men zyne neiginge kenne , opdat men hem , in plaats van dienst , geen ondiens doe.

De Hofflykheit bestaat in een goede onderscheidinge van persoonen , zaaken , en omstandigheden ; om zich daar naar te schikken.

Het

Het onderscheit bestaat , of in hutine in-
nerlyke hoedanigheden , waar uit hunne daa-
den spruiten ; of in hunne uiterlyke gestel-
heden , door welke men iets van hunne nei-
gingen kan ontdekken. Dingen , die de Schry-
ver wydluttig voordraagt.

De Nedrigheit is te Hof niet min nood-
zaakelyk. Want vermits de lieden van 't
Hof voor 't meerendeel eerzuchtige menschen
zyn , moet men hen met een uiterlyke eer-
biedigheit paajen : dat is , met een woordt ,
men moet hen handelen als dwaazen , die
den schyn willen hebben van 't geen zy nooit
bezaten.

Maar de Nedrigheit blykt wel voornament-
lyk , of in een klein gevoelen van zich zel-
ven te toonen ; (waartoe genoeg is , dat
men zich niet beroeme ;) of in de gehoor-
zaamheit omtrent de geenen , van welke men
afhangt ; onder eene matiginge van eige be-
geerten.

De Stoutheit is insgelyks zeer noodzaak-
lyk voor iemant , die aan 't Hof verkeert :
zoo , om ingang te krygen in verscheide
plaatsen , die hem dienstig zyn ; als om zich
door een weigering of twee niet te laten af-
wyzen. Nochtans moet de Stoutheit met
zedigheit gepaart zyn ; op dat ze niet voor
onbeschaamtheit doorga.

De Bequaamheit van een Hoveling bestaat
in een algemeene kennisse van allerlei zaa-
ken ; om zich naar de verscheidenheit der
persoonen en voorvallen te kunnen behel-
pen. Doch mits dat wat groots is , en van

yder niet te bereiken ; moet een Hoveling zich maar voornamentlyk leggen op het geene , dat meest in het Hof , waar in hy tracht te wezen , gewilt is. Want , gelyk de neigingen der Vorsten verscheiden zyn , alzo zyn ook de gesteltenissen der Hoven verscheiden.

Maar , dewyl Staatszaaken daar wel meest gelden , moet iemand , die in 't Hof zoekt te leven , daar van ook betere kennisse trachten te bekomen , dan van alle andere. Daarenboven ook van den aart , genegentheit en afhangelingen van de geenen , die daar mede omgaan.

Dan , gelyk alle deeze dingen onnut zyn , om iemand ten Hove te vorderen , ten zy de Vorst hem kenne , moet hy middelen bedenken , om ter kennisse van den Vorst te geraken. Hier toe moet hy uit de daaden van den Vorst zyne genegentheit ontdekken : want hoewel de fynste en doortrapste Vorsten hunne innerlyke neigingen trachten te verbergen , zoo kunnen zy doch zelden hunnen rol zoo wel speelen , dat men uit de gevolgen niet kan afnemen , welk hun oogmerk zy.

Is een Vorst vol mistrouwen en vreeze , gelyk Tiberius , zal hy meest houden van eenen Sejaan ; waar van Tacitus zegt : *Animus illi audax : in alios criminator.* Dat is : *Hy was een stoute , en valsche beschuldiger.* Is hy een Dronkaart , gelyk dezelfde Tiberius , zal hy zyn vermaak nemen in luiden , als
Pom-

Pomponius Flakkus en Lucius Pifo, die zomtyts 36 uren na malkanderen, vol en dol, met hem doorbragten.

Is hy onkuifch met Nero, zal hy verflingert zyn op zulken, als Tigellinus en Petronius waren; die alle hunne bezigheid stelden in lyffelyke weelden uit te denken.

Wyders gierigaarts, verquifsters, enz. beminnen de geenen, die van hunnen aart zyn, of hunne neigingen kunnen ten dienste staan; waar van men verfcheide voorbeelden heeft.

Niet te min kan ook een eerlyk man aan 't Hof leven; vooral, zoo hy maar een weinig gedults heeft, en de gelegentheden weet waar te nemen.

In de fnoodfte Hoven zelve kunnen eerlyke luiden dienst doen: het zy met den Vorft op eene voorzigtige wyze van het quaa-de af te trekken, of (zoo dat niet lukken wil) met hem een speelpop in de handt te geven, dat hy niet erger worde. Hier in heeft men Burrus en Seneka tot voorbeelden. Want deeze ziende, dat ze de wulpsheit van den jongen Nero met alle hunne zedelessen niet willen te teugelen, en vrezende, dat hy zich zoude vergrypen aan de doorlugtigste Roomfche vrouwen, deden zyne genegtheit vallen op eene vrygemaakte flavinne, die ten minften voor eenen tydt zyne dolligheid temde.

Pluimftrykery kan men veelyts by een' Vorft

Vorst niet ontgaan. Maar, gelyk Tacitus zegt: *Adulatio nimia anceps*: Dat is: *Al te groot een vleiery is gevaarlyk*. Want een Vorst denkt lichtelyk dat men hem bedriegen wil, en daarom moet de vleiery altydt een schyn van vryheit hebben. Dit kunsje verftont Valerius Messala by uitstekentheit.

Raadt te geven aan trotsche Vorsten, ten zy men hunne genegentheit wete, is dwaasheit. Want zy vraagen quanswys raadt; maar willen naar hunnen zin geraden zyn. Wordt echter een Hoveling geperst om zyn gevoelen te zeggen in ongeoorlofde zaaken; moet hy omwegen zoeken, of wel den Vorst bidden, dat hy eenen derden daar by kieze; op dat hy na een goedt overleg een besluit moge nemen, 't geen meest met zyne waardigheit en verzekertheit overeenkomt.

Hoe een Hoveling zich moet gedragen omtrent de schielykheit en veranderlykheit der Vorsten, is hier niet vergeten.

Welk een dienst hy kan trekken van 's Vorsten gemeenzaame huisdienaaren, behoeft naauylks gezegt te worden. En zoo hy voor eerst tot d'aanzientlykfte niet kan naderen, moet hy zich met de mindere behelpen. Want in 't Hof van Tiberius wierdt het zelf voor een groote zaak gehouden, als iemand slegts by de deurwachters van Sejaan bekend was.

Belangende de Grooten: de geenene, die niets anders hebben dan hunne aangebooren groot-

grootheit, zonder eenig aanzien by den Vorst, kunnen voor iemand ten Hove weinig uitrechten. Evenwel moet hy die met eerbiedigheid onderhouden; want schoon ze geen voordeel kunnen doen, zouden ze nochtans schade kunnen toebrengen.

De Grooten, die by den Vorst wel gezien en gemeenzaam zyn, hoewel ze geen bewint van zaaken hebben, kunnen iemand dienen, zoo niet tot zyne vordering, ten minsten, om hem ingang te geven. Grooten wederom, die de Staatzaaken behandelen; maar evenwel zelden by den Vorst komen (gelyk men gemeenlyk aan wellustige Hoven vindt) moet men wel trachten dienst te doen; zonder zich echter op hen te verlaaten. Want in zoodanige Hoven moet men eenen anderen stut zoeken; te weten by de gemeenzaame huisdienaaren. Doch Grooten, die teffens aanzien by den Vorst, en 't bewindt der zaaken hebben, zyn van de meeste nuttigheit; en by zulken moet iemand, die gevordert tracht te wezen, zyn Hof zoo wel maaken, als by den Vorst zelve.

Omtrent de geenen, die verre beneden de Grooten zyn, moet een Hoveling aanmerken, dat, gelyk sommigen hem kunnen dienen, zoo ook anderen hem den voet kunnen dwars zetten. Deeze zyn gemeenlyk zyne vyanden, die hem haaten, zyne benyders, en mededingers, die uit eenen nayver het zelfde zoeken, 't geen hy zoekt,

Die iemand haaten, doen zulks om zynent wille, of om zyne vrienden. Die iemand haaten om zynent wille, doen dat, om datze hem beledigt hebben, of om dat ze van hem beledigt zyn. Tegen d'eerste moet hy niet laten blyken, dat hy zich beledigt houdt; of zoo de belediging niet kan ontveinst worden, moet hy toonen, dat de tydt die gesleten heeft. Omtrent de tweede moet hy middelen zoeken ter verzoeninge. Die iemand haaten om zyne vrienden, zyn minder te vreezen. Omtrent Benydens moet hy zich zoodanig aanstellen, dat zy gelooven, dat zyn staat grooter wordende, hy hen dienst zal doen en helpen. Ook is 't een bequaam middel tegen den nyt, dat men d'opgeblazenheit, buitenspoorige kosten, ydelheit, en ontydige vrolykheit myde.

Omtrent de Mededingers moet men ten naasten by den zelfden voet houden, als tegen Benydens.

Deeze dingen zyn de voornaamste, die een Hoveling moet in acht nemen. En alhoewel d'aanmerkingen daar van hem ook dienstig kunnen wezen, om zich in zyn verkregen geluk te handhaven: nochtans, dewyl het licht is een misslag te begaan, zullen de voorbeelden van anderen, die door deeze of geene oorzaken in ongenade of afzien geraakt zyn, voor bakens kunnen strekken, om zyn sloopje van 't strandt te houden.

Filotas en Klytus brouwden hun verderf by Alexander, omdat zy hunne diensten aan hem verweten. Eumenes raakte by na in onge-

ongenade, om dat hy den gemelden Alexander wat bedillen wilde. Thurinus moest door rook sterven, om dat hy rook verkocht hadde: want hy hadde het ganfche Hof wys gemaakt, dat hy zynen meester (Heliogabalus) regeerde. Otto Krondorfer, gunsteling van Raoul, Paltsgrave aan den Ryn, quam ten val, om dat hy zynen meester in tweespalt met zyne moeder gebragt hadde. Wyders moet een Hoveling letten op den raad, die Germanikus op zyn sterfbedde aan Agrippina gaf; dat zy zich niet zou kanten tegen de geenen, die in gunst magtiger waren.

Doch niet alleen kunnen deeze, maar ook andere, 'tzy vyanden, benyders of mededingers, duizent middelen bedenken, om iemant ten verderve, of in ongunst te brengen: niet alleen door qualyk spreken, maar ook door onmatig pryzen. Want zelfs kan onmatige lof merkelyk nadeel doen; waar van men een voorbeeldt heeft in Agrikola, die door zyne vyanden en nayveraars dapper geprezen wierdt, om in Domitiaan een ergwaan te verwekken.

Maar de laatste oorzaak van ongunst is 's Vorsten doot. Want, behalven dat een Hoveling dikwyls genootzaakt is, geduurende het leven van zynen meester, zich tegen den blykenden erfgenaam te kanten; om dat die doorgaans by den regeerenden Vorst verdagt is; zoo heeft de Navolger andere gunstelingen, die hy meer vertrouwt en eer zoekt te vorderen, dan die van zynen Voorzaat

staande te houden. Nochtans hebben eenige dat geluk gehad, 't zy door de gesteltenisse der zaaken, waar toe zy noodig waren; 't zy door eenen aangenaamen dienst, waar door zy de genegtheit van den nieuwen Vorst hebben weten te winnen. De Schryver geeft 'er eenige voorbeelden van; en besluit zyn staatkundig werk met een verhandeling wegens de gunst der Vorsten tot de vrouwen, en hunne buitenspoorigheden.

VI, HOOFDSTUK.

Johannis Voet. P. F. G. N. Icti & Antecess. in Acad. Lugd. Bat. DE JURE MILITARI liber singularis, in quo plurimæ ad militiæ militumque jura pertinentes controversiæ juxta leges, gentium mores, & rerum judicatorum exempla sunt definitæ.

Dat is,

Byzondere verhandeling van 'T KRYGS-
RECHT, enz. door Johannes Voet,
Rechtsgeleerde en Voorganger in de Hooge
Schoole te Leiden. De tweede druk,
vermeerdert en verbeterd. t' Amsterdam
by

van Maart en April, 1706. 273

by de Waasbergens, 1706. in 8. groot
24 bladen.

Die 't Krygsrecht zoeken te verstaan, die-
nen vooraf wel iets van den Oorlog te
weten.

I. Oorlog, zegt de Hr. Voet, (een van de
voornaamste Rechtsgeleerden onzes tydts,)
is * een wapenstrydt, een vry volk van een
ander vry volk, met de vereischte omstandig-
heden, aangedaan. Waar na getoont wordt,
dat een oorlog (des noods zynde) te voe-
ren, niet alleen door 't recht der nature en
der volkeren, maar ook door de Bybelsche
Godtspraakken gewettigt is. Wyders vindt
men aangemerkt, wie bevoegt zyn, om oor-
log te voeren; en gestelt, dat een oorlog
aan weérzyden niet kan rechtmatig zyn.
Noch wordt bewezen, dat een Vorst niet
mag oorlogen uit enkele eerezucht: ook niet
tot vergrootinge zynere heerschappye: ja zelfs
niet tot voortplantinge van den Godtsdienst,
of uitroejinge der ketteryen. Echter mogen
onderdaanen, die om den Godtsdienst van
hunnen Vorst geweld lyden, daarom niet te-
gen hem opstaan; ten ware zy, te vooren
vry zynde, het bewint hunner zaaken hem
hadden opgedragen, onder voorwaarde van
in hunnen Godtsdienst ongemoeit te blyven.
Dan hoe, en wannecr onderdaanen tegen
een

* *Dissidium armatum, libero populo ab al-
tero populo libera rite indictum.*

een' Tyran de wapenen mogen opnemen, wordt nader onderzocht: en verder 't een en 't ander omtrent de rechtmatigheit van een oorlog; en de wyze, hoe die te voeren, waatgenomen. Dus eindigt het eerste Hoofdstuk.

Maar in 't tweede spreekt de Heer Voet van den Krygsdienst, en het lichten van volk.

Wel is waar, dat het woordt *Militia* by de Romeinen ook betrokken wierdt tot eenige burgerlyke bedieningen; en wel inzonderheit tot het ampt van Rechtgeleerden en Voorspraaken: maar evenwel ziet men 't voornamentlyk gebruikt omtrent den dienst, die een' Staat gedaan wordt door de wapenen: veeltydts † *militia armata*, en by ons met een gekoppelt woordt *Krygsdienst* genaamt. De krygsdienst nu wordt verricht door Krygsknegten of Soldaaten.

Om een Soldaat te zyn wordt vereischt, 1. dat iemant ten gewapenden dienste van den Staat gelicht, 2. goedgekeurt, 3. onder het vendel gesteken, en 4. bezoldigt zy.

De lichtung geschiedde by de Romeinen eertydts ook tegen dank; maar naderhant nam men vrijwilligen: die na een oefeninge van vier of meer maanden, ter wapenschouwinge gebragt, door de Monsterheeren goedgekeurt of verworpen wierden,

Die

† *In tegenstellinge van militia civilis en togata.*

Die de Monſterheeren goedkeurden, kregen op hunne armen een teken, 't welk niet was weg te nemen.

Dan moſten zy den eedt doen; waar toemen uit den hoop een' bequaam' jongman verkoos: die volgens het Formulier, van de Krygskornellen hem voorgehouden, zwoer, dat hy gehoorzaam en getrouw zoude wizen; ja, des noods zynde, lyf en leven by den Staat opzetten: 't welk van d'anderen gevolgt wierdt; en zomtydts met het zwaardt op den ſtrot. Nochtans hebben de Krygskornellen het volk geen eedt afgevergt voor den tweeden Punifchen oorlog; maar de Soldaaten dedden dien, by vendels en troepen, onder malkanderen.

Den eedt gedaan zynde, wierden zy onder de benden geſteken, en ontſingen daar op den krygsgordel, die niet alleen by de Romeinen, maar ook by * andere volken in gebruik was.

Soldy wierdt ten tyde der Roomſche Koningen niet gegeven: maar de magt van den Staat met der tydt toenemende, is die omtrent 350 jaaren na de bouwinge der Stadt ingevoert, en naderhandt van 3 tot 5, door Cefar van 5 tot 10, en door Domitiaan van 10 tot 13 gebragt.

Dat men nu tot den krygsdienſt dappere en fluxe gaſten moet nemen, is buiten twyfel. Maar de Romeinen hadden lieſt zulken,

* Zie 2 *Kon.* III.

ken, die van krygsluïden waren voort gekomen; schoon zy hen niet, dan om hunne eige daaden, verhieven. Ook zagen zy eenigzins op hunne middelen; want die gansch arm waren wierden niet genomen, dan ter noodt. Doch Vrouwen, Kerkelyken, Slaaven, Deugnieten, Kettters, Stommen, Blinden, Dooven, Gelubden, Landbouwers, Koopluiden, Bloodaarden, Wittebroodtskinderen, enz. hielden zy, om verscheide redenen (die de Schryver geeft) van den wapenhandel geheel en al af; hoewel zy omtrent eenigen ook den toestand van zaaken in acht namen.

Voor gemeene Soldaaten is 't best jonge, maar voor Opperhoofden bejaarde te nemen. Dan of het dienstiger zy, dat een heir uit een, of uit verscheide volken besta, is niet wel te zeggen; en moet overzulks van een ervaren Veldheer uit d'omstandigheden van tydt, plaats en personen geoordeelt worden.

Thans geeft de Heer Voet, in 't derde Hoofdstuk een gezigt van 't onderscheid der Krygsluïden. * *Voluntarii*, [Vrywilligen] waren de geenen, die zich van zelf ten krygsdienst aangaven: *Comitatenses*, die geduurig te velde waren: *Limitanei*, die of de Leegerplaats, of de Grenssteden bewaarden. Wyders had men Ruiters en Voetknechten.

Maar

* *Voluntarii*, of Vrywilligen zyn by ons, die op eige kosten dienen.

Maar de Ruiters waren d'aanzienlykste. Voor de rest wierden deeze twee hoofdsoorten wederom onderscheiden naar hun gebruik en wapenen. Wie de *Cataphracti*, *Celeres*, *Hastati*, *Pilani* geweest zyn, en wat zy deden, wordt naaukeurig aangetekent.

Een groot getal deezer menschen t'zamenbragt, was een Leger; en bestont doorgaans uit verscheide Roomsche Legioenen, buiten de hulpbenden: hoewel het ook zeker is, dat een enig Roomsch Legioen, met de hulpbenden, een Leger genaamt wierdt.

Een Leger nu moet maar een Opperhoofd hebben: en wat daar in vereischt wordt, zoo omtrent zich zelve, het krygsvolk en de vyanden; en of men uit een' gelukten veldslag van zyne bequaamheit wel kan oordeelen, wordt cierlyk voorgesteld, en alzoo het derde Hoofdstuk besloten.

In 't vierde Hoofdstuk wordt gehandelt van de misdaden der Krygslieden, en de straffen daar toe staande. Doch de naam van misdadt wierdt in den kryg zelf gegeven aan een bedryf, dat verboden, maar echter ten dienste van den Staat wel gelukt was. Dan of Manlius wel deede, dat hy zynen eigen zoon liet onthalzen, om dat hy tegen zyn bevel met de vyanden gevogten hadde, zonder acht te nemen op zyn bloet, en dat die jongeling met buit was wedergekeert, wordt niet alleen in twyffel getrokken, maar ook als een onredelyke strengheit tegengasproken. Doch duidelyke misdaden zyn verraadt, oproer, t'zamenrotting, dievery, tweegeveg-

ten

ten enz. Ook wordt het voor een zwaare misdadt gehouden, een sterkte of schip over te geven, zonder d'uitterste noodzaakelykheit. Insgelyks is het een misdadt, als iemand zyn vaandel verlaat. Zelfs als hy buiten zyn gelit treedt. Ook wanneer hy zyne wapenen verkoopt, of niet in acht neemt. Wyders, zoo iemand om wanbetaalinge (waar tegen doch een Veltheer, zoo veel mogelyk, moet zorgen) weigert te gehoorzaamen. Al het welke, of met den halze, of met lyfstraffe als noch geboet wordt.

In 't vyfde Hoofdstuk maakt de Schryver gewag van de belooningen der krygsluiden, en den buit.

Onder de belooningen is geen van de minste, dat een krygsman in den slag sneuvelende, geloofd wordt in roem altoos te leven. En dit was de reden, dat de Cimbren en Celtiberen in den strydt vrolyk waren; als die met eere zouden sterven. Maar, omdat niemand na zynen doot leven kan, dan in de gedachtenisse, en hy overzulks moet bekend zyn, hadden de Romeinen voor een gewoonte, datze de naamen der geener, die ten oorlog optrokken, aantekenden, gelyk wy lezen by *Alex. ab Alex. genial. dier. lib. 1, c. 20*. Daarenboven, ten einde de krygsliden, uit eenen vaderlyken zucht voor hunne kinderen niet mochten afgeschrikt worden, om gevaarlyke aanslagen t'ondernemen, had men vast gestelt, indien hunne ouders in den slag mochten blyven, die ten kosten van 't gemeen t'onderhouden.

Dan

Dan een byzonderen eer deedt men het Legerhoofd. 't Krygsvolk groette hem met den naame van *Imperator*: en wierdt vervolgens op zyn verzoek van den Raadt daar voor erkent: die dan wyders dankzeggingen, geloften en Feestdagen afkondigde: en hem eindelyk, na Rome gekomen, toestont, te zegpraalen: 't welk vooral dan deftig geschiedde, als de verwinning van dien nadruk was, dat ze een zwaar en langduurig oorlog had doen eindigen.

Verder wierden de mindere Soldaaten trefelyk beloont. Want niet alleen zag men hen in rang den zegewagen van den Veldheer volgen; die hen opentlyk voor de gemeente prees: maar ook teffens, onder de toejuichingen des volks, met de geschenken, hen van den Veltheer vereert. D'een had eene groene, d'ander eene goude kroone. Daarenboven waren zy versiert met ketenen, armringen, braseletten, kostelyke werpspiessen: sierlyke tuigen op hunne paarden, en wat dies meer is.

Dan het voornaamste, 't geen de mindere krygsknegten aanmoedigde, was de buit. Laat ons derhalven zeggen, wat daar omtrent, zoo ten aanzien van d'oude, als hendaagsche gewoonte, staat waar te nemen.

Om nu niet te spreken van de Hebreen, wier gebruik omtrent den buit, best is na te gaan uit *Num.* xxxii. *Jos.* xiv, 12. 13. xviii, en xix. *Num.* xxvii. *Jos.* xvii, 14. xix, 47. *Deut.* xx, 14. *Jos.* viii, 27. *Num.* xxxi,

xxxI, 27. 50. 53. *Jof.* xxII, 8. i *Sam.* xxi, 24. 25. *Jof.* vi, 17. vii, 1. enz. Ook niet van de Grieken, als van welke niets zekers kan bepaalt worden: zal ik zeggen, hoe 't met de Roomsche wet daar omtrent gelegen was. Vaste goederen, gelyk Landeryen, wierden het krygsvolk niet eigentlyk ten buit gegeven; maar vervielen aan 't gemeen: uitgezeit zoodanige landen, die de vyanden eerst den Roomschen borgeren hadden afgenomen: mits die, naar * 't Recht der Wederkeeringe, den voorigen eigenaaren wierden toegevezen: of, om beter te zeggen; aangemerkt, als of zy nooit onder de macht der vyanden geweest waren. Dan staat in 't voorbygaan te letten, dat dit recht van wederkeeringe, doorgaans slegts plaats hadde, in vaste, doch niet in beweegbaare goederen: ten ware in een schip met koopmanschappen, of een paardt, van de vyanden hernomen: hoewel Scipio d'Afrikaaner het recht der wederkeeringe ook omtrent andere beweegbaare dingen heeft doen gelden. Maar om weder op den weg te komen, de veroverde Landen, als gezegt is, ten dienste der gemeente aangeflagen zynde, wierdt bywylen een deel daar van gegeven aan de geenen, die den Staat langen tydt gedient hadden: ook wel aan andere behoefstigen.

Wanneer nu een stuk lands als veroverd te houden zy, wordt nader onderzocht; en tegen

* *Jure Postliminio.*

tegen Grotius vast gestelt, dat het genoeg is, als men het met der daadt heeft ingenomen. Maar omtrent beweegbaare goederen (waar onder de Schryver ook de gevangene vyanden, en roerende dieren begrypt) is het, mits d'ongestuumigheid der Soldaaten, met der tydt als een krygsrecht geworden, dat ze de steden, stormenderhandt ingenomen, vry mochten plonderen. Doch anders verviel de buit van eene stad, die zich overgaf, of die nae eenen Veltslag verkregen wierdt, ten behoeve van den Staat: hoewel nochtans den Veldtkeer wierdt toegestaan daar van een gedeelte voor zich zelve te nemen, en (gelyk pag. 279. gemelt is) eenige geschenken aan de Soldaaten te geven. Evenwel vindt men voorbeelden, dat somtyds de gansche buit, en somtyds een groot gedeelte aan het krygsvolk geschonken is.

Dit wordt van den Heere Voet nader uitgehaalt, en vervolgens verklaart; wanneer beweegbaare goederen, naar het Roomsche recht, vervielen aan de geenen, die ze bemachtigden: als mede hoe het toeging met veroverde wapenen: wyders, welk een onderscheit gemaakt wierdt tusschen *prada* en *manubia*.

Nopende het hedendaagsch krygsgebruik: omtrent vaste goederen wordt slegts waargenomen, of ze behoort hebben aan 't gemeen, of aan de byzondere ingezetenen der vyandelyke steden en landen. Een stad of sterkte dan ingenomen, vervalt thans met haaren ganschen rechtsban, mitsgaders de tollen en

schattingen daar in opgestelt, aan den verwinnenden Staat: doch de vaste goederen der byzonderen blyven aan de geenē, die ze bezeten hebben: mits zich gedragende als goede onderdaanen. Maar dikwyls bedingen de bezettingen, eer zy zich overgeven, hunne vastigheden binnen zekeren tydt te mogen verkoopen, en dan vry te kunnen vertrekken.

Wat aangaat de beweegbaare dingen: 't is voor eerst bekend, dat de gevangenen onder de Christenen geene slaaven worden; maar † voor zekeren prys kunnen los komen. Maar buiten de menschen staat te letten, of de roerende dingen van het krygsvolk genomen zyn in eenen tocht, ten bevele van den Oversten, die bericht hadde van de plaats, waar in die goederen op zoodaanig eenen tydt wezen zouden; dan of ze genomen zyn, wel by gelegentheit van den oorlog, doch buiten den gewoonlyken dienst: te weten, als eenige, met believen van hunnen Oversten vrywilliglyk uitgaan. Want in het eerste geval komen de verkregen goederen aan den Staat: maar in het tweede, aan de party, die ze bemagtigt heeft: waar van yder naar zynen rang zeker deel krygt.

Dan zoo 't gebeurt, dat de buit, die eene party gemaakt heeft, haar wederom van eene vyandelyke partye benomen wordt: waar na
een

† *Op het Zeevolk staat geen zekere prys, gedurende den oorlog.*

een derde troep komt, die dien buit van den vyandt andermaal veroovert, is by den krygsraadt hier te lande verstaan, dat, dewyl d'eerste party het genomen goedt, volgens dat zelfde recht, wederom verlooren had, als zy het had verkregen, de laatste, die het den vyanden ten tweedemaal ontweldigde, met d'eerste niet zou te deelen hebben: maar alleen in 't bezit blyven.

Hoe 't nu ter zee gaat omtrent de zoogenaamde Kapers, is genoeg bekend. Dan de Heer Voet merkt eenige zaaken aan, die wel waardig zyn gelezen te worden.

In 't zelfde vertoog ziet men de voorrechten der krygsluiden, en eenige byzondere keuren omtrent de zelve, buiten het gewoonlyke recht.

'T eerste voorrecht der krygsluiden is, dat, zoo'er een hunner spitsbroederen zonder Testament of wettigen erfgenaam komt te sterven; zy, die onder het zelfde vaandel zyn, zyne goederen deelen; daar die anders naar 't gewoonlyke recht, aan den Staat zouden vervallen. Echter heeft dit geen plaats; wanneer een krygsman zonder Testament, om een misdaadt het leven laat.

Het tweede voorrecht is, dat, zoo iemand iets gekoft heeft met het geldt van eenen krygsman, zulks den krygsman toekomt; daar een ander slegts recht heeft dan op zyne uitgeschootene penningen.

Het derde voorrecht is, dat, hoewel niemant, uitgezeit een waardt, gehouden is, een reiziger herberg te verschaffen, een

krygsman nochtans in zynen tocht, ten dienste der lande, by na overal mag intreden: mits slegts weinige huizen, gelyk die van Redenaaren, Wysgeeren, Geneesmeesteren enz. van dien last verschoont blyven.

Meer andere voorrechten der krygslieden, en die inderdaat niet gering zyn, vindt men hier van den Schryver t'zamengebragt.

'T zevende vertoog handelt afzonderlyk van de Rechters der krygslieden, en hunnen plicht.

'T achtste en laatste gaat over d'ontslaginge der krygslieden.

Een krygsman wierdt by de Romeinen ontslagen, als hy den gestelden tydt had uitgedient: Doch is die tydt ten opzichte van de Voetknechten, by de Romeinen dan eens langer, dan weder korter geweest; tot dat Tiberius dien op twintig jaaren gebragt heeft. Maar de Ruiters konden hunnen afscheit krygen na tien jaaren. En was dit ontslag een eerlyke erkentenis voor hunnen yver, ten beste van 't Vaderlant; bewezen.

Ook wierdt een krygsman wel ontslagen, ter zaake van zynen ouderdom, of dat hy door eenig gebrek niet bequaam was langer te dienen; 't welk echter naaukeurigyk onderzocht wierdt. Deeze ontslaging was insgelyks eerlyk: maar hoe ze, ten aanzien der gevolgen van de voorgaande verschilde, zal de Heer Voet best uitleggen.

Een schandelyk ontslag was, wanneer een krygsman om wanplicht, met eenige tekenen van smaetheit, die noch in gebruik zyn,

van *Maart* en *April*, 1706. 285

zyn, wierdt weggejaagt: waar van de gevolgen aan 't einde des werks nader zyn voorgesteld.

VII. HOOFDSTUK.

DE WERKEN van den Hoogverlichten JAKOB BRIL, klaar en gróndig aanwyzende het Pit en Mierg van de waare wezenlyke en dadelyke Godtgeleertheit: zeer nut en dienstig voor alle Gezyntheden. Met des Auteurs leven. i. Amsterdam by Barent Visser, 1705, in 4. groot 116. bladen.

INDIEN 's mans aangezicht in den print voor dit boek wel getroffen is, heeft iemand niet zonder reden gezegt:

Dit beelt verbeeldt den man, die zelf gansch niets verbeeldde.

Hy quam ter wereldt binnen Leiden op den 21ten van Loumsandt des jaars 1639; uit zeer geringe ouden, zulks hy voor eerst op 't spoelen bestelt wierdt.

Van der jeugt aan gaf hy blyken van eene leerzaame Godvruchtigheid, geern hoorende van de dingen, die hem konden wys maken tot zaligheid.

Dan, mits hy allengskens begon te klagen geene vergenoeginge te vinden in de gronden der Gereformeerden, (waar in hy was opgekweekt,) en zelf zich niet voldoen kon in de stellingen van andere gezinthen, (de reden, waarom hy zich t'eenemaal afzonderde,) geloofden zommigen, dat zulks geschiedde uit eene tederheit van gewisse; anderen, en wel de meesten, uit eene warzucht en laatdunkentheit.

Niet te min, hy stierf binnen de voornoemde stadt, in den ouderdom van 61 jaaren, met alle tekenen van een welgemoet Christen.

Belangende zyn werk, het bestaat in eene menigte van vertoogen, onder kragtige en nadrukkeleyke opschriften: waar in zyn eenigste oogmerk schynt geweest te zyn, om de menschen, onder een afzien van alle verschillen, in 't stuk der Religie, aanleiding te geven tot de waarachtige kennis van Jesus Christus; die, naar zyn zeggen, by zeer weinigen gevonden wordt.

Overzulks betracht hy twee dingen: poogende vooreerst aan te wyzen, dat de verschillen, die alle Gezinthen met malkanderen hebben, zeer wel kunnen vereffent worden; als die van geen belang zyn: en ten tweeden, dat men daar toe eenen anderen weg moet inslaan, als tot noch toe geschiedt is.

Dat de verschillen, die de menschen in 't stuk der Religie met malkanderen voeren, niets om 't lyf hebben, wordt by hem vast

ge-

gestelt, uit aanmerkinge, dat zy niet zoo zeer twisten over wezentlyke zaaken, die, zyns oordeels, niet kunnen betwist worden; maar over de toevallen, wyzen en omstandigheden der zaaken.

By voorbeeldt, zegt de Schryver, men twist over Godts eigenschappen: maar dit is een twist over Godts hoedanigheid; waar van de ydelheit genoegzaam blykt; omdat yder moet bekennen, dat hy, als een mensch, over dat wezen niet kan redeneeren.

Wederom wordt getwist, of men Godt wel mag afbeelden. Die dat doen in gout, zilver, hout, zyn juist niet te pryzen; maar, die't als een gruweldaadt verwerpen, twisten wederom maar over de wyze van iets, 't geen yder noodzaakelyk doen moet. Want wie, vraagt de Schryver, kan aan Godt denken, van hem spreken, of schryven zonder verbeeldinge?

Noch eens; men twist, of Godt moet gekent worden uit de Natuure of Schriftuure: en ondertusschen laat men niet na te stellen, dat alle onze kennis van Godt komt; en dat wy allen van den Heere moeten geleeraart worden. Overzulks zou men eer moeten stellen, datwe de Natuur en Schriftuur leeren kennen door Godt, dan Godt door de Natuure of Schriftuure.

Op diergelyk eene wyze gaat hy over tot andere verschillen; zelfs tot de zwaarste, die de Protestanten met de Pausgezinden hebben. Want indien deeze luiden zich wederzyds wel bedachten, was 'er hoope van hen

met malkanderen te vereenigen ; daar ze nu jammerlyk verdeelt blyven.

't Was my gereedt hier te zeggen , hoe de Schryver deeze zyne stellinge tracht goedt te maken omtrent de Misse en meer andere zaaken ; maar ik oordeele het best , zyne gedachten in den t'zamenhang te lezen : op dat niemant uit stukken en brokken iets anders denke , dan waarlyk gemeent zy.

Maar een voorbeeldt omtrent het Vagevuur kan ik niet voorbygaan. De menschen , zegt de Schryver , twiften , of 'er een vagevuur is. Die Ja zeggen , doen dat meest om hun voordeel : want , mits zy stellen , dat de zielen in 't vagevuur den laatsten quadrantpenning moeten betalen , kunnen de Missen , en het geldt daar voor gegeven , haar geen nut doen. Die Neen zeggen , stooten zich slegts aan den naame. En wilt gy weten waarom , Lezer ? De Schryver weet by ondervindinge , dat 'er een vagevuur is : hy heeft 'er meermaalen in gelegen. 't Is , namelyk , de staat der hemelsche en geestelyke verlatinge. Maar of men dien staat noemt eenen yzeren Oven , een' Dorfschvloer , een' Wan , een' scherpe Doorn in het vleesch of een Vagevuur : 't zal , naar zyn zeggen , al op een uitkomen.

Maar wat helpt het ? zegt de Schryver. De menschen bestaan in zich zelven ; in 't verstant ; in de letter : en daar door komt het , dat zy niet een eenig verschil konnen ten einde brengen.

Om nu zulks te doen , (waar na yder zoo zeer schynt te verlangen,) moet elk uit zich zel-

zelve gaan , en zich begeven tot het woordt Gods : te weten , dat woordt , waardoor Godt in Christus zich ontdekt in den geest onzes gemoedts: dat woordt, noch eens, 't welk de Heiligen van ouds hadden , waar van zy eene schetse gegeven hebben in de schriften : welke schriften dan vervolgens moeten verklaart worden in de liefde : omdat de liefde de wezentheit van de schrift is. Want zonder liefde den Bybel te willen vereenigen , of de verstrooide volken tot een te brengen ; is vergeeffche moeite. Maar anders is 't licht ; omdat de volken slegts verschillen in de gedaantelyke , en niet in de wezentlyke waarheit ; die maar eenig en eenvoudig is.

Immers , dat de menschen zich inbeelden , dat ze in d'eene zichtbaare Kerke veel nader aan de zaligheid zyn , dan in d'andere ; en daarom zomtyts overgaan , dunkt den Schryver gansch mis. Yder moet slegts letten op de bedeeeling , die Godt over zyn gemoedt houdt , en de zelve strikt opvolgen. Want vermits de zichtbaare Kerken , volgens zyne onderstelling , alleen verschillen in gedaante , en niet in wezen ; kan yder gerust zyn in zyne Religie ; indien hy maar in Godt is , en van alles een goedt gebruik maakt.

't Zal dan , zyns oordeels , alleen aankomen op een Christelyk deugdzaam leven ; waar van hy de gronden in eene byzondere verhandeling , op eene wiskonstige wyze (gelyk 't opschrift luidt) heeft aangewezen.

Zie daar , Lezer , een klein proefje van 't beloop van dit boek : waar van ik meer

en zommige dingen , ten genoegen van eenige vrienden , wat klaarder zoude gezegt hebben ; indien ik niet gevreesd hadde anderen te verstooren : hoewel ik doch geene reden zie ; waarom iemand zich gemelyk zoude toonen over stellingen , die , hoewel ze van zyne gedachten verschillen , echter niet nieuw zyn , en de goede zeden geenzins benadeelen.

Met welke en hoedanige vindingen dit werk nu verder doorspekt is , zal yder uit het volgende kunnen oordeelen.

GESLACHT-BOEK DES VLEESCHS.

De *Satan* gewan de *Wereldt* : de *Wereldt*
Begeerlykheit : Begeerlykheit *Wellust* : Wel-
 lust *Onmatigheit* : Onmatigheit *Gulzigheit* :
 Gulzigheit *Wereldtsche Gezintheit* : Wereldt-
 sche *Gezintheit* *Lauheit* : Lauheit *Traagheit* :
 Traagheit *Luiheit* : Luiheit *Ydelheit* : Ydel-
 heit *Blindheit* : Blindheit *Doofheit* : Doof-
 heit *Gewoonte* : Gewoonte *Verharding* : Ver-
 harding *Roem* : Roem *Hoogmoet* : Hoog-
 moet *Eigenzelsheit* : Eigenzelsheit *Eigen-
 verstant* : Eigenverstant *Eigenwysheit* : Ei-
 genwysheit *Eigenwil* : Eigenwil *Eigen-
 gerechtigheit* : Eigengerechtigheit *Mislagen* :
 Mislagen *Dwaling* : Dwaling *Kettery* :
 Kettery *Twist* : Twist *Disputen* : Disputen
Nyt met zyne *Broederen* : *Nyt Verdeeltheit* :
 Verdeeltheit *Scheuring* : Scheuring *Sekten* :
 Sekten *Concilien* , enz. *Concilien* *Dwang* :
 Dwang *Verdrukking* : Verdrukking *Vervol-
 ging* : Vervolging *Dooding der Heiligen* :
 Doo-

van Maart en April, 1706. 291

Dooding der Heiligen *Vrees* : *Vrees Afval* :
Afval Huichelary : *Huichelary Verlies van 't*
Licht : *Verlies van 't Licht Duisternis* :
Duisternis Schrik : *Schrik Beeving* : *Beeving*
de Doot : *de Doot de Helle* : *de Hel Benaut-*
heit : *Benauthheit Klagten* : *Klagten Verboo-*
ring.

VIII. HOOFDSTUK.

PHÆDRI AUG. LIB. *Fabularum Æ-*
sopiarum Libri v. Cum notis Davidis
Hoogstratani.

Dat is :

Leerzaame Verdichtfelen van *FEDRUS*;
op den *Efopifchen trant*, in vyf boeken.
Met aantekeningen van *David van Hoog-*
straten. t' *Amsterdam* by *Fr. Halma* ,
1706, in 12. groot 9 bladen.

TOen deeze *Efopifche Verdichtfelen*, van
Fedrus in dichtmaat gefelt, door de
wakkerheit van den Heere *P. Pitheus*, ruim
hondert jaaren geleden, binnen *Parys* eers
aan 't licht quamen, ftondt al de wereldd
verbaast, dat een stukje van zoo veele waar-
de zulk eene lengte van eeuwen had kunnen
verduistert blyven; mits de zinlykheit, en
vol-

volle vloeiende schryfwys gehoegzaam aanwees, dat het écht, en niet op eenen verzierden naame was uitgegeven.

D'Eerste, die van deezen Fedrus gewag maakt, is Avienus in zyne voorrede aan Theodosius Makrobius: hoewel men uit deeze verdichtfelen kan afnemen, dat hy geleeft heeft ten tyde van Augustus en Tiberius.

Hy was een Thracer van afkomst, doot zeker ongeval te Romen in slavernye gevoert, doch naderhant vrygemaakt: 't welk, naar 't zeggen van den geleerden Voffius, de reden zou geweest zyn, waarom Seneka met waarheit konde zeggen, dat 'er noch niemant onder de Romeinen geweest was, die eenig Fabelwerk op den Esopischen trant had ondernomen: dewyl Fedrus, als een uitlander, onder de Romeinen niet kon getelt worden: schoon het my met Vavassor veel waarschylyker voorkomt, dat Seneka van eenen Schryver, die, onder de bewimpeling van eenvoudige klugtjes, Tibeer en meer andere booswichten gevoelige neepen gaf, en wiens schrift onder de dwingelandye der volgende monsters langs hoe meer gesmoort is, niet heeft derven reppen, of misschien niet veel geweten heeft. Want het is zeker, dat Terentius, hoewel een Afrikaan, voor een Roomsche blyspeeler, en Seneka zelf, schoon een Spanjaardt, voor een Roomsche Filosoof gehouden worden.

Dan het zy hier mede zoo 't wil; men ziet thans deezen Schryver wederom netjes in 't licht gebracht; en 't is niet zonder reden, dat

de

de Heer Hoogstraten, man van beproefde kennisse in de letteren, in zyne voorrede zegt, dat deeze Fedrus eenigzins de zyne geworden is: als dien hy eerst heeft uitgegeven met kleine kanttekeningen ten dienste der aankomende jeugt; naderhant noch meerder opgeheldert tot gebruik van den doorluchtigen Prins, Joan Wilhem van Nassau; en by gelegenheit, hier uit ontstaan, ook in Nederduitsche vaarzen overgebracht en opgedragen aan de doorluchtige Vorstinne, des gemelden Vorsten Moeder; welke twee laatste stukken uit de drukkerij van François Halma zoo schoon en glansryk zyn voor den dag gekomen, dat misschien nooit eenig boek hier in Nederlandt of elders gezien is, dat op verre na haalen kan by de sieraaden, daar aan te koste gelegd.

Edoch, gelyk het gemeenlyk gaat, dat fraaje werken schiele oogen maaken, klaagt de gemelde Heer Hoogstraten, dat eenige quaadaardige en afguntige menschen, ten deele door haat, ten deele door zucht tot de geenen, dien dit bestaan mishagde, zich niet ontzien hebben, tegen hun beter weten, eenige leugenen uit te strooien, om, was het mogelyk, zynen arbeit in verachtinge te brengen: 't welk zoo veel te onbescheidener was, als ze wisten, dat in die aantekeningen zaaken gevonden wierden, waar van zy te voren geene kennisse hadden gehad, en die zy eerst van hem geleert hadden.

Dan ongeacht alle deeze praatjes, heeft de Heer Hoogstraaten, op het bericht hem gedaan, dat 'er geene drukken van klein beslag

slag voorhanden waren , dan krielende van fouten der uitgeverer , den text deezer leerzame verdichtfelen van nieuws overzien , en met alle mogelyke naaukeurigheid in de gedaante van een zakboekje voor den dag gebragt.

Aantekeningen waren 'er niet bygekomen , zoo niet eenige geleerde mannen geoordeelt hadden , dat 'er in de voorige , inzonderheit in die van den grooten druk , te veel nutbaarheids gesteken had , om hier t'eenemaal af te laten : zonder nu te zeggen , hoe de Drukker zich liet voorstaan , dat het werkje op zich zelve , met zoo kleine letteren geprent , naaulyks voor een boek zoude kunnen gerekent worden.

Maar d'aantekeningen , hier by gevoegt , zyn niet alleen geschikt ten dienste der jeugt , gelyk de voorige waren (als in de voorredens duide-lyk gemelt wordt) maar ook zoodanig dat ze d'aanmerkingen verdienen van luiden , die , boven het schoolstof gestegen , zich den weg gebaant hebben tot hooger wetenschappen. En heeft dus de meergemelde Heer Hoogstraten het spoor gevolgt van verscheide beruchte mannen , als Schefferus , Faber , Axenius , Neveletus , Rittershusius , Rigaltius , Meur-
sius , Gudius , en meer anderen , die zich enkel gelegd hebben , om deeze Fabelen te ver-
klaaren en verlichten.

Indien nu eenige zaaken , hier bygebragt , van anderen ontleent zyn , worden die Schry-
vers naar behooren gemelt : schoon het mis-
schien wel zoude kunnen gebeurt zyn (gelyk
in zulk een overvloed van boeken , die
men

men voor handen heeft, licht geschieden kan) dat d'uitgever 't een of ander gezegt heeft, dat te vooren, buiten zyne kennisse, alreede gezegt was : waarop toch zommige menschen (hoe wel gekkelyk) bywylen leggen te vitten.

Zyn voornaamste oogmerk schynt geweest te zyn de wetten der dichtkonste, hier waargenomen, vast te stellen; en Fedrus te verdedigen tegen zulken, die hem niet verstaande, hebben willen beweeran, dat hy van de dichtkunde weinig of niets geweten heeft: gelyk in de voorreden breeder gezegt wordt. Hoe en op welk eene wyze dit geschiedt zy, zal best blyken uit d'aantekeningen zelve; inzonderheit Pag. 79. 80. 82. 83. 86. 89. 92. 94. 97. 99. 100. 102. 103. 107. 108. III. 114. 115. 116. 120. 122. 127. 129. 145. en wydloopig 157. In welke en andere plaatsen zich de Heer Hoogstraten verzet tegen de meeninge van verscheide geleerden, die of door onagtzaamheit of onbedrevenheit, veele vaarzen zoodanig gestelt hebben, dat ze nergens toe dienen, dan om de jeugt aan 't wankelen te helpen, en op losse gronden neder te zetten; bekrachtigende dus het zeggen van Fedrus in de x Fabel des III boeks :

Quandoquidem Et illi peccant, quos minime putes.

dat is; naar zyne eige vertaalinge :

Want ook misgaan zich menschen menigvont

Vrygrof, van wie gy dat minst denken zoudt.

De lezer, deezer zinlykheden kundig, kan de waarheit zelf onderzoeken, en daar van oordeelen.

IX. HOOFDSTUK.

NEDERDUITSCHES SPRAAKKONST,
ten dienste der In- en Vreemdschen, uit
verscheidene Schryveren en aantekeningen op-
gemaakt, enz. door A. Moonen. i Am-
sterdam by Fr. Halma, 1706, in 8. groot,
24 $\frac{1}{2}$ bladen.

DIt boek, in den jaare 1700 door den Heere Moonen beloofd, en na dien tyd van alle liefhebberen onzer taale met verlangen te gemoet gezien, komt thans voor den dag, zoo ryk en overvloedig, als ooit enig schrift van dien aart, onder deeze, of eene andere benaminge in de Vereenigde Nederlanden is uitgegeven.

Na dat dan de Heer Moonen in 't eerste hoofdstuk van de Letteren gesproken hadde, zegt hy in het tweede iets van den klank der Letteren.

De C, tegenwoordig uitgesproken als eene scherpe S, heeft by d'oude Latynen de klank van eene K gehad, als blykt in *hic, hoc*: en wordt derhalven van Suidas de Roomsche K of *kappa* genaamt: waar uit Scioppius ook bewyft, dat d'oude Romeinen den name *Cesar*, of, gelyk zommige opschriften hebben, *Caesar*, hebben uitgesproken als *Kaisar*. Weshalven de Nederlanders, die de K hebben,

ben, de C, thans verbastert, niet behooren te gebruiken; als die hen zelf niet eens te frade komt, dan in het opmaken van de dubbele letter, die de Grieken χ (*Chi*) noemen; en waarmede zy de naamen van Christus, Christoffer en Chrysoffomus spellen.

Deze *Ch*, behalven dat ze plaats heeft in 't midden en einde der Lettergroepe achter de klinkers, gelyk in *juichen*, *loochenen*, *acht*, *zacht*, *och*, *doch*, enz. ook achter de S; als in *schip*, *schoon*, *menschen*, *wenschen*; word ze ook gebruikt in eenige byvoeglyke naamwoorden die van de zelfstandige zyn afgeleid, als *Roomsch*, *Duitsch*, *Spaansch*, *Hollandsch*.

De C in *cieraat*, *vercieren*, *cierlyk*, wordt beter in een S veranderd, gelyk Hooft gedaan heeft. Men behoort ook, naar de gedachte van den Heere Moonen, *Sedel* voor *Cedel*, en *Syfer* voor *Cyfer* te stellen; als van *Schedula* en *Sifra* afkomstig.

Maar alle woorden met eene C beginnen- de, van Latynschen oorsprong, als *Celle*, *Cippier*, *Cyns*, konnen by de Nederlanders ook met eene C geschreven worden: terwyl weder andere, uit het Grieksch oorspronkelyk, schoon zy by de Latynen de C ontfangen, by ons hume erfelyke K nootwendig moeten behouden; als in *Keder*, *Kibori*, *Kypros*, enz.

De F verandert in veele woorden, in het meervoudige getal der buiginge, en in de tytvoegingen, en haare verscheide wyzen en tyden in een V, als te zien is in *brief*, *brieven*,

ven, *hof*, *hoven*, *schryf*, *schryven*, *groef*, *groeven*. Met de F worden ook geschreven de woorden, die in uitheemsche taalen de *ph* hebben, als *Farao*, *faam*, *Stefanus*.

De H is zomtyds achter de G noodig, om, by voorbeeldt den *dagh*, dien wy beleeven, en den *wegh*, dien wy bewandelen, t'onderscheiden van eene *dag*, (een wapentuig of sloopstou,) en eene *weg* (een witte broot.) De Schryver geeft daar op eenige regels.

De K moet haaren natuurlyken klank behouden, en daarom dient men te schryven *bukken*, *krukken*, en niet *bucken*, *krucken*. Ondertusschen is in *ick*, *blyck*, *ryck*, enz. de C overtollig.

De P van outs achter de M geschreven, als in *ampt*, *amptenaar*, is onnoodigh.

De Q door tusschenkomste eener U aan de volgende klinkletter gehecht, maakt het verschil tusschen haar en haaregebuurletter K. De QU door *kw* te spellen wordt hier afgekeurt.

De X voor *ks* te stellen in *zalx*, *ryx*, *blyx* kan de Heer Moonen niet goetvinden.

De Z dient hem voor eene zachte S in *zant*, *zaai*, *zuigen*, enz. De Z ontfangt geene andere medeklinker achter zich dan de W, en derhalven is 't qualyk geschreven *zlaan*, *Zmyrna*, *znel*, enz.

In 't derde hoofdstuk spreekt de Schryver afzonderlyk van de medeklinkers en haare verdubbelinge en samenvoeginge.

In 't vierde hoofdstuk onderzoekt hy, wat be-

beter zy, *aa* of *ae* te schryven. Spiegel, Koornhert, en naderhant ook de Drost Hooft verdubbelden de *aa*, om dat zy oordeelden, dat de *ae* het geluit van een Schaap maakte, en waar van men den klank best hooren kan uit den mont van platte Amsterdammers. Doch de Schryver houdt het met Vondel, die meende, dat in de woorden *aan*, *baar*, *baar*, enz. niet alleen eene *a*, maar ook in 't slaauwen der uitspraake eene *E* gehoort wierdt, en derhalven schreef *aen*, *baer*, *haer*. Ook ontkent hy, dat de *ae* het geluit van een Schaap, of de Grieksch *n* (*eta*) maakt: want die klank, zegt hy, zou men beter vinden in *ea*, gelyk by d'Engelschen in *leave*, *ready*, *speake*. 'Er voor daar bewyft ook *ae*.

In allen gevalle mag, zyns oordeels, de *aa* niet gebruikt worden in de woorden, die door eene samentrekkinge ingekort worden; als in *vaer*, *blaen*, *draen*, voor *vader*, *bladen*, *draden*. Ook niet in de werkwoorden, *gaen*, *staen*, blykende uit de Hoogduitsche spellinge, *gehen*, *stehen*.

Hoewel men, om den klank aan eene lettergroepe te geven, juist niet noodig heeft den klinker te verdubbelen of verlengen, gelyk in *adem*, *edel*, *open*, enz. zoo is nochtans deeze verdubbeling in veele gelegentheden noodig. Want woorden, die in het eenvoudige getal eenen langen klinker hebben, by voorbeeld *beer*, moeten dien in het meervoudige altyt behouden. Ook de werkwoorden, die in den tweeden persoon des eenvoudigen getals in de gebiedende wyze, eenen langen

klinker gebruiken. Dus komt van *leer*, ik *leere*, van *hoor*, ik *hoore*.

Dat men de klinkers moet verdubbelen in *bedeelen*, *bekeeren*, om die woorden t'onderscheiden van *bedelen*, *beteren*, steunt op reden.

In 't zevende hoofdstuk (want ik zoeke maar 't geen meest aanmerkelyk is) wraakt de Heer Moonen het spellen van *land*, *zand*, *strand* zonder T, om dat de T in d'uitspraak deezer woorden meer gehoord wordt dan de D. Maar best oordeelt hy de zelfstandige naamwoorden, gelyk *lant*, zonder D te spellen omze t'onderscheiden van de werkwoorden: gelyk hy *landt* in Vrankryk, *Godt* nochtans, het eeuwige *wesen* dient een *dt* te hebben; om 'er geen inboorling uit *Gotlant* van te maaken.

't Veertiende hoofdstuk handelt van de geslachten der naamwoorden; waar van sommige manlyk, andere vroulyk, andere wederom onzydig zyn. Het onzydig geslacht kent men aan het teken *het*, gelyk *het paart*, *het kint*. Maar of een woort manlyk of vroulyk zy ontdekt zich meest door het merkteken in den Teeler *des* of *der*, gelyk *des vaders*, *der moeder*.

Wyders worden de geslachten der naamwoorden door deeze algemeene regelen gekent.

Manlyk zyn de naamwoorden, 1. die Godt en zyne eertitels raaken, uitgezondert het *Woort*, voor Godts zoone genomen. 2. De Geesten en manlyke Afgoden der Heidenen. 3. D'eigene naamen van mannen. 4. Manlyke

lyke gebreken. 5. De zeven dagen der weeke. 6. De meeste viervoetige Dieren, Vogels en Viifchen. 7. De grootste en vermaartste stroomen des Aartryks: maar eenige rivieren met de Zee; als de *Jordaan*, *Elve*, *Wezer*, *Eems*, *Moezel*, *Schelde*, *Loire*, *Seine*, *Waal*, *Iffel*, *Vecht*, *Maas*, *Merwe* zyn vroulyk.

Vroulyk zyn, 1. Het woort *vrou* (niet *het wyf*) met de vroulyke naamen, ampten en gebreken. 2. De vroulyke Afgoden onder de Heidenen. 3. Allerlei Kortenvruchten, kruiden, planten, bloemen, boomgewassen.

Onzydig zyn, 1. Het Aartryk met zyne wooningen. 2. De naamen van Landen en Steden. 3. Van Metaalen en Bergstoffen. 4. Desgelyks de naamwoorden, die verkleint zyn, of in de betekenisfe verkleinen, gelyk het *Manneken*, het *Kint*. De Schryver heeft hier op noch byzondere aanmerkingen.

In 't zeventiende hoofdstuk wordt gesproken van de buigingen. De voorbeelden der eerste buiginge, waar toe alle manlyke naamwoorden behooren, zyn deeze.

<i>Eenvouwig.</i>	<i>Meervouwig.</i>
Noeber Man	Mans, of mannen
Teeler Mans	Mannen
Geeder Man of manne	Mannen
Aanklager Man	Mans, of mannen
Roeper Man	Mans, of mannen
Neemer Man of manne	Mannen.

Eenvouwig.

Meervouwig.

N. Burger	Hemel	Burgers	Hemelen.
T. Burgers	Hemels	Burgeren	Hemelen.
G. Burger	Hemel	Burgeren	Hemelen.
A. Burger	Hemel	Burgers	Hemelen.
R. Burger	Hemel	Burgers	Hemelen.
N. Burger	Hemel	Burgeren	Hemelen.

N. Mensch	Menschen
T. Menschen	Menschen
G. Mensche	Menschen
A. Mensch	Menschen
R. Mensch	Menschen
N. Mensche	Menschen.

Dus zegt men *des menschen*; insgelyks *des Hertogen*, *Heeren*, *Vorsten*, *Graven*; gelyk duidelyk blykt in d'eigene naamwoorden, welker eerste deel uit deezen Teeler bestaat; als 's *Hertogenbosch*, 's *Heerenberg*, 's *Gravenhage*.

Omtrent de buiginge der vroulyke naamwoorden staat te letten, dat de Geslachtsnaamwoorden (*nomina primitiva*) in twee medeklinkeren eindigende, in alle de gevallen onveranderlyk zyn, gelyk *bank*, *kracht*, *borst*, *deugt*. Doch hier van worden uitgezondert: *Afch*, *Beurs*, *Galg*, *Gerst*, *Harb*, *Hulp*, *Kaars*, *Kans*, *Kerk*, *Kist*, *Klont*, *Koets*, *Komst*, *Koorts*, *Knods*, *Lamp*, *Long*, *Munt*, *Naald*, *Pest*, *Plaats*, *Pers*, *Poort*, *Rift*, *Rois*, *Rust*, *Schans*, *Schors*, *Slang*, *Smart*, *Smids*, *Soort*, *Spelt*, *Spies*, *Spits*, *Stang*;

Stang; by welke men in den Teeler, Geever, en Neemer eene E. moet voegen.

By den Teeler, Geever en Neemer voegt men ook eene E. in de woorden van eene Lettergreep, die achter eenen korten klinker eenen enkelen medeklinker hebben, en dan wordt die medeklinker verdubbelt, gelyk als *bron, bres; bronne, bresse.*

Desgelyks in de naamwoorden, die voor hunnen laaften medeklinker eenen langen klinker, of eenen tweeklank hebben, gelyk *baar, baare, breuk, breuke, kroon, kroone, geit, geite.* Eenige weinige zyn hier van uitgezondert.

Naamwoorden wyders in I of Y uitgaande, gelyk *merri, glori* moeten wederom in den Teeler, Geever en Neemer eene E hebben.

Zoo ook, die in eenen twee- of drieklank uitgaan, gelyk *polei, poleie; pui, puie; kraei, kraie; kooi, kooie.*

Vrou, Trou, Een, Meen, nemen, behalven de E een W aan.

Hoe nu verder d'afgeleide naamwoorden van 't. vroulyke geslachte, in *ing, y, es, w,* in uitgaande, geboogen worden, blykt uit deeze voorbeelden.

N. Belegering	Afgodery
T. Belegeringe	Afgoderye
G. Belegeringe	Afgoderye
A. Belegering	Afgodery
R. Belegering	Afgodery
N. Belegeringe	Afgoderye
	V s N. Voog-

N. Voogdes	Belydenis,	Herderin
T. Voogdesse	Belydenisse	Herderinne
G. Voogdesse	Belydenisse	Herderinne
A. Voogdes	Belydenis	Herderin
R. Voogdes	Belydenis	Herderin
N. Voogdesse	Belydenisse	Herderinne.

't Meervouwig getal in EN is in alle de gevallen even eens.

D'afgeleide vroulyke naamwoorden, in **STER**, worden gebogen als **Burger**, uitgezeit, dat zy in den Teeler van het eenvoudige getal geene S aanneemen.

D'onzydige naamwoorden gaan meest op **deezen** trant.

N. Hooft	Volk	Jaar
T. Hoofts	Volks	Jaars
G. Hooft of	Volk of den	Jaar of den
den Hooftde	Volke	Jaare
A. Hooft	Volk	Jaar
R. Hooft	Volk	Jaar
N. Hooft of	Volk of den	Jaar of den
den Hooftde	Volke	Jaare

't Meervouwig getal heeft **en** in alle de gevallen.

Doch aangezien de Teeler en Geever in verscheide woorden zoo niet vallen kan, zou 't misschien best zyn d'onzydige naamwoorden nergens te veranderen: en in plaats van *des jaars*, *den jaare*, *in den jaare*, te zeten

ten van het jaar, aan het jaar, in het jaar.

Maar vooral moet men zich wachten in den Aanklager, die met den Noemer gelyk is, den vleesche, den zaade te schryven. Ten dien einde is ook qualyk.

De Byvoeglyke Naamwoorden buigt men aldus. In't manlyke geslachte.

Eenvouwig.

Meervouwig.

N. Een vroom of de De vroomen mannen
vroomen man

T. Eens of des vroomen, enz. Der vroomen, enz.

G. Een en of den vroomen Den vroomen

A. Een en of den vroomen De vroomen

R. δ vroomen δ vroomen

N. Van een en of den vroomen De vroomen

In't vroulyke.

N. Eene of de vroomen De vroomen vrouwen
vrou

T. Eener of der vroomen Der vroomen, enz.
me vrouwe

G. Eene of de vroomen De vroomen
vrouwe

A. Eene of de vroomen De vroomen
me vrou

R. δ vroomen vrou δ vroomen

N. Van eene of de vroomen Van de vroomen
vroomen vrouwe

In

In 't Onzydige.

- N. Een jong kind , of het jonge kind
 T. Eens of des jongen kints, of van een jong,
 of het jonge kind
 G. Een jong of het jonge kind, of eenen of
 den jongen kinde
 A. Een jong of het jonge kind
 R. Jong of jonge kind
 N. Van een jong of het jonge kind, of van
 eenen of den jongen kinde.

't Meervouwig getal heeft telkens *jonge*, behalven in den Geever, daar men *jongen* zet.

Dan byvoeglyke naamwoorden in de betekenis van zelfstandige overgaande, worden als zelfstandige geboogen, en nemen in het meervouwige getal *en* aan.

Het voornaamwoord *by* voor den man zelve, 't geen in het vrouwelyke geslachte *zy*, en in het onzydige *het* heeft, wordt, volgens het *xxi*te hoofdstuk, aldus geboogen.

Eenvouwig.

N. Hy	Zy,	Het
T. Zyns,	Haars,	Zyns
G. Zieh,	Zich,	Zich
A. Zich,	Zich,	Zich
R.		
N. Van Zich,	Van Zich,	Van Zich.

Meer-

Meervouwig.

N. Zy,	Zy,	Zy
T. Hunner,	Haarer,	Hunner
G. Zich,	Zich,	Zich
A. Zich,	Zich,	Zich
R.		
N. Van Zich,	Van Zich,	Van Zich.

Hy voor een ander genomen, 't geen insgelyks in het vroulyke zy, en in het onzydige *het* heeft, buigt men als volgt.

Eenvouwig.

N. Hy,	Zy,	Het
T. Van Hem,	Van Haar,	Van Het
G. Hem,	Haar,	Het
A. Hem,	Haar of ze,	Het
R.		
N. Van Hem,	Van Haar,	Van Het.

Meervouwig.

N. Zy,	Zy,	Zy
T. Hunner,	Haarer,	Hunner
G. Hun,	Haar,	Hun
A. Hen of ze,	Haar of ze,	Hen of ze
R.		
N. Van Hun,	Van Haar,	Van Hun.

De Bezittende voornaam woorden (*pronomina possessiva*) vereifchen eene goede onderschei-

scheiding tusschen het manlyke *hun* en het vroulyke *haar*.

Zie hier ook het onderscheit tusschen *de-zelve* (*idem*) en *hy zelf*; (*ipse*met.)

Eenvouwig.

N. De zelve,	Dezelve,	Het zelve
T. Des zelve,	Derzelve,	Van het zelve
G. Den zelve,	Dezelve,	Het zelve
A. Den zelve,	Dezelve,	Het zelve
R.		
N. Van den zelve,	Van de zelve,	Van het zelve

Meervouwig.

N. De zelve,	Dezelve,	De zelve
T. Der zelve,	Derzelve,	Der zelve
G. Den zelve,	Dezelve,	Den zelve
A. De zelve,	Dezelve,	De zelve.
R.		
N. Van de zelve,	Van de zelve,	Van de zelve.

Eenvouwig.

N. Hy zelf,	Zy zelf,	Het kind zelf
T. Zyns zelfs,	Haar zelfs,	Des kints zelfs
G. Zich zelve,	Zich zelve,	Her kind zelf, of den kinde zelve.
A. Zich zelve,	Zich zelve,	Het kind zelf
R.		
N. Van zich zelve,	Van zich zelve,	Van het kind zelf, of den kinde zelve.
		De

	<i>Meerwouwig.</i>	
N. Zy zelfs,	Zy zelf,	de kinders zelfs
T. ...zelven,	... zelve,	... zelve
G. ...zelven,	... zelve,	... zelve
A.zels,	... zels,	... zels
R.zels,	... zels,	... zels
N.zelve,	... zelve,	... zelve

De wortel der *Werkwoorden*, die alle hunne stamletters begrypt, is de tweede persoon des eenvoudigen getals in de gebiedende wyze, gelyk *spreek, lees, hoor, woon*. En daar uit kan men zien, hoe die *werkwoorden* moeten gespelt worden.

Uit de *werkwoorden* spruiten de *deelwoorden*, die wel eenen tydt uitdrukken, maar echter d'eigenschap en buiging der *naamwoorden* volgen, en daarom *Deelwoorden* geheeten worden.

	<i>Manlyk.</i>	<i>Vroulyk.</i>	<i>Onzydig.</i>
N. Een hoorend,	Eene hoorende,	Een hoorend	
T. Eens hoorenden,	Eener hoorende,	Eenes hoorenden	
G. Eenens hoorenden,	Eene hoorende,	Een hoorend of eenens hoorenden	
A. Eenens hoorenden,	Eene hoorende,	Een hoorend	
R. δ hoorende,	δ hoorende,	δ hoorend	
N. Van eenens hoorenden,	Van eene hoorende,	Van een hoorend of eenens hoorenden	

Man-

<i>Manlyk.</i>	<i>Vroulyk.</i>	<i>Onzydig.</i>
N. De hooren- de, . . .	De hooren- de, . . .	Het hooren- de . . .
T. Des hoo- renden, . . .	Der hooren- de, . . .	Des hooren- den
G. Den hoo- render, . . .	De hooren- de, . . .	Het hoorende of den hoo- render
A. Den hoo- render,	De hoorende,	Het hoorende,
R. δ hooren- de,	δ hoorende,	δ hoorende
N. Van den hoorenden,	Van de hoo- rende,	Van het hoo- rende of den hoorenden.

De *lydende Deelwoorden*, den aart van byvoeglyke naamwoorden aannemende, worden even als die in hunne getallen en geslachten gebogen; gelyk *Een gehuwt man*, *Eene gehuwde jongvrou*, *Een gehuwt wyf*: en wederom *Een gevangen Veltbeer*, *De gevange Maagt*, *het gevangen wilt*. Zulke nemen dan in het meervouwige getal eene *e* aan.

In het xxxviii^{ste} hoofdstuk, daar de Heer Moonen begint te handelen van de woordvoeginge, wordt aangemerkt, dat de geslachtswoorden *een* en *de* nooit moeten gestelt worden voor *zulk*, *zoodanig*, *hoedanig*, *al*, *hoe*, *zoo*, *te*, *al te*: maar dat men moet zeggen *zulk een*, *zoodanig een*, *hoedanig een*, *al het*, *al de*, *hoe langzaam een*, *zoo groot een*, *te schandelyk een*, *al te stout een*.

De volgende voegwoorden, *dat*, *op dat*,

zoo

zoo dat, zulks dat (alle het Latynsche *ut* en *adeo ut* beantwoordende,) desgelyks of in twyffeling, eischen (gelyk men in 't xxxix hoofstuk leest) tot hunne overeenkomste een werkwoord der aanvoegende wyze [*subjunctivi modi*,] gelyk: De boom-
swoer zal u toezingen, dat het klinke. Zeg dan, dat Amyntas tegens my zinge. Bekransst wven Poeët met veil, dat Kodrus hart van spyt berste. Op dat zyne tong den dichter niet bindere. Op dat het steeken der zomerzonne de klai kooke. Op dat de halm niet bezwyke. Zoo dat 'er geen gras wasse. Zulks, dat hy zyn been braake. Die in bedenken neemt, wat hem te doen staa. Zoo gaat het ook met de voegwoorden hierom, daarom, derhalve, dieshalve, dies, in eene rede, die tot de voorgaande betrekkelijk is, gelyk ook het toegevendende *al*. Desgelyks dat en hoe verhalen-der, en dat en zoo wenschender of betuigen-der wyze. Wyders het zy, het zy dat, ten zy, ten waare.

In 't xlste hoofstuk vinde ik aangemerkt, omtrent der beheerschinge, dat de tecler van de beheerschte naamwoorden van persoonen de beheerschende moeten voorgaan, en dat men derhalve behoorde te schryven *Adams misdaat*, *Kains broedermoort*, *Davids harp*. Insgelyks *Godts volk*, *Godts woort*. Doch *Godts man* zou wat hart vallen, en daarom is 't beter te zetten *man Godts*.

In het laatste hoofstuk wordt iets gezegt van * d'afwendinge, en aangemerkt, dat men,

* *Apostrophe*.

men, om de welluidendheit te houden, voor *eenen*, *geenen*, *mynen*, *uwen*, *zynen*, *baaren*, *hunnen* stelt *een'*, *geen'*, *myn'*, *uw'*, *zyn'*, *haar'*, *hunn'*.

Deeze afwending heeft ook plaats achter de bedryvende werkwoorden van den eersten en derden persoone in den tegenwoordigen tyt der aantoonende wyze, wordende de *e* voor *eenen* volgenden medeklinker uitgelaten; als in *Eer die een' Geeft bekoor'*, voor *bekoor*. *Men draag' hem op de hant*, voor *draage*. *Is't nootlot, dat ik walk'* voor *valle*.

Deezen zelve voet volgen ook de zelfstandige naamwoorden van het vroulyke en onzydige geslachte, die, in den eersten en andere naamvallen in *e* uitgaande, in de geboogene naamvallen voor de medeklinkers gestelt worden. Dus zegt men: *hy walgt van bemelsch man'*: *dan zwelt de boezem der Landouw' van kruit*.

X. HOOFDSTUK.

DE ROOMSCHE MOGENTHEIT,
bevat in eene naaukeurige beschryvinge van de macht en heerschappye der oude Roomsche Keizeren; vertoonende de Krygsoeffeningen, Oorlogsdaaden en Heldenstukken: de menigvuldige Godheden en Afgodendiensten: de pracht en heerlykheit der Schouspelen,
 Ren-

van Maart en April, 1706. 313

Renbaanen, Zegepraalen, Gebouwen, en andere gedenkwaardige zaaken der oude Romeinen: neffens een ontwerp, zoo van den toefant deezer Landen ten tyden van die Keizeren, als van hünne Kerkzeeden in de Roomfche Kerke overgebragt. Alles aangewezen en opgehieldert uit d'oude Roomfche Gedenkpenningen, door Joachim Oudaan. Met eene byvoeginge van deszelfs aantekeningen en vermeerderingen tot noch toe met in't licht gegeven: en verrykt met de geleerde opmerkingen van den Heere en Mr. Pieter Deinoot. Versiert met 122 kopere plaaten. In Gouda, by Lukas Kloppenburg, 1706. in 4. t'zamen groot 103 bladen.

DE verdeeling van dit fraaje werk bestaat in zeven Samenpraaken.

D'eerfte maakt eene algemeene toereeding omtrent de Roomfche Gedenkpenningen; waar in dan gezegt wordt, hoedanig die penningen geweest zyn, en waar toe zy gediend hebben: insgelyks, hoe ze noch dus overvloedig voorhanden zyn, en in veelerlei Landen en Gebouwen gevonden worden: ontdekkende met eenen (voor zoo veel de fchemering van zulk eene outheit en voorledene eeuwen toelaat, op fchynbaare giffingen, den Landfant onzes Vaderlants, van dien tyt; dat is, geduurende de eerfte twee of driehon-

dert jaaren na de geboorte onzes Zaligma-
kers, en de vermindering der Roomsche mo-
gentheit en landverwoesting daar op gevolgt.

De tweede Samenspraak behelst eene aan-
merking der Keizerlyke afbeeldingen, en
d'eer-naamen en waardigheden van de Keize-
ren: waarby teffens, zoo de standhaftigheid
der Roomsche Oppermogentheit, als d'aan-
neeming van allerlei zeden en gebruiken, ver-
deelheden en staatgeschillen, worden ten
toon gestelt: gevende met eenen, op 't licht
en voetspoor der Keizerlyke penningen, eene
aaneenbinding der historien, daar men de Ge-
schiedschryvers van eenige merkelyke lede-
braking verdacht houdt.

De derde Samenspraak gaat over de Ry-
ken, Landschappen, Steden en Stroomen,
die, door de Roomsche wapenen vermeer-
stert, op eene menigte van penningen ge-
melt zyn.

De vierde Samenspraak raakt de Heiden-
sche Goden en Godsdiensten.

De vyfde betreft de Deugden en Verbeel-
dinge der Gemoets-tochten, onder veelerlei
bewimpelingen in de penningen voorgesteld.

In de zesde wordt gehandelt van de Room-
sche Grootheit en Overdadigheid in hunne
Krygsbedryven, prachtige Inkomsten, Ze-
gepraalen, Schoufpelen, Vertooningen en
uitstekende Gebouwen.

De zevende en laatste geeft een gezicht van
de Gereedschappen der Heiligdommen en de
Plegtigheden der oude Roomsche Godtsdien-
sten: waar in de Schryver by overbrenging
ook

ook handelt van de tegenwoordige Roomsche Kerkzeden; mitsgaders de plegtigheden en gereedschappen, daar in gebruikelijk; als die voor het meerendeel, zoo niet alle, van die oude Roomsche ontleent zyn.

Maar wil men weten, waarom de Romeinen deeze penningen deden muntten; men denke slegts, hoe luiden van magt en aanzien altoos getracht hebben, niet alleen in hun leven, maar ook na hun afsterven alomme bekend en vermaart te wezen. Weshalven de Roomsche Stamhuizen, al lang voor de tyden der Keizeren, hunne loffelyke bedryven, door eene menigte van penningen hebben doen vereeuwigen. Nochtans vindt m' 'er weinige van die Stamhuizen, (waarschynlyk uit verbodt van hoogerhant,) wier aangezichten op die penningen gedrukt zyn. Ten minsten mocht zulks niet geschieden by iemants leven. Sulla, zegt men, heeft het eens gedaan: maar Fulvius Urfinus gelooft, dat het na zyn afsterven door zynen zoone verricht zy. Dan naderhant hebben de Keizers zich deeze vryheit aangenomen, en toen hunne magt instant was, met uitsluitinge van alle Stamhuizen, (als de Schryver zegt,) alleen toegepakt: zoo verre, dat zy zelfs den uitlandichen Vorsten niet wilden vergunnen hunne beeltenissen op de munte te brengen. Hier van vindt men noch eene treffelyke textplaats *

X 3 by

* *Deeze leefde ten tyde van den Keizer Justiniaan, omtrent het jaar na Christusgeboorte 550, toen de Roomsche mogentheit al merkelyk gezwakt was.*

by Prokopius , die in zyn derde boek van de Koningen der Franken in Gallie , ten blyke hunner ontzachlykheit , aldus schryft : *Deeze munten eenen gouden penning van 't metaal , dat in de Galliën gegraven wordt : niet , gelyk by andere volken , getekent met het beelt des Roomschen Keizers ; maar met hun eigen : daar het zelfs aan den Vorst der Persen (hoewel hy 't zilver naar zyn believen munt) niet is toegelaten , zyne beeltenis in gout te prenten , en zulks ook geen ander Vorst zou derven ondernemen .*

Wyders is 't aanmerkelyk , dat de Keizers nooit het aangezicht van eenige der stichterren van Roome op hunne munte gezet hebben : ja zelfs niet het aangezicht van eenige hunner Goden , als wildenze geene twee Oppermagten in eene plaatse gedogen .

Of nu de Roomsche penningen , thans voorhanden , wel eer gemeen gelt zyn geweest , of niet , is by de Geleerden noch niet afgedaan . Sommigen zeggen ja : anderen , gelyk ook de Heer Oudaan , neen ; om dat verscheidene Stambuizen gemunt hebben , en dat het niet waarschyntlyk is , dat de Keizers alle voorvallende dingen , van overwinninge , bouwingen , schoufpelen , enz. terstont op het gelt zouden gestelt , en hunne vrouwen en kinderen hier toe te passe gebragt hebben . Ten minsten geloofst de Schryver niet , dat de kopere penningen met de Keizerlyke zinnebeelden voor gelt gediend hebben ; om dat de grootte daar van zonder gezette maate , of evenbeelding is : zulks
dec-

deze penningen, naar zyne meeninge, geschenken zyn geweest, en het gemeene gangbaare gelt door den tyt verlooren is.

Op deze onderstellinge, dat die penningen zoo rykelyk zyn aangewend, om het krygsvolk te beloonen, is het lichtelyk te begrypen; hoe ze in zulk een overvloet in de Roomsche gebouwen, hier te lande en elders gevonden zyn. Want waarschynlyk heeft men ze in de vaste plaatsen en burgen, in groote menigte gebragt, omze by alle voorvallende gelegtheden klaar te hebben.

Dan zoo men al stelt, dat die penningen gemeen gelt zyn geweest, kan men evenwel de reden vinden, waarom die in de burgen zoo menigvuldig waren. Want deze burgen waren tevens koorn- en voorraatschuurren, en daarom *Horrea* genaamt: zulks, daar gelt noodig was, om dat koorn en dien voorraat te koopen. Ook kan 't wezen, dat de Landzaaten, ten tyde, als de Herulen, Sassen, Noormannen, Katten, Kauchen alles plat liepen, in die plaatsen hunne voornaamste rykdommen geborgen hebben, die door de grouzame verwoestingen zyn verdwistert gebleven. Ten dien einde komt in aanmerkinge, dat, gelyk Pancirolus zegt, *Horrea* plaatsen waren, daar de Burgers hun gout, zilver, juweelen, en wat zy kostelyks hadden, in bewaringe brachten; als ze vreesden t'huis te zullen geplondert worden.

D'eerste praalpenningen der Roomsche Stamhuizen zyn ruim tweeduizent jaaren oud.

Dat nochtans eenige van deeze naderhant door de Keizeren , inzonderheit Trajaan , vernieuwt zyn , leeren wy uit zommige penningen der Roomfche geflachten CASSIA , HORATIA EN LUKRETIA ; waarop aan d'andere zyde gelezen wordt IMP. CAES. TRAIAN. GER. DAC. P. P. REST. Dat is; *De gebieder Cesar Trajanus , Duitscher , Dacier , Vader des vaderlants heeft ze herstelt.* Zulks geschiedde ook door Klaudius , Nero , Titus , enz. omtrent veele penningen van Augustus, waarop zyne vergoeding staat.

Dat men thans meer oude penningen van koper , dan van gout of zilver heeft, is juist niet , om dat'er meer kopere , dan zilvere of goude gemunt zyn : maar om dat eenige dwaaze of quaataardige menschen de twee laatste soorten voor een groot gedeelte versmolten hebben : waar van de Schryver eenige voorbeelden geeft.

Dan om iets meer van deeze penningen te zeggen , zal ik , zonder van de voorige te melden , beginnen met de geen , die de Keizerlyke afbeeldingen draagen.

JULIUS CESAR komt hier op de penningen voor in de gedaante van eenen bejaarden man , groot van ledemaaten , toegedrukt van mont , fronsfelig van wangen , ryzig van aderen.

Onder den krans , die ook zomwylen met * een hulsel gedekt is , ziet men den kaalen schein

* *Om dat Cesar , namelyk , Opperpriester wa.*

schedel; en is derhalven waarschynlyk, dat Cesar zoodaanigen bladerbosch meer gebruikt heeft uit nootbehoefte, dan tot praal.

OKTAVIUS, die den bynaam van Cesar en den praalnaam van Augustus aannam, komt hier voor, als de welgeschapenste van alle de Keizeren, hebbende het hair een weinig gekrult; doch geen en Lauwerkrans.

De penning van TIBERIUS vertoont een' man, vierkant en sterk van gestalte, breekt van borst en schouderen, groot van oogen, bogtig van neus, met hangenden haire, en eenen Lauwerkrans op 't hoofd: hoewel hy ook zonder Lauwerkrans verbeeldt wordt. 't Opschrift is TI. CAESAR. DIVI AUG. F. AUGUSTUS, en op d'andere zyde PONTIF. MAXIM. Dat is: *Tiberius Cesar, Augustus, des vergoden Augustus zoon, Opperpriester.* Den bynaam van Cesar heeft hy met de volgende Keizeren, van Julius, en dien van Augustus van Oktavius aangenomen. De zoon van Augustus wierdt hy genaamt, gelyk Oktavius de zoon van den vergoden Julius, door aanneming. Dan PONTIFEX MAXIMUS is zyn gemeenste titel; aanwyzende, dat hy, gestelt was tot eenen Rechter in menschelyke, en in goddelyke zaaken. Deeze waardigheid (zonder nu te zeggen, van waar 't woort *Pontifex* zynen oorsprong heeft) hebben de Keizers langen tyt behouden, tot dat Gratiaan zich van den Paus Damasus liet overreden, datze, als tot den Heiden-

schen wandienst behoorende , * van een' Christen Vorst niet konde bekleedt worden.

KALIGULA ziet men op de penningen met een stuurs wezen , d'oogen onder het gerimpelde voorhoofd wegduikende : voorts met eenen kaalen kop , en een' zeer langen en ranken hals , met bokachtig hair bezet : zulks het geen wonder was , dat niemant in zynen tyt van een' bok of geit derfde reppen. 't Opschrift is : C. CAESAR AUG. GERMANICUS PON. M. TR. POT. dat is : *Cajus Caesar Augustus Germanicus Pontifex Maximus Tribunicia potestatis*. Immers C. betekent niet *Caligula* , maar *Cajus* , van hem , met den naame *Caesar* aangenomen , om Julius uit te drukken ; wiens voornaam *Cajus* was. Den naam *Caligula* vindt men nergens op de penningen , en is hem van de Soldaaten joks wyze gegeven ; mits hy op zyns vaders Germanikus krygstochten in 't leger gebooren , van jongs op met korte laarsjes (*Caligae*) geschoeit ging ; als of zy zeiden *Laarszemanneken*.

KLAUDIUS ziet men op eenige penningen wat voller en boller , op andere wat schraalder ; na dat ze in 't begin of 't einde zyneregeeringe gemaakt zyn. Ook bespeurt men in

* *Of Dawasus door dien trek den naame Pontifex Maximus aan 't volk van zynen rang wilde brengen , weet ik niet : Maar wel , dat de Roomsche Pauzen al voor eenige eeuwen met dien titel wonder in hun schik waren.*

in zyne lippen merkelyke bochten. De naam is TI. CLAUDIUS CAESAR. AVG. P. M. TR. P. IMP. P. P. dat is : *Tiberius Klaudius Cesar*, enz. Doch aangezien Tiberius ook *Tiberius Klaudius* genaamt wierdt, staat te letten, dat Tiberius nooit den naam CLAUDIUS: op de penningen gebruikt ; maar Klaudius altyt.

NERO door Klaudius verzoont , neemt nu en dan den naame van NERO CLAUDIUS. Doch meermaalen den naame van NERO CAESAR AVGVSTVS. Wyders ziet men Nero op de penningen vol van aangezicht, glat van neus, gezonken van oogen, klein van mont, ront van kin, dik van hals, en gansch hairig in de nek.

Over den penning van GAIUS verklaart Oudaan zyne gedachte noopende de snoeren, achter van den Lauwerkranen hangende. Zy dienden, zegt hy, niet om de lauriertakken toe te binden : ook waren zy het overschot niet van het voersel, waarop de laurierbladen, of de gedaante daar van, in goud of zilver gestikt waren ; om dat men verscheidene straalkroonen ziet, waar van deeze bant ook achter afwimpelt. Maar deeze snoeren waren d'oude Koninglyke hoofdbant, of zy vertoonden den strik, die aan den Koninglyken hoofdbant overschoot.

OTHO staat op zommige penningen met eenen kranen, maar op de meeste niet : waar van tweederlei reden gegeven wordt. Wyders vertoont hy zich niet onaangenaam van wezen, diep van oogen, vol van aangezicht,
ront

ront van wangen, gansch zonder baart: mits hy van jongs aan zyne kaaken plag te schrappen, en alle dagen met nat broot t'overstryken, om geen en baart te krygen.

Op de penningen van VITELLIUS staat gemeenlyk A. VITELLIUS IMP. GERMAN. Zeer weinige vindt m' 'er met den praalnaam Augustus, en geene met den bynaam Cæsar.

VESPASIAAN ziet men op de penningen mager en griemelig van aangezigt, vierkant van kaaken, hol van oogen, kevelachtig van kin, met eene overhangende neuze, en den mont aan weerzyden met kreuken getrokken. Wyders voert hy den naam *Imperator* als eenen voornaam, 't geen Vitellius nooit dede: maar zomtyts wel als eenen bynaam. 't Onderscheit bestaat hier in, dat, als de naam IMP. *Imperator* als een voornaam gebruikt wordt, zy dan eene heerschachtige overvoogding; maar achter staande, niets anders dan een loffelyk beleid en dapperheit in den oorlog aanwyft. Want dus waren de Soldaaten gewoon hunnen Veltheer, die zich by uitstekentheit gequeeten hadde, met den naame *Imperator* te groeten. Een titel, die in zulk een gevalle, door den Raat bevestigt, een jaar lang duurde, en dan weder afgelegd wierdt. Hierom vindt men op zommige penningen II. III. IMP. aanwyzende, dat de geenen, die daarop verbeeld staan, dien eernaam zoo menigmaal genooten hebben.

Op den penning van TITUS, ook op eenige van Vespasiaan, en veele van Domitiaan, vindt

van *Maart en April*, 1706. 323

vindt men den titel CENSOR, dat is * Tuchtmeester : cene waardigheid , die voormaals vyf jaaren achter een plag te duuren ; maar naderhant bepaalt is binnen den tyt van een jaar , en eindelyk van een half jaar. Hoe- wel nu de Keizers deezen eernaam , gelyk alle andere , die van belang waren , na zich getrokken hebben , munt toch Titus met den zelve uit ; misschien , om dat hy , tot zyne manlyke jaaren gekomen , zich zoo deftig , en deugzaam gedroeg , dat men hem *de liefde en 't vermaak des menschelyken geslachts* noemde.

Dan hoe zeer het wezen van dien eernaame door de Keizeren met voeten getreden wierdt , blykt uit het voorbeeld van Domitian , die , schoon gansch buitenspoorig in zyne bedryven , zich echter een altoosduurend Tuchtmeesterschap toeëigende ; gelyk uit het opschrift van een' zynen penningen te zien is. IMP. CÆS. DOMIT. AUG. GERM. COS. XV. CENS. PER. P. P. waar by hy zich altoosduu-

* *Het ampt der Tuchtmeesteren wordt van Cicero kortelyk in deeze wet vervat.* Den Tuchtmeesteren zy bevoelen op d'oude , kinderen , huisgezinnen , en middelen des volks acht te hebben : des Stadts tempelen , wegen , wateren , geltkist , inkomsten te beschermen : de deelen des volks in stammen te schiften : de kinders der Ruiteren en Voetknechten aan te tekenen : ongehuwden niet te gedoogen : de zeden des volks te bestieren : eenen schendigen in den Raat niet te gedoogen , enz.

duurend Tuchttheer, en voor de vyftiende-
maal Burgermeester noemde. De reden, waar-
om hy het Burgermeesterschap niet zoo wel
als het Tuchttheerschap in hem altytduurend
maakte, is geweest, of om dat hy het voor
een quaat voorteken nam, dewyl Cesar en
Vitellius in die waardigheid elendig waren
omgekomen, of om dat hy het heerlyker
achte door vernieuwde Burgermeesterschap-
pen, een vernieuwt juichen te verwekken.
Tusschen beide verklaart de Schryver, wat
het Burgermeesterschap by de Romeinen in-
hâdde.

Van de rest der Keizeren zal ik nu niet
spreken, maar alleen zeggen, dat alles wat
op hunne penningen aanmerkelyk voorkomt,
nader wordt opgehieldert.

De Schryver verder komende tot de Kei-
zerlyke Ryksbezittingen, ende spreekt over de
Lantschappen, Steden, en Stroomen, van
de drie deelen der werelt, gelyk die op de
penninget verbeeld worden: merkt teffens-
aan, hoe het dies tyts daar mede gelegen
was; niet zonder blyken van goede letter-
kunde.

Daarna geeft hy een gezicht van den godts-
dienst der Heidenen, en wel in 't byzonder
van de Roomsche Goden.

Dus komt hy tot de penningen met het
opschrift. *Den groeienden, den ongeschoorenen,
den jongen, den Olympischen, den donderen-
den, den blixemenden, den bewaarenden, den
overwinnenden, den besten en grootsten Jupi-
ter*: berispende by die gelegentheit Seldenus,
die

die meende, dat men de naam *Jupiter* ook aan den waarachtigen Godt geven mogt.

PLUTO, schoon hem de bezitting der rykdommen is toegeschreven, heeft echter nooit naam of afbeelding: op de penningen kunnen verkrygen. Alleen geeft hem Trajaan, op het vinden der schatten van Decebalus, eenige erkentenis in dusdanig een opschrift:

IOVI INVENTORI, DITI PATRI, TERRÆ
MATRI, DETECTIS DACIÆ THESAURIS,
CAESAR NERVA TRAIANUS, AUG. SAC. P.

Dat is:

*Voor Jupiter den Kinder, den Vader Diti,
de Moeder de Aarde,
Op het ontdekken der schatten van Dacië,
heeft Nerva Trajaan, Keizer,
deze kapel doen stellen.*

Maar *Neptunus*, *Apollo*, *Mars*, *Quirinus*, die *Romulus* is, ziet men hier al t'zamen op penningen.

De God der Lantscheidingen, TERMINUS geheten, vindt men zoimtyts op de penningen met het bovenlyf van eene menschelyke gedaante, met het onderlyf in eenen vierkantten paal of steen eindigende: doch zonder naame.

Noch ziet men hier penningen van *Mercurus*, *Vulkaan*, *Bacchus*, *Herkules*, die ook *Deus Fidius*, *Semo*, *Sancus*, en met eenen bynaame *Sanctus* geheten wierdt; waar uit die
dwaas-

dwaaling ontstaan is , als of Simon de To-
veraer te Rome voor een' God geëert was.

Onder de Godinnen behooren de Moeder
der Goden , 't zy dan *Rhea* , *Ops* , of *Cybe-
le* : ook *Vesta* , die , gelyk Ovidius zegt , het
Aartryk is.

*Stat vi Terra sua , vi stando Vesta voca-
tur.*

Dat is :

Om dat het staat geeft , men 't Aartryk
Vesta noemt.

Dan , mits de Pythagoristen meenden , dat
in 't middel punt des aartryks vuur is , zoo
heeft men ook het vuur met deezen naame
willen betekenen : en daarom zingt de ge-
melde Ovidius :

*Nec tu aliud Vestam , quam vivam in-
sellige flammam.*

Dat is :

Neem gy voor *Vesta* slegts een levendi-
ge vlam.

Dus ziet men op zommige penningen ter
eere van *Vesta* eenen altaar met eene bran-
dende vlamme , en daar nevens het byschrift
Vesta. Op andere staat een vrouwenbeeld ,
die het vuur op den altaar in wezen houdt ,
of

of iets offerende daar in werpt: 't zy dit beelt het aartryk, of eene Vestaler Non uitdrukke.

JUNO wordt ook by Athenagoras voor d'aarde gehouden: echter is by de Grieken haar naam geen andere, dan de lucht. By de Romeinen wordt zy ook *Juno Moneta*, van *monere* (*vermaanen*) genaamt: om dat, naar 't schryven van Suidas, de Romeinen in den oorlog tegen Pyrrhus en de Tarentynen gelt gebrek hebbende, op eene gelofte aan Juno, vermaant wierden de wapenen der gerechtigheit te gebruiken: waar door zy hunnen wensch verkrygende, Juno onder den naame *Moneta*, dat is, de *Vermaanster*, of de *Munt* (want beidezins kan de betekenis genomen worden) hebben aanbeden; en ter gedachtenisse hier van eenen penning met het opschrift MONETA in haaren Tempel doen bewaaren. Nochtans heeft Juno op de penningen meer benamingen, gelyk *Juno Regina*, Juno de Koningin, *Juno Sospita*, Juno de bewaarster, *Juno Lucina*, die de baarende vrouwen bystaat, enz. Doch, gelyk Seldenus wel aanmerkt, de naamen van Juno, Venus, Minerva, de Maan, zyn zoo verwart, inzonderheit by d'Ooftersche volken, dat m' 'er slegts eene behoeft te ndemen, om ze alle te hebben.

Na de Goden en Godinnen, handelt de Schryver, (als gezegt is) van de *Deugden en krachten des Gemoets*, zoo als die op de penningen gevonden en veelyts onder de Godheden gestelt worden. Ook is het *Geval*, of de zoo genaamde Fortuin niet vergeten.

Y

Hier

Hier op volgen de Krygsbedryven en Ver-
tooningen in haaren omzwaai, ten blyke van
de Roomsche mogenheit. Dus ziet men
hier verder op de penningen de Hemelschil-
den, by de Romeinen *Ancilia* genaamt, den
offer uit 's vyants roof; veelerlei Wapenstuk-
ken, de Krygstekenen, Arenden en Vende-
len der Legioenen; de Levreien der Krygs-
knechten, de Keurbendingen, den uittocht,
doortocht en overtocht des heirlegers; de
schaaring der regementen, d'orde der Ridde-
ren, de hulp der bontgenooten, d'afpaaling
der Legerplaatsen, de Lyfwapening, de gebod-
den en aanspraak der Veltheeren, d'uitdeeling
der Krygsgefchenken, en wat niet meer? Wy-
ders vindt men hier, hoe het Vaderlant verlost,
het Gemeenebest bedient; de Vryheit erlangt
en verdadigt, 't volk, des noots zynde, met
gelt en graan ondersteunt zy. Noch ziet
men op deeze penningen de Laurieren der
overwinninge; de Burgerkroonen, Leger-
kroonen, Muurkroonen, Stevenkroonen.
Insgelyks de Zegeboogen, de Wapenzuilen,
de wapens op een gehoopt en aan brant ge-
steeken, d'aenkomst der Keizeren en des
Heirs. Daarenboven de tekenen der Staats-
bedieninge, den Wagenzetel, de Bylen en Bon-
delen: wagens met twee, met vier, met zes
en meer paarden: met Pardels, met Leeu-
wen, met Olifanten en diergelyke beesten,
in een juk gespannen. Koningen aan de
verwonnene volken en ryken gegeven, de
Tempelen aan d'algemeene veiligheid, aan 't
heil der tyden, en d'eeuwigheit der zaaken
toegewydt.

Doch

Doch eer ik hier van afscheide, staat my te zeggen, dat deeze nieuwe druk niet alleen fraai en zinlyk is; maar ook, dat d'aanmerkingen van den Heere Deinoot, buiten en behalven de vermeerderingen van Oudaan zelve, (hoewel met veel kleinder letteren geprent) wel 63 bladzyden uitmaken: als mede, dat Sr. Kloppenburg eenige weinige afdruksels (waar van toch de meeste al weg zyn) heeft doen vervaardigen op zoo ongemeen groot en zwaar papier, als hem ooit is te vooren gekomen. Ook is hier by gevoegt de platte gront der Abdye van Rynsburg, die te vooren in 't werk niet gevonden wierdt.

XI. HOOFDSTUK.

Dissertatio Philologica, DE POENIS MILITARIBUS ROMANORUM, &c.
Auctore Gerardo Sichterman.

Dat is,

Redenkundige verhandeling *wegens* DE KRYGSTUCHT DER ROMEINEN, enz. door Geraart Sichterman. *Te Groningen* by Joannes van Velsen, 1705. in 4. groot 6¹/₂ bladen.

Z Elden ziet men, dat Mars kinderen op Pallas of Themis verliest worden. Maar
 Y 2 dat

dat een jongeling, onder den naame van Luitenant der Groninger lyfwachte van zyne Hoogheit den Heere Prinse van Oranje en Nassau, Erfstathouder van Vrieslant, binnen het achiende jaar zynes ouderdoms, eene geleerde verhandeling op 't papier brengt, van eene zaak, die een krygsman van cenig bewint behoorde te weten; en zich vervolgens in eene Hooge Schoole derft bloot stellen, om den inhoudt daar van tegen al de werelt te verdadigen, mag men byna onder de wonderen tellen.

Dus kan ik niet nalaten hier by te stellen de vaarzen, die zekere Dame van aanzien, (juist niet te melden,) by gelegentheit, dat ik in haar bywezen iets van den Heere Sichterman en zyn werk zeide, dien jongeling op den naame der geleerde werelt heeft toegezongen:

Zyt welkom ed'le spruit! zyt dubbel welkom

In ons gezelschap! die een' hoogen ouderdom

Van gryze wysheit toont in uwe ted're jaaren.

Hoe stoft nu Groningen op een' zoo braaven geest,

Van wien men alzo vroege geleerde bladen leest?

Waar vindt men u's gelyk? wie kan u evenaaren

Doorluchtig Letterbelt, die hier het Roomsche beleit,

Om-

van Maart en April, 1706. 331

Omtrent de krygstucht zoo uitvoerig hebt
bepleit?

Kom lustig Vrieslant, help met uitgelezen
klanken

Thans wven jongen Mars, door Themis
zoo bekoort,

Dan pryzen voor zyn' vlyt: daar 't Oost,
West, Zuit en Noort,

Te zamen zyn verplicht, eerbiedig hem te
danken.

't Werkje derhalven van deezen jongen
Heere zullen wy hier plaats geven, en het
zaakelyke daar van voordragen.

Vermits de menschen gezamentlyk geleidt
worden door hoope en vreeze, hebben de
Romeinen hunnen Staat by uitnemenheit
bloeiende gemaakt met de goeden treffelyk te
beloonen, en de quaaden strengelyk te straf-
fen. Doch inzonderheit waren zy gezet op
den krygstucht, als wetende, hoe licht de
Soldaat uitspat, en hoe haast alles onder een
ruw volk, ten verderve des Vaderlants, zou
overhoop vallen, indien de ongebondenheit niet
door eenen knellenden breidel geteugelt wierde.

Hoewel nu de straffen der krygsluiden
tweederlei zyn: te weten zommige hen al-
leen eigen, en wederom andere, die zy met
de rest der misdadigen gemeen hebben, zoo han-
delt toch de Hr. Sichterman wel voornamentlyk
van de eerste soorte, dat is, van de straffen, die
een' krygsknecht wordt aangedaan als krygs-
knecht.

Alvoorens maakt hy gewag van de straffe
Y 3 fusti-

fustigatio, of anders *fustuarium* (teistering) genaamt, en, naar 't zeggen van Eutropius en Suidas, eerst by Tarquinius den hoogmoedigen ingevoerd: daar in bestaande, dat de gedoemde, van het krygsvolk met stoken wierdt dootgeslagen; of immers zoodanig gehavent, dat hy het besterven most; te meer, om dat hy van al de werelt verlaaten was.

Zoodanig een soort van straffe wierdt gepleegt aan Soldaaten, die hunne wacht en ronde niet waarnamen; of die het Leger beroofden; of een valsch getuigenis gaven; of die jongens misbruikte; of eindelyk, die alreede eens en andermaal om de zelfde misdard gestraft was. Immers, dat de Romeinen zeer zorgvuldig waren, dat niemant iets ter quaader trouwe uit het Leger mogt wegnemen, blykt uit den eedt, die ze den Krygsknechten voorhielden; en hier uit Gellius wordt aangetrokken. Dat zy wyders ernstig waakten tegen het vuil bedryf met jongens, had zoo veel te meer reden, om dat de Soldaaten in het Leger niet alleen geene dochters, maar ook geene vrouwen hadden: mits zelfs de voornaamste mannen, gelyk de Heer Sichterman aanmerkt, hunne echtgenooten moesten 't huis laten. Ook was het maar billyk, dat iemants onachtzaamheit omtrent zyne wacht of ronde strengelyk gestraft wierdt; dewyl een gansch Leger, als meermaalen gebeurt is, door zoodanig een verzuim geheel en al zoude kunnen omkomen.

't Zelf-

't Zelfde moet men ook zeggen van de meenedigheid: want wie weet niet, dat het van verre uitzigte is tegens iemand valsche-lyk te zweeren. Voorts lydt een misdaat ten tweedemaal begaan gansch geene ver-
schooning; maar ten derdemaal, hoewel in zich zelve van zoo veel belang niet, schein ze by de Romeinen niet anders dan met doode-lyke stokslagen te kunnen geboet worden. Waarschynelyk, om dat zy, als Lipsius zegt, zulks voor een bewys hielden van innerly-ke ondeugentheit, of een smadelyke verach-tinge van de wet. De gemelde straf wierdt ook in 't werk gestelt tegen den geenem, die zyn vehdel verliet, of een' zynen makkeren doodde.

Indien 't nu gebeurde dat veelen, neem eens, eenige benden, of wel gansche rege-menten een misdryf begaan hadden, waar toe zulk een' smertelyken doot stont, by voorbeeld, dat zy hunnen oversten verlaten, de wapenen weggeworpen, of zich schande-lyk op de vlugt begeeven hadden, hebben de Romeinen om hun volk te spaaren, en even-wel yder in vreeze te houden, al ten tyde van Appius de gewoonte gehad, dat zy over de schuldigen het lot deeden werpen, en vervolgens den tienden, of by zommige ge-legendheden den twintigsten of den honder-sten man, op de wyze voornoemt, lieten ombrengen. Want of hun wel bekend was, dat het lot zoo wel de minst sehuldigen dan de belhamels kon treffen, bragt hunne staat-kunde mede, dat het beter was eenige weinige

(hoewel gansch onschuldig) te doen slerven; * dan dat het gemeene best door eene al te naauwe gezetheit verlooren ginge.

De tweede doodstraf was de onthaling, die eerst met de byl, naderhand met het zwaart verricht is: waar van de reden kan geweest zyn, of dat de byl te schandelyk schein, of dat het gebruik des zwaarts met ter tyt gemeender wierdt. Zomtyts is deeze straf uitgevoerd door een gemeen Soldaat, zomtyts door den Kornel, zomtyts door een Spieknecht.

Noch plachten de Romeinen hunne gedoemden wel van de steilte des bergs *Tarpejus* te werpen; zulks zy te bersten vielen. Doch deeze straf wierdt niet alleen geoeffent aan Soldaaten, maar ook aan anderen. Slaaven op dieverye betrapt; vrye menschen, die een valsch getuigenis hadden gegeven: wyders muitmakers, verraders, en die zich aan gequetste hoogheit hadden schuldig gemaakt, wierden dusdaniger wyze gestraft; blykende uit verscheidene voorbeelden, hier by gebracht. Dan is deeze straf allengskens in onbruik geraakt, en was derhalven ten tyde van Antoninus Kommodus, waar van Lampridius spreekt, iets zeltzaam.

De Kruisstraf betrof eigentlyk de slaaven, of zoo zy eenen vryen menche wierdt aangedaan,
was

* *Habet aliquid ex iniquo omne magnum exemplum, quod contra singulos utilitate publica rependitur.* Tacit.

was het een uit het noodste graau, en een overgegeven booswicht: by voorbeeld een moordenaar of struikroover. De reden nu, waaromze ook tegen overgelopenene Soldaaten gebruikt wierdt, was, om dat men zoodanige niet hooger dan slaaven aanmerkte.

Maar buiten deeze straffen waren 'er noch andere, die men den krygsknechten aandeede. Soldaaten, die eenen langen tyt gedient hadden, wierden om zommige misdaden verkocht en in slavernye gebragt. Men deede hen ook in ballingschap gaan; gelyk men de geenen, die ter zee dienden, om een merkelyk misdryf, aan een onbewoont eiland zette. Ook brak men hen wel de beenen, indien zy hun vendel niet volgden. Zomtyts wierden overlooperen en dieven de handen afgekapt.

Een minder straf was de kastyding, nochtans eene gevoelige vermaning voor de geenen die wat traag waren. Te lande geschiede die met taaje twygen aan Roomsche borgeren, met eenen stok aan anderen: doch t'scheep gemeenlyk met eene dagge.

Van 't ontsaan en wegjaagen der Soldaaten hebbe ik, zoo my voorstaat, in het werk van den Heere Voet alreede iets aangemerkt.

Wyders wierden de krygsknechten gestraft met het verlies hunner Soldye. Ook wel met hun gerst in plaats van tarruwe te geven. Desgelyks met hen de spieffe of den gordel t'ontnemen; want gelyk het voor eene groote eere gehouden wierdt met eene spieffe of gordel beschonken te worden; alzoo was het

eene groote schande de spies of den gordel wederom te moeten overgeven. Het diende ook tot hunne schande, dat ze zich buiten de Legerplaatse moesten neder slaan, en zulks dikwyls zonder tenten; als of ze onder den rang van rechtschapene krygsluiden niet behoorden; maar verdient hadden den vyanden tot eenen roof te worden. Dit geschiedde veeltys aan de geenen, die hunne vendels hadden laten nemen. Ook zag men bywylen wel, dat ze geheel en al van het Leger wierden afgescheiden, om de steden te versterken en bewaren. Ja zelfs, geduurende de winterlegeringen, moesten zy niet zelden in de bitterste koude in 't open velt blyven: zynde de Romeinen van dien aart, dat ze geen de minste misdaat in eenen krygsknecht wilden dulden.

De Schryver van dit werkje is de zelfde, wiens naam voor weinige maanden door den Heere Séwel gemelt is.

XII. HOOFDSTUK.

VOYAGES *Du Baron de Labontan* dans l'Amerique Septentrionale, qui contiennent une Relation des differens Peuples qui y habitent; la nature de leur Gouvernement; leur Commerce, leur Coutumes, leur Religion, & leur maniere de

van *Maart* en *April*, 1706. 337
de faire la Guerre, &c. Le tout enrichi
de Cartes & de Figures. Tome premier.

Dat is:

REIZEN van den Baron de Lahontan door
't Noorder Amerika, behelzende een ver-
haal van de verscheidene volken, daar
woonende; de hoedanigheid van hunne Re-
geeringe, Koophandel, Zeden, Godts-
dienst en wyze van Oorlog voeren, enz.
Doorgaans verrykt met kaarten en figuren.
Eerste deel. De tweede druk. *'t Amster-*
dam by François l'Honoré 1705, in 8.
groot 20 bladen.

OF het misschien wat helpen mogt, zegt
de Drukker in de voorrede, dat men
hier geen verhaal ziet van een' Jesuit of ande-
ren Zendeling, die, om een groot denkbeeld
te geven van d'Apostolische bedryven zyner
Broederschap onder de Heidensche volken,
hunne Lezers niet anders vertellen dan de me-
nigvuldige Bekeeringen en Wonderwerken,
daar te Lande voorgevallen: maar van een'
Edelman, die, gelyk hy veele zaaken zeer
naaukeurig heeft waargenomen, ook in zyn
schryven merkelyke blyken geeft van alle
trouwe en oprechtigheid.

Toen hy dan uit Vrankryk naar Kana-
da vertrok, merkte hy, dat de naalt van 't
Kom-

Kompas op de bank *Terreneuf* niet weinig buiten zynen streek ging , en zag met eenen daar de belacchelyke en zotte gewoonte van de nieuwelingen te doopen : 't geen met eene menigte van water vry ruuw in zyn werk , en ook onder de Noortpool , Middellyn , in de Straat van Gibraltar , in de Sont , en tusschen de Dardanellen in zwang gaat.

Twee soorten van menschen woonen op *Kanada* ; d'eene bestaat in luiden , die met eenig gelt uit Vrankryk gekomen zyn , om zich daar neder te zetten : d'andere in Officieren en Soldaaten van het regiment van *Karignan* ; die zich afgedankt ziende , zedert dertig of veertig jaaren daar gewoont , en hunne zwaarden in ploegyzers , hunne spieffsen in fikkelen verandert hebben.

Ondertusschen dient dit *Kanada*, om Vrankryk t'ontlasten van onnut gespuis. 't Vrouwvolk , dat in haar vaderlant al vermuft is , begeeft zich derwaarts , en raakt dus aan den man. Men stelt deeze kuifche Nonnen van *Pafos* , zoo haast zy te lande komen , onder het opzigt van eenige matroonen , die de quaatspreekers wel eer hoeren noemden , maar zich echter , by gebrek van Liefhebben , met der tyt zeer eerlyk hebben leeren gedraagen. Daarop begeven zich alle welmeenende ter plaats , daar dit goetje t'zamen gehuisvest is. Yder neemt zyn gading , doch niet anders dan op het staal : zoo dat men ten naasten by een kat in den zak koopt. Men vindt'er blonde , bruine , roffe , vette , magere , groote , kleine , yders gerief. Eene
vui-

vuile grommelige mokke krygt daar zoo wel eenen man als een' andere ; mits zommige luiden daar te lande malkanderen wonderlyke dingen wysmaaken van 't teeken *Capricornus*.

De Schryver hier na spreekende van de hoedanigheid der stad *Quebek* en 't eiland *Orleans*, zegt , dat *Quebek* verdeelt wordt in eene boven- en benedenstadt is. De bovenstadt heeft zes kerken ; waar onder die van de *Jesuiten* wel een der voornaamste is. De benedenstadt wordt bewoont van de kooplieden , die daar fraaje huizen gesticht hebben.

De Wilden omtrent *Quebek* leven daar ten naasten by , als d'*Arabiers* , zonder blyvende plaats , en geneeren zich meest met den *Bevervangst*. Een soort van Wilden , *Iroquen* genaamt , hebben langen tydt met de Franschen over hoop gelegen ; maar deeze eindelyk moeten by schieten.

De Wilden weten ten naasten by zoo veel beesten te krygen als zy willen ; en hebben daar op verscheidene kunsjes. In d'*Elandtsvangst* gebruiken zy , als 'er sneeu legt , een paar schoenen , die gansch vreemt zyn , maar omtrent de zelfde uitwerkinge hebben als die van de *Lappen* en *Finnen*. Men ziet ze hier in eene print verbeeldt , en *Raketten* genoemt , om dat zy slegts in grootte , en dat zy geen steel hebben , verschillen van de *Raketten* , die men in de *Kaatsbaanen* gebruikt. Op het spanfel van deeze *Raketten* , die toch door twee dwarshouten gestyft zyn , gaan zy staan ; die voorts vast bindende : waar mede zy zoo veel

weg

wegs spoeien , dat men het naauwlyks gelooven zoude.

Herten en andere dieren weten zy met opgevolde huiden van die soorte , in eene bequaame plaats te lokken , en dan in menigte te dooden. Vossen , hoe loos ook , quetsen zich zelve door den kogel van een' losspringenden Snaphaan.

De Schryver , geduurende zyn verblyf in die gewesten , hier en daar omzwerfende , geeft zynen Leezer ook eene beschryvinge van Misfilimakinak , desgelyks van de hoedanigheid der Beverdieren , mitsgaders het zoogenaamde *Castoreum* : ook van den vloet *Mississipi* , en meer andere zaaken ; die , zoo my dunkt , by andere gelegentheden al gemeldt zyn.

Hy spreekt ook van eene gewichtige onderneminge der Engelschen tegen Quebec , die echter niet gelukte ; hoewel zy anders magts genoeg scheenen te hebben , om den Kommandant Frontenak naar hunne pypen te doen dansen.

De Baron de Lahontan weder te Rochelle gekomen , beklagt zich , dat de goede diensten aan de Hoven zoo qualyk beloont worden. Des niet tegenstaande ging hy andermaal naar Kanada , en van daar weder naar Vrankryk ; 't geen hy toch verliet , om in Portugal te komen ; daar wy hem laten zullen.

XIII. H O O F D S T U K.

Joannes Dolei Tractatus novus, nunquam antehac editus DE FURIA PODAGRÆ LACTE VICTA ET MITIGATA, propria experientia conscriptus.

Dat is:

Nieuwe Verhandeling van Joannes Doleus, wegens *HET VOETEVEL*, DOOR *MELK GETEMT*, naar eige onderzindinge beschreven, en nooit voor deez en aan 't licht gebracht. t' *Amsterdam* by de *Waasbergens*, in 12. groot 7 bladen.

OP dat niemant zoo gering een hulpmiddel, als hier wordt voorgesteld, mogt verdagt houden, geeft de Heer Doleus eenen ganschen lyst van zulken, die of geheelyk, of voor 't meerendeel daar door geredt zyn.

De wyze van deeze geneezing bestaat in een behoorlyk gebruik van goeden Melk, gedurende den tyt van een jaar, of langer. Om den Melk goet te hebben, dient hy te wizen van eene jonge, immers van geene oude Koe; van goede gestalte; niet te vet, of te mager; en die goet voeder kryge; zonder Kalf, en, zoo't mogelyk is, root of zwart:
hoe-

hoewel men zich anders kan behelpen met Melk, gelyk die aan de huizen wordt omgebracht; wel te verstaan, dat hy van een gezont, welgevoedert, en geen out beest zy.

Zulk een Melk dan, gansch versc h zynde, moet men niet laten kookē, maar slegts in heet water zetten, ter tyt toe, dat hy tamelyk warm zy; en dan als Koffy of Thee drinken.

Wat aangaat den tyt, men kan dien Melk nemen 's morgens, vier of vyf uren voor het maal; desgelyks omtrent den middag, en 's avonts ten 7 uren.

Omtrent de veelheit valt naauylks iets anders te zeggen, dan dat iemand telkens zoo veel moet innemen, als hy zonder merkelyk ongemak kan verdragen; en byaldien hy zyne maag niet wel gestelt vindt, dan liever wat minder tefsens, maar eens te meer drinke. Indien hy nu den Melk viermaalen des daags gebruiken wil, kan die hem des middags en 's avonts met wat kruim van luchtig ongezuurt wittebroot voor spyze strekken. Maar die wat sterk van maag zyn, kunnen in drie maalen genoeg nemen. De Heer Doleus nam 's morgens van XII tot XVI oncen; 's middags XXIV oncen met wat broot; 's avonts doorgaans XX oncen; de helft met broot, en de helft zonder broot.

Kan iemand zich voor eerst met Melk niet belyden, moet hy zich allengskens daar toe gewennen, en ondertusschen zich wachten voor bezwaarende kost: insgelyks van zout en zuur. Hoe de spyzen, tusschen beide

ge-

gebruikt, nader aan den aart van den Melk komen, hoe het beter is.

Als men dan 12 of 14 maanden op die wyze geleefd heeft, kan men allengskens tot zyne voorige levenstrant, doch in alle matigheid, wederkeeren; maar zich echter noch aan den Melk houden.

Vindt iemand door zoo veel Melks metter tyt zich aamechtig, of gansch zwak; deeze en diergelyke toevallen zyn te helpen met eenige zuiverende en verzoetende middelen: by voorbeeld *Elix. prop.* zonder zuur; *Liquor C. C. Succin. Sal vol. oleos.*

Indien de Melk eenigen loop verwekt, mag men dien met een weinig zouts wat laten zieden, en dan warm drinken; 't zyeens, twee, of drie maalen, tot dat het helpe. Dan zoo men geen verwin ziet, moet 'er * wat bykomen.

Wanneer men door den Melk eenigen brant verneemt, mag men een derdendeel gerstenwater daar by doen: en ondertusschen wat enkel gerstenwater nemen.

Midlerwylen mag men op 't bovenstaande wel zingen:

*Natuur doet in elk lant het tegengif voor
plaagen,*

*Dien't onderworpen is, voortkomen uit den
gront.*

*Men hoeft tot laafenis of heeling voor zyn mont.
Zich niet aan toverkruit uit Ephira te waagen.*

Z

't Voet-

* Te weten *Ocul. cancr. unicorn. fossil. & ter-
ra sigill.*

't Voeteuvel , dat veeltys de stontste maakt
 verlaagen ,
 Maakt d' Eskulaapen blind en roereeloos van
 mont ,
 Het luistert niet naar zalf , of 't aller-
 zagtste bont.
 Het beste tegengif schynt lydzaam te ver-
 draagen.

Men vraagt gemeenelyk , waarom 't den
 hoer niet plaagt ?
 Die naau van Podagra , of zulke ziekten
 klaagt.
 Hy heeft wat minder wyn , en meerder melk
 gedronken.

Voelt gy , dat u de voet zoo nu en dan wat
 trekt ,
 En 't brandend ingewant u drinkens-lust
 verwekt
 Blusch tot uw eigen nut met melk die beete
 vonken.

De reden , waarom de Melk tegen die
 grouwzaame quaaie zoo dienstig zy , zal iemant
 lichtelyk kunnen begrypen , als hy des Schry-
 vers verklaring over d'oorzaake van 't Voet-
 euvel , en de wezentlyke hoedanigheid der
 Melk , die de scherpe deelen in 't bloet en de
 fappen kan verstompen en ontbinden , zal
 willen naleezen.

XIV. HOOFDSTUK.

Frederici Ruyschii Anatom. & Botan. Proff.
THESAURUS ANATOMICUS
SEXTUS, cum Figuris æneis.

Dat is:

HET ZESDE ANATOMISCH KABI-
NET van Frederik Ruysch, *Professor*
der Ontleed-kunde, enz. met *Koperstuk-*
ken. i Amsterdam by Joannes Wolters
1705. in 4. groot 18 $\frac{1}{2}$ bladen.

ALS de Heer Frederik Ruysch (van wiens
uittrekkende bequaamheit in zaaken van
zyn beroep wy niet een enkel woort behoe-
ven te zeggen) in het jaar 1696 een' aanvang
maakte met het uitgeven van eenige brieven,
hem vraagswyze voorgestelt, met derzelve
beantwoordingen, en printen daar toe dienen-
de; (waar in hy zeer veele nieuwe en van
hem uitgevondene zaaken voorstelde;) en
vervolgens zyne toebereide en bewaarde stuk-
ken aan de werelt begon te toonen, is het
gebeurt, dat veele menschen, op het gruch-
te van ongemeene zeltzaamheden; i'zynen
huize gekomen, uit het geene zy hoorden en
zagen, gelegentheit hebben genomen om
Z 2 eenige

cenige dingen aan te tekenen , waar van zich anderen , 't zy door schrift of mondeling berecht , zeer wel hebben weten te bedienen.

Immers , dat zommigen d'uitvindingen van den Heere Ruifch voor de hanne hebben opgeveilt , is hem niet alleen gebeurt omtrent zaaken , die hy noch niet hadde beschreven , maar ook omtrent andere , al voor eenige jaaren by hem uitgegeven , en door afbeeldingen nader ten toon gestelt , en noch onlangs gebleken aan de Heeren Reymond Vieuffens , Geneesheer te Mompelliers , en Dr. Hovius t'Enkhuizen ; gelyk breeder by wyze van inleidinge in dit werk wordt aangewezen.

Wy hebben thans het zesde stukje van de zestiende , die 'er wezen moeten , om de Anatomische fraajgheden van den meergemelden Heere Ruifch de werelt voor oogen te stellen ; vervattende , gelyk de voorgaande , zeer veele aanmerkelyke dingen nopende d'aller eerste beginselen der menschwordinge , met kopere platen sierlyk uitgedrukt.

Alvoorens wordt vertoont de Lyfmoeder eener vrouwe , die , in overspel bevonden , op , of even na de daat , van haaren echtgenoot wierdt doot gesteken. Hier in vout hy het zaat des mans zeer overvloedig ; ten deele , namelyk , in de holte der Lyfmoeder , ten deele in de Eyerwegen : 't welk hy geheel en al in print heeft aangewezen.

Daarna vertoont de Heer Ruifch de eyeren der vrouwen , zoo wel van bevruchte ,
als

als van noch onbevruchte. Doch het vreemste is, dat men hier ziet een' eyerstok van eene maar even bevruchte vrouwe; in welke eyerstok een-bevrucht eytje zit, merkelyk verschillende van d'andere, die niet bevrucht zyn geworden.

Onder andere dingen ziet men hier ook in plaat d'eerste beginnelen van een menschen-schepzeltje, niet grooter dan een Latuw-zaatje of klein luisje. Waar omtrent niet alleen staat aan te merken, dat dit Schepfeltje door middel van het Navelstrengetje, noch vast hangt aan 't beginfel der Nageboorte: maar ook, dat het voorkomt als een klein zagtklompje, byna als witte kaas: zulks dat het voorgeven van eenige Schryveren, als of de Schepzeltjes van weinige dagen, ja zelfs in de eyeren der vrouwen alreede handjes, voetjes, hoofjes, enz. hadden, t'eenemaal ydel is.

Wyders ziet men den verderen voortgang van zoodanige Schepzeltjes in andere, zoo groot als heele en halve Gerstekorlen. In een Schepzeltje, zoo groot als een gepelt gerstekortje, kan men noch hoofft, noch ooggen, noch ledemaaten zien.

Maar in een ander, wat grooter als zulk een gerstekortje, begint men de voornoemde leden al te bemerken, hebbende de gedaante van kleine ronde speldehoofjes. De oogjes vertoonen zich als zwarte stipjes.

In een Menschescchepzeltje, omtrent half zoo groot als een lit van een' vinger, hebben

de opperste en onderste ledemaaten de gedaante en grootte van gemeene speldehoofden. Men kan daar in d' oogjes vry duidelyker bekenen.

In een Menscheschezeltje omtrent een duim breed groot, en, gelyk de voorige, by den Heere Ruifch bewaart, ziet men d' opperste leden veel volmaakter geworden dan d'onderste: want hoewel men nu aan beide handen de vingertjes al klaar zien kan, wordt men nochtans geene toontjes gewaar. Ja zelfs verthoont zich aan de slinkerzyde noch geen scheentje of voetje, maar wel een klein heuvelkje; 't geen men voor het dytje moet houden. Doch het is in de Kikvorschen ook zeer gemeen, dat de voorste pooten eer uitkomen dan d'achterste.

In een ander Menscheschezeltje, een weinig grooter, ziet men niet alleen de vingertjes en toontjes, maar ook d'oogappeltjes. De Heer Ruifch geloofst, dat het omtrent van twee maanden is: want de juiste tyt kan zoo naau niet bepaalt worden. Zulk een Schepzeltje is al voorzien met een oppervelletje.

Verder ziet men hier noch verscheidene andere Menscheschezeltjes, telkens grooter en grooter: welke alle zyn afgebeeld volgens de natuurlyke voorwerpen.

Dan aanmerkelyk is 't, dat men in dit zesde Kabinet zien kan, hoe de uiterste uiteinden der opgevulde slagaderen van 't harte hunne rootwassige stoffe op veele plaatsen uitgang hebben gegeven, buiten hunne vaatjes, en wel in de gedaante van een wolkje, zonder

der de minste tegennatuurlyke uitspattinge ; gelyk de Heer Ruifch meermaalen heeft getoont , en in de volgende stukken naaukeurig zal doen afbeelden.

Om deeze reden meent hy , dat het in eenen levenden mensche omtrent op de zelfde wyze toegaat : namelyk , dat 'er door d'uiteerste uiteinden der slagaderen , zoo veel vochtigheits in de gedaante van eenen damp of rook wordt uitgevoert , als 'er tot voedinge van 't harte noodig zy.

Maar boven dit alles worden in dit zesde Kabinet noch veele andere dingen getoont en verklaart , die nooit van iemand zyn aangewezen , en veelen niet zouden geloofd hebben , indien zy door ondervindinge van de waarheit des aangaande niet overtuigt waren. Want de Heer Ruifch bevestigt zyn zeggen met de stukken zelve ; daar andere dikwyls breet opgeven van zaaken , die zy nooit gezien hebben , en waarschynlyk ook nimmermeer zien zullen.

Ik most den Leezer niet vergeten te zeggen , dat in dit werk de Duitiche text nevens den Latynschen staat.

XV. HOOFDSTUK.

Gerardi Noodt, Jct. Dissertatio DE RELIGIONE AB IMPERIO JURE GENTIUM LIBERA, habita in Acad. Lugd. Bat. &c. VI Id. Febr. M DCCVI. cum abiret Magnifici Rectoris munere.

Dat is:

Redenvoering van Geraart Noodt, Rechtsgeleerde, aanwyzende, dat de Godtsdienst naar 't Recht der Volkeren van uiterlyk geweld moet vry zyn. Gedaan op den achtsten van Sprokkelmaant, in Leiden: en aldaar gedrukt by Frederik Haaring 1706, in 4. groot 7 bladen.

GElyk het in de Hooge Schoole van Leiden een gebruik is, dat de zoogenaamde *Rector Magnificus*, jaarlyks afgaat, en dan op den achtsten van Sprokkelmaant over zaaken van zyn beroep een vertoog doet, ziet men hier insgelyks den zeer vermaarden Heere Noodt, Hoogleeraar in de Rechten, by die gelegentheit, handelen van eene zaake, die,

200

zoo ze by zommige Vorsten was in acht genomen, hun vry wat meer roem zoude gegeven hebben, als ze nu ooit in de gedenkschriften staan na te laten.

Dat de Godtsdienst behoort vry te zyn, en van geen mensch ter werelt (hy zy dan, wie hy zy) door geweld mag voortgezet of verhindert worden, leert de Natuur zelf. Want wat is 'er billyker, dan dat yder doe of laate, 't geen hy uit de vergelykinge der dingen oordeelt zich dienstig of schadelyk te wezen? Hier uit ontstaat het, dat yder zoodanig een levenswyze mag aanvangen, en met zulk een hantwerk of konst zich geneeren, als hem goetdunkt: zonder dat een ander zich belgt, dat hy, by voorbeeld, liever een schilder dan een beelthouwer: of misschien liever, om redenen hem bewegende, een schoelapper, dan een koopman wil worden.

Doch waarom zal den mensche ook zulks niet vry staan omtrent den Godtsdienst; waar in hy zich geene aartsche, maar hemelsche; geene vleeschelyke, maar geestelyke; geene tydelyke, maar eeuwige goederen heeft voorgesteld: tot welke hy niet kan geraaken, dan in de gemeenschap van zynen Schepper; die niet door woorden, niet door letteren, niet door gaaven en offerplichten, eindelyk niet door eenig lichaamelyk werk; maar alleen door het harte en eenen zuiveren wille verkregen wordt.

Men weet, dat de gevoelens en zeden der menschen in 't stuk van den Godtsdienst t'emaal verscheiden zyn; en dat yder in deeze

verscheidenheit zich inbeeldt het beste te hebben, en de naaste aan den hemel te wezen. Daarenboven staat te letten, dat niemand kan gevoelen wat hy wil, om dat de denkbeelden, die hy van de zaaken heeft, ook tegen zynen dank in hem plaats grypen: die hy echter, schoon zy ook alle oogenblikken verandert wierden, genootzaakt is te volgen; om dat hem Godt geen en anderen regel gegeven heeft.

Wie twyffelt, of d'Almagtige, indien het hem behaagt hadde, zoude den menschen ontrent den Godtsdienst den zelfden indruk hebben kunnen geven: even gelyk van het goede en het quaade, van de koude en de hitte, van de samenstellinge der getallen; waar in alle volken der aarde overeenkomen. Dan, gemerkt den Almagtigen zulks niet belieft heeft; en wy echter moeten zeggen, dat alle zyne werken wysheit zyn; is het buiten twyffel eene verfoejelyke stoutheit, dat een lichtveerdig, dwaas, of ten minsten een onrechtveerdig mensch, om zyne wreetheit en gierigheid den toom te vieren, op de grouwelykste wyze gaat woeden tegen luiden, dien hy niets anders kan aantygen, dan dat ze zich schikken naar de denkbeelden, hun van Godt gegeven.

Maar stel eens, dat 'er eenige zyn, die zulks doen uit eene zucht tot de waarheit, en 's menschen eeuwige welstant. Wat is dat? Wie heeft een ander gestelt, om als Rechter te oordeelen, wat my best is? De natuur maakt ons alle gelyk: en by gevolg, zoo 'er
in

in den natuurlyken staat zoodanig een oordeel mag gegeven worden , heb ik even zoo veel rechts tegen anderen , als anderen tegen my. Alles 't geen omtrent de dwaalenden kan gedaan worden , is hen met zachtmoedigheid te vermaanen.

Dan gelyk niemant enig recht heeft , alzo heeft hy ook geen reden , om anderen eenen Godtsdienst op te dringen tegen hunnen wille , of hen den geenen dien zy oeffenen , * en de menschelyke gezelligheit niet omverstoort , onder zwaare straffe te verbieden. Want waarom zal ik iemant tegenstaan in eene zaake , waar uit hy zyne behoudenis te gemoet ziet , en ondertusschen my geenzins benadeelt. Dwaalt hy ? 't is voor zich zelve. Yder moet weten , wat hem te doen staat. Gaat my zynen welstant ter harte ; ik mag wenschen , dat hy andere gedachten kryge : gelyk het somtydts gebeurt , als 'er de minste schyn van is.

Maar heeft een' sterveling in den staat der natuure , buiten aanmerkinge der wetten , of het burgerlyke recht , geene magt , om wegens Godt en zynen dienst te vonnissen ; of de

* *Want het mogt , by voorbeeld , gebeuren , dat eenigen zich inbeeldden de Godtheit te kunnen dienen , met dieverye , overspel , moorden , en dootslaan , gelyk zulks al gezien is. De Poenen maakten wel eer slachtoffers van menschen , om hunne Goden te verzoenen.*

de wederhoorigen met geweld en wapenen te dwingen : op wat gront zal dan een Vorst zich in eenen Burgerstaat die konnen aanmatiggen ? Want nademaal een burgerlyk lichaam vergadert wordt uit byzondere luiden , hoe zal een Vorst dan in eenen Burgerstaat meer recht hebben , dan byzondere menschen in den staat der natuure hadden ? Beschouwen wy den oorsprong en het einde eener burgerlyke gemeenschap , het zal blyken , dat niet de Godtsdienst , maar de vrees de menschen heeft t'zamen gebragt. Want mits zy hier en daar op het velt en in de bosschen omzworven , bevonden zy metter tyt , dat eenige booswichten hen lastig vielen ; en wierden overzulks te rade by malkanderen te schoolen , om met gemeene hulpe hunne lichaa- men en goederen tegen allen overlast te beschermen. Weshalven , gelyk het einde van eenen Burgerstaat is , dat yder vry zy , en van anderen niet beledigt worde , het ook zeker is , dat de Vorstelyke magt niet is ingevoerd , om iemant zyne vryheit te benemen , maar alleen , om die te bestieren ; en daarom , als een Vorst zonder reden de vryheit zyners Onderdaanen in zaaken , waar door zy malkanderen niet benadeelen , onderstaat te teugelen , doet hy zulks niet door eene wettige macht : (mits de menschen zich in eenen Burgerstaat en onder een Hoofd begeven hebben , om hunne vryheit te behouden) maar door een onrechtmatig geweld ; 't geen hy nimmer kan verantwoorden.

't Is waar , men zegt telkens , dat 'er maar een

een eenige weg der waarheit en des levens is, en dat 'er niets billyker kan bedacht worden, dan dat een godtvruchtig Vorst de dwaalenden eerst door wyze en deugtzame mannen doe vermaanen, en zulks niet helpende, (mits een onderdaan verplicht is zynen Vorst te gehoorzaamen.) hen door dwangmiddelen tot hun beste brenge.

Dan, of de Heer Noodt wel toestaat, dat de weg der waarheit en zaligheid maar eenig en eenvoudig is; zoo is het hem echter zeker, dat het geene by den eenen voor waarheit, by den anderen voor een loutere misflag te boek staat. Wyders vraagt hy, zomen in eene zaake, de ziele betreffende, eenen anderen moet hooren; wien men voornamentlyk gelooven zal? Den Vorst? maar deeze is dikwyls in de goddelyke zaaken onervaren; en wil het geene hy voorheeft, alleen met zyn gezag doordryven. En schoon hy al geleert en zoo heus is, dat hy zyne gedachten tracht smakelyk te maaken door deeze en geene sluitredenen, mag hy toch geen geweld plegen, om iemant van 't zyne af te brengen. Want niemant is verplicht zynen aangenomen godtsdienst, waar in hy de waarheit en het leven meent te vinden, af te gaan, en, om zynen Vorst te believen, eenen anderen t'omhelzen; dien hy oordeelt valsch en voor zich verderffelyk te wezen. Immers wat wil men hebben van iemant, die verklaart, door de redenen hem gegeven, niet voldaan te zyn: want by aldien hy voldaan was, zoude hy van zelfs overkomen: eene zaak,

zaak , die zoo klaar is , dat 'ze niet het minste bewys van nooden heeft. Past het een onderdaan zich te voegen naar den Vorst, als eenen , die van Godt en de menschen in zulk eene hoogheit en gezag gestelt is : zulks zal slegts plaats hebben in tydelyke dingen ; geenzins in den Godtsdienst : om dat het zeker is , dat men Gode meer moet gehoorzaamen , dan den menschen.

Maar stel eens , dat een Vorst in 't stuk van den Godtsdienst juist niet willekeurig ; maar naar d'uitspraak van eenige wyze en godtvruchtige mannen te werk gaat. Wat dan ? De Hr. Noodt zegt , dat men zoude verplicht wezen te gehoorzaamen in het tydelyke ; om dat de burgerlyke verschillen , tot de gemeene ruste , schoon de Rechters al een misflag begingen , op d'eene of andere wyze moeten geëindigt worden. Doch in den Godtsdienst moet yder zyn gemoet opvolgen ; en men is geenzins gehouden zich het oordeel van anderen , al waren 'er ook duizent teffens , t'onderwerpen. Hier in geldt noch getal , noch aanzien ; maar de waarheit , waarvan hy ten vollen moet overtuigt wezen. Want , genömen deeze luïden hadden de waarheit , wie is gehouden die op te volgen , zoo lang hy zulks niet zien kan , ja deeze waarheit voor eene enkele valsheit houdt ? 't Is wel zoo , dat een reiziger zomtyts ter bestemder plaats komt , langs eenen anderen weg , als hy zich had voorgestelt ; en dat een schipper , tegen zyn vermoeden , in de rechte haven komt : maar wie kan ooit tot
 Godt

Godt komen langs eenen weg, die, schoon goet en heilzaam, van hem, als quaat en verderffelyk, wordt aangezien?

Dan iemant mogt zeggen; 't is tegen Godts eere, dat zynen dienst bezoedelt, of uit ingebeelde redenen losselyk verlaten wordt. Doch wie kan van eene dwaalinge, en den zelve aangelegenheit; mitsgaders of, en op welk een' tyt, hoedanig eene plaats en wyze; als mede hoe verre, en tot wat einde die moet gestraft worden, oordeelen dan Godt? Of is Godt niet magtig genoeg zyne zaak te verdedigen? Of heeft iemant ook recht te verdrukken, te vervolgen, ja te dooden, die Godt verdraagt in zyne langmoedigheid?

Maar hy dwaalt, zegt men, en wel in het stuk van den Godtsdienst, 't welk van het niterste gewichte is. Dwaas mensch! Wat zal het wezen, indien gy zelf dwaalt, en deeze de waarheit heeft? Want hoe menigmaal gebeurt het, dat de schyn der waarheit ons bedriegt, en dat wy naderhant valsche bevinden, 't geen wy waanden het zekerste te wezen? Maar neem eens, dat hy dwaalt. Hoe dwaalt hy? immers niet uit quaataardigheid, maar uit zwakheit; om dat hy niet meerder verlicht is.

Doch het geen een Vorst in zulke gelegtheden doet, doet hy ongeerne, en alleen uit liefde, om de dwaalenden te behouden, die anders, naar zyne gedachten, zekerlyk zouden verlooren gaan. Is 't waar? Maar laat zulk een Tyran eens zeggen; waar-

waarom hy geweld pleegt tegen het lichaam, daar het gebrek in den geest is? Laat hem ook eens zeggen, wien hy met alle zyne woede zal verbeteren? Immers niemant: dewyl een mensch niet gelooven kan wat hy wil, en de wreetheden geene andere uitwerkingen hebben, dan dat ze iemant zomwylen doen spreken tegen zyn gevoelen, en ondertusschen veele van de voorgewende waarheit afbrengen; om dat het hun niet mogelyk schynt, dat de waarachtige Godtsdienst onder menschen van zoodanig een bedryf kan gevonden worden. Ten minsten, duizenden zyn onder alle de tormenten, ter doot toe, by hunne zoogenaamde hartnekkigheid (gelyk men 't dwaasselyk heette) in voorgaande tyden gebleven. En dus hebben de middelen, die de Tyrannen voorgaven tot behoudenisse der menschen te strekken, nergens toe gedient, dan om hen door 't afsnyden van dit tydelyke leven, waar na geen hoop van bekeeringe is, volgens hunne eige gedachten, voor eeuwig te verderven.

Dan misschien zal iemant vraagen, (gemerkt de deugt van d'ondeugden wel meest naar 't gemoet onderscheiden worden, en zulks echter niet belet, dat de wetten daar omtrent plaats hebben,) of men ook den Godtsdienst buiten de wetten moet stellen, omdat ze quanswys ydel is, ten zyze door den wille bestiert worde? Maar men moet weten, dat als de wet de deugt beveelt, zy juist niet eischt dat men deugdelyk van harte zy; maar alleen iets doe ten nutte van den

den Staat : en als zy het quaade verbiedt, niet eigentlyk begeert , dat men het quaade zal verfoejen ; maar alleen , dat men den gemeenen Staat niet benadeele. Doch geheel anders is het gestelt met den Godtsdienst : waar omtrent een daat , die anders met de waarheit en rechtmatigheit overeenkomt , niet bestaan kan , ten zy ze uit het binnenste des harten spruite.

Iemant zal voorgeven , dat de geenen , die eenen Godtsdienst willen beschaaven of veranderen , nieuwe en gevaarlyke stellingen ter baane brengen : zulks daar uit ontstaan t'zamenrottingen , eedgespannen , twist , oproer : dingen , die voor een' Burgerstaat gansch verderffelyk zyn. Doch dit zeggen heeft niets te beduiden : want den Vorsten van Egypten is niets dienstiger geweest , tot vaststellinge hunner heerschappye , dan de verscheidenheit van Godtsdienst : en tot dat einde heeft ook Juliaan de Heidsche Tempelen doen openen , vermaanende de Christenen ondertusschen hunne Kerkzeden onbeschroomt te hanthaven. Doch , zonder ons met voorbeelden op te houden , wat gevaar heeft toch een Vorst of Statendom te wachten uit een gevoelen of aanhang , die , hoewel nieu , echter niet strydig is tegen de goede zeden , of de burgerlyke huishoudinge ? Men vindt hier in Hollant Christenen en Onchristenen : ja dagelyks ontdekken zich nieuwe gevoelens en sekten ; daar ondertusschen geen blyk is , dat 'er het Gemeenebest eenigzins door benadeelt wordt.

A a

Maar

Maar immers mag een Vorst het dwaaze Bygeloof en Afgodery, indien hy anders niet kan, met de wapenen teugelen; op dat de waarachtige Godtsdienst te meer luister hebbe. Maar neen, zegt de Heer Noodt. Want dewyl de gedachten der menschen in 't stuk van den Godtsdienst zoo geweldig verschillen, en dat d'eene voor bygeloovig en verfoeijlyk houdt, 't geen d'ander zich verzekert gansch heilig, goddelyk en waarachtig te wezen, zou yder Vorst recht hebben, om de geenen, die in zaaken van Godtsdienst tegen hem overstaan, te verdrukken: en derhalven waren de Heidensche Vorsten niet te beschuldigen wegens het geweld; den Christenen aangedaan: mits zy die gansch verfoeijlyk, bygeloovig, en ten uiterste walgelyk voor Goden en menschen aanmerkten. Den Ariaanen zou men ook niet kunnen te last leggen, dat zy de Rechrzinnigen, by hen voor Onzinnigen gehouden, vervolgt hebben.

Maar d'Afgodery, ten minsten, is by Godt gehaat. 't Is zoo. Maar een Wetgever is daarom niet bevoegt, Afgodendienaars met lichaamyke peenen te straffen. Hoe veele zaaken zyn 'er by Godt gehaat, die echter een' Burgerstaat niet benadeelen, en derhalven daat in geleden worden? Wie weet niet, dat onbermhartigheid, gierigheid, wellustigheid, overdaat, dronkenschap, en wat dies meer is, van Godt gehaat zyn, en echter worden deeze dingen door de strengheit der wetten niet verboden. De Romeinen hielden 't grouwelyk
en

en ten uiterften godloos; dat eene vrou haa-
re vrucht afzette, en echter gefchiedde dat
dagelyks tot de tyden van Seveer; zonder
dat iemant daar over geftraft wierdt. Inge-
lyks Rome en Griekenlant, voor de fchoole
der wysheit gehouden, verfoeiden het ver-
drenken, of wegwerpen der kinderen, en
echter hebben zy dat grouwelftuk, eeuwen
lang, kunnen gedoogen; ja was die gewoon-
te zoo verre doorgedrongen, dat Konflan-
tyn de Groote, toen hy den Chrifteleken
Godtsdienft had aangenomen, niet magtig was
die te weeren.

Doch de Mozaische wet wil, dat men
eenen Afgodendienaar zal dooden. 't Is waar.
Maar de wet van een eenig Statendom kan
juift geen plaats hebben in alle Statendom-
men, en op alle tyden. De wetten, die
Mozes gegeven heeft nopende het Jubeljaar,
de straffen van dieverye en belediginge; ins-
gelyks wegens het verftikte en bloet, worden
thans nergens waargenomen. Men ftraft nu
zaaken die toen vryftonden, en wederom
laat men met gelt boeten 't geen toenmaals
met den hals moft geboet worden. De re-
den, waarom een Afgodendienaar met recht
onder de Jooden gedoodt wierdt, is lichte-
lyk te vinden, als men maar bedenkt, dat
hun Statendom door Godt zelve was opge-
recht. Want dewyl Godt hen voor zyn volk,
en zy Hem voor hunnen Koning hadden aan-
genomen; zich vervolgens verplicht hebben-
de geene andere Goden nevens hem te zullen
dienen; wat wonder was het, dat iemant

strengelyk gestraft wierdt, die tegen de grontwetten van den Staat zondigde, en eenen anderen Heere erkende, dan dien het gezag en bewint der dingen volgens den inhoud des verbonts alleen toequam. Doch, gemerkt geen Staat ooit zoodanig als die van 't oude Joodendom, gestelt was, wie zal met reden de wetten, die daar in plaats hadden, en nootzaakelyk hebben moften, tot andere overbrengen? Valentiaan, hoewel hy den Christelyken Godtsdienst aannam, liet anderen nochtans met vrede: niemant dwingende hem te volgen: schoon hy naderhant, zoo 't schynt, by deeze gematigtheit niet gebleven is. Dus heeft dan yder Vorst wel te letten, wat hy doe: want dat hy zich iets aanmatigt, 't welk hem noch door de reden, noch door het volk (waar van het Vorstendom zyn oorsprong heeft) is toegelaten, kan niet anders dan onrechtmatig wezen.

Zie daar, Leezer, het zaakelyke van dit schoone vertoog: waar in de bewyzen zoo veel te krachtiger zyn, als ze natuurlyker en eenvoudiger vloejen. Immers dat menschen van luttel oeffeninge, alleen door het licht van de reden, zich daar van hebben weeten te bedienen, en wel zoodanig, dat zy hunnen vervolgeren alle verantwoordinge benamen, blykt uit de Martelaars-boeken in eene menigte van voorbeelden. Doch laat my slegts een bybrengen uit het Bloedig Toneel der Doopsgezinden: waar in zeker gesprek wordt gevonden tusschen Jaques d'Auchy, en den Kettermeester van Vrieslant; behel-

van Maart en April, 1706. 363

helzende, onder andere dingen, ook dit volgende.

Kettermeester. Wel Jaques, hebt gy den Heere nu gebeden om wysheit, gelyk ik u te vooren vermaant hebbe? *Jaques.* Ja ik. *Kett.* Hoe vindt gy u gerust in uwe consciëntie? *Jaq.* Zeer wel. *Kett.* Wilt gy noch anders niet gelooven? *Jaq.* 't Is my niet anders gegeven te verstaan: zonder dat zou ik geen lust hebben hier in banden te zitten, verwachtende van dage tot dage den doot. *Kett.* Dat is om uwe dwaalingen. *Jaq.* Mag men iemand dooden, om dat hy dwaalt in de Schriften? *Kett.* Daar is geschreven; als 'er een Ketter of valsch Profeet opstont, dat men hem dooden zoude. *Jaq.* Daar staat van een valsch Profeet, die de menschen wilde brengen tot vreemde Goden; en daarenboven zyn wy niet onder de Wet, maar onder het Evangelie; waar in Christus beveelt, dat men het onkruid zal laten opwassen tot den dag des Oogsts; op dat niet tevens het goede bedorven worde. *Kett.* Men kan wel zien, wat Farruw, of Onkruid is. *Jaq.* Ja, die kennis heeft. Doch niemant kent geestelyke dingen, dan door den Geest van Godr. *Kett.* Dat is waar. *Jaq.* Hebt gy, of de Raat dan Godts Geest? *Kett.* Dat wil ik niet beantwoorden. *Jaq.* Hoe zult gy, of de Raat dan van geestelyke dingen kunnen oordeelen: want de zaak, waar van wy spreken, is geestelyk? *Kett.* Men oordeelt u naar 's Keizers Plakkaat. *Jaq.* Toon my, dat het rechtmatig is. *Kett.* Theodo-

flus heeft de Ketters al ter doot verwezen.
Jaq. De geenē, die hy Ketters noemde en
 hun leven ten besten gaven om 't getuigenisse
 hunnes geloofs, hebben hem zelven voor
 eenen Ketter en Tyran gehouden. *Kett.* Wel
 aan Jaques, al dit twisten helpt niet: beraad
 u wel, en bekeer u tot het geloove. *Jaq.*
 Het geloove hebben wy van Godt. *Kett.* Ja
 waarlyk: het is Godts gave. *Jaq.* Zoo kon-
 nen 't dan de menschen zich zelven niet ge-
 ven? *Kett.* Neen: men moet Godt daar-
 om bidden. *Jaq.* Waarom dreigt gy ons dan
 met den doot, zoo wy niet gelooven. *Kett.*
 Gy hebt noch drie weeken tyts, om u te be-
 raaden. *Jaq.* Is uw meening niet, dat men
 na drie weeken my dooden zal? *Kett.* Gy
 meugt u ondertusschen bekeeren. *Jaq.* Maar,
 of het my niet gegeven wierde de zaaken an-
 ders te verstaan, hoe zal ik my dan bekee-
 ren? *Kett.* Daarom geeft men u tyt, om
 te zien, of Godt geen bermhartigheid aan u
 doen zal. *Jaq.* Men doodt ons dan, om
 dat 'er binnen dien tyt geen hulp van Godt
 komt; en dan vaaren wy, naar ulieder zeg-
 gen, voor alle Duivelen? *Kett.* Daar is
 geen twyffel aan. *Jaq.* Hoe meent gy dan
 Godts oordeel te zullen ontvlieden; daar gy
 ons dus wegzent tot de verdoemenisse? Want
 indien gy ons in Godts hant liet tot het einde
 toe, mochten wy mogelyk bekeert worden:
 daar nu met den doot alle hoop van beters-
 chap is afgesneden. *Kett.* Ik jaag' u niet
 tot de verdoemenis: want ik ben 't niet, die
 u oordeelt; en wil ook niet schuldig wezen
 aan

aan uwen doot. *Jaq.* Nochtans zullen de Rechters my veroordeelen of laten gaan op uw getuigenisse. *Kett.* Ik wil niet, dat zy u veroordeelen op myn getuigenisse, en ik wil ook zelf niet oordeelen. *Jaq.* Als de Rechters u vraagen, zult gy niet zeggen, dat ik een Ketter ben, en den doot verdient hebbe? *Kett.* Neen ik. *Jaq.* Wat dan? *Kett.* Dat gy bedrogen en verleidt zyt, enz.

XVI. HOOFDSTUK.

LETTERNIEUWS

U I T

M O S K O U.

DE Heer Niklaas Bidloo, Lyfarts van zyne Czaarsche Majesteit, bericht den voortreffelyken Hayssenius in zekeren brief, geschreven in Herfstmaant laatstleden, zoo my uit de Leipziger stukken blykt, ten naasten by aldus.

In Loumaant des jaars 1704, is zekere Moskovische vrou, echtgenoot van Gregorius Boulagagou, omtrent dertig jaaren out, en acht maanden zwanger, drie dagen naeënen zwaaren val op het ys, verloft van een doot en teffens tweehoofdig kint van vrouwelyke kunne. Hoewel nu deeze vrucht, van bui-

A a 4.

ten

ten aangezien, in de rest der deelen niet qua-lyk geschikt schein, behalven dat de borst vry breet was; zoo bleek nochtans, by 't lichten des borstbeens, dat het hart, als uit twee harten was t'zamengesteld, met vier hoofdslagaders, zich strekkende van den bovensten tronk des grooten slagaders naar beide de hoofden: als mede; dat de long uit twee lobben zoodanig bestont, dat'er van het rechter hoofd tot de rechter lobbe, en van het linker hoofd tot de linker lobbe opening was door twee luchtpypen, en derhalven nu deeze, dan die lobbe kon opgeblazen worden, naar dat men zich aan de pyp van 't rechter of linkerhoofd voegde. Wyders vertoonden zich, na 't openen van den onderbuik, twee maagen: waar van de bovenste openingen quamen aan twee slokdarmen; maar d'onderste zich vereenigden in den weg naar 't gedarmte. Want de darmen, de nieren, de blaas, de lysmoeder, en andere deelen hadden eene natuurlyke gesteltenis; uitgezeit, dat de lever en milt volle groot waren. Het Beengestel is zoo naaukeurig niet onderzocht, om dat men deeze vrucht geheel wilde bewaaren, en deswegen de vaatjes en pypjes met wasch vulde. Doch wel inzonderheit is aanmerkelyk, dat deeze zelfde vrou, in haar eerste huwelyk, insgelyks een wanschepsel heeft voortgebracht. Dit hadde, buiten de handen en voeten, de gedaante van eenen hont, en leefde veertien weeken.

U I T

UIT CHINA.

DE geleerde Jesuit Jartoux geeft ons uit Peking deeze volgende waarneemingen.

Op den eersten van Slachtmaant des jaars 1701, omtrent twee uren na den middag nam hy bygeval een' kyker van 6 voeten, en ontdekte daar door in de zonne, omtrent $\frac{1}{11}$ van den rant, tusschen 't oosten en zuiden, een langwerpig vlekje, hebbende, naar 't aanzien, de groote eener vliege.

Omtrent een uur laater vertoonde zich noch een ander, maar veel kleinder, en een weinig nader aan het eerste vlekje, dan aan den rant der zonne.

Den volgenden dag met zonnen-opgang zag hy wederom de zelfde vlekjes; maar wat verder van den rant, en ook zoo na niet by malkanderen. Ter zelve tyt vernam hy noch een derde tusschen het eerste en tweede, naar den zuider rant. Dit was het kleinste en kon niet anders dan door een' kyker van 12 voeten gezien worden. Het tweede vlekje vertoonde zich veel langer, als den voorigen dag: zulks het byna tot den oostelyken rant zich uitstreckte. Het eerste of grootste schein bezet als met eenen dampigen kring; waar van men den uitersten omtrek lichtelyk konde merken. Wyders zag hy verscheldene lichtjes, die deeze drie vlekjes omvingen, trekkende naar den naasten rant, gelyk hy, na den opgang der zonne, wel twee uren heeft aangemerkt.

Den zelfden dag , kort voor zonnen-
 ondergang , was het tweede of kleinder vlekje ,
 zeer onderscheidentlyk in tweën verdeelt : en
 by het derde vlekje , 's morgens waargeno-
 men , vertoonde zich aan d'oostzyde der zon-
 ne noch een vierde , gansch klein.

Den derden dag met den opgang der zon-
 ne , scheen het eerste vlekje en de dampkring
 wat grooter. Het tweede was niet meer ver-
 deelt ; maar zyne deelen wederom t'zamen-
 gevoegt, of een van de zelve verdweenen. Dan
 't geen 'er noch overig was , scheen eenigzins
 ronder dan te vooren. Het derde was van
 plaats veranderd , en met het eerste en twee-
 de in eenen rechten lyn geraakt. Het vierde,
 dat hy den voorgigen dag eerst gezien hadde ,
 was meer naar 't zuiden getrokken , en bleef
 altoos kleinder als een van d'andere , en ge-
 duurig naast aan het eerste of grooter vlek-
 je.

Uit zoo veele vlekjes is alleen het grootste
 bestendig gebleven : want alle de overige wa-
 ren 's namiddags ten twee uren al verdwee-
 nen. Midlerwylen ontdekten zich twee an-
 dere omtrent even verre van malkanderen
 tusschen dien bestendigen vlek en het middel-
 punt der zonne. Deeze waren vry klein,
 maar zwart genoeg , om te kunnen gezien
 worden. Tusschen deeze twee quam een der-
 de , ja een vierde , byna te klein , om ze te
 merken.

Den vierden dag , met zonnen-opgang , wa-
 ren die kleine vlekjes wederom verdweenen ,
 en het grootste , 't welk zich den eersten dag
 al

al vertoont hadde, bleef noch, als met eenen kring omvangen. Doch ruim twee uren na den middag scheen het ten naaftenby geklieft in twee deelen: het kleinste geplaatst naar 't zuider-, het grootste naar 't oosterdeel der zonne. 's Avonts scheen dit vlekje ook verdeelt, doch echter niet volkomen. Toen was dit vlekje alreede zeer verre het middelpunt genadert.

Den vyfden dag 's morgens wierdt bemerkt, dat dit vlekje waarlyk verdeelt was. 's Namiddags een weinig na drie uren scheenen die twee deelen wat verder van malkanderen: zoo echter, dat zy beide noch in den zelfden kring waren. Het grootste nu van die twee vlekjes, en 't geen naaft aan 't middelpunt der zonne was, bevondt hy langwerpig; maar het kleinste had byna de gedaante van eenen driehoek. Wyders vertoonden zich deeze vlekjes nu zoo groot niet, als het geene, waar uit zy ontstaan waren. Zy scheenen ook met den ondergang der zonne, telkens meer en meer, naar het middelpunt te trekken.

Den zesden dag was die nevelagtige kring mede in tweeën verdeelt: dan deeze waren zoo dik niet. Met het ondergaan der zonne zag men de gemelde vlekjes merkelyk naar 't westen geweken.

Den zevenden dag scheenen die vlekjes niet weinig vermindert.

Den 8ten wierdt hy 's morgens en 's avonts gewaar, dat zy kennelyk minderden, en naar 't noorden weeken. Recht op den middag schee-

scheenen zy van 't westen te wezen $\frac{1}{2}$ deel van de lengte des dwarslyns.

Den negenden dag scheenen zy met den opgang der zonne van den westerfchen rant af te zyn $\frac{1}{11}$ van den lengte des dwarslyns. 's Avonts scheenen zy veel kleinder, en noch hunnen loop te houden.

Den tienden dag, op den middag, zag hy die noch; maar hunnen kring niet, om den nevel.

Den elfden dag zag hy met het opgaan der zonne het vlekje als een langwerpig stipje, zynde nu zeer na aan den westerfchen rant. Voor het zelve ging een' lichtend stipje, een weinig nader aan 't vlekje, dan aan den rant.

Noch was 'er een andere lichtende stip boven het vlekje ten westen. Desgelyks omtrent het zelve naar 't middelpunt veele andere lichtjes, wat langwerpig.

Den zelfden dag 's morgens omtrent ten tien uren; kon hy naauwlyks het vlekje bekennen, schynende slegts een streepje te wezen. Hy zag echter de twee gemelde lichtjes. Recht op den middag schein het vlekje 20 of 25 graden van 't westen naar 't noorden te wyken: en omtrent twee uren laater vertoonde zich; buiten de twee genoemde lichtjes; niet verre van het vlekje, een zeer heldere kromme lyn, noordwaarts: dien hy zich inbeeldde ook 's morgens gezien te hebben.

Den volgenden dag kon hy met het opgaan der zonne het vlekje niet meer vinden: en schein dus in twaalf dagen, of daar omtrent, het zonnevlak doorgelopen.

No-

Nopende de lichtjes, dewyl het niet ge-
looffelyk fchynt, dat 'er iets lichter dan de
zon zoude wezen, heeft hy aangemerkt, dat
ze juist niet lichter waren dan d'andere zon-
nedeelen, maar dat ze, als met eenen dun-
nen rook omringt, ten aanzien van die don-
kerheit, de gedaante van fakkeltjes hadden.
Zulks hem dacht, dat de stof, waar uit
de zonnevlekjes ontftonden, of waar in zy
ontdaan wierden, over een gedeelte der zon-
ne verspreit, op d'eene plaatse door haare
dikheit vlekjes; op d'andere door haare dun-
heit lichtjes veroorzaakte: te meer, om dat
die lichtjes niet gezien wierden, dan met het
toenemen of verdryven der vlekjes.

Uit Duitschlant en d'Aangrenzende Ryken.

OP den 16den van Oogftmaant 1705, 's mor-
gens een weinig na vyf uuren, is tot mer-
kelyk nadeel van 't Gemeenebest der Geleer-
den overleden de Heer Jakob Bernouille, lit
van de Koninglyke Akademien der weten-
schappen te Parys en Berlyn; mitsgaders uit-
stekent Hoogleeraar der Wiskunde in de ver-
maarde Schoole te Bazel; in den ouderdom
van 51 jaaren. Zie hier, wat de Heer Leib-
nits op den overledenen gemaakt heeft:

Infinita Tibi terris Lux fulsit in ipsis
BERNOULLI, & *quisquam Te super-*
esse neget?

Dat

Dat is :

Hoewel men, zoo het schynt, BERNOULLE nu moet derven :

Zyn luister is te groot, om na zyn doot te sterven.

Wyders is op den 9den van Wynmaant 1705, na eene quynende ziekte van vier jaaren, overleden de vermaarde Heer Christoffer Wagenzeil, voorganger in de Rechten, en Hoogleeraar der Oostersche taalen in d' Akademie van Neurenberg : out zynde omtrent 72 jaaren. Hy was een man van groote bequaamheit : driemaal van den Koning van Frankryk treffelyk begiftigt : in den jaare 1691 van den Keizer Leopoldus te Weenen minlyk ontfangen : ook door den Heere Petrus Valkenier, Afgezant van deezen Staat aan de Zwitserische Kantons, op een rykelyk wedde verzocht tot het Hoogleeraarschap te Leiden : 't welk hy buiten twyffel zoude hebben aangenomen, indien hy niet, uit eene zonderlinge liefde tot zyne vaderlyke stadt, hadde vast gestelt by die van Neurenberg te blyven.

Uit de Vereenigde Nederlanden.

ZEdert den eersten van Wintermaant laastleden is de Hooge School van Utrecht in rouwe over het affterven van den zeer uitsteekenden Heere Gerard de Vries, Godtgeleerde, en aldaar Professor in de Filosofie, den tyt van
twee-

twee en dertig jaaren. Een Heer, die in 't Statendom der Geletterden, en inzonderheit t'Utrecht zyne geboortestadt, zeer veel verdient heeft: hebbende zyne Amptgenooten niet alleen kunnen evenaaren, maar in verscheidene opzichten merkelyk overtroffen. Hy hadde eene wonderlyke bequaamheit van onderwyzen: en was voorts zoo vermaakelyk en leerzaam in zyn zeggen, dat hy al de werelt als betoverde; en deswegen in zyne lessen met zulk eene menigte van toehoorderen omringt was, als ooit eenige onder zyne voorzaaten geweest zyn, of misschien iemant van zyne nazaten wezen zal. Hy bereikte den ouderdom van 57 jaaren, en is in de Kathryne Kerke der voornoemde stadt begraven. Men heeft eenige Latynsche en Hollantsche vaarzen t'zyner eere gemaakt.

In zyne plaats is aangestelt de Heer Josef Serrurier, die; gelyk my voorstaat, wel eer in d'Akademie van Leiden, zoo niet voor den besten der Leerlingen, ten minsten voor een' der besten gehouden wierdt.

Noch beklagt Utrecht met reden den doot van den Heere Petrus van Maftricht, Doktor en Professor der H. Godtgeleertheit, zagte-lyk, en met alle tekenen eener verzerkede hoope ontslapen op den tienden van Sprokelmaant, 's avonts ten 9 uuren; zynde nader aan negentig dan aan tachtig jaaren.

Op den 18den der gemelde maant stierf ook de Heer Paulus Bauldri, Professor der Kerkelyke Historien in de voornoemde stadt. Hy was van voortreffelyken huize in Vrankryk,

ryk , daar hy als een vluchteling , ter zaake van Godtsdienst , alle zyne middelen heeft moeten laten.

DEn Heere Ruifch zag men , hier in Amsterdam , deezer dagen ontleden een Vrouspersoon van omtrent acht voeten hoog , en zeer dik : waar in zich vele byzonderheden vertoonden : onder andere de maag , die veel eer een paarde dan een menschenmaag geleek : zynde wyders haar grof gedarmte zoo ruim , als een grove paardedarm. De gemelde maag wordt , volgens het bericht ons daar van gedaan , door den gezeiden Heere Ruifch gebalzemt , en ter gedachtenisse bewaart. Dan wel voornamentlyk heeft men zich verwondert , dat zy , die van zoodanig eene lengte en dikte was , niet bequaam scheen tot de voortteeling. De gemelde Heer Ruifch vertoonde ook de milt , die by uitnemenheit groot was , en hem , zoo hy zeide , r'eenemaal versterkte in zyne uitvindinge wegens het gene hy te vooren omtrent de milt geschreven , en in platen aan de werelt vertoont hadde. Want in deeze milt wierdt zonneklaar aangewezen , dat ze niet bestaat uit ingebeelde kliertjes , huisjes , [*cellulae* ,] of draatjes , [*fibræ* :] maar alleen uit vaatjes , en wel inzonderheit uit bloetvaatjes : gelyk hy Heer Professor nader in eene plaatte zoude aantoonen , en wereltkundig maaken : tot weeringe , namelyk , der verkeerde inbeeldinge , die men gehad heeft omtrent het waare gestel der menschelyke milte , als of die

slegts

slechts bestont uit byzondere lichaamtjes, die men voorheen kliertjes heeft geheten. De zelfde Heer Ruisch verklaarde ook in print te zullen aanwyzyn, dat de milt niet bestaat uit bloetvaatjes, kluwenswyze in een gerolt; maar geheel anders is gestelt: gelyk men uit de koperstukken duidelyk zien zal.

TYTELS VAN BOEKEN.

NB. Van Boeken, in vreemde spraaken, meen ik voortaan hier achter geene titels meer te vertaalen, ten waare ik in een volgende stukje daar van iets wilde zeggen.

I.

L'Eglise Romaine convaincuë de Depravation, d'Idololatrie, & d'Anti-Chrittianisme en forme de Lettres, par J. Gagnier, in 8.

II.

Instruction Pastorales sur les promesses de l'Eglise, par Jaq. Ben. Bossuet, Evêque du Meaux. 12. Paris 1700.

III.

Anatomie de Corps Humain, par Diemerbroek, traduit par Mr. J. Prost. 4. Lyon 1695. avec fig.

IV.

*Ouvrages divers de Mathematique & de Physique par Mrs. de l'Academie des Sciences. Fol. Paris 1693.

Dat is:

Verſcheidene werken nopende de Wiskunde en Natuur-weet door de Heeren Leden van d' Akademie der Wetenschappen, enz.

V.

Jardinier Solitaire, ou methode de faire & cultiver un Jardin fruitier & potager. 12 à Paris.

V I.

Nouvelle Methode pour apprendre la Geographie univerſelle enrichie de Cartes, par le Sieur de la Croix. 5 tom. 12. *Dit werk is vermeerdert gedrukt in 't Neêrduitsch, in drie deelen, 4. met 98 Lantkaarten, Hoofsteden, enz. by den Drukker der Boekzaale, en by hem en in andere Steden te bekomen.*

V I I.

Flora Pruffica, five plantæ in Regno Pruffiæ sponte nascentes, cum catalogo & nominibus per *Joh. Loefelium*, in 4.

V I I I.

Riverius Reformatus five Praxis Medica, methodo Riveriana dictata à *Franc. Calmete*.

I X.

Bern. Lamy Apparatus Chronologicus & Geographicus ad Commentarium in Harmoniam Euangelistarum, Paris 1699. in 4.

X.

Joannis Joachimi Becheri Spirensis OEdipus Chymicus. Francof. 1705. in 12.

X I.

X I.

Appendix tripartita Ifagogica ad Libros Ecclesiæ Lutheranæ Symbolicos adornata ab *Adamo Rechenberg*. Editio tertia. Lipsiæ, sumptibus heredum *Johan. Grossii*, 1705. in 8.

X I I.

Jo. Ludovici Vivis Valentini Satellitium. Editio nova cum indice. Tubingæ, sumptibus *Georg. Cottæ*, 1704. in 12.

X I I I.

Plutarchi Chæronensis ΠΕΡΙ ΠΑΙΔΩΝ ΑΓΩΓΗΣ. Lipsiæ sumptibus *Job. Lud. Gleditschii* 1704. in 8.

X I V.

Korte inhoud van de Leere des Geloofs, geschikt naar d'algemeene belydenissen der Doopsgezinde Christenen, door Kornelius van Huizen, Leeraar der Doopsgezinden in Embden. t'Amsterdam by Gerard Borstius, in 8.

Dit Boekje, maar 4 vellen groot, en t'Embden by *Eddo Tremel* en *Daniel Kok* te bekomen: wyders ('t geen men zelden in schriften van dien aart vindt) achter den

titel voorzien met eene Hebreeuſche Spreuke, ſchynt my in zyn beloop niet onbillyk; maar het antwoord op de vyfde vraag van het 36te Hoofſtuk (*Het Ampt der Overheit brengt wraak mede*) zal men, denk ik, niet eigentlyk moeten nemen. Want, om recht te ſpreken, dient het Ampt der Overheit niet om het quaade eigentlyk te wreken, maar om door voorbeeldelyke ſtraffen het zelve in 't toekomende te verhoeden. Dit wordt duidelyk aangewezen in de woorden, die men hier voor 't Tuchthuiſ leeft.

--- *Ik wreek geen quaat, maar dwing tot
goet
Straf is myn hant, liefflyk myn gemoet.*

X V.

*Chriſtelyke Uitbreidingen over verſcheidene
Schriftuurlyke Texten, zoo uit het oude als
nieuwe Verbont. t'Amſterdam en Dantzig
by de Waasbergens, 1706. in 4. Dit is
een werk van Jakob Denner, Leeraar der
Doopsgezinden in Altona; ſchoon'er de naam
niet byſtaat,*

L Y S T

Der Boeken, uitgetrokken in dit Stukje.

- I. De zekerste toevlucht tot de Hoogste Rechtvaardigheid door J. Vollenhove. *Fraaiheit van 't werk. Godts vyanden wie. Praatje uit Athanasius. Meer door beleit dan gewelt uit te voeren. De zielen onder den Altaar. Ten bloede bereiden en vervolgen. Hoe zulks aan d'Edomiten geschiedt zy. Bilykheit van 't Recht der Vergeldinge.*
- II. Humfred Hodius van de grondtexten des Bybels. *Waarom dit werk zoo laat voor den dag komt. Overzetting der LXX wanneer en van wie gemaakt. Of ze gemaakt zy ten verzoeke der Ptolemeën. Is niet van goddelijk gezag. Overzetting van Hieronymus. Hoe 't daar mede gegaan zy. Hebreewsché text voordachtelyk bedorven.*
- III. Derde Boek van J. Spëncer. *Deszelfs verdeeling. Verscheidene Joodsche plechtigheden van de Heidenen ontleent. Inzonderheit van d'Egyptenaaren. Dit wordt getoont omtrent den Tabernakel, de Hoornen des Altaars, den Priesterlyken Lyfrok, enz. Arke des Verbonts ook uit het Heidendom. Desgeelyks de Cherubim, Urim en Thummim.*
- IV. Jo. Fr. Buddes uitgelezene Stukken van het Recht der Natuure en Volkeren. *Verdeeling van 't werk. Of Filppus de Vyfde wettig Koning van Spanje zy. Redenvoering over het Testament van Karel den Derden.*
- V. Verhandeling van 't Hof, enz. *In 't Hof*

geldt niet alleen de Fortuin, maar ook goet beleit. De nootzaakelykste dingen voor een' Hoveling, zyn Beleeftheit, Hoflykheit, Verdraagzaamheit, Nedrigheit, Stoutheit en Bequaamheit. Vorsten zoeken luiden naar hunnen aart. In de snootste Hoven konnen eerlyke luiden dienst doen. Hoe een Hoveling zich moet gedragen tegen de trotsheit, schielykheit en veranderlykheit der Vorsten. Hoe omtrent de Grooten.

V.I. Joan. Voet van 't Krygsrecht. Wat oorlog zy. Wie die mogen voeren en waarom. Militia wat. Wie een Soldaat zy. Voluntarii, Comitatuses, Limitanei. Hoe de Romeinen eertyts hunne Soldaaten lichtten: en welke zy van den Kryg verschoonden. Straffen en belooningen der Soldaaten by de Romeinen.

V.II. De Werken van J. Bril. Zyn Beeltenis, Geboorteplaats en Opvoeding. Oogmerk en inhoud van zyn werk. Meent, dat de Verschillen in 't Christendom niets te beduiden hebben. Aartige gedachte van de Misse en het Vagevuur. Geslachtboek des Vleschs.

V.III. Verdichtfelen van Fedrus met aantekeningen van D. van Hoogstraaten. Dit boekje lang verduistert gebleven. Wanneer Fedrus geschreven heeft. Waarom Seneka van hem geen gewag maakt. Eenige vaaizen van Fedrus door zommigen qualyk gestelt. Berecht van den Heere Hoogstraaten daar omtrent.

IX. Nederduitsche Spraakkonst door A. Mooney. Klank der Medeklinkeren. Ac in de Spel-

Spelling beter dan aa, en waarom. Onderscheit tusschen de geslachten der Naamwoorden en hunne buigingen, enz.

X. De Roomsche Mogentheit door Oudaan.

Verdeeling van 't werk. Waarom de Romeinen penningen hebben doen munten. Of zy gemeen gelt zyn geweest. Oortheit van de Praalpenningen der Roomsche Stambuizen. Penningen van de XII Keizeren, en verscheidene Godheden.

XI. Krygstucht der Romeinen door Gerard

Sichterman. Berecht omtrent den Schryver.

De Krygstucht in een' Staat zeer noodig.

Fustigatio wat, en aan wien in 't werk gestelt.

Waarom de Romeinen somtyts de Soldaaten lieten looten, wie sterven zoude.

Castigatio of Kastyding wat. Andere straffen omtrent de Soldaaten.

Andere straffen omtrent de Soldaaten.

XII. Reizen van den Baron de Lahontan.

Misselyke Doop op de Bank van Terreneuf.

Kanada en zyne inwoonders. Vrouwvolk uit

Vrankryk daar gekomen. Groote trek in die

waar.

XIII. Jo. Doleus van 't Voeteuvel, door

Melk getemt. De wyze van die geneezinge.

Hoe de Melk te gebruiken, enz.

XIV. Zesde Anatomisch Kabinet van Frederik

Ruisch. De Lyfmoeder eener overspeelige

vrouw, op, of even na haar bedryf doot gesteken.

Eyeren der vrouwen. Gedaanten van zeer kleine menscheschepseltjes.

XV. Gerard Noodt over de Vryheit van

Godtsdienst. De vryheit van Godtsdienst

bewezen uit de nature. De menschen hebben

niet

niet alle dezelfde Denkbeelden , om dat het Gode niet belieft heeft. Bygeloovigen of Afgodendienaars zelfs om hun gevoelen geen gewelt te doen.

XVI. *Letternieuws uit verscheidene Gewesten.*

NOODIG BERECHT.

Twee zaaken heb ik u te zeggen , Lezer :

I. Dat *pag. 258, lin. 9.* door het verlichken van twee of drie regelen, tegen myne gedachten , het woort *mannelyken* is blyven staan : 't welk eenige duisterheit geven kon ; om dat de lyn in Spanje ook vervolgt wordt door Vrouwen. Verzoeke derhalven het uit te schrabben.

II. Dat de Heer Kolerus , volgens *pag. 123* van 't voorgaande stukje , een misslag begaan heeft , zeggende , dat de Heer Bayle stelt , als of *van den Ende* in Vrankryk gehangen was , om zekeren toeleg op het leven van den Dolfyn. Want zulks staat in den text van Bayle niet , maar is 'er van den overzetter op de kant bygevoegt. Zoo is 't ook gelegen met het geen *pag. 134* staat, als of Bayle in den eersten Druk van zyn gemelt Woordeboek gezegt hadde , dat Spinoza eenige dagen in 't gezelschap van den Prinse van Kondé had doorgebracht. Want dit heeft d'Overzetter tusschen () in zynen text , als eene zekere zaak, ingelascht ; waar door de Heer Bayle ook is bewogen geworden , om het in den tweeden druk, als eene waarheit te laten doorgaan. De rest is van den Heere Bayle bygebracht , uit geschrevene stukken , hem aan de hant gegeven.

E I N D E.

D E
BOEKZAAL

D E R
GELEERDE WERELT,

Voor de Maanden
MAY EN JUNY,
Des Jaars 1706.

DOOR
J. VAN GAVEREN.

AMSTERDAM,

By FRANÇOIS HALMA, Boek-
verkoper, in Konstantyn den Grooten,
1706.

THE
HISTORICAL
MUSEUM

OF THE
CITY OF BOSTON

THE
MUSEUM

OF THE
CITY OF BOSTON

OF THE
CITY OF BOSTON

OF THE
CITY OF BOSTON

OF THE
CITY OF BOSTON

OF THE
CITY OF BOSTON

DEPARTMENT OF
GEOGRAPHY
ETHNOLOGY
HISTORICAL GEOGRAPHY
HISTORICAL LINGUISTICS
HISTORICAL METEOROLOGY
HISTORICAL PHYSIOGRAPHY
HISTORICAL ZOOLOGY
HISTORICAL BOTANY
HISTORICAL AGRICULTURE
HISTORICAL ARCHITECTURE
HISTORICAL ARTS
HISTORICAL LITERATURE
HISTORICAL PHILOSOPHY
HISTORICAL SCIENCE
HISTORICAL TECHNOLOGY
HISTORICAL TRADES
HISTORICAL INDUSTRIES
HISTORICAL MANUFACTURES
HISTORICAL COMMERCE
HISTORICAL FINANCE
HISTORICAL BANKING
HISTORICAL INSURANCE
HISTORICAL SHIPPING
HISTORICAL NAVIGATION
HISTORICAL MILITARY
HISTORICAL NAVAL
HISTORICAL AERONAUTICS
HISTORICAL SPACE
HISTORICAL ASTRONOMY
HISTORICAL COSMOLOGY
HISTORICAL METEOROLOGY
HISTORICAL CLIMATE
HISTORICAL WEATHER
HISTORICAL CLIMATE
HISTORICAL WEATHER

DEN HOOGGELEERDEN

GODTVRUCHTIGEN

EN VERMAARDEN

H E E R E

JOANNES VAN DER WAEYEN,

PROFESSOR IN DE H. GODT-

GELEERTHEIT, EN PREDIKANT

DER AKADEMIKERKE

TE FRANEKER.

MYN HEER.

Riendschap, en plicht-
pleging van beleefst-
heit, strekken zich ver-
der uit dan lichaame-
lyk bywezen, en on-
derlingen ommevang;
zoo dat haare banden zelfs in over-
zeesche landtstreeken worden ge-
strengelt, en zy, door oprechte bly-
ken van genegenheit, waartoe de

C c 2

pen

OPDRAGT.

pen wel het gereedste werktuig is, gestaaft en opgebouwt.

Slechts weinig tyts gebeurt my de eere, geleerde en vermaarde Heer, om met uw Eerw. eenige gemeenzaame redenwisselingen, 't zy over de Geleerdheit en haare oefeningen in 't gemeen, 't zy over de waarheden van den Godtsdienst in 't byzonder, of ook wel over de Nederduitsche dichtkunst, en de werken van 't puik der Dichteren, te houden; echter wanneer zulks, in myn verblyf te Franeker, of als ik 't geluk hebbe van uw Eerw. hier te zien, gebeurt, is het altoos voor my met de grootste vergenoeginge; gelyk ik daar van onlangs noch onwraakbaare proeven gehadt hebbe.

Door 't Goddelyk albestier, myn Heer, ziet uw Eerw. zich in de stantplaatze van wylen haren hooggeleerden en wydberoemden Vader, dien grooten Godtgeleerden,
van

O P D R A G T.

van wien de Kerke zoo veel licht, Vrieslandts Akademie zoo veel luster, en de leeroeffeningen in 't gemeen zoo veel voordeel genoten hebben. Uw Eerw. vervangt en volgt hem, (die, naast Godt, de oorzaak van haar zyn en leven is,) geheel in 't ampt zyner bedieninge, waarin hy zich hooglofelyk, wegens de groote gaven waar meede de Hemel hem beschonken hadde, gequeeten heeft; 't geen al de wereldt, zelfs zyne tegenstrevers, altoos moeten bekennen. De Deugt is en blyft altyt roemwaardig, schoon de Nydt haar menigwerf met scheele oogen begluurt; ja dan wordt zy, met haare gezellinne de Wysheit, niet zelden eerst naar haare waardye geschat, wanneer men haar derft en verloorren heeft; dat de Ervarenheit van allen tyden overvloediglyk bevestigt.

Doch, myn Heer, indien men

OPDRAGT.

naar de natuurlyke orde der zaaken zal spreken , nimmer wordt zoo een verlies voor de Kerke en Wysheidsfchoole beter geboet en verzacht , dan dat een Zoon , mede rykelyk van den Hemel met gaven voorzien , zynen Vader in 't ampt volge dat hy bekleedt heeft , en zyne plaatze vervulle. Dit onder vinden beide Akademie en Kerke; dit allen , die voorheen door den dienst van wylen uwen Vader in 't geloove zyn onderwezen en opgebouwt, en nu , door uwen dienst, in de zelve gronden geficht, en, in de waarachtige kenniffe van Godt en 't Evangelie , ter zaligheid opgeleidt worden : dit ondervinde ik in 't byzonder , die maar eenen korten tyt de eere van gemeenzaame kenniffe met uwen zaligen Vader , na ik de drukkerye der Akademie hadde aangevaart , genoten hebbende, in uw Eerw. zoo veele wiffe blyken van ware vriendschap en genegen-

O P D R A G T.

genheit ontmoete, dat ik 'er my ten hoogsten over voldaan houde, en hier van geerne, door de Opdragt van dit stukje der herfstichte Boekzaale, eenig bewys aan de wereldt geeven wilde; 't geen ik hoope dat van uw Eerw. met een gunstig oogte zal aangezien, en met de handt van genegenheit en vriendschap opgenomen worden.

Onderwyle, myn Heer, gelyk ik altoos in de hoogachtinge voor uwen persoon, geleerdheit, en gaven hoope te volharden, en de onderlinge gemeenzaamheit, daar uit tusschen ons gerezen, aan te quecken, wensche ik uw Eerw. allen zegen van den Hemel over haren dienst, in de Akademie en Kerke, opdat de naam van VAN DER WAEYEN, die in zoo groot een zegeninge in ons Vriesch Athenen en in de Kerke is, daar met vollen luster bloeie, en tot den naneef worde voortgezet; waartoe Godt uw

OPDRAGT.

Eerw. naar ziel en lichaam sterke,
om, als een ervaren Schriftgeleerde
in 't Koningryke der Hemelen, ou-
de en nieuwe dingen, (waarheden
die als starren lange aan den Hemel
der Kerke geflonkert hebben, of
die in latere tyden ontdekt zyn,
en zelfs hoe langer hoe klaarder ge-
zien worden) uit den fchat van uw
harte voort te brengen; terwyl ik my
onderschryve te zyn en te blijven;

MYN HEER,

Uw Eerw. bereidw. en
verplichte dienaar

Amsterdam den 15 van
Blocimaant, 1706.

F. HALMA.

DE

D E

BOEKZAAL

D E R

GELEERDE WERELT

V O O R

M A Y E N J U N Y ,

1 7 0 6 .

I. HOOFSTUK.

SUIDÆ LEXICON *Græce & Latine.*
 Textum Græcum cum MSS. Codicibus
 collatum à quamplurimis mendis purgavit,
 notisque perpetuis illustravit; versionem
 Latinam Æmilii Porti innumeris in locis
 correxit, indicesque Auctorum & Rerum
 adjecit LUDOLPHUS KUSTERUS, Hum. Litt. in
 Gymnasio Regio Berol. Prof.

Dat is;

WOORDENBOEK VAN SUIDAS

C c 5

Grieks

Grieks en Latyn , uitgegeven door LUDOLF KUSTER, enz. Te Kambrits uit de drukkerij der Akademie , 1705. Drie stukken in Folio , t'zamen omtrent 620 bladen.

Hoewel men SUIDAS onder de Geleerden dagelyks hoort noemen , valt 'er echter weinig van den persoon te spreken. Hy zegt niets van zich zelve , waar uit hy kan gekent worden. Ook is 'er niemant , die van hem gewag maakt , dan Eustathius : en mits deeze slechts den naam opgeeft , hebben Angelus Politianus en meer anderen geloofd , dat het woort *Suidas* niet eenen persoon , maar zekere zaak aanwees. Doch de Heer Fil. Jaques Mauffak * , heeft duidelyk genoeg getoont , dat Politianus daar in bedrogen is.

Dat hy een Samier van afkomst was , gelyk sommigen uit zekeren text onder het woortt *Σαμωβάνη* besloten hebben , blykt niet , omdat de plaats , daar toe bygebragt , van een ouder Schryver is , en Suidas niet raakt.

Hugo de Groot meende , dat hy geleefd heeft onder het Ryke van † Konstantyn den zoone van Leon , voor reden gevende , dat deeze Keizer de laatste is , die van Suidas genoemd wordt. Doch men kan zien , dat hy in 't woortt *Adam* van Joannes Simiska , en in

* *De Critica.* † *Deeze begon te regeeren omtrent het jaar 912.*

in 't woordt *Konstantinopolen* van *Basilius* spreekt: Vorsten die na den tydt van *Konstantyn* den zoone van *Leon* geleefd hebben.

Hieronimus Wolfius daarentegen brengt *Suidas* tot de 14de eeuw, om dat hy iets zegt van *Metochites Logothetes*, die gebloeit heeft onder de *Paleologen*. Maar die *Logothetes*, van *Suidas* aangetrokken, is *Simeon Metafrastes*, een man van de tiende eeuw; gelyk *Bentley* heeft aangemerkt in zyn ver-
toog wegens *Falorus*.

De Heer *Kave* brengt hem tot eenen ande-
ren tydt.

Maar kennelyk is de mislag van *Lilius Gyraldus*, die geen onderscheit maakt tus-
schen *Suidas* den *Geschiedschryver*, (waar van *Strabo* en *Stefanus* van *Byzansen* mel-
den) en dien, van welken wy hier sprec-
ken.

Indien de plaatsen van *Pfellus* onder de
woorden *Γνώρας*, *Δίεργς* en *Η'γύτορις* door
Suidas zelven zyn bygebracht, zou men mo-
gen stellen, dat hy geleefd heeft onder *Alexius*
Komnenus, in 't laatste der elfde, of in den
aanvang der twaalfde eeuw. Doch mits die
texten door eene andere hant in den text
van *Suidas* kunnen ingelascht zyn, (gelyk
ten minsten van den text onder het woort
Γνώρας waar is,) mag men oordeelen, dat de
juiste leeftyt van *Suidas* niet wel kan bepaalt
worden.

Wat aangaat zyn werk, het wierdt voor
d'eerstemaal geprent te *Milanen*, in het jaar
1499: en is die druk veel naaukeuriger dan
die

die van Aldus , en deeze wederom beter , dan die van Frobenius te Bazel. Naderhant heeft Hieronymus Wolfius daar van eene Latynsche overzettinge gemaakt , en afzonderlyk aan 't licht gebragt , waar doorze van weinig gebruik was , en Emilius Portus (een man van grooter geleertheit dan van oordeel) reden meende te hebben , om eene nieuwe vertaaling toe te stellen , en die neffens den Griekschcn text uit te geven ; gelyk dan ook geschiedt is in 't jaar 1619.

Dan , gelyk Portus geene hantschriften gehad heeft , zoo heeft hy ook den Milaanschen druk zelden nagezien ; maar de mislagen , in die van Aldus en Frobenius , in de zyne gelaten. Daarenboven heeft hy de moeite niet genomen , om de Schryvers , door Suidas aantrokken , en waar van de meeste noch voor handen zyn , eens op te slaan. Wyders heeft hy de texten van Suidas met malkanderen niet vergeleken : en dus meermaalen de zelfde zaak , op eene plaatse wel , en op d'andere qualyk overgezet , naar datze in 't Grieks zuiver of gebrekkelyk wierdt voorgedragen.

Derhalven hebben de Liefhebbers der Grieksche taale al voor langen tyt gewenscht , dat eenig bequaam man deezen Suidas mogt aantasten , en in zoodanig eene gestalte aan 't licht brengen , als met de zinlykheit onzes tyts overeen quam. Dit is gedaan van den Heere Kuster , wien de geleerde werelt daar voor ten hoogsten verplicht is.

Tot dat einde heeft hy zich voornamentlyk be-

bedient van drie hantschriften uit de Koninklyke Boekzaale te Parys : waar onder een was , ten minsten van 500 jaaren. Wyders van een hantschrift met verscheidene leezingen, ten deele door den zeer geleerden Heere John Pearson getrokken uit een Vatikaansch; ten deele door eenige zyner vrienden uit een boek van den Heere Kolbert , van Voffius, en noch een ander van Antwerpen. Eindelijk noch van eenige aanmerkingen, door den gemelden John Pearson zelven opgesteld, die de Heer Kuster geheel en al, doch onder den naame van Pearson , neffens de zyne heeft willen voegen : weinig meldende uit Portus, om dat hem maar weinige zaaken in dien Schryver aanmerkelyk scheenen.

Hoedaniger wyze nu , en met hoe groot eene schranderheit de Heer Kuster zich van deeze hulpmiddelen heeft weten te bedienen, zal beter uit het werk zelven , dan uit deeze schetse kunnen gezien worden. Nochtans zal ik twee of drie voorbeelden bybrengen, die de Leipsiger Heeren insgelyks der moeite waardig geoordeelt hebben aan te tekenen. In het woord βληχη leezen wy : Βληχη τὰ τέκνα και ὑδαμῶς τῆ τροπῆ : waar voor de Heer Kuster zeer wyffelyk gestelt heeft βληχητῶ : verklaarende wyders dat zeggen uit de Δήμοις van Eupolis , daar de kinderen van zekeren Hippokrates van Athenen aldus worden doorgestreeken.

Ἰπποκράτης τε παῖδες ἰμβολιμοί τινες
Βληχητῶ τέκνα , και ὑδαμῶς τῆ τροπῆ.

Zoo,

Zoo, namelijk vindt men die vaarzen by den verklaarder van Aristofanes. Dan, mits 'er in 't laatste duidelyk iets ontbreekt, moet men, naar 't oordeel van den Heere Kuster leezen :

Βληχτά τέκνα κ' ἑδάκως τῆ ὕν τρέψα.

Βληχτά nu, gelyk men weet, zyn blaauwde dieren, of anders in 't gemeen beesten. Zulks, dat de woorden van Suidas moeten vertaalt worden: *plompe, woeste, en gansch ongeschikte kinderen.*

Ook wist men niet, wat te maaken van de woorden in Δωδεκάδωρα: Κυκληνίων ἀνεύσαντες ἔρριξαν, καὶ οἱ δωδεκάδωρα κίρα ἄλλα μακροτίοντι ποτὶ πλατάνισον ἑπάξαν. Doch de Heer Kuster is gelukkig gevallen op zeker geschreven punt-dicht; waar uit hy leerde, dat 'er by Suidas behoorde te staan: Κυκληνίω αὐ ἐρίσαντες ἔρριξαν, καὶ οἱ Δωδεκάδωρα κίρα ἄλλα μακροτίοντι ποτὶ πλατάνισον ἑπάξαν. Zoo is het insgelyks gelegen met het geen in het woordt Πηλεΐμεδης gevonden wordt: ὑπολαμβάνω δὲ καὶ τὸν ποιήσασαι. Want Leo Allatius heeft al voor lange gezien, dat 'er iets aan deeze plaatse haperde, en meende, dat ze op deeze wyze most herstelt worden: ὑπολαμβάνω δὲ καὶ τὸν Ἰλιακὸν πόλεμον ποιήσασαι; zoo dat de zin zoude wезen, dat Palamedes den Trojaanschen oorlog in dichtmaat beschreven hadde. Maar de Heer Kuster zich naar 't hantschrift van Parys schikkende; stopt het gat in deezer voegen: ὑπολαμβάνω δὲ καὶ τὸν ποιητὴν Ὀμηροῦ αὐτὸ τέτο

τιμωρίας (hebbende Suidas, namelyk, in 't voorgaande verhaalt, hoe Palamedes, om zyne wetenschap van sommigen benydt was) *καὶ μνησίων τῶ ἀνδρῶν μνησίων τολμήρασαι*. Want ook anderen hebben niet kunnen bedenken, waarom Homerus van Palamedes zoo gansch stil is: inzonderheit Apollonius, die, gelyk wy by Filostratus lezen, daar over den geest van Achilles vraagde.

Dat nu wyders de Heer Kuster niet behoort onder het getal van zulken, die zich vergaapen aan alles, wat in de Schryveren, die zy uitgeeven, gevonden wordt; blykt daar aan, dat hy duidelyk zegt, en ook aanwyst, dat men in Suidas sommige woorden ziet, die niets betekenen; alleen, om dat ze qualyk geschreven waren in de boeken, van welke hy zich bedient heeft.

Doch ondertusschen merkt hy aan, dat in Suidas verscheide textplaatsen van oude Schryveren veel beter zyn bygebragt worden, dan in onze Hantschriften of Drukken.

Wyders toont de Heer Kuster, dat Suidas bywylen geen onderscheit maakt tusschen eenige personen, die de zelfde naamen voeren, daar zy nochtans waarlyk moeten onderscheiden worden. Ja, dat hy niet zelden verwart is in luiden van verschillende naamen; hun zaaken toeschryvende, die hen geenzins betreffen.

Noch vindt hy een merkelyk en verdrietig gebrek in Suidas, daar in bestaande, dat hy, quanswys tot verklaringe van een woordt, verscheide textplaatsen bybrengt; waar in

echter

echter dat woordt niet gevonden wordt. Doch het is waarschynlyk, dat deeze teksten hier en daar op den kant hebben gestaan: zulks men dit gebrek veeleer den uitschryveren, dan Suidas te wyten hebbe.

Maar, niet tegenstaande alle deeze mislagen, behelst dit werk van Suidas, zegt de Heer Kuster (en met reden) eene schat van geleertheit. Want hier in ziet men oneindige zaaken, nopende d'oude Geschiedschryvers, Redenaars en Dichters, die elders niet te vinden zyn: behalven noch zeer veele stukken en brokken van Schryveren, die de tyt vernietigt heeft.

Boven alle de sieraaden, die de Heer Kuster dit werk heeft bygezet, vertoonem zich aan 't einde twee bladwyzers, welke in de voorige drukken ontbraken. Het eerste gaat over de naamen en zaaken, waar van slegts by toeval gesproken wordt, en is van merkelyk gebruik. Het tweede raakt de Schryvers, die van Suidas worden aangetrokken, en is insgelyks van groote nuttigheit: niet alleen, om de textplaatsen van Suidas te vergelyken, maar ook, om aanstonts te kunnen vinden de overgeblevene stukken der Schryveren, die niet meer voorhanden zyn. Men ziet deeze bladwyzers zeer naaukeurig; uitgezeit, dat Menander de Geschiedschryver, eens of tweemaal niet onderscheiden is van Menander den Blyspeeler.

Voor de rest is deeze druk schoon in alle zyne deelen, en misschien beter, dan eenige andere van Grieksche Schryveren, die te Oxford uitgegeeven zyn.

II. HOOFDSTUK.

JOHAN. JACOBI CRAMERI D. & P.
ישראל תואל five THEOLOGIA
ISRAELIS, qua Goelis officium ac my-
sterium ad confirmandam Jesu Christi
Deitatem & Officium ex Hebræorum po-
tissimum scriptis proponitur. Cum in-
dicibus SS. Locorum & Rerum copio-
sissimis.

Dat is:

DE GODTGELEERTHEIT VAN
ISRAEL, waar in uit de Schriften der
Hebreen het Ampt en Geheim van den Goël
wordt voorgesteld: tot bevestiging der Godt-
heit van J. Christus, door J. JAKOB
KRAMER. Te Frankfort en Leipzig op
kosten van Joh. Nikol. Andreas 1705. in 4.
groot 115 bladen. Te bekomen by F. Halma.

H Eeft iemand lust, om van de geboorte,
opvoedinge, oeffeningen, en omgang met
een' reeks van geleerde mannen in verschei-
dene gewesten van Europe, wyders van de
vorderinge tot het Hoogleeraarsampt in
d'Akademie te Herborn, eindelyk van het
D d onty-

ontydig afsterven van den Heere Kramer, in den ouderdom van omtrent 29 jaaren, een omstandig bericht te hebben, hy leeze de lykrede, die de Heer Schram zynen amptgenoot ter eere gedaan, en de Drukker, waar-schynlyk om den Liefhebber dienft te doen, ter gedachtenisse van den overledenen voor dit werk gestelt heeft.

Zonder nu te spreken van zyne overzettingen en verzamelingen van verscheidene textplaatfen uit *Gemara Berachot*, *Massechet Peab*, *Mass. Schabbat*, *Mass. Jevammot*, *Mass. Negaim*, *Mass. Para*, en eenige Samaritaansche stukken: ook niet van sommige vertoogen en verhandelingen, alle noch niet uitgegeven; zal ik slegts zeggen, dat dit stuk na zynen doot is aan 't licht gebragt, diene-n-de wel inzonderheit tot bevestiging en opheldering der hoofdzaakelyke waarheden, noopende den persoon en het ampt van den Messias, tegen de Sociniaanen en Jooden. Ten welken einde hy dan in drie boeken, (die 't eerste deel van dit werk uitmaaken,) de waarachtige hoedanigheid van den ouden Goël uit de H. Schriften, en de voornaamste Joodsche Meesteren, ten toon stelt.

In 't eerste boek wordt verklaart, wat *Goël* in de grondtaale betekent: te weten eenen Bloetverwant, en wel zoodaanig eenen, die teffens ook het hart en de genegenheit van cenen bloetverwant heeft; om zynen nabestaande, wanneer hy in ongelegenheit geraakt, of onder de magt van een ander gevallen is, het koste wat het wil, in zyn' per-

perfoon en goederen te redden. Immers *Goël* wordt afgeleid van *Gaäl*, 't welk zegt *verlossen*, *verdeedigen*, en wel uit kracht van 't recht der verwantschap. Weshalven ook gezegt wordt, *Jes. XLIII, I. Vrees niet, o Israël* גאֵלְךָ, *ik heb u verlost: want gy zyt myne.*

Goël wordt dikwyls vertaalt door *Redemptor* en *Vindex*, de bequaamste woorden, die men tot verklaring daar van vinden kan: hoewel ze toch de hoedanigheid van den ouden *Goël* niet t'eenemaal uitdrukken. *Redemptor* zegt volgens zynen oorsprong, een' *Verlosser*, die iemand voor een' zekeren prys niet alleen redt uit banden en gevangenissen, maar zelfs wel * van den doot. Ook was *Redemptor* *litin* van outs by de *Rechtsgeleerden* iemand, die door gelt of verdrag het recht van anderen overnam, en het zyne maakte. *Vindex* is naar de verklaring van *Cicero*, een *Verdeediger*, *Verlosser*, *Strafpleger*, *Wrecker*: en meenen sommigen, dat dit woordt geheel en al met het *Hebreeusche Goël* overeen komt; 't welk nochtans mis is. Want hoewel een *Goël* onder de *Wet* zynen nabestaande niet alleen most vrymaaken en zyneg oederen *verdeedigen*, maar ook zynen doot straffen en wreken, zoo wordt het wortelwoord van *Goël* echter negens voor *straffen* of *wreken* genomen; en is derhalven

D d 2

ook

* *Virg. Si fratrem Pollux alterna morte redemit.*

ook *Goëlbadam*, *Num. xxxv, 19.* in zyne eige betekenisse niet een' *Bloetwreeker*, maar een' *Bloetvriënt*.

Een Goël nu most, volgens de Wet, de goederen en persoon van zynen nabestaande, wanneer hy zich uit armoede aan eenen vreemden verpant of verkocht hadde, lossen. *Levit. xxv.* En was daarenboven verplicht zynen doot, aan den dootslager te wreken, *Num. xxxv, 18--28.*

Dan om de kracht van het woort *Goël*, mitsgaders't geen de Goëls naar de wet doen moften, tot een recht gebruik te brengen, komt de Heer Kramer in het tweede boek tot den geenen, die dien naam by uitstekentheit draagt, namelyk de waarachtige Messias.

Immers dat verscheidene texten, inzonderheit die by *Jes. lix, 20.* op den Messias slaan, wordt van Kimchi, Abenefra, Abarbanel en meer anderen onder de Jooden toegestemt. Wyders zegt Maimonides, *Chilk. Melach. Cap. xi.* duidelyk, dat alle de Profeeten den Messias Israëls *Goël* genaamt hebben. Weshalven de Joodsche Meesters ook den tyt zynner toekomst, en de verlossing daar in te wachten, *Geoulla* noemen: waar van zy, neffens ons, zeggen, dat de verlossing uit Egypte, door den Goël Moses, een voorbeeld was.

Nu, gelyk niemant onder ons twyffelt, of de beloofde Messias is Christus Jesus, zoo zal hy ook niet vreemt vinden, dat Paulus (*Heb. ii, 14.* enz.) hem het werk van eenen *Goël*, en wel den geenen, dien deeze naam
in

in zyn volle kracht eigen is, zoo fierlyk als uitvoerig toepast. Want, als hy zegt, dat Christus het zaat van Abraham, en niet de Engelen aanneemt, moet men weeten, dat het grontwoort, *aanneemen* vertaalt [*επιλαμβάνει*,] in zynen aart en gebruik zegt *aantasten, helpen, verkrygen, zich toeëigenen, redden*; en ten dien aanzien overeen komt met לָקַח het wortelwoort van *Goël*. Zulks dat de woorden, *hy neemt het zaat van Abraham, en niet de Engelen aan*, zoo veel zeggen, als hy is de *Goël* van 't zaat Abrahams, en niet van d'Engelen.

Doch aangezien Christus buiten alle tegenpraak het gansche zaat van Abraham heeft aangenomen, en voor het zyne verklaart, (wordende in den text de tegenwoordige tyt slegts gebruikt, om de bestendigheid van die gunste aan te wyzen,) en de Zaligmaker nochtans omtrent 2000 jaaren na den doot van Abraham in den vleesche is verscheene, dient zulks tot een krachtig bewys voor zyne Godtheit: te meer, om dat men den naam van לְאֵשֶׁת לְרַבּוֹ den *Goël van Israël*; of *επιλήψιος τῷ πνεύματι Ἀβραάμ*, den *Aanneemer van 't zaat Abrahams*, in de H. Schriften niemant dan Gode alleen ziet toegevoegt; gelyk door den Schryver uit *Jes. XLI, 14.* en andere plaatsen breeder wordt voorgesteld.

Maar teffens toont het woort *επιλαμβάνει* by den Apostel, dat Christus een waarachtig mensch is; nadien het van hem gebruikt wordt tot verklaring van het Hebreufche *Gaäl*; 't welk, als wy gezegt hebben, Bloetver-

wantschap en Verlossing aanduidt. Want Christus konde onze Bloetverwant niet wesen, of onze Verlossing door den doot (gelyk nootzaakelyk was) te weeg brengen, dan in de menschelyke nature. Weshalven Paulus in 't gemelde hoofdstuk ook zegt: *Dewyl dan de kinderen des vleeschs en des bloets deelachtig zyn, zoo is hy ook derzelver deelachtig geworden; op dat hy door den doot zoude te niet doen den geenem die 't geweld des doots hadde, dat is den Duivel; en verlossen de geenem, die met vreeze des doots al hun leven der dienstbaarheid onderworpen waren. Want hy neemt de Engelen niet aan, maar het zaat van Abraham: en most overzulks den broederen in alles gelyk worden, op dat hy eengetrou en barmhartig Hoogepriester zoude wesen.* Namelyk de menschen, die zich aan de zonde hadden overgegeven, waren door de wet tot slaaven gemaakt, en onder de magt van den Satan gestelt. Christus nu wilde deeze, als zyn erfdeel en broederen, gelyk een' Goël betaamde, verlossen: 't geen d'Apostel met het woort *ἐπιλαμβάνεσθαι* [aanneemen] heeft uitgedrukt. Doch mits de vervreemding van dat erfdeel volgens het recht der wet geschiedt was, kon het ook niet anders dan volgens het recht der wet wederom geloft worden.

En, gelyk eertyts de lossing most geschieden door eenen Broeder of Bloetverwant, zoo was 't ook nootzaakelyk, dat Christus, om zyne broederen op eene betamelyke wyze, als een Goël te lossen, een waarachtig mensch wierdt;

wierdt; en wel zoo, dat hy de wet door lyden en gehoorzaamheit voldoen kon.

Maar om nader te toonen, dat het gansche geheim van den ouden Goël in deeze woorden begrepen is, moet men wel aanmerken, dat, gelyk een Goël eertyts verplicht was, zynen broeder, onder de magt van eenen vreemden geraakt, in vryheit te stellen, en zynen dootslager van gelyken te dooden, Paulus hier den Satan aanmerkt als een' onbermhartigen Heere, en teffens als eenen Dootslager; van wiens overheerschinge de Zaligmaker zyne broederen verlost, en aan welken hy de moortlust, in't smeeden van verscheidene konsten, waar door de doot in de werelt quam, en hy ook magt kreeg, hen voor altoos den doot te doen smaaken, door eenen schandelyken doot en geheele vernietiging, naar verdiensten gewroken heeft.

Die eertyts door armoede in slavernye gebragt was, kon zich zelve lossen, of zoo hy geene magt hadde zyn losgelt op te brengen, kon het van zynen broeder of bloetvriend gedaan worden. Doch uit deeze slavernye kon niemant zich zelve verlossen, om dat de wet door eene volstrekte gehoorzaamheit most volbragt worden. Ook was een bloot schepsel niet magtig zulks te doen, om dat de lossing eener ziele te kostelyk is, *Pf. XLIX, 8.* Zulks hier uit wederom blykt, dat Christus onze Goël niet wezen kon, ten zy hy indiervoegen mensch was; dat hy teffens boven alle menschen uitstak, dat is Godt, geopenbaart in den vleesche. En daarom zegt

Paulus niet alleen *Hand. xx, 28.* dat Godt de Gemeente heeft vrygemaakt door zyn eigen bloet : maar ook bekennen de Jooden duidelyk , dat Israël nimmermeer volkomen kon verlost worden , dan door Godt zelven. Immers dus spreekt R. Ammi in *Tanchuma* over *Deut. xxxii, 29.* Dewyl Israël in voorige tyden slegts verlost is door den dienst van menschen, gelyk door Mozes en Aäron uit Egypte , door Barak en Debora uit de handen van Sifera , door Samgar , den zoone van Anath , uit de magt der Midianiten , heeft men gezien , dat die verlossing niet bestendig was : maar Godt zal zyn volk eenmaal verlossen door zyne eige substantie , en dan zal het nooit weder in dienstbaarheid vallen.

De Schryver ondertusschen alles wat in den ouden Goël plaats hadde , zeer geschikt en geleert tot den Zaligmaker overbrengende , laat zich uitvoerig hooren over den tyt , in welken deeze Goël , naar 't zeggen der Jooden zelve , verschynen most : en verder over alles , wat in de verlossinge , door hem aangebragt , staat waar te nemen.

Dat een Goël volgens de wet den dootslager zynes broeders of bloetvrients most vervolgen , en , was het mogelyk , ombrengen , hebben wy alreede ter loops aangewezen : en uit dien hoofde kan men *Goël badam* vertaalen *Bloetwreeker* , hoewel die woorden anders in hunne eige betekenisse niets meer zeggen , dan een nabestaande Bloetvrient.

Dat Christus ook in dien opzigte onze Goël is , als die ons bloet gewroken heeft

aan den Satan , die een dootslager en moorder van den beginne genaamt wordt , is insgelyks in 't voorbygaan aangeroert. Doch de Schryver spreekt 'er uitvoerig van ; wederom aanwyzende , dat zulks geenzins geschieden kon , dan van eenen , die teffens Godt en Mensch was, En dus wordt het eerste deel besloten.

In 't tweede ziet men zes verhandelingen ; dienende tot nader verklaring van Christus Middelaarsampt , en verder bevestiging van zyne Godtheit : waar in de Heer Kramer ook gansch duidelyk aanwyst , dat de Vaderen en Geloovigen des Ouden Testaments daar van ten volle overtuigt , en de Joodsche Meesters niet onkundig waren.

D'eerste verhandeling dan draagt het opschrift van *Israëls Wachter* ; de tweede van *Israëls Godt* ; de derde van *Israëls Behonder* ; de vierde van *Israëls Leidtsman* ; de vyfde van *Israëls Koning* ; de zesde van *Israëls Leermeester*.

De twee laatste verhandelingen , mitsgaders het derde boek van den Goël , heeft de Schryver , mits zyn ontydig afsterven , onvoltooit gelaten : zulks die door zynen broeder , den geleerden Heere Jo. Rudolf Kramer , welverdient Professor der Hebreeusche taale in de Hooge Schoole te Zurich , naderhand zyn opgemaakt.

III. HOOFDSTUK.

FRANCISCI BAYLE' *Convenatis Bononiensis, Med. Doct. & in Studiorum Univerfitate Tolofana Lib. Art. Prof. INSTITUTIONES PHYSICÆ, ad ufum Scholarum accommodatæ.*

Dat is:

NATUURKUNDIGE LESSEN, ten dienfte der aankomende Jeugt, door FR. BAYLE', Geneesmeester en Hoogleeraar der Vrye Konften in d' Akademie van Thouloufe. Te Frankfort by Mart. Hermsdorf 1703. in 4. drie stukken; t'zamen groot 251 bladen. Met Koperstukken.

DE vermaartte Schryvers, die de Jeugt in de kennis der natuurlyke dingen hebben zoeken te vorderen, veroorzaaken hun meest al groote moeite.

Want gemerkt niet weinige van dezelve zich gelegd hebben op eenig byzonder voorwerp, en dat verhandelt volgens de verschillende gronden, by hen opgevat; staat een Leerling telkens verlegen, ten zy hy iemand aantrefte, die de meeningen deezer Schryveren,

veren, door bequaame verklaringen tot een eenig beginsel; of eene algemeene onderstelling weet te brengen.

Die nu in 't algemeen van de Natuurkunde geschreven hebben, houden veeltys geene bequaame orde, behalven dat zy veele dingen voor waarachtig te boek stellen, die of twyffelachtig of valsch zyn; schoon zy zich inbeelden van alle vooroordeelen t'eenemaal vry te weezen. Ik zwyge nu, hoe zy veele zaaken niet eens hebben aangeroert, die nochtans noodig zyn geweten te worden.

Dus dient het tot aanpryzing van dit werk, dat de Heer *Fr. Baylé* daar in een' zeer goeden rang houdt: dat hy ook verscheidene dingen ontdekt, waar aan anderen niet eens gedacht hebben: en eindelyk, dat hy de verschillende gevoelens der Filosofen, over het zelfde onderwerp, tot een eenig beginsel brengt.

Hy neemt zynen aanvang met eene verhandeling over de Beginfelen eens Natuurlyken Lichaams, en zegt teffens, welke die zyn.

Vervolgens komt hy tot de Eerste Stoffe, [*Materia Prima*] en het gevoelen der oude en nieuwe Filosofen daar omtrent.

Wyders tot de Zelfstandige Gedaante, [*Forma Substantialis*:] waar omtrent hy aanmerkt, dat *Anaxagoras* ten onrechte van *Aristoteles* berispt wordt.

Hier op ziet men eene verhandeling wegens de Natuur en de Konst.

Verder spreekt de Schryver van de Plaats en het Leedige.

In

In de zesde verhandeling omtrent de Beweging, is hy vry wytloopig: omdat (gelyk Aristoteles zeer wel zegt) de kennis der beweginge een' Filosoof ten hoogsten van nooden is: nadien de geenen, die van de beweginge onkundig zyn, ook teffens moeten onkundig wezen van de gansche Nature. Want door de beweginge worden de stofelyke deeltjes ontbonden en vereenigt: door de beweginge krygen de lichaamen hunne gestalte: door de beweginge geschiedt alle verandering in dezelve. Overzulks onderzoekt de Schryver d'oorzaak der beweginge: haare eigenschappen en byzondere soorten. Ook brengt hy verscheidene dingen by, nopende de reden en wyze der Weerstuitinge: en gaat van daar over tot de beginselen der Weegkunde*.

Verder spreekende van de tastbaare lichaamen, verklaart hy de natuur en eigenschappen der warme, koude, vochtige en drooge dingen; mitsgaders de in- en uitwendige oorzaken der droogte en vochtigheit. Vervolgens spreekt hy van de beweginge en ruste der vaste lichaamen in de vloeibaare.

Daarenboven handelt hy van het onderwerp des Lichts: van de doorschynende en niet doorschynende, als mede van de dunne en dikke lichaamen. Dewyl het onderwerp des Lichts eene stof is, die in kleine ronde bolletjes bestaat, en dat die bolletjes zeer snel moeten bewegen worden, kan het Licht niet stralen dan door

* *Mechanica.*

door lichaa men die rechte gaatjes hebben, om dat de beweging van die bollerjes in bogtige gaatjes aanstonts gestremt wordt.

In glas schynt het Licht door het gansche lichaam te komen; maar dat zulks niet waar zy, blykt aan de Weërstraalinge, die geene andere oorzaak heeft, dan dat eenige straa len vallen op de vaste deeltjes, die haar te rug kaatsen.

Welke en hoedanige uitwerkingen kon nen ontstaan uit de Weërstraalinge* en Ver breekingē † des Lichts, door het verstrooien of vergaderen der straa len, wordt duidelyk verklaart. Insgelyks hoe men Vergrootgla zen zal maaken.

Hier na handelt de Schryver in twee dee len wat meer stukswyze van de Natuurkun de. 't Eerste deel behelst twee boeken, waar van het eerste gaat over de Hoofststoffen ‡; en hoe die moeten aangemerkt worden, zoo in zich zelve, als ten aanzien van onze zinnen. Het tweede over de Werelt; des zelfs oor sprong, ondergang, en geduurige verande ringe. Dus wordt ook gesproken van den Hemel en de hoofststoffelyke lichaa men §: als mede van derzelve grootte ✖, gestalte en stant, die zy ten aanzien van malkanderen, en ten opzigte van de hemelsche lichaa men hebben. Wyders spreekt *Bayle* van de veelvuldige verdeelingē des Tyts, van 't lengen en kor-

* *Reflexio.* † *Refractio.* ‡ *Elementa.*
§ *Corpora elementaria.* ✖ *Moles.*

412. III. Hoofdst. BOEKZAAL

kotten der dagen, van de verscheidenheit der Luchstrecken, en wat dies meer is.

Noch maakt hy gewag van de Zwaarte en Lichtheit; van het Aantryk en deszelfs gestalte; mitsgaders van d'oorzaaken zyner vruchtbaarheid en onvruchtbaarheid: desgeelyks wat omtrent de oppervlakte en d'inwendige deelen van het aantryk zy waar te nemen.

Verder laat de Schryver zyne gedachten gaan over de verscheidene hoedanigheden der Wateren; over de Springbronnen; over de Zee en haare hoogte, diepte, algemeene en byzondere bewegingen, mitsgaders haare draaikolken.

In het tweede deel van de Natuurkunde in 't byzonder spreekt hy van de Planten, en hoe het voedsel, haar van buiten toegebragt, inwendig gekookt en verspreit wordt. Ook ziet men hier de verscheidene oorzaaken haarer veranderingen.

Vervolgens wordt gesproken van het Dierlyke Lichaam, en zyne deelen. Ook ziet men aangemerkt de deelen die slegts in sommige dieren gevonden worden; voor zoo verre, namelyk, als die iets kunnen toebringen tot de kennis van het lichaam der dieren in 't gemeen, en dat van den mensch in 't byzonder; tot wiens gebruik alle dingen geschapen schynen.

Ondertusschen vindt men hier de werktuigelyke bedieningen * van deeze deelen, en op

* *Functiones Mechanicae.*

op welk eene wyze die volbragt worden. Teffens maakt *Boyle* gewag van den sterken aandrift der Geesten, en hoe het by komt, dat de hersenen, die gansch week zyn, en het breinvlies*, dat zeer dun is, daar door niet gebroken worden: eene zwaarigheid, waar aan men te vooren weinig gedacht heeft.

De Schryver, boven dit alles, iets zeggende van den Omloop des Bloets, en hoe die veroorzaakt wordt door de gesteltonisse des harte en der vaten, komt tot de Vochten, en vervolgens tot den aart, eigenschappen, oorzaaken, werkplaatfen en kleins-tuigen † der Geesten.

Hier op wordt gehandelt van de Vermogens, waar door de werktuigen van het dierlyke lichaam hunne bedieningen verrichten.

Noch spreekt *Boyle* van de Voortbrenginge der dieren, en de zwaarigheden, die in de gevoelens der oude en nieuwe Filosofen daar omtrent gevonden worden: toonende met eenen, dat de bequaamheit der dieren, om huns gelyken voort te brengen, ontstaat uit hunne voedinge.

Daarenboven ziet men aangewezen, hoe een Kieken wordt voortgebracht in een volkomen ey: wat het mannetje doet tot de voortbrenging, en wat het wyfje. Wyders, welke de deelen van een ey zyn, en hoe het met der daat een Kieken wordt.

Verder ziet men aangetoont, hoe een dier
wordt

* *Pie matris membrana.* † *Colatoria.*

wordt voortgebracht in een onvolkomen ey: en dus handelt de Schryver van de gekorvene diertjes*, en hunne byzondere foorten: onderzoekende by die gelegenheit, hoe de gekorvene diertjes hunne eyeren voortbrengen, en waar zy die nederleggen, om veilig te wezen, en in beweginge te kunnen komen: insgelyks, welke veranderingen die eyeren, en de diertjes daar uit komende, onderworpen zyn.

Wyders wordt gesproken van de dieren, die levendig voortkomen, en wel inzonderheit van de redelyke, dat is, van de menschen; en dus ziet men hier de gesteltenis der Teelleden, zoo in man als vrouwe: mitsgaders de reden, waarom d'eene vrou vruchtbaar is, en d'andere niet.

Hier na volgen d'oorzaaken der veranderingen, die de dieren, en inzonderheit de menschen, in hunne byzondere leeftyden te lyden hebben; en hoe zy nootzaakelyk moeten sterven, of door ouderdom, of door ziekte.

In de ziekte zyn verscheidene foorten, die nader verklaart worden. Doch gemerkt de Koorts wel de gemeenste oorzaak is van 's menschen doot, heeft de Heer *Baylé* goet gevonden daar van zeer wytluftig te handelen.

* *Insecta.*

IV. HOOFDSTUK.

Le DROIT de la NATURE & des GENS, ou *Systeme General* des Principes les plus importants de la *Morale*, de la *Jurisprudence*, & de la *Politique*. Traduit du Latin de feu Mr: le Baron de PUFENDORF, par *Jean Barbeyrac*: Avec des Notes du Traducteur, & une Préface, qui sert d'introduction à tout l'Ouvrage.

Dat is:

Het *RECHT* der *NATURE* en der *VOLKEREN*; of een Algemeen t'Zamenstel van de voornaamste beginselen der Zedekunst, Rechtsgeleertheit, en Staatskunde. *Vertaalt uit het Latyn van wylen den Heere Baron de PUFENDORF*, door *J. Barbeyrac*. *Met d'aanmerkingen van den Overzetter*, en *éene Voorrede*, dienende tot aanleiding van het gansche Werk. *t'Amsterdam by Hendrik Schelte*; 1706, in 4. twee stukken, t'Zamen

E e groot

*groot 146 bladen. Met Privilegie der
Staatcn van Holland en Westvrieslant.*

Ziet men op de sierlykheit deezer overzettinge , op de kracht der uitdrukkingen , (die immers zoo goet zyn , als die van den Baron *Pufendorf* zelveu ,) of wyders op de fraaiheit der aanmerkingen , waar by de text nader wordt opgeheldert , of den Leezer aanleiding gegeven , om zyne gedachten over deeze en geene zaaken verder te laten spelen ; het een en ander is zoodanig , dat het buiten twyffel zyne Majesteit van Pruisfen , aan wien het door den Heere *Barbeyrac* is opgedragen , zeer wel gevallen zal.

Dan om iets meer te zeggen van dit boek , 't geen in twee deelen bestaat , zal ik beginnen met de Voorrede des Overzettens , die , uit aanmerkinge , dat het werk van den Heere *Pufendorf* voor het grootste gedeelte , of wel geheel en al op de Zedekunst uitloopt , daar in , om zoo te spreken , eene histori van die wetenschap opgeeft ; in zoo verre , namelyk , als het bestek eener Voorrede kon toelaaten.

De Heer *Barbeyrac* dan getoont hebbende , dat yder redelyk mensch bequaam is tot de oefening der Zedekunde , en dat alle zwaarigheden , daar in voorkomende , zoo licht en bondig op te lossen zyn , als de dingen van de Meetkunst , onderzoekt , waarom deeze wetenschap zoo zeer verwaarloost , en
welk

welk d'oorzaak zy, dat zoo weinigen toeleggen, om die te hanthaven. Hy vindt de reden daar van in de gebreken, die de menschen in 't gemeen hebben.

De waare of ingebeelde behoeften van het leven, de gewaande belangen, de quaade voorbeelden, de bedorve gewoonten, de vooroordeelen der jeugt, de ongeregelde driften, en wat dies meer is, trekken hen telkens af van de beschouwinge van hunnen waarachtigen plicht.

Wat was wel billyker, dan dat de bedienaars der heilige dingen, en in 't gemeen alle lieden van Letteren, zich begaven tot de Zedekunde? Echter blykt duidelyk, dat noch deeze, noch geene zulks gedaan hebben. Want wat de Heidensche Priesters aangaat, men ziet uit gewyde en ongewyde Schryveren, dat ze zich weinig aan deeze wetenschap hebben laten gelegen zyn; even, als of d'oeffening daar van tot den Godtsdienst niet eens behoorde. En daarom zegt Laktantius* *In den Godendienste der Heidenen wordt niets geleeraart, 't welk vorderlyk zy tot een redelyk en deugtzzaam leven, of tot een grondig onderzoek van de waarheit: maar alleen, welk een uiterlyk gebaar men te houden hebbe.*

Onder de Jooden waren de Priesters en Leeraars der Wet, na de Babylonische gevangenis, enkel bezig met het Burgerlyke Recht, of de Kerkgebruiken; en ten

* *Lib. IV. c. 3. n. 1, 2.*

tyde van onzen Heilandt zoo vol dwaalingen omtrent de Zedekunde, dat het zich zelve schaamde.

Christus en zyne Apostelen herstelden de Zedekunst in zyne volkome zuiverheit, overeenstemmende met de gezonde reden, en yders waarachtige belangen.

Maar al in de dagen der Apostelen begonnen verscheidene menschen deeze zuivere en heilige Zedeleer te bederven: en hoedanige verwarde denkbeelden men daar van gehad heeft in de volgende eeuwen, blykt uit de Voorrede van den Heere *Barbeyrac* overvloedig.

Men ziet ook uit de Schriften der zoogenaamde Outvaderen, dat ze voor het grootste gedeelte zyn bezig geweest met eene bespiegelende Godtgeleertheit, of wel met de Kerkelyke tucht. Want zelden spreken zy van het zedelyke, als by toeval, en dan noch vry ruuw, en zonder orde. Hunne vertoogen, somtyts over het zedelyke gedaan, zyn opgesmukt met zulk eene menigte van verbloemde spreekwyzen, dat zy de waarheit als verstaan, en, recht ingezien, weinig pits hebben. Ook zyn verscheide hunner stellingen omtrent het zedelyke gansch vreemt; gelyk de Heer *Barbeyrac* duidelyk aanwyft; toonende uit de stukken van Athenagoras, Klement d'Alexandriener, Tertulliaan, Origenes, Cypriaan en meer andere, gedurende de zes eerste eeuwen, dat ze van de Zedekunst weinig verstaan hebben.

Naderhant is die door het bygeloof en de ge-

geweldenaryen der Roomsche Bisschoppen, die eene gedrochtelyke Leere invoerden, noch meer verbastert.

En of wel by de laatste Reformatie, door eenige geleerde en godtvruchtige lieden, met de zuiverheit der Leere, ook de Zedekunst merkelyk herstelt is, nochtans zyn 'er groote misslagen in gebleven, blykende, onder anderen (zegt de Heer *Barbeyrac*) aan die onredelyke stellingen wegens de zoogenaamde Ketteren, die, hoewel in het Pausdom verfoeit, nochtans van sommige hardebollen wederom zyn ter baane gebragt, en die, zoo d'Overigheid de hant daar aan leenen wilde, als eertyts te Geneve geschiedt is, van zeer quaaide gevolgen zouden wezen.

By onzydige Liefhebbers der waarheit en deugt zal het werk van den doorluchtigen Heere *de Groot*, nopende *het Recht des Oorlogs en Vredes* in hoogachtinge blyven, en echter is het niet alleen van de Pausgezinden onder de verbodene boeken gestelt, maar verscheidene onder de Protestantsche Kerkelyken, in plaats van den Schryver te danken, hebben zich daar tegen aangekant, en het zelve afzienlyk zoeken te maaken.

Maar de Heer *Barbeyrac* dus wytlustig gesproken hebbende van de Zedekunde onder de Kerkelyken, gaat verder aanwyzen, wat lot zy gehad heeft onder de Leeken; toonende met weinige woorden, wat daar omtrent goet of quaat geweest zy by de Chaldeen, Egyptenaars, Persiaanen, Chineezen, Grieken en Romeinen.

Wyders geeft hy een gezicht van de vermaartste mannen, die in de voorlede eeuw van de Zedekunst gehandelt hebben. Deze waren *Grotius*, *Selden*, *Hobbes* en *Pufendorf*.

Het boek van *Selden* onder het opschrift van 't *Recht der Nature en der Volkeren naar de meeninge der Hebreen*, is slegts een t'zamenstel van de gevoelens der Rabbynen, die geenen anderen gront hebben, dan dat Godt aan Noah zeven geboden gegeven heeft, die alle menschen onderhouden moften. Daarenboven vindt men zyne denkbeelden vry gebrekkelyk en verwart.

Hobbes redeneert in zyn' *Burgerstaat* en *Leviathan* doorgaans als een schrandere geest; doch erkent geene de minste natuurlyke gerechtigheit, maar doet alles afhangen van den wille der Oppermagt; zulks ook de wetten van den Godtsdienst, naar zyne gedachten, niemant verbinden, ten zy ze door d'Oppermagt bekrachtigt worden. En dus strekken zyne beginselen slegts tot eene volflage geweldenary, zonder eenig vast denkbeeld van Deugt of Ondeugt.

Wat de Hr. *Grotius* aangaat, zyn werk van 't *Recht des Oorlogs en Vredes* wordt by menschen van oordeel voor gadeloos gehouden. Zyn voornaamste oogmerk daar in is geweest, te doen zien, wat de volken, of hunne Regeerders malkandren schuldig zyn; en spreekt derhalven van de wezentlykste stukken der Natuurlyke Rechtsgeleertheit en eene goede Staatkunde; als me-

de

de van de plichten van byzondere perſoonen. Dan mits dit wel meeft geſchiedt is, om daar op de vryheit van 't krygvoeren te bouwen, mag men zeggen, dat zyn werk, ('t geen hy zelf maar voor eene ſchetſe heeft uitgegeven) juist niet alles vervat, wat in de Natuurlyke Rechtsgeleertheit te ſtade komt.

Doch de Hr. SAMUEL PUFENDORF * ondernam van de Natuurlyke Rechtsgeleertheit een volkomen lichaam te maaken, en zulks op den trant van *Grotius*; zoo dat men kan zeggen, dat'er in het burgerlyke leven niet een eenige plicht is, of hy heeft 'er ten minſten de voornaamſte gronden van aangewezen; en dat 'er niets kan voorvallen tuſſchen de Vorſten en Volken, ten aanzien van 't Recht des Oorlogs en Vredes, of hy heeft 'er Regelen op gegeven.

E c 4

't Is

* Deze beruchte Heer was afkomstig uit het Markgraaffſchap *Meiſſen*. Zyn Vader, Grootvader, en Oomen van 's vaders en moeders zyde waren Predikanten onder de Lutherschen geweest. Hy hadde zich wel eer geoeffent onder den vermaarden *Erhard Weigel* te *Jéne*, en wierdt in den jaare 1661 door den Keurvorſt van de Palts tot Hoogleeraar te *Heidelberg*, en naderhant door den Koning van Zwede te *Lunden* in 't Lantschap *Schonen* beroepen. De Zweetiſche Majesteit maakte hem vervolgens zyn Hiſtorifchryver en een' zynen Raaden. Eindelyk wierdt hy in het jaar 1686 door den overleden Keurvorſt van Brandenburg aangezocht, en in de zelfde ampten geſtelt. Kort voor zynen doot, die in 't jaar 1694 te Berlyn voorviel, is hy Baron gemaakt.

422 IV. Hoofdst. BOEKZAAL

't Is zeker , dat 'er zeer weinige boeken in de werelt zyn , waar uit alle foorten van menschen zoo veel voordeels kunnen trekken ; als uit dit van den Heere *Pufendorf* ; 't zy om hun leven in 't byzonder wel te regelen ; 't zy om een goet begrip te krygen van zeer veele zaaken , die daaglyks voorkomen , en waar van men veeltyts niet kan na-laaten by eerlyke lieden te spreken.

Men zal daar in vinden een groot getal denkbeelden van voornaame dingen , waar toe de menschen van nature verplicht zyn ; 't zy ten aanzien van zich zelve , 't zy ten aanzien van Godt en hunne Naasten ; dat 's te zeggen , men zal daar uit leeren , 't geen iemand noodig is , om den naam van *Mensch* met recht te kunnen verdienen : eene wetenschap , die , hoewelze de voornaamste , en van de uiterste nootzaakelykheit is , echter by de meesten niet gevonden wordt.

De Hr. *Pufendorf* dan handelende van de Zedeplichten , begint van de gronden , waar uit die vloeien. Hy wyft aan , dat het menschelyke leven geregelt wordt door de *Zedelyke Wezens* * dewelke hy bepaalt te zyn zekere wyzen , die van de verstandelyke wezens , tot eene goede leidinge van de willekeurige bedryven der menschen , aan de natuurlyke zaaken of bewegingen gehecht zyn. Hy verdeelt wyders dezelve in hunne verscheidene foorten , om zich in het vervolg

* *Entia Moralia.*

zoo wel van deeze verdeelingen, als van de spreekwyzen daar in gebruikt, te kunnen bedienen. Zoo iemand zich slooten mogt aan zyne bewoordingen, hy wil liever buiten den gemeenen trant gaan, (nochtans altoorens verklaarende, wat hy verstaat,) dan door eene lange omschryvinge de zaaken, die hy voorheeft, zynen Leezer verdrielyk maaken. Ook brengt hy t' zyners verdediging by eene textplaats uit Cicero, * behelzende, *dat men aan nieuwe zaaken nieuwe benaamingen moet geeven*. Wyders toont hy, dat de geenen, die stellen, als of in de Zedeleere zoo veel zekerheits niet was dan in andere wetenschappen, inzonderheit de Wiskunde, om dat men daar van geene betoogingen doen kan, en alles, 't geen wy des aangaande schryven of spreken, slegts eenige waarschyndlykheit heeft, verre van den weg zyn: teffens ook onderzoekende d'eigenschappen der menschen, die tot het zedelyke betrekkeelyk zyn; namelyk, het Verstant en den Wille: waar na de zedelyke doeningen breeder worden aangewezen; mitsgaders verklaart, naar welken regel men daar van moet oordeelen, te weten, naar de wet; die vervolgens in haaren aart en eigenschap wordt voorgestelt. Dus hebt gy kortelyk den inhoud van 't eerste boek.

Maar met stilzwygen kan ik niet voorbygaan, dat de Heer *Barbeyrac* op dit en de

* *De Fin.* l. 3.

volgende boeken verscheidene aanmerkingen maakt, over eenige textplaatfen uit Grieken en Romeinen, door den Heere *Pufendorf* aange trokken; waarby te zien is, dat de gemelde Heer *Pufendorf*, (anders een man van groote bequaamheit en onvermoeiden yver) omtrent de grondtexten zoo naau niet gelet heeft op den samenhang der reden, als wel behoort hadde.

Ook vindt men in dit eerste boek eene zeer fraaie aanmerking van den Heere *Barbeyrac* over de woorden van *Plutarchus*, die de Heer *Pufendorf* bybrengt, en aldus luiden: *Αλλά πόλις ἂν μοι δοκῆ μάλλον ἰδίῳυς χωρίς, ἢ πολιτεία τῆς περὶ Θεῶν δόξης ἀναιρεθείσης παντάπασι, σῶσαῖν λαβῆν, ἢ λαβῆσα τηρῆσαι.* Dat is: *Ik geloove, dat men veel eer eene stadt in de lucht zoude kunnen stichten, dan een' Burgerstaat oprechten of in wezen houden zonder het gevoelen eener Godtheit.* Immers de Heer *Barbeyrac* verklaart daar, welk een gebruik de Godtsdienst heeft in het menschelyke leven, en dat die de eenige gront is van onze onderlinge gezelligheit. Dat de Schaamte, de Eerbaarheid, de Goede Trou, maar voor hersenbeelden en ydele benaamingen zouden doorgaan; en alles in de grootste verwarring raaken, indien het gevoelen eener Godtheit wierdt weg genomen. Dat de tydelyke straffen, de plegtige eeden, de glori van getrou te blyven, d'erken tenis van de moeite, by d'Oppermagten genomen, om ons uit d'ongemakken van den Natuurlyken Staat te redden, niet genoeg zouden

we-

wezen, om de Burgers binnen de paalen van hunnen plicht te houden : vervolgende deeze stoffe elders verder , en aanwyzende , dat de Heer *Bayle* het spoor byster is , als hy stelt , dat een Burgerstaat van Godtsverzaakeren al zoo geregelt zoude konnen wezen , dan van Heidenen.

In 't tweede boek wordt gehandelt van den Natuurlyken Staat , en hoe men dien moet aanmerken. Insgelyks van de Natuurlyke Wet in 't gemeen. Wyders van de Plichten der menschen omtrent zich zelve , zoo ten aanzien van hunne Ziel als Lichaam. Noch ziet men hier fraaie dingen van den Heere *Barbeyrac* , wegens het beginsel der Gezelligheit ; dienende tot nader verklaring en bevestiging van 't geen zyn Schryver maar kortelyk gezegt hadde.

In 't derde boek vertoont de Heer *Pufendorf* de Plichten der menschen omtrent hunne Naasten. Niemand mag zyn evenmensch of zyne goederen beschadigen : en byaldien zulks geschiedt , is hy gehouden de schade te vergoeden. Alle menschen zyn van nature gelyk ; doch deeze gelykheit is in de Burgerstaaten weg genomen. Want de magt van gebieden , die slegts een , of maar weinigen daar in verkregen hebben , onderstelt noodzaakelyk een verplichting van gehoorzaamheit ; en dus is 'er een merkelyk verschil tusschen de geenen die regeeren , en die geregeert worden. Dan nademaal 'er ook in den Burgerlyken Staat ongelykheit is tusschen Medeburgers , niet alleen ten aanzien van
ceni-

eenige waardigheid , maar ook van zekere magt over anderen , toont de Heer *Pufendorf* , dat die ten deele haaren oorsprong heeft uit den aalouden staat der Huisvaderen , en ten deele uit de Burgerlyke Regeeringe. Want de Huisvaders , als hoofden van 't gezin , hebben de magt over hunne Vrouwen , Kinderen en Slaaven , by 't oprechten der Burgerstaaten behouden ; hoewel op veele plaatsen niet zonder merkelyke bepaalinge. Voor de rest , indien 'er noch eenige ongelykheit is tusschen Medeburgers , ten aanzien van de magt des eenen over den anderen , die ontstaat , of uit eenig openbaar ampt , waar by iemand door d'Oppermagt een gedeelte van de regeeringe is toevertrouwt , of uit een zonderling voorrecht , waar mee d'Oppermagt hem begunstigt heeft.

In dit zelfde boek spreekt de Heer *Pufendorf* ook van de plichten der Heusheit of Bescheidenheit ; aanwyzende , hoe redelyk het zy , dat de menschen , buiten hunne schade , malkanders voordeel zoeken.

Hier toe schynt te behooren , dat een Vorst of Volk de koopmanschappen van andere Volken door zyn gebiet laat voeren , om die elders te verhandelen ; en zulks wel zonder eenigen Tol. Nochtans zyn 'er verscheidene redenen , waarom een Vorst van goederen , die men te Lande door zyn gebiet voert , een maatigen Tol mag nemen.

Want , behalven dat het billyk is , dat hem de schaade aan wegen , bruggen , dyken , enz. eenigzins vergoedt worde , zoo kan

kan men hem met reden niet weigeren iets van de winste mede te deelen, omdat hy onze koopmanschappen beschermt, en dat wy het gemak en voordeel van den naaften weg genieten.

Maar of een Volk of Vorst ook Tol mag nemen van goederen, die buiten zyne schade door eene Zeestraat gevoert worden, is wat moeielyker te zeggen. De Schryver meent, neen: ten waare hy ten dienste der kooplieden eenige kosten deede: by voorbeeld, dat hy in die Straat bakens onderhielt, nachtvieren deede stookten, of die schuimde van Rooveren. 't Is ook niet geheel buiten reden, dat iemand de gelegenheit van zynen Staat waarnemende, eenig voordeel zoekt uit zyne Wateren, gelyk anderen uit hunne Landen. Doch alle deeze en dergelyke redenen zouden, naar 't zeggen van den Heere *Pufendorf*, niet genoeg zyn om Tol te nemen van een volk, wiens landen boven en beneden aan die Zeestraat paalen, of wiens welstant en buitenlandsche handel geheel en al van 't gebruik van die Straat afhangt. Om dit nader aan te dringen, worden eenige voorbeelden bygebragt. Dan de Heer *Barbeyrac* duidelyk ziende, dat de Baron *Pufendorf* hier het oog heeft gehad op den Tol, die de Koning van Denemarken doet betaalen in de *Zont*, en dat hy, ten tyde als dit werk wierdt uitgegeven, Hoogleeraar te *Lunden* in *Zwede* was, twyffelt niet, of de gemelde Heer *Pufendorf* heeft zyne *Zweetsche* Majesteit met deeze stelling wat zoeken te streelen, en gaat

gaat ze derhalven wat nader onderzoeken: Verder wordt in dit boek gesproken van de Verbintenissen; en zonneklaar aangewezen, dat het verzaaken eener Godtheit alle natuurlyke verbintenis weg neemt; waarop de Heer *Barbeyrac* vervolgt; 't geen hy over het eerste boek begonnen hadde. Hy toetst ook, of men met *Pufendorf* mag stellen, dat de Godtverzaakers moeten gestraft worden.

In 't vierde boek wordt gehandelt van de Verbintenissen, die uit Woorden of Tekenen spruiten: van den Eedt: van de magt der menschen over andere schepselen: van den oorsprong en het voorwerp des Eigendoms: van d'Inneming, of Aanvaarding: van iemants recht op het goet van anderen: van Testamenten, of uiterste Wilschriften: van Opvolginge by versterf: eindelyk van de Verbintenissen, die onmiddellbaar uit het recht van Eigendom vloeien.

Hy stelt in het eerste Hoofdstuk, dat 'er gevallen kunnen zyn, die iemand toelaten de waarheit te verbergen, of die eenen draai te geven: te weten, als men dus doende enig goet ziet te bereiken, en het recht van anderen niet benadeelt. Dan gemerkt dit by sommigen wat vreemt luidt, gaat de Heer *Barbeyrac* dat in 't breede beveltigen; en 't zou, myns oordeels, moeielyk vallen hem te weerleggen.

De zelfde Heer *Barbeyrac* geeft ook eenige aanmerkingen op den Eedt, door Josua aan de

de Gibeoniten gedaan : bybrengende zekere tekstplaats uit den Heere *Klerk* tot wederlegginge van *Grotius*.

't Vyfde boek geeft een gezicht van den Prys of de Maate der dingen : van de * Verdragen , die den prys der dingen onderstellen : van Koop en Verkoop , van Huuring en Verhuuring : van Leening : van Maatschappye ; en , met een woort , van alles , waar omtrent eenig verdrag plaats heeft. Men vindt hier wederom ichoone zaaken van den Heere *Barbeyrac* over den Woeker. Ook ziet men aangewezen , dat de Hr. *Pufendorf* op verscheidene plaatsen *Grotius* niet wel verstaan heeft.

In 't zesde boek wordt gesproken van het Huwelyk , en onderzocht , of , en hoe verre de menschen verplicht zyn een huwelyk aan te gaan , en huns gelyken voort te brengen : wyders , wat de burgerlyke wet daar omtrent doen kan. Dat de heerschappy van een' man over zyne vrou uit de nature spruit , zonder eenig tusschenkomend verdrag , of de vrywillige onderwerpinge eener vrouwe , wordt van den Heere *Pufendorf* niet geloofd , om dat de natuur alle menschen gelyk stelt. Hier op onderzoekt hy de wettelyke oorzaken der Echtscheidinge ; en wat van de huwelyken tusschen Bloetvrienden zy. Het tweede hoofdstuk gaat over de Vaderlyke en Meesterlyke magt , mitsgaders haaren oorsprong. By die gelegenheit weder-

* *Contractus*.

derlegt de Hr. *Barbeyrac* het gevoelen van den Ridder *Filmer*, die stelt, dat de Vorsten gevolgt zyn in alle de rechten, die d'Ouders van nature over hunne kinderen hebben.

In 't zevende boek ziet men de bewegende oorzaak van 't oprichten der Burgerſchappen; haare innerlyke geſteltenis: den oorsprong des Oppergebiets, en de verſcheidene wyzen op welke dat verkregen wordt. Van de bewegende oorzaake van 't oprichten der Burgerſchappen ſpreekt de Hr. *Barbeyrac* uitvoerig, en brengt eenige texten by uit de ſchriften van de Heeren *de la Bruyere*, *Bayle*, en *Klerk*. Men vindt hier ook eene verdediging voor *Hugo de Groot*, tegen d'aanmerkingen van den Heere *Jo. Fred. Gronovius*.

In 't achfte boek wordt gehandelt van de voornaamſte deelen van 't Oppergebiet; te weten van het recht der Oppermagt om wetten te maaken: deſgelyks om haare onderdaanen in gevaar te ſtellen tot verdediging van den Staat: wyders om die aan lyf en leven te ſtraffen; ter zaake van misdryf: verder om de trappen van yders waardigheid te regelen: boven dit alles van het Recht des Oorlogs: van de Verdragen, ſtrekkende tot Vrede: van Verbonden en Verdragen, die gemaakt worden buiten kenniſſe der Oppermagt. Waar na noch onderzocht wordt, wanneer iemant ophoudt een Onderdaan te wezen; en eindelyk, hoe het gaat, als een Staat verandert of vernietigt wordt.

Gy

Gy ziet, Leezer, dat ik, om de verscheidenheit der stoffe by na niets meer dan de titels van dit boek hebbe kunnen melden. Nochtans zal zulks genoeg zyn, om u een denkbeeld te geven van deszelfs waarde en nuttigheit; als vervattende alle de gronden van de Zedekunst, Rechtswysheit en Staatskunde; waar omtrent men zynen tyt met vrugt en vermaak zal kunnen besteeden.

Schoon nu iemand dit werk van den Heere Pufendorf ('t welk ik voor een der nutste van de werelt houde) alreede mogt geleezen hebben, zal hy echter, myns oordeels, niet qualyk doen een afdrukfel van deeze Overzettinge te koopē; niet alleen, om dat ze klaarder en vermaakelyker is dan de Latynsche text zelf; maar ook, om dat de Voorrede en Aanmerkingen van den Heere *Barbeyrac*, dien de geleerde werelt voor zynen arbeit ten hoogsten verplicht is, van een overgroot gebruik zyn.

V. H O O F D S T U K.

EDUARDI POCOCKII, Ling. Orient.
in Acad. Oxon. quondam Prof. NOTÆ
MISCELLANÆ PHILOLOGICO-
BIBLICÆ, quibus *Porta Mosis*, sive
præfationum *R. Mosis Maimonidis* in li-
bros *Mischnajoth* Commentariis præmis-
F f farum

farum, & à *Pocockjo* ex Arabico Latine verfarum, fascis olim stipata prodiit. Cura *Christiani Reineccii* SS. Theol. Baccalaurei.

Dat is:

REDENKUNDIGE BYBELSCHE
MENGELSTUKKEN van
EDUARD POKOCK, voor deezen
met de zoogenaamde Deure van Mozes,
of de vertaalde Voorredenen van M. Maimonides op de verklaringen van de Misch-
najoth uitgegeven. Thans herdrukt onder
toezicht van Ch. Reineccius. Te Leipsig
by d'Erfgenaamen van Lankis, in 4.
1705. groot 59 bladen. Te bekomen by
Fr. Halma.

D At deeze geleerde aanmerkingen, wel eer door den Heere *Eduard Pokock* opgestelt, en neffens zyne vertaalde voorredens van *M. Maimonides* op de wytluftige verklaringen van de *Mischnajoth*, als een ahangsel uitgegeven, tegenwoordig afzonderlyk voor den dag komen, is, om dat de Hr. *Surenhusen* in zyn bekend werk * deeze ver-
taal-

* *Misch. p. 1.*

taalde voorredens heeft ingelascht: zulks den Liefhebber niets anders schein t'ontbreken, dan dit byvoegfel, 't geen toch altoos wel meest is geacht geweest; maar van den Heere *Surenhusen*, als buiten zyn oogmerk, achtergelaten: mits deeze waarnemingen juist zoo zeer niet strekken tot verklaringe van den Talmud, als wel, om door eenige voorbeelden aan te wyzen, dat 'er tot oplossing van verscheide zwaarigheden, die in het Oude of Nieuwe Testament voorkomen, by na niets van grooter gebruik is, dan de kennis der Arabische en Rabbijnische talen.

Laat ons zien, hoe de Hr. *Pokock* dit goet maakt.

Wy lezen, zegt hy, tegenwoordig by den Profeet *Michas*, h. v, 2. *Gy Bethlehem Efrata, klein om te wezen, (of die klein zyt) onder de duizenden van Juda.* En echter wordt dat zeggen by *Mattheus* geheel anders uitgedrukt, te weten: *Gy Bethlehem Juda zyt geenzins de kleinste onder de Vorsten van Juda.* Om deeze textplaatsen te vereenigen, wil de Hr. *Pokock* met sommigen niet stellen, dat 'er ten tyde van *Mattheus* gestaan heeft צעיר ליהודת, *Gy zyt geenzins de kleinste*, daar men nu leeft צעיר ליהודת, dat is, *klein om te wezen*: ook niet met *Drusius* en *Grotius*, als of de text van *Michas* vragswyze * most genomen

F f 2

wor-

* *Dus hebben 't ook de Dortsche Overzetterts.*

worden: Zyt gy *Bethlehem* ook klein onder de duizenden van *Juda*? Immers uit u zal voortkomen, die een Heerscher zyn zal in *Israël*. Maar, dat men uit *Rabbi Tanchum*, en *Ebn Jannab* zal leeren, dat zeer veele woorden in de Hebreusche taale een recht strydige betekenis hebben, en dat *Tsair*, 't geen in den text voorkomt, zoo wel iets groots dan iets kleins uitdrukt. En zulks is ook zeer gemeen in 't Arabisch; waar uit men van het gebruik der Hebreusche taale, naar 't gevoelen der Joodsche Meesteren, moet oordeelen. Want gelyk *Nefesh* by de Hebreen teffens een levenloos lichaam en de *Ziel* betekent, alzo ook *Nafs* by d'Arabiers.

't Zelfde ziet men ook in de Latynsche en Grieksche taalen: want *altus* is hoog en diep: *infractus*, gebroken en niet gebroken: *ἀργός* traag en *σπυρίδιος* zagtzinnig en wreet.

Nu, aangezien *Tsair* in 't Hebreusch zoo wel groot als klein zegt, en *Mattheus* den text van *Michas* bybrengende verklaart, dat *Bethlehem* gansch niet klein was onder de duizenden van *Juda*, blykt duidelyk, dat de text by *Michas* moet vertaalt worden: Gy *Bethlehem Efrata* zyt groot genoeg, om te wesen onder de duizenden van *Juda*. En deezzen zin vindt men ook in de Arabische Vertaalinge: Gy *Bethlehem Efrata* zyt geenzins zoo klein, dat gy niet zoud wesen onder de duizenden van *Juda*.

Derhalven, gelyk geen Jood d'Apostelen kan beschuldigen, wanneer zy deeze of geene text-

textplaats uit het Oude Testament anders schynen by te brengen, als ze tegenwoordig in 't gemeen verstaan wordt, alzoo moet een Christen daar uit niet besluiten, dat de Jooden den Hebreusch text verandert hebben. Want de Jooden, noch d'Apostelen konden daar omtrent eenig bedrog plegen, zonder ontdekt te worden.

De woorden, *Habak.* 1, 5. ראו בגוים [*Reu Baggioim*] worden tegenwoordig doorgaans overgezet, *Videte in Gentibus*, *Ziet onder de Volken*. D'Apostel echter *Hand.* XIII, 41. die tegen de Jooden bybrengende verstaalt ze Ἰδιτε οὐ καταφρονεῖται, *Ziet, gy Verachters* enz. De reeden van 't verschil is alleen, om dat men de כ, waar mēe *Baggioim* begint, tegenwoordig neemt als een Voorzetsel [*Præpositio*,] en niet voor eene letter, die tot het woort eigentlijk behoort; gelyk van den Apostel, de LXX, mitsgaders van de Syrische en Arabische Vertaaleren gedaan is; nemende, zoo 't schynt, בגוים *Baggioim* in 't meervouwige getal, van 't eenvoudige בגו, *Bago*, afgeleid van בגא: 't welk, hoewel nergens in den Bybel te vinden, nochtans eertyts by de Hebreen is in gebruik geweest, gelyk hier uit het Arabische *Baga* nader verklaart wordt. *Baga* nu is in 't Arabisch, *Hy is onregtmatig*, of *hoogmoedig geweest*; insgelyks, *Hy is van de waarheit afgeweken*. Ondertusschen ziet men hier, waarom *Baggioim* gespelt wordt בגוים, en niet בגוים. Dus moet men wederom niet denken, dat 'er te vooren in 't Hebreusch

breeusch anders stond dan nu. Den text by den zelfden Profeet Habakuk, h. 11, 4. הנה עפלה לא-ישרה נפשו בו, *Hinneb uppelab* enz. hebben de Dortsche Overzetters vertaalt; *Ziet! zyne ziel verheft zich, zy is niet recht in hem.* Nochtans hebben de LXX, en d'Apostel, die deeze woorden aantrekt, *Heb. x, 38. ἰὰ ὁπωσείληται ἐκ εὐδοναῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ.* *Zoo iemand zich onttrekt, myne ziel heeft in hem geen welgevallen.* Derhalven meent *Grotius*, dat 'er ten tyde der LXX, en des Apostels, voor עפלה *uppela*, gestaan heeft אפלה *Alepha*, en voor נפשו *Naphsbo* נפשי *Naphsbi*: doch buiten reden. De Hr. *Pokock* weet deeze textplaatsen zonder de minste veranderinge wel overeen te brengen. Want hy merkt uit de Rabbinische en Arabische Schriften aan, dat *uppela* onder andere. betekenissen ook die van *verbergen, onttrekken, verbaast worden en verzuimen* heeft: zulks de text by Habakuk ook kan vertaalt worden, *hy onttrekt zich, hy verbergt zich, hy laat zyne zaaken vaaren: Daarom is zyne ziel niet recht met hem;* te weten Godts ziel: dewyl het in de Hebreusch taale zeer gemeen is, dat men van den eenen persoon schieelyk tot den anderen overgaat: zynde overzulks van de LXX, en den Apostel in plaats van *zyn ziel* gestelt *myn ziel*, om den zin wat klaarder te maaken.

Op zulk of dergelyk eene wyze worden meer andere textplaatsen vereenigt.

In 't zesde Hoofdstuk spreekt de Schryver wytlustig van de verscheidene gevoelens der
Joo-

Jooden nopende de Verryzenisse. Want alhoewel de Joodsche Meesters in 't gemeen daar in overeenkomen, dat 'er iets te wachten zy, 't geen zy Verryzenis noemen, nochtans verschillen zy in de zaake zelve merkelyk. Abarbanel schynt op drie plaatsen voordachtelyk daar van te handelen.

Hy stelt, dat, als een mensch sterft, de stof en deelen van zyn lichaam ontsloopt worden, maar dat de redelyke ziel onsterffelyk en onverderfelyk is; bewyzende zulks uit den Prediker, *b. XII, 7.* Want deeze waarheit, schoon ze wel eer in de harten der kinderen en zuigelingen geprent was, wierdt nochtans naderhant in twyfel getrokken, en van de Sadduceen duidelyk geloochent. Immers *Sadok* (van wien de Sadduceen hunnen naam hebben) zynen meester * *Antigonus* niet wel verstaande, hadde beginnen te leeraaren, dat 'er noch loon, noch straf te wachten was.

De reden nu, waarom in de Wet van dit stuk niet duidelyker gesproken wordt, kan men vinden by *Manasse ben Israël* in zyn eerste boek van d'Opstandinge.

Nopende den tyt der Verryzenisse stelt Abarbanel, dat die zyn zal, als 'er geene zielen meer zullen wezen in *Goph*: een' plaats in den hemel, waar in die zielen bewaart worden, om ze van tyt tot tyt in de

* Deeze stelde, dat men Godt niet moft dienen om loon.

lichaamen te storten. Want *Abarbanel* was met de *Kabalisten* van gevoelen, dat de zielen teffens geschapen zyn, en datze van tyt tot tyt in dien *Goph* minderen, en eenmaal alle zullen omgedeelt wezen. Wanneer nu zulks geschiedt is, heeft men de Verryzenis te wachten. Sommigen onder de Jooden en Christenen hebben dien tyt vry naau durven bepaalen.

Abarbanel stelt verder, dat de mensch in de verryzenisse niet alleen de zelfde Ziel, maar ook het zelfde Lichaam zal hebben. Maar door het zelfde lichaam, zegt hy, kan men gevoeglyk verstaan een lichaam, 't geen in groote, hoedanigheid en gesteltenisse even eens is, als 't geen wy hier hebben omgedragen.

Ondertusschen weet ik naauwlyks, wat hy zegt van een beentje, 't geen in onze ruggegraat onverderffelyk zoude wezen. Dit beentje stelt hy, met eenige Joodsche Meesteren, als het onderwerp der goddelyke werkinge in deeze zaake: want hier uit zou wederom een lichaam ontstaan, als het onze te vooren geweest was. De Mahomedaanen weeten insgelyks van zulk een beentje te spreken. De Jooden noemen 't *Luz*.

Vraagt iemand, in welk eenen stant en gedaanté de menschen zullen verryzen; *Abarbanel* antwoordt met meer anderen, *In dien zelfden stant, als ze by hun afsterven waren*; en dat wel met hunne lichaamelyke gebreken, die Godt toch aanstonts zoude weg-

wegnemen. En zulks zou dienen, om mal-
kanderen beter te kennen.

Sommigen willen, dat de menschen ook
zullen opstaan met de zelfde kleederen, die
zy in hunne graven gehad hebben. Maar
R. Juda, misschien vreezende, dat men vraa-
gen mogt, hoe het gaan zoude met de gee-
nen, die zonder klederen waren ten grave
gedaalt, heeft liever willen zeggen, dat Godt
een ygelyk klederen zal geven, die hem voe-
gen.

Maar waarom juist klederen? Omdat zy
alle gezondigt hebben, en derhalven, gelyk
Adam wel eer, zich over hunne naaktheit
zouden schaamen. Goet!

Of de menschen, die ten tyde der verry-
zenisse leven, eer zy ten oordeel komen,
zullen moeten sterven, is een verschil onder
de Jooden noch niet afgedaan. Insgelyks
niet, of de lichaamen verreezen zynde, voor
altoos zullen leven, of na een geruimen tyt
wederom ontfloopt worden, op dat de ziel
alleen de vreugde geniete.

Maimonides, *R. Saadia*, *Nachmanides*,
en meer anderen stellen, dat 'er geen
zullen verreezen, dan de rechtvaardigen in
Israël. Maar *Abarbanel* is van gevoelen, dat
niet alleen de rechtvaardigen, maar ook d'on-
rechtvaardigen zullen opstaan; en dat niet
alleen uit Israël, maar ook uit andere vol-
ken: juist niet alle, hoeft voor hoeft, maar
de voornaamsten, die in yder volk geweest
zyn.

Het zeggen van *Maimonides*, *Saadia*, *Nach-*
ma-

manides, enz. kan ook niet wel gepaart worden met de gemeene stelling der Jooden, inhoudende, dat 'er drie soorten van menschen zullen opstaan: te weten, 1. Rechtvaardigen; 2. Godtloozen, en 3. zoodanigen, die noch geheel rechtvaardig, noch ook t'eenemaal godtloos zyn geweest. Deeze laatste zouden met een naar gekerm ter helle vaaren, doch na eenigen tyt wederom daar uit komen; 't geen ze bewyzen met de tekstplaatfen by Zacharias, h. XIII, 9. en 1 Samuel II. 6.

Myn voornemen was meer van dit stuk uit de Joodsche Meesteren by te brengen, maar ik vinde hen zoo verwart, en zoo verscheiden van gedachten, dat my de lust t'eenemaal overgaat.

Onder de Mahumetaanen stelde *Avicenna*, neffens anderen, dat de zielen alleen zouden verryzen. Maar men hielt hem voor een' Ketter, en was hy derhalven genootzaakt wat fynder te zingen. Maar in 't gemeen zyn de gedachten van dat volk omtrent de verryzenisse en het toekomende leven vry ruuw en vleeschelyk. Dus zal ik tot wat anders overgaan.

In 't achtste hoofdstuk ziet men uit *R. Salomo Jarchi* de reden, waarom de tweede Psalm, die van de Joodsche Meesteren wel eer op den Messias gepast is, tegenwoordig anders verklaart wordt; te weten, om bestand te zyn tegen de Kettters. *Onze Leeraars*, zegt de gemelde *Salomo Jarchi*, hebben den tweeden Psalm altoos op den Messias geduid; maar

maar om de *Ketters* [de Christenen] geeners voet te geven , is het best dien tot *David* te brengen.

In't negende hoofdstuk wordt over den text by *Markus VII, 3. 4.* getoont , dat d'overlevering , waar van *Christus* daar ter plaatspreekt , zeer out is. Men vindt die aange-tekent in de *Mischnajoth* : waarop *Maimonides* zegt : *Niemand mag zelfs gemeen broot eeten , ten zy by te vooren zyne handen wassche.* De reden is , omdat de handen lichtelyk besmet worden. Dan banket , uit honig , zuiker , amandelen , enz. gemaakt , wierdt onder het broot niet gerekent. Ook zeggen de Joodsche Meesters : *Die zyne handen wasscht , eer by vrugten eet , of den drinkbeker neemt , is een hoogmoedige.* Wat verder omtrent die wassching stont waar te nemen , is van den Heere *Pokock* uit de Rabbinische en Arabische schriften , tot nader verklaring van den text by *Markus* , breet genoeg voorgedragen.

Over de woorden van den *Zaligmaker* , dat de Jooden tegen de wet van *Mozes* , die yder wel duidelyk belastte zyne Ouders te eeren , (wanneer een Kint tegen zynen *Vader* of *Moeder* zeide , *Het zy een Korban* , of *gave* , *wat u van my zal ten nutte komen*) stelden , dat die belofte most gehouden worden , is aangemerkt , dat deeze godtlooze taal zeer gemeen was onder de Jooden , en wyders tegen eenige geleerden , dat iemand , die ze gebruikte , daar mede juist niet te kennen gaf , dat , zoo wanneer zyne

Ou-

Ouders t'eeniger tyt iets van zyne goederen mochten bekomen, hy zulks van dat uur Gode toewyde; maar alleen, dat hy hun 't gebruik zyner goederen ontzeide; en zy derhalven, ten opzichte van hem, alzoo weinig vryheit zouden hebben, om die aan te tasten, als of zy Gode geoffert waren.

Maar 't geen de Zaligmaaker den Jooden verwyf, dat ze in zyne dagen, op het gezag hunner Leeraaren, malkanderen wysmaaken, dat zelfs eene gelofte most gehouden worden in zaaken, die door de wet geboden waren, vindt men noch heden in hunne inzettingen*. Want zy zeggen duidelyk, dat iemant door eene gelofte zoodanig kan verbonden worden, dat hy gansch geene vryheit heeft om te doen, 't geen hy anders volgens den inhoud der wet nootzaakelyk doen most.

Wel is waar, dat iemant, die berou hadde, naar 't zeggen den Joodsche Meesteren, van zoodanig eene gelofte kon ontslagen worden: maar teffens moet men weten, dat zy daar in meer voor hun eigen gezag en 't aanzien hunner overleveringen, dan voor Godts eer en de betrachting zyner bevelen gezorgt hebben. Want, behalven dat de Schrift nergens vryheit geeft, om iemant van zynen eedt of gelofte te ontslaan, zoo spraken zy met den geenen, die zoodanig eene gelofte gedaan hadde, nooit een enkel woordt van den

* *Main. Nedar. c. 3, §. 1. Arba Fur. & Tbul. Ar. part. p. 14, 15.*

den plicht , die de kinderen hunne Ouderen schuldig waren ; en dus gebeurde het zelden , dat iemand daar door vermorwt , en tot inkeer gebragt , van die gelofte zagt ontslagen te wezen.

VI. HOOFDSTUK.

FRANCISCI de VARGAS , PETRI de MALVENDA , *veterumque Hispania Episcoporum* de CONCILIO TRIDENTINO EPISTOLÆ & OBSERVATIONES , quas ex Hispanico primum , quo scriptæ erant pleræque , in Gallicum sermonem traduxerat , notisque illustraverat Vir Clariss. *Michaël Vassorius* : nunc vero ob usum in historia , illius præcipue ætatis , omnes Latina Lingua fideliter & studiose adornatæ.

Dat is :

BRIEVEN en AANMERKINGEN wegens het CONCILIE VAN TRENTEN , opgesteld door FR. de VARGAS , P. de MALVENDA en eenige Bisschoppen van Spanjen , enz. Te Bronswyk voor Rekening

ning van Christoffer Fr. Fikkel 1704.
in 4. groot 62½ bladen.

DE Historie van 't Concilie van Trente, door *Petrus Suavii*, of liever *Paulus Sarpinus* opgesteld, en reets voor lange gedrukt, is by doorzigtige en onzijdige luiden gehouden voor een van de beste stukken der Kerkelyke Geschiedenissen, die ooit zyn aan 't licht gebragt. Nochtans konden deeze gedenkschriften van *Vargas*, een Spaansch Rechtsgeleerde, en die van Keizer Karel den Vyfden bequaam geoordeelt wierdt, om zynen Gezanten op dat Concilie voor Raatsman te strekken, en ook verscheide zaaken daar in zelf behandelt heeft, grootelyks dienen, om aan de gemelde Historie noch meer lichts te geven, en eenige omstandigheden te leeren, die *Paulus Sarpinus* zoo net niet geweten heeft.

Doch dat *Vargas*, als een byzonder man, en misschien een vyant van 't Roomsche Hof, deeze en geene zaaken naar zyne driften zou gestelt hebben, is niet waarschynelyk, om dat andere stukken van *Petrus de Malvenda*, in de Historie van *Sleidanus* en *Sekkendorf* bekend voor een' geslagen vyant der Protestanten, mitsgaders van eenige Spaansche Bisschoppen met de zyne overeenkomen.

Deeze gedenkschriften dan, zoo veel 'er in de Spaansche taale waren overgebleven, zyn toevallig geraakt in handen van den Ridder *William Trumbul*, en eerst door *Michaël Geddis* in 't Engelsch, vervolgens door

door *Michaël le Vassor*, met geleerde aanmerkingen in 't Fransch, en nu eindelyk door den Heere *Schrammius* met de gemelde aanmerkingen van den Heere *le Vassor* in 't Latyn gebragt.

De Jesuiten, die veel spels maakten om de Fransche vertaaling, bragten in den jaare 1703 tegen deeze brieven en stukken in, dat, gelyk het niet bleek, hoe de Ridder *Trumbul* die bekomen hadde; men ook geen staat konde maaken, dat die waarlyk door de geenen, wier naamen zy voerden, waren nagelaten. Dan om hier op voldaan te zyn, moet men de voorrede van den Heere *Schrammius* leezen.

Zonder nu te spreken van de mislagen, die anderen in 't Concilie van Trenten hebben aangewezen, staat te letten, dat *Vargas* duidelyk verklaart, dat men geduurende de regeeringe van *Paulus III*, slegts is uit geweest, om de werelt in slavernaye te brengen. Dat de Pauselyke Gezanten, onder voorgeven van 't Concilie in goede orde te moeten houden, alle de magt daar van na zich trokken. Dat'er niets besloten wierdt dan 't geen zy wilden; en dat zy byna alle uren bevelen van Rome kregen.

Wyders merkt *Vargas* aan, dat de Pauselyke Gezanten niet bevoegt waren te stemmen, maar alleen de zaaken, die te verhandelen stonden, hadden moeten voordragen. Nochtans waren zy veelyts zoo driftig, dat zy wel anderen beletten te stemmen; en de zaaken slegts doordreven. Zy lieten ook niet

niet na de Biffchoppen te vermaanen , dat zy den Apostolifchen stoel alle eerbiedigheit fchuldig waren ; 't welk , beneffens de tydelijke inzigten , die sommigen hadden , zoo veel te weeg bragt , dat deeze Fynmannen alles naar hunnen zin kregen.

Verfoeielyk was ook de ftreek , dat de Pauselyke Gezanten , drie in 't getal , het Concilie bestonden te fchiften , en yder van hen zich tot hooft van een byzonder deel ftelde. Want zulks gefchiedde , om des te beter de neigingen der Biffchoppen te leeren kennen ; waar van zy des avonts malkanderen bericht deden ; en vervolgens overleiden , hoe zy de geenens , die hun in 't oog liepen , allerbest zouden winnen.

Dit duurde ter tyt toe , dat yder hun bedrog gewaar wierdt.

De Pauselyke Gezanten hadden , om de ftoffen , die men telkens in 't Concilie zoude voordragen , te bereiden , zes mannen gefteft. Deeze hingen r'eenemaal van hun af , en wiften de zaaken zoodanig te befchikken , dat hunne Meefters wel voldaan waren.

Den Biffchoppen was niet geoorloft hunne gedachten ordentelyk te verklaaren , of met eenige redenen op te helderen. Zy hadden flegts op de dingen , die hun voorquamen , te zeggen , *placet* [*het behaagt my* ,] of *displacet* [*het behaagt my niet* .] Dan , als de Gezanten zagen , dat hun oogmerk begunftigt wierdt , verzogten zy de Vaders hunne bedenkingen uitvoerig voor te fteflen.

In plaats van de Biffchoppen en Godtgeleer-

leerden te gunnen , om de stukken , waar over most gestemt worden , rypelyk te overwegen , gaf men hun die slegts den voorgaanden dag te kennen.

Men hadde voorgegeven , dat een der voornaamste redenen van 't beleggen deezer heilige vergaderinge was , om de bedorve zeden , zoo der Kerkelyken , als der Leeken te verbeteren , en de misbruiken af te schaffen. Dit was ook het oogmerk der Vaders. Maar de Pauselyke Gezanten lieten zoo weinig daar van aanroeren , dat *Vargas* zich niet ontziet aan Keizer Karel en zyne Raaden te schryven , dat het veel beter zoude geweest zyn , indien men niet eens daar van gesproken hadde.

Sommige Bisschoppen bestonden aan eenige gebreken van 't Roomsche Hof te komen. Maar men gaf hun ten antwoord , dat zy hun rust zouden houden , mits de Paus zyne handen vol werks hadde , en alles met orde most geschieden. Zulks de Bisschoppen , zegt *Vargas* , verre van eenige verbetering in de Kerke te kunnen brengen , genoeg te doen hadden , om te beletten , dat het Roomsche Hof , in verscheide zaaken , niet meer mogt uitspatten.

Men ziet in deeze stukken verder , hoe een der Gezanten , die van den Paus last kreeg de Vergadering voor eenen tyt te doen scheiden , naderhant in de waardigheit van zynen voorzaat gestelt , en onder den naam van *Julius III* bekend , wejnig lust hadde , om ze weder te beroepen : waarfchynelyk , om dat

hy vreesde, dat 'er noch iets ten nadeele van den Paufelyken Stoel mogt gedaan worden. Echter het geschiedde, mits hem van den Keizer beloofd was, dat 'er van geene verbeteringe zoude gesproken worden, dan met 's Pauzen believen. Immers dat Keizer *Karel*, die daar door toonde, geheel wat anders dan den welstant der Kerke te behartigen, hier van aan *Julius* een schriftelyke verzekering gedaan heeft, blykt uit den brief van *Vargas* aan den Bisschop van Atrecht: waar in verhaalt wordt, dat als *Franciskus van Toledo*, die in 's Keizers naame voor Spanje quam, op verbeteringe aandrong, de Kardinaal *Krescentius*, aan 't Concilie een afschrift van de Keizerlyke belofte toonde.

Wyders is uit een' anderen brief van *Vargas* te zien, hoe men verscheide dingen, die alreede by 't Concilie waren vastgesteld, door eenige Godtgeleerden van Leuven heeft laten veranderen.

De Kardinaal *Pallavicino* heeft de Historie van *Paulus Sarpus*, of *Petrus Suavis*, wegens het Concilie van Trenten, zoeken te weerleggen, inzonderheit tegen 't verhaal van 't Vrygeleide, den Protestanten gegeven. Dan *Vargas* toont, dat gemoedelyke menschen op dé brieven, daar van toegestelt, vry wat te zeggen hadden.

De Protestanten wilden daar ingestelt hebben, dat zy zoo wel zouden mogen stemmen dan anderen; en dat men van de waarheit zoude moeten oordeelen naar den inhoud der H. Schriften. Doch 't een en ander wierdt hun

hun afgeslagen: zulks zy met het Concilie niet wilden te doen hebben.

De brieven en gedenkschriften, hier te vinden, eindigen met den laatsten van Sprokkelmaant 1552: en op den 28sten van Grasmaant, is het Concilie, ter oorzaake van de beroerten in Duitschlaant, wederom belast te scheiden.

Hoe't nu verder gegaan zy met dit Concilie onder *Pius IV*, die den Koning van Vrankryk duidelyk beloofd hadde de verschillen, naar 't oordeel van verstandige lieden zoo qualyk behandelt, van nieuws, en in alle vryheit te zullen doen voornemen, is te zien uit de stukken in Vrankryk daar van uitgegeven.

Dus zal ik maar alleen zeggen, dat het toen even zoo flordig toeging, als onder *Paulus* en *Julius III*. De werelt bleef onder 't jok, de Bisschoppen hadden niets te zeggen, en de Paus wilde van geene verbeteringe der misbruiken hooren spreken.

Ondertusschen strekt het ten schande der Roomsche Kerke, dat haare eige leden dit beruchte Concilie van Trenten afmaalen als een van de slechtste, die 'er ooit geweest zyn.

Paulus Sarpinus, of de meergemelde *Petrus Suavis* zegt daar van: *Deeze vergadering, die godtvrugtige lieden langen tyt gewenscht hadden, tot hereeniging der gescheurde Kerke, heeft haare quaalen ongeneesselyk gemaakt: en die de verbetering der Geestelyken daar door te gemoet zagen, vonden zich geweldig bedrogen.*

De Bisschoppen waren in hoope , dat ze hunne gerechtigheden en vrydommen , waar van de Pauzen door list of geweld hen versteeken hadden , wederom zouden erlangen : maar zagen zich , in't einde , erger gedrukt dan te vooren. Midlerwyle heeft dit Concilie , 't geen het Roomsche Hof zoo zeer gevreesst hadde , tegen yders gedachten en alle waarschyndykheit , slegts gediend , om het Paueelyk gezag noch meer te bevestigen.

VII. HOOFDSTUK.

GEORGII BEYERI J. U. D. de utili & necessaria AUCTORUM JURIDICORUM & Juris arti inservientium NOTITIA SCHEDIASMA ; quos recitandos & excerpandos sibi proposuit , &c.

Dat is :

G. BEYERS verhandeling , nopende de KENNIS van RECHTSGELEERDE SCHRYVEREN, enz. Te Leipsig voor d'Erfgenaamen van Joh. Gros , 1698. in 8. groot 29 bladen.

Niemant twyffelt , of goede Schryvers te kennen is niet alleen nut , maar ook
noot-

nootzaakelyk. Doch. de nootzaakelykheit heeft haare trappen naar de verscheidenheit der Leeroeffingen , waartoe iemant zich overgeeft. Want tot de Natuur- en Geneeskunde zyn de boeken , hoewel zy hun gebruik hebben , zoo nootwendig niet als tot andere wetenschappen , die of geheel , of ten deele op gezag steunen.

Het Recht is goddelyk , of menschelyk. Het goddelyke is natuurlyk , of geopenbaart. Het natuurlyke heeft zynen gront in de reden , en derhalven dienen de Schryvers , die daar van handelen , slegts voor getuigen. Het geopenbaarde Recht steunt op de Heilige Schrift.

Het menschelyke Recht , als afhangende van den wille der Oppermagt , moet men leeren kennen uit het wetboek. Dan , om bedreven te worden in het Recht , dat tegenwoordig in gebruik is , heeft men , ter oorzaake , dat het uit het Roomsche , Geestelyke , en Duitsche is t'zamengesteld , en zich zelve niet overal gelyk is , vry meer van nooden. Zulks moet ook gezegt worden van het Leenrecht : zonder nu te spreken van deeze en geene byzondere inzettingen , die merkelyk van malkanderen verschillen.

Het gebeurt ook dikwyls , dat een Rechtsgeleerde , zoo wel als andere , veel moeite heeft in het uitvorschen van eenige zaaken , die hy lichtelyk , en somtyts veel beter zoude kunnen weten , indien hy een breeder kennis van Rechtsgeleerde boeken hadde.

Veelen , zegt de Heer *Beyer* , verlaaten

d'Akademiën , als ze naauwlyks dertig schriften kennen ; waarvan noch dikwyls de meeste van klein gebruik zyn. Naderhand is 'er geen tyt , of gelegenheit , om dit gebrek te verbeteren ; of zoo men die vinden kan , de leerzugt is zoo groot niet , om een werk van dien nasleep t'ondernemen. Wie wil ook alle boeken koopen , en die doorlezen , om 'er de goede uit te ziftèn ?

'Tis waar , men heeft sedert een' getuimen tyt in Vrankryk , Engelant , Duitschlant en elders uittreksels gemaakt van verscheidene treffelyke schriften ; doch men vindt 'er weinige van Rechtsgeleerde , om dat de geenen , die zich daar toe verledigt hebben , gelyk de Heer *Beyer* aanmerkt , zich meest aan andere zaaken gewent hadden.

Dus is hy te rade geworden alleen een gezigt te geven van boeken , die tot de Rechtsgeleertheit behooren , en in dezen arbeit , zoo het schynt , te volharden.

Verbeel u dan Leezer , dat gy hier in drie stukjes , yder van 12 bladèn , sedert het jaar 1698 tot 1705 toegestelt , en by een gevoegt , een uittreksel hebt van 100 Rechtsgeleerden ; zonder dat de Schryver juist gelet heeft , of deeze werken nieuwlyks gedrukt zyn , of niet. 't Geen de plaats eener voorrede bekleedt , is van merkelyk gebruik.

VIII. HOOFDSTUK.

NOUVEAUX MÉMOIRES de Mr. NODOT, où observations, qu'il a faites, pendant son Voyage d'Italie, sur les *Monumens de L'ANCIENNE & de la NOUVELLE ROME*, avec les descriptions exactes des uns & des autres, qui font connoître, comment l'Eglise Chrétienne a triomphé du Paganisme.

Dat is,

NIEUWE AANMERKINGEN van den Heere NODOT, gedurende zyne Italiaansche Reizen, by hem gedaan over de Gedenktekenen van OUD en NIEU ROME, enz. te Amsterdam by François l'Honoré 1706, in 8. twee stukken; tezamen groot 27 bladen. Met kaarten en figuren.

Rome, wel eet een Koningin van de ganse aarde, is tegenwoordig meest aanzienlyk door haare Kerken, Kloosteren, Abdyen, en dergelyke plaatfen, die, gelyk ze den uiterlyken Godtsdienst een' ongemeene

nen luister byzetten , alzoó een' aandachtigen beschouwer in verbaasheit kunnen wegrukken.

De gront van den Christelyken Godtsdienst binnen Rome , zegt de Schryver , is wel voornamentlyk gelegd door *St. Pieter* , die , daar gekomen , zich begaf ten huize van den Schatryken Raatsheer *Pudens* , een van de Christenen , die het Evangelie daar alreede gehoord , en begonnen hadde te prediken.

Deeze *Pudens* was Vader van *Novatus* , *Timotheus* , *Pudentiana* , en *Praxete* , grootelyks berucht wegens hunnen yver en dienst den Christenen bewezen.

De triomfen van *St. Pieter* , behaalt op het Heidendom , veroorzaakte eene groote vervolging ; zulks Paulus , hier van bericht , zich bewogen vondt zyn * Opperhoofd in het gevaar by te staan , en in weerwil der Tyrannen het begonnen werk door te zetten.

Ondertusschen ging de gedrochtelyke Nero zynen gang met afgrysselyke wreetheden , en deede hun den brant van Rome , als of zy dien gesticht hadden , op eene grouzaame wyze bezuuren.

Eindelyk wierden deeze twee helden gevangen , en samen , als oproerigen , ter straffe uitgeleit. Dan *Petrus* wierdt gekruist aan geene zyde van den Tyber , een slechte hock , daar de meeste Christenen , toenmaals geringe lieden , plachten te woonen.

Pau-

* *Ik spreek met den Schryver.*

Son Chef , zegt by.

Paulus daarentegen wierdt onthoofd op den weg van *Ostia*, buiten de stad. Ter plaatse, daar zy van malkanderen scheidten, is eene kleine Kapel gesticht. Men vindt hier het laatste Vaarwel deezer vrienden, en hoe het lichaam van *St. Pieter* door twee godtvruchtige vrouwen, *Basilissa* en *Anastasia*, naar de wyze der Jooden, gebalsemt, en door zekeren *Marcel* begraven wierdt.

Na *Petrus* volgden *Linus*, *Kletus*, *Klemens* en *Anastafius*, waar van de laatste, al eer hy Bisschop wierdt, merkende den grooten toeloop der geloovigen tot het graf van *St. Pieter*, daar eene kleine Kapel deede bouwen, om dit kostelyke overblyffel te vereeren.

Deeze Kapel was d'eerste der Christenen in Rome, en ter gedachtenisse van *Paulus* wierdt een dergelyke gesticht in den Lusthof van *Lucina*, daar hy begraven was. Sedert dien tyt zyn 'er meer andere gebout, inzonderheit in de huizen der Grooten, die de leere der waarheit allengskens aannamen; waar door ook de Christenen een weinig rust kregen; hoewel ze naderhant weder niet weinig te lyden hadden; tot dat *Konstantyn* de Groote aan hunne zyde quam, en zy daar door den bovenzang kregen.

Deeze *Konstantyn*, die hier voor zeer godtvrugtig te boek staat, ondernam, ter plaatse, daar de Kapellen van *St. Pieter* en *Paulus* stonden, ter eere van die heiligen, pragtige gebouwen te stichten, terwyl hy valt sterk deede arbeiden aan een derde, tegenwoordig bekend onder den naam van *St. Jan*

de Lateran , ter zaake , dat het geficht is , daar wel eer het huis van *Plantius Lateranus* stond. Dezelfde Konftantyn had deeze Kerk met zeer veele fchatten begiftigt. Eertyts ontvingen de Keizers daar in de goude kroon. Zy is geheel met marmer geplaveit , en onderfteunt met vier ryen van vergulde pilaa-ren. Men ziet hier jaarlyks noch eenen plegtigen dienst ter gedachteniffe van Hendrik IV , Koning van Vrankryk.

Binnen den grooten Altaar is een klein hout Altaartje , waar op *St. Pieter* wel eer de Mis zou gedaan hebben. Men verftoont den vreemdelingen daar ook een' Porphyren Stoel , waar op de H. Vader , als hy het Pauschap aanneemt , voor de deure der Kerke gaat zitten.

Wyders worden hier , zoo 't zeggen is , bewaart de Bondkift , de Roede van Mozes , de Staf van Aäron , het Afbeeldfel van Christus door den H. Lukas. Daarenboven de Tafel , waar aan de Zaligmaker zyn laafte Avontmaal hielt , een Kruik met zyn Bloet , eenige Doornen van zyne Kroone , en wat niet meer ?

De Kerk van *St. Pieter* , door Konftantyn ook aangelegt , ter plaatfe , daar eertyts de meergemelde Kapel ftont , en in de volgende eeuwen langs hoe meer verheerlykt , is rhans een der fchoonfte , grootfte en prachtigfte gebouwen , die ergens gevonden worden. Zy is kruiswyze gebouwt ; lang 840 , in haare grootfte-breette 725 , hoog 300 , en in haaren omtrek 2465 Geometrifche voeten. Zy is bevloeft met groote marmere blokken,

en

en ondersteunt door omtrent 100 overkostelyke Pilaaren.

Deeze Kerk, mitsgaders die van *St. Paulus*, insgelyks door *Konstantyn* gesticht, en naderhand door *Valentiaan* of *Honorius* vergroot, hebbende vier ryen van marmere Pilaaren, en zeer veele zeldzaamheden, zouden 9 dagen laater gewyt zyn, dan die van *St. Jan de Lateran*.

Sylvester, die de wyng deede, heeft ook dies tyts, zoo men wil, d'overblyffelen der lichaamen van *St. Pieter* en *Paulus* vermengt, en toen weder verdeelt; om d'heeft in d'eene, en de helft in d'andere Kerke te bewaaren. Doch de hoofden zyn gebragt in de Kerke van *St. Jan de Lateran*.

Hier van ziet men ter gedachtenisse in de Kerke van *St. Pieter* noch eenen Porfyrsteen, waar op die overblyffelen zouden verdeelt, en met eene schaale gewogen zyn. Het opschrift wyft aan, dat hy daar ten toot is gestelt onder *Urbaan VIII*, in 't jaar 1630.

De Schryver geeft een gezicht van de kassen, waar in die kostelyke overblyffelen, gelyke in de Kerken van *St. Pieter* en *Paulus*, mitsgaders in die van *St. Jan de Lateran* verdeelt zyn, beruften.

Na deeze drie Kerken, hier uitvoerig beschreven, volgt die van *S^a Maria Majore*. Zie hier de histori van haare bouwinge. Zeker Roomsche Edelman, geene kinderen hebbende, wilde zyne goederen aanleggen tot werken van godtvruchtigheid, biddende met zyne huisvrouw de Heilige Maagt, om te

mo-

mogen weten , hoe zich daar in te gedragen. Kort daar na verscheen *Maria* hun in den droom , en gaf te kennen , dat zy eene Kerk zouden stichten op den berg *Esquilyn* , ter plaatse daar zy sneeuw zoude vinden. Dit schein vreemt , om dat het op den vyfden van Oogstmaant was. Echter men vout 'er sneeu , naar de gedaante van eenen driehoek. Paus *Liberius* , die dezelfde openbaaring gehad hadde , begaf zich met de Geestelykheit derwaarts , om dit Mirakel te zien. Toen is de plaats ook afgetekent , om de fondamenten der Kerke daar op te leggen. Zy heeft omtrent 100 jaaren driehoeks- wyze gestaan , maar is naderhant vergroot geworden.

Achter *St^a Maria Majore* ziet men de Kerken van *Praxede* en *Pudentiana* , dochters van den bovengemelden *Pudens*. Deze Kerken , zegt men , zyn gesticht ter plaatse , daar het Paleis van *Pudens* gestaan heeft. Van *St. Praxedes* Kerke , eerst maar eene Kapel , vindt men al gewag in de stukken van het eerste Synode , gehouden te Rome , in het jaar 500: en al voor dien tyt in de gedenkschriften van haar leven . zoo men zegt , gemaakt door zekeren Priester , genaamt *Pastor* ; die deze Dame eene tombe heeft opgericht , in den jaare 164. 'T voornaamste daar in is de kolom , waar aan de Zaligmaker zou gegeesselt zyn. Zy is van gemengelt marmer , en , schoon maar twee voeten hoog , echter , zoo men wil , geheel , en te Rome gebragt in 't jaar 1228.

van *May* en *Juny*, 1706. 459

De Kerk van *Sta Pudentiana* is verbeterd door den Kardinaal Kajetaan , die daar in begraven legt.

Hier na wordt gesproken van de Kerke van *St. Laurens* , de laatste in rang van de vyf Patriarchalen.

Want die van *St. Jan de Lateran* gaat voor, om dat ze in 't byzonder gesticht was ter eere van den Zaligmaker , hoewel *Sylvester* die ook toewyde aan *Joannes den Dooper* , en *St. Jan den Evangelist*. Daar na volgt die van *St. Pieter* , als de voornaamste der Apostelen : daar na die van *St. Paulus* : daar na die van *Sta Maria Majore* : en eindelyk die van *St. Laurens* , hoewel omtrent 30 jaaren ouder dan *Sta Maria Majore*.

Paulus , Virgo , Petrus , Laurentius at-
que Joannes ,

Hi Patriarchatus nomen in urbe tenent.

De Kerk van *St. Jan de Lateran* is eigentlyk voor den Paus , als Patriarch van het Westen , en de waardigste van alle. De vier andere zyn voor de Patriarchen van Konstantinopolen , Alexandrie , Antiochie en Jerusaleem ; die voor de scheuring , tusschen de Grieken en Latynen , dikwyls te Rome quamen.

D'eerste stichter van de Kerke van *St. Laurens* was Konstantyn ; maar in 't jaar 577 is ze vergroot door Paus *Pelagius II*. Men vindt hier wederom gewag van eenige fabeltjes , die de Schryver schynt te gelooven.

In 't bericht , nopende de Kerke van *St. Se-*
bastiaan

bastiaan ziet men iets van de zoogenaamde *Cacatomben*, zynde zekere hooften en onderaardsche wandelingen, opgevult met de lyken van veele Martelaaren, waar van de Paus somtyts eenige schenkt aan de Vorsten, en die zoodanig eenen naam geeft, als hem goet dunkt.

De Kerk van 't *H. Kruis in Jerusalem* is een gebou van Konstantyn, gesticht op de puinhoopen der Tempelen van Venus en Kupidō. Men toont den vreemdelingen daar drie stukken van 't waare Kruis: een^d der nagelen; twee doornen uit de kroone; een^d der zilverlingen, waar voor Christus verkocht is.

Men noemt deeze Kerk *in Jerusalem*, ter zaake, dat *Helena*, de moeder van *Konstantyn*, d'oppervlakte van den berg Kalvarië heeft doen lichten, en dezelve gezonden aan haaren zoone, dieze gelegt heeft in een van de Kapellen, in welke de gemelde *Reliquiën* ook bewaart worden. Hoewel men nu deeze Kerk thans zoo heerlyk niet vindt, als ze van *Konstantyn* waarschynelyk gemaakt is, zoo heeft ze noch merkelyke tekenen van haaren ouden luister. Men ziet daar een groot portaal, ondersteunt door 12 stylen van granaatsteen. Onder den Hooftaltaar is een zeer kostelyk graf van porfyristeen, waar in het lichaam van *Anastafius* legt. Daar is ook een Pedestaal van marmer, waar op eertyts de beeldenis van *Helena* schynt gestaan te hebben; volgens dit opschrift:

DOMINÆ NOSTRÆ FL. IVL. HELENÆ
 PISSIMÆ,
 AUGUSTÆ, GENETRICI DOM. NOSTRI
 CONSTANTINI,
 MAXIMI, VICTORIS, CLEMENTISSIMI, SEMPER
 AUGUSTI, &c.

Nu volgt het *Panttheon*, waar in Agrippa wel eer alle de Heidensche Afgoden geplaatst heeft. Dit gebou is zeer aanzienlyk, ront, en voor het stoutste stuk van gansch Italie geacht, zynde 140 voeten over 't kruis, zonder pilaaren. *Bonifacius* IV wyde die, in den jaare 610, ter eere van *Maria*; zulks zy den naam kreeg van *Sta Maria ad Martyres*, tegenwoordig om haare ronde gestalte by 't gemeene volk geheten *Sta Maria della Rotonda*.

De Kerk van *St. Louis*, by de plaats *Savona*, behoort aan de Franschen: van *St. Jakob*, in den Cirkel *Flaminia*, aan de Spaanschen: van *St. Apollinaris* aan de Duitschen, die daarenboven noch de Kerk *dell' Anima* hebben. Deeze naam is verbastert: want eigentlyk moet men zeggen *dell' Allemani*. Andere Natiën hebben daar insgelyks haare Kerken.

Die van *Sta Maria de Transtevere* is zeer aanzienlyk, mits zekere Fontein, waar uit op Kerstyt drie dagen en drie nachten oli vloeit.

De Kerk van *St. Martyn* is vermaart door een hol, waar in de Christelyke Godtsdienst bin-

binnen Rome voor d'eerstemaal zou geoeffent zyn, en *Sylvester* in de vervolgingetwee Conciliën gehouden hebben.

Die van *St. Augustyn*, van *St. Andries della Valle*, van *St. Karel*, van *Jesus*, van *Ignatius de Lojola*, enz. Dit eerste stukje eindigt met eene beschryvinge van d'oude begraafplaatsen der Christenen, waar van de gedaante in print is afgebeeld.

Het tweede stukje vervat de gedenktekenen van Rome * toen het in zyn' bloei was; in zoo verre die noch voorhanden zyn, of uit de boeken en verscheide omstandigheden konnen nagespeurt worden.

Vooraf is de stad geschetst met 312 treffelyke gebouwen, die in de geschiedschriften vermaart, en hier in huane stantplaatsen te zien zyn.

Daar na vindt men een kaartje van de gelegenheit der 14 wyken van Rome: benefens eene beschryving van yders grootte, en haare byzondere verdeelinge; mitsgaders van d'aanmerkelykste dingen, die daar in gevonden wierden.

Hier op volgt noch een byzonder kaartje van den berg *Palatyn*, en het geen daar omtrent lag. Hier ziet men den praalboog van *Konstantyn*, 't Paleis van *Julia*, de Boekzaal

* *Sommigen willen, dat Rome een Grieksch woort zy, en Sterkte betekent. Doch Hieronymus maakt 'er Hebreusch van; zoo veel zeggende als eene bergachtige of verheve plaats; 't welk zeer wel met de gelegenheit van Rome overeenkomt.*

zaal van *Augustus*, 't oude Raathuis, de groote Renbaan; die noch afzonderlyk is uitgebeelt. Wyders het huis van *Dionysius*, van *Cicero*: 't Paleis van *Pompejus*, van *Tiberius*, van *Kaligula*, van *Nero*: den Tempel van *Vesta*, van *Apollo*, van *Romulus*, van *Remus*, van *Venus*: insgelyks den Tempel des *Vredes*, der *Huisgoden*, en meer andere outheden, yder wederom op haare plaatsen.

Ik hadde byna vergeten het huis van *Romulus*, 't welk, naar de beschryvinge van *Ovidius*, veel eer een Boerenhut, dan een Koninglyk Paleis geleken heeft.

Doch was het huis van *Romulus* slegt, de Romeinen maakten die naderhant zoo veel te beter; maar den ingang gelyk met de straat, * zonder eenige trappen.

Het huis van *Cicero* stont op den top, en niet aan den voet van deezen berg, als *Fulvius* en *Marlian* meenen.

Dan 't eerste huis van ongemeen aanzien op den berg *Palatyn* was dat van *Augustus*, 't welk naar de plaatse *Palatium* genaamt, aanleiding gegeven heeft, om vervolgens andere vorstelyke huizen *Palatia* of *Paleizen* te noemen.

Dit Paleis wierdt naderhant door *Tiberius*, *Germanikus*, en *Kaligula* merkelyk vergroot; en echter schein het maar een hutje by dat

H h

van

* *Ædes ab aditu dictæ, quod illas plano pede adibant.* Varro.

van *Nero*, 't welk hier met de groote Renbaan nader beschreven is. *Messalina* hadde zeer goede gelegenheit, om 's nachts, als de Keizer haar man dol en vol lag te ronken, derwaarts te gaan; en in de Hoerenkuffen, die daar waren, ongelooffelyke dingen te plegen.

De gemelde Renbaan door *Tarquinius den Ouden* gesticht, en naderhant door *Cesar* zoodanig vergroot, dat daar in 260000 menschen konden zitten om te zien, geraakte ten tyde van *Nero* allereerst in den brant; doch is van *Trajaan* en *Heliogalus* niet alleen weder herstelt, maar ook merkelyk verbeterd.

Thans volgt wederom een net kaartje van den berg, bygenaamt *Capitolinus*, ter oorzaake, dat men daar zeker hoeft van eenen *Tolius* zoude gevonden hebben. Deeze berg of heuvel zou eerst sterk gemaakt zyn door *Saturnus*, Koning van *Krete*, toen hy, door zynen zoone *Jupiter* genootzaakt het Ryk te verlaten, in *Italie* quam, en op deezen heuvel zyn verblyf zocht; dien hy *den berg van Saturnus* noemde: gelyk hy ook in laetere dagen, *Mons Tarpeius*, de berg van *Tarpeia*, geheten is.

Deeze berg, in 't geheel, en gelyk hy met muuren en torens ganfch omringt was, droeg den naam van de *Sterkte van 't Kapitol*. Nochtans kan men onderscheit maaken tusschen het geen de Schryvers *Arx*, *Saxum*, en *Capitolium* noemen. *Arx*, of 't *Kasteel*, namelyk, was het hoogste vanden berg:

berg: *Saxum*, of *Rupes Tarpeia* het gedeelte dat naar den *Tyber* lag, en *Capitolium* het overige, bebouwt met eene menigte van Tempelen, waar van de voornaamste, ter eere van den grooten *Jupiter* gesicht, ook by uitnemenheit het *Kapitoool* heet; waar van het vergulden alleen, ten tyde van *Domitiaan*, 12000 Talenten kostte.

Door het hedendaags *Kapitoool* verstaat men het *Roomsche* Stadhuis, 't welk hier met zyne sieraaden vertoont wordt. Het beelt van *Markus Aurelius Antoninus* te paart is aanmerkelyk, en wat kleinder, dan dat van *Hendrik IV* te *Parys*.

Op den berg *Aventin*, wederom met zyne gebouwen afgebeeld, ziet men, onder andere gedenkwaardige stukken der oudheit, de *Mylpaal*, het huis van *Eufemius*, de byzondere *Baden* van *Trajaan*, den Tempel van *Diana*, werwaarts zulk een groote toevloet van menschen was, dat sommigen gemeent hebben, als of de berg *Aventin**, daar van zynen naam bekomen hadde: hoe wel *Varro* die van elders † afleidt. Deeze Tempel stont aan de zyde van den berg, daar nu de *Kerk* van *Priska*, en niet, als *Marliaan* wil, die van *Sabina* staat.

Op en omtrent den berg *Calius*, die zynen naam kreeg van *Calius Vibenna*, Legerhoofd der *Toskaanen*, die *Romulus* te hulp

H h 2

quam

* *Quasi ab adventu.* † *Ab avibus, quod eo à Tyberi se conferrent.*

quam tegen den Koning der *Sabinen*, zyn meest aanmerkelyk de Tempel van *Faunus*, de Tempel van *Isis*, het Raathuis van *Hostilius*, de ronde Schouplaats van *Titus*, en eenige Praalzuilen.

De Schouburg van *Titus* staat in de leegte ten Noorden van deezen berg. Sommige Schryvers zeggen, dat dit prachtig gebou is aangevangen door *Vespasiaan*, maar volmaakt door *Titus* en *Domitiaan*. Anderen willen, dat *Vespasiaan* het voltooit, *Titus* ingewyt, en *Domitiaan* noch meer heeft opgefierd. De wyng was overkostelyk; want behalven eene menigte van offerdieren, hadde *Titus* daar doen brengen 5000 wilde beesten, die meest alle van de Schermers gedood wierden. Deeze plaats, waar in over de 8000 menschen de spelen konden zien, wierdt ook *Colosseum* genaamt, naar 't Praalbeelt van *Nero*, 't geen in 't portaal van zyn huis stont. Maar of zulks geschiedt zy, om dat *Titus* dat beelt derwaarts hadde doen brengen, is onzeker.

De berg, gezegt *Mons Esquilinus*, heeft, om zoo te spreken, twee deelen, *Cespianus* en *Oppianus*. Hy kreeg den naam *Esquilinus* of *Esquilia*, zoo *Varro* schryft, *ab excubiis*, om dat *Tullius Hostilius* daar eene lyfwacht hield. Dit blykt uit de woorden van *Ovidius*:

*Adde quod excubias, ubi Rex Romanus
agebat,*

Qui nunc Esquilias nomina collis habet.

Men

Men ziet hier op den Zegeboog door *A. Victor*, ter eere van *Galieen* en zyne huisvrouw *Salonina* opgericht. Wyders den Tempel van *Eskulapius*, van *Juno*, enz. Insgelyks het Huis en de Hoven van *Mecenas*, waar in *Priapus* gediend wierdt; de Baden van *Titus*, door *Trajaan* herstelt: het Huis van *Virgilius*; het Palcis van *Sifiminus*, op wiens puinhoopen tegenwoordig de Kerk van *St. Vitus* staat, enz.

In 't printje van den berg *Viminalis*, worden op hunne plaatsen verthoont de waterleiding van *Q. Marcins*, de Tuinen en Baden van *Diokletiaan*: desgelyks de Baden van *Novatus*, den zoone van *Pudens*; by wien *Petrus* 't huis ging. Van deezen *Novatus* zegt *Baronius*, dat *Seneka*, ten tyde van *Nero*, drie boeken van de *Gramschap* aan hem opdroeg. Evenwel denk ik niet, dat deeze Baden, schoon de Kerk van *Sta Pudentiana* daar op staan mogt, en de *H. Petrus* tienmaalen by den Vader van *Novatus* wast 't huis gegaan, in vergelykinge van die van *Diokletiaan*, zoo groot zyn geweest als ze hier worden afgebeeld. Want d'overblyffelen der Baden van *Diokletiaan* verthoonen noch de heerlykheit, en ouden luister van dat werk: daar men van de Baden van *Novatus* niet veel zeggen kan.

De berg *Quirinalis* draagt zynen naam van den Tempel van *Quirinus*: doch heet tegenwoordig *Monte Cavallo*; ter zaake van twee witte marmere Paarden, die *Sixtus* de V daar heeft doen stellen, zynde het eene ge-

maakt door *Praxiteles*, het andere door *Fidias*.

Sommigen willen, dat deeze Paarden den beruchten *Bucephalus*, en de beelden die daar bystaan, *Alexander* zouden vertoonen: maar *Donatus* bewyft, dat *Praxiteles* en *Fidias* reets gestorven waren, als *Alexander* ter werelt quam. 't Is veel waarschynelyker, dat deeze konststukken *Kastor* en *Pollux* verbeelden.

Hier na wordt gesproken van 't Velt, dat na de ballingschap van *Tarquinius* den hoogmoedigen aan *Mars* wierdt toegewyt: vervolgens van *Pasquyn*; van de Gallery van *Pompejus*; van *Octavia*, die, wel eer versiert met eene menigte van schoone Grieksche en Roomsche beelden, ook de twee Tempelen van *Juno* en *Apollo* besloot.

Noch handelt de Schryver van eenige openbaare plaatsen van out *Rome*, tusschen of buiten de bergen gelegen.

Wyders spreekt hy van den berg *Janiculus*: van 't eilant in den *Tyber*: van den brug en 't gevaarte van *Aelius Adrianus*, waar van het laatste, tegenwoordig bekend met den naame van 't kasteel van *St. Angelo*, zou gebout zyn tot eene begraafplaats voor dien Keizer. Immers *Spartiaan* zegt: *Fecit Adrianus & sui nominis Pontem & Sepulchrum juxta Tyberim*. Op dit gebou zouden eertyts wel 700 marmere beelden gestaan, en de Soldaaten van *Belisarius*, in den tweeden oorlog met de *Gothen* hier in geweken, dezelve op hunne vyanden geworpen hebben.

Thans

Thans vertoont de Schryver d'outheden buiten eenige poorten, en geeft daarenboven zynen Leezer noch een denkbeeld van de groote Wegen, Fonteynen en Waterleidingen.

Tot een toegift is 'er een print van de Roomsche Triomfen.

IX. HOOFDSTUK.

JOHAN ERNSTOVS. WAGENZEILS VON ERZT. HUNGS EINES PRINZEN / der vor allem Studiren einen abscheu hat.

Dat is:

JOH. CHRIST. WAGENZEIL VAN DOPVOEDINGE EENS PRINSEN, die van alle Letteroeffeningen een' afkeer heeft. Te Leipzig by de Wed. van J. Heinrich, 1705. in 4. groot 43 bladen.

DE Heer *Christoffer Wagenzeil*, wiens doot, in 't voorige stukje van ons gemelt, noch langen tyt in het Statendom der Geleerden zal betreurt worden, stelt hier niet alleen voor, hoe, en op welk eene wyze de jonge Vorsten, of Kinderen van grooten huize,

H h 4

moe-

moeten behandelt worden , om hen deugtzaam en godtvrugtig te maaken , maar ook teffens , welke middelen bequaam zyn , om hun kennis te geven van verscheide wetenschappen , dieze in het midden van hunne weelde , om den arbeit die daar aan vast is , niet gezint zyn te leeren. Zyns oordeels , moet men zoodaanig een' Vorst of Kint van aanzienlyke stamme , verzorgen van twee makkeren ; die , een weinig ouder dan hy , niet alleen kunnen leezen , schryven , rekenen , maar ook iets verstaan van de Zangkonst , en zoo veel van 't Latyn , dat zy , by voorbeeld , de dingen , die tot het toerusten van een schip , of het versterken eener stad dienen , bequaamelyk in die taale kunnen noemen. 't Raakt niet , of deeze twee makkers van slegten afkomst ; maar alleen , of ze van goeden inborst en bevattinge zyn. Uit deezen omgang , mits de makkers van het vorstelyke kint , onder het speelen , verscheide zaaken doen en zeggen , zal het jonge knaapje ongevoelig leeren , 't geen anderen naauyls door groote moeite , waar van dit kint afkeerig is , te weeten krygen. Vervolgens moet men dit kint , nu een jongeling geworden , stellen onder het opzicht van eenen , die zyn leven en letteroeffeningen regelt : doch niet onder den gemeenen naame van *Meeſter of Zedevormer* ; maar onder eenen anderen , die geen de minste schyn geeft , als of men dien jongeling wilde teugelen , en inderdaat bezig houden met zaaken , die hem verdrietelyk zyn. Dan deeze

Leits-

Leitsman, die hem stadig verzelt, onder eenen titel, dien men goet vindt, en den jongeling niet slooten kan, behoort een man te zyn van grondige geleertheit, om van allerlei zaaken, by gelegenheit, onder hetjspeelen of wandelen, te kunnen spreken. Den jongeling gansche uren aan 't werk te stellen, en hem 't een en ander te laten van buiten leeren, is, naar de gedachten van den Heere *Wagenzeil*, den weg mis gegaan. Dan moet men hem iets vraagen, dan eens wat voorstellen, dan wederom iets van zynen smaak, en ter zaake dienende, uit oude of nieuwe historiën by brengen. Dit alles wordt van den voortreffelyken *Wagenzeil* in 't breede voorgestelt: zulks dat door dit gansche boek te zien zyn de redenen, die zoodanig een Leitsman, of hoe hy mag genaamt worden, omtrent den Jongeling, hem toe vertrouwt, moet voeren; en dat niet alleen, als gezegt is, om hem op te leiden tot het zedelyke, of de plichten van een rechtschapen Christen; maar ook in de kennisse der taalen, en verscheide wetenschappen, in zoo verre zulks oorbaar schynt, gemakkelyk t'onderrichten. Hier van iets uit te trekken is niet wel doenelyk. Doch zie daar een staaltje van de fraajigheden, met welke dit werk van vooren tot achteren is opgeschikt.

† Uit het leven van *Kasper de Koligni*, Admiraal van Vrankryk, wordt verhaalt, dat hy, in 't speelen met yvoore beeldekens, naar de gedaante van Soldaaten gemaakt, zoo veel geleert hadde, dat hy in den ouderdom van

H h 5 drie

drie jaaren bequaam schein , om een gansch leger te kunnen schikken. De geleerde Schryver voegt 'er by , dat de vermaarde *Weigel* , die geduurig in de Hoven van Saxen quam , daar de jonge Vorsten en Vorstinnen met een stokje in de hant , leerde Rekenen : en was dit *eenmaal eens speelen* (gelyk zy 't noemden) zoo vermaakelyk , dat deeze Vorstelyke Spruiten , den Heere *Weigel* wel dagwerk zouden gegeven hebben. De Heer *Wagenzeil* spreekt tusschen beide iets van het opzet van eenige Genueesche vrouwen , om in de dertiende eeuw gewapent naar Palestina te gaan , en daar tegen de Turken en Saraccenen te oorlogen. Het Loffchrift haar ter eere door *Bonifacius VIII* , dies tyts Paus te Rome , gemaakt , en van den Schryver te Genua , in 't Paleis van den Hertoge nageschreven , is hier ingelascht.

Daar gesproken wordt over de vermakelykheden van een vorstelyk persoonaadje , vindt men , hoe zekere Turk , *Buzecca* genaamt , zich het schaakspel zoodanig verston , dat hy eens te Florence op drie borden tegelyk speelde , en echter zyne drie partyen vermeersterde. By welke gelegenheit ook verhaalt staat , hoe bedreven de Dorpelingen van Strophecke , niet verre van Bronswyk , in deeze konst zyn , en hunne kinderen die doen leeren : weshalven zy , ontslagen van alle schattingen , den nieuwen Vorst , by 't afleggen van den eedt , niets anders te brengen hebben , dan een zilver Schaakbort met zyn toebehooren. Tot

Tot d'oeffeningen des lichaams komende, zegt de Heer *Wagenzeil*, dat de vermaarde *Beauchamp*, uitsteekent Dansmeester in Vrankryk, de konst gevonden heeft, om te leeren dansen naar zekere karakters, gelyk men leert zingen: doch dat *Feuillet* zich daar van fyntjes heeft weeten te bedienen.

Op de tnegenste bladzyde is te leezen, dat de beroemde *Koronelli* zakken bedacht heeft, om het Buskruit voor water en vuur te bewaaren; gelyk te *Milane*, *Turin* en elders gebleken is.

Den Heere *Wagenzeil* is by Testament zekere ring gemaakt, waar in men een Achaatsteent ziet, vertoonende in verheven werk de beeldenis van Keizer *M. Aurelius* en zyne huisvrouw. Deeze ring zou, in die vermaarde plondering te Rome, uit het Kabinet van *Klement VIII* gehaalt zyn, en is te dierbaarder, om dat de konst van edele steenen met verheven werk te maaken, genoegzaam verlooren is.

Buiten het verhaal, hoe *Michiel Angelo*, nu out en blind geworden, zich naar de konststukken van *Fidias* en *Praxiteles* deed' brengen, om ze te handelen en te kussen, vindt men hier iets anders van de verkiezinge der Pauzen en Kardinaalen; van de plechtigheden ten tyde van het Jubeljaar; en de wyze van iemand tot een' Heiligen te verklaaren.

Fraai en aanmerkelyk is de beschryving van 't dal *Batuecas* in 't Ryke van Leon, niet verre van *Salamanke*, en onder de regeringe van *Filippus III* eerst ontdekt: waar van de

de Heer *Wagenzeil* den aart en gelegenheit ter naauwer noot van een Dominikaner Monnik heeft konnen verneemen.

De heusheit van den Kardinaal *Fr. Barberini* is der meldinge waardig: mits hy, schoon door andere zaaken belemmert, den Vreemdelingen altoos toegang gaf: hen dan vragende, wat in hun Vaderlant te zien was; wat de Geleerden daar maakten, enz.

Van Karel Gustaaf, Koning van Zweede, wordt gezegt uit den mont van zynen Broeder, dat, hoewel hy voor zyne regeeringe zoo verslingert was op de jagt, dat hy den meesten tyt doorbragt in het huis, daar zyne honden waren, en byna geene andere taal voerde dan van ryden en jaagen; men echter, toen hy aan de Kroon quam, geene de minste genegentheit voor die wel eer beminde oeffening in hem heeft konnen bespeuren.

Wyders wordt uit *Aneas Vicus* aangetrokken, hoe zeker Ridder in 't eilant Rhodus een beelt van Korinthisch koper hadde gevonden, waar aan een stuk van d'eene voet ontbrak; en hoe de Kardinaal *Bembus* te Venetie, dit beelt ziende, en zich te binnen brengende, dat hem eenigen tyt te vooren een voetstuk van dergelyk eene stoffe gebragt was, by d'uitkomst bevondt, dat het daar aan behoorde; niet tegenstaande, dat dit voetstuk omtrent Padua was opgegraven.

Hoe *Blafius Manfredus* in de voorlede eeuwe zoo veel waters kon inzwelgen, en dan in grooten overvloed Bier, Wyn, Brandewyn, Melk, enz. te voorschyn brengen, heeft

van *May* en *Juny*, 1706. 475

heeft de Heer *Magliabecchi* onzen Schryver naaukeurig verhaalt, en men ziet hier dat konstgreepje duidelyk voorgestelt.

X. HOOFDSTUK.

OPTICE : sive de Reflexionibus , Refractionibus , Inflexionibus & Coloribus Lucis, Libri tres. Authore ISAA-
CO NEWTON, Eq. Aur. Latine red-
didit *Samuel Clarke* , A. M. Accedunt
Tractatus duo ejusdem Authoris de Spe-
ciebus ac Magnitudine Figur. Curviline.
Latine scripti.

Dat is :

ZICHTKONST, of drie boeken van de
Weerbuigingen, Verbreekingen, Afbuigingen
en Verwen des Lichts, door ISAAK
NEWTON, Ridder. Uit het Engelsch
vertaalt door Sam. Klarke, enz. Waar
by noch gevoegt zyn twee *Verhandelingen*
van den zelfden Schryver, wegens de groot-
heit en byzondere soorten der *kromlynige fi-*
guuren, in 't Latyn opgesteld. Te Lon-
den by Sam. Smith en Benj. Walfort,
1706. In 4. groot 55 bladen, met 19
schoo-

Schoone Koperstukken. Men vindtze by
Fr. Halma.

Dit werk in den jaare 1704, onder het opschrift van *Opticks: or a Treatise of the Reflexions*, gedrukt, ziet men thans door den Heere *Klarke*, Kapellaan van den Eerw. Vader en Heere *Joan Moore*, Bisschop van Norwich, ten dienste der Liefhebberen in 't Latyn gestelt; en dus, met kennisse en goetvinden van den Schryver, in eene veel gemeener taale uitgegeven.

Het voornemen van den Ridder *Newton*, die deeze zyne herssenvrucht al voor eenige jaaren stukswyze, maar nu ten laatsten veel volmaakter heeft aan 't licht gebragt, is niet geweest; om op deeze of geene onderstellingen te verklaaren de eigenschappen van het Licht, in zoo verre die mogten bekend zyn: maar alleen, om d'onbekende, en die noch van niemant waren aangemerkt, kortelyk voor te stellen; die vervolgens door de Redden en onwederspreckelyke Proeven te bewyzen; en eindelyk aan te toonen, wat daar uit kan en moet beslooten worden.

Dit zichtkundig werk is verdeelt in drie boeken. 't Eerste behelst twee deelen, waar van het eene een gezicht geeft van het Licht, het andere van de Verwen. Het tweede behelst vier deelen. 't Eerste en tweede daar van betreffen de weerbuigingen, verbreekingen en verwen in de doorschynende dunne lichaamen: het derde de verwen, die

die in de lichaamen blyven; waar in teffens verklaart wordt, welk een' overkomst zy hebben met de verwen in de doorschynende lichaamen: het vierde raakt eenige waarnemingen omtrent de weerbuigingen en verwen in de dikke doorschynende, en geslepen lichaamen.

Het derde boek, eindelyk, vervat eenige aanmerkingen omtrent de afbuiginge der straalen van het licht, en de verscheidenheit der verwen daar uit ontstaandé.

Om alle duisterheit weg te nemen, zegt de voortreffelyke *Newton* vooraf, wat hy met eenige naamen en konstwoorden wil aanwyzén.

Door de straalen van 't Licht verstaat hy des zelfs kleinste deeltjes, zoo wel die in dezelve lynen malkanderen volgen *, als die in verscheidene lynen eentydig † zyn.

Door de verbreekykheit ‡ van de straalen des Lichts verstaat hy haare gesteltenis, waar door zy van het eene op het andere lichaam vallende, ter zyde afwyken.

De weerbuigelykheit § der straalen is die gesteltenis, waar door zy, op een lichaam vallende, wederkeeren tot het punt, waar uit zy gekomen zyn.

't Licht, waar van de straalen alle even verbreekyk zyn, noemt de Schryver enkel ¶ en evenaartig **. 't Licht daarentegen, waar van de straalen niet alle even verbreekyk zyn,

* *Successivas.* † *Contemporaneas.*

‡ *Refrangibilitas.* § *Reflexibilitas.*

¶ *Simplex.* ** *Homogeneus.*

zyn, noemt hy *gemengt*, en *verscheiden van aart* *. Evenwel moet niemand denken, als of hy het eerste licht *evenaartig* genaamt hadde, om dat hy wilde zeggen, dat het geheel en al evenaartig was: maar alleen, om dat de stralen, die even verbreekelyk zyn, ten minsten in alle de eigenschappen, waar van de Heer *Newton* gewag maakt, met mal-kanderen overeenkomen.

De verwen van 't evenaartige licht noemt hy *enkele of hoofhverwen*: die van 't onevenaartige licht, *gemengde*.

Zie hier nu eenige der merkwaardigste voorstellingen [*propositiones*,] die in dit boek begrepen, en alle door overtuigende proeven bewezen zyn.

1. De Lichten, die verschillen in verwen, verschillen ook in de trappen der verbreekelykheit.

2. Het Licht der Zonne bestaat uit stralen, niet even verbreekelyk.

3. De stralen die meest verbreekelyk zyn, zullen ook meest weerbuigelyk wezen.

4. De voorwerpen ziet men veel beter in een Licht dat evenaartig, dan dat niet evenaartig is.

5. De Verrekkykers zyn niet volmaakt, om dat de stralen van 't Licht niet even eens verbroken worden.

6. De verscheidenheit der verwen, in een verbroken of weergebogen Licht, ontstaan geenzins uit eenige nieuwe wyziginge † van 't Licht, naar de verscheidenheit der schaduwe.

* *Heterogeneus*. † *Modificatio*.

7. Een

7. Een evenaartig Licht heeft eene eige verwe, die met zyne verbreekelykheit overeenkomt, en deeze verwe kan door geene verbreekingen of weerstuitingen verandert worden.

8. Door vermenginge kunnen verwen ontstaan, die met de verwen van evenaartige lichten t'eenemaal overeenkomen: doch alleen in schyn, maar niet ten aanzien van de nature en gesteltenisse van het Licht.

9. Uit vermenginge kunnen ook ontstaan alle witheit en aschgrauwe verwen: en de witheit van 't Zonnelicht spruit uit eene welgeschikte vermenginge van alle de hoofdverwen, dat is, van alle de verwen van 't evenaartige Licht.

De waarheit der eerste voorstellinge bleek den Heere *Newton* aldus. Hy nam een dik, langwerpig zwart papier, waar van de zyden evenwydig * waren. De helft van dit papier, eerst netjes, door middel van een dwarsstreef afgemeten, besmeerde hy met roode, d'andere helft met eene blaauwe purperachtige verwe †. Dit papier lag voor het venster indiervoegen, dat de twee lange zyden met den Gezichteinder ‡ evenwydig, en de dwarslyn, daar overgetrokken, met den zelve rechtstandig § waren. Toen nam hy een kantglas ✠, waar van de twee geslepe zyden eenen hoek maakten van om-

I i trent

* *Parallel*. † *Hy meent Indigo*. ‡ *Horizon*.
§ *Perpendicularis*. ✠ *Prisma*.

trent 60 graden , by hem den *verbreeker* * genaamt ; en hielt dit kantglas zoodanig , dat de zyden daar van evenwydig waren met de zyden van 't papier. Als nu de *verbreeker* van het kantglas opwaarts gekeert wierdt , zulks het papier door de *verbreeking* des lichts schein te ryzen , zoo schein ook door de gemelde *verbreeking* het blaauwe deel van 't papier zich hooger te verheffen dan het roode : en wederom , als de *verbreeker* van het kantglas nederwaarts gekeert wierdt , zulks het papier door de *verbreeking* des lichts schein te daalen , zoo schein ook het blaauwe deel meer te zakken dan het roode. Waar uit derhalven te zien is , dat in het licht , 't welk van het blaauwe deel van 't papier door het kantglas tot het oog quam , in de zelfde omstandigheden eene grooter *verbreeking* was , dan in het licht , dat van het roode deel quam ; en by gevolge dat het eerste meer *verbreekelyk* was.

Over het tweede voorstel ziet men tien proeven : waar van d'eerste is , dat de Heer *Newton* het Zonnelicht door een klein ront gat , in eene duistere kamer gelaten , en vervolgens een kantglas voor dat gat gebragt hebbende , dit kantglas zoo lange zagjes om zynen as draaide , tot dat het Zonnebeeld , 't geen tegen de muur , over het gat , op een wit papier viel , en zich op en nederwaarts beweegde , eindelyk stil stont : wanneer hy bemerkte , dat de lengte van 't gemelde beeld

op

* *Refringentem.*

op het papier, in vergelykinge van de breette was, als $10\frac{1}{4}$ tegen $2\frac{1}{2}$. De verbreeker van dit kantglas was van 64 graden, en indien men een kleinder nam, bevondt men het Zonnebeelt veel korter, maar niet dunner. Ook was dit Zonnebeelt korter of langer, na dat het kantglas gehouden wierdt; zulks dat de Heer *Newton*, het een met het andere naaukeurig in acht nemende, zich ten vollen verzekerde, dat de stralen van 't Zonnelicht niet even verbreekelyk zyn.

En gemerkt het meergemelde beelt tegen de muur aan het bovineinde, daar het Licht meest verbroken was, root; en aan het benedeneinde purperachtig; wyders in de middeldeelen naar rang geel, groen en blaauw scheenen; diende hem zulks tot nader bevestiginge van 't geene hy te vooren gestelt hadde; namelyk, dat de Lichten, die verschillen in verwe, ook verschillen in de trappen der verbreekelykheit.

De waarheit van 't vierde voorstel zal blyken aan vliegen of andere kleine diertjes, die in een evenaartig licht, door een kantglas bekeken, zoo wel kunnen gezien worden, als zonder kantglas; daar hunne deelen in een onevenaartig Licht door een kantglas bekeken, niet wel t'onderscheiden zyn.

Dat nu wyders de verscheidenheit der verwen, in een verbroken * of weergeboogen † Licht, niet ontstaat uit deszelfs nieuwe wyzigingen, volgens de geduurige ver-

* *Refractum* † *Reflexum*.

scheidenheit der schaduwe , 't geen het zedde voorstel was , is te zien in de Bellen , die de kinderen maaken. Want als men zulk een Bel , in een hol glas , en buiten alle beweginge van de lucht stelt , zullen de verwen daar in allengskens en regelmatig verandert worden , schoon het oog , de bel , en alles , wat licht geeft of schaduw veroorzaakt , onbeweeglyk blyven.

Uit deeze en meer andere proeven besloot de Heer *Newton* , volgens het zevende voorstel , dat yder evenaartig licht zynoeige verw had ; waar uit hy vervolgens inbrengt , dat , indien het Zonnelicht geheel en al evenaartig was , alle lichaamen dan van de zelfde verwe zoude wezen ; en by gevolge , dat de verscheidenheit der verwen ontstaat uit de vermenginge van 't Licht.

Om de zekerheit van 't achtste voorstel te zien , moet men slegts aanmerken , dat de goutverw , uit een mengsel van root en geel , ons eveneens voorkomt , als de verw , die door een kantglas tusschen het roode en geele gezien wordt.

Ik hebbe dit slegts aangemerkt , om den Leezer re toonen , op welke eene wyze de Heer *Newton* zyne voorstellingen goet maakt. Want meer daar van te zeggen , zonder behulp van printen , die de wyze der betoogingen voor het oog brengen , zoude , myns oordeels , weinig dienst doen.

Daar de Schryver in 't tweede boek van de weerbuigingen , verbreekingen , en verwen in de doorschynende dunne lichaamen handelt ,

delt, vertoont hy onder andere zaaken : wat *proportie* de lucht, het water, en glas tegen malkanderen moeten hebben, om zulk of zulk eene verw te maaken. Hier van ziet men eene gansche tafel; die den Heere *Newton* wel voornamentlyk dient, om des te beter te kunnen spreken van de lichaamen, waar in de verwen blyven; dat is, om daar uit zynen Leezer voor oogen te stellen, welk eene *proportie* die hebben tegen de doorschy-nende dunne lichaamen.

Nopende d'afbuigingen der straalen van 't Licht, en de verwen die zy veroorzaaken; de Heer *Newton* geeft zeer veele aanmerkin-gen over het geene al voor lange is waargenomen, namelyk, dat de schaduwen der lichaamen, die gestelt worden in 't Zonne-licht, dat door een klein gat in eene donke-re kamer komt, geheel anders gestelt zyn, als ze mosten wezen, indien de straalen in rechte lynen, neffens de kanten van die lichaamen heenschooten.

Belangende de twee verhandelingen wegens de kromlynige figuren : in welkers eerste gezien wordt een optelling van de lynen van den derden rang; en in het tweede de vier-kanting * van de kromme lynen; zy dienen slegts voor de Wiskonstenaars, en kunnen ook zonder platen niet wel verstaan wor-den.

* *Quadratura.*

XI: HOOFDSTUK.

BIBLIOTAECA MAXIMA PONTIFICIA, in qua Authores melioris notæ, qui hactenus pro S. Rom. Sede, tum Theologice, tum Canonice scripserunt, fere omnes continentur. Promovente, æsque suppeditante illustriss. & excellentiss. D. Fr. JOANNE THOMA DE ROCABERTI, Archiepiscopo Valentino, &c.

Dat is:

DE GROOTE PAUSELYKE BOEKERY, vervattende byna alle de beste Schryvers, die den Roomschen Stoel met hunne pennen verdedigt hebben. Thans aan 't licht gebragt door den yver, en ten koste van den doorluchtigen Heere JOAN THOMAS DE ROCABERTI, Aartsbisschop van Valence. Te Rome by Joan. Fr. Buagni 1698, in Folio, 20 stukken, behalven het Register.

DIt werk, waar van buiten twyffel, hier in Hollant, mits zyn overgroot beslag, en

en d'afgelegenheit der plaats, daar het is uitgegeven, zeer weinige afdruksels zullen gevonden worden, is van den doorluchtigen Heere *J. Th. de Rocaberti*, Aartsbisschop, en meer dan eenmaal Onderkoning van Valence, in deeze gedaante, met zoo zwaare kosten aan 't licht gebracht uit eene liefde en genegenheit voor den Pauselyken Stoel; waar aan hy ook, om de waarheit te zeggen, zyn aanzien en achting in de werelt, voor een groot gedeelte, schuldig was: zynde van een' Dominikaaner Monnik * en Professor in de Hooge Schoole van Valence, in het geestelyke, en daar door in het wereltlyke zoodanig gevordert, dat hy den Vorsten der aarde niet te wyken hadde.

Immers, dewyl hy met droeffenisse zynes harten zag, dat de zoogenaamde Ketteren en Dwaalgeesten niet ophielden deezen H. Stoel te begrypen, maar noch dagelyks door eene menigte van schriften, of opentlyk, of van ter zyde, stoutelyk aanrandden, vondt hy, als een goet Katholyk, zich verplicht eenig middel te bedenken, 't geen tot meerder luster en verzekerteit daar van zoude kunnen strekken, en is dus eindelyk dit overzwaar werk tot verdediging der Pauselyke Oppermogentheit aan den dag gekomen.

Wil iemand het een geestelyk wapenhuis noemen, of, met den Schryver der voorrede, een' sterken tooren, waar in de schilden der helden ophangen, t' is my om t' even.

I i 4

Maar

* *Echter van aanzienlyke Stamme.*

Maar ondertuffchen vindt men hier alles, wat het Pauselyk gezag, zoo in 't wereltlyke als geestelyke eenigzins kan styven; of, om naar myne gedachten te spreken, alles wat tot verdediging daar van heeft konnen bedacht worden.

Voor my, ik pryze den goeden yver van den Heere *J. Tb. de Rocaberti*. Yder is toch verplicht tot voorstant en luister van de waarheit, die hy meent te hebben, alles toe te brengen, wat hem mogelyk is: en uit dien hoofde zoude ik niet nalaten tot voorstant en luister van de Protestantsche waarheit, en bygevolge tegen het Pauselyk gezag, insgelyks twintig, of meer stukken in Folio te doen drukken: indien men slegts de goetheit hadde van my zoo veele schatten te bezorgen, als de Heer *J. Tb. de Rocaberti*; waarschyndelyk bezeten heeft: en in zulk een gevalle zoude ik alle de Afdruksels om niet geven.

Dit, hoewel vry lastig, zou echter op deezen voet konnen gedaan worden. Want men ziet hier geen van eigen reetsel, maar slegts eene len schryveren, wier werken al te voore gegeven, en die malkanderen in volgen.

NB. De Tal
welke de
Pausel
aan 't

in de jaaren, in
sanne boeken voor de
ebben geschreven, of

Abraham Maronit

Adam Tanner, van
Inspruk uit Tyrol, Je-
suit.

Egidius Koluminus,
Roomsch Edelman,
Augustyner, Aartsbif-
schop van Bourges,
Kardinaal onder Bo-
nifacius VIII.

Adolf Schulken, Pro-
fessor te Keulen, 1603.

Agobard, Aartsbif-
schop van Lions, in de
negende eeuw.

Alanus Kopus, een
Engelschman, 1566.

Albert Pighius, van
Kampen, 1551.

Albert Pius, Graaf
van Karpi.

*Alexander à S. Elpi-
dio*, Generaal der Au-
gustynen der-
hant Aart an
Ravenn

Alex n
Krema n
St. Ja ,
1588. ,

Al z
Guer +
165

Sp

Alfonsus Mendoza,
Spanjaart, Augustyner

Alvarus Pelagius,
Spanjaart, Franciskaa-
ner, Bisschop van Sil-
vis in Algarbe, 1340.

*Ambrosius Kathari-
nus*, Dominikaaner,
Aartsbisschop, en een
van de Trentische Va-
deren.

Amedeus Chirolus,
Generaal van zekere
geestelyke Orde, my
onbekent, 1671.

Andreas Dual, Frans-
man, Professor te Pa-
rys, 1631.

Andreas Lao, Karme-
lyter, 1663.

Angelus de Clavasio,
van d'Orde der Ob-
servanten.

Angelus Petricca,
Franciskaaner; wiens
werk gericht is tegen
dat van Grotius, we-
gens de magt der hoo-
ge Overheit omtrent
het kerkelyke.

Angelus Rarcho,
Augustyner, Bisschop
van Boeken, skoba-
Kardi-

De-

Dominicus Maria, Italiaan, Dominikaaner, Bisschop van Puzzuolo, onder Innocentius XI.

Dominicus Segnerus, Rechtsgeleerde, uit de Stadt Antium.

Dominicus de St. Thoma, Spanjaart, Dominikaaner, 1600.

Dominicus de SS. Trinitate, Franschman, ongeschoeide Karmelyter, 1666.

Elias Astorinus, Karmelyter, 1693.

Emanuel à Schelstraze, van Antwerpen, Opziender der Vatiikaansche Boekerye. Zyne werken wegens de Concilien en Pauzen zyn uitgegeven onder Innocentius XI.

Franciskus Vargas, van Toledo, die in't Concilie van Trenten geweest is.

Franciskus Agricola, uit het lant van Gulik, onder Klement VIII.

Franciskus Macedo, Portugees, onder Alexander VII.

Fr. Penia, of *Penna*, uit Arragon, 1570.

Fr. Suarez, van Granada, Jezuit, 1613.

Gregorius van Valence, Spanjaart, Jezuit, 1598.

Gaspar Contarenus, Kardinaal onder Paulus III.

Gennadius, Patriarch van Constantinopolen, 1454.

Hendrik VIII, Koning van Engelant, tegen Luther, 1520.

Hieronymus Mutius, van Justinopolis of Cabo d'Istria, onder Pius V.

Jakobus Latomus, Professor te Leuven, 1550.

Jakobus Simankas, Spanjaart, Bisschop, 1560.

Joannes de Turcremata, Spanjaart, Dominikaaner, Kardinaal onder Eugenius IV.

Joannes Baptista Gonet, Franschman, Dominikaaner, 1660.

Joannes Ekkius, uit Zwa-

Zwaben, Professor in Ingolltat, vermaart door zyne Schriften tegen Luther, 1518.

Joannes Faber, Stehouder van den Bisschop van Konstants, 1530.

Joannes Mattheus Kariofilus, uit Kreta, Aartsbisschop van Ikonie.

Joannes Roffensis, Bisschop in Engelant, door Paulus III Kardinaal gemaakt.

Laurentius Brankatus, Franciskaaner, Kardinaal gemaakt door Innocentius XI, en een groot liefhebber van geleerde lieden.

Lelius Jordannus, Romein, Bisschop, 1567.

Leonardus Marius, Professor te Keulen.

Leonardus Kocq, van Orleans, Augustyner, 1595.

Lud. Thomassinus, 1670.

Markus Antonius Kappellus, Venetiaan, Franciskaaner, 1610.

Melchior Kanus, Spanjaart, Dominikaaner, Bisschop, 1532.

Michaël de Aninyon, van Saragossa, Rechtsgeleerde, 1588.

Martinus Bekanus, Brabander, 1590.

Nikolaus Koeffeteau, Franschman, Dominikaaner, Bisschop van Marsilie, 1614.

Nik. Sanderus, Engelschman, ten tyde van Hendrik VIII.

Onufrius Parvinius, van Verona, Augustyner, 1556.

Paulus Fabulotus, Romein, van d'orde van St. Barnabas en Ambrosius.

Petrus Labat, van Thoulouze, Dominikaaner, 1659.

Petr. de Soto, van Korduba, Dominikaaner, 1557.

Petr. à Monte, Venetiaan, Bisschop van Brescie onder Eugenius IV.

Reginaldus Polus, Kardinaal en bloetverwant

want van Hendrik VIII, Koning van Engeland, 1546.

Robertus Bellarminus, Jezuit, Kardinaal, uit Toskane, 1600.

Rudolfus Kupers, Rechtsgeleerde, 1588.

Sylvester Prierias, van Asta in Italie, Dominikaaner, 1520.

Sixtus Senensis, Dominikaaner onder Pius V.

Stanislaus Hofius, van Krakou, Kardinaal en Paufelyk gezant op 't Conoilie van Trente.

Thomas de Vio Cajetanus, Dominikaaner, 1530.

Thomas van Aquine,

Italiaan, Dominikaaner.

Thom. Kampegius, van Boulonje, Kardinaal, 1512.

Thom. Stapleton, Engelschman, Professor te Leuven onder Klement VIII.

Thom. Waldensis, Engelschman, Karmelyt onder Paus Martyn V.

Vincentius Ferre, Spanjaart, Dominikaaner, 1675.

Wilhelmus Lindanus, Nederlander, Bisschop van Roermonde, 1570.

Zacharias Boverius, Kapucyn, onder Urbaan VIII.

Zie daar, Leezer, de Schryvers, wier werken, voor zoo veel die den Paus en zyn gezag raaken, in deeze 20 Folianten begrepen zyn: waar uit nu yder vrystaat, zoodanige wapenen tegen de vyanden der Paufelyke Oppermagt te verkiezen, als hem goet dunkt: waar toe het Register (een zwaar stuk op zich zelve) zonderling kan te stade komen.

De Heer *J. Th. de Rocaberti*, die de vrugt van deezen zynen arbeit, en uitgeschotene penningen, in 't vergaderen, en doen drukken

ken van zoo veele schriften , aan Innocentius XII opdroeg; en daar door, als te denken is , grooten lof-behaalde, overleedt den dertienden van Loumaant des jaars 1699, het vierenzeventigste van zynen ouderdom.

De gemelde Innocentius XII wordt in den Titelpriint gezien op zynen Zetel , Pauselyk toegerust : vertoonende een wezen, waar in teffens de Majesteit en goedertierenheit uitblykt. Aan de rechterzyde, op den derden trap van zynen thron, zit eene vrouw, met een kruis in d'eene, en eene vlamme op d'andere hant. Aan de linkerzyde, beneden de trappen, legt een beelt met slangen, in plaats van hairen, om 't hooft; schynende ter nedergevelt door eene blixemstraale uit 's Pauzen borst. D'omstandigheden leeren, dat dit de Kettery zal wezen; hoewel ik de verklaring daar van aan anderen overlaate.

XII. HOOFDSTUK.

JO. CONRADI SCHWARTZII de
PLAGIO LITERARIO liber unus.

Dat is:

JO. KOENRAD SCHWARTZ *van de*
DIEVERTE DER GELETTERDEN.
Te Leipzig by Jakob Fritsch, 1706. in 8.
groot 14½ bladen.

Plagium wierdt eertyts genomen voor eene wegvoering van menschen tegen hunnen wil-

wille , afgeleit van *plango* , dat is , *ik slaaf of floote*. De reden is , om dat , hoewel zoodanig eene dievery , in oude tyden ten naasten by zoo eerlyk was , als nu de koophandel , de menschen echter hunne vryheit beminden , en derhalven niet zonder slaan of slooten waren voort te krygen.

Hier uit is lichtelyk af te nemen , wie eerlyts *Plagiarii* genaamt wierden ; te weten , een eerlyk slag van dieven , die de menschen met geweld wegvoerden , en hunne slaaven maakten.

Dan , gelyk veele woorden , om de gelykheit der zaaken , van hunne gemeene betekenisfe worden overgebracht tot andere , zoo zal *Plagium* zeer gevoegelyk kunnen genomen worden voor een soort van dieverye , die , hoewel overgemeen , echter zeer schandelyk is : daar in bestaande , dat men de byzondere gedachten of vindingen van andere lieden ter quaader trouwe zich zelve toefchryft , of fchynt toe te fchryven.

Immers zulk een heet by den Dichter Martiaal * *Plagiarius* , doch by Cicero † *Fur* , dat is , een *Dief*.

Nu iemand fchryft zig de gedachten of vindingen van anderen toe , waanneer hy iets fraais gehooft ,

* *Lib. i. ep. 53.* † *De Fin. v. Stoici restant. Hi quidem non unam aliquam aut alteram à nobis, sed totam ad se nostram Philosophiam transtulerunt, atque ut reliqui Fures earum rerum, quas ceperunt, signa commutant: sic illi, ut sententiis nostris pro suis uterentur, nomina tanquam rerum notas mutaverunt.*

hoort, of ergens in een onbekent schrift gelezen hebbende, dat volstrektelyk voor het zyne uitgeeft: en iemand schynt zich de redenen of vindingen van anderen toe te schryven, wanneer hy de geenen, uit welke die zyn voortgekomen, niet aantrekt, of immers niet ter plaatse daar zulks behoorde; gelyk van den Heere *Schwartz* nader wordt voorgedraagen.

Die soort van dieverye ontstaat gemeenelyk uit eerzucht: want veelen door 't uitgeven van eenige schriften lof zoekende, en zich echter onbequaam ziende tot fraaie gedachten, of immers om hunne denkbeelden wel te schikken, begeven zich tot het uitschryven van anderen; doch draagen, zoo veel mogelijk, zorg, dat zulks niet geweten worde.

't Gebeurt ook, dat iemand geen gewag maakt van de Schryveren, wier vindingen hy voortbrengt, uit zeker misnoegen; om dat andere Schryvers van belang (gelyk zy lichtelyk hadden kunnen, en misschien behooren te doen) hem niet gemelt hebben.

Sommigen hebben behagen, om hunne schriften met treffelyke spreuken te versieren; en echter verbergen zy de Schryvers, waar uit die ontleent zyn, om anderen geene gelegenheit te geven van het zelfde te kunnen doen.

Lieden van weinig oordeel ontdekken somtyts eene zaake, waar van zy de reden niet kunnen nagaan; en bedienen zich derhalven van de redenen, die anderen hebben bygebragt; waarom zoodanig eene zaak,

hoewel toenmaals noch niet uitgevonden, zoude mogelyk wezen: zonder echter die Schryvers te noemen, of hunne redenen, by mangel van bequaamheit, behoorlyk te toetsen.

Een groote dievery wordt begaan van Reizigers, die in hunne schriften vry meer voegen, dan hun ooit is te vooren gekomen. Dus zou *Olearius* zyne Reisbeschryving voor 't grootste gedeelte uit *Murrbius* hebben opgesteld, indien het anders waar is, 't geen de gemelde *Murrbius*, te Riga, aan iemant van des Heeren *Schwartz* goede bekenden gezegt heeft.

Dan sommige Reizigers konnen lichtelyk beschuldigt worden van dieverye, waar aan zy geen deel hebben: by voorbeeld, *Melton*. Immer ik kenne den man, die de Reisbeschryving in onze Hollantsche taale, op den naame van *Melton* gaande, uit verscheidene andere heeft t'zamen gebragt, en den drukker aan goet gelt geholpen.

Maar geene Letterdievery zoo slecht, als die tefkens uit luiheit en hoogmoet spruit. *Vavassor*, als *P. Simon* aanmerkt, zeggt, dat hy zich veertig jaaren geoeffent heeft in de H. Schrift: telkens van den Hebreusch text, en de Joodsche Meesteren praatende; daar hy niets ter werelt van 't Hebreusch, of de Joodsche Meesteren geweten heeft. Want in zyne verdeelinge van Jobs boek spreekt hy van *Mozes Maimonides* en *Mozes ben Maimon*, als van twee byzondere lieden; en het boek, *Doctor Perplexorum*, is naar zyn zeggen niet het

het zelfde met *More Nebochim*; hoewel hy lichtelyk in een woordenboek hadde kunnen vinden, wat *More Nebochim* te zeggen was.

Deeze man, in andere wetenschappen geleert genoeg, hadde *Mercerus* slegts nageschreven, doch by ongeluk iets van het zyne daar tusschen gestelt: waaruit deeze zottigheden ontstaan waren.

Het *Plagium* of de Letterdievery is in 't algemeen schandelyk, doch d'eene evenwel erger dan d'andere.

Die een onbekent hantschrift, waar van de maker noch in levenden lyve is, of geheel, of voor een merkelyk gedeelte voor het zyne uitgeeft; bedriegt niet alleen de Leezers: maar verkort daarenboven den opsteller in zyne eer en winste, die hy daar van te wachten hadde: en is derhalven zulk een ruim zoo erg, dan dien men anders *fur* noemt.

't Zelfde moet byna gezegt worden van den geenen, die eenige nieuwe vindingen, by toeval uit anderen gehoort, of noch van zeer weinige gelezen, aanstonts voor de zyne opveilt; en dus de werelt ten minsten over den vinder in twyffel laat.

Wie zou gelooven, dat iemant de stotticheit zoude hebben, om een boek voor het zyne uit te geven, 't welk alreede in de zelfde stadt gedrukt, en onder de Geleerden wel bekend is; waanende veilig te wezen, om dat hy zynen Schryver eene andere taal doet spreken?

Echter is zulks (om andere voorbeelden

ter zyde te stellen) geschiedt aan het werk van den geleerden *Kamillus Leonardus*, van *d'edele steenen*, in het jaar 1516 te Venetie aan Cæsar Borgia opgedragen. Want *Lodewyk Dolce* bragt het in 't Italiaansch, en gaf het, in den jaare 1565, ter zelve plaatse voor het zyne uit *.

Veele zyn'er, die hunne dievery (want ik weete geen en anderen naam) omtrent d'Ouden gepleegt hebbett. Maar gansch trouloos was de daat van een' huisknegt of dienaar van *Manutius*, die het boek van *Cicero* wegens de *Glorie*, ten minsten voor een groot gedeelte, als het zyne liet uitgaan, en toen het werk van *Cicero* smoorde †.

Men stelt ook, dat ze een *Plagium* begaan, die den naam van eenen Schryver verzwynen, waar uit ze slegts eenige weinige byzondere stellingen nemen. Doch de Heer *Schwartz* wil hier omtrent eenig onderscheit gemaakt hebben. Want, om nu slegts te spreken van de *Filosofen*, 't aantrekken van Schryveren in hunne wetenschap is dikwyls der verachtinge onderworpen; om dat het schynt, als of zy op gezag wilden bouwen. Ook zou eene waarheit, hoe duidelyk voorgestelt, dikwyls gehaat worden, om dat ze van dezen of geen en gevonden, of omhelst was. De redeneringen van *Descartes*, de vindingen van *Bako*, zyn buiten twyffel voor 't meerendeel waarachtig, en echter zyn'er

* *Baglivi Opera Medico-pr.* p. 500.

† *Bayle Dict. Crit.*

veelen die 'er nimmer van hooren willen. De werelt is dikwyls tegen sommigen ingenomen, ook dan, als ze niets anders zeggen dan te vooren alreede gezegt is. Dit bleek aan *Galileus*, die in de gevangenisse raakte, om dat hy stelde, dat het Aartryk draaide, en de Zon stil stont; daar nochtans *Kopernikus* om de zelfde stelling voor hem bemint en geëert wierdt.

Boven is gezegt, dat, het *Plagium*, of de dievery in 't Statendom der Geletterden sommtyts ruim zoo erg is, dan het geen wy doorgaans met den naame van *dievery*, in 't Latyn *Furtum*, betekenen. Maar de Schryver vervolgt deeze zaak in het zevende hoofdstuk vry uitvoerig; toonende, dat, gemerkt *furtum* slegts betrokken wordt tot lichaamelyke goederen, die ons tegen onzen wille ontvreemt worden; *plagium* daarentegen onze byzondere vindingen en gedachten raakt, het laatste van meerder gewicht is, dan het eerste.

Doch de Schryver maakt onderscheit tusschen vindingen en vindingen, gedachten en gedachten: waar van sommige nut, andere onnut, en van de waare wysheit gansch verscheiden zyn.

By voorbeelt, veele lieden zullen hun hoofd breeken, om het raatsfel van *Ælia*, *Lelia*, *Crispin* te verklaaren; anderen, om te weten of *Herkules* een Schytisch of een Duitsch woort is: anderen wederom, om te vinden, wie de moeder van *Hekuba* was, of, hoe de Ouden met bekers plachten te wicchen. Ik zwyge nu van geestige loopjes, van

quakjes , van letterkeeringen * , van jaarvaarzen † en diergelyke zaaken meer ; die , schoon iemand daar in slagen mogt , van geen gebruik zyn , en derhalven de tydelyke goederen niet kunnen opwegen.

Dan vindingen en geregelde gedachten , omtrent zaaken , die ons tot dit en het toekomstige leven dienstig zyn , kunnen de goederen van deeze werelt verre overhaalen ; mits zy den menschelyken staat verbeteren , verbetert zynde ondersteunen , ondersteunt zynde versieren . Hier in bestaat de waare wysheit , die niemant kan , of behoorde te missen .

In de wysheit nu legt 's menschen hoogste roem ; en die in de wetenschappen ten dienste van 't menschedom iets fraais uitvindt , is , om zoo te spreken , achter Godts raat en beschikkingen gekomen . Doch die zoodanige vindingen wysfelyk voorstelt en verklaart , moet gezegt worden Godts raat en goetheit aan zyne schepzelen bekend te maaken . Maar die eindelyk zoodanige vindingen in den gront verstaat , leeraart , vermeerdert , en telkens tot gebruik brengt , is Gode , (met eerbiedigheid gezegt ,) zoo veel de menschelyke zwakheit kan toelaten , eenigzins gelyk geworden . *Unus itaque Rurschius* (dus vervolgt de Schryver) *cujus studium in rebus natura-*
li-

* Als men uit eenige woorden , of naamen , door het verstellen der Letteren , iets toepasselyk maakt . † Als men uit eenig vaars , of iets anders het jaargetal opstelt .

libus conquirendis, considerandis, utendis hodie maxime excellit, & cujus mores facilimos optimosque non peregrini solum, sed Amstelodamenses ipsi prædicant; omni pene physicorum sapientumque veterum multitudini est anteponeendus. Ecquid vero jucundius fingi potest vita illius hominis, qui in natura rerum contemplanda tempus consumit? Ecquid reipublice utilius esse potest homine, qui afflictos miserosque juvat & consolatur? Ecquid beatius cogitari potest homine, qui & suas libidines pro virili domat, & alienas semper coercet! Ecquid excellentius dici potest homine, qui consilia, voluntatem, & naturam Dei bene cognoscit, &c. Dat is: Dus moet een eenige Ruysch, wiens yver in't naspeuren, beschouwen, en gebruiken der natuurlyke dingen, tegenwoordig hem zoo veel lofs geeft, en wiens minzaame en deugdelyke zeden niet alleen de vreemdelingen, maar ook zyne medeburgers pryzen, ten naastenby gestelt worden boven alle de Natuurkenners en Wyzen, die ooit geweest zyn. Immers, wat kan 'er aangenaamer wezen, dan het leven van een' man, die zynen tyt in de beschouwinge der nature doorbrengt? wat kan 'er dienstiger zyn voor de gemeente, dan een man, die de kranken en elendigen helpt en vertroost? Wat kan 'er gelukkiger bedacht worden dan een man, die, gelyk by zyne driften, naar vermogen, tenguelt, alzoo ook die van anderen wyslyk weet te matigen. Eindelyk, wat kan 'er verhevener genaamt worden, dan een mensch, wien de raat, de wil, en de natuur van den al-

machtigen Godt in zoo verre bekend is?

Maar gestelt zynde, als boven, dat in de wysheit 's menschen hoogste goet bestaat, wat geeft dat (mogt iemant zeggen) om te toonen, dat het zoogenaamde *Plagium* erger is dan *Furtum*? Immers niemant kan eens anders wysheit steelen. Om dit te beantwoorden, zegt de Heer *Schwartz*, dat het genoeg is, als men den menschen het gevoelen van iemants wysheit beneemt; om dat de wyfste van de werelt met zyne wysheit geen voordeel doet, ten zy hy van anderen voor een wyze gehouden wordt.

Bygevolg, als men iemant in diervoegen, gelyk boven gezegt is, d'achting van een' wyzen beneemt, zoo beneemt men hem genoegzaam zyne wysheit, waar tegen de lichaamelyke goederen niet te schatten zyn.

Hoe dit nu geschieden kan met iemants vindingen, door welke hy getracht heeft den naam van eenen wyzen te verkrygen, voor d'onze uit te geven, is niet noodig gezegt te worden.

Maar dewyl de Letterdievery in veelerlei gevallen gansch schandelyk is, trachten de geenen, die daar aan schuldig zyn, hun misdryf, zoo veel mogelyk, te verbergen: hebbende ten dien einde veelerlei konstgreepjes, van welke hier eenige worden bygebragt; doch die anderen misschien beter zouden weten dan de Heer *Schwartz*, die zich daar mede nooit beholpen heeft.

Om eene Letterdievery t'ontdekken zyn verscheidene wegen,

Dan

Dan inzonderheit moet gelet worden op den Inborst, Bequaamheit, Leermeefters, Vrienden en Gezelschap van den geenen, die van zulk eene dieverye verdacht of beschuldigt is. Want een man van verftant kan het zelfde vinden, 't geen anderen gevonden hebben, en daarom kunnen hunne fchriften in 't zaakelyke overeenkomen, schoon zy van malkanderen niet weten. Dat lieden van gemeen oordeel zulks ook gedaan hebben, leeren wy uit de voorbeelden. Menfchen, door geduurige oeffeninge, en van der jeugt aan als doorftooft in zekere zaak, kunnen niet wel verdacht worden van dit fchandelyk bedryf, schoon hunne fchriften naar die van anderen vry wat gelyken. Kort om, men moet voorzigtiglyk oordeelen. Doch de regelen, die de Schryver geeft, om een *Plagium* te kunnen ontdekken, zullen, myns achtens, zelden bedriegen.

Die een *Plagiarus* wil befchuldigen, na dat hem de daat duidelyk gebleken is, moet vooreerst letten op de hoedanigheit, en het gewichte der zaake: ten anderen op den perfoon, dien hy voorheeft: en ten derden op zyne eige bequaamheit, en jaaren: gelyk van de Schryver breeder is aangewezen.

Indien 't nu gebeurt, dat iemand, van Letterdieverye beticht, voorgeeft, dat hem ongelyk gefchiedt, mogen onpartydige Rechters het vonnis fpreeken.

Dan, zonder hier verder te melden van den plicht deezer Rechteren, staat te letten, dat vrouwen tot dit ampt zoo bequaam zou-

den wezen als mannen; hoewel zy misschien in het verschil over Letterdieverye nimmer gebruikt zyn. Immers dat vrouwen al van outs over de schriften en het verstant der mannen geoordeelt hebben, is bekend. In Vrankryk gaven zy haar vonnis over de vaarzen der Dichteren, waar van men gansche Konstgenootschappen en vergaderingen hadde, inzonderheit te Thoulouze, *Floralia* genaamt: waar in besloten was, dat eene vrou geenens prys zoude trekken, ten zy haar verstant doorstak, en zy zwoer, dat de vaarzen, van haar overgegeven, eigen reetsel waren. Deeze wet schynt ingevoert, om dat de vrouwen, als rechters, haare sexe wat te veel begunstigten: maar ondertusschen kan uit den eedt; dien de Dichterssien mosten doen, duidelyk verstaan worden, dat de Letterdievery onder haar zeer gemeen was.

Tot noch toe heeft niemant voor een *Plagium* eenige straf geleden, dan dat hy beschaamt gemaakt is. Doch de Heer *Schwartz* meent, dat het gansch dienstig zoude wezen, hier omtrent, naar vereisch derzaake, eenige orde te beraamen.

Die eene Letterdievery beging, most, naar 't oordeel van den Heere *Schwartz*, uit alle zyne ampten en waardigheden gezet worden; of, indien hy geene ampten hadde, buiten hoope gestelt, van die ooit te zullen bekomen. Daarenboven most men hem nootzaaken zyne schult opentlyk te bekennen, en den Schryver of Uirvinder, dien hy verkort hadde, in zyne eere te stellen. Dus doende
zou

zou yder afgeschrikt worden , en elk zich tot naarstigheid gewennen , om zelf iets fraais aan het licht te brengen : waar uit de werelt een overgrootte dienst zoude trekken.

Doch ook buiten deeze straffen zoude , naar 't oordeel van den Heere *Schwartz* , het Statendom der Geleerden van zulke Letterdieven kunnen ontlast worden , indien men slegts de volgende middelen wilde in 't werk stellen.

Vooreerst moesten de Meesters in de Schoolen geleerde en eerlyke lieden wezen , die de Jeugt , hen toevertrouwt , tot de Letteroefeningen en alles wat eerlyk is , konden en wilden opleiden. Wyders moesten geene anderen tot de Letteroeffeninge toegelaten worden, dan die van goet geheugen , oordeel , of inbeelding waren ; welke van hunne Leermeeſteren wel en voorzichtiglyk behandelt , met der tyt de denkbeelden , hun ingeprent , zouden kunnen t'zamenvoegen , en dus allengskens in staat raaken , om by wyze van vermeerdering of verminderinge , de waarheit eener zaake , waar op zy mogten vallen , lichtelyk te kunnen uitvinden ; en by gevolge , schoon al zoo eerlyk van inborst niet , zich met geene Letterdieverye willen behelpen : mits het zeker is , dat niemant zyne achting zal waagen met anderen uit te schryven , indien hy zelf bequaam is , om iets goets voort te brengen.

Voor het overige , gelyk dit werk zeer beknopt en van den vermaarden *Budde* met eene Voorrede vereert is , zoo vindt men daar

in

in verscheide aanmerkingen , die niet onvermaakelyk zyn : waar van ik slegts een of twee voorbeelden zal bybrengen.

Om de gevolgen der onwetenheit , en de kracht der hertstochten te toonen , tekent de Heer *Schwartz* op de tnegentstigte bladzyde aan , dat de Burgers van *Imola* en *Brisigella*, twee steden in 't lantschap van Boulonje , telkens met malkanderen overhoop leggende, de laatstgenoemde, in 't hevigste van hunnen yver , hoorende , dat de Priester in de Misse zeide : *Qui immolatus est pro nobis* *; en zich inbeeldende , dat *immolatus* zoo veel was als *Imolaanen* , deeze woorden in 't Misboek wilden uitgeschrappt , en daar voor gestelt hebben : *Qui Brisigellatus est pro nobis* : Dat is , om 'er eenige verklaring van te doen : *Die voor ons gebrifigelleert is.*

Op de zelfde bladzyde staat , hoe zekere *Annon* eenige vogelen leerde zingen , *Annon est Deus* ; in waan , dat zy naderhant , -in vryheit , overal zouden bekend maaken , dat *Annon* een Godt was : daar de gek zekerlyk deeze moeite zou gespaart hebben , indien hy de natuur der vogelen maar eenigzins gekent hadde.

* *Dat is* : Die voor ons geoffert is.

XIII. HOOFDSTUK.

NAAMBOEK DER BEROEMDE GE-
NEES- EN HEELMEESTEREN
VAN ALLE EEUWEN ; zynde eene
verkorte beschryving van het Leven , Be-
dryf en affterven der voornaamste Man-
nen in de Genees- en Heelkonst ; mitsgaders
van eenige anderen , die daar toe betrekke-
lyk zyn , enz. Door ROELOF ROU-
KEMA. t' Amsterdam by Jan ten Hoorn,
1706. in 8. groot 25½ bladen.

D Ewyl in een werk van 25 bladen , het
leven , bedryf en affterven van 440 per-
soonen gemelt wordt , kan yder licht den-
ken , dat van elk zoo veel niet te vinden is ,
als *Bayle* , *Morery* , *Melchior Adam* , en meer
andere Schryvers , die de Heer *Roukema* ge-
bruikt heeft , daar van gezegt hebben.

Niet te min voldoet het genoegzaam het
oogmerk van zynen maaker , als behelzende
het voornaamste van 't geen , ten opzichte
van de Genees- en Heelmeesteren , in zoo
veele en groote boeken hier en daar verstroot
was.

Om'er een schets van te geven , zal ik vol-
gens den rang van 't A. B. dien de Schryver
ge-

gehouden heeft , van deeze en geene iets uit-
trekken.

AARON , een Arts van Alexandrie , in de
zevende eeuw , wiens Geneeskundig werk ,
in 't Syrisch beschreven , en door *Sergius* ver-
meerdert , naderhand in 't Arabisch is over-
gebracht door *Maleriawiab*.

ABBAS (*Hali*) een Arabier , en leerling
van *Abimesor* , omtrent het jaar 1221. Zyne
boeken van de beschouwing , mitsgaders
van d'oeffenstellige koninglyke Artzeny-
schikkinge , zyn uit het Arabisch in 't Latyn
vertaalt , en in den jaare 1523 te Lions ge-
drukt.

ABULPHARAGUS (*Gregorius*) gebooren te
Malatia , niet verre van den Eufraat ; ruim
zoo groot een Geneesmeester als zyn Va-
der : doch tegenwoordig meest bekend door
zyne Historie , van den Heere *Pokock* , in
den jaare 1663 , met den Arabischen text in 't
Latyn uitgegeven. Hy leefde omtrent het
einde der dertiende eeuw , en verklaarde
zich een Christen : 't welk nochtans niet be-
lette , dat veele Mahumetaanen by hem qua-
men leeren. De Turken zeggen , dat hy
op 't laatst van zyn leven zelf een Mahumetaan
zoude geworden zyn : waarschynelyk , om
op een man van dien naame te kunnen roe-
men.

AKRON van Agrigenten , eene stad in Si-
cilie , leefde ten tyde van *Artaxerxes Longi-
manus* , Koning van Perfië , dat is , omtrent
310 jaaren na de bouwinge van Rome. Hy
was het hooft der zoogenaamde *Empirici* , en

zoo bedreven in zyne konst, dat hy, met het zuiveren van de lucht, de stad Athene van de Pest verlostte.

ADELARDUS, een geleerde Monnik van Bath in Engelant, omtrent het jaar 1075. Deze, die teffens de Genees- en Wiskunst verstont, doorreisde Vrankryk, Duitschlant, Italien, Spanjen, Egypten en Arabie. Hy heeft ook uit het Arabisch eene Latynsche vertaaling van *Euclides* gemaakt.

AGNODICE, eene jonge dochter van Athene, die uit zucht tot de wetenschappen, haare sexe verborg onder het kleet van enen jongeling, en by *Hierofilus* in de Geneeskunst geoeffent, zich voornamentlyk bezig hielt, met de verlossing der zwangere vrouwen te bevorderen. Dan mits de Geneesheeren voorgaven, dat zy de vrouwen zocht te bederven en onvruchtbaar te maaken; ontdekte zy haar zelve, en bracht zoo veel te weeg, dat de wet, die de vrouwen verboodt zich met de Geneeskunde te moeien, van dien tyt wierdt ingetrokken.

ALDROVANDUS (*Ulysses*,) Hoogleeraar in de Filosofie en Geneeskunde te Boulonje, zyne geboorte stad. Deze was een van de naarstigste mannen, die 'er ooit geweest zyn. De Bergstoffen, Planten en Dieren waren de byzonderste onderwerpen zynere bezigheit. Dan wel voornamentlyk had hy zich gelegd op het onderzoek van de nature der Vogelen, en om daar van de netste afbeeldingen te hebben, een zeer langen tyt de beste Konstenaars van Europe te werk gestelt; waar door

door hy eindelyk , mits de zwaare kosten , zoo arm wierdt , dat hy genootzaakt was in het Gasthuis te gaan : daar hy , in het jaar 1605 , out en blind gestorven is.

ALEXANDER van Aboniteichos, in Paffagonie. Deeze was een groot Geneesmeester, maar teffens een doortrokken bedrieger. Hy begon met hulpe van zekeren schobbejak , *Kokkonas* genaamt , den volke Orakelen te verkoopen , en wist zyne guiteryen zoo wel te beleggen , dat hy genoegzaam voor eenen Godt gehouden wierdt , .en ten minsten 40 of 50 duizent guldens 's jaars won. De merkwaardigste zynere bedryven worden hier in vier bladzyden ten toon gestelt : maar die gelegenheit heeft , moet 'er *Luciaan* van leezen.

ARISTOTELES , hooft der zoogenaamde *Peripatetici* , wierdt gebooren te Stagira , een kleine stadt in Macedonië , omtrent 384 jaaren voor Christus geboorte. Nicomachus , zyn Vader , en Geneesmeester van Koning *Amyntas* , Grootvader van *Alexander den Grooten* , zou zynen oorsprong uit *Eskulapius* gehad hebben. De gemelde *Aristoteles* , door *Proxenus* zynen voogt qualyk opgevoed , wierdt , na 't verquisten zynere vaderlyke goederen , een krygsman : doch in den oorlog niet slagende , een leerling van *Plato* t'Athene : daar hy , geduurende zyne leeroeffeningen , by gebrek van penningen , zich geneerde met eenige riekende poeiers en geneesmiddelen te verkoopen. Na 't aflterven van *Plato* , met wien hy alreede in sommige dingen

ver-

verschil hadde gehad, begaf hy zich naar *Atarne*, in *Mysië*: daar hy *Pythias*, de Zuster van Vorst *Hermias*, ten wyve kreeg. *Filippus*, Koning van *Macedonië*, verzocht hem naderhant tot Leermeeſter van zynen zoone *Alexander*, dies tyts 14 jaaren. Vervolgens quam hy wedert' *Athene*, werwaarts de jongelingen van alle kanten toevloeden. *Alexander* zondt hem, tot volmaakinge van zyn werk, over den aart en natuure der Dieren, 800 Talenten, dat is, naar de rekeninge van *Budens*, 480000 Ryksdalers.

t' *Athene* niet langer veilig, mits 't gerucht dat hem naging van *Atheisterye*, hoewel waarschynelyk zoodanig een *Atheist* als *Sokrates*, vertrok hy naar *Chalois* in *Eubea*. *Justyn* de Martelaar en *Gregorius van Nazianſen* zeggen, dat hy stierf van hartzээр, niet konnende begrypen de reden der Ebbe en Vloet in den *Euripes*: waaruit naderhant ver- dacht is, dat hy zich deswegen in den *Euripes* zoude verdronken hebben. Dan anderen willen, dat hy overleedt aan de *Darmpyn*, in het drieënzestigste jaar van zynen ouderdom. D'eerste stelling, die hy maakte, was tegen *Plato*, hier in bestaande, dat de mensch zekere wetenschap hadde, en dat die wetenschap alleen verkregen wierdt door middel van de Zinnen. Zyne boeken, bleven langen tyt verborgen, tot dat ze door *Andronikus* van *Rhodus* aan 't licht quamen. *Alexander Aphrodisæus* was d'eerste, die de *Filosofie* van *Aristoteles* te *Rome*, onder *Markus Aurelius* en *Lucius Verus*, opentlyk leeraarde.

§ 12 XIII. Hoofdst. BOEKZAAL

In de volgende tyden hechten zich veel lieden aan deeze leere, en verklaarden die met aantekeningen. Wyders schreven *Anatolius*, Bisschop van Laodicea, *Dydimus* van Alexandrie, *Hieronymus* en *Augustinus*, tot zyn voordeel. *Boethius* bragt in de vierde eeuw zyne werken in 't Latyn, en deede hem dus te meer kennen door het Westen. Daarna, tot omtrent het jaar 900, vindt men slegts, dat *St. Jan* van Damaskus een kort begryp daar van maakte. Maar de Grieken, die in d'elfde en volgende eeuwen de wetenschappen deden herleeven, hebben die wakker opgezet: gelyk de Mooren en Arabiers alreede gedaan hadden. *Alfarabius*, *Algazel*, *Avicenna*, *Averroës*, en meer anderen, vereerden zyne leere met hunne aanmerkingen. Zy onderwezen die in Afrika, en vervolgens te Korduba in Spanje, daar een queekschool was opgerecht. Naderhant geraakten de verklaringen van *Avicenna* en *Averroës* in Vrankryk, daar de boeken van *Aristoteles* nu al bekend waren. Zyne stellingen wierden geleeraart te Parys: doch mits *Amauri* eenige byzondere gevoelens uit zyne schriften sneedde, zyn de boeken van *Aristoteles* verbrant, en doot zeker Concilie binnen de gemelde stad, in den jaare 1210 gehouden, is het leezen derzelve, op pene van den Ban, verboden. Daarenboven is naderhant zyne *Metaphysica* gedoemt in eene vergaderinge van Bisschoppen onder *Filippus Augustus*. *Gregorius IX* besloot ook zyne Natuurkunde niet te dulden, en twee Doktooren van Parys wier-

wierden beschuldigt van Ketterye; om dat zy deezen Filosoof wat te veel waren toege-
daan. Maar *Alexander van Ales*, *Albertus de Groote*, en *Thomas van Aquine* brachten zyne stellingen weder in aanzien; en quamen eerlang, door den geweldigen yver der zood-
genaamde *Realisten*, *Nominanten*, *Thomisten* en *Scholasten*, zulk eene menigte van schrif-
ten over de leere van *Aristoteles* te voorschyn, dat 'er ten tyde van *Patricius*, (wie zal't ge-
hooven?) meer dan 12000 over het zelfde onderwerp waren.

AVERROES, een Arabier, man van door-
dringenden geest, die veele verklaringen op de werken van *Aristoteles* gemaakt heeft, was een groot Geneesmeester te Korduba in Spanje, omtrent het jaar 1140. Hy noemde den Godsdienst der Jooden kinderlyk *, der Turken beestachtig †, en der Christenen onmogelyk ‡: en zeide derhalven; *Sic animus meo cum Philosophis*. Dat is: *Myns zael zy met de Filosoofen*.

BORRI (*Josef Franconi*,) gebooren te Milane, volbracht zyne leeroeffeningen te Rome in het *Seminarium*; en kreeg, mits den op-
hef, dien de Jezuïten van zyn verstant maak-
ten,

* Om de Ceremoniën. † Om dat zy stelde op de belofte van een vermaak dat de zinnen trof. ‡ Om dat men dies tyts door gansch Christenryk stelde, dat een tiobaoven van 6 of 7 voeten in de hofstie was, waerigentlyk gegeten wierdt.

ten, gelegenheit van zich in te dringen in de gunste der Grooten, en, met hulpe van deeze, in de geheimen der *Chymie*. Vervolgens begon hy te spreken van vreedende gezichten en goddelyke openbaaringen; waar door hy eerst te Rome, naderhant te Milane, veel lieden aan zyn snoer kreeg, wetende die zoo mal te broeden, dat zy hem hunne middelen ter hant stelden, quanswys tot voortzettinge van Godts Ryk op aarde; ten welken einde de godtloozen moften verdelgt worden. Hier toe had hem de Vader alreede den degen gezonden, en d'Aartsengel *Michaël* zou hem, als-hoofst van den heiligen troep, krachtiglyk bystaan. Dan deeze dweeperyen, die slechts strekten om Milanen en andere plaatsen te vermeersteren, liepen te niet, mits eenige van zyne leerlingen in banden raakten, en hy deswegen de vlucht nam. Men doemde hem te Romem als eenen Ketter, zulks zyne schriften, beneffens zyn afbeeldsel door beulshanden verbrandt wierden. Toen eerst te Straatsborg, vervolgens in Hollant gekomen, kreeg hy binnen Amsterdam in de Geneeskonst meer te doen; dan hy afkonde. Evenwel ging hy steelswyze van daar, en vertrok met eenen goeden buit naar Hamborg, daar toenmaals *Christina van Zweden* was. Van deeze bequam hy eene goede somme gelts tot de goutmakery. Naderhant wist hy den Koning van Denemarken zoodaanig in te wikkelen; dat hy by het affterven van deezen Vorst te rade wierdt zyne biezen te pakken, en naar Turkye te trekken. Hy quam juist op de grenzen

ten van 't Chriſtenryk, als de famenzweering van *Serin*, *Nadaſti* en *Frangipani* ontdekkt was; zulks hy te Goldingen, op vermoeden van deel aan dat ſchelmſtuk te hebben, wierdt vaſt gehouden. Men ſchikte vervolgens een' brief aan den Keizer, om te weten, of *Borri* ook ſchuldig was: maar het geval wilde juist, dat de brief quam, als de Pauſelyke Gezant gehoor hadde. Deze hoorende den naam van *Jozef François Borri*, begon zyne ſtrecken te melden, en verzogt de Keizerlyke Majesteit deezen *Borri* in handen van den Paus te ſtellen, gelyk geſchiedde; onder belofte nochtans van hem het leven te ſpaaren. Dus wierdt *Borri* naar Rome gevoert, en aldaar tot eene eeuwige gevangenis verwezen; maar kreeg, onder den toezigt van iemant, eenige vryheit om uit te gaan, en ten verzoeke van den *Hertoge van Etre*, dien hy, alreede voor doot gehouden, genezen hadde, reene bequaame verblyfplaats op *St. Angelo*; daar hy in het jaar 1695 geſtorven is.

CARDANUS (Hieronymus) quam ter werelt in den jaare 1501, binnen *Paavia*. Zyne moeder, die, ter zaake dat ze niet getrouwt was, deeze haare vrucht getracht hadde te verderven, zat drie dagen van hem in arbeit, en toen moſt het kint, alreede met zwart gekraut hoofthair voorzien, noch van haar afgeſcheiden. Lid 3. *Hierom* wierdt gezegt, dat een *Ketter* te Rome een groot *Mirakel* gedaan hadde.

getrokken worden, Zyn vader, die een voor-
 spraak te Milane was, beroemde zich eenen
 gemeenzaamen geest * te hebben; en maak-
 te veel werks van deezzen zynen zoone; die,
 na veelerlei gevallen, Hoogleeraar in de Ge-
 neeskunde te Boulonje wierdt; tot dat hy
 eindelyk, ten aanstaan van *Gregorius XIII.*,
 die hem zeker jaargelt gaf, naar Rome ging;
 daar hy in den jaare 1578 gestorven is. D'op-
 penhartigheid by hem gebruikt, in't melden
 van veele zynere gebreken, is by sommigen
 genomen voor een bewys van de quaade ge-
 steltenisse zynere hartsenen. Byster was hy
 verslingert op den dobbel, ja zoodaanig, dat
 hy dikwyls, 't einde bot, de juweelen zynere
 Echtgenootte verspeelde, en daar door waar-
 schynelyk veroorzaakte de rampen, die zyn
 huisgezin overquamen. Immers d'oudste zy-
 ner zoonen verliep zich in huwelyk met ze-
 kere arme dochter, die hy namaals bestont
 te vergeven, en derhalven in den kerker ont-
 haltt wierdt. D'andere, een Roover en
 Moordenaar, was meermaalen op 's vaders
 verzoek in de gevangenis geworpen, ver-
 volgens waan den lyve gestraft, en eindelyk
 geheel op al van hem ontferft. Zyne dochter
 schoen insgelyks van de beste soort niet.

COPERNICUS (*Nikolaas*) groot Wiskon-
 stenaar, Filosoof, en Geneesmeester, wierdt
 geboren te Thoorn in Pruissen, op den ne-
 gentienden van Sprokkelmaant des jaars 1473.
 Hy begaf zich naar Italie, en bediende te Ro-

* *Spiritus Familiaris*.

me eenigen tyt het ampt van Hoogleeraar. Dan wederom in zyn vaderlant gekeert, wierdt hy Kanonnik in de Kerke van Warmie, doot toedoen van *Lukas Watzelrod*, zyns moeders broeder, die daar van Biffchop was. Hy verniede het oude gevoelen van *Aristarchus*, dat het Aartryk onder de Planeten, en de Zon het middelpunt van 't Heelal was. De Kardinaat *Kusa* had deeze meening alreede t'er baan gebrächt; maar niet verklaart als *Kopernikus*, die daarom alleen met den roem ging ftryken. De Zon was, zyns oordeels, onbeweegelyk, maar zyne navolgers stelden, dat zy zich beweegde om haaren eigen As, in 27 dagen. *Kopernikus* stierf den vierentwintigften van Bloeiimaant, in 't jaar 1543.

DEMOKRITUS, beroemt Filosoof en Geneesmeester, zach voor d'eerstemaal het licht te Mileet, in het jaar na de bouwinge van Rome 390. Hy kreeg den bynaam van *Abderites*, om dat hy, na zyne reizen door Egypte, Perfie, Indje, en meer andere gewelten, daar ging wonen. Zyne tochten hadden hem de goederen van zynen vader, die eens het leger van Xerxes onthaalde, doen spikken: zulks hy volgens de wet tegen de verquifsters, niet zoude hebben mogen begraven worden. Dan by het uitgeven zynere treffelyke werken wierdt hem zulks niet alleen toegestaan, maar hy daarenboven vereert met een metaalen beelt, en eené fchat van 500 Talenten. Den Koning Darius, zeer bedroeft om 't aftarven zynere Huisvrouwe, troostte

troostte hy met de belofte van haar andermaal te zullen doen leven: indien hy hem deed opgeven de naamen van drie menschen, die altoos voorspoedig geweest waren. Zyn geduurig lachen ontfont uit eene diepe overdenkinge van 's werelts ydelheit, en dat hy bespottelyk achtte te wezen, zoo veele voornemens t'ontwerpen, in eene plaats, daar alle dingen, zyns oordeels, van het enkele geval, of den samenloop der ondeelbaare deeltjes afhingen.

FRACASTORIUS (*Hieronymus*,) berucht Geneesmeester, quam ter werelt te Verone in het jaar 1483. Hy maakte een schoon dichtwerk, genaamt *Iphilia*, van *Sannazarius* zonderling geprezen. De Trentische Vaderen verleiden hy na Boulonje; mits hy hen wysmaakte, dat Trente gevaar van de Pest liep: waar door hy *Paulus* den dertien, dies tyts met Keizer *Karel* v niet heel wel staande, eenen merkelyken dienst dede.

HELMONT (*Franciskus Mercurius van*,) gebooren in het jaar 1618, wierdt van zynen vader, *Joan Baptist van Helmont*, die gansch vreemde dingen uitvoerde, al vroeg in de Genees- en Scheikunst onderwezen. Hy deede byna niets dan reizen, mogelyk uit aanmerkinge, dat een Geneesmeester zyne achting in een eenige plaats zoo wel niet kan staande houden, dan in verscheide. By eenen zieken geroepen, volgens het verhaal van iemand, die zulks wel meende te weten, maakte hy den schyn van eenen byzonderen

aan-

aandacht, met des Lyders aangezicht en oog-
 gen te beschouwen, het tipje zyner neuze te
 tasten, zyn water en afgang te bekyken, zy-
 ne zweetdoeken te rieken enz. Dan gaf hy
 den lieden te verstaan, dat hy eenige dagen
 van nooden hadde, om de natuur der quaa-
 le t'ontdekken; gevende quanswys den zie-
 ken iets tot verquikkinge; maar niet het
 voornaame geneesmiddel, 't geen hy zeide
 niet te zullen bereiden, en ook niet dienstig te
 wezen, voor en alcer hem de ziekte ten vollen
 bekent was. Dus bragt hy den Lyder voor-
 eerst tot gedult, en zich zelve vervolgens
 in staat, om van het geval iets te kunnen
 voorzeggen. Want gelyk de meeste ziekten
 in acht of tien dagen natuurlyk verergeren of
 verbeteren, zoo viel 't hem niet zwaar d'uit-
 komst eenigermaten te raamen; gevende gee-
 ne hulpmiddelen, ten zy de geneezing ge-
 noegzaam by hem vast stont. Hier door zel-
 den misschende, quam hy in overgroot aan-
 zien; 't welk noch vermeerderd wierdt door
 zekere gemaaktheit in zynen omgang en kle-
 dinge; maar boven alle dingen door een
 schynbaare goetgunstigheid. Immers nooit
 eischte hy gelt, zich beter vindende by groo-
 te vereeringen; maar voorzichtiglyk zwy-
 gende, wat hy ontfangen hadde. Van ge-
 ringe lieden hielt hy zich af, of genas hen
 om niet; somtyts wel gelt toegevende. Zy-
 ne huisgenooten derhalven nooit ziende, dat
 hy gelt kreeg; daar hy echter van pennin-
 gen, inzonderheit van gout zeer wel voor-
 zien was, maakten zich zelve en anderen

wys, dat hy die stoffe slegts te maaken hadde: 't geen *Helmont* hen geerne liet gelooven.

Hy was Baron van *Helmont*: maar zyn vader Heer van *Royenburg*, *Pellines*, enz. een zeer groot Geneesmeester; en die, gelyk *Morery* zegt, zulke wonderlyke dingen uitrechtte, dat 'er d'*Inquisiteurs* mede-gemoeit waren; zich inbeeldende, dat zyne bedryven boven de natuur gingen, en van den eenen of anderen Duivel voortquam.

QUERCETANUS (*Joséf*,) Heer van *Violette*, heeft zich vermaart gemaakt in het einde der zestiende, en in den aanvang der zeventiende eeuw; inzonderheit aan het Hof van *Vrankryk*. *Guy Patin* noemt hem, in eene zynet brieven een lompe vlegel, een Quakzalver, die geen *Latyn* verstant, en op zyn eerste hantwerk voor *Barbiers* jongen gediend hadde in 't lant van *Armagnak*.

SERENUS (*Quintus*,) anders *Sammonikus*, was een beroemt Geneesheer ten tyde der Keizeren *Severus* en *Karakalla*. Hy was in 't gevoelen van *Basilides*, die een leerling van *Simon Magus* zoude geweest zyn. Van alle de verhandelingen by hem opgesteld, is 'er niets anders overgebleven, dan een Dichtwerk van de Geneeskunst en Geneesmiddelen: waar uit blykt, dat het volgende wonderwoord, zyns oordeels, bequaam was, om verscheide ziekten te verdryven; indien het slegts, op deeze wyze geschreven, wierdt om den hals gehangen.

ABRA-

ABRACADABRA
 ABRACADABR
 ABRACADAB
 ABRACADA
 ABRACAD
 ABRACA
 ABRAC
 ABRA
 ABR
 AB
 A

Scaliger, Salmasius, Kircherus, Baronius en
 anderen, hebben zich werk gegeven met het
 geheim daar van te verklaaren: doch de
 Schryver oordeelt, dat het in beroerde hars-
 senen gesmesdt is.

XIV. HOOFDSTUK.

**RESOLUTIE DER HEEREN STAA-
 TEN VAN HOLLANT EN WEST-
 VRIESLANT** van *Consideratie*, en ook
 voor de toekomstende tyden dienende, geno-
 men sedert den aanvang der bedieninge van
 den Heere JOAN DE WITT: beginnende
 met den tweeden Augusti 1653; en eindi-
 gende met den negentienden December 1668.
 t'Utrecht,

Utrecht, by Willem van de Water;
1706. in 4. groot 108 bladen.

DE wyl de hoedanigheid van dit boek, genoegzaam uit den titel gezien wordt, en ook van dien aart is, dat 'er niet wel een nittreksel van kan gemaakt worden, zal de Leezer zich moeten vergenoegt houden met de schetsse van zekere *Deductie* ofte *Declaratie* der Heeren Staaten van Hollant ende West-Vrieslant, dienende tot *Justificatie* van zekere *Acte* van *Seclusie*, raakende het *Employ van den Heere Prince van Oranje*, op den vierden Mey 1654 gepasseert: mitsgaders van de *Proceduren* by dezelve daar omtrent gehouden, met eene grondige wederlegginge van 't geene daar tegens by, ofte van wegen eenige Provincien is ingebracht.

Want of wel deze *Deductie* by veelen niet onbekent is, zoo zullen 'er echter gevonden worden, die daar van weinig of niets wecten.

De gemelde *Acte* van *Seclusie* behelst, in 72 bladzyden, wel voornamentlyk deeze volgende zaaken.

Dat de Heeren Staaten van Hollant ende West-Vrieslant, niet zonder merkelyk hartzeer, bespeurt hebbende, dat, alhoewel zy, zedert Godt Almachtig den weg hadde geopent tot de eerste beginselen van de vrye Regeeringe deezer Landen, altyt, en wel voornamentlyk by alle kommerlyke gelegentheden, haaren zucht en yver tot behoudenis-

van

van den Staat der Vereenigde Nederlanden, en de vryheit van dien, boven alle de andere Bontgenooten, hadden getoont; inzonderheit in de laatste zwaarigheden door den bloedigen kryg met Engelant veroorzaakt; mitsgaders in de Vredehandeling, daar op gevolgt: echter niet alleen meermaalen by eenige haarer Bontgenooten met een verkeert oog waren aangezien; maar ook, dat nu op nieuws eenige van dezelve Bontgenooten disavantageuſſelyk hadden geoordeelt van haare bedryven, ten opzichte van zekere Acte gepaſſeert ten behoeve van den Heere Protector van Engelant, Schotlant en Yrlant; inhoudende, dat haare Ed. Groot Mog. nimmermeer den Heere Prince van Orangie, ofte iemand van des zelfs linie zouden verkiezen tot Stadhouder ofte Admiraal van haare Provincie, nochte ook, voor zoo veel het advies van haare Provincie aanging, toestaan, dat dezelve ooit wierde geëligeert tot het Capitainschap Generaal over de Militie van de Generaliteit: haare Ed. Groot Mog. hadden goetgevonden de voorz. haare Bontgenooten te geven openinge van alles, wat omtrent de gemelde Acte was gepaſſeert, ende met eenen te vertoonen, dat daar in van haare Ed. Groot Mog. niets anders gedaan was, dan zy vermogten te doen, en de dienst der Landen oogenschynelyk vereiſchte.

Dat haare Hoog. Mog. en de respectieve Provincien zeer wel witten, hoe die van de Regeeringe van Engelant, omme den Vrede met deezen Staat te sluiten, aan haare

rc

re Gedeputeerden onder andere zaaken hadden voorgehouden: *Dat noch de Staaten Generaal, nochte eenige particuliere Staaten van de Geunieerde Provinciën t'eeniger tyd zouden mogen maaken WILLEM Prince van Orangie, ofte iemant van des zelfs Descendenten, tot Capitein Generaal, Stadhouder ofte Commandeur van haare Krygsmachten te Lande, ofte Gouverneur van eenige haarer Steden, Casteelen, ofte Fortressen; nochte ook Admiraal, ofte Commandeur van eenige van haare Vlooten, Schepen, ofte Krygsmachten ter Zee: maar dat zy haar zelve re-elyk ende expresselyk daar tegen zouden aanstellen.*

Dat wyders de voorz. Gedeputeerden den Protector van deeze Clausule niet hadden kunnen diverteeren.

Dat die van de Regeeringe van Engelant ten lesten hadden voorgeslagen, omme van deeze Clausule een secreet Artikel te maaken.

Dat noch naderhant de voorz. Gedeputeerden van goederhant hadden verstaan, dat men voor deeze Clausule een zeker temperament zoude kunnen stellen, namelyk: *Dat alle de geenen, die ooit by haare Hoog Mog. tot Capitein Generaal, ofte Admiraal van der zelve Militie, ofte by de Staaten van de respectieve Provinciën tot Stadhouder, ofte Gouverneur zouden worden ge-eligeert, het te maaken Tractaat zouden moeten bezweeren, en helpen maintineeren.*

Dat zulks by haare Hoog Mog. geëmplecteert zynde, de voorz. Gedeputeerden daarop, in qualiteit van Ambassadeurs Extraordi-

dinaris van deezen Staat , in gevolge van de Resolutie van haare Hoog Mog. wederom met den Heere Protector in onderhandelingē waren getreden.

Dat haare Ed. Groot Mog. oprechtelyk verklaarden , noch aan de Ambassadeurs gezamentlyk , nochte aan de Heeren van *Beverningk* ende *Nieuport* , ofte iemant van de zelve afzonderlyk eenige particuliere last , directelyk of indirectelyk , te hebben gegeven : maar ter contrarie , dat zy vastelyk vertrouwt hadden , dat het voorsz. Tractaat op het gemelde temperament zoude gesloten zyn geworden.

Dat echter haare Ed. Groot Mog. uit zekere Missive van de Heeren van *Beverningk* en *Nieuport* hadden verstaan , dat 'er by die van de Regeeringe van Engelandt geen contentement wierde genomen in den voorslag van het meergeroerde temperament ; en dat de Secretaris van Staat den Heere van *Beverningk* door een briefje hadde laten weten , dat de Heer Protector van de bovenstaande Clausule niet zoude kunnen afgebracht worden , ten ware haare Ed. Groot Mog. in 't byzonder , met eene bondige Acte , wilden be-looven voor , ende van wegen haare Provincie , 't geene by de zelve Clausule van haare Hoog Mog. ende van de respectieve Provincien was gerequireert.

Dat , alhoewel zulks by den Heere van *Beverningk* t'eenemaal was afgewezen , met duidelyke verklaringe van geene de allermiste qualiteit te hebben van eenige Acte van belofte wegens haare Ed. Groot Mog.

te

te passeeren, zyne Hoogheit de Heer Protector echter door den Secretaris van Staat hadde doen bekend-maaken, dat hy het voorsz. point aanzag als een grontslag van 't geheele werk, met protestatie, dat de Heer Protector in dat stuk geen ander oogmerk hadde, dan de Vrede eeuwigduurende te maaken: 't welk, zyns oordeels, geenzins konde geschieden, indien hier aan den Heere Prince van Orangie, ofte aan iemand van des zelfs nakomelingen, als zynde Descendenten van den Huize van Stuart, t'eeniger tyt de hoogste Ampten van den Staat wierden opgedragen.

Dat wyders noch in 't byzonder met den Heere Protector daar over gesproken zynde, wat redenen de Hr. *van Beverningk* ook hadde bygebracht, om zyne Hoogheit van deze sustenue te diverteeren, hy evenwel by dezelve hadde geperpsesteert; verklaarende, na menigvuldige expreffien van zyne genegenheit tot dezen Staat, eene sincere intentie te hebben, omme den vrede te vestigen op alzulke gronden, die dezelve vast ende onverbreekelyk konden houden. Alleenlyk daar byvoegende, dat hy zich aan den tyt en forme niet wilde binden: maar te vreden was de geadjusteerde Articulen te doen voltrekken en de Instrumenten van de Ratificatie uit te wisselen; mits de Heeren *van Beverningk* ende *Nieuport* zich zouden verbinden, dat haare Ed. Groot Mog. ofte nevens de Ratificatie, of binnen twee ofte drie maanden (indien haare Ed. Groot Mog. zulks

uit

nit eenige consideratien best mogten vinden) zoodanig eene Acte als boven zouden uitbrengen; ende dat hy zonder het genot van dezelve niet verder konde handelen:

Dat als toen de meergemelte Heeren *van Beverningk* ende *Nieuport*, zonder zich tot eenige belofte te willen inlaten, simpelk hadden aangenomen de verklaring van zyne Hoogheit aan haare Ed. Groot Mog. te zullen bekend maaken: hebbende ondertusschen hoognoodig gevonden de gedaane presentatie, van de geadjusteerde Articulen te doen voltrekken, gansch en al te emplecteren; dewyl t'elkens veranderingen omtrent die zaaken konden voorvallen; immers dezelve de verscheide opinien en sinistre intentien van de *Contramineurs* moesten subject blyven.

Dat vervolgens haare Ed. Groot Mog. op het bericht haar gedaan, ziende dat aan de meergemelte Acte was hangende den volkomen uitflag van Oorlog ofte van Vrede, eindelyk na rype overweginge hadden geresolveert, *Dat haare Edele Groot Mog. nimmermeer den gemelten Heere Prince van Orainne, ofte iemant van deszelfs linie; zouden verkiezen tot Stadthouder ofte Admiraal van haare Provincie; nochte toestaan, voor zooveel het advis van haare Provincie aanging, dat dezelve ooit wierde geëligeert tot het Capitainschap Generaal over de Militie van de Generaliteit.*

Dat echter haare Edele Groot Mog: de gemelte Heeren *van Beverningk* ende *Nieuport*, by het zenden van de Acte diesaan-

gaande, expresse order hadden gegeven, orname alvorens deeze Acte over te leveren, of daar van eenig gewag te maaken, nochmaals alle devoirs aan te wenden; ten einde de Hr. Protector daar van mogt desistieren; waar toe zy hem echter niet hadden kunnen brengen; obtineerende evenwel met groote moeite by provisie d'uitwisselinge van d'Instrumenten der Ratificatie op den gemaakten Vrede, ende vervolgens de publicatie van dien: zonder van de voorgeroerde Acte noch iets te hebben laten uitkyken.

Dat men ook mogelyk, door 't een of ander toeval, den Hr. Protector noch wel zoude bewogen hebben tot afftant van zyne pretensie, of immers het overleveren van de voorgeroerde Acte noch wel voor een geruimen tyt hebben kunnen uijtstellen; indien de præcipitante proceduuren van de Heeren Gedeputeerden van eenige Provincien, omme nader openinge van deeze zaak te hebben, ('t welk by haare Ed. Groot Mog. die daar toe niet gehouden waren, uit gewigtige redenen was gedeclineert,) in Engolant geenens sehyn hadden gegeven van confusie hier te lande.

Immers dat daar van veele geruchten waren aan het Hof van den Heere Protector, was den Staaten door de Heeren *van Beverningk* ende *Nieuport* by Missive bekend gemaakt, en dat waarfchynelyk zyne Hoogheit daar door was bewogen geworden, omme haar door den Secretaris van staat over het

het uitbrengen der voorschreve Acte te doen sommeeren :

Dat evenwel de Hoeren van *Beverningk* ende *Nienpoort* de receptie van de voorgemerde Acte hadden gediffimuleert , en den zelven Hr. Secretaris met declinatoire en dilatoire woorden afgezet.

Dat zy daatenboven noch eens en andermaal , als breeder verhaalt staat , by den Protector zelven instantie hadden gedaan , omme zich met het bovengeroerde temperament te vreden te houden ; en toen eindelyk , zien- de dat hunne poogingen vergeefs waren , de Acte hadden overgelevert.

Dat wyders de vryheit van haare Edelé Groot Mog. omme zoodanig eene Acte van Seclusie , zonder bekroon van iemant , te mogen te arresteeren , geen dispuut kan lyden ; om dat by de Staaten van de respecti- ve Provinciën , yder in de zyne , is de volle en Souvereine magt ; om over alle zaaken ; die by de Unie niet zyn gedefereert , by haar zelve te decreteeren , en daar inne te doen of te laaten , 't geene zy voor de Ingezetenen van haare Provincie noodig achten , ofte goet vinden : ende bygevolge , dat yder van de zelve Provincie in 't particulier competeert de absolute magt over het maaken van Stadhou- ders , Capiteins Generaals , enz. in haare by- zondere Provincie ; ende specialyk , om daar toe zoodanige perfoonen aan te stellen , offe van die Ampten uit te sluiten , als zy te raad- de worden ; zonder gehootzaakt te wezen daar over met d'andere Provinciën eenige com-

municatiën te houden; gelyk breeder met voorbeelden wordt aangewezen.

Dat in de groote Vergaderinge Anno 1651 gehouden, geene verklaaringen zyn gedaan, tegen welke de voorschreve Seclufie zoude ftryden.

Dat volgens de particuliere Unien tuffchen Holland en Zeelant, in de jaaren 1575 en 1576 gemaakt, en van welke zich de Heeren Staaten der laatstgemelde Provincie gedient hadden, omme het doen van de Heeren Staaten van Holland in de Vergaderinge van haare Hoog Mog. en zulks niet op de rechte plaats, klagender wyze te disapproveeren, wel betamelyk is, dat over zaaken, waar in beide die Provincien een merkelyk belang hebben van d'eene niets peremptoirlyk wordt ter nedergeftelt, zonder alvorens daar op de confideratien van d'andere gehoord te hebben; maar dat het ondertuffchen wat anders is met der daat een Stadhouder te verkiezen, ofte zonder voorgaande communicatie een Provinciaal advis tot electie van een Capitein Generaal ter Generaliteit effective in te brengen; en wederom wat anders alleenlyk valt te stellen, dat men deezen of geenen persoon tot de voorsz. digniteiten niet zal verkiezen, ofte met zyne stemme daar toe promoveeren.

Dat derhalven Holland de voorgeroerde Acte van Seclufie, op 't verzoek van den Heere Protector van Engelant, &c. heeft mogen paffereen, en doen extradeeren, zonder daar mede d'Unie in eenigen deele te choc-

que-

queeren ; in 28 poincten middagklaar aange-
toont.

Dat , gemerkt de respective Provincien niet gehouden zyn aan de Bontgenooten kennis te geven van particuliere gesprekken , ofte handelingen , die de zelve met eenige Koningen , Prinzen , ofte andere Staaten zouden mogen houden ofte dryven ; Hollandt overzulks ook , zonder communicatie , de voorgemelde Acte van Seclusie , tot contentement van den Heere Protector van Engellant , &c. heeft mogen passeeren ; ja , dat , om verscheide consideratien , daar van geene communicatie heeft behooren gegeven te worden : in 12 poincten.

Dat den Staaten van de particuliere Provincien geoorloft is in zaaken , hunne Provincie privatelyk betreffende , ook door Ministers van de Generaliteit , iets te doen effectueeren ; en dat derhalven de bewuste Acte van Seclusie door de Heeren *van Beverningk* ende *Nieuport* aan den Heere Protector van Engellant , &c. wel heeft mogen werden geëxtradeert ; in 9 poincten.

Dat de respective Provincien , yder apart , vryheit hebben , tot bevorderinge van den Vrede met andere Landen , iets van het haare te contribueeren , zelfs zonder communicatie van de Bontgenooten ; ende dat overzulks , door 't verleenen van de voorsz. Acte aan den Heere Protector , niets gedaan is tegen het negende Articul van de Unie.

Dat het passeeren van de meergeroerde Acte van Seclusie niet strydig is tegens eenige

der voorgaande Resolutien , by de Hoog Mog. genomen : ook niet tegen de secrete Resolutien van den negentienden Februarij , 1654 : in 16 poincten.

Wat nu aangaat de prætenfe redenen , die eenige Provincien , ende specialyk die van Vrieslant , Groeningen en Zeelant , hebben ingebracht , omme te vertoonen , dat , alhoewel de Edele Groot Mog. in hunne magt hadden gehad tot de voorgeroerde Seclufie in maniere voorfz. te procederen , zy echter zulks niet hadden behooren te doen : te weten , 1. Om dat de voorschreve Acte van Seclufie aanliep tegen *de diegekochte vryheit* , en dat de Heer Prins van Orangie daar door , buiten eenige zynere verdienften , wierdt ontzet *van de prærogatiuen , hem eenigzins uit de geboorte competeerende* : 2. Om dat die Acte niet duisterlyk seheen aan te wyzen , dat men kleinmoedig , en Engelant eenigzins onderworpen was ; 't welk den Staat by andere Volken zyn aanzien zoude benemen : 3. Om dat uit die Acte veele oneenigheden stonden te spruiten , zoo onder de Regenten van het lant tegen malkanderen , als onder de gemeene Ingezetenen tegen de Regeeringe : 4. Om dat het verleenen van de voorgeroerde Acte van Seclufie was een merkelyke ondankbaarheid tegen het Huis van Orangie ; mits de Voorouders van Prins Willem den III , den Staat in 't gemeen , en de Provincien in 't byzonder , door hunne zorge en moeiten zeer merkelyke diensten hadden gedaan : hier op is by haare Ed. Groot Mog.

Mog. goet gevonden te antwoorden als volgt.

1. Dat haare Ed. Groot Mog. bekennen, dat zy door het passeeren van de voorz. Acte zich hebben benomen de magt, of (indien men al zoo spreken wil) de vryheit, omme Prins *Willem* den III, ofte deszelfs Descendenten, te promovceeren, ofte met haare stemmen te helpen promovceeren tot de hooge Charges, boven gemelt: maar aan de andere zyde moet ook bekend worden, dat alle Oorlog is een beletsel van de exercitie van de vryheit; en dat die met Engeland niet alleen den Regenten van een eenige Provincie heeft benomen de magt, omme over deeze of geene zaaken naar hun goetvinden te disponeeren; maar ook aan alle de Ingezetenen van het gansche Lant, het vermogen en de vryheit over ontallyke zaaken van merkelyke importantie; inzonderheit de *Commercie*, de ziel van den Staat. Weshalven ierckint, die tot herstellinge van ontelbaare vryheden, ja tot behoudnisse van zyne eige ziele, eenige geringer overgift doet, niet kan gezegt worden zyne vryheit daar door t'abandonneeren; maar veel eer die te conserveeren en restaureeren.

Docht dewyle haare Edele Groot Mog. zeer wel bemerkten, dat de klachten van eenige Provincien tegen haar ingebracht niet werden gedaan tot conservatie van de vryheit; maar alleen, omme den Heere Prince van *Oranje* in te dringen in de hooge Charges, by zyne Voorouders bekeed: en dat daar-

dat geheit wordt, dat deeze prerogativen den Heere Prince eenigzins zyn aangebooren, zoo verklaaren haare Ed. Groot Mog. de waarheit van deeze stellingc niet te kunnen zien; of hoe het een proef van vryheit zoude wezen de hoogste Charges van den Staat aan kinderen te geven.

In 't tegendeel weten haare Ed. Groot Mog., hoe, naar de gedachten van alle gezonde Politiquen in eene Republique het zeer gevaarlyk is zoodanige Charges te confereeren aan de geenen, welker Ouders dezelve te vooren bekleedt hebben.

Blykende uit de Historien, dat alle Republiquen, geene uitgezondert, die ooit tot zoodanige Maximes zyn vervallen, ja zelfs meest alle de geene, die alleenlyk de magt van haare Wapenen aan een persoon, zyn leven lang geduurende, hebben vertrouut; ende ook veele, die zulks voor een geruimen tyt hebben gehazardeert, daar door onder subjectie, ende tot eenen Monarchiquen staat gebracht zyn.

Hier van worden een reeks van voorbeelden gegeven; en onder andere zaaken aangemerkt, dat noch onlangs, te weten in den jaare 1650, de Capitein Generaal van dezen Staat, de Stadt Amsterdam, de voornaamste en magtigste van 't Lant, met de Wapenen, hem van wegen den Staat toevertrout, heeft getracht te overvallen; ende noch daat benevens de Heeren Staaten van Holland ende West-Vrieslant, wier hoogheit hy, als een beëdigd Minister, en natuurlyk

On-

Onderdaan , gehouden was te revereeren , door het gevankelyk wegvoeren van zes voornaame Heeren uit der zelyve Souveraine Vergaderinge , zoo onuitspreekelyk derven lædeeren. Waar van echter de gevolgen door eene dikke duisternisse , met eenen grooten slagregen , en andere blykbaare tekenen van Godts goedertierenheit , waren gestuit en afgebroken.

Ende gemerkt Godt juist niet altyt Mirakulen doet , en dat het onbegrypelyk is , dat deeze Landen altyt zouden kunnen ontgaan d'inconvenienten , waar in alle andere , die ooit dien cours gehouden hebben , zonder exceptie , zyn vervallen , zoo is het even zoo onwaarachtig , dat haare Ed. Groot Mog. door de voorz. Acte van Seclusie de vryheit van het Lant zouden hebben overgegeven , als het onwaarachtig is , dat de hoogste digniteiten , en 't commandement over het Krygsvolk in eene vrye Republique iemand *eenigzins worden aangebooren.*

Ook staat aan te merken , dat geene van de Koningen in Europa kunnen goet vinden perpetuelle Capiteins Generaals in hunnen dienst te gebruiken , uit vrees van t'eeniger tyt door dezelve gedepossideert te worden ; zynde ook daarom in Engelant , en naderhant in Vrankryk het ampt van Connestable , noch niet zulk een eminente Charge , als wy Capitein Generaal noemen , t'eenemaal gemortificeert.

Wyders zal men bevinden , dat de Kinderen Israëls , na den doot van Mozes , voor-

bygaande de zoonen van zoo groot een man, aan wien zy genoegzaam hunne Zielen en Lichaamen schuldig waren, zelfs door Godts bevel Jozua hebben aangenomen.

II Ende wat aangaat het tweede point, dat de voorsz. Acte zoude implicieren eenige subjectie ofte kleinmoedigheid, haare Ed. Groot Mog. konnen niet begrypen, op wat fundament het eene schandelyke conditie ende subjectie zal gehaamt worden, dat d'een of andere Staat, tredende met zynen Nabuur in eene gelyke Alliantie, ende een Tractaat in alle deelen gereciproceert, omme een bloedigen en verderffelyken Oorlog te doen eindigen, iets tot gerustheit van zyn Geallieerde, en tot mainctenue van de zelve Alliantie heeft geconsenteert.

Immers de meergemelde Provincien konnen niet ignoreeren, hoe in de Handelingen van Vrede, ofte Trefues in den jaare 1632 binnen Maftricht begonnen, ende in 's Gravenhage nader vervolgt, niet alleen van wegen deezen Staat geëischt, maar ook alreede als een project, ofte concert, geresulteert uit zekere conferentie met Gecommitteerden van d'andere zyde gehouden, op 't papier is gebracht geweest, omme aan wederzyts Principaalen voorgedragen te worden; onder andere zaken deeze navolgende:

Eerstelyk, dat, om de gemene verzekeringe, ende gerustheit, alle de Spanjaarden, zynde Luiden van Oorloge, zoude moeten vertrekken uit, ende buiten alle, ende een ygelyk der Nederlantsche Provincien, ende
geene

geene wederom binnen de zelve mogen gebracht worden.

Ten tweeden, dat al zoodanig Volk van Oorloge, te Voet ende te Paarde, te Water ende te Lande, als de Heeren Staaten van de Provincien van d'andere zyde zouden houden, tot defensie van de voorz. ruste, ende gemeene zekerheit, moesten zyn in derzelve Eede alleenlyk, ende van niernant anders; ende by, ofte van wegen dezelve worden aangenomen ende betaals, ende alle Officiëren daar over gestelt.

Ten derden, dat tot versterktheit tegen alle invallen in de principaalste Zeefteden van Vlaanderen zoodanig eene ordt van Gouvernement, ende Garnisoenen zoude worden aangestelt, met *gemeen advis* van de respectieve Heeren Staaten der Nederlanden, en dat *zonder bewilliging van de zelve gezamentlyk*, geen ander Krygsvolk in de voorz. Steden, ofte Havens van d'ern, zoude mogen ingevoert worden.

Ten vierden, dat eenige Steden van het Garnisoen van den Koning van Spanjen ontleidigt, ende neutraal gemaakt, ook eenige aan de Heeren Staaten dezer Gemieerde Provincien overghelevert zouden worden.

Derhalven, dan gestelt zynde, dat het geene wy ten aanzien van anderen zelve geoordeelt hebben recht en billyk te zyn; wy ook gedoogen moeten, dat by gelegenheit in onzen regaarde wordt gepractiseert; zoo staar noch aan te merken, dat als toen niet wierdt geeischt, dat eenig kint, ofte mensch noch
niet

niet gebooren , ende die mogelyk nooit gebooren zoude worden , en waar van de Koning van Spanje , ofte de Heeren Staaten van d'andere zyde , immers provifioneelyk geen en dienst konden trekken , zoude gelaten worden alleen buiten de hoogfte Charges , ende dan noch buiten zoodanige , die niet alleen niet noodig , ende in geene Staaten ter werelt in gebruik zyn , ja ook voor de vryheit dangereus kunnen geacht worden : maar , dat zoo veele duizenden van menschen , zoo veele groote Heeren , waar van de Koning van Spanje en de Heeren Staaten van d'andere zyde , zich mogelyk konden imagineren , groote en getrouwe dienften te hebben genooten , niet alleenlyk van de hooge en laage Charges , waar in zy albereits gestelt waren , zouden moeten ontzet , maar ook gansch Nederlandt uit gedreven worden. Zynde daarenboven , zeer remarquabel , dat de voornoemde drie Provincien , die nu zoo veel spraken van subjectie , als toen zich met de voorgeroerde poincten van securiteit noch niet te vreden hielden ; maar al meerder verzekerteit wilden hebben .

• Dat nu wyders , belangende het derde poinct , zoodanig eene Acte van Seclusie niet hadde behooren gepasseert te worden , om dat daar uit oneenigheden , scheuringen en diffensien stonden te resulteren ; haare Ed. Groot Mog. zeggen daar op , dat de materie tot discrepantie van gevoelen , en d'oneenigheden , die daar uit zouden mogen ontstaan , geen zins was gefurncert by haare Ed. Groot Mog. ,

Mog. ; ofte door 't passeeren van de voor-
geroerde Acte, ofte door eenige circumstan-
tien daar omtrent voorgevallen : maar welter
contrarie , dat de discrepantie met de boven-
gemelde Provincien was resulterende uit de
abusive impressie van eenige van der zelve
Regenten , en de genegenheit die sommigen
scheenen te hebben , om zelfs de allerprys-
waardigste Resolutien , en d'onberispelykste
actien van haare Ed. Groot Mog. te detor-
queeren , en , zoo veel in haar was , allent-
halven verdacht te maaken.

Maar nademaal ook van de Regenten der
voorz. Provincien was gestelt , dat de Ne-
derlanden noch in 't generaal , noch in het
byzonder , ooit in ruste zouden kunnen ge-
houden worden , zónder tot het beleid van de
gemeene zaaken te gebruiken Hoofden van
qualiteit , zoo bewyzen haare Ed. Groot
Mog. (alvoorens en passant aanroerende ,
dat het woort *Hoofden* niet zoo eigentlyk op
Ministers , als wel op Heeren en Princen
van de Landen applicabel is) gansch krach-
tig , dat de zelve onderstelling geheel en al
met de reden en ondervindinge strydig is.
Want nademaal de belangen van zoodanige
Hoofden dikwyls verschillen van de belan-
gen van den Staat , ja somwylen regelrecht
tegen 't gemeene beste aanloopen , en dat de
zelve Hoofden altyt hebben grooten aanhang
en merkelyk gewigt in de Regeeringe , zoo
is 't niet te bedenken , ja zelfs niet mogelyk
(ten ware men haar de menschelykheit kon-
de uittrekken) dat de voorz. Hoofden niet
t'eeni-

t'eenigen tyde zoodanig haar byzonder interest zouden trachten te bereiken, en door den rugsteun, dien zy in de Regeeringe vinden, zoeken uit te werken; waar tegen dan alle vrome Regenten, die den welstant van 't Volk voor d'opperste wet houden, meer defereerende aan de gerustheit van haare conscientie, dan aan het ontzach van zoodanige Hoofden, zich genootzaakt vinden met alle vigueur te opposceeren. Immers hier uit ontstaan de scheuringen in eene Republique, en wanneer dan een ontzagchelyk Hooft van een violent humeur is, of capabel om zich door violente Raatslieden te laten verrukken, ziet men het Lant terstont in d'uiteerste extremiteiten; gelyk dat uit de voorbeelden maar al te veel gebleken is.

Ende nopende het vierde point, dat by het verleenen van de meergeroerde Acte van Secluse zoude begaan zyn eene merkelyke ondankbaarheid tegen het Huis van Orangle; haare Edele Groot Mog. konnen niet zien, dat het den naam eener belooninge dragen kan, als men iemand, die ten respecte van de lasten en moeiten zyner Voorvaderen (gelyk de meesgemeide Provincien stelslen) most beloont worden, wederom de zelfde lasten oplegt, ja in zyne teere jaaren wil doen torssen, waar toe mannen van rype jaaren naanyks bequaam zyn. Immers wie zag ooit zong met surcharge van nieuwe zorge, moete met accablement van nieuwe moete, bekommering met opladinge van nieuwe bekommernisse belouwen?

Doch

Doch zoo men deeze zaak met een ander oog wil inzien, gelyk haare Ed. Groot Mog. ook meinen dat geschieden moest, zoo oordeelen zy klaar te wezen, indien het opdragen van illustre digniteiten van Capitein Generaal, Stadhouder, enz. voor betaalinge van verdiende recompensen moet gehouden worden, dat als dan in geenen deele wordt gesustineert, dat met dezelve digniteiten lange jaaren beklesdt geweest te zyn, eenige belooning zoude meritieren; maar wel, dat die geene, die met zoodanige digniteiten is vereert geweest, ja ook zelfs zyne posteriteit groote dankbaarheid schuldig is aan zoodanigen, die hem met de zelfde digniteiten begiftigt hebben: zynde notoir, dat het geen men eene belooning acht te wezen, nootzaakelyk een weldaat moet zyn. Doch wie hoerde ooit van zoodanig eene sustenue, dat over een bewezen weldaat een tweede weldaat, zelfs noch voor de nakomelingen, tot recompense zoude moeten worden gegeven? Ja, noch verder, dat die geenen, die, om gewigtige redenen, niet zoude mogen goet vinden zulk een tweede weldaat te bewyzen, daar over van ongehoorde ondankbaarheid zoude worden beschuldigt.

En alhoewel haare Ed. Groot Mog. verklaren juist niet geerne te komen tot iets dat by misduidinge voor een verwyf zoude konnen opgenomen worden; echter vertoonen zy hier aan de voornoemde Provincien de goede avantagien, ende presente belooningen, by de successive Princen van Oraigne, in de

de gemelde digniteiten , van den Staat zoo overvloediglyk genooten : als dat dezelve Princen alleenthalven wierden geeft , als of zy wettige Prinzen van den Lande geweest waren : dat zy door den lufter hunner digniteiten en het uitstekent gezag hen gegeven, zelfs Koninglyke Huwelyken hebben weeten te contracteeren : dat ook de Wapenen van den Staat (hoewel ook 't gemeene best dat fomtyts vereifchte) zyn geëmployeert , omme op de vyanden te conqueteeren Baronnyen en Heerlykheden , dezelve Prinzen toebehoorende : dat by de Tractaten van Trefues ende van Vrede onwaardeerlyke goederen voor hen zyn inbedongen : dat Steden en Plaatsen , zelfs buiten het ressort van den Staat gelegen , met Guarnifoenen ten koste van den lande zyn bezet geworden. Behalven dat dezelve (hoewel zulks by 't voorge- melde en meer andere zaaken zeer weinig in confideratie komt) geene geringe Tractementen, Pensioenen, Buitgelden, ende ordinaris giften van den Staat in 't gemeen , en van de Provincie van Hollandt ende West-Vrieslant in 't byzonder hebben genoten , bedragende volgens provifioneele ondervindinge, gedurende den tyt van de Heeren *Maurits*, *Fredrik Hendrik* en *Willem den tweeden* , boven de extraordinaris giften van de Oost- en Westindische Compagnien , boven de ver- eeringen van eenige Provincien ofte Steden in 't particulier , boven de profy- ten van de Velttochten , die onwaardeer- lyk zyn , ende boven meer andere voordoe- len ,

ten , negentien Millioenen en 699758 gul-
dens.

Wat nu aangaat *Prins Willem den eersten* :
deze was de geene , die , mits den soberen
toestant der Landen , daar van niet zoo zeer
luister en autoriteit konde trekken , als wel
door zyne presentie en directie aan den Staat
zelfs autoriteit en luister moeste toebreng-
gen.

En gemerkt deezen *Hicere* , na dat hy door
onuitsprekelyke moeite , yver ende levens-
gevaar , het eindelyk zoo verre gebracht had-
de , dat hy scheen in het toekomstige eenige
vruchten van zynen arbeid te zullen kunnen
hebben , door eenen moordadigen hant het le-
ven waarde benomen ; zoo was toen , indien
ooit , de rege tyt gebooren , omme dank-
baarheit te betoonen aan d'overblyffelen van
dien *Illustren Helt* : daar echter de Staaten
van *Vrieslant* , die haare Ed. Groot Mog.
wegens de voorgeroerde *Akte* van *Seclusie*
nu als ondankbaaren aanzagen , al eer het uit-
gestorte bloet van dien *Vader des Vaderlants*
eenomaal kout was , in deszelfs plaats tot
Stadhouder , *Gouverneur* en *Capitein Ge-
neraal* van haare *Provincie* hebben aangestelt
Graaf Willem Lodewyk , uitsluitende den
jongen *Vorst Maurits* , zoone van *Prins*
Willem den Ouden ; aan wien zy , neffens d'an-
dere *Provincien* , niet alleen hunne eerste verlos-
sing schuldig waren , maar die hun ook , als
Gouverneur particulier over hunne *Provin-
cie* , veele weldaaden hadde bewezen.

Het slot van deze doorwrochte *Deductie*

is, dat, gelyk Hollant alles voor de vryheit heeft opgezet, ja veel meer gedaan dan d'andere Provinciën gezamentlyk, haare Edele Groot Mog. die onder den goddelyken zegen in alle haare deelen zullen trachten te maintineeren, en zich door geene middelen ter werelt van de bescherminge van die laten diverteeren; hoopende en wenshende, dat d'andere Bontgenooten haar by alle voorvallende gelegentheden zullen secundecren.

Gy ziet Leezer, dat ik met voordacht d'eige bewoordinge en spreekwyzen van deeze *Deductie* hebbe willen volgen; zonder my aan de Hollantsche taale te binden. Ondertusschen moet gy weten, dat, volgens het bericht my gisteren van goederhant gegeven, dit schrift niet gemaakt is van den Heere *Joan de Witt*, gelyk al de werelt gelooft; maar van eenen anderen, insgelyks van zeer groote bequaamheit, en van wien men zegt, dat hy zyne boeken of papieren, tot zyn voorgenomen opstel dienstig, maar eens doorbladert hebbende, zonder alvorens eenige aantekeningen te maaken, slegts aan 't schryven ging, en wel met zulk een gevolg, dat 'er niets viel te veranderen.

XV. HOOFDSTUK.

Divers Ouvrages de Mathematique & de
Physique, pars *Mrs. d' L'ACADEMIE*
ROYALE DES SCIENCES,

Dat is;

*Verscheidene werken nopende de Wiskunde en
Natuurweet, door de Heeren Leden van
d'AKADEMIE DER WETENSCHAP-
PEN. Te Parys uit de Koninglyke druk-
kerje, 1693. In Fol. groot 134 bladen,
Men vindtze by Fr. Halma,*

DAt de Heeren Leden van de Koningly-
ke Akademien der Wetenschappen en
Nieuwe Uitvindingen, te Parys, eenige nut-
te zaaken, aan het licht brengen, (gelyk ze
byna alle dagen doen) is iets, waar voor
wy, nevens hen, dankbaarheid schuldig zyn
aan den Koning van Vrankryk; die de gee-
sten opwekt, mits d'achting, die zyne Ma-
jesteit hunnen arbeit schynt toe te dragen.
Want of wel de geenen, die waarlyk veel
weeten, juist niet zoo eigentlyk zoeken de
Grooten te behagen, zoo hebben zy hen
echter dikwyls van nooden, om in hunnen
arbeit ondersteunt te worden; dewyl de ko-
N n 2 sten

sten, die daar aan vast zyn, somtyts de magt van byzondere lieden te boven gaan.

In de Latynsche en Fransche Historien van d'Akademie der Wetenschappen te Parys, door de Heeren *Du Hamel* en *de Fontenelle* opgesteld, is te zien, waar toe des Konings bescherming en milddadigheid gestrekt heeft, en wat daar door alreede is uitgevoerd. Ondertusschen kan men alles verwachten van den yver en wysheit van den *Abt Bignon*, Voorzitter van d'eene en andere Akademie; die ook heeft aangewezen de vruchten, die daar uit onder zyne bestieringe zyn gesproten.

De wetten, daar aan gegeven, en de wys, op welke de dingen daar in verhandelt worden, verschillen gansch merkelyk van die van de gemeene Akademien, of anders van de plaatsen, die doorgaans met dien naame genoemd worden; en by veelen, ten aanzien van de nuttigheit die ze geven, niet heel hoog te boek staan. Dan zonder my hier over uit te laten, zal ik slegts zeggen, dat de wetenschappen hier en elders vry wat van die schoolsheit [*Pedanterie*] zouden konnen gezuivert worden, indien het geluk ons zoodaanige of diergelyke vergaderingen gaf, als de Koning van Vrankryk, onder den naame van Akademien, heeft opgerecht. En inderdaat het is te verwonderen, dat in een stad, als Amsterdam, daar van tot noch toe geen begin wordt gezien: 't welk, zoo niet omtrent de Wiskunde en Natuurweet, ten minsten met zeer kleine kosten zoude konnet geschieden omtrent de goede Letteren en de

Histo-

Historien. En in zoodanig eene vergaderinge de zaaken verhandelt wordende, by wyze van samspraakken, zoude honderden van aanmerkingen voorkomen, die geweldig veel rot de gemelde wetenschappchen zouden toebrengeu, en den geest der aanhoorderen opscherpen.

Wat nu aangaat het boek, hier voorkomende; het is eene verzameling van verscheidene stukken over de Natuurweët, en wel voornamentlyk over de Wiskunde, door de Heeren *de Frenikle*, *de Roberval*, *Huigens*, *Pikart*, *Auzout*, *Mariotte* en *Romer*, alle Leden van d'Akademie der wetenschappchen, eer de Koning die herstelde; maar nu alreede gestorven.

De Heer *de la Hire* heeft de moeite genomen van deeze verhandelingen gansch zinnelyk uit te geven, en zegt ons in zyne Voorrede, hoe deeze stukken in zyne handen geraakt zyn.

Eene korte optelling van deeze verhandelingen zal genoeg wezen, om de Liefhebbers, die dit boek noch niet mogten gezien hebben, te doen oordeelen, of her hun zal kunnen dienen, of niet.

Men vindt vooraf twee stukken van den Heere *de Frenikle*; waar van het eerste den titel draagt van *Methode pour donner la solution des Problemes par les Exclusions*: het tweede van *Abregé des Combinaisons*. De Heer *de la Hire* vondt goet, met de eerste van deeze verhandelingen een aanvang te maaken, om dat ze behelsde eene byzondere manier, waar

van de Schryver zich bediende, tot oplossinge van verscheide dingen: namelyk van deeze en geene zwarigheden omtrent de getallen, die men dikmaals door d'Algebra zoo wel niet kan te boven komen.

Hier na volgen verscheidene stukken van den Heere de Roberval: waar van ik wederom slegts de titels zal melden. 1. *Observations sur la composition des mouvemens; & sur le moyen de trouver des tangentes des lignes courbes*: 2. *Projet d'un livre de Méchanique, traitant des mouvemens composez*. 3. *De recognitione equationum*; 4. *De Geometrica planarum & cubicarum equationum resolutione*: 5. *Traité des Indivisibles*: 6. *De Trochoide ejusque spatium*: 7. *Epistola ad Mersennum, Torricellii responsio & altera ad eundem Robervalli epistola*.

Myn Heer de Roberval verklaarde redenen te hebben, waarom hy zyne vindingen in de Meetkunde niet aan 't licht bracht. Dan in zyne jeugt behaalde hy grooten lof met de verhandeling de *Trochoide*.

Na de gemelde stukken van den Heere de Roberval ziet men sommige van den Heere Huygens: te weten: 1. *De la Cause de la Pesanteur*: 2. *Démonstration d'équilibre de la Balance*: 3. *De potentiis funes filave trahentibus*: 4. *Nouvelle force mouvante, par le moyen de la poudre à canon & de l'air*: 5. *Constructio Loci ad Hyperbolam, per asymptotos*: 6. *Demonstratio regulæ de maximis & minimis*: 7. *Regula ad inveniendas tangentes curvarum*:

rum: 8. *Construction d'un Probleme d'Optique.*

Want mits de Heer *de la Hire* aan den Heere *Huigens* hadde doen weeten, dat hy bezig was met eenige stukken van de Heeren *Leden* der *Akademie* onder de persse te brengen, zoo had de Heer *Huigens* hem de bovengenoemde verhandelingen toegezonden; doch mits 'er veel tyts verliep, eer deeze werken aan het licht quamen, ondertusschen dat van *d'Oorzaake der Zwaarte* [*de la Cause de la Pesanteur*,] in den jaare 1690, hier te lande doen opleggen, en zulks wel met eenige aanmerkingen en verbeteringen, schryvende den Heere *de la Hire*, niet te weeten, dat hy hem dit stukje met d'andere hadde doen behandigen.

Hier op volgen nu eenige werkjes van den Heere *Pikart*: namelyk, 1. *de la pratique des grands Cadrans, par le calcul*: 2. *de Mensuris*: 3. *de Mensura aridorum & liquidarum*: 4. *Experimenta circa aquas effluentes*: 5. *Fragmens de Dioptrique*. Over het eerste, *des grands Cadrans*, dat is, van de groote *Uurwyzers*, heeft de Heer *de la Hire* eenige aanmerkingen gemaakt.

Achter de verhandeling van den Heere *Pikart de Mensuris*, of, *wegens de maaten*, ziet men een kort geschrift van den Heere *Auzout*, vervattende de maaten van verscheide plaatsen en gewesten, volgens de voetmaat van *Parys* *. Hier neffens gaat

N n 4 noch

* *De voetmaat van Parys is tegen die van Kynlant, als 720 tegen 696.*

noch een byzonder werk *de Micrometro*, dat is, over zeker handeltuig, dienende om den dwarslyyn der Planeeten, en de ruimte tuschen de Starren te meeten.

Wyders is hier noch eene verhandeling van den Heere *Mariotte*, onder het opschrift van *Regles pour les jets d'eau & de la dépense qui se fait, par differens ajustages, selon les diverses elevations des reservoirs*. Deze Regelen zyn ten deele getrokken uit het werk van den Heere *Mariotte*, nopende de beweginge der wateren. Dan mits dit uittreksel van groot gebruik was, en met eenige byzondere aanmerkingen gemaakt, met voornemen om die den Heere de *Louvois* aan te bieden, heeft de Heer de *la Hire* goet gevonden die hier in te lasschen.

Eindelyk vindt men hier twee Verhandelingen van den Heere *Romer*. D'eerste is *de Crasitie & viribus tuborum in aqua ductibus, secundum diversas fontium altitudines, diversasque tuborum diametros*. De tweede draagt den naam van *Experimenta circa altitudines & amplitudines projectionis corporum gravium, instituta cum argento vivo*.

XVI. HOOFDSTUK.

NARCISSUS AD FONTEM, videlicet homo sub illius specie adumbratus, in insitæ miseræ speculo ad unguem se

van *May* en *Juny*, 1706. 551

se explorans; digestusque per singulos
personarum status, &c. Opus P. D.
HIPPOLYTI FALCONE, *Theatini*.

Dat is:

NARCISSUS BY DE FONTEIN,
of een mensch zich beschouwende in den
spiegel zyner elende, door HIPPOLITUS
FALCONE, Theatiner, en vertaalt
door L. Volkolini. Te Augsburg, by
Laurens Kroniger, en d' Erfgenaemen van
Theofilus Gabel, 1702, in 4. groot
43 $\frac{1}{2}$ bladen.

VAN dit boek, my nu eerst ter hant ge-
stelt, valt anders niets te zeggen, dan dat
het *Narcissus* aan *Narcissus*, dat is den mensch
aan zich zelve ontdekt; behelzende zeer sier-
lyke en geleerde vertoogen over de nietigheid,
ydelheit, en dwaasheit der menschen kinde-
ren: zynde inzonderheit dienstig voor de
geenen, die den Predikstoel bekleeden.

XVII. HOOFDSTUK.

LETTERNIEUWS.

OP den eersten van Bloelmaant, volgens
bericht my dies aangaande gegeven, is in
N n 5 de

de Hooge Schoole van Groningen tot Professor der Geneeskunde aangesteld de Heer *Bartholomeus de Moor*, voor deezcn bekent Arts binnen de Stadt Amsterdam: hebbende voor af eene redenkaveling gehouden *over deeze en geene Onderstellingen in de Geneeskunst.*

Op den achtsten daar volgende is de Heer *Theodorus Muykens* ter zelve plaats verkooren tot Hoogleeraar in de Kruitkunde, en de Heer *Michaël Roffal* in de Grieksche taale, na dat d'eerste zich alvorens hadde doen hooren, *over de verscheidene deelen der Geneeskunde*, en de laatste *over de gewoonte en leerwyze der Grieken.*

Hier in Amsterdam ziet men tegenwoordig den Liefhebber door den Heere *Ruisch*, Professor der Ontleed- en Kruitkunde, als mede Lit van de Keizerlyke Akademie, by een gedrukt schrift bekend gemaakt, dat hy in de Hontsdagen, den 26 July, op de Schouplaats, naar vereisch der zaaken, zoo in 't Hollantsch als Latyn, eenige vertooningen zal doen in de doode lichaamen van sommige jongelingen: die, voor langen tyt gestorven, noch schynen te leven.

I. D'eerste zal geschieden in een jongeling, voor omtrent 13 jaaren overleden.

II. De tweede in een jongen, voor omtrent 6 jaaren overleden: waar in zal vertoont worden een inschiëting van 't gedarmte, nooit van den Heere *Ruisch* alzoo waargenomen.

III. De derde in het lichaam van een jongen, die in zyn leven eene breuk in de Lefsch heeft

heeft gekregen, in de welke het gedarmte als noch zit. En, gemerkt in dit lichaam, zoo wel als in de voorgemelde, d'ingewanden noch zyn, zoo zullen ook hier in vertoont worden de harssenen, noch zoo fris als by het leven.

IV. By deeze gelegenheit zal ook gezien worden, dat het tweede of Spinneweb der Harssenen alle de Harssenen bekleedt, tegen het gevoelen van veele voornaame Ontleders.

V. Insgelyks, dat niet tegcnstaande het derde of dunne Harssenvlies zeer teder is, echter, behalven zyne verdubbelinge, noch een ander *celluleus* vliesje heeft.

VI. Dat'er niets klierigs is in de schorffige substantie der Harssenen: dat'er zelfs noch in de Harssenen, noch in de vliezen der Harssenen eenige klieren zyn, die overeenkomen met de geene, waar door de watervaten loopen in d'andere deelen van het lichaam.

VII. Dat'er veele verschynselen van watervaten omtrent de Harssenen gevonden worden; maar de waare aangaande, de Heer *Ruisch* heeft die nooit kunnen ontdekken.

VIII. Zal vertoont worden een Gezwel aan het achterhoofd van een eerstgebooren kintje, ten deele met windt, ten deele met vochtigheit bezet: veroorzaakt door eene kneuzinge in de geboorte.

IX. Zal men zien eenige vreemdigheden omtrent de overblyffelen der onlangs ontleede Reuzinne, die thans eenen aangenaamen reuk van zich geven.

X.

X. Wyders zal de Heer *Ruisch* eenige aanmerkingen doen omtrent de gierstwyre lichaamstjes , door den Heere *Pacchionus* te Rome bekend gemaakt.

XI. Zal hy aanwyzen , dat een welgestelde Lever van een mensch geene blaasjes heeft, maar wel een qualyk gestelde.

XII. Zal hy toonen de reden , waarom de partyen de wezentlykheit der klieren in de Lever , Milt , en andere ingewanden zoeken staande te houden.

XIII. Zal gezien worden het geraamte van een jong Kint , waar in de slagaderen door het Beenvlies loopende , niet alleen voor het grootste gedeelte zyn vervult en bewaart; maar ook de beenderen noch aan malkanderen hangen door middel van de natuurlyke banden.

XIV. Zal men zien eenige qualyk gestelde deelen , inzonderheit die zich opdoen in de holligheden van 't derde paar beenderen van d'opperkaak.

XV. Een gedeelte van de Ruggraat , waar in te zien zyn de holligheden , die tusschen de wervelbeenderen gevonden worden.

XVI. Zal de Heer *Ruisch* toonen zeker gebrek , waar uit blykt , dat men in den buik der waterzuchtigen niet licht een opening moet maaken.

XVII. Dewyl d'Ontleders vast stellen , dat de Slagaderen , die door de Harssen-vliezen loopen , zich ook inmiddels ontlasten in der zelve Groeven , [*Sinus* ,] zal tot ontdekking van die dwaalinge getoont worden een

Men-

Mensche-schepseltje, als een Latuwzaatje; waar van 't beginsel van de *funiculus umbilicalis* ruim zoo dik is als het schepseltje zelfs, hoe wel het in die schepseltjes somtyts zeer dun is.

TYTELS VAN BOEKEN.

I.

Leonb. Chr. Sturmii introductio ad Architecturam militarem, nova plane methodo conscripta. Te Franckfort aan den Oder, 1703. in 8. groot 16 bladen.

II.

Burcardi Gottbelffi Struvii Bibliotheca Philosophica. Te Jene by *Ernst Claud. Bailliar*, 1704. in 8. groot 14 $\frac{1}{2}$ bladen.

III.

A. A. Pagenstecheri IC. Dissertatio de Jure naturæ ejusque principio, &c. dicta III Non. Sept. 1705. Groningæ typis *Catharinæ Zundo* 1705. in 4. groot 5 $\frac{1}{2}$ bladen.

IV.

Disputatio Academica de Regno Pergameno, pars prior, sub præsidio *Michaëlis Rassalli*, quam publice defendendam suscepit *Gerh. Joan. ten Oever*. Groningæ, apud *Georg. Spandaw*, 1706. in 4. groot 5 bladen.

V.

V.

- * *A. A. Pagenstecheri* J. C. de duobus reis disputatio ; cum vindiciis ad *L. cum Societas* 69 ff. pro socio Groningæ apud *Wolt. van der Woude* , 1706. in 8.

VI.

- * *Les Fourberies de l'Eglise Romaine* par *F. Chalus de la Motte.* in 8.

VII.

De Triomfeerende Medeminnaars in het Konstpaleis : Blyspel, t'Amsterdam by de Erfgenaamen van *J. Lescaijje* , 1706. in 8, groot 5½ bladen.

VIII.

Jan Crediet , Zinne-klucht-spel. t'Amsterdam by d'Erfgen. van *J. Lescaijje* , in 8, groot 2½ bladen.

IX.

TAFEREELLEN der heilige Geschiedenissen van het Oude en Nieuwe Testament , en der andere boeken , gevoegt by de Heilige Schrift. Alle oorspronkelyk getekent door den vermaarden Konstschilder *GEERARD HOET* , en door 't puik der Hollantsche Plaatsnydereij in 't koper gebracht. Eerste stuk , behelzende de voornaamste Historien van 't boek , genaamt *Genesis.* t'Amsterdam by *Fr. Halma* , 1706. in Folio , 41 Platen.

van *May* en *Juny*, 1706. 557

BOEKEN,

In dit stukje verhandelt.

I.

Suide Lexicon ex editione *Ludolphi Kusteri*. 391

II.

Johan. Jacobi Crameri Theologia *Israëlis*. 391

III.

Franciscus Baylé *Institutiones Physicæ*. 408

IV.

Le Droit de la Nature & des Gens. Traduit du Latin de *Monfr. Pufendorf*. 415

V.

Eduardi Pocockii *Notæ Miscellaneæ*, 431

VI.

Franc. de Vargas, *aliorumque de Concilio Tridentino Epistolæ*. 443

VII.

Georg. Beyeri de *utili & necessaria Auctorum Juridicorum notitia Schediasma*. 450

VIII.

558 XVII. Hoofdst. BOEKZAAL

VIII.

Nouveaux Memoires de Mr. Nodot. 453

IX.

Jon. CHRYS. WAGENZEJ von erzies-
bung eines Prinzen. 466

X.

Optice: sive de Reflexionibus, Refractioni-
bus, Inflexionibus & Coloribus Lucis,
Authore Isaaco Newton. 473

XI.

Bibliotheca Maxima Pontificia collecta à Joas.
Thomae de Rocaberti. 494

XII.

J. Conrad. Schwartz de Plagio Literario. 493

XIII.

Naamboek der beroemde Genees- en Heel-
meesteren, door Roelof Roukema. 507

XIV.

Resolutien der Heeren Staaten van Holland
en West-Vrieslant. 521

XV.

Divers Ouvrages de Mathematique. 543

XVI.

Marcillus ad Frontem. 550

XVII.

Letternicus.

BLAD.

BLAD WYZER.

559

A.

- A** Aron, een Arts van Alexandrye. 508
 Abarbanel, zyn gevoelen van de Verryzenisse. 437
 Abbas (Hali) een Arabisch Geneesmeester. 508
 Abulfaragus, een voornaam Geneesheer. 508
 Adelardus, een Geneesmeester. 509
 Afgodery, door welke middelen van de Jooden geweert? 81
 Agnodice, een Geneesmeestres. 509
 Agrippa. Iets van zyn leven. 63
 Akron, een Geneesmeester. 508
 Aldrovandus sterft arm. 510
 Alexander van Aboniteichos, een groot Geneesmeester; maar ook een bedrieger. 510
 Ampten (hooge) in een Republyk langen tyt onder zene familie te laten, gevaarlyk. 534
 Angelo ('t Kasteel van St.) de begraafplaats van Elius Adrianus. 468
 Angelo (Michaël.) Zyne liefde tot de Konstukken van Praxiteles en Fidias. 473
 Arabisch en Rabbinisch te kennen zeer nut. 433
 Aristoteles. Iets van zyn leven, doot, en 't lot zynar Filosofie. 510. enz.
 Arke des Verbonts, naar Spencers gedachten, uit het Heidendom. 246
 Averroës, een Arabisch Geneesheer. Zyn zegen

o o

560 B L A D W Y Z E R.

gen van de Godsdiensten van zynen tyt. 513
 Avicenna. Zyn gevoelen van de Verryzenisse. 440

B.

BAn. Formular van den Joodschen. 124
 Barberini (Fr.,) Kardinaal. Zyne heu- 474
 heit.
 Barbeyrac (Jean) een geleert man te Berlyn,
 heeft zyne vertaaling over Pufendorf zeer
 fraai gemaakt. 416. enz.
 Batuekas, zeker dal in 't Ryke van Leen. 473
 Beleeftheit, waar in die bestaat? 264
 Bequaamheit van een' Houeling. 265
 Benyders, hoe zich daer ontrent aan te stel-
 len. 270
 Beweging te kennen een Filosoof zeer moedig. 410
 Bisschoppen willen in 't Concilie van Trenton
 aan de gebreken van 't Pauselyke Hof ko-
 men. 447
 Bosri, een bedrigger. 513
 Bril (Jakob,) wat man? 285
 Buzekka, een zekere Turk, die zich wonder-
 lyk op 't schaakspel verston. 472
 Bybel niet te verzenigen zonder liefde. 289

C.

Capitolium wat? 464
 Cherubim, uit het Heidendom. 249
 Christus moet waarachtig Godt en Mensch we-
 zen. 400

- zen, *zal hy onze Goël zyn.* 403, 406
 Concili van Trenten. *Mislagen, en strecken,*
daar in begaan, 445 enz. Gescheiden zynde,
wierdt ter naauwer noot weder beroepen, 447.
 Petrus Suavis *zeggen daar van, 559.*
Verscheide dingen, daar in vast gestelt, door
de Levensche Godsgeleerden verandert, 448.
 Eisch van de Protestanten *daar in, 448.*
 By welke gelegenheit naar *Boulonje ver-*
 legt. 518

D.

- Dansmeester in *Vrankryk vindt de konst,*
om naar karakters te danssen. 473
 Demokrius. *Iets van zyn leven.* 517
 Douza (Janus.) *Iets van zyn leven.* 62
 Driften. *Gevolgen daar van.* 506

E.

- Egyptenaars *aten nooit schaapen of geiten-*
bokken. 89
 Ernst, *Hartog van Saxon. Zyn leven.* 108
 Esquilinus mons, *waar van zoo genaamt?*
 466

F.

- Eesten der *Nieuwe Maanen.* 245
 Fedrus *wie? 292. Waarom Seneka geen*
gewag van hem maakt? 292
 Frakastorius. 518

G.

- Geboomte, *waarom niet om den altaar te*
zetten? 100
 Ge-

Gelofte van een kint, ten nadeele zyner ouden, naar 't gevoelen der Jooden, te houden. 441

Godt wordt niet gedient met uiterlyk gebaar, 237

Godtsdienst is de gront der menschelyke gezelligheit, 424. Niemand deezen of geenen met geweld op te dringen. 353

Goël. Wat het woort zegt? 400. Wat een Goël volgens de wet doen most? 402. Deze

ze naam past eigentlyk op den Messias. 403, enz.

Goph, een plaats, daar de zielen zonden be- waart worden tot den dag der Verryzenisse. 437

Grynæus (Joan Jakob.) Zyn graffschryft. 47

H.

H Ebreufche text bedorven om de gemeene Latynsche Overzetting in achtginge te houden. 233

Hebreufche en Arabifche woorden hebben fomtyts eene recht ftrydige betekenis. 434

Helmont (Fr. Mercurius van) wift door loosheit gelt en achtginge te winnen. 518

Hiltenius (Joan.) 36

Hobbes. Zyne beginselen strekken tot Tyranny 420

Hoerenloon of Hondenprys waarom in het Heiligdom niet te brengen, 104, 105

Honden zeer veel geacht in Egypte, 105

Hoofden, of, om beter te zeggen, Liederen van uitstekent gezag, in eene Republyk, maaken verwarring. 538

Hoogstraaten (David van) verzet zich, in zyne

BLADWYZER. 563

zyne aanmerkingen over Fedrus, tegen eenige geleerden. 295

Hoornen van den Altaar uit het Heidendom. 242

Horrea, wat plaatsen? 242

I.

Jooden hebben den Grondtext niet veranderd, 435. Hanne gevoelens omtrent d'opstandinge. 438, 439

Julius Cæsar, hoe op de penningen? 318

Juno heeft verscheide benaamingen op de penningen. 327

K.

Kaligula, hoe op de penningen? 320

Kalvinus (Joan.) Zyn Testament. 53

Kanada eene Fransche Volkplanting. 338

Kardanus. 515

Keizer Karel de vyfde belooft Julius III, dat in't Concilie van Trenten niet zal gesproken worden van eenige verbeteringe, dan met's Pauzen goetvinden. 448

Kerkzeden der Jooden voor een groot gedeelte uit de gewoonten der Heidenen ontstaan. 235

Klaudius, hoe op de penningen? 320

Koligni (Kasper de) zoude in den ouderdom van drie jaaren een gansch leger hebben konnen schikken. 471

Kompas gaat op Terrenewf buiten zynen streck. 338

Kopernikus. 516

Krammer (Thomas) Aartsbisschop van Kan-

- telberg, 49, enz. *Veijst zich Roomsche op
hoope des levens, maar wordt evenwel ver-
brant.* 51
- Kruisstraf *betrof eigentlijk de Slaaven.* 334
- Kuisheit der Grieksche Priesteressen *beproeft.* 240
- Kuster (Ludolf) *Professor te Berlyn heeft een
treffelyk werk gedaan, ten opzichte van
Suidas.* 394, 395

L.

- L Ahontan. *Zyne Reizen door 't Noorder-
Amerika.* 337
- Letterdievery. *Verscheidene soorten, 495. enz.
Welke lieden daar toe niet licht vervallen
zullen? 503. Straffen, daar over te hou-
den, 504. Voorbeelden van schandelyke Let-
terdieverye.* 496, 498
- Licht, *evenaartig en niet evenaartig, 477.
Verschilt in de trappen der verbreekykheit.* 478
- Luther, *Zyne Onders, Geboorteplaats, en een-
ge verder omstandigheden van zyn leven en
affierven, 38. enz. Grouzaame leugen in
Italie van hem uitgestrooit.* 41

M.

- M Annen *hebben geene macht over hunne
vrouwen uit de nature.* 429
- Melk *te drinken tegen 't voetvel.* 341
- Melancton (Filippus.) *lets van zyn leven.* 41
- Menander *de Geschiedschryver t' onderscheiden
van*

- van Menander den Blyspeeler. 398
 Mensche-schepseltjes , als een Latuwzaatje ,
 en wat grooter. 347
 Monte Cavallo. De marmere konststukken
 daar op verbeelden Bucefalus en Alexander
 niet. 468
 Moonen (Arnold) houd de spelling van ac
 beter dan van aa , 299. Ook moet men ,
 naar zyne gedachten , Sedel voor Cedel , en
 Syfer voor Cyfer schryven. Wyders moet
 men , zyns oordeels , Kibori , Keder , Kypres
 voor Cibori , Ceder , Gypres stellen. 297

N.

Noedt (Getard ,) Professor te Leiden ,
 stelt , dat men niemand ter zaake van
 Godsdiens , hoe valsch en ydel ook , als ze
 maar de menschelyke gezelligheit niet weg-
 neemt , met lichaamelyke peenen mag straf-
 fen. 350, enz.

O.

- O**ekolampadius. Iets van zyn leven. 37
 Offeranden niet uit den Goddelyken wille.
 Onwetenheit , en gevolgen daar van. 244
 Ordalia , wat ? 506
 Os en Ezel , waarom niet teffens voor den
 pleg te spannen ? 102
 Overzetting der LXX , wanneer en van wie
 toegestelt ? 225, 226. Niet gemaakt ten ver-
 zoek van Ptolomens , 226, 227. By wat
 toeval voor Goddelyk uitgegeven ? 228
 O o 4 Over-

P.

- P** Aleizen. Waar van daan groote gebouwen
 zoo genaamt? 463
- Paracelsus (Theofrastus.) Iets van zyn leven,
 66; enz. Zeide dat het zotste hair van zyn
 hoofd wyzer was, dan alle de Geneesmee-
 sters, 67. Had altyt een roes weg, eer by
 door zynen huyschryver iets op 't papier dee-
 de brengen, en maakte dan misselyke frat-
 sen. 68
- Pastoor (Luthersche) aartig betrapt. 111
- Paulus op den weg van Ostia onthoofd, 455.
 Zyne overblyffelen met die van St. Pieter
 gemengt. 456
- Paufelyke Gezanten. Hunne strecken in 't
 Concilie van Trenten. 446, enz.
- Penningen, waar toe van de Romeinen ge-
 munt? 315. Geen gemeen gelt. 316
- St. Pieter zou te Rome by den Raatsbeer Pu-
 dens t'huis geweest zyn, 454. Waar by
 daar, naar 't zeggen der Romeinen gekruist
 is? 454. Zyne overblyffelen met die van
 St. Paulus gemengt, 457. Kostelykheit der
 Kerke van St. Pieter te Rome. 456
- Plagium en Plagiarius, wat by d'Ouden, 493,
 494
- Plechtigheden omtrent het Paaschfeest uit het
 Heidendom ontleent. 90, 97
- Pocock (Eduard.) Zyne aanmerkingen over
 Michas b. v. vers 2. Habak. 1, 5. 433-435
- Prins Willem d'Eerste, een deftig man, 543,
 Zyne

Zyne nakomelingen waren groote dankbaarheid aan den Staat schuldig, om dat zy daar van zeer veel goets hebben genooten, 542. By welk eene gelegenheit de Staaten van Holland en West-Vrieslant den laast overleden Prins van Orangie, uit de hoogste Ampten hebben gesloten? 523. enz.

Protestanten eischen in't Concilie van Trenten vryheit van stemmen. 448

Pfalm (tweede) waarom tegenwoordig van de Jooden niet op den Messias gepast, als eertyts. 440

Pufendorf (Samuel.) Zyn afkomst en bedieningen, 421. Nuttigheit van zyn werk, wegens het Recht der Nature. en der Volkeren, 422, 431. Heeft, zoo 't schynt, den Koning van Zweden wat willen streelen, 427

Q.

Quercetanus. Wat Guÿ Patin van hem zegt? 520

R.

Raat in den Orlog dienstiger dan geweld. 218

Reinigingen ontstaan uit het Heidendom. 245

Reuzin ontleedt. Wat daar by opmerkelyk was. 374

Rocaberti (J. Th. de) wie? 485

Romulus. Zyn huw van weinig aanzien. 463

Ruyfch (Fred.) Professor t'Amsterdam, by uitnemenheit geprezen, 500. Zal in de Hondsdagen eenige fraaje vertooningen doen

in

in doode lichaamen van menschen, al voor langen tyt gestorven. 552 Eenige hebben zyne vindingen voor de bunne uitgegeven. 346

S.

- S** Adduceen. *Hoe zy aan bunne dwaalingen quamen, ten opzichte van de Verryzmissie? 437*
- Schaakspeeler *van groote behendigheid. 472*
- Schaakspel, *by zekere Boeren omtrent Branswyk, van jongs op geleert. 472*
- Schaapen, *by d' Egyptenaars niet gegeten. 89*
- Schouburg *van Titus zeer prachtig ingewydt.*
- Schryvers, *wanneer niet aan te trekken? 498*
- Schryvers, *die de Panselyke Oppermagt verdedigt hebben. 487*
- Schyten schoeren zich, *by 't affsterven hunner Koningen, met eene krans. 95*
- Seldenus, *in zyn boek van 't Recht der Nature en der Volkere, wat gebrekkelyk en verwart. 420*
- Sichterman (Gerard,) *een jong Heer, handelt over de Krygstucht der oude Romeinen. 329*
- Slangen, *by de Littauwers in bunne buizen gespyft. 71*
- Spinoza (Benedictus de) *voor een Godsverzaaker gehouden. Leest echter zeer ordentelyk. 132*
- Staa op Heer, *Nam. x, wordt niet gezegt tot d' Arke. 215*
- Staaten der Vereenigde Nederlanden hebben, *yder in bunne Provincie, recht, om iensant aan-*

BLADWYZER. 569

aanzienelyke Aapten te geven, of daar van uit te sluiten.

Straalen van 't Licht. 529

Suidas. Zyn afkomst en levenstyt, 393. Zyn

Woordenboek. fraai verklaart door Ludolf

Kufter, 394. Gebreken in 't werk van Sui-

das. 397

T.

TAbernakel, uit het Heidendom ontleent.

Terafim dezelfde met Serafim. 241

Testamenten ontfangen hun wezen uit het recht der nature. 252

Testament van Karel den Tweeden kan het huis van Oostenryk niet benadeelen. 255

Testament van Jaannes Kalvinus. 258, enz.

Thummim, uit het Heidendom. 55

Toegeving, om een' Oorlog te ontgaan, is niet slaafsch. 251

Tot. Of een Vorst dien mag nemen van goederen, die door zyn Laar, of sene Zeeftraate gevoert worden? 536

426

V.

VArgas (Fr.) Zyne aanmerkingen over het Concilie van Trenten. 445

Verrekykers, waarom niet uobmaakt? 478

Verryzenis by de Jooden niet eveneens verstaan, 437, enz. Van Jezus Christus door

Spinosa geestelyk genomen, 120. Het tegen-

deel bewezen door Kolerns. 116, enz.

Vervolging, ter zaake van Godtsdienst, gansch onredelyk. 351, enz.

Vin-

370 B L A D W Y Z E R.

Vinders van fraaie en nutbaare zaaken grootelyks geprezen.	496
Vindinger (nieuwe) zyn zomtyts nut, en somtyts onnut.	499
Uitvaart van Luther prachtig.	42
Voetevel, door Melk getemt.	341
Voorwerpen, in welk een licht best te zien?	478
Vorst Ernst betrapt een' Luterschen Farbeer aartig.	III
Worsten niet gevolgt in alle de rechten, die d'Onders over hunne Kinderen hebben.	430
Vries (Gerard de) overleden.	372
Urim uit het Heidendom.	251
Vrouwvolk in Kanada, uit Vrankryk gekomen.	338
Vrouwen eertyts gestelt, om over het verstant der mannen te oordeelen, 504. Waarom haare klederen van geen man, volgens de wet, mogten aangetrokken worden?	100
Vrouwen met schande omgort. Waar op die spreekwys in den brief van Jeremias slaat?	103

W.

Wagenzeil (Christ. Joan.) Zyn raat, om iemand met vermaak te doen leeren.	470
Schoone ring, hem vereert.	473
Overleden.	372
Waldenzen. Hun yver in 't leezen der H. Schrift.	223
Wasschingen en Reinigingen uit het Heidendom ontleert.	244
Waterdrinker in de voorlede eeuw.	474
Wit-	

B L A D W Y Z E R. 571

Witheit van 't Zonnlicht , waar uit? 479

Wyfjes der dieren vermogten , naar 't zeggen der Heidenen , by de Goden meer dan de Mannetjes. 90

Wyngaart , waarom met geen tweederlei zaat te bezaaien? 101

Z.

Z Edekonst vry ruw by de zoogenaamde Oudvaders , 419. De Heidensche en Joodsche Priesters maakten weinig werks daar van. 417

Ziel van den mensch eertyts by de Jooden onsterffelyk gestelt : maar naderhant baare onsterffelykheit in twyffel getrokken. 437

Zielen onder den Altaar leggende , belagchelyk afgebeelt. 219

Zielen der Ryken beslooten in Ezels te veranderen. 223

Zonnlicht , waar van daan wit? 479

Zonnevlekken. 367, enz.

Befcheiden Leezer.

Na 't afdrukken deezer bladen vinde ik de volgende mistellingen , my onder 't nazien der proeven ontsnapt.

Pag. 393. lin. 11. Falorus voor Falaris.

396 6. *εδαυς* voor *εδαμυς*. Op de zelfde en de volgende bladzide *ποιουσαι* voor *ποιουσας*

397 21. worden voor geworden.

454 22. wreedbeden voor wreedbeden tegen de Christenen.

461 12. wyde die voor wyde die plaats.

Der rest, denk ik, zal de Leezers niet ophouden.

E I N D E.

B E R E C H T .

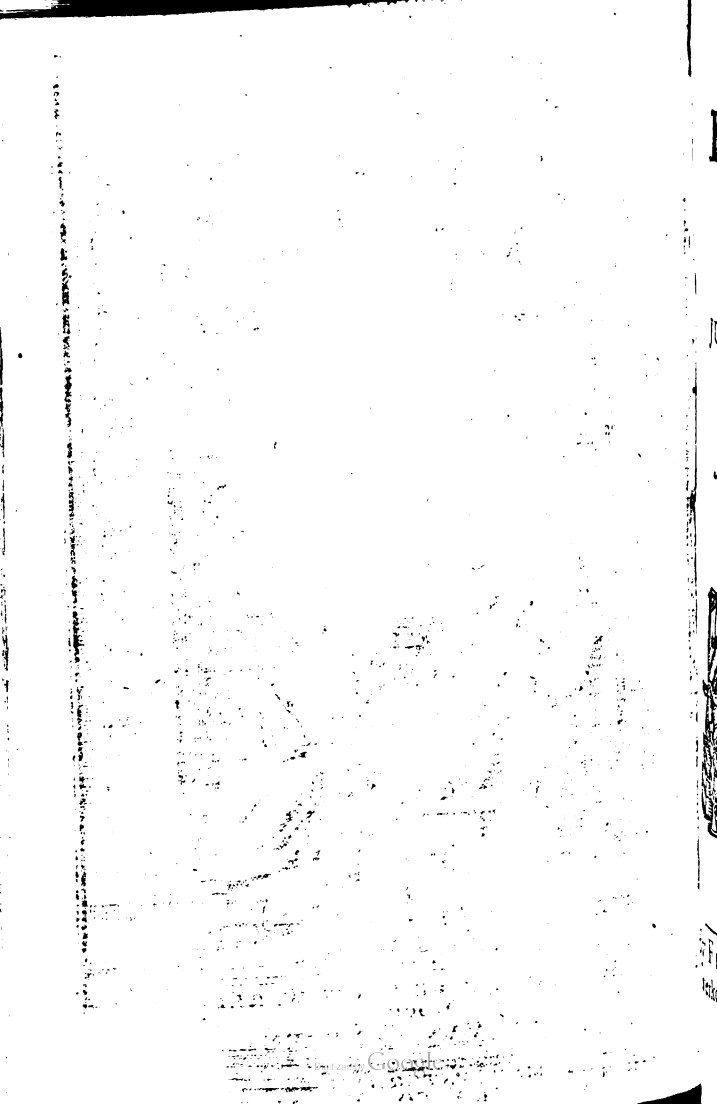
*Het Plaatje ; dat op 't volgende
blaadje is gedrukt , moet , by 't
binden der Stukjes , afgesneeden ,
en voor de maanden January en
February dezès jaars geplaatst
worden .*

N. DEEL.
BOEKZAAL DER GELEERDE WERELT
Door
JOAN VAN GAVEREN

T'AMSTERDAM,

Gedrukt by FRANÇOIS HALMA 1706. *1/2 lot*

D E
BOEKZAAL

D E R
GELEERDE WERELT,
Voor de Maanden van
JULIUS EN AUGUSTUS,

Des Jaars 1706.

DOOR
J. VAN GAVEREN.

AMSTERDAM,
By FRANÇOIS HALMA, Boek-
verkoper, in Konstantyn den Grooten,
1706.

THE HISTORY OF THE

REIGN OF

CHARLES THE FIRST

BY

JOHN BURNET

OF THE UNIVERSITY OF OXFORD

IN TWO VOLUMES

THE SECOND VOLUME

LONDON

DEN HOOGGELEERDEN
VERMAARDEN
HEERE
LAMBERT BOS,

PROFESSOR IN DE GRIEKSCHE
TAALE EN OUDHEDEN
IN DE AKADEMIE DER
PROVINTIE VAN
VRIESLANDT
TE FRANEKER.

Hooggeleerde vermaarde Heer.

 Elyk alle menschelyke
zaaken, zoo heeft ook
de geleerdheit haare wif-
felbeurten in de wereldt,
't zy datmen haaren bloei in 't ge-
meen, 't zy dat men dien in
deeze of geene landen in 't by-
zonder befchouwt; dewyle zy, als
de ebbe en vloedt der zee, of door
veele toevallige voordeelen toe-of,
A 3 by

OPDRAGT.

by mangel van die , afneemt en in verval komt ; zoodat daar de landen , steden en oeffenplaatzen voorheene grimmelden van leerlingen , zy daarna als onbebouwt leggen , en naauylks van iemant betreeden worden.

Oude en nieuwe voorbeelden , myn Heer , bevestigen dit ; engeljk Athene en Rome , daar de Geleerdheit vervolgens tot haar toppunt was geklommen , hier van zekere bewyzen uitleveren , zien wy zulks ook bevestigt in de latere tyden , bovenal in de eeuwen , die met recht den naam van de duistere of yzere draagen , waarin het licht van alle wetenschappen zodanig was uitgebluscht , dat 'er maar hier en daar eene kleine Tintelstar flikkerde , en de wereldt , om zoo te spreken , als in eenen tweeden baiert , eenen nacht van stikdonkere onwetenheit , bedolven lag.

De

OPDRAGT.

De blakende oorlogstyden , geleerde en vermaarde Heer , die wy thans beleeven , ontzetten alomme Minerva niet luttel van haaren luister , en de leeroeffeningen van den bloei , dien ze voorheene hadden ; want , naar 't bekende spreekwoordt , *onder den klank der wapenen zwygen de letteren.* Doch dit is zoo algemeen niet , of ons Vriescb Athene heeft noch reden van roem , waartoe uw Ed. nevens haare geleerde Amptgenooten alles bybrengen , zoo door de penne , als levendige stemme , wat men van haare wakkerheit en geleerdheit verwachten kan ; waar van zoo wel de Leerlingen , als uitgegevene Schriften , openbaarlyk getuigenis draagen.

En , myn Heer , het schoone Werk van den Griekschen Bybel , (om van andere uwer eigene werken te zwygen) by my , onder uw Edts. bestier en overzieninge , op de perffe,

O P D R A G T.

zal de wereldt ten overtuigenden bewysdom strekken, van uwe onvermoeide naarstigheit, en groote kundigheit in de Grieksche taale, en ten luister voor Vrieslandts Akademie, wanneer het, onder den zegen des Hemels, zal voltooit zyn; zoodat het zal blyken, dat men te Franeker ook geene vreemdelingen van out Griekenlandt is, en zelf den Brittenlander en hier in niets toegeeft.

Tot onderhoudt en aanvoedinge onzer vriendschap, myn Heer, achtte ik my verplicht uw Ed. dit stukje der Boekzaale op te draagen, op dat voor al de wereldt de hoogachtinge bleeke, die ik voor uw E. persoon, geleerdheit en gaven hebbe, en dat ik met alle oprechtigheit ben en blyve;

Hooggeleerde en vermaarde Heer,

Uw Eerw. bereidw. en
verplichte dienaar

Amsterdam den 14 van
Hooimaant, 1706.

F. HALMA.

A A N D E N
L E E Z E R.

*H*oewel my, bescheiden Leezer, tot noch toe geene klagten wegens mynen arbeid zyn te vooren gekomen; heb ik echter, my zelve, mits de schaarsheit van goede boeken, die tegenwoordig hier te lande gedrukt, of van elders worden ingebracht, tegen myne genegentheit, somtyts moeten behelpen, of met schriften, die weinig beheldden, of met zoodanige, die, schoon treffelyk van aart, nochtans niets ter werelt ten dienste myner Lantslieden konden uitleveren. 't Is klaar, dat deeze stukjes meer Leezers vinden van kleine of middelbaare oeffeninge, dan van grondige geleertheit; als die zich doorgaans van andere middelen bedienen. Dus is myn voornemen, zoo omtrent de boeken, als de wyze der behandeling wat meerder vry-

A 5 heit

AAN DEN LEEZER.

heit te nemen , en , by gebrek van nieuwe, of herdrukte schriften, eenige oude te kiezen , en daar uit aantekenen , 't geen my meest aanmerkelyk voorkomt : 't zy dan , dat ik teffens het gansche beloop der boeken melde , en alzoo d'uittrekfels wat langer maake ; 't zy dat ik slegts eenige textplaatsen daar uit zoeke , en de rest daar laate. Liederen van oordeel hebben dit kunnen goetvinden : ja sommigen zich laaten voorstaan ; dat men van het beloop , of den druk der boeken naauwlyks te spreken hadde ; 't welk ik echter als noch niet kan toestemmen. Myn wensch was den smaak der Leezeren te kunnen treffen ; als die my geerne , zoo veelmogelyk , daar na voegen zoude.

Amsterdam den
16 July, 1706.

J. v. GAVEREN.

DE

D E

BOEKZAAL

D E R

GELEERDE WERELT

V O O R

JULY EN AUGUSTUS.

1706.

I. HOOFDSTUK.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ τῆς Ἀλικαρνασσεῶν
 τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἀρχαιολογίας τὰ σωζομένα. ἐ
 Theatro Sheldoniano.

Dat is,

*D'OVERGEBLEVENE WERKEN VAN
 DIONYS VAN HALIKARNASSE,
 wegens de Roomsche Ontheden: Grieks en
 Latyn. i'Oxford, ten kosten van Th. Bennet,
 woonende te London, 1704. Eerste deel,
 groot 188 bladen.*

WY hebben hier eenen Schryver van groo-
 te waarde, die, gebooren te Halikar-
 nasse,

nasse, de hofstadt der Vorsten van Karië, na dat hy in zyn vaderlant grooten lof behaalt hadde, ten tyde van Keizer Augustus uit Griekenlant naar Rome toog; en twee en twintig jaaren daar doorgebracht, en eene menigte van zaaken waargenomen hebbende, ten dienste zyner Lantslieden, wegens de Roomsche Outheden, eene histori heeft opgestelt, die in verscheidene deelen veel naaukeuriger is, dan eenige, die van de Romeinen voorhanden zyn.

Want, behalven dat hy, als schryvende voor de Grieken, zeer veele dingen, zoonopende de werkseden, Spelen, Triomfen, als het gansche Staatsbestier der Romeinen, most te boek stellen; die Livius, Sallustius, Tacitus en anderen, als hunne medeburgereu genoegzaam bekend ganschelyk zyn voorbygegaan, of maar even hebben aangeroot; zoo ziet men gansch duidelyk, dat hy de zaaken met allen yver heeft nagespoort, en vervolgens in haare omstandigheden en tyden met een gezond oordeel beschreven.

Overal geeft hy blyken van onzydigheit, spreekende van de Romeinen zoo eerlyk, als iemand van hun eigen volk gedaan heeft: daar Livius, Cicero, en meer anderen de Grieken zeer verachtelyk gehandelt hebben. Immers Livius, behalven dat hy meermaalen te kennen geeft, dat de Grieken niet hoog by hem te boek stonden, zegt, dat zy een volk waren, glat van tong, maar klein van bedryven. Ook noemt Cicero hen *Griekjes*, als of zy sulletjes waren.

Tuf-

Tuffchen den gemelden *Livius* en onzen *Dionys* is dit onderscheit. *Livius* schynt meest gevallen op Krygsbedryven; *Dionys* daarentegen meest op Staatszaaken; zoo nochtans, dat hy alles zynen eisch geeft; en wegens zyne trouwe, en de wyze zyner behandelinge, naar 't oordeel van zeer veele Geleerden, de nutfte Geschiedschryver is, onder alle de geenen, die tot onze tyden zyn overgebleven.

Hy toont by maniere van aanleidinge, dat verscheidene Grieken, inzonderheit *Hieronymus Cardianus*, en *Timaeus Siculus* ten onrechte gestelt hebben, als of de Romeinen Barbaaren waaren. Wyders overtuigt hy ook sommige Romeinen, gelyk *Fabius Gellius*, *Licinius*, enz. ten deele van dwaalingen, ten deele van onachtzaamheit; aanwyzende, dat zy in veelerlei gevallen op d'omstandigheden der zaaken, en den juistten tyt niet gelet hebben.

Hy begint met den afkomst der Romeinen, en vervolgt daar op ordentelyk, in elf boeken den draat der Historie tot het jaar, na de bouwinge van Rome, 312; waar uit blykt, dat het werk van *Livius*, die zyn verhaal in drie boeken zoo verre brengt, ten aanzien van dit, niet meer dan een kort begryp is.

Men ziet uit *Fotius*, die deeze Historie doorlezen, en zyn oordeel daar over gegeven heeft, dat 'er ten zynen tyde twintig boeken waren, loopende omtrent 175 jaaren verder, dat is, tot aan den oorlog der

Romeinen met Pyrrhus , Koning der Epiroten.

De Romeinen zyn gesproten uit d'*Aborigenes* , een volk van sommigen in Italië zout gehouden , dat men zynen oorsprong niet wist te berekenen. Doch anderen stellen , dat deeze *Aborigenes* eenige lieden waren , die uit verscheidene oorden in Italië gekomen , en malkanderen aantreffende , begonden t'zamen te schoolen ; en eenige vaste plaatsen ingenomen hebbende , zich ten deele met vee hoeden , ten deele met rooven en plonderen geneerden ; zulks zy *Aberrigenes* , dat is *Zwerwers* , zouden genaamt wezen. Maar *Portius Kato* , *K. Sempronius* , en meer anderen hebben geloofd , dat deeze zoogenaamde *Aborigenes* gesproten waren uit eenige Grieken van Achaïe , die lang voor den Trojaanschen oorlog zich in Italië hadden nedergezet. Indien dit waar is , zegt de Schryver , zullen die de Grieken geweest zyn , welke onder het geleide van *Oenotrius* en zynen broeder *Peucetius* , twee zoonen van zekeren *Lykaon* , overscheepten. Naderhand quamen daar eenige van de *Pelagen* , een volk gesproten uit Peloponnesus , die met de *Aborigenes* een verbont maakten , en zich geweldig uitbreidden ; doch eerlang versmolten. Vervolgens quamen daar twee schepen met Grieken uit *Palantium* , eene stad van Arkadië , onder *Evander* , een zoon van *Merkurius* , geteelt by zekere Arkadische Nymf , die de Grieken *Themis* ; maar de Schryvers der Roomsche Outheden *Karpenta* noem-

noemden. Deze Arkadiërs wierden van *Fannus*, dies tyts Koning der Aborigenes, zeer minnelyk ontfangen, en hen zoo veel lants gegeven, als zy begeerden. Dus verkooren zy op den raat van *Themis*, of *Karpenta*, die men zeide eenen voorzeggenden geest te hebben, zekeren heuvel, niet verre van den Tyber, en bouden daar een vlekje, 't geen zy ter gedachtenisse van hunne vaderlyke stad *Palantium*; doch de Romeinen naderhant *Palatium* noemden.

Niet lange daarna quam 'er een andere vloot met Grieken onder *Herkules*, die Spanjen en de landen ten westen alreede vermeestert hadde. Eenige deezer lieden kregen van Herkules verlof, om daar te blyven; en stichten dus sommige huizen, drie stadien van 't gemelde *Palantium*, op den heuvel, naderhant *Capitolinus*, doch toen *Saturnus* genaamt; als of men zeide den heuvel van *Saturnus* *. Wyders landden na 't innemen van Troie eenige vluchtelingen onder *Eneas* te *Laurente*, niet verre van den uitgang des Tybers: welke, van d'Aborigenes ontfangen, de stad *Lavinium* bouden, en kort daar na, teffens met d'Aborigenes, naar den Koning van dat gewest, den naam van *Laty-*

* *Het blykt uit eenige vaarzen van de Sibyllen, dat gansch Italië wel eer by d'inwoonders Saturnia, dat is, het lant van Saturnus genaamt wierdt. Doch de Grieken noemden het Hesperia en Ausonia.*

Latynen kregen ; en vervolgens , Lavinium verlatende , met d'inboorlingen des lants , de stad *Alba* stichtten. Deeze lieden nu hebben omtrent 240 jaaren daarna , onder het geleide van *Romulus* en *Remus* eene volkplanting geschikt naar Palantium en Saturnia , daar de Peloponnezen en Arkadiërs zich te vooren gezet hadden : en van dien tyt wierdt Palantium met muuren omringt ; en naar *Romulus* , na dat hy zynen Broeder in den twist om de heersehappye gedoodt hadde , *Rome* geheten.

My lust deeze Histori , ten dienste der gerner , die daar van weinig weten , wat nader te vervolgen.

Onder de nazaaten van *Eneas* , die in *Alba* regeerden , was zekere *Prokas Sylvius* : na wiens affterven het Ryk quam op zynen outsten zoone *Numitor* : die van *Amulius* , zynen broeder verdreven wierdt. Deeze *Amulius* liet , om veiliger te wizen , den zoon van *Numitor* dooden , en zyne dochter *Rhea* , ook *Ilia* genaamt , in een Nonnekleet van *Vesta* steeken. Zy wierdt echter na zeven jaaren bevrucht , en baarde *Romulus* en *Remus* t'eener dracht. *Amulius* hier van bericht , en eens lachhende met het praatje , als of zy met geweld van den God *Mars* verkracht was , deed' haar in de gevangenisse werpen , en haare kinderen naar den *Tyber* brengen , om verdronken te worden. Dies tyts , gelyk *Livius* zegt , waren juist de boorden van den *Tyber* ondergevloeit ; zoodat men niet bequamelyk aan de diepte kon-

konde komen. Derhalven hadden de dienaars deeze kinderen slegts neêrgelegd, in verwachtinge, dat zy van honger en ongemak zouden sterven. Dan een Wolf op het gekrysch der kinderen aankomende, gaf hen te zuigen; wordende voorts geborgen van *Faustulus*, Numitors herder.

Anderen verhaalen de zaak een weinig anders, en zeggen, dat, zoo haast *Ilia* deeze kinderen baarde, haar vader Numitor, wel wetende, dat zyn broeder dit zeer euvel zoude nemen, bezorgde twee andere kinderen te hebben; welke hy, quanswys de misdaat zynner dochter verfoeiende, naar Amulius liet brengen; die ze ook doodde: niet beter wetende, of het waren de kinderen zynner Nichte. Romulus ondertusschen en Remus wierden bestelt onder het opzicht van *Faustulus*, die op den berg *Aventinus* het Vee van Numitor weidde. Het wyf van *Faustulus*, die *Laurentia* heette, en de gemelde kinderen opvoedde, wierdt ook *Lupa* genaamt; waar uit het verduchtfel zou ontstaan zyn, als of Romulus en Remus van eene Wolvinne gezoogt waren. Wyders wordt gezegt, dat, Romulus en Remus nu groot geworden, Numitor een loos krakeel slichtte, klagende by Amulius, dat zyne herders overlast leeden van *Faustulus* met zyne zoonen; en dat deeze daar op naar *Alba* ontboden, gelyk gezogt wierdt, ten aantstaan van Numitor, (die hun van alles bericht gaf) eene menigte van Herders en Boeren aan hun snoer kregen; die door verschei-

de poorten in Alba gekomen , ter bestemde tyt, Amulius overvielen , en van kant holpen.

Numitor dus weder in 't Ryke gestelt , trokken Romulus en Remus , uit liefde tot Faustulus en de plaatse daar zy opgevoedt waren , eer lang met eenig volk uit Alba , (waar by zich veele Herders en Boeren voegden) naar 't gemelde Palantium : 't geen toen eerst de gedaante eener Stadt kreeg , en naderhant zoo machtig wierdt , dat het alle steden der werelt te boven ging.

Romulus , na den doot van zynen Broeder , die in den twist om 't bewint het leven liet , het roer der regeeringe in handen hebbende , begon den zynen eenige wetten voor te schryven , en zich gansch statelyk te gedragen. Om zyne Stadt , nu Rome geheten , meer te bevolken , gaf hy een ygelyk vryheit daar in vrede te komen woonen ; zulks alle ballingen , of de geenen , die om hunne misdaden den Rechter vreesden , derwaarts den wyk namen.

De Stadt dus merkelyk in volk toegenomen , verkoos hy hondert der outsten , die hy *Senatores* , en vervolgens *Patres* , dat is , *Vaders* noemde : waarschynelyk , om hun indachtig te maaken , dat zy de gemeente , als *Vaders* hunne kinderen , te regeeren hadden. Wyders verkoos hy duizent jongelingen , om de wapenen te draagen. Deze noemde hy *Milites* van het woordt *mille* , dat is , duizent.

Toen 't nu de Stadt aan Vrouvolk begon te mangelen , en de nabuuren , uit wangunst , met de

de Romeinen geene huwelyken wilden aangaan, liet Romulus, op den raat zyner Oudsten, in d'omleggende steden bekend maaken, dat hy gezint was eene Hoogtyt en Ridderspel te houden, en het yder een vrystont zich daar by te laten vinden. Men was in hoope, dat 'er, onder andere toezinders, eene menigte van Dochteren komen zoude, gelyk geschiedde: zulks de Romeinen, toen 't spel op zyn best was, toeschooten, en grepen wat zy krygen konden. 't Getal der geroofde maagden was 683. Hier uit ontstont een zwaar oorlog met de Sabynen, die door 't verraat van Tarpeia alreede in de Stadt, en met de Romeinen tot op de markt in een hevige gevecht waren: wanneer de geroofde vrouwen, ziende aan d'eene zyde haare ouders, aan d'andere kant haare mans in 't uiterste gevaar, zoo veel te weeg brachten, dat voor eerst de sryt gestaakt, en vervolgens besloten wierdt, dat de Sabynen hunne stadt Kures zouden verlaaten, en met hunne goederen in Rome komen.

Te weten, deeze volken zouden zich verenigen, en Romulus en *Tatius*, Koning der Sabynen, beide eene gelyke magt hebben. Rome zou den naam van zynen stichter behouden: yder een Roomsche burger; doch de gansche hoop, gelyk ze nu vereenigt was, naar de stadt Kures *Quiriten* heeten. Dus bleef *Tatius* met eene groote menigte van de zynen te Rome, en wierdt toen het getal der Oudsten daar verdubbelt.

Deeze wyze van regeeringe duurde vyf ja-

ren ; tot dat Tatius , door zeker toeval , by den Schryver gemelt , aan kant raakte : waar na Romulus weder alleen heerschte ; hebbende alreede met Tatius , door het insluiten van de heuvelen , *Celins* en *Quirinalis* , de Stadt zoodanig uitgebreit , dat die van *Fidene* , en kort daar aan de *Vejenten* , beducht , dat de grootheit van Rome hen ten ondergang zoude strekken , Romulus op 't lyfvie-len : maar met die uitkomst , dat *Fidene* wierdt ingenomen , en de *Vejenten* gedwongen een gedeelte van hun lant af te staan : waar door Rome noch machtiger wierdt.

Romulus eindelyk scheidde uit dit leven in het zeven-, of gelyk anderen willen , in het negenendertigste jaar van zyn Koningryk : onzeker , of hy van den donder is doot geslagen , of dat eenige van de zynen hem eenen quaden trek gespeelt hebben.

Na den doot van Romulus , die geene kinderen naliet , bleef de Stadt een jaar lang onder de regeeringe der Outsten : maar zulks den volke niet behaagende , quam het Ryk op *Numa Pompilius* , een Sabyner , uit de stad Kures : welke de wetten van Romulus bevestigde , en verscheide andere maakte omtrent het stuk van den Godtsdienst : voorgewende gemeenschap te hebben met de godinne *Egeria* , die hem van alles onderrichtte. Dergelyk een kunsje hadden *Minos* , Koning van Krete , en *Lykurgus* , Koning van Lacedemonië , al te vooren gepleegt. Wyders stichtte Numa eenen tempel ter eere van zynen voorzaat Romulus ; als die van zynen vader

vader Mars was ten hemel gevoert , en *Quirinus* geheten. Sommigen hebben gewilt , dat deeze Numa een leerling van Pythagoras zou geweest zyn ; doch volgens myn Schryver is Pythagoras veel jonger. Numa regeerde 43 jaaren , en liet , naar 't zeggen van *Kneus Gellius* , niet meer dan een' eenige dochter na.

By 't affterven van Numa wierdt *Tullus Hostilius* Koning. Deeze geraakte in oorlog met die van Alba ; doch , om het volk te spaaren , wierdt goet gevonden van weérzyden drie helden te nemen ; met beding , dat de party , die te kort schoot , zoude gehoorzaamen : 't welk die van Alba te beurt viel. Want , of 'er schoon twee van de zyde der Romeinen alreede in 't voetzant lagen , daar die van Alba noch leefden , won echter de derde den stryt ; mits hy noch fris , en zyne tegenstrevers alle drie zeer verwondt waren. Dit is dat beruchte gevecht tusschen die strybaare drielingen , de *Horacen* en *Kuracen*.

Hier na quam 't Ryk op *Ankus Marcius* , gebooren uit de dochter van Numa : vervolgens op *Tarquinius Præcus* , die , na dat hy Rome grootelyks verheerlykt had , in den ouderdom van 80 jaaren , door de zoonen van *Ankus Marcius* wierdt omgebracht.

Hem volgde *Servius Tullus* , de zoon van *Okrisia* , de huisvrouw van *Tullus* , die in de stad *Korniculum* van de Romeinen verslagen wierdt.

Deeze , die , als een Lieveling van *Tarquinius* , eerst de Staatszaaken van zynent wege , naderhant als Koning zelf waarnam ,

zette Rome noch verder uit. Zyn ongeluk was, dat hy zyne Dochters aan de Zoonen, of, gelyk ik eerder gelooven zou, aan de Neeven van den overleden Tarquinius ten huwelyk gaf: te weten, d'outste aan *Tarquinius den Hoogmoedigen*, en de jongste, *Tullia* geheten, aan *Aruns*. Want Tullia, teffens boosaardig en heerschzuchtig, begon Tarquinius den Hoogmoedigen voor te houden, dat 'er gelegenheit was haaren vader van den throon te schoppen, indien hy slegts haare zuster (gelyk zy zynen broeder doen zoude) wilde van kant helpen, en haar vervolgens ten wyve nemen. Immers dit zoo besteken en uitgevoert, maakte Tarquinius, door list van Tullia, eenigen ahang te krygen, en ging met een troep volks naar het Raathuis, om zich in den Koninglyken zetel te zetten. Servius, die hem volgde, en over het geweld voor den Raadt klaagde, wierdt door Tarquinius van de trappen geworpen; en vervolgens door eenige lieden naar zyn huis geleit. Tullia ondertusschen met haaren wagen gekomen, om te zien hoe de zaak was afgeloopen, raadde Tarquinius aanstonts enig volk te schikken, die haaren vader mogten ombrengen: gelyk dan op staande voet geschiedde. Want eenige den naasten weg nemende, gaven den goeden Koning de rest, eer hy noch t'huis was. Men zegt, dat Tullia wederkeerende, het lichaam, in een eng straatje, noch lillende aantrof; en, hoewel de muilen bleven staan, den voerman met straffe woorden

den dwong hen daar over te dryven. De plaats, daar dit voorviel, wierdt ter gedachtenisse van het schennis *vicus sceleratus* genaamt.

Godt strafte dit bedryf in Tarquinius. Want hy zich door geweld meester gemaakt, en verscheidene booze stukken, daartoe zyn zoon *Sextus* de kuische *Lukretia* verkracht hebben, quam het volk op de been, en dreef hem met de zynen ter Stadt uit. Dit geschiedde, te rekenen van den aanvang des Ryks onder Romulus, in het jaar 244.

Van dien tyt kreeg de Staat eene andere gedaante. Men maakte twee Burgermeesters, die slegts voor een jaar te regeeren hadden. Niet te min woelde Tarquinius noch sterk, en trachtte, eerst met hulp van eenige jonge Burgeren, naderhant door de troepen van *Porfenna*, Koning der Hetruschen, weder in de Stadt te komen. *Porfenna* geraakte zoo verre, dat hy den berg *Janiculus* bemachtigde, en de brug *Sublicius* begoft in te nemen. Doch zekere *Horatius Kokles*, zoo genoemd, om dat hy maar een oog hadde, riep dat de Romeinen zouden staan, of de brug achter hem afbreken. Het laatste wierdt verricht; mits *Horatius* zich alleen pal stelde tegen de gansche menigte, en ten laaften met zyne wapenen in den Tyber springende, na de zynen zwom. Toen liet *Porfenna* eenige troepen met vaartuigen overzetten: doch die wierden door de Romeinen alle verslagen.

Mucius Kordus, om een einde van deezen oorlog te maaken, verklaarde den Raat zyn

voornemen van Porfenna te willen dooden. Hy kleede zich tot dat einde als het volk van den vyant, en zwom 's nachts over den Tyber. Dan hy miste in zynen aanslag, treffende by vergiffing den Kancelier in plaats van den Koning. Hier op gevangen, en met de pynbank gedreigt, verklaarde hy, dat'er noch 300 jongelingen waren, die, volgens den eedt by hen gedaan, een voor een op hem zouden toeleggen; en dat hy hem derhalven te bedenken gaf, of, en door welke middelen hy dit gevaar van zynen hals zoude kunnen afweeren.

De Koning toen ziende, hoe't'er geschapen was, besloot Tarquinius te laten dryven, en met de Romeinen vrede te maaken. Sommigen hebben gezegt, dat Mucius met de Koninglyke Gezanten naar de Stadt ging; maar anderen verhaalen, dat hy, als Gyzelaar, geduurende de handeling, by de vyanden is gebleven. Men ziet wel, dat deeze Mucius Kordus dezelfde is, dien Livius *Mucius Scævola* noemt: maar dat hy op 's Konings dreigementen, en tot boete van de mislag, begaan in het ombrengen van eenen anderen, als hy waande, zyne hant zou verbrant hebben, is hier niet te vinden. De naam van Scævola kan den geslachte van Mucius gegeven, en dit verdichtsel uit eenig toeval gesproken zyn.

Mucius nu, die ten dienste van zyn vaderlant zulk een gevaar had uitgestaan, wierdt, even als Horatius Kokles, met zoo veel lants beschonken, als hy op eenen dag kon be-

beploegen. Ondertuffchen bleef het huis van *Tarquinius* van de Koninglyke waardigheid verfteeken, en Rome, onder het opzicht van eerlyke lieden, by zyne aangenome vryheit. d'Oorlogen en veranderingen zedert dien tyt, tot het jaar na de bouwinge der Stadt 312, worden van onzen *Dionysius* zeer omftandig befchreven.

Hy was een man van grondige geleertheit, en die de *Filosoofen* vry wel gelezen hadde; fchynende toch meest te hangen aan *Plato*. Men befpeurt in hem eene liefde tot de deugt, en, naar de hoedanigheid van die eeuwe, geen quaat denkbeeld van de Godtheit. Want hier en daar doet hy zich hooren over de goddelyke voorzienigheid; fprekende zoodanig van de bedryven der Romeinen, dat hy ondertuffchen al hun geluk van de gunfte des hemels stelt af te hangen.

Aan het einde van dit eerste ftuk ziet men de wetten der Romeinen, die onder de Koningen, en in latere dagen gemaakt zyn: mitsgaders een' lyst van verfcheidene oude, en nu uitgediende woorden, daar in voorkomende; met hunne betekeniffen.

II. HOOFDSTUK.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Τῆ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΕΩΣ
τὰ ὑποσημειώματα, &c.

Dat is,

D'OVERGEBLEVENE WERKEN
VAN DIONYS VAN HALIKAR-
NASSE, behelzende eenige aanmerkin-
gen omtrent de Redekunst en andere zaak-
ken. Tweede deel, groot 148 bladen.

IN dit tweede stuk ziet men, 1. eene verhandeling wegens de samenvoeging der woorden, dat is, over de wyze, hoe men eene rede wel zal opstellen: 2. noch eenige redkundige lessen, nopende het geene, dat naar de verscheidenheit der vertoogen staat waar te nemen: 3. het gevoelen van *Dionys* over het navolgen van oude Schryveren: 4. zyn oordeel over *Lysias*, *Isokrates*, *Iseus*, *Dinarchus*: 5. een brief aan *Ammens* over *Demosthenes*, waarin hy wederlegt het gevoelen van sommigen, als of *Demosthenes* zulk een Redenaar geworden was met de lessen van *Aristoteles* te volgen.

Want hoewel *Aristoteles* drie jaaren ouder was dan *Demosthenes*, nochtans bleef hy

hy by *Plato* tot zyn zevenendertigste jaar , en hadde zyne *Analytica* , *Topica* en *Methodica* al geschreven , eer zyn werk van de Redekonst wierdt aangevangen. *Demosthenes* daaren tegen begon met zyn 25 jaaren al ver- toogen te doen ; zulks hy 'er verscheidene be- schreven en uitgesproken hadde , eer de ge- melde Redekonst van *Aristoteles* aan 't licht quam. Ja het is 'er zoo verre van daan , dat *Demosthenes* zich van de regelen van *Aristo- teles* zou bedient hebben , dat *Aristoteles* waarschynelyk zyne regelen ten deele uit de voorbeelden van *Demosthenes* heeft opge- stelt.

Hier op volgt een brief aan *Kneus Pompejus* , wegens *Plato* : waar in hy verklaart , wat hem in zyne schriften tegen staat. *Plato* , zegt hy , is zich zelven niet gelyk. Somtyts is hy zuiver en klaar ; somtyts straf en duister. Daar hy zich verheft , wordt hy erger ; en d'overgenome spreekwyzen der Dichteren , waar op hy byster verslingert schynt , ontzieren zyne redenen niet weinig.

By den gemelden brief is noch een aanhang- sel , vervattende zyn oordeel over de ver- maardste Geschiedschryvers , als *Herodotus* , *Thucydides* , *Xenofon* , *Filistus* en *Theopom- pus*.

Herodotus heeft eene schooner en verma- kelyker stoffe verkooren dan *Thucydides* ; ook heeft hy beter geweeten , waar te begin- nen , en hoe te eindigen. Daarenboven ver- pooft *Herodotus* zynen leezter met fraaie af- weidingen : *Thucydides* daarentegen spreekt

in :

in een' eenigen oorlog van verscheidene veldslagen, en de dingen die daar aan vast zyn, als in eenen adem.

Xenofon en Filistus, die tytgenooten geweest zyn, verschillen, zegt myn Schryver, ook merkelyk. Xenofon komt nader aan Herodotus: Filistus nader aan Thucydides.

Theopompus van Chio was de voornaamste onder alle de leerlingen van Isokrates. Behalven veele vertoogen en brieven, beschreef hy sierlyk een gedeelte van den Peloponnischen oorlog, en de daaden van Filipus.

In een' tweeden brief aan Ammeus, en vervolgens noch in eene byzondere verhandeling, wordt Thucydides wat nader beschreven, en de gebrèken zyner schriften ten toon gestelt.

Het laatste, hier te vinden, is een stuk over de verbaazende welsprekenheit van Demosthenes; waaraan iets van *Hyperides* en *Eschines* schynt t'ontbreken.

Demosthenes heeft niemant gevolgt; maar uit de voorbeelden van veelen eene wyze van zeggen weten te krygen, die geheel volmaakt en t'eenemaal byzonder was. Hy verandert telkens als een Proteus van gedaante, en echter, gelykt hy altoos zich zelve. Eschines berispt hem; om dat hy somtyts scherpe en overtollige; ja somtyts windige woorden gebruikt. Maar myn Schryver verdedigt dien Redenaar in alle deelen; en zegt, dat het laatste niet waar is.

Maar Demosthenes had niet alleen eene betoverende innerlyke welsprekenheit; maar ook

ook eene uitterlyke; die hy met groote moeite, mits de natuur hem niet heel gunstig was, verkregen hadde.

Dewyl myn Schryver zegt, dat Demosthenes niemant gevolgt heeft, geloof ik, dat zulks oorzaak geweest is van de groote bequaamheit, die hy door zyne naarstigheit heeft verkregen. Immers veelen meinen, dat wy grooter Redenaars zouden hebben, indien zy meer zich zelve, dan een' eenigen Cicero volgden. Yder heeft toch zyne byzondere neigingen en denkbeelden; en een ander te willen naaopen, is altyt gemaakt, en by gevolge onaangenaam. En zeker, ik vinde geene reden, waarom iemand niet een treffelyk Redenaar zou kunnen wezen, zonder zich zoo naau aan Cicero te binden. Een Heer van merkelyke geleertheit zegt, myns oordeels, zeer wel, dat die de naaste aan Cicero komt, die over een onderwerp allernetst weet te spreken: schoon hy ten aanzien van den styl en de wyze der behandeling van Cicero gansch verscheiden is. Alles, wat by dien Roomschen Burgermeester gevonden wordt, is buiten twyffel zeer goet; maar dat 'er niets goet zoude wezen buiten hem, zal niemant met reden kunnen stellen.

Dat *Dionysius* de werken van dit tweede stuk eer zou geschreven hebben dan zyne Roomsche Outheden, is waarschynelyk: om dat men uit zyne berispingen kan afnemen, dat hy noch een' zeer jeugdigen drift hadde; en het niet te denken is, dat hy verschei-

30 *III. Hoofdst.* BOEKZAAL

scheidene dingen in Thucydides zoude hebben willen tegenspreken, die hy alreede in zyne Outheden had nagevolgt. Nochtans kan het wezen, dat eenige van deeze werken na zyne Outheden zyn opgemaakt.

Deeze Engelsche druk is ganfch fraai, niet alleen ten opzichte van de letteren en de registers; maar ook wegens de fchoone aanmerkingen, verbeteringen, en verfcheide leezingen, volgens eenige keurlyke hantschriften. Men vindt achter het tweede ftuk eene Grieks-Roomfche Kronyk van den Heere *Dodwell*, gefchikt naar de rekening van Dionyfius: teffens met eenige waarnemingen daar omtrent.

III. HOOFDSTUK.

JOANNIS VORSTII DE HEBRAISMIS N. T. Commentarius. Accedit eijdem de ADAGIIS N. T. Diatriba.

Dat is:

JO. VORSTIUS VAN DE HEBREEUSCHE SCHRIFWYZE DES N. TESTAMENTS; mitsgaders van de SPREUKEN, daar in voorkomende. Te Franckfort en Leiffig, in Maatschappye,

van *Julius en Augustus*, 1706. 31

pye, 1705. in 4. Twee deelen. i'Za-
men groot 92. bladen.

OM dit werk in behoorlyke orde te ver-
volgen, neemt de Heer *Vorstius* zynen
aanvang met de woorden, die, hoewel echte
Griekſche, nogtans van wegen het Hebreuſch,
eene kracht en betekenis ontfangen hebben,
die in de Griekſche taale niet gevonden wordt.
Want de H. Schryvers hebben aan eenige
Griekſche woorden eene nieuwe betekenis
gegeven, of uit aanmerkinge van den oor-
ſprong der Hebreuſche, die zy door Griek-
ſche wilden uitdrukken: of om dat ſommige
Hebreuſche woorden twee of meer beteke-
niſſen hadden, en de Griekſche alreede met
deze in eene van dezelve over een quamen.
Dus wordt het woordt *ξηρα*, 't geen by de
Grieken in 't algemeen iets zegt dat droog is,
(maar geenzins eene byzondere zaak aanwyft,)
by *Matth. xxiiii, 15.* genomen voor het
vaste Land, in tegenſtellinge van het vloe-
baare deel des aatryks. De reden is, om
dat het Hebreuſche woort, יבשה, 't geen
ter uitdrukkinge daar van gebruikt wordt, is
afgeleid van יבש, droogen, uitdroogen.

Doch van het geene myn Schryver ſtelt,
dat aan eenige Griekſche woorden eene nieu-
we betekenis gegeven is, om dat de Hebreu-
ſche meer betekeniffen hadden, en de Griek-
ſche alreede met deze in eene van dezelve
over eenquamen, heeft men meer voorbeel-
den.

Dus

32 III. Hoofdst. BOEKZAAL

Dus betekent ξύλον *een Hout*, en komt zoo over een met het Hebreeuſche עץ. Doch mits עץ ook *een Boom* zegt, wordt ξύλον van gelyken voor eenen Boom genomen. Zie *Openb.* XXII, 2. Alzoo betekent Πῦμα by de Grieken *een Woort*, maar in het N. Testament ook *eene Zaak*, gelyk by Lukas I, 37. Daar is geene zaak [ρήμα] by Godt onmogelyk. En wederom, hoofſt. II, 15. Laat ons heene gaan naar *Bethlehem*, en daar zien de *Zaak* * [ρήμα] welke de Heer ons heeft bekend gemaakt. De reden is, als te vooren; om dat het Hebreeuſche עֵצָא niet alleen *een Woort*, maar ook *eene Zaak* aanwyſt. Dus is het wyders gelegen met κέρας, *een Hoorn*, Luk. I. ἡμέρα, *een Dag*, Mark. I, 9. εἰρήνη, *Vrede*, en hondert andere, die hier worden voorge- dragen.

Vervolgens komt de geleerde Schryver tot de woorden, die inſgelyks wel eene nieuwe betekenis krygen, maar echter geſtelt worden voor zoodanige, die van den zelfden oorsprong zyn. Onder dat foort vind' ik voor eerſt φῶς en σκοτός *Licht* en *Duiſternis*. Want deeze woorden betekenen in de taale van Godts Geest *Kennis* en *Onkunde*. Nochtans als d'Apofteel tot d'Efezers zegt, dat zy eer- tyts *Duiſternis* waren, maar nu *Licht* ge- worden, is de zwaarigheid niet weg genomen: ten zy men deeze manier van ſpreken van de ge-

* De Dortſche vertaalers hebben de gemeene betekenis van 't grontwoort gehouden.

gewoonte der Hebreëen afleidt. Want d'Efezers waren geen *Onkunde* of *Kennis*, en bygevolge geen *Duisternis* of *Licht*: maar *verduistert* en *verlicht*. Doch de Hebreëen gebruiken meermaalen zelfstandige in plaats van bygevoegde naamwoorden *: gelyk Exod. XXVI, 33. *Het voorhangsel zal u eene scheiding maaken tusschen de heiligheit en de heiligheit der heiligheden.* 1 Sam. XXI, 5. *De lichaa-men der jongelingen waren heiligheit.* Ps. XXXV, 6. *Laat hunne wegen duisternissen en slobberigheden wezen, enz.* Ondertusschen staat aan te merken, dat het woort φῶς, *Licht*, op menschen gepast, en dan voor een bygevoegt naamwoord, of, zoo men in de schoolen spreekt, *adjective* gestelt, niet alleen, als ten opzichte van d'Efezers, *verlicht*, maar ook *verlichtende* zegt; gelyk wanneer Christus en zyne Apostelen *het licht der werelt* genaamt worden.

Hier na wordt gehandelt van deeze en geene overtolligheden. Maar of in de spreekwys by Markus III, 28. en elders, daar men leest *de zoonen of kinderen der menschen*, in plaats van *de menschen*, eene Hebreusch of Grieksch overtolligheid zy, schynt by de Geleerden noch niet afgedaan. Want by de Grieken leest men, *zoonen der verwinninge; kinderen der Filosoofen: kinderen der Romeinen*; in plaats van *verwinnaars, Filosoofen*

C

en

* *Substantiva pro Adjectivis, vel participiis adjectivè sumptis: sive Abstracta pro Concretis.*

en Romeinen. Maar, of wel de Heer Vorstius toestaat, dat de woorden *vivi* en *tristes*, *zoonen* en *kinderen*, in de gemelde voorbeelden overtollig zyn, zoo merkt hy echter aan, dat men by de Grieken nooit vindt *vivi anthropion*, *kinderen der menschen*, en dat derhalven die spreekwys van een' Hebreusch en aart is.

Onder de zoogenaamde *Hebraïsmen* van het N. T. wordt ook gerekend het zeggen by *Matth. XXI, 5.* zegt de *dochter Zions*. Want de *dochter Zions*, is de *dochter van Jeruzalem*: mits het voornaamste deel, als meer maalen geschiedt, hier voor het geheel wordt genomen. Doch die in eenige stad woont, wordt in het Hebreusch eene dochter van die stad genaamt: gelyk te zien is *Eesai. LXII, II.* en by den zelfden Profeet, hoofst. *XLVII, I.* En dus leeft men ook van de dochter van *Affur*, van *Edom*, van *Aram*, enz. In welke textplaatfen *Affur*, *Edom*, *Aram*, niet alleen konnen genomen worden voor de volken, die uit *Affur*, *Edom* en *Aram* gesproten zyn; maar ook voor de landen, in welke zy woonden: zulks dat de *dochter van Affur* is de *dochter van Assyrie*, dat is in't algemeen, de *Lantzaten* van dat gewest, zoo wel mannen, als vrouwen. Dus zal men ook de vermaning van den Zaligmaker moeten opnemen: *Gy dochters* [Gy inwoonders] *van Jeruzalem*, *weent niet over my*, *maar over u zelve*, *en over uwe kinderen*.

Is insgelyks naar de wyze der Hebreen, als men zegt *het lichaam des doodts*, in plaats van

van het doode lichaam. In zoodanige passagien worden ook, naar den Hebreuschentrant, de voornaamen * dikwyls verzet: gelyk in den brief aan de Kolloffensen, h. 1, 13. *hy heeft ons overgevoert in het Koninkryke* *τὸ υἱὸς τοῦ ἀγαπᾶτος υἱοῦ* van zynen zoone van liefde †. Want of wel het Grieksche voorwoord *υἱοῦ*, *zyne*, naast staat aan liefde; zoo behoort het toch eigentlyk aan het naamwoord *zoon*; En is derhalven de zin: *Hy heeft ons overgevoert in het Koningryke van zynen geliefden zoone*. Dusdanige textplaatsen heeft men in menigte, als *Heb. 1, 3. 2 Theff. 1, 7. Heb. 111, 1.* enz. Vergelyk *Dan. ix, 24. Ps. LXXXIX, 21.*

De Schryver eindigt dit zyn werk van de Hebreusche spreekwyzen, die in 't N. Testament zyn overgenomen, met de geene die voor bywoorden [*adverbia*] gestelt worden. Want by voorbeeld, daar de Grieken zouden zeggen *οὐδέποτε*, *nooit*, zeggen de Hebreen *nie* *in eeuwigheit* *Ps. LV, 23.* En daarom leest men by Joannes, in plaats van *οὐδέποτε ἀποθάνῃ*, *hy zal nooit sterven*, *ὁ υἱὸς ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα*, *hy zal niet sterven in eeuwigheit*; dat is, *hy zal*

C 2

* *Pronomina.* † Om den Hebreuschentrant in onze vertaalinge te behouden, heeft men gestelt: In het Koningryke des zoons zynner liefde. Doch, naar de gedachten van mynen Schryver, moest men dan gezet hebben, als boven: In het Koningryke van zynen zoone van liefde.

36 III. Hoofdst. BOEKZAAL

zal nooit verdoemt worden : even, als we by Paulus, in plaats van ik zal nooit vleesch eeten, leezen $\epsilon\ \mu\eta\ \phi\acute{\alpha}\gamma\omega\ \chi\epsilon\iota\alpha\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\acute{o}\nu\ \alpha\iota\omega\acute{\nu}\alpha$, ik zal in eeuwigheit geen vleesch eeten.

Het gemelde bywoort Οὐδὲποτε , nooit, wordt ook uitgedrukt met $\epsilon\tau\iota\ \epsilon\iota\ \tau\acute{\epsilon}\tau\omega\ \tau\acute{\omega}\ \alpha\iota\omega\acute{\nu}\iota$, $\epsilon\tau\iota\ \epsilon\iota\ \tau\acute{\omega}\ \mu\iota\kappa\rho\acute{o}\tau\epsilon$, noch in deeze, noch in de toekomstende eeuwe ; gelyk in de textplaats by Mattheus, daar de Zaligmaker spreekt van de zonde tegen den H. Geest ; en wil aanwyzen, dat die nimmer zou vergeven worden. Deeze manier van spreken is insgelyks van de Hebreën : want in den Talmud zegt een vader tegen zynen zoon : Geef my water, en deeze verbode spys : zoo niet, ik zal het u niet vergeven, $\text{לֹא בָעָלָם הוּמָה וְלֹא בָעָלָם הֵנָּה}$, noch in deeze eeuwe, noch in de toekomstende.

Eer ik iets zegge van deeze en geene byzondere Spreuken, door den Heere Vorstius uit het N. Testament t'zamen gebracht, staat te letten, dat *Andreas Schottus* en anderen hem in dien arbeit zyn voorgegaan : doch met dit onderscheit, dat zy niet alleen d'eigentlyk gezeide spreuken ; maar ook verſcheide andere redenen, daar mede eenigzins overeenkomende, hebben vergadert, en vervolgens beneffens der zelve zin, eenige toepasselyke textplaatsen uit Griekſche en Latynſche Schryveren te boek geſtelt : daar de Heer *Vorstius* niet dan volſlage spreuken opgeeft, dezelve in haare bronnen naſpeurt, en aanwyſt, van wie die ontleent, en waar zy te vinden zyn. Doch gemerkt deeze spreuken van de Hebreën zyn overge-

no-

nomen, zoo past dit werkje niet qualyk by het voorgaande; en is 'er overzulks in deezzen druk met recht bygevoegt.

Onder de spreuken van het N. Testament telt de Heer *Vorstius*, dat daar in, om uit te drukken, dat deeze of geene zaak niet geschieden kan, wordt gestelt, dat in zulk een gevalle een kameel door het oog eener naalde zoude gaan. Maar dat deeze spreuk, schoon by de Grieken niet te vinden, by de Hebreëen in gebruik was, blykt uit de Thalmudische Schriften. Want in het boek *Berachot* leest men: *Gedenkt, dat gy nooit gezien hebt, dat een Olifant door het oog eener naalde ging.* En elders: *Misschien zyt gy van de geenen, die een Olifant door het oog eener naalde brengen.* Door het eerste wordt aangewezen eene onmogelyke zaak; en door het tweede eene onmogelyke, of immers ongehoorde zaak uitvoeren. 't Is waar, in die Thalmudische schriften wordt een ander groot beest genoemd, dan in de woorden van den Zaligmaker. Doch gemerkt het al zoo onmogelyk is, dat een Kameel door het oog eener naalde zou gaan, als een Olifant; besluit de Schryver, dat de Hebreëen in die spreuk zoo wel het eene, als het andere dier genoemd hebben; hoewel zulks van de Geleerden, by gebrek van oude gedenkstukken, noch niet is waargenoomen. Immers dat het grontwoort, *Kameel* overgezet, ook een *Kabelton* zou betekenen, en derhalven, om den Zaligmaker geene ongerymde gelykenis te doen maaken, naar 't zeggen van

Kastalio, zoo most vertaalt worden, kan de Schryver niet toestemmen.

In den tweeden brief van Petrus vindt men de spreekwoorden: *De hondt is wedergekeert tot zyn nitbraaksel, en de gewasse zeng tot de wenteling van het slyk.* Zy zyn buiten twyffel mede van Hebreusch en afkomst. Want d'eerste vindt men gebracht in de taale van Salomon *: *Gelyk een hondt wederkeert tot zyn nitbraaksel, alzo herneemt de zot zyne dwaasheit.* Alleen staat aan te merken, dat Salomon de gelykenis volkomen maakt; daar Petrus slegts het spreekwoord aantrekt; gelyk het gevonden wordt in *Vajikra Rabba*. Wat nu de tweede aangaat; men ziet die in het boek *Berachot*, op deeze wyze: *De menschen zeggen, of het is een spreekwoord onder de menschen: Doet een zwyn alle weelde; by zal het zyne doen: dat is, by zal zich in het slyk wentelen.* Want zulks is den zwynen zoo aangenaam, dat zy, naar de taale van Aristoteles †, daar door vet worden.

Het zeggen van den Zaligmaker omtrent de geen en, die anderen gaan berispen, en ondertusschen zelve veel erger zyn, vervat insgelyks twee spreekwoorden van Hebreusch en afkomst. Want een' splinter uit zyne oogen lichten; of een' balk uit iemants oogen wegnemen, zyn uitdrukkingen die gevonden worden in het boek *Enachin*, h. 2. Dan in het boek *Musar*, als Drufius zegt, staat: *N neem den splinter uit, of van tusschen uwe*

tan-

* Spr. XXVI, II. † *Hist. Anim. cap. VI.*

tanden : 't welk den Schfyver doet gelooven, dat in het boek *Musar* een fout is , en , in plaats van $\gamma\omega$, *uwe tanden* , moet gelezen worden $\gamma\omega\gamma$, *uwe oogen*.

Onder de Hebreeuwſche Spreekwoorden van het N. Testament rekt de Heer *Vorſtius* ook : *Het is een' Leerling genoeg , dat hy zy gelyk zyn Meester ; en een Dienstknecht gelyk zyn Heer*. Want men vindt het beide in verſcheidene ſtukken van den Talmud. *Laat uwe linkerhant niet weten wat uwe rechter doet : Een arbeider is zyn loon waardig : Geen Profeet is veracht dan in zyn eigen vaderlant* , en zoodanige uitdrukkingen meer , zouden inſgelyks voor ſpreekwoorden konnen doorgaan , indien zy ſlegts meer gebruikt wierden. Want toen Pythagoras eerſt zeide , *Τὰ τῶν φίλων κοινὰ* , *Alle goederen zyn onder vrienden gemeen* , was zulks geen ſpreekwoord ; maar het is naderhant by de Grieken een ſpreekwoord geworden.

Dewyl $\pi\rho\varsigma\ \kappa\iota\tau\rho\iota\ \lambda\alpha\upsilon\tau\iota\zeta\epsilon\omega$, *De verſenen tegen de prikkels ſlaan* , van *Zenobius* en *Diongeniamus* onder de Spreekwoorden der Grieken geſtelt , en by *Euripides* , *Eſchylus* en *Pindarus* gevonden wordt ; daar het echter van den Heilant tegen *Paulus* in de Hebreuwſche taale is uitgesproken , mag men zeggen , dat de Grieken dit Spreekwoord met de Hebreewſchen gemeen hadden.

IV. HOOFDSTUK.

THEATRUM PRUDENTIÆ ex
 JUSTI LIPSII Libris Politicorum
 erectum à *Jo. Frid. Reinbardo, &c.*

Dat is:

TONEEL DER VOORZICHTIGHEIT
opgerecht uit de Staatkundige Schriften van
 J. LIPSIUS, door *Jo. Frid. Reinhart,*
Koninglyken en Keurvorstelyken Raatsman in
Saxen. Te Wittenberg voor J. W. Meyer,
en G. Zimmerman 1702, in 4 groot
260 bladen.

OM u niet op te houden, Leezer; gy ziet hier de *Staatkunde* van dien doorgeleerden *Justus Lipsius*, die, gelyk hy in zyn boek van de *Stantvastigheid* de harten der onderdaanen geschikt heeft om te lyden en gehoorzaamen, alzo in dit schrift dat van de *Koningen en Vorsten* om te regeeren. Nochtans vindt men in dit werk verscheide zaken, die niet alleen het Vorstendom, maar ook allerlei Staaten betreffen; behelzende doorgaans veele nutbaare lessen voor het burgerlyke leven; alle uit oude Schryverren.

Xeno-

Xenofon, 't is waar, heeft dit stuk wel ondernomen; maar, niet naar behooren kunnen uitvoeren, als beschryvende een Vorstendom, dat niet te wachten stont: en die van latere tyden aangaat, men vind hen zegt *Lipsius*, van kleene bequaamheit: uitgezeit *Machiavel* *, een schrandere geest; doch die zynen Vorst van den weg bracht, stellende het nutte boven het eerlyke en het voordeel boven de deugt.

Laat my hier op aanmerken, dat *Barth. Kekkerman*, en *Innocentius Gentilettus* zeggen, dat in *Machiavel*, ten besten genomen, slegts een vliegend verstant, maar geen gezet oordeel was. Dat wyders, als anderen hebben waargenomen, *Machiavel* van sommige Pauzen gedoemt; maar van Alexander VI, Leo X, Klement VII, Paulus III, Julius III, Marcellus II, en Paulus IV is geprezen †.

Ik zal ook zeggen, dat sommige geloofd hebben, dat, gelyk *Xenofon* zynen *Cyrus*, *Virgilius* zynen *Eneas*, *Plinius* zynen *Trajaan* niet schynen beschreven te hebben, gelyk zy waren, maar gelyk zy hadden behooren te wezen; *Machiavel* in 't tegendeel sommige

C 5

Vor-

* *Hobbes* was insgelyks een schrandere geest; maar *Lipsius* al overleden, eer hy ter baan kwam. † De Kardinaal *Granvel* verzekerde den Hertoge van *Parma*, naar 't zeggen van *Strada*, dat *Prins Willem d'eerste* van *Machiavels* schriften zeer veel werks maakte.

Vorsten van Italië , wier Godt het gelt , wier wet hunne wil , wier kunst hunne vermetelheit , en wier regel hunne gewoonte was , niet heeft beschreven , gelyk zy behoorden te zyn , maar gelyk zy zekerlyk waren. Indien dit zoo is , hebben wy geene reden , om te zeggen , dat de rampen der onderdaanen uit de herffenen van *Machiavel* zyn gesproten ; en wel zoo veel te minder , om dat d'onderzaaten van veele Vorsten en Monarchen al ongelukkig geweest zyn , eer men van *Machiavel* wist te spreken.

Ik hebbe gezegt , dat men hier de *Staatkunde van Lipsius* heeft , doch onder het opschrift van *Toneel der borgerlyke voorzichtigheit*. En in der daat , men ziet hier , als op een toneel , wat in het borgerlyke leven staat waar te nemen.

De menigte der aanmerkingen en byvoegfelen maakt , dat dit werk wel twintigmaal zoo groot is , als te vooren : en de Heer *Reinhart* schynt niets overgeslagen te hebben , van 't geene dat tot ophelderinge of nader onderzoek van de gedachten van dien grooten man kan dienen.

Men vindt menschen genoeg van redelyke oeffeninge , die dit werk van *Lipsius* nooit gelezen hebben ; en derhalven zal ik zeggen , dat het uit de zuivere bronnen der Grieksche en Roomsche wysheit is opgemaakt , en zeer wel kan vergeleken worden by een gebou , dat uit veele kostelyke stoffen is t'zamen gestelt , en waar aan de werkmeester eene sierlyke gedaante gegeven heeft. Om duidelyker

te

n *Augustus*, 1706. 43

gansche werk van *Lipsius*
alleen uit duizenden van
Grieksche en Roomsche
ordentelyk geschakelt, het
Lipsius, by wyze van redenee-
uitdrukken. Laat ons daar
geven uit het eerste hoof-

te leven, zegt *Lipsius*, wordt
de Deugt en Voorzichtigheit:
Deugt is 'er geen Voorzichtig-
heid. De Deugt (om daar
te rekenen) is een goet den mensche

De rest der dingen vergaat:
rykdommen zyn onbestendig;
dat wordt voor eeuwig gehouden †.
in een sterffelyk mensch onsterffe-
shalven, wat ook iemand zich
krygen, de Deugt is het beste §.
Deugt heeft, ontbreekt niets ✕.
niet vreemt van onze nature:
briet haare stralen zelfs in de bar-
eener, die haar niet volgen **.
shalven tot deeze onzen toevlugt
ant zy is het eenige, waar aan het
et komen kan.

wel, Leezer, dat in deeze samen
textplaatfen eene geschikte redenee-
ring

tit. 4. hist. † *Sall. Cat. c. 1, n. 3.*
n. ep. 198. *Sall. Cat. 2, 5.* § *Plaut.*
act. 2. sc. 2. ✕ *Sen. 4. de benef.*
d *Herenn. lib. 4.*

ring is? Want is de deugt een goet, den mensche, met uitsluiting van andere scepelen alleen eigen, wat kan 'er redelyker zyn, dan dat iemand zich daar door betoont waarlyk een mensch te wezen? Is de deugt onder alle dingen alleen bestendig, hoe kan dan een Burgerstaat zonder de zelve staande blyven? Wederom, gaat de deugt alles te boven; overtuigt ze ons van haare waarde in ons binnenste: eindelyk is zy het eenige, dat ons het ongeluk niet benemen kan, en magtig is ons in de rampspoeden deezer werelt te troosten, wie moet haar niet omhelzen?

De Deugt nu wordt van *Lipsius* verdeelt in Godtvruchtigheid en Vroomheit. De Godtvruchtigheid bestaat in een goet gevoelen van Godt; en in eene zuivere betrachtinge van zynen dienst. Hy spreekt daar over wederom met de woorden, en op de wyze der Heidenen; 't welk toch te verschoonen is. Maar de Heer *Reinhart* merkt ondertusschen aan, dat *Lipsius* in het stuk van den Godtsdienst gansch los en veranderlyk geweest is. Hy was eerst Professor onder de Lutherschen te Jena, naderhant onder de Gereformeerden te Leiden, vervolgens onder de Roomschen te Leuven: spottende zoo wel met d'eene Religie, als met d'andere. De Papisten, zeide hy, waren bygelovige bloet-honden. De Lutheraanen vermetele dronkaarts. De Kalvinisten ongeloofige miltmaakers. De Mennoniten onwetende huichelaars. De Sociniaanen geleerde Mennoniten. De Kardinaal *Perron* getuigt, dat

Lip.

Lipſius, geduurende zyn verblyf te Leiden, nooit ten H. Avontmaal is geweest. Hy wilde zich echter ten laafte doen kennen voor een goet Katholyk, door twee boeken van de mirakelen van de Lievevrouwen van Hal en Scherpenheuvel, die, by verstandige Roomſchgezinden zelve, gehouden wierden enkele zottigheden te behelzen. *Guy Patyn* zegt daar van: *Baudius wenschte duizentmaal, dat de Lievevrouwen van Hal en Scherpenheuvel de lendenen en beenen gebroken waren; ter zaake, dat zyn meester Lipſius, door het maaken van twee boekjes ter eere van deeze Santinnen, niet weinig beſpot wierdt.* Men verhaalt ook, dat hy op zyn sterfbedde belastte zynen bonten tabbaart ergens naar een Mariebeelt te brengen: dan, of zulks gefchiedt zy, om dat hy eenen harden winter te gemoet zag, weet ik niet te zeggen.

Lipſius, geſproken hebbende van de deelen der Godtvruchtigheid, komt tot de Vroomheit; bestaande in een overeenkomst van iemants gedrag, niet in ſchyn, maar in waarheit, met het geene eerlyk en redelyk is.

Nu, gelyk de Deugt ons leven beſtiert; zoo beſtiert de Voorzichtigheit de Deugt. Want zonder Voorzichtigheit is de Deugt geen deugt, maar een afwyking van de Deugt tot iets diergelyks. De Voorzichtigheit beſtaaf in een begryp en onderscheidinge van de dingen, die men, of om den gemeenen Staat, of om zich zelve, te volgen of te myden heeft.

Dat een Vorst niet alleen voorzichtig be-
hoort

hoort te zyn voor 't gemeen, maar ook voor zyn eigen persoon en byzondere huishouding, is, om dat hy niet alleen een goet Regeerder; maar ook een goet man moet wèzen.

De Voorzichtigheit, ja de deugt zelf, wordt merkelyk gevordert door de geleertheit. Nochtans kan een Vorst daar op te veel gezet wèzen, gelyk 'er eenige gevonden zyn, die zich in de boeken zoodanig vergaten, dat ze de rest lieten dryven; tot merkelyk nadeel van de gemeente. Laat dan een Vorst zich voornamentlyk oeffenen in de Staatschriften van *Aristoteles*, *Plato* en *Xenofon*. Wyders in de Historiën van *Thucydides*, *Polybius*, *Nicetus*, *Nicesorus Gregoras*, *Tacitus*, *Sallustius*, *Livius*, *Cesar*, en voorts in eenige weinige van de nieuwe, die van de byzondere Ryken geschreven hebben. Laat hem verder iets wèten van de Meetkunst en Aärtklootskunde. Laat hy daar enboven goeffent zyn in de Zedekunst, die men, naar 't oordeel van *Lipsius*, best zal leeren uit de boeken van *Plutarchus*, *Seneca*, en *Syrach*. De Zang- of Dichtkunst heeft een Vorst niet van nooden. Dan eene gematigde en ernstige welsprekentheit geeft hem eenen merkelyken luister.

Dus hebben we dan de Leitslieden of bestierders van het Borgerlyk leven. Doch het Borgerlyk leven bestaat in gezelligheit. De gezelligheit, of in den ommevang der onderdaanen met malkanderen; of in de betrekkinge, die de Regeerders hebben tegen

de

de geenen die geregeert worden. Onder de drie soorten van regeeringen houdt *Lipſius* het Vorſtendom, dat is, d'alleenheerſching voor de beſte.

Dan of het wel natuurlyk, en om verſcheide redenen beſt is, dat een man regeert, nochtans waren de vrouwen, ſedert de tyden van *Semiramis*, in *Aſië* van de regeeringe niet uitgeſloten. Ook nu niet onder de *Chriſtenden*, dan alleen in het Koninkryk van *Vrankryk*: blykende uit de *Hiſtoriën*, dat veele van haar in dapperheit en andere hoedanigheden, die een Vorſtelyk perſoon paſſen, de mannen zyn te boven gegaan.

't Was nu wel tyt geweest, dat *Lipſius* iets van den oorsprong der Vorſtendommen gezegt hadde, dan zulks is geſchiedt van den Heere *Reinhart* in zyne aanmerkingen.

Een wettig Vorſtendom ondertuſſchen, waar van *Lipſius* ſpreekt, wordt verkregen, of door verkiezinge, of door opvolginge. Maar, gelyk *Tacitus* zegt, een Vorſt wordt met minder gevaar aangenomen, dan gezogt. En daarom is een Ryk nooit beter geveſtigt dan als een Vorſt verſcheidene kinderen heeft, wel te verſtaan goede: anders zyn ze den Ryke en het Vorſtelyke huis zeer nadeelig.

Wyders doet *Lipſius* zien, dat het einde, waar naar een Vorſt alle zyne doeningen te richten heeft, moet zyn het gemeene beſt. Dat hy het recht en de gerechtigheit moet hanthaven, zoo ten aanzien van zich zelve, als van zyne onderdaanen. Dat hy zagtmoedig, en echter niet laf moet wezen.

Tot

Tot de gerechtigheit behoort ook, dat een Vorst zyn woort houde, zelfs aan trouloozen en vyanden.

De Voorzichtigheit, die alle menschen in 't Burgerlyke leven betaamt, past ook inzonderheit den Vorsten; om dat het veel gemakkelyker is wilde beesten dan menschen te regeeren; en men meer door beleid, dan door geweld kan uitvoeren. Doch gelyk een eenig mensch juist niet alle dingen doorzien kan, is het nootzaakelyk dat een Vorst snedige Raatsmannen hebbe. Het strekt hem ook tot eere, om dat men hem voor wys houdt, die met wyze lieden omgaat. Dus was het een peerel aan de kroone van Elizabeth, dat zy den Ridder *Bako* gebruikte.

Dan het is geen quaade Staatkunde van de Turken, dat ze de geenen, die de dingen van het Ryke, zoo in vrede als oorlog, zullen helpen hanthaven, daar toe van der jeugt aan opbrengen.

Hoewel men by gelegenheit ook wel Kooplieden tot Raatsmannen mag nemen, nochtans in 't gemeen niet; voor al niet in een Koningryk. Want, behalven dat ze niet gezags genoeg hebben; om Staatslieden te wesen: zoo vallen ze doorgaans te winziek; en zouden door hunne geltgierigheit den Staat somtyts zeer verderffelyk konnen wesen. *Die voor den Duivel bang is, plagt zeker Genueesch Koopman te zeggen, zal nooit ryk worden.*

Daar *Lipsius* spreekt van de Vorstelyke dienaaren, die zynen wille werkstellig maaken,

ken , onderzoekt hy , of het best zy treffelyke , of geringe lieden te nemen. Hy besluit in 't algemeen voor het eerste : zoo , om dat een Vorst door het verheffen van slegt volk zich den haat der Edelen op den hals haalt , en geringe lieden van geen gezag zyn ; als om dat zoodanige menschen , om het gelukken eener zaake , zich meermaalen dermaten verheffen , dat de Vorst zelf reden heeft , om hen te vreezen. By de Turken is het iets anders , om dat zoo wel grooten , als kleinen daar slaaven zyn. Ondertusschen moeten de vorstelyke dienaaren van hunne zyde ook weten , dat het Hof zeer gevaarlyk is : want door hoogmoet zyn daar in veele ten val gekomen.

De Voorzichtigheit , die een' Vorst noodig is , heeft zyne betrekking tot den Oorlog of Vrede. In vrede tot den Godtsdienst , of het geen men den menschen schuldig is. De Godtsdienst is de grontslag van den Staat. Doch of wel veele met d'Egyptenaaren voordachtelyk eene verscheidenheit van Godtsdienst hebben ingevoerd , om zich door deeze verdeeltheit des te magtiger te maaken ; zoo is Lipsius toch van gedachte , dat 'er slegts eene eenige behoorde te wezen. De Heer *Rheinbart* laat zich daar over breder hooren : en onderzoekt , of men in het stuk van den Godtsdienst enig geweld mag plegen. Dit gaat wel. Maar dat de Mennoniten , by hem Wederdoopers genaamt , eene zoo verderffelyke secte zyn , dat ze , slegts de magt hebbende , alle Staaten en Vorstend-

D

dom-

dommen zouden omkeeren , en derhalven met recht door Plakkaaten , als anders ge- teugelt zyn , zal hier te lande niet veel in- gang vinden. Ondertusschen schynt de Heer *Rheinbart* omtrent de verscheidenheit van Godtsdienst ruim zoo gematigt , als *Lipsius* ; die , gelyk hy alle nieuwigheden daar in ge- vaarlyk houdt , toestaat , dat die , naar ver- eisch van zaaken , door uitterlyk geweld mogen gestraft worden. Eenen Ketter te dooden vindt hy zoo goet niet , als hem te bannen ; of zoo men reden meent te hebben , om hem van kant te helpen , wilde hy zulks liever in 't heimelyk , als in 't openbaar ge- daan hebben. Hoe men daar mede in d'eer- ste Kerke gehandelt heeft , wordt van den Heere *Rheinbart* uitvoeriglyk aangewezen.

Lipsius echter schein deeze straffe maar toe te staan omtrent Kettters , die aanhang zochten te maaken : niet omtrent andere , die stil waren. d'Inquisitie geviel hem niet , en had 'er in 't vierde hoofdstuk van 't vierde boek eenige stellingen tegen gemaakt. Maar , na dat hy zich tot de Pausgezinden begeben hadde , sommige dingen daar uitgelaten , en andere merkelyk verandert.

Tot de Voorzichtigheit in menschelyke zaaken behoort , dat een Vorst , den inborst des Volks , en de hoedanigheit des Ryks kenne. 't Gemeene volk , als hier met voor- beelden bewezen wordt , is zeer ongestadig , driftig , zonder reden , geneigt tot nieuwig- heden , lichtgeloovig , meer lettende op zyn eigen voordeel , dan op de belangen van den

den Staat; roekeloos, en ondertuffchen vreesachtig. Een Ryk is insgelyks niet bestendig, en als het aan 't vallen komt, valt het tefens. d'Ongeregeltheit en hoogmoet der Vorsten maakt, dat ze gehaat en belaagt worden. Dus zyn de zoodanige altoos in anxt en quaat vermoeden.

Twee dingen zyn'er, die een Ryk geruft en sterk maaken, *Kracht* en *Deugt*. De kracht van een Vorst bestaat voor eerst in krygsvolk, en ten anderen in sterkten, of volkplantingen. Sterkten zyn goet op de grenzen, maar niet in het midden van 't Ryk. Volkplantingen dienen om eene natie, waar voor men beducht is, te teugelen. Maar Volkplantingen ergens te brengen, en dus een gedeelte der Lantzaaten van hunne akkeren en goederen te berooven, schynt *Lipfius* omtrent lieden, die zich vrywillig onderworpen hebben, niet toe te staan: maar omtrent anderen, die door de wapenen vermeestert zyn, vindt hy zulks nootzaakelyk; om dat men den geenen, die eerst verwonnen zyn, niet vertrouwen moet.

Dan wat men ook van Soldaaten, Vestingen, Volkplantingen te wachten heeft, ruim zoo veel van de *Deugt*. Laat derhalven een Vorst door gematigheit, zagtigheit, en milddadigheit de harten zyner onderzaaten trachten te winnen. Dan gelyk de *deugt* haare maate heeft, zoo kan ook de middelmatigheit wel te verre gaan; waar op zich *Lipfius* en de Heer *Rheinbart* nader hebben uitgedrukt.

Een van de zekerste kunsjes, om het volk in toom te houden, is, dat men den breidel wat laat schieten. 't Gemeen, zegt Tacitus, merkt dit aan als een kenteken van vrijheit, en ondertusschen is het dienstbaarheid.

Op de vraage, of'er ook in een' Vorst wel eene gemengde voorzichtigheit mag wezen, dat is, zoodanig eene, waar in bedrog plaats heeft; antwoord *Lipsius*, ja. Want dewyl de werelt bedriegelyk is, mag hy zich met het eene bedrog tegen het andere wapenen. Een Vorst doet altyt zynen plicht, als hy het gemeene oorbaar behartigt. Men slaagt dikwyls niet met den leeuwenhuit, en daarom moet men het voffevel aantrekken.

Een Vorst mag evenwel nooit komen tot volstrekte trouloosheit en ongerechtigheit. Nochtans zyn deeze ondeugden onder hen, schoon ze het nimmer weten willen, zeer gemeen. Zy laten zich voorstaan, dat gelyk men de kinderen met kooten, alzoo de mannen met eeden moet paaien: en 't gebeurt meermaalen, dat zy eerlyke lieden, alleen om ruimte te hebben, op het een of andere voorwendfel, of, dat ontbreekende, door bedekte middelen van kant helpen.

Dan, of wel *Lipsius* hier en elders den gemoedelyken Staatkundigen wil speelen, de Heer *Rheinbart* vindt in hem het zelfde, als in *Machiavel*; en tracht zyne stellingen van de gemengde voorzichtigheit te wederleggen.

Hoewel het juist niet waar is, 't geen de Florentyn zegt: *Daar de wapenen in zwang gaan, bloeien ook de wetten*; zoo is het ech-

echter zeker , dat een volk , menschelyker wyze , zonder de wapenen niet kan staande blyven.

Derhalven moet een Vorst niet alleen een goet Regent , maar ook een goet Veltheer wezen : doch ondertusschen niet denken , dat zyn recht naar de lengte van zynen degen moet gemeten worden , of een oorlog gaan voeren uit heerschzucht of uit gierigheid.

Dat een Vorst niet alleen zich zelve en zyne onderdaanen , maar ook zyne bontgenooten , en andere verdrukten mag beschermen , is klaar : doch teffens uit *Cicero* bekend , dat de Romeinen onder schyn van hunne bontgenooten te helpen , zich van alles meester maakten. Wyders mag een Vorst , [of Staat ,] naar 't zeggen van *Lipsius* , eenen anderen eerst aanvallen , zoo wanneer hy , beledigt , door redenen geene voldoening weet te krygen. Dan of hem zulks , schoon niet beledigt , ook geoorloft zy tegen Barbaaren en anderen , die t'eenemaal in zeden en Godtsdienst van hem verschillen , doch wel inzonderheit , als hunne magt ontzagchelyk is , wordt van den Heere *Rheinbart* niet alleen in twyffel getrokken , maar duide-lyk tegen gesproken.

Ondertusschen stelt *Lipsius* , dat , hoewel een Vorst genoegzaame redenen mag hebben , hy echter daarom niet terstont een oorlog moet aanvangen. Want , behalven dat het gevolg , ook in eene rechtmatige zaake , altoos onbekent is , en de gemeene schatkist ondertusschen wordt uitgeput , zoo komt de

verwinning meest al duur genoeg te staan, en kost den verwinnaar doorgaans eene menigte van zyne dapperste lieden. Ik zegge *doorgaans*: om dat Archidamus, Cæsar, en anderen eenige duizenden van hunne vyanden verslagen hebben, zonder een eenig man te missen.

Om een' oorlog te voeren, is het beter zyne eigene dan vreemde troepen te hebben. Want, schoon men toestaat, dat het eene volk stryftbaarder is dan het andere, zoo is'er toch geen lant in Europe, waar uit geene bequaame Soldaaten zouden kunnen gelicht worden: en de vrees, dat d'onderdaanen, de wapenen in handen hebbende, zouden opstaan, kan geen plaats grypen dan in degeenen, die zich van hatelyke dingen bewust zyn.

Lipsius vervolgt deeze stoffe verder, en toont, naar de lessen der Ouden, wat den Vorsten, zoo omtrent het krygsvolk, als omtrent het gansche beleid van den oorlog te doen staat.

Een Burgerkryg is d'allerergste en gevaarlykste die'er wezen kan. De naaste oorzaken daar van zyn, of onderlinge partyschap en nayver tusschen de Grooten; of voorgaande weelde, en daar uit gevolgde armoede; of eindelyk Tyranny: waar door *Lipsius* verstaat eene geweldige regeering tegen het gebruik en de wetten. De mensch, wetenwe, is een hoogmoedig dier: zyns gelyken kan hy naaulyks verdragen. Dus tracht hy boven anderen uit te steeken; en zal zich niet ontzien, tot volvoering van zyn oogmerk, in-

dien

dien 'er slegts kans is , alles t'ondernemen. *Katilina* zocht Rome te vermeersteren uit armoede , en kreeg eenen merkelyken aanhang; op hoope van groote dingen. Tyranny loopt yder in 't oog. *De menschen* , zegt *Plinius* , *vervloeken de quaade Vorsten* , *schoon zy die zelve quaat gemaakt hebben.*

De Schryver besluit zyn werk met de vraag , of een eerlyk man in borgerlyke oorlogen , gelyk *Solon* wilde , party moet kiezen , of stil zitten : verklaarende ten laastten , dat hy onderscheit maakt tusschen Staatslieden en anderen. Die eenig bewint in den Staat hebben , moeten de goede zaak met kracht helpen verdedigen : doch anderen kunnen bestaan met een goet harte.

V. HOOFDSTUK.

MAHOMET'S LEVEN, *Bedriegeryen*, *en Doot* ; volgens het getuigenis der beste Schryveren : beneffens eene klare betooging , dat het *Evangelium* van *J. Christus* , *Godts H. waarheit is* ; tot overtuiging der hedendaagsche *Lasteraaren*. Uit het *Engelsch* van den Heere *HUMPHREY PRIDEAUX* vertaalt door *B. J. R. G.* Te *Delft* by *Adriaan Beman* , 1706. in 8. groot 28 bladen. Tweede Druk.

NAdien de waarheit en zuivere Godtsdienst nooit heerlyker uitblinkt , dan als ze ver-

geleken wordt tegen de valsheit en 't bedrog, is de Heer *Humphrey Prideaux*, Godtgeleerde, en bekend door verscheidene taalkundige Schriften, te rade geworden, omme, tot meerder bewys en luilter van de waarheit en zuiverheit van t Evangelie, by niet weinige in deeze droevige dagen voor een enkel bedrog gehouden, hier eene schetse te geven van het leven en bedryf van den beruchten *Mahomet*; die zoo wel by de geenen, met welke hy te doen heeft, als by hem en alle waarachtige Christenen voor een louter bedrieger te boek staat.

En zeker, gemerkt de zulken, die stout genoeg zyn, om den Christelyken Godtsdienst een bedrog te noemen, nooit schynen overwogen te hebben, wat bedrog is. ('t geen nochtans wezen most, om van de Christelyke Leere te kunnen oordeelen,) was het niet ondienstig de hoedanigheid van een bedrog, in zoo merkwaardig een voorbeeld, ten toon te stellen; en vervolgens aan te wyzen, dat geene van alle die dingen, welke in het bedrog van Mahomet zoo kennelyk zyn, en in alle bedriegelyke leeringen ook klaar moeten blyken, in den Christelyken Godtsdienst gevonden worden.

Mahomet, of, naar den klank der Arabische taale, *Mohammed*, quam ter werelt te Mekka, in het jaar onzes Heeren 571. Hy was gesproten uit de zeer edele stamme der *Korasbiten*; waar van zyne Voorvaders in verscheidene geslachten hoofden geweest waren. Zyn Grootvader *Abdol Motallab* wist zich

zich te verdedigen tegen de machtige Legers van *Chosroës*, Koning van Perfië, en *Abraham*, Koning van Ethiopië. Dan mits die langer leefde dan Mahomets vader, d'oufste zyner zoonen, viel al het vermoogen van dat huis op *Abu Taleb*, Mahomets Oom; die wederom, in stede van *Abdol Motallab*, hoofd der stamme wierdt; en *Mahomet*, na 't affterven zyner moeder, in den ouderdom van negen jaaren, t'huis haalde.

Deeze zyn Oom, *Abu Taleb*, dreef, naar de gewoonte van dat lant, zoo wel onder grooten als kleinen gebruikelyk, koophandel; en zag dien jongeling met der tyt in die oeffeninge zoo bequaam, dat hy hem met Kemelen over al heenen zondt.

Op zyn achtentwintigste jaar troude hy aan zekere *Kadigba*, eene fchatryke weduw, en fchynt van dien tyt, uit eerzugt en erinneringe van zyne stamme, op middelen gedacht te hebben, om zich tot het opperfte gebiet van zyn vaderlant te verheffen. Ziende derhalven de grouzaame vyantschap tuffchen Jooden en Christenen, en lettende op de verdeeltheit der laatstgenoemde onder malkanderen, fcheen hem niets gereeder, om zyn voornemen te doen gelukken, dan het smeeden van een' nieuwen Godtsdienst; geloovende dat zyne medeborgers, toen zoo afgodifch niet als te vooren, zouden kunnen getrokken worden, indien hy hun, nevens de rest, flegts de zinnen wat ftreelde.

Doch, gelyk Mahomet te loos was, om niet te weten, dat hy achting hebben moft,

om zulk een werk aan te vangen , begon hy tien jaaren na zyn huwelyk te leven als een Kluzenaar ; zich des morgens begevende naar zeker hol by Mekka , de *Spelonk van Hira* genaamt : daar hy den ganschen dag bleef , en waarschynelyk raat pleegde met de geenen , die hem den *Alkoran* hebben helpen toestellen.

Als dit omtrent twee jaaren geduurt , en Mahomet , daar op , mits zyn voorgeven van vreemde gezichten en openbaringen , eerst zyn wyf ; vervolgens zyn' slaaf * , kort daar na *Ali* , zyn' neef ; en wyders *Abu Beker* , met noch vyf anderen , aan zyne zyde gekregen hadde ; begon hy zich opentlyk een Profeet te noemen , zeggende van Godt gezonden te zyn , niet om den ouden Godsdienst , die aan *Adam* , en naderhant aan *Abraham* was voorgescreven , te veranderen ; maar alleen , om die te herstellen. Dus moft men d'Afgoden weg doen , *Mozes* en *Christus* voor Profeeten houden ; doch ondertusschen aanmerken , dat de Jooden en Christenen de Schriften van 't oude en nieuwe Testament vervalscht hadden.

Wy weten , dat 'er niets krachtiger op de gemoederen der menschen werkt dan beloften en dreigementen. Doch gelyk *Mahomet*

* *Deezen beloofde hy vryheit , en gafze hem : zulks bet van dien tyt eene wet wierdt onder de Mabumetaanen , dat de slaaven , die bunnen Godtsdienst aanvaardden , vry worden.*

zyne beloften t'eenemaal geschikt hadde naar den aart en neigingen der Arabieren, zoo waren zyne dreigementen indiervoegen opgesteld, dat ze menschen van dat gewest gansch schrikkelyk moesten voorkomen.

Het volk van Mekka, 't geen zyn bedrog in den aanvang dapper tegen stont, eischte eenige wonderen. Maar de guit zeide: daar het zwaart quam, waren de wonderen niet vannooden. Mozes en Christus hadden door hunne Mirakelen weinig uitgerecht; daarom wilde Godt de volken door andere middelen dwingen. Overzulks moesten zyne leerlingen met niemant over de waarheit zynner stellingen twisten; maar de tegenstrevers door geweld van wapenen doen gehoorzaamen.

Hoewel *Mahomet* gansch klaar en duidelyk bekend, dat hy geene wonderen gedaan heeft; zoo beroept hy zich echter op zynen *Alkoran*, tartende alle menschen en *Duivelen* een boek van die verhevenheit en waarde voor 't licht te brengen: daar het ondertusschen bekend was, dat hy noch leezen noch schryven konde.

Om de waarheit te zeggen, zyn *Wetboek Koran*, of met een voorzetfel *Alkoran* genaamt, is ten aanzien van den styl en cierlykheit onvergelykelyk: maar dat het daarom uit den hemel zou gekomen zyn, als *Mahomet* voorgeeft, is met de dwaasheden, daar in begrepen, niet overeen te brengen.

Immers, dat het gemelde *Wetboek* een menschelyk werk, en *Mahomet* daar in van an-

anderen geholpen was , wierdt hem te Mekka meermaalen verweten. Doch mits de Mahometaansche Schryvers dit verwyf voor eene lastering houden , en de natuur van 't bedrog eifchte , dat het zeer verborgen most gehouden worden , hebben de Christenen , ten deele uit onkunde van de geschapenheit der zaake , ten deele uit een' louteren drift , daar van gezegt , 't geen zy oordeelden meest tot beschaminge van *Mahomet* en zynen *Alkoran* te kunnen strekken.

Die echter met onderscheit tegen *Mahomet* en zynen groidienst geschreven hebben , (ge-lyk onder anderen *Vader Richart* , een Monnik , die in het jaar 1210 met voordacht naar Bagdad ging , om de geheimen van deezen Bedrieger nader t'onderzoeken ,) zeggen , dat hy zich bedient heeft van zekeren *Abdia ben Salon* , een Persiaansche Jood , naderhant *Abdolla Ebn Salem* of *Salman* genaamt. Daarenboven van eenen Monnik uit Syrië van de Nestoriaansche gezintheit , in het Arabisch *Bahira* , doch te vooren in zyn Klooster *Sergius* geheeten. Dan wat hier ook van zyn mag , die den *Alkoran* leest , kan zien , dat 'er , behalven de Heidensche gedachten van *Mahomet* , die tot zyn veertigste jaar een Afgodendienaar was , veele zaaken in gevonden worden , die niet anders dan uit de hartsenen van eenen ontaarden Joode en verbasterden Christen konden voortkomen.

Na 't affterven van zyn wyf , *Kadigba* , troude hy *Ayesha* , *Sewda* , en kort daaraan *Haphsa* , waar door hy zich zwager van de drie

drie voornaamste mannen van zynen aanhang maakte. *Ayesba* was toen maar zes jaaren out, zulks hy het byleger noch wat uitsteelde.

In het twaalfde jaar van zyne voorgewende zendinge deed' hy zyne beruchte Nachtreis van Mekka naar Jeruzalem, en van daar naar den Hemel: werwaarts hy door den Engel *Gabriël* geleidt, en op het beest *Alborak* *, zoo gezamt van wegen zyne snelheit, gevoert wierdt.

Op zyne aankomst te Jeruzalem verscheenen alle de verstorvene Profeeten en Heiligen aan de deur van den Tempel, en geleidden *Mabomet* naar de voornaamste bedepplaats, hem verzoekende voor hen te bidden.

Van daar in 't gezelschap van *Gabriël*, terwyl het beest *Alborak* beneden bleef, met den ladder des lichts, die reets klaar stondt, opwaarts gestegen, vondt hy den eersten hemel van louter zilver; en daar in, onder de menigte der Engelen, cen' Haan, dien *Gabriël* zeide insgelyks een Engel te wezen, en van zulk eene grootheit was, dat hy met zyn hooft den tweeden hemel bereikte. Deeze tweede hemel, naar Mahomets rekening, 500 jaaren, gerekent tegen onze reizen op aarde, hooger dan d'eerste, was van louter gout, en daar in een Engel van diergelyk eene grootte.

* Dit beest zouden de Profeeten te vooren gebruikt hebben, als zy eenig goddelyk bevel moesten overbrengen.

62 V. Hoofdst. BOEKZAAL

te. Maar in den derden hemel was 'er een, die tusschen zyne oogen eene wytte hadde van 70000 dagen reizens; en by gevolge viermaalen zoo lang, als de hoogte van Mahomets hemelen te zamen: want de wytte tusschen d'oogen van een' mensch is ten aanzien van zyne lengte niet meer dan 1 tegen 72.

Eindelyk in den zevenden hemel, die van enkel goddelyk licht was, gekomen, vont hy daar *Jesus Christus*. Maar deeze verzocht zyne voorbedding niet, gelyk *Adam* in den eersten, *Noach* in den tweeden, *Abraham* in den derden, *Jozef* in den vierden, *Mozes* in den vyfden, en *Joannes de Dooper* in den zesden hemel gedaan hadden. Maar *Mahomet*, als hy zegt, beval zich aan zyne gebeden.

Vervolgens tot op twee boogschooten aan Godts thron genadert, reikte d'Almachtige hem de hant, die zoo ongemeen kout was, dat 'er *Mahomet* van grilde. Hier leerde hy veel geheime verborgentheden, en kreeg byzondere voorrechten; met welke hy beladen op den *Alborak* weder naar Jeruzalem reedt.

Hoewel nu dit alles gansch buitensporig en bescpottelyk was, had *Mahomet* echter daar in eenig oogmerk buiten het bloot verhaal van eene zoo wonderbaarlyke ontmoetinge. Want gemerkt hy door zyne tegenstreveren t'elkens wierdt pal gezet, was hem niets meer noodig, dan de lieden in waante brengen, dat hy, even als *Mozes*, met Godt zel-

zelve gesproken hadde: konnende, dit eens geloofd zynde, zoodanige stellingen maaken als wilde; zonder gehouden te wezen de redelykheit daar van te verantwoorden.

Dit grove verdichsel echter deed' veele van zyne leerlingen afwyken, en de magt zyner tegenstreveren zoodanig toenemen, dat hy na den doot van *Abu Taleb* raatzaam vondt naar Medina te wyken; daar hy tot zyn uiteinde gebleven is. Met deeze vlucht begint de *Hegira*, of de Tytrekening der Mahometaanen; behelzende hunne jaaren, naar den loop der Maane, 354 dagen, 8 uren, en 48 minuten: welk overschot in 30 jaaren elf dagen uitmaaken- de, het tweede, vyfde, zevende, tiende, dertiende, vyftiende, achttiende, eenentwintste, vierentwintigste, zesentwintigste, en negentwintigste doet bestaan in 355 dagen: 't geen ook de reden is, waarom het begin van de *Hegira* telkens verschiet, en in 33 jaaren door alle de getyden des jaars gaat.

De bedrieger nu in Medina door zyn Wetboek, en de gemelde leugen van de *Mesra*, of Nachtreis, eenen grooten aanhang maakende, begon, naar het voorgeroerde praatje, dat'er voor zynen Godtsdienst niet te twisten, maar te vechten viel, de zynen te wapenen, en de *Karavaanen* van Mekka te plonderen.

In het tweede jaar van de zoogenaamde *Hegira* maakte hy eene merkelyke verandering omtrent de *Kebla*. Want, daar hy te vooren zyne leerlingen belaft hadden met hunne aangezichten naar Jeruzalem te bidden, be-

beval hy hen voortaan die te wenden naar Mekka , en verkoos den Afgodischen Tempel van die stad, daarze zeer op gezet waren, tot de voornaamste bedeplaats voor zyne navolgeren ; 't welk waarschynelyk geschiedde, om die van Mekka te vleyen : gemerkt deeze Tempel al voor veele eeuwen de voornaamste van den Arabischen Godtsdienst was. Immers deeze Tempel was van outs by d'Arabiers in de zelfde achtinge , als eertyts die van Delfos by de Grieken : en had de langduurige gewoonte van jaarlyks derwaarts in bedevaart te gaan , zulk eene eerbiedigheid in de harten van die afgodische volken tot deeze plaats verwekt , dat ze naderhant geene zwaarigheid maakten eenen Godtsdienst te omhelzen , die , schoon eenigzins van de hunne verscheiden , echter, ten aanzien van deeze en andere omstandigheden , hun niet onsmakelyk konde voorkomen.

In het derde jaar van de *Hegira* maakte hy zich meester van de sterkten der Joodschgezinde Stammen in de nabuurschap, en verdeelde hunne goederen onder de zynen. Maar kort daar na kreeg hy van de Mekkaanen, noch gedachtig des leets hunne Karavaane overgekomen, met 3000 Voetknechten, en 200 Ruiteren, zoodanig eenen neep, dat zy niet alleen hem van veele zyner trouwste spitsbroeders, maar ook van het gebruik van eenige zyner vingers voor altoos beroofden.

Toen verlegen , mits de tegenwerpingen, hem ter oorzaak van deeze nederlage gemaakt,

maakt, en dat sommigen daarenboven begonnen te morren om 't verlies hunner vrienden, gaf hy voor; dat Godt door deezen slag de geloovigen had doen kennen uit d'ongeloovigen, en dat wyders het leven an yder mensch zoodanig bepaalt was, dat het door geene voorzorge of omzichtigheit een oogenblik kon verlengt worden.

In het volgende jaar wederom uit zynde, om zich de nabuuren t'onderwerpen, en de wederhoorigen van kant te helpen, waren eenige zyner voornaamste aanhangeren, onder het drinken en speelen, in zulk eene verwarringe geraakt, dat het weinig scheelde, of zy zouden malkanderen hebben aangegrepen, en door deeze oneenigheid alle de voornemens van *Mahomet* te loor gestelt. Doch, of hy om dit, of een ander diergelyk voorval op zekere bruiloft, daar men eerst vrolyk, maar naderhant door den wyn zoodanig verhit was, dat men malkanderen met bekers en sabels, op eene verwoede wyze te keer ging, het gebruik van dien drank, mitsgaders alle spelen van geval, zou verboden hebben, is onzeker.

In het vyfde jaar van de *Hegira* quamen die van Mekka, verzelt met eenige Joodschgezinde stammen tegen den Bedrieger in 't velt, ten getale van 10000 mannen. Dus was hy genootzaakt zich te verschanssen, en wist ondertusschen zoo veele oneenigheden onder zyne vyanden te brouwen, dat zy gezamentlyk opraken en scheidden.

Toen voortgaande met deeze en geene

E

Arabi-

Arabifche stammen te vermeerderen, en daar door langs hoe magtiger wordende, begon hy die van Mekka zelf te bezoeken; en het gevolg daar van was, dat'er een beftant geflooten wierdt voor twaalf jaaren: onder voorwaarde, dat alle perfoonen binnen Mekka, die den Bedrieger aanhingen, vryheit zouden hebben om zich by hem te voegen; en *Mahomet* of de zynen, geduurende dien tyt, om ongewapend en op eene vreedzaame wyze, in de ftadt te komen. Daar op ging eent groote menigte derwaarts in bedevaart; die, als gezegt is, lang te vooren onder de Stammen van Arabië, uitgezeit de Joodsche, naar die plaats in zwang ging: trachtende, zoo 't fchynt, zyne geboorte ftadt, door deeze plechtigheit in ftaat te houden, en de harten der borgeren, die daar van merkelyk voordeel trokken, alzoo getmakkelyker te winnen.

Mahomet, nu genoegzaam gevestigd in de Koninglyke heerfchappye, behielt echter den naam van Hoogenpriester; hoewel in de volgende tyden den Hoogenpriesteren eerft door de Sedehouderen der Lantschappen, en naderhant door anderen, die tegen hen opftonden, de Koninglyke waardigheit benomen is.

Niet lang daarna overweldigde hy de ftadt *Cha bar*, bewoont van Arabifche Jooden, en ging daar ten huize by zekeren *Hareth*; wiens dochter, om te wecten, of *Mahomet* een Profeet was, hem een' fchapenshouder vergiftigde; waar van hy zoo wel als *Basber*, een zynen metgezellen, zou gestorven zyn,

in-

indien hy het geproefde, als geen lust aan de smaak hebbende, niet aanstonts had uitgespogen.

De Bedrieger door deeze en meer andere verwinningen noch machtiger geworden, en voorgevende, dat die van Mekka het verdrag gebroken hadden, quam hy zoo schie-lyk met 10000 mannen voor hunne wallen, dat zy, buiten staat van tegenweer, gedwongen waren zich over te geven, en, om het lyf te behouden, zynen groldienst omhelsden.

Indiervoegen meester geworden, zuiverde hy den Tempel te Mekka van alle de beelden, die daar in en om stonden. De voornaamste waren die van *Abraham* en *Ismaël*: want d'Afgodery der Arabieren van dien tyt was inzonderheit gelegen in het aanroepen van eenige Engelen en verstorvene Heiligen, die zy voor Middelaars hielden: doch van *Mahomet* in die hoedanigheid niet gekent wierden. Hy maakte hun wys, dat nademaal *Abraham* en *Ismaël* in deezen Tempel Godt oprechtelyk gediend, doch hunne nazaaten dien ontheiligt hadden door eene verfoeielyke Afgoderye, het noodig was hem op nieuws te reinigen, en alzoo te doen strekken tot zyn rechte gebruik.

't Gerucht van het overgaan van Mekka quam zoo haast niet ter ooren van d'omleggende Arabieren, of de *Hawazinen*, *Thakistaanen*, en andere voornaame Stammen vergaderden een leger, om *Mahomet* te kloppen; doch het ongeluk wilde, dat zy den

Bedrieger hunne wyven, kinderen, grooten klein vee moften ten buit laten.

Aldus de meeste gewesten van Arabië onder zyne magt hebbende, wendde hy het volgende jaar zyne wapenen naar de kant van Syrië; en wel met zulk een geluk, dat de rest der Arabische Volken, van den noot een' deugt makende, deezen vuilik te voet viel, en, anders geen' uitkomst ziende, het schandelyk bedrog omhelsde.

Eindelyk stierf *Mahomet* te Medina, in het elfde jaar van de *Hegira*, aan eene quynende ziekte, veroorzaakt, als hy zeide, door de kracht van 't vergif, te Chaibar ingekregen: out zynde 63, of, naar de Zon te rekenen, 61 jaaren.

Veele wilden in 't eerst niet gelooven, dat hy waarlyk doot was; en toen het op deredenen van *Abu Beker* al geloofst wierdt, rees'er een groot verschil over zyne begravinge. Die hem in zyne vlucht van Mekka verzelt hadden, dreven, dat men het lichaam derwaarts most brengen. Die van Medina wilden het houden. Anderen zeiden, dat Jeruzalem de de rechte begraafplaats der Profeeten was. Zulks de twilt zoo hoog liep, dat men van woorden tot slagen zou gekomen zyn; indien *Abu Beker*, een man van beleid, niet verklaart hadde, dat hem meermaalen van *Mahomet* gezegt was, dat de Profeeten moften begraven worden, daar zy stierven: doende met eenen de bedstede wegnemen, en daar onder een graf delven; waar in het lichaam gezet, en tot noch toe gebleven is.

Boven dit graf wierdt naderhant eene kleine Kapel gesticht; en veele van de geenen, die te Mekka in Bedevaart geweest zyn, be-geven zich noch derwaarts, om hunnen aandacht te plegen. Doch dat hunne wet zulks gebiedt, als sommigen geloofd hebben, is een mislag. De Mahumetaanen zyn gehouden naar Mekka, en niet naar Medina te reizen. Van den Zeilsteen en yzere Kiste, om het lyk van *Mabomet* in de lucht te doen hangen, weten de lieden daar te lande niet te spreken.

Mabomet was kloek van gestalte, fraai van wezen, doordringend van oordeel. Zyn bedrog heeft hy wel voornamentlyk gesmeedt uit heerschzucht en wellustigheid: zynde de laatste hertsicht, toen d'eerste met den aanwas zyner magt een weinig voldaan wierdt, zoo krachtig, dat, wat wetten hy ook gaf, om d'ontucht van anderen te teugelen, hy zich zelve daar van uitzonderde, nemende zoo veele, en zoodanige vrouwen, als hy goet vondt. Van de negen, die hy naliet (zonder nu te spreken van andere die gestorven waren) was *Ayesha*, de dochter van *Abu Bekker*, hem de liefste; zulks hy, verre van haar te verstooten, om de aanspraak van vreemde minnaryen, in den *Al-koran* haar ontschuldigde, en den vloek uitsprak tegen de geenen, die eerlyke vrouwen, als zy, in 't toekomende zouden betichten. *Zainab* was eerst het wyf van *Zeid*, zyn vrygemaakte slaaf, die, of uit liefde, of uit vrees voor *Mabomet*, haar verliet, om

ze ten dienste van deezen Bedrieger te laaten : 't welk in den *Alkoraan* als een goddelyk bevel wordt opgegeven. Te weten , *Mahomet* mogt alles doen ; en Godt bestrafte hem quanswys , om dat hy , uit ontzag voor de werelt , zich ging bepaalen in zaaken , die hem van den Hemel waren toegestaan. Dat *Ayesha* , de dochter van *Abu Beker* , genade vindt wegens haar misdryf , schynt geweest te zyn , om dat de Boef t'eenemaal op haar verzot was : zynde anders zoo belgziek omtrent zyne wyven , dat hem het bezoek zynner aanhangeren , uit nadenken , verveelde ; en hy derhalven in den *Alkoraan* deed' stellen, hoe Godt wilde , dat geene mannen in het huis van den Profet zouden komen , dan met verlof ; en als zy daar genoodigt wierden , om by hem te eeten , terffont na de maaltyt moften vertrekken , zonder met zyne wyven te spreken. Ja zyn nayver was zoo groot , dat hy zelfs zwaare straffen in dit en het toekomende leven verkondigde tegen de geenen , die zyne wyven , al was het na zyn affterven , zoude genaaken ; 't welk voor de meeste , die noch jong waren ; inzonderheit voor *Ayesha* , die naauylks twintig jaaren telde , en langen tyt na den doot van den Bedrieger overbleef , een hart gelag was.

Ondertuffchen , gelyk het voornaamste oogmerk , dat Mahomet in zyn bedrog hadde , was het voldoen zynner eerzucht en wellusten , ziet men naauylks een hoofstuk in den *Alkoraan* , 't welk tot dat einde niet gemaakt is. Wyders zal men bevinden , dat ,

als

als 'er iets nieuws most ingevoerd . eenige zwaarigheid opgelost , eenige tegenwerping beantwoordt , eenig misnoegen onder zyn volk bygelegd , eenige argernis weggenomen , of iets anders tot bevordering zyners aanslagen gedaan worden , hy terstont eene nieuwe openbaaring verlichtte , en die in den *Alkoran* voegde. Zulks , dat het grootste gedeelte daar van gemaakt is op deeze of geene gelegenheden , om zynen aanhang tot zyn voorname te brengen. Hier uit is ontstaan , dat 'er in dit boek meer dan 150 tekstplaatsen zyn , die de *Musulmans* zelve niet weten overeen te brengen.

Zie daar, *Leezer*, een uittreksel deezer historie, die myn Schryver voor een' gront neemt tot bevestiging van de waarheit van 't Evangelie. Immers dat het voorgeven der zoogenaamde *Deisten*, menschen, die schoonzee eene Voorzienigheid , en Loon en Straffe na dit leven erkennen , nochtans den Christelyken Godtsdienst in zyne omstandigheden voor een enkel bedrog houden , zal middagklaar blyken, alswe maar de tekenen van een bedrog hebben.

Door een bedrog verstaanwe hier iets , dat tegen ons gepleegt wordt door personen , die onder eene valsche gedaante voorgeven te wezen 't geen ze waarlyk niet zyn ; om ons te blinthokken en misleiden.

I. Het eerste kenteken van zoodanig een bedrog is , dat eenig blykbaar belang daar in moet doorsteeken. Want mits het bedriegen van tien menschen in eene zaake , als

die van den Godtsdienst , ik zwyge nu van heele volken , zeer veel arbeit en gevaar onderhevig is , gelyk men in *Mahomet* te Mekka gezien heeft , moet de geene , die zulks onderneemt , nootzaakelyk iets beoogen , 't geen hy oordeelt de moeite en 't gevaar te kunnen evenaaren.

II. Het tweede kenteken van zulk een bedrog is , dat het van godtlooze menschen moet gesticht worden. Want niemand kan een' valschen Godtsdienst in de werelt brengen , of hy moet eerst alle vreeze voor Godt , en alle achtinge voor de kinderen der menschen verbannen hebben.

III. Het derde kenteken van zulk een bedrog is , dat het vleeschelyk belang , en de godtloosheit van den Bedrieger nootzaakelyk moet blyken in den opstel van 't bedrog zelf. Want , als iemand zich een oogmerk van eigen belang heeft voorgesteld , en tot dat einde een' nieuwen Godtsdienst versiert , ja eene nieuwe Wet schryft , is het niet mogelyk , of dat oogmerk moet gezien worden uit de middelen : en het bedrog , tot voortzettinge daar van verzonnen , moet ontdekken wat het is. Want indien die nieuwe Godtsdienst , of die nieuwe Wet volgens dat oogmerk niet gericht , en alle zaaken tot bevorderinge daar van niet geschikt zyn , könnenze het doelwit van den slichter niet beantwoorden. Doch indien alles tot zulk een einde gericht en geschikt is , moet dat oogmerk zich zekerlyk in de middelen , daar toe aangewent , openbaaren ; om dat het oogmerk en de middelen
een

een onderling bewys van malkanderen zyns en de middelen zoo veel meer eigenschappen van het oogmerk hebben , als ze nader tot het oogmerk strekken.

IV. Het vierde kenteken van zulk een bedrog is , dat het verscheide tastelyke vals-heden moet behelzen. Want niemand kan een leugen smeden zonder ontdekt te worden , of hy moetze in schyn doen overeenkomen met alle waarheden. Doch , gemerkt dit niet geschieden kan zonder alle die waarheden in zyne gedachten gereet te hebben , en dit het menschelyk vermogen te boven gaat ; kan 'er geen leugen verdicht worden , of daar zal altyt iets bywezen , 't geen tegen eene bekende waarheit aanloopt , en zulks de valsheit daar van ten toon stellen.

V. Het vyfde kenteken van zoodanig een bedrog , en 't geen men ook vindt in alle soorten van bedriegeryen , is , dat het moet verbreidt worden door looze strecken. Want dewyl het oogmerk is , om de werelt te misleiden , is 'er groote listigheid vannooden , om de leugen zoodanig eenen schyn te geven , dat ze by de werelt voor waarheit gehouden wordt : inzonderheit , als men de menschen wil bewegen tot een' Godtsdienst , die gansch strydig is met den geenen , waar in zy zyn opgevoedt. Immers het is zoo licht niet , om iemand van Godtsdienst te doen veranderen. En dat is ook de reden , waarom een nieuwe Godtsdienst , wanneer ze waarachtig en uit Godt is , zyne eigene geloofsbriefven

moet mede brengen , namelyk de kracht der Wonderdaaden.

VI. Het zesde kenteken van zulk een bedrog is , dat het nooit zonder kracht of geweld kan bevestigd worden. Want dewyl het voor navoerschende menschen niet lang verborgen blyft , en zy het op d'eerste ontdekking zullen te keer gaan , is het noodig hun een' breidel in den mont te leggen , en door het zwaart te doen binnen houden , 't geen zy anders ter liefde van de waarheit zouden uitten.

Nu , alle deeze kentekenen ziet men uit de voorgaande Historië in het leven en de leerstukken van *Mahomet* ; doch geenzijs in het leven of de leerstukken van *J. Christus*. Want , waar vindt men de minste schyn van zyn tydelyk oogmerk ? Waar van eenige godtloosheit ? Waar blykt zyn heerschezucht of wellustigheid uit het Evangelie zelf. Waar , of wanneer is eenige valsheit in de Historië of Zedelessen aangewezen ? Waar ziet men eenige looze strecken ? Waar staat geschreven , dat men het Evangelie niet door redenen , maar door geweld van wapenen moet voortzetten ? Immers nergens. In 't tegendeel heeft *J. Christus* de dingen deezer werelt , en het Koningryk , hem aangeboden , veracht : zyn leven onberispelyk aangestelt ; telkens gesproken van lyden en verzaaken ; in alles de waarheit doen uitsteeken : niemant ontzien , of ooit iets verandert : eindelyk alle uiterlyk geweld tot voorstant zynere leere afgekeurt , en zich echter , niet een' hoop

woe-

woeste Barbaaren , maar de beschaafte volken , en onder die de schranderste lieden , Wygeeren , Redenaars , Rechters , Raaden , Wetgeleerden , en , met een woort , alles wat ooit den naam van verstandig droeg , zelfs in weerwil van de Magten der aarde , onderworpen.

VI. HOOFDSTUK.

EZECHIELIS SPANHEMII Liberi Baronis , & Legati Regii DISSERTATIONES de Præstantiâ & Usu *Numismatum antiquarum*. Editio nova : in qua editæ antea Dissertationes recensentur , multisque accessionibus locupletantur ; aliæ nunc primum prodeunt : singulæ autem selectis insignium Numismatum Iconibus illustrantur.

Dat is :

VERHANDELINGEN van de Waardigheid en't Gebruik der oude Gedenkpenningen, door EZECHIEL SPANHEIM, enz. Nieuwe Druk, grootelyks vermeerderd. Te Londen voor Richard Smith,

in

76 VI. Hoofdst. BOEKZAAL

in Fol. 1706 , groot 202 bladen. Eerste
Stuk.

TOen dit werk van de waardigheid en nut-
baarheid der oude Gedenkpenningen in den
jaare 1671 aan 't licht quam , heeft de voortref-
felyke *Spanheim* , Vryheer , en tegenwoordig
Gezant van den Koning van Pruiffen aan
haare Majesteit , de Koninginne van Groot
Britanje , in eene voorrede , hier byge-
voegt , zynen Leczer daar van een genoeg-
zaam bericht gegeven : doch met deezen nieu-
wen druk , was het noodig eene andere toe
te stellen , om met den eerften opslag te kon-
nen zien , waar in de vermeerdering , in den
titel gemelt , gelegen is. Vooreerst vindt
men hier in verscheide zaaken , nopende de
Tytrekening , d'Aartklootkunde , den Godts-
dienst en Godtgeleertheit der Heidenen , die
in den voorigen druk , of ganschelyk ont-
braken , of maar even met den vinger waren
aangeroert : zulks de vyf verhandelingen van
het eerste deel nu een getal van negen uit-
maaken , die de Drukker oordeelde in dit stuk
voor af te kunnen uitgeven , in voornemen
om het andere , waar na de Liefhebbers al-
reede verlangen , te doen volgen. Daaren-
boven is deeze Druk vermeerdert met ver-
scheidene afbeeldfels van penningen , uit het
Kabinet van den *Graave van Pembroke* ; des-
gelyks uit den Schatkamer van den *Groothar-
tog van Toskane* ; als mede uit die van *Lode-
wyk den XIV* , Koning van Vrankryk , den
edelen *Spanheim* , niet tegenstaande den oor-
log,

log, onlangs uit Parys toegezonden : zonder nu te spreken van meer andere, uit de muntladen van den eerwaardigen Heere en Vader *Joannes More*, Bisschop van Norwich : alle fierlyk gebootst, en op hunne wettige plaatsen ingelafcht.

Ondertusschen staat aan te merken, dat gelyk men verscheidene boeken vindt, die afzonderlyk, of van de Burgermeesterlyke, of van de Keizerlyke penningen handelen, dit boek, gelyk het in twee deelen bestaan zal, eene algemeene verklaring behelst, zoo van de penningen der oude Grieken en Romeinen, als van verscheidene volken van alle tyden.

Maar laat ons de negen verhandelingen van dit eerste deel eens bekyken.

In d'eerste ziet men de waarde der Stantpenningen ten toon gestelt uit hunne outheit. Immers dat men van alle tyden, en onder alle volken zeer veel werks gemaakt heeft van oude Gedenkstukken, leezen wy by verscheidene Schryvers. De Gaditaanen bewaarden en toonden als iets fraais den Gouden Olyf van Pygmalion; d'Argiven den Throon van Danaïus; d'Agrigentinen den Stier van Falaris; de Sybariten den Boog van Herkules; de Egyptenaars de haren van Isis. Inzonderheit waren de Grieken en Romeinen groote liefhebbers van outheden; niet alleen byzondere lieden, maar ook de grootste en voortreffelykste persoonaadjen: gelyk *Filostratus* en *Kurtius* van *Alexander*, en *Suetonius* van *Cesar* getuigt hebben. Doch dat ze onder
die

die waardige oude Gedenkstukken ook de penningen telden, is duidelyk te zien uit *Dio*, als hy zegt, dat *Homeer* dikwyls de woorden en spreekwyzen der voorige tyden gebruikt, even als oude penningen, die, mits het afderven van den Heere, langen tyt zyn verborgen geweest. Dan inzonderheit blykt zulks uit de xxviii^{ste} wet by *Pomponius*, die aldus luit: *Men kan iemand het vruchtgebruik maaken van oude zilvere of goude Penningen, die als dierbaare juweelen gebonden worden.* Dit wordt van den Heere *Spanheim* nader uitgehaalt; en teffens iets gezegt van d'oude penningen der Hebreën, Grieken en Romeinen: by welke gelegenheit dan onderzocht wordt, of de Jooden geene muut hadden voor de Babylonische gevangenis. Doch gelyk d'Outhet der Penningen ons een duidelyk bewys geeft van hunne duurzaamheit, zoo blykt hunne waarde en gebruik wel voornamelyk daar uit, dat men, door middel van de zelve, veel beter van sommige dingen kan oordeelen, dan door andere gedenkstukken; die de tyt, of ganschelyk vernietigt, of metkelyk geschonden heeft. Hierom is 't geen wonder, dat groote en vermaarde mannen ten allen tyden zoo krachtig daar op gezet waren. In *Italië* die van den huize van *MEDICES*, en *EST*: in *Spanje* Koning *ALFONSUS*: in *Duitschlant* de laatst overleden Keizer *LEOPOLDUS*, mitsgaders *FREDERIK III*, Koning van *Pruiffen*, in navolginge van hunne doorluchtige Voorvaderen: in *Denemarken* wederom *FREDERIK III*: in *Nederlant* de

de Hertog van Aarschot : in Vrankryk , 't geen t'zynet eere staat te melden de Hertog van Maine : in Engelant KAREL I, de Hertog van Buckingham , en de Graaf van Arundel : om nu niet te spreken van anderen , wiet zucht tot deeze zinnelykheden in eenige bladzyden is ten toon gestelt.

Voeg hier by , dat de Penningen een zonderling vermaak geven , mits de beeltenissen der aaloude Koningen van Asia , Afrika , en Europa ; mitsgaders de doorluchtigste Persoonaadjen van beiderlei sexe , inzonderheit van de beroemde Romeinen ; buiten en behalven meer andere gedenktekenen der voorlede eeuwen , daar op afgemaalt.

II. Doch de waarde eener zaake ontdekt zich wel voornamelyk in haare nuttigheit ; en dus ziet men in de tweede Verhandeling de nuttigheit der Penningen , zoo ten aanzien van de kennis die ze geven wegens de gedaante der Samaritaansche of Punische , Grieksche , Latynsche , Gothische of Spaansche letteren , die hier alle met byzondere aanmerkingen vertoont worden ; als omtrent der zelve verwisseling , en wyze van samenvoeging en spellen ; die men niet beter dan uit de Penningen kan gewaar worden.

III. Maar in de derde Verhandeling ziet men de nuttigheit der Penningen omtrent de Burgerkunde en Zedeleer. De Grieksche Penningen vertoon en het Staatsbestier der Romeinen in Griekenlant gehouden : als mede de zinnebeelden van verscheide Deugden , die insgelyks op de Roomsche Penningen te vinden zyn.

IV. De

IV. De vierde Verhandeling geeft een gezicht van de nuttigheit der Penningen omtrent de Historië der Dieren. Immers voor eerst toonen ze eenigermaaten d'eigenschappen der dieren, of de gedachten, die de volken voor honderden van jaaren daar van gehad hebben. Want als men, by voorbeelt, een Arent ziet op de Penningen van Jupiter, is het licht te besluiten, dat zy dien gehouden hebben voor den koning der vogelen: en als men eene Paau ziet op de Penningen van Juno, is het gereet te denken, dat zy dat dier hebben aangemerkt als het schoonste en hoogmoedigste; of zich laten voorstaan, dat de Paauwen in het eiland Samos geteelt waren. Ten anderen toonen de Penningen de gedaante van verscheidene dieren, die ons zoo niet bekend zyn, of waar omtrent de Schryvers eenigzins verschillen. Want die, by voorbeelt, uit de boeken niet genoegzaam kan afnemen de gestalte van een *Nylpaart*, of niet weet te gissen, waarom het van sommigen een *Zeevarken*, van anderen een *Zeekegenaamt* wordt, heeft maar te gaan tot de Penningen, en hy zal'er terstont de reden van vinden. Dus is het ook gelegen met de *Krokodillen*, hoewel hunne afbeeldingen tegenwoordig zoo gemeen zyn, dat ze van de kinderen uit andere gedroigten kunnen onderscheiden worden. De Krokodillen, gelyk ook de voorige beesten, hebben gemeenelyk op de Penningen hunnen Vader by zich: ik wil zeggen den Nyl, in de gedaante van een out man, een weinig achterover leggende, met

met een' hoorn van overvloed in zyn' rechter of linkerhant. Van d'Olifanten, die op verscheidene Penningen ook geharnast zyn; mitsgaders van de Kameelen, Rinosters, en meer andere dieren, die, uit vreemde gewesten te Rome gebragt, en in de Schouwburgen, Triomfen, en Eerspielen vertoont zyn, zal ik zwygen: maar iets zeggen van die Slang, dien *Alexander van Aboniteichos*, waar van *Luciaan* een breed verhaal doet, voorgaf *Eskulapius* te wezen en Orakelen te spreken. Deze Schoft, die al eenigen tyt de menschen door andere strecken bedrogen hadde, in zyne reizen door Macedonië eene zeer groote, doch makke slang bekomen hebbende, begroef te Chalcedon een' koperen tafel; waar op geschreven stont, dat *Eskulapius* eerlang met zynen vader *Apollo* in Pontus komen, en in Aboniteichos wonen zoude. 't Gerucht hier van (gelyk de tafel zoodanig gelegd was, datze eer lang most gevonden worden) zich overal verspreidende, maakte de Bedrieger vast een menschen hoofd van eenige prullen. Die van Aboniteichos, ondertusschen al bezig met de fondamenten van eenen Tempel voor deeze Goden te leggen, hadden geene de minste gedachten van den trek, die men hun speelde. Want *Alexander*, een doornaaide guit, verborg op zekeren nacht in eene greppe, die omtrent de gemelde fondamenten met water stont, een klein slangetje, in een ganzen ey beslooten; en verklaarde des morgens voor het volk, dat de komst van *Eskulapius* aanstaande was, trekkende met eenen

de gansche menigte ter plaatsē , daar hy het ey in de greppe had doen zinken. Al de werelt stont verbaast , als hy na eenige fratzen het ey voor den dag kreeg , en op 't breeken van den dop het slangetje vertoonde : maar noch meer , als hy , in plaats van dit , na drie of vier dagen dien grooten slang te voorschyn bragt ; niet alleen om den schielyken aanwas , maar ook om het menschelyke hoofd. Want *Alexander* den kop der slangē onder zynen arm verbergende , en ondertusschen het toegestelde hoofd toonende , liet het lichaam met de staart van achteren uisteecken. Men ziet deeze Godheit in de voorschre-ve gedaante op twee Penningen ; en wel zoo , datze duidelyk aanwyzen , hoe deeze Bedrieger de werelt betoovert heeft.

V. De vyfde verhandeling gaat over eenige herffenbeelden van dieren , die , hoewel ze nooit in wezen waren , echter op de Penningen voorkomen. By die gelegenheit ziet men eenige aanmerkingen over den *Sphinx* , de *Syrenen* , den *Cerberus* , *Griffioen*en , den *Fenix* , enz.

VI. Maar in de zesde verhandeling blykt ook de nuttigheit der Penningest in opzichte van de kennisse van verscheide planten , die daar op gedrukt zyn.

VII. Doch inzonderheit zyn de Penningen van een merkelyk gebruik omtrent de Historiën van verscheidene volken en Ryken.

VIII. Ook van geen minder ten aanzien van d'oude Koningen van Asia , Afrika ,
en

van *Julius en Augustus*, 1706. 83
en Europa: 't welk niemand zal tegenspreken.

Wat ze doen omtrent de Historië van Macedonië, wordt nader uitgelegt. D'oudste Penning, dien wy van de Koningen van dat Ryke hebben, draagt het opschrift van *AMYNTAS*, die, volgens de gemeene rekening, de zesde na *Perdikkas* den eersten, en de zevende voor *Alexander den Groeten* zou geweest zyn. Doch men heeft meer Penningen met dat opschrift, waar van de beeldenissen malkanderen niet gelyken, en een' Liefhebber aanleiding geven, om over de verschillende Historiën van Macedonië nader te redeneeren. Op den echten Penning van den ouden *Amyntas* vindt men een' Kreeft, waar door wordt aangewezen, dat hy aan de zee kant geheerscht heeft.

De Penningen van *Filippus* en *Alexander* vertoonen hunne hoofden, of met den hilt van eenen *Lesuwepkop*, (gelyk ook sommige van de voorige Koningen,) of met een' kostelyken bant, of *Lauwerkrans*. 't Eerste zal waarschynelyk geschiedt zyn ter gedachtenisse van *Herkules*, die een' grouzaamen *Leeu* ombracht. Op de zelve ziet men doorgaans slegts hunne naamen: doch somtyts *Β. Α. Φ. Ι.* of *Β. Φ. en Β. Α.* dat is *KONING FILIPPUS, KONING ALEXANDER*, in plaats van *ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ, of ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*. Daar zyn van deeze Vorsten noch verscheidene Penningen: insgelyks van hunne nazaaten. Doch men ziet 'er hier een' uit het Kabinet van den Graave van

Pembrooke, die den Liefhebberen tot noch toe is onbekent geweest: vertoonende aan d'eene zyde, zoo 't schynt, het hoofd van *Arideus*, de broeder, en eerste navolger van Alexander, met het opschrift *FILIPPUS*, (om dat hy met den scepter den naam van zynen vader aannam) en aan d'andere zyde een' Driervoet met een' boog: kennelyk verschillende van den Penning, dien wy zoo even gemeldt hebben.

Maar gelyk de Koningen van Macedonië door een Leeuwenvel op hunne hoofden zich hebben willen doen aanmerken als afzetsels van *Herkules*, zoo hebben *Alexander* en zyne nazaaten, die zulks te gering achtten, op eene andere wyze willen vertoonen, dat zy van *Jupiter Ammon* gesprooten waren. Immers men ziet *Alexander* dikwyls op de Penningen met hoornen; en nademaal uit andere gedenkstukken blykt, dat hy zich een zoon van *Jupiter Ammon* liet noemen, en deeze Heidensche Godheit met hoornen verbeeldt wierdt, moet men nootzaakelyk besluiten, dat de hoornen hem, ten blyke van zyne voorgewende afkomst, gegeven zyn. Doch deeze aanmerkingen zyn niets in opzichte van de Tytrekening in de Historië van Alexanders navolgeren; waar omtrent de Penningen een merkelyk licht geven.

Fraaie bedenkingen kan men ook nemen op de Penningen van de Koningen der Parthen, die, zich van het jok der Macedonieren ontslagen, en vervolgens meester gemaakt hebbende van verscheidene Statendommen

van

van het Ryke van *Selenkus*, met der tyt zoo magtig wierden, dat ze de Romeinen ten naastenby konden evenaaren. Men ziet hen hier verbeeldt met lang dik hair, in eenige strengen of tuiten gescheiden: zulks *Vespasian* buiten twyffel op deeze gewoonte gezien heeft, als hy van een Hair- of Staartstarre, die verschenen was, zeide, dat ze niet hem, maar den gehairden Koning der Parthen raakte. Hun hoofcieraat, dat op alle Penningen niet eveneens is, nu voorby gaande, weet ik hunnen mantel niet beter te vergelyken dan by die van de Pauzen, hebbende achter aan den hals eene verheve spits. Op een' dezer Penningen staat ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΦΙΛΛΑΕΝΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ: dat is: *Penning van den Koning der Koningen Arsaces, Evergetes, Beminnaar der Grieken, den Rechtvaardigen*. Te weten, *Arsaces* was de gemeene naam: *Evergetes* of, gelyk men op andere muntstukken leest, *Epifanes* een toenaam ontleent van de navolgeren van *Alexander*: *Koning der Koningen* een praalnaam van de Koningen der Persen; in wier rechten en gewoonten de Parthische Koningen gevolgt waren: gelyk zy ook deswegen den bynaam van *Rechtvaardigen* gevoert hebben. Immers dat de *Rechtvaardigheid* van *ours* in *Perfië* zeer geacht, en van de Koningen met allen yver behartigt wierdt, is te zien uit de schoolen daar van opgerecht. Onder tusschen moet men weten, dat niet alleen de

Grieken, of Barbaaren, die vry mildt waren in titels te geven, maar ook de Romeinen zelve, gelyk uit *Suetonius* blykt, de Parthische Vorsten *Koningen der Koningen* genaamt hebben. Ook vindenwe, dat de gemelde Vorsten deezen praalnaam, hoewel anders hate-lyk, doorgaans gebruikt hebben in hunne brieven aan de Roomsche Keizeren; en, het geen aanmerkelyk is, dat *Vespasiaan*, als *Dio* getuigt, den brief van den Koning der Parthen, met het opschrift, *De Koning der Koningen Arsaces aan Flavius Vespasiaan*, op de zelve wyze heeft beantwoordt, gevende *Arsaces* zynen aangenomen titel, en zich zelve slegts den naam van *Flavius Vespasianus*. Den titel van *Rechtvaardig* is by andere Vorsten niet aangenomen. Doch van de Koningen der Perfen, en die der Parthen moet niemant zulks vreemt vinden: want het is bekend, dat de Perfen, in wier rechten en gewoonten de Parthen, als gezegt is, gevolgt zyn, van outs zeer gezet waren op de Rechtvaardigheid, en die de voornaamste onder de koninglyke deugden achtten te wezen. 't Is buiten twyffel van dit gebruik onder de Parthen, dat men naderhant op de Grieksche en Latynsche Penningen der Roomsche Keizeren ook gevonden heeft ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ, of JUSTITIA; dat is, *Gerechtigheit*. Op een' der Penningen van *Tigranes*, Koning van Armenië, die zich naderhant aan *Pompejus* overgaf, leest men van gelyken, *Koning der Koningen*; en is die grootfche titel, gelykwe uit *Plutarchus* lceren, van hem aangenomen, na dat hy, zyn

vaderlyk Ryk met de gewesten van Syrië, Fenicië, Cilicië, en meer andere vergroot hebbende, zich niet ontzag Koningen torzylene Lyfwachten te neemen.

Ariarathes, Koning van Kappadocië, maakte vriendschap met de Romeinen, die na zyn affterven door zynen zoone *Ariarathes* vernieuwt wierdt. Men vindt ook noch heden een' Penning met het opschrift, ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΙΑΡΑΘΟΥ ΦΙΛΟΡΩΜΑΙΟΥ; Dat is, *Muntstuk van den Koning Ariarathes, Vrient der Romeinen*. Doch van welk een' *Ariarathes* die Penning is, geeft de Heer *Spanheim* aan het oordeel van anderen. Op de Penningen van *Ariobarzanes* vindt men insgelyks, ΦΙΛΟΡΩΜΑΙΟΥ, *Vrient der Romeinen*. Over die van de Koningen van Pontus, Thracië, Pergamus, Bithynië; als mede over die van de Vorsten van Karië, vallen andere bedenkingen.

Belangende de Koningen, Opperhoofden, en Viervorsten der Jooden; men ziet hier eenige Penningen met den naame van *Herodes*: onder andere een' met een' Druiventros en het byschrift ΗΡΩΔΟΥ aan d'een, en een' Helm met een' Paardestaart, en daar onder het woort ΕΘΝΑΡΧΟΥ, aan d'andere zyde. Of nu deeze Penningen van *Herodes* den eersten, of *Grooten* zyn, schynt zoo klaar niet. Want of wel *Herodes* de Grootte van *M. Antoinis* Viervorst, en naderhant van den Roomschen Raat Koning verklaart is: zoo vindt men toch nergens, dat hy *Ethnarcha*, of

Opperhoofd des Volks is geheeten : een titel nochtans , dien , zoo men weet de Romeinen eerst aan *Hyrkanus* , en toen aan *Archelaus* , den zoone van Herodes , gegeven hebben . Dan mits 'er geen bewys is , dat eenige anderen , onder den naame van *Herodes* , dien gevoert hebben , moet men , naar 't oordeel van den Heere *Spanheim* , den gemelden Penning tot *Herodes den Grooten* brengen : zynde zeer waarfchynelyk , dat hy deezen naam heeft aangenomen , toen *Hyrkanus* van de Parthen gevangen , en hy daar door in Judea het eenige Hooft was .

Na den Penning van Herodes den Grooten , en die van zyne afzetsels , ziet men 'er eenige van d' *Abgaren* , Koningen van Edessa , niet alleen in de wereltlyke , maar ook in kerkelyke gefchiedfchriften bekend . Want wie weet niet , wat 'er gezegt wordt van zekeren brief , die een van die Koningen zou gefchreven hebben aan den Zaligmaker J. Christus . Op alle deeze Penningen leeftmen duidelyk ΑΒΓΑΡΟC , dat is *Abgarus* : zulks het in de boeken van Appiaan , Dio Coccejanus , Herodianus , Eusebius , Prokopius ; insgelyks van Tacitus , Kapitolinus , Spartianus , Aurelius Victor een mislag is , als 'er staat *Augarus* , *Acbarus* , *Aebarus* , *Abbagarus* , of *Agarrus* . De reden nu , waarom op een' deezer Penningen , ten tyde van *Severus* geflagen , de bynaam van ΜΕΓΑΣ , of *den Grooten* , gevonden wordt , is , naar de gedachte van den Heere *Spanheim* , niet zoo zeer , om dat *Severus* deezen Koning , die een Heer van weinig

nig vermogen was , met dien naame heeft willen vereeren tot bespottige van den Koning der Parthen ; maar wel voornamentlyk , om dat deeze Koningen van al de werelt , in den naame van *Abgarus* , die hun allen gemeen was , *Grooten* genaamt wierden : want *Abgarus* is groot , magtig .

Nopende de Penningen der Gottische Koningen , die ten tyde van Keizer *Justiniaan* den zetel des Roomschen Ryks innamen , is niet alleen aanmerkelyk , dat die van *Athalarikus* en zyne nazaaaten op de verkeerde zyde somtyts hebben het afbeeldsel van den gemelden *Justiniaan* , overal met paarlen behangen : maar ook niet zelden dat van de Stadt Rome , met een helm op het hoofd , en het byschrift *Roma invicta* ; of het overwinnelyke *Rome* ; daar het dies tyts van de Gotthen was ingenomen . Doch wat de reden daar van geweest zy , mag een liefhebber gaan naspeuren .

I X. Maar gelyk de Penningen , als de Heer *Spanheim* uitvoerig aanwyft , groot licht geven aan de Historiën der Vorsten en Vorstendommen , zoo ook aan die van de Steden en der zelve Stichter. Men leert hier uit (en *Seguinus* heeft zulks allereerst aangewezen) dat *Patras* , certyts de Hoofstadt van Achaië , in zynen aanvang genaamt wierdt *Aroë* : waar uit dan wederom wordt opgehieldert de textplaats van *Pausanias* , die zegt , dat deeze Stadt eerst *Aroë* , naar den landbou , doch naderhant , by zyne vergroo- ting , *Patras* , naar *Patrens* of *Patraus* , ge- noemt zy . Deezen naam en het afbeeldsel van

Patras, die *Aroë* vergrootte, vindt men insgelijks noch op de Penningen. Dan of men zulks meermaalen ziet, en somtyts met het bywoort ΚΤΙCΤΗC, *Stichter*; gelyk op de stukken van *Pergamus*, ΠΕΡΓΑΜΟC ΚΤΙCΤΗC, *Pergamus de Stichter*, behoeft men juist niet te denken, dat die Penningen gedurende het leven van die Stichteren geslagen zyn, maar van de Burgeren langen tyt na hun affterven, om de gedachtenis van den Stichter hunner Stadt te vereeuwigen: en uit dien hoofde leeft men op sommige Penningen van de Stadt *Nicea* in Bithynië ΔΙΟΝΥCΙΟΤ ΚΤΙCΤΟΤ ΝΙΚΑΙΕΩΝ: waar uit blykt, dat die, naar de gedachten der inwoonderen, van *Bacchus* geslicht was.

Ook moet men weten, dat de wapenen op sommige Bousteden, of *Coloniën*, aanwyzzen, welke de Moedersteden daar van geweest zyn. Derhalven, als men op de Penningen van *Syrakuse* een *Pegasus* ziet, het eigen wapen van de *Korinthen*, blykt daar uit de waarheit van het zeggen by *Theokritus*, dat de Burgers van die Stadt eertyts *Korinthers* waren: even gelyk die van *Megara Atheniensers*; hebbende tot hun wapen een *Nachtuil*. Want de Bousteden bleven by de wapenen, ja ook by de taal, kledinge, gewoonten en plechtigheden hunner Moedersteden: en daarom vindt men ook op hunne Penningen dezelfde Godheden en Heiligdommen.

De Heer *Spanheim* hier op verder handel-

lende van de Hoofsteden der Provinciën, merkt uit de Penningen aan, dat sommige met den bynaame van *grootte en magtige* praalden. Wyders, dat men somtyts van meer dan eene Hoofstadt in eene Provincië gemelt vindt; 't welk ontstaan is uit eenige byzondere gunst van de Roomfche Keizeren; die dan zoodanig eene Provincië verdeelden. Want, om nu maar te spreken van *Judea*, buiten en behalven *Jerufalem*, draagt niet alleen *Cesarea* den naam van Hoofstadt in die Provincië op sommige Penningen, geslagen onder de Keizeren *Alexander Severus*, *Trajanus*, *Decius* en *Hostilianus*: maar ook *Askalon*, op een' Penning van den tyt van *Hadrianus*.

Op de Penningen ziet men ook, welke steden den bynaam van *Heilig* droegen, of den misdadigen ten toevlucht strekten. Ook is het zeker, dat men van dit voorrecht omtrent verscheide steden van Griekenlant en klein Asië niet zoude weten; ten zy deeze Penningen voorhanden waren. Op sommige staat, beneffens den naam der Stadt, alleen de titel van *Heilig*; op andere het woort *Vryplaats*: doch veele hebben het beide, gelijk $\text{ΑΠΑΜΕΙΑΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ}$, dat is: *Penning van de Heilige en onschendbaare Vryplaats Apamea*. Te weten, de Heidensche Paapen hadden al van outs, tot luister van hunnen groldienst, zich de vryheit aangematigt; niet alleen, om iemand, die by ongeluk een manslag begaan hadde, maar ook openbaare guiten en schelmen in de Tempe-

pelen, Boffchen, Galleryen, en andere plaatsfen, die hunne Goden gewydt waren, tegen het vervolg van den Rechter, of de gramschap der beledigden te herbergen. Doch hier meê niet te vreden, wisten zy by verloop van tyt, om hunne byzondere inzichten, de wereltlyke magten zoo verre te winnen, dat niet alleen de Tempelen, Boffchen, en wat dies meer is; maar ook d'omleggende plaatsfen ('t zy dan de halve, of de heele Stadt) voor heilig en onschendbaar verklaart wierden *. Dan dewyl men alle Tempelen en gewyde plaatsfen dat voorrecht niet heeft ingewilligt, is het licht te begrypen, dat de Steden wier Penningen haare Heiligheit en Vryheit vertoonen, Tempelen, Altaaren, Galleryen, of dergelyke zaaken hadden, die van wegen den Godtsdienst, daar gepleegt, zeer beroemt waren.

Edoch de Heer *Seldenus* was van gedachte, dat deeze Steden juist geene Heilige Vryplaatsfen genaamt wierden, om dat allerlei geboeft derwaarts een' vryen toevlucht hadde; maar om dat men niemant, die den nabuuren beledigt hadde, daar uit konde opeifchen. Maar noch eene andere reden zou men van deeze benaminge kunnen geven uit *Polybius*: namelyk, dat deeze Steden, in

* Hier uit ontftonden van tyt tot tyt zoo veelle zwarigheden, dat *Tiberius* sommige deezer Vryplaatsfen geheel en al affchaftte, en andere merkelyk bepaalde.

tyden van oorlog niet mogten geplondert worden.

By de Schryvers vindt men byna geen gewag van de Steden, die het *Jus Naavaexidos* hadden. Nochtans ziet men Penningen, waar op dit Grieksche woort voorkomt: en de Heer *Spanheim* tracht aan te wyzen, dat daar uit te zien is, welke Steden het bewint over de Zeemagt hadden.

De Penningen, waar op *Archontos* staat, geven aanleiding, om uit te vorschen, wat *Archon* in 't gemeen, en wel in 't byzonder op de muntstukken van de Steden van Griekenlant, aanwyft.

Men vindt 'er sommige, in Griekenlant gemaakt, waar op gelezen wordt $\Sigma\Phi\text{I}\Sigma$, *Sophista*. Deeze naam wierdt gegeven aan alle lieden van letteroeffeninge; doch wel inzonderheit aan de Redenaaren. En gemerkt deeze van wegen de Steden wel gezonden wierden, of aan den Roomschen Keizer, of aan den Raat, als menschen, die een verzoek fierlyk en smaakelyk wisten voor te doen, en daar door veelyts hun oogmerk bequamen, geraakten zy met der tyt aan 't roer der regeeringe, ja tot de hoogste waardigheden: zonder echter den naam van *Sophisten*, die door hunne ampten ook verheerlykt wierdt, te verwerpen.

Aan het einde van dit stuk zyn vier bladwyzers. Het eerste vervat de naamen der Schryveren, die van den Heere *Spanheim* worden aangetrokken: het tweede die van de Koningen en andere doorluchtige perfoonaad-

naadjē, wier Penningen hier voorkomen: het derde eenige Hebreusche, Samaritaansche, Chaldeeſche en Arabiſche woorden, die nader verklaart ſtaan: en eindelyk het vierde de voornaamſte zaaken, van welke geſproken wordt.

VII. HOOFDSTUK.

JOANNIS MARKII BIBLICÆ EXERCITATIONES ad quinquaginta Selecta Loca Veteris & Novi Testamenti, &c. Accedit Oratio in Obitum Clar. Viri Jac. Triglandii.

Dat is:

BYBELSCHE OEFFENINGEN over vyftig uitgeleze Plaatzē, zoo van het O. als N. Testament, door JOAN MARK: waar by gevoegt is een Vertoog over het aſterven van Jak. Triglandius. i' Amsterdam by Gerard Borſtius in 4. twee ſtukken. i' Zamen groot 147 bladen.

MEn ziet hier wederom een harſſenvrucht van den geleerden Heere Mark, die meermaalen in de Boekzaale met lof gemelt is. Het eerste van deeze twee deelen beſtaant in

in 25 verhandelingen, enkel en alleen over deze en geene moeilyke textplaatfen van het Oude Testament; en wel voornamelyk over den rang der kinderen van Noach: over het jaar der geboorte van Abram: over de veranderinge van zynen naame: over de Wolk-en Vier-kolom, en meer andere wonderen, in de woestyne voorgevallen.

Over den rang, in welken de kinderen van Noach malkanderen gevolgt zyn, is onder de Geleerden een merkelyk verschil. Veelen hebben van outs al gemeent, dat eerst Sem, toen Cham, en daar na Jafet gebooren is; niet alleen, om dat ze *Gen. v, 32. vi, 10. vii, 13. ix, 18. x, 1. i Kron. i, 4.* in dien rang voorkomen; maar ook, om dat Noach, na den vloek van Cham, eerst Sem, als den eerstgeboornen, en toen Jafet gezegent heeft. Anderen daarentegen, of zy met deze wel toestaan, dat Sem d'outste is, willen nochtans Jafet gestelt hebben voor Cham. De reden is, om dat 'er *Gen. x, 21.* staat. *Sem is de vader van alle de zoonen van Heber, broeder van Jafet den grootsten*, dat is, gelyk het van de maesten wordt uitgelegt, *den outsten*: te weten van de twee broederen die Sem hadde. Dit bewys gaat by den Heere Mark door, en wel zoo veel te meer, om dat Cham in het voorgaande Hooftstuk Noachs kleinste, dat is, jongste zoon genaamt wordt. Want in den naame van kleinste in Cham, of van grootste in Jafet eene vergelyking van waardigheit te willen zoeken, is zyns oordeels van den weg. Alleen kan hy
niet

niet goet vinden, dat Sem onder zou geweest zyn dan Jafet : om dat *Arfachfad*, de zoon van Sem, dan twee jaaren te laat komt. Want Noach telde 500 jaaren, toen hy zynen eersten zoon won, *Gen. v, 32*: hondert jaaren daar na quam de Zondvloed, *Gen. VII, 6*: twee jaaren na de Zondvloed quam *Arfachfad*, *Gen. XI, 10*: en echter was Sem maar een man van hondert jaaren, als *Arfachfad* gebooren wierdt. Overzulks zal men uit de gemelde jextplaats *Gen. x, 21*, niet alleen moeten besluiten, dat Jafet ouder was dan Cham, maar ook ouder dan Sem. 't Helpt niet, dat Sem in verscheide passagien eerst, Cham in het midden, en Jafet laatst genoemd wordt; want zulks geschiedt niet altyt. Ook kan Sem wel gezegent zyn voor Jafet om byzondere redenen; en in allen gevalle had de zegening van Jafet in de zegeninge van Sem haaren grontslag. Jafet is derhalven ouder dan Sem, en Sem wederom ouder dan Cham, die de kleinste genaamt wordt.

In 't Bock der Scheppinge * leeftmen: *Therah was 70 jaaren, ende gewan Abram, Nabor en Haran.* Ondertusschen staat'er †: *De dagen van Therah waren 205 jaaren, ende by stierf te Haran. Godt nu hadde gezegt tot Abram: gaat uit nu lant, en uit uws vaders huis. Ende Abram toog heenen, ende was 75 jaaren out, toen by uit Haran ging ‡.* Waar uit by den eersten opslag nootzaakelyk schynt

* *H. XI, 26.* † *Gen. XI, 32.* ‡ *Gen. XII, 4*

ſchynt te volgen ; of dat Abrams vertrek uit Haran 60 jaaren voor den doot van Therah is voorgevallen , en overzulks in het verhaal van dien uittocht eene wederopneming * is ; of dat de Hebreeuſche text en alle de overzettingen in deeze Hiftorië ergens bedorven zyn. Het eerſte is, om den ſamenhang , en de woorden van *Stefanus* †, niet waarſchynelyk ; en het laaſte van verren uitzichte. Om deeze zwaarigheid dan op te loffen , zyn 'er verſcheidene middelen bedacht : doch, naar 't oordeel van den Heere *Mark*, moet men ſlegts ſtellen ; dat Therah 70 jaaren out was, toen hy kinderen begon te winnen ‡ ; en dat Abram voor Nahor en Haran genoemt wordt , of ter oorzaake van zyne waardigheid , of om dat Mozes de hiftori in hem vervolgt. Immers , dat de perſoonen niet altyt in rang ſtaan naar hunne jaaren , blykt niet alleen uit de textplaatſen van Sem , Cham ende Jafet ; maar ook uit 1 *Kron.* I, 28. daar *Izaak* voor *Iſmaël* ; uit *Gen.* xviii, 5. daar *Jakob* voor *Ezan* : en uit *Exod.* vii, 6, 7. daar *Mozes* voor *Aäron* genoemt wordt. Ook ſtaat te letten , dat de dochters van *Loth* , die de zoon van Haran was , en van Abram zyn Broeder genaamt is , haaren vader als een out man aanmerkten , toen *Izaak* gebooren wierdt. Waar uit onwederspreekelyk

G blykt,

* *Recapitulatio* of *Hysterologia.* † *Hand.* vii, 4.
 ‡ Dit is ook het gevoelen van *Augustyn* ,
queſt. 25 in *Gen.*

blykt , dat Loth ten naaften by zoo out was als Abram ; en by gevolge Abram veel jonger dan Haran.

Nopende de naam אַבְרָם , *Abram* : hoewel de Heer *Mark* met *Hieronymus* oordeelt, dat hy moet afgeleit worden van אב , *Vader*, en רם , *verheven*, wil hy dien echter niet vertaalt hebben *verheven Vader*, maar *Vader van den Verhevenen* * : niet juist, om dat men uit deeze vier letteren [אַבְרָם] kan maaken AB , BEN , RUAH , MASSCHIAH ; *Vader*, *Zoon*, *Geest*, *Messias* : maar , om dat d'uitkomst getoont heeft , dat 'er zoo veel het vleesch aangaat , een zeer verheven Vorst , de Zaligmaker der werelt , uit hem gesproten is. Deeze naam אַבְרָם , [*Abram*] als wy weten , wierdt naderhant , met byvoeginge van eene eenige letter ה , verandert in אַבְרָהָם [*Abraham*]. Doch de Heer *Mark* wil in d'ontbindinge van dien naame de laatste letter ם niet gebracht hebben tot de ך , maar tot de ה ; en geloof , dat de ם , in den voorigen naame tot de ך behoorende , om de welluidendheit is uitgelaaten : zynde dan wyders הם twee wortelletteren van המון , *veelheit*. Ende gemerkt de ך van het woort רם , *verheven*, gebleven is , zegt אַבְרָהָם , *Abraham*, in zyne volle kracht niet alleen een' *Vader van veelen* ; maar een' *Vader van veele verhevenen*.

In

* *Putat scilicet Vir Cl. אַבְרָם מִן אַבּ habere formam constructam , ut אַבְרָם מִן אַבּ Pater pacis & similibus.*

In het boek der Uittocht [*Exod. XIII, 21.*] staat: *De Heer ging voor het aangezichte van Israël, des daags in eene wolkkolomme, en des nachts in eene vuurkolomme.* De vraag is, of de wolkkolom eene andere geweest zy als de vuurkolom. De geleerde Schryver meent, neen: om dat in het veertiende Hoofdstuk gesproken wordt van de kolomme des vuurs en der wolke, in 't eenvoudige getal; zynde, namelyk, deeze wolkkolom des daags maar van een ander gebruik, als des nachts. In 't algemeen diende zy tot een teken der goddelyke tegenwoordigheid, en om te weten, wanneer het volk rusten, of reizen zoude. Maar des daags strekte zy den Israëlit en daarenboven voor een deksel, zoo tegen den vyant, als het steeken der zonne: en des nachts tot een licht.

De Heer *Mark* verklaart dit breder, en laat zich vervolgens hooren over haare gedaante: mitsgaders, hoe het volk kan gezegt worden daar onder geweest te zyn; als een Doopeling onder het water.

Hoewel *Kl. Salmasius* met sommige Geleerden juist niet vast stelt, dat God de kinderen van Israël in de woestyne gespyft heeft * met het gemeene *Man*; dat in het Oosten wel bekend was: zoo meent hy echter, dat zy deeze gaave, om de gelykheit daar naar genaamt hebben. Doch de Heer *Mark* geloof niet, dat het natuurlyke Man den Israëlit en in de woestyne zoo bekend is geweest,

* *Exod. XVI, 13* ... 32.

dat zy den eigentlyken naam daar van geweten hebben: en wil derhalven, dat מן, *Man*, by verkorting, om de volgende ה in *Man hu*, zoo veel is als מנה *Manah* of *Mannab*; 't welk eene gaave, of toegelegt deel betekent: zulks d'Israëlitien niet wetende, hoe zy eene zaak, die hun tot dien tyt onbekent was, best zouden noemen, slegts gezegt hebben *MAN HU*, *dit is eene gaave*. Dan het zy hier mede, zoo het wil; immers het volk wist niet wat het was. En geen wonder. Want deeze spys verschilde van het gewoonelyke *Man*, niet alleen in deeze of geene bovennatuurlyke toevallen; by voorbeeld, dat het alle dagen, en het gansche jaar door in zulk eene menigte viel, dat eenige hondert duizenden van menschen daar mede konden gevoedt worden: maar ook in de hoedanigheden. Want waarom zou Mozes zoo naaukeurig zyn in 't beschryven van de verwe, smaak, en gedaante eener zaake, die bekend was? Voeg hier by, dat dit *Man* alleen gezien is in de woestyne, daar het natuurlyke op verscheide plaatsen valt; en, 't geen aanmerkelyk is, naar 't zeggen van *Aben Ezra*, thans in de woestyne van Arabië niet gevonden wordt. Ik zwyge nu, hoe d'Israëlitien dit *Man* konden maalen, 't welk van 't natuurlyke *Man*, hoe droog ook, als zynde van eene klevende substantië, niet te wachten is.

Buiten en behalven deeze, vint men hier noch andere oeffeningen over eenige tekstplaatzen uit de vyf boeken van Mozes. Dus spreekt

spreekt hy over de woorden van Godt tot Kain *. Wyders over het zeggen van Abram, dat Sara zyne zuster was † : 't welk van hem eenigzins verschoont , maar geenzins geprezen wordt. Insgelyks over de goddelyke belofte aan Abram , dat zyn zaat zou worden, als de sterren aan den hemel ‡. Daarenboven over *Gen. xv, 15. Exod. xv, 22... 25. xvi, 12, 13. xvii, 1... 7. Num. xxi, 16, 17, 18.* en kortelyk , mits zulks by andere gelegenheden alreede geschiedt was , over *Deut. xxx, 5.*

Doch hier nevens gaan ook vier beknopte verklaringen over den tweeden , achtsten , zestienden , en achtenzestigsten Psalm. Vervolgens noch twee Oeffeningen over het tiende vers van den LXXII^{ten} , en over het derde van den x^{sten} Psalm.

Verder ziet men in dit stuk ontbonden de woorden van Salomon § : *Weest niet al te rechtvaardig, of al te wys: want waarom zoudt gy verwoesting over u brengen? Weest niet al te godloos, of al te dwaas: waarom zoudt gy sterven buiten uwen tyt.* Sommigen ('t is waar) hebben willen vast stellen ; dat Salomon hier aanwyst , niet wat iemand doen moet , maar wat de werelt en het vleesch raaden , om verscheidene ongemakken voor te komen. Doch de Heer *Mark* gelooft , dat de text een verbod behelst tegen d'onmatigheit , zoo omtrent

G 3

het

* *Gen. iv, 7.* † *Gen. xii, 11, 12, 13.*

‡ *Gen. xv, 5.* § *Eccles. vii, 16, 17.*

het eene als andere. Maar hoe, mogt iemand zeggen, kan men vermaant worden niet al te rechtvaardig, of al te godloos te wezen? Want hoe rechtvaardiger, hoe beter; en de godloosheit kan in geenen deele toegestaan worden. De Heer *Mark* antwoordt, dat een mensch te rechtvaardig en te wys, insgelyks te onrechtvaardig en te godloos kan wezen in zyne gedachten; en door het eerste zynen Schepper vertoornen, en door het laatste in wanhoop vervallen. Men zou ook kunnen stellen, dat de vermaaning van Salomon most gebracht worden tot de geenen, die eene gerechtigheit zoeken, of zich zelve eene ongerechtigheit toeschryven in het geene van Godt niet geboden of verboden is. En dus zou deeze text tegenwoordig kunnen dienen tegen de Pausgezinden, gelyk ze eertyts te pas quam tegen de Jooden.

Belangende de woorden van den gemelden Salomon *: [*Werpt uw broot op het water: want gy zult het vinden na veele dagen*, of, gelyk anderen den gronttext vertaalen, *in veele dagen*:] yder stelt vast, dat de menschen daar in vermaant worden milddadig te zyn omtrent de behoefstigen; uit aanmerkinge, namelyk, van een rykelyk loon, deswegen te wachten. Nochtans is 'er een groot verschil, hoe men deeze woorden tot het oogmerk van Salomon brengen zal. Sommigen willen het grontwoort והל, *broot*, hier genomen hebben voor *graan*;

* *Eccles. XI, I.*

en *by*, op, voor *by*, of *benefens*: gelyk *Jes. xxxii*, 28. Zulks Israëls Koning hier een ygelyk zoude vermaanen te doen, als de geenen, die, om een' rykelyken oogst, hun graan zaaien omtrent de wateren, daar het lant zappig is. Anderen meenen, dat hier een zinspeeling zy op de Kooplieden, die hun broot (versta dan *graan*, of in 't algemeen hunne middelen, waar van ze leven moeten) over zee naar vreemde gewesten zenden, om het naderhant dubbel, of tien dubbel betaalt te zien. Maar de Heer *Mark*, die nergens vindt, dat de koophandel op het geven van almoesfen gepast wordt, (misschien om dat de winst uit den koophandel gansch onzeker is,) oordeelt voor het naaste, dat men het Water, of, gelyk in den grontext staat, de Wateren, hier oneigentlyk moet nemen: te weten, voor d'armen, die een ryke verplicht is te spyzen. Want d'armen zyn, ter oorzaake van hunne veelheit, omzwerfinge, en verachtinge niet alleen als wateren: maar daarenboven maakt hunne nootdrufigheit, dat ze, als in eenen vloet van wateren, en eene menigte van traanen byna verftikt worden. Wil men nu de volgende woorden, *ברב הימים*, vertaalen *na veele dagen*, of *in veele dagen*, het zal meest op een uitkomen. Want schoon men het loon der weldaadigheit ('t geen toch somtyts gebeurt) juist niet aanstonts deelachtig wordt, zal het echter eenmaal komen, en komende blyven duuren: zoo niet in dit, ten minsten in 't toekomende leven.

Hier op wordt in eene oeffeninge over *Jes. VIII*, 20. verklaart , in hoe verre de Jooden gebonden waren aan de Wet en het Getuigenisse. Wyders in eene andere , over *Jes. XIV*, 13. of de berg Zion gelegen was in het zuider-, of in het noorderdeel van Jeruzalem. En eindelyk , over *Jes. XV*, 1. wat *Godts Raat van verre* zy. Het tweede stuk zal ik spaaren.

VIII. HOOFDSTUK.

Of de Mensch eene rechtopgaande gestalte heeft.

IN de Voorrede is gezegt , dat ik my voortaan niet altyt meende te houden aan nieuwe boeken; zoo, om dat 'er tegenwoordig niet veel van belang uitkomt , als wel voornamelyk , om dat de meeste Leezers der Boekzaale van alle uittrekselen juist niet gediend zyn. Maar sommigen hebben geoordeelt , dat het ruim zoo smaakelyk zoude wezen , in plaatsē van het gansche beloop van oude boeken , die de Heeren *Rabus* en *Sewel* noch niet mogten uitgetrokken hebben , voor te dragen , daar uit slegts eenige byzonderheden te lichten , ende met myne eige waarnemingen , daar het pas gaf , te verryken.

Ik leeze dan by *Ovidius* , daar hy van de *Scheppinge van den mensch* spreekt :

Pro-

*Pronaque cum spectent animalia cetera
 terram ,
 Os homini sublime dedit , caelumque tue-
 ri
 Jussit , & erectos ad sidera tollere vultus.*

Dat is: Godt heeft den Mensch, daar de rest der dieren bukkende nederwaarts ziet, eene rechtopgaande gestalte gegeven, om den Hemel te beschouwen. Maar de Heer *Thomas Brown*, wiens werken, door *W. Séwel* ver- taalt, in het jaar 1688 hier by *Sr. Wolters* zyn uitgegeven, zegt, dat het eerste deel van deeze stelling kan waarachtig zyn; in zoo verre, als de ruggegraat en de dyen van den mensch in rechte lynen staan: 't welk zelfs in de Kikvorschen, schoon uitgerekt en zwem- mende, niet gevonden wordt: zynde dit ook de reden, dat de mensch alleen kan gezegt worden te zitten; indien men, namelyk, iemand stelt te zitten, als zyn bovenlyf rust op de heupen: mits, de gestalte dan regel- matig zynde, de dyen leggen tegen over den ruggegraat, en de schenkels tegen over de dyen. Want schoon andere dieren, als Hon- den, Katten, Leeuwen, schynen te zitten; nochtans maaken zy met hunne dyen scher- pe hoeken naar den ruggegraat, en scherpe hoeken met de schenkelen naar de dyen.

Doch de rechtopgaande gestalte in't alge- meen genomen, gelyk ze van *Ovidius* gestelt wordt tegen de bukkende in andere dieren, dragende hunne buiken, of het deel tegen

over het ruggebeen, recht nederwaarts, heeft men, zegt de Schryver, reden, om aan de waarheit van zyn zeggen te twyffelen. Want of men wel in Slangen en Hagediffen eene vooroverbukkende gestalte mag erkennen, nochtans zegt *Galenus*, dat Paarden, Offen, Kameelen, enz. ten deele recht opgaan: 't welk noch veel meer waarachtig is in Vogelen, die hun hoofd en borst in 't voortgaan opheffen, en in 't vliegen voorover buigen. En zoo het waar is, 't geen men van den Magellaanschen Gans zegt, dat hy met zyn buik en borst een recht opgaande lyn maakt, zal hy met den mensche in zyne gestalte overeenkomen.

Wat nu aangaat het einde van deeze recht opgaande gestalte in den mensche, die hem, naar 't zeggen van *Ovidius* zou gegeven zyn, om opwaarts naar den Hemel te zien, 't is daar mede insgelyks zoo klaar niet; en van *Galenus* verworpen. Immers deeze zegt in zyn derde boek van 't Gebruik der Deelen, dat de mensch overendt gaat, om dat hy geschapen is met handen, en daar mede alle konsten moet oeffenen; 't welk hy in eene andere gestalte, als daar nader wordt aangewezen, niet zoude kunnen doen. En is deeze reden van *Galenus* zoo veel te waarschynelyker dan die van *Ovidius*, om dat de mensch den hemel op verre na zoo wel niet kan beschouwen als de vogelen; mits zyn opperste ooglit veel grooter is dan het onderste: 't welk de geleerde *Plempius* (hoewel myns oordeels zeer onstichtelyk) deed' zeggen,

gen, dat zoo hem het bewint omtrent d'oogleden gegeven was, hy die gansch anders zoude gemaakt hebben.

De grontoorzaak van dit gevoelen was een letterlyk begrip van zekere oneigentlyke verklarings van *Plato*, gelyk *Galenus* met de volgende woorden aanwyft: *Dat de mensch eene rechttopgaande gestalte zoude hebben, om den hemel te beschouwen, is een gevoelen, dat men verschoonen kan in de geenen, die den Visch Uranoscopus* nooit gezien hebben. Want in dit schepsel zyn d'oogen zoodanig geplaatst, dat het regelrecht naar den hemel ziet: 't welk de mensch niet doen kan, ten zy hy zyn hoofd achterover buige: in welken gevalle andere dieren daar toe zoo bequaam zyn als hy, en de vogelen noch veel bequaamer. Derhalven, als Plato zeide, dat de mensch alleen in staat is, om naar den hemel te zien, heeft hy niets anders willen aanwyzen, dan dat de mensch, als een redenmagtig schepsel, alleen bequaam was, om zyne gedachten opwaarts te zenden, en Godts wonderen in de hoogte met het ooge des verstants te bespiegelen.*

Hoewel nu *Galenus* in de gemelde tekstplaats slegts gewag maakt van een' byzonderen Visch; zoo zyn'er echter noch andere, als *Pladdys*, of zulke, wier graaten aan de zyden uitsteeken als een kam. Want deeze, zich ter slaap begevende, rusten op de blanke zyde, en d'oogen aan d'andere kant zien

op-

* Zoo genaamt, om dat hy recht opwaarts naar den hemel ziet.

opwaarts naar den hemel. En wat aangaat de Vogelen , zy beuren doorgaans het hoofd op als een mensch , en hebben zoo veel belet niet van het opper ooglit. Ja veele , die lange halzen hebben , en de hoofden achterwaarts dragen , zien veel meer van den hemel , en schynen boven den middellyn te kyken. Alzoo zyn'er ook veele viervoetige dieren , die , schoon zy eenigzins voorover gaan , evenwel niet meer naar beneden zien dan wy. De gestalte van een Kikvorfch met het hoofd boven water , overtreft deeze : want daar in schynt hy een grooter gedeelte van den hemel te beschouwen , ja zelfs het punt , dat boven hem is , te zien.

IX. HOOFDSTUK.

Van de zwartigheid der Mooren.

DEwyl ik thans bezig ben met werk van den gemelden Heere *Brown* te doorbladeren , dunkt my niet vreemt hier iets by te zetten uit zyne aanmerkingen wegens de *zwartigheid der Mooren*.

Dat deeze zwartigheid zou ontstaan zyn uit de hitte der Zonne , als d'Ouden meest alle geloofd hebben , en *Aristoteles* schynt aan te wyzen in de vraag : waarom de Zon het wasch wit , en den huid zwart maakt? wordt van *Aristobulus* , een zeer out Lantbeschryver , t'eenemaal verworpen , en by veelevan

de

de hedendaagsche Schryveren in twyffel getrokken. En zeker, daar zyn redenen genoeg, die, zoo ze deeze stelling niet geheel en al omver stooten, ten minsten op losse schroeven zetten.

Want vooreerst, veelen, die dit gevoelen voorstaan, zeggen, dat de Rivier *Senaga* de Mooren scheidt: zulks zy aan de zuitzyde zwart, en aan d'andere slegts deluwe zyn. 't Welk inderdaat niet wezen kan, zoo hunne zwartigheid ontstaan is uit de hitte der Zonne.

Ten anderen; indien deeze oorzaak al wordt vastgesteld (gelyk ze waarschynelyk daar door vry wat gestyft wordt,) zoo zal men toch geen gront vinden tot nederlegginge van het geschil omtrent andere dieren. Want die zegt, dat de hitte der Zonne de menschen zwart maakt, geeft geene reden, waarom Leeuwen, Olifanten, Kameelen, Tygers, Zwaanen, Vogelstruiffen in die gewelten de zelfde verw hebben als in andere.

Ten derden: indien de hitte der Zonne deeze zwartigheid alleen veroorzaakte, zoo zou de verhuizing van deeze menschen eerlang eenige verandering baaren; 't welk aan de Mooren, hoewel in koude landen gebracht, niet beseurt wordt. Want zelfs hunne kinderen blyven zwart, ten zy zy zich vermengen met anderen, en dan kan het in het vierde of vyfde lit noch merkelyk gezien worden.

Ten vierden: indien de hitte der Zonne d'een-

d'eenige oorzaak deezer zwartigheid is , zoo schynt nootzaakelyk te moeten volgen , dat alle volken , die onder de zelfde hoogte woenen , en de straalen der Zonne eveneens gevoelen , zwart moeten wezen ; 't geen' d'ondervinding evenwel anders leert. Want de inwoonders van Asië , die onder de zelfde hoogte woenen , als de Mooren van Ethiopie , hebben nochtans eene gansch andere verw , en vertoonen zich als de volken van *Kamboia* en *Java*.

Ondertuffchen zyn die van Amerika , schoon beide de Zonkeerkringen onderworpen , omtrent of onder een' van de twee niet zwart : noch tegen het Zuiden in *Brasilie* , *Chili* , of *Peru* : noch ook tegen het Noorden , in *Hispaniola* , *Kastilie* , of *del Oro*. Want , alhoewel 'er in verscheident gewesten van Amerika zeer veele Mooren zyn , nochtans zyn ze alle daar eertyts gebragt van de Spanjaarden.

Maar ten vyfden kan niet besloten worden , dat de zwartigheid deezer menschen spruit uit de gemeenschap , die zy met de Zonne hebben : om dat ze zelfs in Afrika onder den Zuiderlyken Keerkring wel geheel zwart : maar onder den Noorderlyken niet zwart zyn. Hier op te zeggen , dat de Zon eene grooter hitte geeft in den eersten dan in den laatsten kring , om dat zy in het teken van *Capricornus* nader aan d'aarde komt dan in *Cancer* , kan de zwaarigheid niet wegnemen. Want de Zon doet zynen loop alzoo na aan d'aarde in Amerika , waar van d'inwoonders nochtans de zelfde kracht niet gewaar worden.

Ten

Ten zesden, (en 't geen zeer aanmerkelijk is,) zyn 'er Zwartén in Afrika voorby den Zuiderkeerkring, en sommige zoo verre van daar gelegen, dat, na de lantbeschryving, de luchtstreek daar vry gemaatigt is: te weten aan het hoofd van goede Hoop*, 36 graden van de Zuiderhoogte; daar in de zelfde hoogte d'inwoonders van Amerika schoon zyn; en die van Europa, in Kandië, Siciliën, en sommige gewesten van Spanje zelfs den naam van deluwe niet konnen draagen.

Eindelyk, te willen zeggen, dat d'Afrikaanen meer van de Zonne verbrandt zyn, om dat het lant zoo droog is en gansch weinig waters heeft; doet niets ter zaake: mits de gewesten, van Zwartén bewoont, zulk eene schaarsheit van water niet hebben, als men zich inbeeldt. Want aan d'andere zyde van de bergen van de Maan, in die groote streek, *Zanzibar* genaamt, vindt men de geweldige rivieren van *Suama* en *Spirito Santo*: aan deezé zyde de groote rivier *Zaire*, mitsgaders den *Nyl* en den *Niger*; die niet alleen de lucht maatigen door hunne opryzende dampen, maar ook het lant door eenen jaarlykschen overloop van wateren bevochtigen: daar ondertusschen d'inwoonders van *Lybië*, een lant zoo woest, droog en zandig, dat de reizigers, naar 't verhaal van *Leo*, genootzaakt zyn water mede te voeren, niet voor Zwartén getelt worden, en,

naar

* *Cabo de Bona Esperanza.*

naar 't zeggen van *Ptolemæus*, slegts *Leuco-Ethiopes*, dat is, deluachtige Mooren zyn.

D'oorzaak van dit gevoelen is mogelyk geweest de schynbaare zwartigheid door hitte, vuur en rook voortgebracht: doch wel voornamelyk de meening, die men eertyts gehad heeft van de hitte der Zonne in de verzengde luchtstreeke*: daar wy tegenwoordig weten, dat veelen in die luchtstreeke niet zwart worden.

Zynde derhalven gansch niet waarfchynelyk, dat de Zon deeze zwartigheid veroorzaakt, blyft het als noch een raadsel, hoe en wanneer deeze verw ontstaan zy. Zulks ront uit en op vaste gronden te verklaaren, is niet wel doenelyk. Alleen kan men zeggen, waar uit zulks zoude kunnen ontstaan zyn.

Aristobulus meende, dat de zwartigheid in de Mooren eerst veroorzaakt was door het drinken van eenig water: gelyk *Aristoteles*, *Strabo* en *Plinius* verhaalen van twee Fonteynen in Beotië, van welke d'eene de Schaapen wit, d'andere zwart maakte; en van 't water Syberia, waar door de huid der menschen merkelyk verandert, en hun hair zwart en gekrult wierdt.

Men mag ook in bedenken nemen, of deeze zwartigheid in den aanvang niet veroorzaakt zy, als de plekken in Jacobs vee: te weten, door eene sterke inbeeldinge. Want dus leeft men by *Hippokrates*, dat zekere
vrou,

* *Zona Torrida.*

vrou, die eene schildery sterk aanzag, van eene Zwartin beviel; en in de historië van Heliodorus van zekere Koninginne der Mooren, die, door het aanschouwen van Andromedaas beelt, een blank kint ter werelt bracht. En dus zou het kunnen wezen, dat deeze zwartigheid ook eerst ontstaan was uit inbeeldinge, die, na dat ze eenmaal het zaat bevrucht, en vervolgens eenige medewerkende oorzaken aangetroffen hadde, door de luchtstreeke is in stant gehouden. Immers op deeze wyze zyn, naar 't oordeel van *Plotinus*, de witte Paauwen eerst in de werelt gekomen; gelyk 'er ook niet weinige zyn, die vaststellen, dat de Havikken, Kiekedieven, en Beeren, in de Noortsche landen, door het beschouwen van de sneeu wit worden.

De gemaakte Zwartten krygen deeze gedaante, om dat ze hunne lichaamen met spek, of andere vettigheid smeeren, en dan door de Zonne laten droogen. Van de Geneefche Mooren is aangemerkt, dat zy hunnen hüt dikwyls met vet en olye bestryken, tegen des zelfs verdrietelyke droogte, door de hitte veroorzaakt. En of dit gebruik in 't begin niet al vry wat tot deeze zwartigheid gedaan heeft, staat insgelyks t'overweegen.

Edoch het gaat hier mede, gelyk met veele andere zaaken, die, mits men in de historiën van haare eerste beginselen geen behoorlyk verhaal vindt, voor de nakomelingen zeer bezwaarlyk zyn op te lossen. Want wie zal kunnen zeggen, waarom som-

H mige

mige Vossen, Eekhoorns en Leeuwenzwart zyn; waarom de Kameelen van Bactria twee, en die van Arabië slegts eenen bocchel hebben: hoe d'Indiaansche Haazen aan lange staarten komen, en wat dies meer is. Nochtans is het zeker, dat deeze veranderingen rusten op bestendige gronden, die altyt kunnen duuren.

Daar is noch eene andere reden, nopende de zwartigheid der Mooren. Te weten, sommigen willen, dat zy een gevolg is van den vloek over *Cham* uitgesproken. Doch zonder nu te zeggen, hoe men deezen vloek in't algemeen op alle zyne nazaaten passende, een veel grooter gedeelte van het aartryk zou zwart maaken, dan ooit daar voor gehouden is: namelyk, niet alleen de Mooren en gewaande zoonen van *Chus*; maar ook het volk van Egypten, Arabiën, Assyrien, en Chaldea; zoo moet men weten, dat de vloek, waar van de Schrift melt, niet was uitgesproken over *Cham*, maar over *Kanaän*, zynen jongsten zoone. Doch indien wy nu den vloek van *Kanaän* over alle zyne nazaaten willen uitstrekken, zoo brengen wy ook de Sidoniers en de volken van het beloofde lant onder deeze verwe. Want uit *Kanaän* waren gesproten de Kanaäniten, Jebuziten, Gergeziten en Hetithen.

Daarenboven, om alle twyffeling weg te nemen, wordt in den text gezegt, waar in de vloek over *Kanaän* bestaan zoude: te weten, niet in eenen zwarten huid; maar daar in, dat hy zyne broederen dienen zoude:

de : 't welk aan zyne nazaaten vervult is ,
toen Kanaän door d'Israëlitien , kinderen van
Sem, vermeestert wierdt ; zonder dat Cham,
of iemant zyner andere zoonen in deezen
vloek deel hadde : want de nakomelingen
van Chus wierden magtige Monarchen.

En doch , wat steekt 'er in eene zwarte
verwe , om een vloek te wezen ? Is ze lelyk ?
Hoe komt dan , dat de Zwarten den Duivel
en andere yffelyke voorwerpen wit maaken ?
Immers de meest geachte Schryvers stellen ,
dat de schoonheit bestaat in eene gevoegelyke
evenredenheit van het geheel tot de deelen ,
en van de deelen onder malkanderen ; zon-
der van de verwe eens te spreken. Behal-
ven ; dat men dan noch verschillen zal in de
bevattinge van die evenredenheit. Want yder
oordeelt ; dat iets wel staat 't geen hy gewoon
is , of met zyne inbeeldinge overeenkomt.
Dus oordeelt een Moor , dat een platte ;
een Persiaan , dat een Haviks neus best staat ;
en ondertusschen scheppen wy meer genoe-
gen in eene andere ; 't welk een onweder-
spreekelyk bewys is , dat wy van d'evenre-
denheit der deelen tot het geheel , of van de
deelen onder malkanderen , geen eenerlei
denkbeelt hebben. Derhalven besluit de
Schryver , dat wy de Mooren slegts lelyk
noemen , om dat hunne verw en gedaante
van d'onne verscheiden is.

X. HOOFDSTUK.

TWINTIG PREDIKATIEN, handelende van de Ziekten en Doot der Geloovigen in 't gemeen, en der Leeraaren in de Kerke in 't byzonder, enz. Door GYSBERTUS OOSTRUM. Amsterdam by Gerard Borstius 1706. in 4. groot 48. bladen.

't **W**As inderdaat van den beroemden *Seneca* zeer wel aangemerkt, dat men zyn gansche leven most leeren sterven. Derhalven, gelyk deeze wetenschap van het uiterste gewicht is, en nooit genoeg kan gezegt worden 't geen nooit genoeg geleert wordt, heeft de Schryver van dit boek, by verscheidene voorvallen, zoo van ziekten, affsterven, als begravingen, inzonderheit zynner Amptgenooten, deeze stoffe meermaalen verhandelt: zonder echter dies tyts eenige gedachten te maaken, om in tyt en wylen daar van iets uit te geven. Doch eindelijk zelf in eene zwaare en langduurige krankheit vervallen, na dat hy zedert het jaar 1672 in Amsterdam den Predikstoel bekleet, en zich in het werk zynner bedieninge niet alleen yverig en getrou, maar ook teffens deftigen zagtmoedig gedragen hadde, heeft hy zyne

VOOR-

voormaals gedaane Predikatiën, of, het geene daar van geschreven was, tot zyn eigen onderhoud doen opzoeken, en vervolgens onder de Perse brengen, omze noch voor zynen doot in 't licht te zien: 't welk hem echter, als de Heer *Smith* in de Voorrede te kennen geeft, niet gebeurt is.

Men ziet hier dan twintig vertoogen over verscheidene texten, en toegepast op zoodanige gelegenheden, als in den titel vermeld worden.

De eerste is over *Gen. xxvii, 2. Ik weete den dag mynes doots niet.* D'inleiding is genomen van het zeggen der Ouden, dat de mensch eene kleine werelt is, als die met de groote niet alleen overeenkomt in opzichte van haaren oorsprong: maar ook wel voornamentlyk ten aanzien van haaren ondergang. Want gelyk Godt eertyts de groote werelt gansch wonderlyk gemaakt heeft, en die eenmaal ten bestemden dage, hem alleen bekent, zal ontsloopen, zoo ook deeze kleine. Het getal onzer maanden is by Godt maar niemant weet zynen tyt: gelyk *Isaak* dat aanwyft in den text: *Ik weete den dag mynes doots niet.* Immers de Patriarch stelt in deeze woorden drie zaaken: 1. dat hy zoude sterven: 2. dat de dag zynes doots bepaalt was: en 3., dat hy van den tyt zynער verhuizinge niet wist te spreken.

Deeze drie stukken worden vervolgens in de verklaringe noch nader uitgehaalt, en in 't voorbygaan aangemerkt, dat noch de godtvruchtigheid van *Isaak*, noch zyne schat-

ten, die hy waarschynelyk, als een zoon van Abraham bezat, hem van het algemeene verderf hebben kunnen bevryden. Geen wonder: want alle menschen, voor zoo veel zy menschen zyn, bestaan uit eenerly stoffe: en derhalven wedervaart den rechtvaardigen het zelfde als den godtloozen, den ryken als den armen, en den wyzen als den dwaazen. Dat wyders de dagen der menschen bestemt zyn, wordt niet alleen in verscheide text-plaatsen getuigt, maar is ook al van outs door een aardig zinnebeeld aangewezen. Want gelyk men den doot heeft afgeschildert zonder oogen, om dat hy niemant aanziet: zonder ooren, om dat hy de klagten der menschen kinderen niet aanneemt: zonder praal of klederen, om dat hy op de tydelyke goederen geen acht geeft: met een zeyden, om dat hy den een' met den anderen als gras afmaait: alzoo ook met eenen gevleugelden zantlooper, om dat hy ter bestemder tyt komt. Doch, alhoewel sommigen dien tyt geweten hebben, gelykwe van Mozes, en eenige anderen besluiten mogen, nochtans gebeurt dit zelden, en, zoo 't waar is, 't geen men van den Zwaan * zegt, (waar aan ik echter twyffele,) zoude hy in dit stuk meer voorrecht hebben dan een redelyk schepsel. Immers ten blyke, dat de menschen kinderen nimmer van een oogenblik

ver-
 * *Men zegt van den Zwaan, dat hy zynen tyt weet, en kort voor zyn afderven een dootliet zingt.*

verzekert zyn , dient onder andere voorbeelden , dat , in het jaar 1129 , Filippus de zoon des Konings van Frankryk , als hy , nu gekroont , om na zyns vaders afterven te regeeren , met groote pracht binnen Parys omreedt , en alreede kasteelen in de lucht boude , mits een zwyn onverhoets onder het paart liep , en het beest daar van schrikte ; uit den zadel tuimelde , en elendig den hals brak.

De toepassing hier van is , dat , een mensch , dewyl hy noch tyt heeft , zich hoe eer , hoe liever tegen dien onzekeren dag des doots moet bereiden : 1. met wel te gelooven : 2. met wel te leven : 3. met geduurig te waaken : 4. en met yverig te bidden.

Het tweede en derde vertoog is over *Phil.* 11, 27. En daar in wordt uit het voorbeeld van *Epafroditus* aangewezen , dat Godt de Herders zyner Kerke , die echter ook eenmaal met de rest moeten sterven , somtyts wel eens bezoekt met zwaare krankheden ; maar hen wederom oprecht ten dienste der gemeente. De Toepassing behelst , wat daar uit in 't algemeen en byzonder te leeren zy.

In het vierde vertoog , over *1 Sam.* xxv, 1. wordt aangemerkt , dat Godt menigmaal de treffelykste en nutbaarste mannen uit het midden des volks wegneemt om zyne zonde ; en dat niet zelden in een' tyt , als men hunnen raad en hulpe allermeest noodig heeft ; blykende in het voorbeeld van Samuel , die tot smerte van gansch Israël weggeraapt wierdt , als de Kerk- en Staat van de Jooden

den in de grootſte verwarring was. Wyders, dat zulks ſomtyts ook geſchiedt, op dat hunne oogen niet zouden zien het quade, 't welk alreede over Stadt en Lant beſchooren was. Daarenboven, dat men de doot van zoodanige perſoonaadjen, waar op niet zelden merkelyke ſtraffen volgen, wel mag ter harte nemen. En eindelyk dat men hen eerlyk moet begraven.

Doch dit is een plicht die men alle menſchen ſchuldig is. Want of wel d'oude Perſiaanen, en Parthers de lyken der verſtorvenen den honden en vogelen tot ſpyze gaven; ja dat die van Hyrkanië eenige byzondere honden daar toe hielden: wyders dat de *Ichtyophagi* hunne dooden in zee wierpen: de Kolchen die in beeftevellen naaiden, en aan de boomen hingen: en eindelyk de Maſſageten hunne Ouders en Bloetverwanten, als ze 70 jaaren out waren, beſtonden te ſlachten, en in hunne ingewanden te plaatſen: zoo hebben toch de beſchaafte volken met de lyken vry beſcheidener gehandelt, en die met aarde gedekt; 't zy dan eerſt gebalſemt, als d'Egyptenaars; 't zy verbrandt, als het grootſte gedeelte der Grieken; of eindelyk in den ſtaat, als zy waren; welk gebruik *Cicero*, en na hem *Plinius*, voor het outſte houden. En zeker, dat het lichaam eenes menſchen, 't geen uit d'aarde zynen oorsprong heeft, d'aarde toekomt, is niet alleen van Godt zelve verklaart, maar ook van de miſte Grieken en Romeinen toegeſtaan. Ook is het geen we by Salomon lezen,

zen, dat het stoff wederkeert tot aarde, gelyk het geweest is, en de geest weder tot Godt, die hem gegeven heeft, by *Euripides*, in een zyner Treurspelen, van *Theseus* aldus uitgedrukt :

*Verbergt de Doon in 's aartryks donkren
schoot.*

*Elk ding keert weêr, daar 't allereerst
uit sproot :*

*Het lichaam keert van kracht berooft naar
d'aarde,*

*Van waar het quam: de geest van hooger
waarde*

*Gaat zweeven naar den hemel: want
geen recht.*

Heeft ons het lyf als eigen toegelegd:

*Maar ons alleen een' kleinen tyt gegeven,
Slechts tot gebruik van dit verganklyk le-
ven :*

*En kort daar na eischt d'aarde ons we-
der af*

*Het geen ze aan ons, gelyk by leening,
gaf.*

Cicero zegt elders uit den gemelden *Euripides*, dat men d'aarde aan d'aarde moet wedergeven. En dit is ook een dienst, die niet zoo zeer den mensche, of den persoon; als wel de menschelykheit, dat is de menschelyke natuure wordt aangedaan. Zulks hier uit volgt, dat men zelfs zyne byzondere of openbaare vyanden het graf niet moet misgunnen. Hier van was eene wet onder

Atheners. *Appiaan* noemt het een algemeen recht in den kryg : en *Filo* elders eene gemeenzaame bandeling in den oorlog. Daarom heeft *Herkules* zyne vyanden ; *Alexander* de verflagenen by *Iffus* ; *Hannibal* K. *Flaminius* , *P. Emilius* , *Tiberius Gracchus* , en meer anderen van de Romeinen begraven. 't Zelfde is van *Pompejus* gedaan aan *Mithridates* ; van *Demetrius* aan veelen , van *Antonius* aan Koning *Archelaus*.

Maar doen dit de Heidenen , ja de Mieren zelve , om dat hun zulks van de natuure wordt ingegeven ; wat moet men dan zeggen van die woeste beesten , die de lichamen van *Wiklef* , *Bucerus* en *Fagius* in Engeland lieten opgraaven , en op eene zeer ichandelyke en godtlooze wyze verbrandden ?

Edoch is het eene menschelyke , en vooral eene Christelyke plicht de lyken der verstorvenen , zy zyn dan vrienden of vyanden , ryken of armen , hoogen of laagten , eerlyk te begraven , hoe veel te meer dan zoodanige persoonaadjen , die ten dienste van Staat en Kerke geleefd hebben ?

Het zevende vertoog over de bootschap van *Lazarus* zusteren wegens zyne krankheit , *Job. XI* , 3. is gansch stichtelyk ; doch , myns oordeels , zoo fraai niet als het achtste over *Jes. LIII* , 7 : *Hy deede zynen mont niet open*. D'inleiding behelst een verhaal van de klaarheit van *Jezaïas* , die den *Messias* , en zyn gedrag zoo duidelyk heeft voorgesteld , dat *Augustyn* zich niet schaamde hem den vyfden Evangelist te noemen. Wyders wordt in de verklaringsge

ge de waarheit deezer zaake nader aangedrongen, en tegen de Jooden bewezen, dat dit hoofstuk niet kan gepast worden, of op Koning *Josias*, of op *Jeremias*, of op *Ezra*, of eindelyk op het gansche Jootsche volk, 't geen zy hier als een eenig man willen aangemerkt hebben. De woorden in zich zelve vertoonen eene ongemeene lytzaamheit, die ons naar 't voorbeeld van den Zaligmaker, zoo in byzondere als openbaare bezoekingē staat te betrachten. De waare gelatenheit is het merk van een recht Christen, en daarom was het wel gezegt van iemand, die, op zyn krankbedde gevraagt, of hy liever leven of sterven wilde, ten antwoord gaf, dat hy het t'eenemaal aan Godts goetvinden stelde. En iets diergelyks was het, dat zeker Schaa-pharder, in een' mistigen morgenstont van een' Edelman gevraagt, wat weêr het op den dag wezen zoude, antwoordde, dat het zulk een weêr zoude zyn als het hem beliefdē; dewyl hy altyt te vreden was.

In het negende, tiende, elfde, en twaalfde vertoog over de woorden van Paulus 1 *Filipp.* 1, 21. *Het leven is my Christus, en het sterven myn gewin*; wordt vooreerst aangemerkt, dat Christus gezegt wordt ons leven te zyn, niet alleen, om dat hy de werkende oorzaak en onderhouder, maar ook de regel en het einde van ons leven is. Ten anderen, gelyk ook te vooren al geschiedt was, dat groote en uitstekende mannen zoo wel sterven moeten als anderen; en bygevolge, dat we ons over den doot van zooda-

danigen niet al te zeer moeten quellen. Ten derden, dat de doot voor een rechtschapen Christen het beste is, dat hy wenschen kan. En eindelyk, dat deeze woorden van Paulus regelrecht strydig zyn met het gevoelen van sommigen, die stellen, als of de zielen der geloovigen, tot den dag der opstandinge, in eenen diepen slaap lagen.

D'acht laatste vertoogen gaan over de geneezinge van *Eneas*, en het opwekken van *Tabitha*, uit *Han.* IX, 32... 42. *Eneas* is mogelyk afgeleid van *Aineo*, dat is, *ik loove en pryze*, en wel in 't byzonder *ik loove en pryze Godt*. Of nu deeze persoon een Jood of Griek van afkomst geweest zy, wordt niet gezegt; maar dat hy een Christen geworden was schynt men uit den text te kunnen besluiten. Zyne quaal bestont in eene geraaktheit of beroertheit, waar van hier nader gesproken wordt: zynde als een spiegel van 's menschen elende, en die ook een zinnebeeld kan weezen van zyne innerlyke verdorvenheit. Uit den tyt van acht jaaren, die zedert den aanvang zynere quaaale verlopen was, blykt wederom, dat het kruis, zelfs Godts lievelingen opgelegt, somtyts zeer zwaar is. Dat Petrus hem genas met te zeggen, *Jesus maakt u gezont: staat op.* toont de machtige hant Godts; en teffens, dat Jesus was de Christus: en derhalven was het geen wonder, dat veelen, die dit zagen, zich bekeerden tot den Heere. De leering, hier uit te haalen, is, dat men in zoodanige bezoekinggen zynen toevlucht moet nemen tot den
waar-

waarachtigen Godt en zynen Zoon, dien hy gezonden heeft.

Tabitha, of anders *Dorkas*, in 't Nederlandfch zoo veel als eene *Hinde*, was eene Griekfche Joodin. En alhoewel *Kalvinus* deezen naam van *Rhee*, of *Geite* niet zeer aanzienlyk acht, zoo heeft toch de heiligheit van *Dorkas* de finet van dien naame geheel en al uitgewift. Ook wordt de Kerk meermaalen vergeleken by eene *Rhee* of kudde *Geiten*. Zie *Pf. xxii*, 1. *Hoogl. iv*, 1, 2, 5. Dat zy eene *Discipelin* was van den *Zaligmaker* geeft den *Heere Oostrum* gelegenheit, om daar uit een ygelyk te vermaanen, niet flegts in fchyn, maar in daat en waarheit *Discipelen* en *Discipelinnen* van den *Heilant* te wezen. Over de goede werken en milddadigheit deezer vrouwe wordt onderzocht, wat men door goede werken verftaan moet, en in hoe verre iemand tot milddadigheit tegen d'armen verplicht zy. Dat haar lichaam na haaren doot gewaffchen wierdt, brengt den *Schryver* in gedachte de gewoonte der *Mahumetaanen* en *Griekfche Christenen*; als mede die van d'oude *Egyptenaaren*. Eindelyk dat zy wierdt opgewekt, en dat wel, als *Petrus* alreede andere *Mirakelen* gedaan hadde, geeft den *Heere Oostrum* aanleiding, om te toonen, dat nooit eenig *Profeet*, of *Apostel* eenen dooden verwekt heeft, zonder alvoorens wonderen van minder aanzien te doen: ja zelfs de *Zaligmaker* niet: fchoon men anders zoude mogen zeggen, dat wonderen, die den gemeenen loop der

der natuure te boven gaan , alle even groot zyn.

XI. HOOFDSTUK.

Van de Begravinge der misdadigen , en zulken die zich zelve omgebracht hebben.

DE wyl op de 121ste bladzijde is aangemerkt, dat het begraven der Dooden , al van outs gehouden wierdt voor eenen dienst , dien men niet zoo zeer den mensch , dat is , deezen of geenen byzonderen persoon , als wel de menschelyke natuure schuldig was , zit ik vast te denken , of men ook de Lyken der quaatdoenderen , die wegens hunne misdaden aan den halze gestraft zyn , niet behoorde te begraven. 't Is zeker , dat de goddelyke wet , den Hebreën gegeven , en die niet alleen een leermeeftres van alle deugt , maar ook teffens van bescheidenheit is , belafte , dat men de geenen , die aan het hout gehangen waren , noch dien zelfden dag begraven zoude. En hier op zegt *Josefus* , dat de Jooden zoo veel zorg droegen voor de begravinge , dat ze ook de lichaamen der gedoemden noch voor zonnen-ondergang wagnamen , en ter aarde bestelden. Ook leezen wy , dat *Egistus* , die zyn overspel met den moordt des Konings verzwart hadde , nochtans van *Orestes* , des gedooden Konings

zoone

zoone begraven is *. Wyders onder de Ro-
meinen zegt *Ulpiaan* †, dat men de lyken der
geener, die aan den hals gestraft zyn, hunne
vrienden en bloetverwanten niet moet wei-
geren. Ja *Paulus*, de Rechtsgeleerde ‡, ver-
klaart, dat ze moeten gegeven worden aan
een ygelyk die ze begeert. Ook zeggen de
Keizers *Diokletiaan* en *Maximiiaan* § duide-
lyk: *Als de schuldigen naar verdiensten ge-
strakt zyn, mogen wy lyden, dat zy begraven
worden.* Wel is waar, dat Godt sommigen
tot straf hunner misdaden geene begraving
gegunt heeft: doch zulks heeft hy gedaan op
zyn eigen recht. En dat *David Goliaths*
hoofd bewaart heeft tot een schoustuk, is
maar geschiet tegen een' vreemden, een' ver-
achter Godts, en dat onder eene wet, die
den naam van Naasten alleen uitstrekke tot
de Hebreen.

Nochtans is 't aanmerkelyk, dat deeze wet
van de dooden te begraven, ook by de Joo-
den, heeft uitgezondert de geenen, die zich
zelve hadden omgebracht. Doch, recht in-
gezien, was 'dit geen wonder: dewyl zul-
ken, de doot voor geene straf rekenende,
niet anders konden gestraft worden. Aldus
zyn de maagden te Milete, en eertyts ook
't gemeene volk te Rome afgeschrikt van zich
zelve te dooden; hoewel *Plinius* dat tegen-
spreekt. Aldus heeft ook *Ptolemeus* het
lichaam

* *Homer. Odyss. III.* † *Leg. I. ff. de cad. punit.* ‡ *Lib. III. eod.* § *Lib. II. C. de relig.*

lichaam van Kleomenes, die zich zelve omgebracht hadde, doen ophangen. En doorgaans is 't eene gewoonte, zegt *Aristoteles*, dat ze eenige smaathheit lyden, die zich zelve van kant helpen. Hier tegen zal, myns oordeels, niet stryden, dat *Homeer*, *Eschylus*, *Sofokles*, *Moschion*, en anderen zeggen, dat de dooden geen gevoel hebben, en dat men hun derhalven geene schade of schande kan toebrengen: dewyl het genoeg is, dat het geene den dooden geschiedt van de levendigen gevreesd wordt, om hen van zulk een' misdaat af te schrikken.

Want of wel de Stoicynen en anderen hebben gedreven, dat ziekte, dienstbaarheid, en de verwachting van eere eene genoegzame oorzaak was, om zich zelve te dooden; zoo hebben toch de navolgers van *Plato* met reden vast gesteld, dat men den geest most bewaaren binnen de paalen van 't lichaam, en uit dit leven niet scheiden zonder bevel des geenen die ons dien geest gegeven heeft. *Brutus*, die van de zelfde gedachten was, verfoeide den daat van *Kato*, tien hy echter naderhant volgde; oordeelende, dat het noch godtvruchtig, noch mannyk was de naakende rampen van het ongeval, die men kloekmoedig most verdraagen, t'ontwyken. *Megasthenes* heeft ook aangemerkt, dat het afscheit van *Kalanus*, die, om te toonen, dat hy den doot en de finerte niet vreesde, in de tegenwoordigheid van *Alexander* vrywillig in 't vuur sprong, by d'Indische wyzen ge-laakt wierdt: dewyl het tegen hunne Leer-

stuk-

stukken streedt , dat een mensch uit dit leven verhuisde , als hy het moede was. Hoe nu de Perſen in dit ſtuk beſtonden , is eenigzins te zien uit de woorden van hunn' Koning *Darius* by *Kurtius* ; als hy zegt : *Ik wil liever ſterven door eens anders misdaat , dan door myne.*

XII. HOOFDSTUK.

Le Grand & Nouveau DICTIONAIRE FRANCOIS ET FLAMAND , formé ſur celui de Mr. *Pierre Richelet* , &c.

Dat is , op zyn Brabantsch.

Den Grooten en Nieuwen WOORDEN-BOEK DER FRANSCHEN EN NEDERLANTSCHEN TAAL, op de wyze als den *Woordenboek* van *P. Richelet* , enz. Vergadert door *L. V. I. V. I. F.* Tot *Brussel* by *Judocus de Grick* , 1707. in 4-groot 136 bladen.

't IS eene gewoonte , die men zeer bezwaarlyk zoude kunnen veranderen, dat de Boekverkoopers , als ze in Juny of July iets uitgeven , een jaar in hun voordeel nemen ; en derhalven moet niemant vreemt vinden , dat op den titel 1707 in plaats van 1706 ſtaat.

Maar ik hadde u, Leezer, geheel wat anders te zeggen.

Dat L. V. I. V. I. F. (gelyk de naam op den titel slegts met deeze Letteren is aangewezen,) zynen arbeit besteedt heeft, om dit Woordenboek toe te stellen, is eene zaak, die wy, ten aanzien van zynen goeden yver, alzoó weinig willen laaken; als dat Sr. *de Griek*, om een stuiver te winnen, ons eene lengte van deeze koopmanschap heeft overgezonden.

Nochtans is het waar, dat wy Hollanders dit woordenboek zeer wel hadden kunnen misschen; niet alleen, om dat wy eerlang een beter uit de Drukkerye van Sr. *Halma* verwachten; maar wel voornamelyk, om dat wy doorgaans onze moedertaal slegt genoeg spreken en schryven, al leeren wy 't niet erger.

Immers dit werk draagt den naam van een Fransch en Nederlantsch Woordenboek; en ondertusschen is het Nederlantsch op zeer veele plaatsen zoo verminkt, en geraakt, dat het onverdraagelyk, en bespottelyk is: ten waare wy den regel van goet Nederlantsch uit Brabant of Vlaanderen, en wel uit de gemeene straattaal, mosten haalen. Tot bewys van myn zeggen dienen d'eerste woorden van den Titel: *Den Grooten en Nieuwen Woordenboek*. Want vooreerst is *Woordenboek* in onze taale niet van het manelyk, maar van het onzydig geslachte; en ten anderen is *Den* niet de Noemer [*Nominativus*;] maar de Teeler [*Genitivus*,] of een der

der andere gevallen : en zoodanige fouten zyn 'er met duizenden : gelyk *baar*, *een*, *eenen*, enz. voor *zyn*, *eenen*, *een*. Zulks deezen jenten *Woordenboek*, ten besten genomen, maar dienstig is voor de Heeren Brabanders en Vlamingen, die zich luttel aan de zuiverheit der Nederlantsche taale laten gelegen zyn.

Daarenboven kan men op de beschryvinge van verscheide zaaken gansch geen' staat maaken. Want iemant, die, by voorbeeld, in een Fransch boek het woort *Huguenotisme* aantrof, en niet wist wat het betekende, zou hier vinden, dat het *Kettery* most vertaalt worden : en ondertusschen uit zynen Schryver niet kunnen merken, dat 'er van *Kettery*, maar in 't tegendeel van gezonde Leerstukken gesproken wierdt : 't welk ik slegts bybrengte, om te toonen, dat L. V. I. V. I. F. veele woorden en zaaken niet heeft uitgedrukt naar den eigentlyken zin ; maar alleen naar zyne byzondere gedachten, die in een *Woordenboek* geen plaats hebben. Want *Huguenotisme* zegt alzoow weinig *Kettery*, als *Papisme* het tegendeel. Maar d'eerste naam is gegeven aan het gevoelen van Kalvinus, en de laatste aan dat van de Pausgezinden. En derhalven most HUGUENOTISME vertaalt worden *het gevoelen*, of ook wel *de Gemeente der Protestanten in Vrankryk* ; gelyk PAPISME *het gevoelen der Pausgezinden*, of *het Pausdom*.

Eenige Paapsche grollen, en godtslasterlyke leugens, gelyk op het naamwoort

Brusselles, dat daar in de Kerke van S. Michiel en Gudula bewaart worden drie *geconsecreerde hostiën*, die in het jaar 1369 door de Jooden met messen zyn doorsteken, en uit welke eene menigte van bloet vloeide, waar van noch eenige druppelen op de gemelde *Hostiën* te zien zyn, zal ik daar laten: zynde dit genoeg tot bericht, dat men op dezen dubbelen *Woordenboek* der Nederduitsche en Fransche taale gansch geenens staat kan maaken; en dat, indien sommige onweetende Schoolhouders, (want men vind 'er ook al eenigen die luttel onderscheidt tusschen 't gout en schuim der taalen weeten) dezen t'zamengeraaptten mengelklomp bestonden by de jeugt, onder hun bestier en onderwys, in te voeren, zy die onverbeterlyk en onboetbaar zouden bederven: ja noch erger, dan dat ze haar noch een weinig op de krukken van D'ARSY en VAN DEN ENDE lieten springen, tot dat ze in het doorwrocht en dubbel *Woordenboek* van Sr. *Halma* voornoemt, dat, gelyk het noch van drie of vier voornaame Taalkundigen overzien, beschaaft, en vergroot is, nu sterk naar 't einde loopt, de beide Taalen in haare volle kracht en betekenis zullen ontfloten zien: waar van het werk onwederspreeklyk getuigenis zal draagen:

*Wil iemand zich dan niet bedrogen zien door
waan,
Of door een basterttaal van Brabant als ver-
zwolgen,*

Moet

van *Julius en Augustus*, 1706. 133

*Moet by dit Woordenboek niet zonder kom-
mer volgen,*

*En bezigen; want pik kleeft iemand zoo
niet aan,*

*Dan onbeschaafde taal geleert in laage schoo-
len:*

*Nooit dooling erger dan naar meesters les te
doelen.*

Maar laat ons eens, ter proëve, zien; hoe
men zich door 't gebruik van *dezen grooten
Woordenboek*, (waar in behalven d'on-
telbaare misgreepen, de helft der goede Ne-
derduitsche Woorden niet te vinden zyn,)
zoude vergiffen, en eene taal schryven, of sprec-
ken, waar men, als gezegt wordt, kat-
ten en honden vergeeven zoude. Immers dus
zou eene t'zamengevoegde reden kunnen
luiden. „Daar was een abele mammeling,
„wiens vrou een kindeken memde, die een
„groot abuys in zyne rekening deede, ook
„stonk hy als eenen boeck, vooral in den
„aehternoen; dan was hy heel aalwittig,
„(gelyk zyne Memme ook eene aalwitte, of
„alweete was) dat voor hem een groot ach-
„terstel, en eenen anderen heel ackelyck
„was. Op eenen tyt greep hy een Acse, of
„Aekse, en hiew daar mede eene ader-slang
„midden door. Men vraagde hem: hoe
„sydy daar aankomen? Toen begon hy den
„man aan te kouten. Ik hebbe myn leven
„wel hondert patacons besteedt in koopman-
„schap; en vraagdy, hoe zydy daar aanko-
„men? Men zeide, gy kont echter wel aan-
lyk

III. Hoofst. BOEKZAAL

Met eenen dief zyn , daar gy misschien wel een aanpact meê hebt gehad , als gy te samen quaat aansluypen , by eenen die niet dunlapig was. Maar dan loopt gy wel dweerichelyk , langs eenen dweerichen roepat door 't veldt , waar in gy eenveerdig zyt.

Ware myn gedult niet ten einde om dervooegen voort te gaan , bescheiden leezer , ik zoude immers gemakkelyk uit deezen nieuwen Woordenboek een tweede deel van Frans Baltens-zoons , van Dordrecht , onverstaanbaar boekje kunnen maaken , nergens toe dienende , als om zich gek te leezen. En hoewel alles hier in niet even quaat is , echter moctmen zich van zulk eenen schotel Olipodri-go wachten : waar in zekerlyk by goede Kampernoethe , ook veel vergittig Duivelsbroot is. Dit schynt my de naaste gelykenis , op deezen Woordenboek te vinden. Misschien volgt 'er noch iets van den Drukker , in een nabericht van 't volgende stukje der Boekzaale , als die veele jaaren dit veldt der Taalen en Woordenboeken doorploegt heeft ; maar zich tot de toetze van dit werk nu niet konde verleedigen.

XIII. HOOFDSTUK.

LES FOURBERIES DE L'EGLISE
ROMAINE ; Ou les Pratiques ridicu-
les

van *Julius en Augustus*, 1706. 135
les des Prêtres & des Moines du Pais Bas
Espagnol. &c. Par *F. Chalus de la Motte*.

Dat is:

DE BEDRIEGERTEN DER ROOM-
SCHE KERKE; of de belagchelyke
Praktyken der Paapen en Monniken in de
Spaansche Nederlanden, enz. Door *F. Cha-
lus de la Motte*. Te Kampen by de *We-
duwe van Gaspar Cotius*, 1706. in 8.
groot 7 bladen.

WElke de voornaamste stukken van den
Roomschen Godtsdienst zyn, weeten
hier te lande de Kruyers en Schoenlappers.
Maar dat de geenen, wier belang het is die
met allerlei konstgreepen te hanthaaven, daar
mede hunnen spot houden, wordt juist altyt
niet zoo klaar ontdekt, als van deezen Schry-
ver *de la Motte* by verscheide gelegenheden
geschiedt is.

Zeeker Priester, en Kanonnik van de Ko-
ninglyke Kapelle te Brussel, quam eens in den
avont zeer bezweet aan zyn huis, met een
kaartspel in de hant; hem vragende, of hy
Piquet wilde speelen, en zes stuivers tegen elke
Mis zetten. *La Motte*, ziende dat het den
Paap ernst was, en misschien beducht, dat
hy den volgenden dag zoo mildt niet zoude
wezen, om twaalf stuivers, gelyk yder van
die Missen anders kostte, tegen zes in de
waag-

waagschaale te stellen, nam het aan, en won vyfentwintig Miffen. De Paap, die zich aanstelde als een bezetene, sprak van revenge. *La Motte* zeide, dat het te laat was, en wilde hem de Miffen quyttschelden. Doch myn Heer de Kanonnik sloeg voor, dat men deeze 25 Miffen zoude zetten tegen eene groote, plegtiglyk te zingen met een' Diaken en Onderdiaken; zynde zoo goet als vyftig andere. Won het *La Motte*, zoo had hy die plegtige Mis te goede. Won het de Paap, zoo zouden zy kamp weezen. Het eerste geschiedde: en de Paap bescheidde hem des morgens tegen 10 uren in de Kerke van St. *Gudede*, om deeze plechtige Mis, ter verlossinge zyner vrienden in 't Vagevuur, te komen hooren. *La Motte* pastte op zyn' tyt, en de Paap met twee andere goede likkebroers van gelyken. De Mis ging aan, en wierdt volbracht: doch met zulk een gebulk en ongeregeltheit, dat *La Motte* zich ten hoogsten ontsicht vondt.

Maar zie daar eene missetyke Mis van zekeren *Recollet*, genaamt *Hennepin*, ter tyt, als hy binnen Utrecht by Sr. *Bloklant* t'huis lag. Op eenen morgen, als *La Motte* by deezen Fynman was, quam daar een Klopje hem verzoeken de Mis van St. *Katryn* te doen, en teffens haar te laaten communiceren: zynde het toenmaals de Feestdag van de gemelde *Santinne*. Zy was zoo haast niet in de kamer, of de Monnik beet *La Motte* in 't oor, dat deeze dochter eene van zyne kleine melkkoetjes was: en inderdaat zy gaf hem

hem in de tegenwoordigheid van den Schryver een stuk van 28 stuivers , om haar verzoek t'erlangen. Waarop *Hennepin* hem stilletjes zeide ; *Hoe Duivel zal ik het stellen? Die vervloekte Jezuiten hebben gemaakt, dat myn kelk en al de kraam verzet is. Maar wacht : ik zal middel vinden. Doe my slegts de vriendschap van ditmaal myn dieenaar te wezen.* Hier op de dochter bescheiden hebbende tegen den middag , riep hy Juffr. *Bloklant* , en verklaarde haar de reden zyner ongerustheit. Zy gaf hem uit haare kasse een ouden zyden rok , dien zy't zamen zoodanig ontleedden , dat 'er een Kasuiffel , Halsbant , en *Manipel* uit quamen. Het kruis op den rugge wierdt gemaakt van de franje ; en alles zoo aapachtig , dat andere lieden zich slap zouden gelagchen hebben ; hoewel *La Motte* en Juffr. *Bloklant* geheel ernstig waren ; mits de stichtelyke redenen , die vader *Hennepin* op deeze wonderbaarlyke *Transformatie* wist by te brengen. Wyders beschikte Juffr. *Bloklant* hem een van haare langste hemden voor een Koorkleet : een kroes voor den Kelk : haars mans paruikekas voor een Sakraments huisje : en eindelyk een tafelbort , om 'er de Hostie op te leggen. Met deezen toestel wierdt de Mis in de kamer van vader *Hennepin* gedaan ; en gelyk het Klopje wel vergenoegt heenen ging , zoo waren Juffr. *Bloklant* en *La Motte* , uit een soort van godvruchtigheid blyde , dat zy den Monnik deeze 28 stuivers hadden helpen winnen.

De gemelde Fynman was te vooren een

Missionaris in de Spaansche Westindien geweest: en hadde, zoo hy mynen Schryver eens vertelde, daar een' hont gehad, die niet alleen in d'ommegangen, rontom zyne hut, het kruis, of den standaart konde draagen, maar zelf in de Mis voor dienaar speelen, en vader *Hennepin*, als Diaken, antwoorden: zulks veele Heidenen door de menschelykheit van dien hont bekeert wierden. Hier uyt blykt, dat de Paapen en Monniken meesterlyk kunnen liegen, en voor de rest van de grootste verborgenheit van hunnen Godtsdienst een aapenspel maaken.

Maar onder alle hunne bedriegeryen zyn inzonderheit belacchelyk de praatjes, die zy hunne Devotariffen verleenen, om de leerstukken van hunnen Godtsdienst te bewyzen. Vader *Verbruck*, Jezuit, toonde de wezentlyke tegenwoordigheit van J. Christus in de Hostie aan de kinderen van den Schryver aldus. *Daar was*, zeide hy, eens een zeker man, die zynen Biechtvader verzocht te communicereen met eene Hostie zoo groot, als de geene, waar meê de Mis gedaan wordt: zich inbeeldende, dat hy Christus dan in eene grooter gestalte zoude genieten, dan in eene gemeene. Zyn Biechtvader, zonder te letten, dat het deezen mensche aan geloof mangelde, stont zyn verzoek toe. Maar toen by de Hostie den gewaanden Communicant in den mont zoude steeken, wierden zy beide van d'aarde verzwolgen. Zulke vetjes krygt de Duivel alle dagen niet.

Om het gevoelen van deeze wezentlyketegen-

genwoordigheid te meer aanzien te geeven , meenen zy grootelyks te dienen , dat zy t' Antwerpen en elders zelfs de Jooden doen communicereen : daar nochtans hunne Legendes vol zyn van de smaetheit , die de Hostie in voorige tyden van de Jooden is aangedaan. Immers geen Joodt mag in Antwerpen wonen , of hy moet alle jaaren in de Paaschdagen dit ingebeelde lichaam des Heeren gaan ontfangen ; gelyk dan in de tegenwoordigheid van den Schryver geschiedde van de Heeren *Silva* , *Castro* , *Pinto* , *Sotto* , *Soasso* , en meer anderen.

Yder weet , dat in den Roomfchen Godsdienst het gelt van eene wonderlyke kracht is. Het gelt brengt de zielen regelrecht naar den Hemel , zonder het vagevuur eens aan te doen. Heeft iemand wat veel op de hoornen , laat hy slegts wat Penningen schieten aan den Paap , en eenige anderen , die zyne opgelegde boete doen. Want gy moet weeten Leezer , dat niemant *Penitentie* met vasten en bidden behoeft te plegen , of hy wil : want men vindt verscheidene menschen in de Spaansche Nederlanden , die de Katholyken voor een stuiver gelts van deezen arbeit ontheffen , en een byzonder ambacht daar van maaken.

Die te Brussel , als myn Schryver daar was , den naam hadde van zyn gelt best te verdienen , was *Jakob Zégre*. Deeze geesselde zich dikwyls ten bloede toe. Hy hadde twee dochters , die insgelyks *Penitentie* deden voor de Juffrouwen. De prys voor een enkel vasten , als hy slegts ontbeet ,

was

was tien stuivers; en van een vasten te water en te broot dertig. Doch over het geesselen en andere zwaare boetplegingen maakte hy met de lieden een byzonder verdrag, onder een glaasje: en die vreesden, dat hy hen bedotten mogt, lieten hem zyn werk doen in hunne tegenwoordigheid. Doch, gelyk de meesten hem scheenen te vertrouwen, zoo waren zy te vreden, dat zy slegts op zyn Register quamen: 't welk, gelyk de Schryver gezien heeft, op deeze wyze was ingestelt.

Eene boete, om viermaalen te vasten, en yder dag 52 maalen het *Ave Maria* te zeggen, voor N. N.

Eene boete van 25 geesselslagen tegen aanstaande vrydag, omtrent middernacht, met een *miserere*, voor N. N.

Een vasten te water en te broot tegen woensdag, en driemaal het *magnificat*, te zeggen met den opgang der zonne, voor Juffr. N. N.

Eene boete van vyf Roozekransen, te lezen op den middag, met de 7 Psalmen, en de *Litanien* van alle de Heiligen, voor Juffr. N. N.

Eene boete, om drie Missen te gaan hooren by de Paters Jesuiten, met de bloote kniën op de steenen, voor N. N.

Eene boete, om 150 haren uit het hoofd te trekken by de Kerk van de Karmelyten, 's morgens tusschen twee en drie uren, voor N. N.

Eene boete, om met de bloote kniën op een plank, met zant bestrooit, 250 maalen

van *Julius en Augustus*, 1706. 141

te zeggen het *Ave Maria*, en vyf maalen *Laudate Dominum de Caelis*, voor Juffr. N. N.

Eene boete, om drie nachten moedernaakt te leggen op slaaplaakenen met paardenharen bebrooit.

Ter zelve tyt was binnen Brussel noch eene weduw, die den naam hadde van schoone Pelgrimmagiën te doen; en by de Heiligen zoo wel te staan, dat ze byna alles kon verwerven, watze wilde. Haar huis kriede van Laqueien en Kamenieren, die geern een byslaap hadden.

Om weder te keeren tot de Paapen en Monniken; men vint dit volk te Brussel dagelijks in groote menigte op de plaats van het Hof, daar geheele benden van Dames zyn. Zy leezen quanswys hunne getyen, maar met kleinen aandacht. 't Gebeurde eens, dat zeker Priester, genaamt vader *Amssens*, die daar mede stont, mynen Schryver aansprak, en zeide. *Ach myn vrient! ik hebbe d'aanstaande weeke zoo veel te doen, dat ik niet een woort van myne getyen zal kunnen leezen. Neem derhalven dit boekje, en help my, dat ik ten minsten twee dagen vooruit ben: dereft mag zich schikken.* Zoo gezegt, zoo gedaan. *Amssens* en *La Motte* begonnen te leezen, beurt om beurt: maar naulyks waren zy drie vaarzen gevordert, of *Amssens* kreeg eene schoone Dame in 't oog, en zeide tegen myn' Schryver: *Zacht! de Duivel! mogt ik die te nacht onder de laakens hebben!* Toen wederom voortleezende, quam 'er terstont eene an-

andere voorby. *Zagt!* zeide de Paap wederom, *Dat bekje is ook niet onbillyk.*

De gemelde Heer *Amssens* verstont zich in zyne getyen by uitnemendheit op de verkorting. Want in plaats van te leezen: *Eere zy den Vader, en den Zoone, en den Heiligen Geest; gelyk het was in den beginne, ende nu, ende altoos, ende in alle eeuwigheit, Amen: las hy slegts: Eere zy den Heiligen Vader, gelyk het was, Amen.* Het zelfde kunsje klaarde hy achter yder *Oremus* aan het *Paternoster*, het *Ave Maria*, en het *Credo*: gelyk *Onze Vader . . . verlost ons van den boozen. Amen. Zyt gegroet Maria, vol van genade . . . nu, en in de uure des doots. Amen. Ik geloove in Godt . . . een opstanding des vleeschs, en een eeuwig leven. Amen.* Myn Schryver was daar in eenigzins gebelgt; maar *Amssens* liet zich voorstaan, dat de gansche visch tusschen den kop en de staart was.

La Motte was te Brussel zeer gemeen met een' Priester, die altyt gansche drommen van Dames om zynen Biechtstoel hadde. Gevraagt, of hem zulks niet verveelde, zeide hy, neen: maar dat hy in 't tegendeel groot vermaak sचेpte uit den ommegang met die geneuchelyke sexe. Dat hy wyders niet streng was tegens die zoete schepfelen, en derhalven zulk een' toeloop hadde. De lichaamelyke driften ontstonden uit vleesch en bloet. Godt had de menschen toch niet anders gemaakt. Daarom moest men deeze zwakke vaatjes wat toegeven, en haar over een snoeprysje, of dergelyke bagatellen niet te lastig vallen. Al-

le

le dingen was hy gewoon te vraagen ; en zy hadden zelfs vermaak in recht op te biechten, om dat hy lichtelyk vergaf , en zich niet schaamde zyne eigene gebreken te zeggen : waar in de Dames geen klein behagen hadden.

Maar zie hier eene koddige histori tusschen een' Jezuit en een Klopje , in zekere stad van 't Hollantsch Vlaanderen. Eene Geestelyke dochter, die fraai van gestalte was, hadde zich buiten kennisse van haaren Biechtvader , zynde een Jezuit , laten vinden op de bruiloft van eene van haare vriendinnen, die Protestants was. De Jezuit , hier achter gekomen , schein uittermaten vergramt , en wilde met geweld weeten , wat op die bruiloft mogt geschiedt zyn. 't Hooge woort most 'er uit. Het meisje was eens gezoent van een' Geuzen vryer. Daar lagen de spillen in de affche. De Jezuit gaf voor , dat deeze misdaat zoo zwaar was , dat hy acht dagen tyts vannooden hadde , om Godt te bidden , dat hy hem eenig middel wilde bekend maaken , om haare ziel , die door dit grouwelstuk in de klauwen des Duivels vervallen was , te redden. Hy matigde echter zyne redenen , toen deeze dochter zou weg gaan , met alle tekenen van heusheit , belastende haar , niet tegenstaande dit misdryf , goedts moets te zyn , en na acht dagen weêr te komen : gevende haar teffens eenige snuifteryen ; mits zy arm was. Toen zy ten gezetten dage weder quam , begon de Jezuit andermaal te spreken van haare grouwe-

welyke zonde, begaan in het kussen van eenen Ketter: te meer, om dat zy Gode gewydt was. Dus bracht hy het meisje in d' uiterste verlegenheit; want hy zelf krytende als een hofhont, deede haar gelooven, dat hy de waarheit sprak. Doch na eenige Latynsche woorden, die de Schoft haar wys maakte gebeden te weezen, veranderde hy schieelyk van taal, en toonde haar een' geessel van zes koorden; zeggende: *Wel aan myn kint: dit is het middel, om u in Godts gunste te herstellen. Gy hebt met het lichaam gezondigt: gy zult ook in het lichaam moeten gestraft worden: maar om uwe jongheit wille genadiglyk. Ontkleed u derhalven tot aan de heupe, en ontfang van uwen Zielzorger 33 slagen ter eere van den Zaligmaker, die 33 jaaren hier op aarde verkeert heeft.* De dochter, ten uiterste beschaamt, badt den Jezuit, dat hy deeze Boetpleging toch wilde veranderen. Maar de Schurk had geen ooren. *U van een' Ketter te laten zoenen, zeide hy, en noch niet te doen 't geen u Godt beveelt, als het eenige middel tot uwe zaligheid, is onvergeeffelyk. Ba Jezus! hoe heeft u de Duivel in zyne netten! Meint gy, dochter, dat Godt gedient is met uwe smerte? Neen, hy wil gehoorzaamheit: en Paulus zegt, dat de zondaaren de vergelding van hunne dwaalingen moeten ontfangen in hun lichaam. De misdaat is reets verdubbelt: doch, 'om te toonen; hoe zeer uwe behoudenis my ter harie gaat, wil ik de helft van de straffe draagen.* Dit zeggende ontblootte de Paap zich aanstonts in haare tegenwoordigheit,

van *Julius en Augustus*, 1706. 145
heit; en wilde dat zy hem dertig slagen ge-
ven zoude, en wederom dertig ontfangen.
Maar de dochter was niet te beweegen, en
de zaak quam aan d'Overheit; zoo dat de
Jezuit genootzaakt was zyne biezen te pak-
ken. De Schryver verzwylt de plaats, daar
dit is voorgevallen. Alleen zegt hy, dat het
geschiedt is in eene stad van het Staats Vlaan-
deren. Meer andere dergelyke historiën zyn
in dit boekje aangetrokken; zoo dat men
duidelijk zien kan, dat de Heeren Paapen en
Monniken de trekken van Broer Kornelis
noch niet vergeten hebben.

XIV. HOOFDSTUK.

RITUALE ECCLESIASTICUM, ori-
gines ac causas rituum, quos Ecclesia,
Evangelica cumprimis, in vitæ *In-*
gressu, *Progressu*, *Egressu* frequentat;
evolvens; subnexo Ufu & Abusu. Au-
ctore CASPARE CALVOR.

Dat is:

VERHAAL VAN DEN OPKOMST
EN OORZAAKEN VAN DE
PLECHTIGHEDEN, die de Kerk, in-
zonderheit d'Evangelische van de geboort-
te tot de doot toe onderhoudt. Met

K

ceen-

eenige aanmerkingen op haar gebruik en misbruik. Door Kaspar Calvör. Te Jena, ten koste van Joh. Christoph. Koning, 1705. in 4. Twee stukken t'zamen, groot 133 bladen. Met eenige printen.

Dit gansche werk is verdeelt in byzondere boeken. Het eerste gaat over het Huwelyk en den Doop. Het tweede over het Avondmaal. Het derde over de Lykstatien. Het vierde over de gewyde plaatsen: het vyfde over de H. dagen: Het zesde over de gewyde personen. Het zevende over de gebeden, en eenige omstandigheden, die daar in plaats hebben. Het achtste over de Kerkgezangen.

Dat de Schryver van het Huwelyk begint, is, om dat het Huwelyk is de wortel en zuil van het menschelyk geslacht, en bygevolg van den Staat en Kerke. Doch gelyk de waardigheid van het Huwelyk niet toelaat, dat het anders dan by trappen voltrokken worde; zoo hadden de volken al van outs hier omtrent eenige plechtigheden.

Eene Dochter wierdt eertyts ten huwelyk gegeven van haaren vader, of, als die doot was, van haaren broeder, of eindelyk van haaren vaderlyken Oom of Voogt: En dan wierdt ze van den schoot van haare Moeder of naaste vriendin weggenomen; gelyk te zien is uit de woorden van Virgilius:

Gremisque abducere patrem.

Dat

Dat d'Ouders, of die hunne plaatsen bekleedden, hunne toestemming tot een huwelyk moeten geeven, rust niet alleen op het recht der natuure; maar ook op het Kerkeleyke. Immers dus spreekt Paus *Evaristus* in zekere textplaats: *Een huwelyk zal niet wettig zyn, ten zy de dochter begeert, en verlooft wordt van de geenen, die magt over haar schynen te hebben.* En in de keuren van het vierde Concilië van Karthago staat: *Als de Priester een Bruidegom en Bruid zal zegenen, moeten zy van hunne Ouderen voorgesteld worden.* Of nu een vader zyne dochter mag uithuwelyken tegen haaren wil, wordt onderzocht, en ontkent.

Alhoewel de bloote toestemming eigentlyk het huwelyk maakt, nochtans hebben lieden van oordeel, om byzondere redenen, zich laten voorstaan, dat de verlooving behoort te geschieden in de tegenwoordigheid van twee of drie getuigen: niet tegenstaande heimelyke beloften somtyts bestaan kunnen, en de consciëntien verplichten.

Het gebruik van den trouring is zoo out niet, als sommigen zich hebben ingebeelt. Ja het draagen van ringen is by de Romeinen maar ingevoerd omtrent de tyden van *Numa*, of *Servius Tullius*. En gemerkt die niet alleen dienden tot cieraat van hunne Goden en uitstekende mannen, als zinnebeelden van d'eeuwigheid, maar ook hun gebruik hadden in het zegelen van alle gewigtige verdragstukken, en by gevolge ook van de huwelykche voorwaarden: zoo zyn zy eindelyk als

onderpanden van de trouwe zelve geworden.

Plinius zegt : *Men zendt de Bruidt een' yzeren ring , zonder steen.* Maar naderhant zyn die in goude verandert ; hoewel *Junius* gelooft , dat men ten tyde van *Plinius* de Bruidt twee ringen zondt , een' gouden en een yzeren. Edoch , of d'eerste Christenen , schoon ze ringen genoeg droegen , die wel gebruikt hebben in hunne Trouverbonden staat te twyffelen. De Schryver is van gedachten , dat zulks niet geschiedt zy , voor dat men het huwelyk voor een eigentlyk genaamt Sakrament begon te houden. Dat het geeven van de rechterhant , die by de Heidenen de Godinne der trouwe was toegewydt , ook in de huwelyken plaats hadde , is te zien uit een penning van *Aurelius* , ter gedachtenisse van zyn huwelyk met *Faustina* , en dat deeze gewoonte ook van de Christenen is overgenomen , blykt op het jaar 198 uit zekeren textplaats van *Tertulliaan*. Wyders wierdt het trouverbont bevestigt door een kus ; en was het gevolg daar van , dat , schoon de jongman voor de bruiloft quam te sterven , de dochter de helft zyner aangewezenen goederen trok : als die door het geeven en ontfangen van den huwelykskus wierdt gehouden met der daat getrouwt te wezen.

Dat eene dochter eenig huwelyks goet moft aanbrengeu , 't zy dan veel of weinig , naar haare middelen , was niet alleen nootzaakelyk by de Athenienzers , maar *Hieronymus* onderscheidt daar door eene echte vrou van een

een byzit. Ja men leeft in de stukken van het Concilië van Arles, dat niemand een huwelyk zonder huwelyks goet zal mogen aangaan. Want of wel een' jongman niet verboden was eene dochter te trouwen zonder goet, zoo was hy echter genootzaakt haar als gegoet aan te merken, en zulks by de huwelykſche voorwaarde te doen blyken.

Men ſchynt uit de woorden van *Tertulliaan* te kunnen afneemen, dat men den Christenen van zynen tyt, die verlooft waren, het H. Avontmaal gaf: maar of zulks juist geſchiedt zy op den dag van de bruiloft, is niet zeker: hoewel ſommigen dat hebben willen afleiden uit zeker beſluit van het Concilië van Karthago omtrent het jaar 400. *Als de Bruidgom en Bruid gezegent zyn, zullen zy uit eerbiedigheit zich den volgenden nacht van malkanderen ontbouden.* Een beſluit, waar op naderhant weinig gepaſt is.

Hier na volgt eene beſchryving van de byzondere plechtigheden op den eigentlyken troudag, niet alleen gelyk die eertyts gezien wierden by de Jooden, Grieken, Romeinen en Christenen; maar ook noch tegenwoordig by alle de volken van de bekende werelt. Men ziet hier onder andere zaaken, uit *Zwigerus*, een verhaal van het bruiloftsfeest van *Theodoſius Zygomalus*, beampſchryver van den Patriarch van Konſtantinopolen, met *Irene Moſcini*, gehouden in het jaar 1578.

Hieronimus, als gezegt is, maakt onderscheit tuſſchen eene getrouwde vrou, en een

byzit. Nochtans moet men weten, dat zekere byzitting ook een waar en bondig huwelyk is, schoon 'er sommige uitwerkingen, door belet van de burgerlyke wet, aan ontbreken. Want zoo is 'er ook een huwelyk tusschen een' slaaf en slavin, hoewel dat in het Roomsche Wetboek slegts eene bylegering genaamt wordt.

Schoon by de meeste volken van outs de Veelwyvery en Echtscheiding in zwang ging, zoo zyn toch de Romeinen vry ingetoogener geweest. Deeze hadden nooit twee vrouwen teffens, en hun Stadt hadde meer dan vyf hondert jaaren gestaan, eer men van eenige Echtscheidinge onder hen wist te spreken. De veelwyvery is in het Christendom t'eenemaal afgeschafft; en hoewel de Echtscheiding thans zeer gemeen is by de Russen en Moskoviten, zoo wierdt ze in d'eerste Kerke niet toegestaan, als om reden van overspel, en dan was het volgende huwelyk noch afzigtiglyk: om dat sommige hardebollen het tweede huwelyk in 't geheel verfoeiden.

Hier na wordt voor eerst gesproken van de Sakramenten des Nieuwen Testaments in 't gemeen. Daar na afzonderlyk van den Doop, en de plechtigheden daar in van outs waargenomen. Tusschen beide ziet men, dat het bezweeren van den Doopeling, om 'er den Duivel uit te krygen, zeer ont is. Immers in de stukken van het eerste Concilie van Konstantinopolen, gehouden in het jaar 380, is te leeten: *Wy blaazen den Doopeling driemaal in het aangezigt en d'ooren;*

en zeggen : *Gaa uit gy onreine Geest , en maak plaats voor den Heiligen.*

Dat de Kinderdoop zeer out is , weet al de werelt ; maar of ze van den tyt der Apostelen in zwang ging , gelyk de Hr. *Kalvor* met eenige textplaatien uit *Ireneus* , en *Tertullianus* zoekt te bewyzen , wordt by veelen niet alleen in twyffel getrokken , maar ook rondt uit geloochent. De Heer *Antony van Dale* * , bekeut door verscheidene geleerde Schriften , heeft zich noch onlangs op dat stuk uitvoerig laten hooren.

Onder de Christenen , die tegenwoordig noch niemant dan bejaarden doopen , leggen de Doopelingen op hunne knien ; zonder wyders te letten , naar welk een' hoek van de werelt zy hunne aangezichten hebben. 't Is ook misschien best , dat deeze zaak , die in zich zelve zeer eenvoudig is , met de minste omstandigheden verricht worde. Nochtans doen eenige texten van *Gregorius Nazianzenus* may gelooven , dat de *Kathechumenen* certyts knielden in de plechtigheden , die voor den Doop gingen : maar in deeze , als die nu de voorrechten der geloovigen begonden te genieten , over endt stonden , en eerst het aangezigt ten Westen gekeert , en gezegt hebbende , *ik verzaake u Satan* , zich vervolgens naar het Oosten wendden , en staande † gedoopt

K 4

* In *Hist. Bapt. Amstel.* 1705. † Zystonden , namelijk , in de Doopvonte , en wierden van den dieenaar niet besprengt , maar met het hoofd onder water gedompelt. Ja het dampelen heeft men zelfs aan de kinderen gepleegt omtrent 1100 jaaren.

doopt wierden. Dit geschiedde eertyts , in den nacht voor Paasschen en Pinxteren , en mits de gedoopten dan , als nieuwgeboornen en verlichte schepselen , 8 dagen met witte klederen en eene waskaars in de hant ter Kerke quamen , zyn daar uit ontstaan de benamingen van *Dominica IN ALBIS*, *Dominica QUASIMODOGENITI*. De gemelde klederen wierden vervolgens in de Kerke bewaart , als tot een getuigenis tegen de geenen , die mogten afvallen. Maar laat ons voortgaan.

Het tweede boek , als gezegt is , handelt van het H. Avontmaal , en daar in wordt voor eerst getoont , dat men zulks voor eenige hondert jaaren , ook den kinderen van zes of zeven weeken toereikte. Deeze gewoonte was eerst ingevoerd in Afrika ; en van daar gingze over in eenige Kerken van het Westen ; daar ze niet meer dan omtrent 100 jaaren in stant bleef ; hoewel de Grieken en Armeniers , mitsgaders de Christenen van Ethiopië die noch behouden.

D'Apostel zegt elders niet alleen , dat yder zich voor de genieting van deeze heilige spyze moet beproeven ; maar *Mozes Mairmonides* heeft ook aangemerkt , dat de Israëliten , schoonze offerden , geene vergeving van hunne zonden verkregen , ten zyze hunne misdaden mondeling bekenden. Doch dat 'er zoodanig eene mondelinge bekentenis ten tyde der Apostelen onder de Christenen zou geweest zyn , eer zy het teken van 's Heilants lichaam ontvingen , wel te verstaan van

geheime overtredingen , en dat voor een' zekeren Biechtvader daar toe gestelt en verkoo- ren , is om verscheide redenen niet te gelooven . In 't tegendeel toonen d'omstandighe- den , dat deeze Biechtvaders hunnen aanvang genomen hebben , zedert de vervolginge on- der *Decius*. Want dewyl 'er toen zeer veele afvielen , die zich schaamden , om , t'hunner verzoeninge , de begaane misdaat opentlyk voor den volke te belyden , te meer , ver- mits de Novatianen met zulke geene gemeen- schap wilden houden , is goetgevonden , hunne bekentenis in 't heimelyk aan te ne- men , en hun door zekere zoo genaamde Biechtvaderen zulk eene boete in stiltte op te leggen , als zy naar de hoedanigheid van het stuk zouden verstaan te behooren . Maar naderhant is men met deeze geheime biecht verder gegaan ; en *Leo de Grootte* begon ze omtrent het jaar 450 in trein te brengen ; hoewel men besluiten mag , dat de biecht dies tyts in eene algemeene bekentenis , en niet in een byzonder verhaal van iemants mis- daaden bestondt . Want in de Historië der achtste eeuw leeft men , dat iemant zynen Biechtvader verzocht Godt voor hem te bid- den wegens eene misdaat , die hy nooit te- gen eenig mensch zoude derven bekennen .

Maar hoe deeze zaak zich in de volgende eeuwen heeft laten aanzien , en hoe som- mige Paapen en Monniken langs hoe meer hun werk hebben gemaakt , met de gehei- men der vrouwen en maagden te doorritse- len , is by verscheide gelegenheden gebleken .

De Lutheraanen , gelyk wy weeten , hebben de Biecht onder zich gehouden ; maar het misbruik daar van afgeschafft. Zy wordt hier van den Schryver , een man van die gezintheit , tegen andere Protestanten verdedigt. Ook scheen *Kalvinus* die niet t'eenemaal te verwerpen.

Wyders wordt gesproken van den Biechpenning , mitsgaders van het gebruik en misbruik der ontbindinge * , en 't geen daar aan vast is. Vervolgens van de boete den Biechtelingen op te leggen.

Noch laat de Schryver zich hooren over de Mis in 't algemeen , en der zelve gebruik onder d'Evangelischen van Duitschlant. Daarboven verklaart hy zyne gedachten over deeze en geene Gebeden en Lofzangen.

In het derde boek begint hy te spreken van de Lykstaaten der Christenen , doch vooraf van de wyze , hoe men de krankten ter doot moet bereiden. Tusschen beide komen de gewoonten der Jooden , en van verscheidene andere volken op dit stuk in aanmerkinge.

Dat men de dooden eerlyk moet handelen , is op de . . . bladzyde ten deele gezegt. Maar by *Eusebius* leestmen : *De Christenen neemen de Lichaamen der Heiligen op hunnen schoot. Zy sluiten die den mont en d'oogen. Zy omhelzen de zelve. Zy wasschen , en versieren die , en draagen hen uit op hunne schouderen.*

Het

* *Absolutio.*

Het sluiten der oogen geschiedde door de naaste vrienden , gelyk by andere volken. *Penelope* deed' het haaren man : Jozef zynen Vader. Nochtans mogt zulks , volgens de Roomsche wet *Mevia* , van de kinderen aan hunne Ouderen niet geschieden. De wassing der Lyken was ook zeer gemeen ; maar by de Romeinen wierdt ze meest gedaan door vrouwen * , die daar van haar werk maakten.

Men ziet uit *Hieronymus* en *Chrysofomus* , dat de Christenen van dien tyt hunne lyken niet alleen kleedden met wit lywaat , maar ook veeltys met zeer kostelyke stoffen : 't welk ontstaan eerst uit de gewoonte der Romeinen , die hunne aanzienelyke persoonnaadjn op den houtstapel leiden met zoodanige klederen , die hen van anderen in hun leven onderscheidden , met der tyt van gemeene lieden nagevolgt ; en wel in zoo verre , dat yder de lyken zyner vrienden zoodanig opschikte , als zyne middelen cenigzins toelieten.

De maagden te kroonen is insgelyks een out gebruik in de Kerke ; en dat men veil of lauwerbladen , die altyt groen blyven , in de kiste leide , diende tot een teken , dat de geenen , die in Christus gestorven waren , nooit ophielden te leven.

Dat men wyders de Lyken der Christenen , die in geloove en deugt hadden uitge-

* *Ennius* : *Tarquinii corpus bona femina lavit & unxit.*

geblonken , ook wel ten toon stelde , blykt , myns oordeels , eenigzins uit de Historië van *Tabitha* : maar wel voornamelyk uit het getuigenisse van *Hieronymus* , die van *Paula* zegt , dat haar lyk drie dagen ten toon lag.

De zalving der Lyken is van d'Egyptenaaren ontleent ; maar hoe gemeen zy was onder de Christenen ten tyde van *Tertulliaan* toonen de volgende woorden. *De Sabeers* , zegt hy , moeten weten , dat'er nu meer speeryen gebruikt worden om de Christenen eerlyk te begraaven , dan om de Goden te offeren.

Van het uitvoeren der dooden : van de rouklederen : van de draagbaaren : van de graven en grafschriften : insgelyks van de doodmaalen en andere dergelyke omstandigheden , vindt men hier fraaie aanmerkingen.

Hekuba was het by *Euripides* om 't even , hoe gering sy leefde ; als het maar eene treffelyk graf mogt gebeuren.

De Christenen hebben insgelyks , toen zy magtig wierden , treffelyke begraafplaatsen gehad , om , gelyk *Prudentius* zegt , te toonen hoedanig eene verwachting zy hadden van den schat , die daar in gelegd was.

*Quidnam sibi saxa cavata ,
Quid pulchra volunt monumenta ?
Res quod nisi creditur illis ,
Non mortua , sed data somno.*

Dat

Dat is :

*Wat wil die tombe nit steen gebouwen?
 Waar toe dat overkostlyk bouwen
 Der grafsteen anders , dan om dat
 De grasspelonk een' zaak bevat
 Niet doot ; maar in den slaap bedooven.*

Voor de rest hadden de Christenen hunne graven vervult met afteekeningen van schriftuurlyke geschiedenissen : zonder de Cypressen, Palm- en Olyfboomen, of de geestelyke zinnebeelden van Paauwen, Duiven en Haanen vergeeten te hebben. Doch de beeltenissen van Enoch, Lazarus, Jonas, en 't gezicht van Ezechiel waren daar in over en over afgemaalt : als dingen, namelyk, die de hoope der verryzenisse opwekten.

In 't vierde boek, van de Heilige plaatsen, begint de Schryver vooraf te handelen van de Tempelen in 't gemeen : waar omtrent te letten staat, dat 'er by *Minucius Felix*, *Origenes*, en *Arnobius* eenige plaatsen zyn ; die sommige hebben doen oordeelen, als of de eerste Christenen het gebruik der Tempelen hadden afgekeurt. Doch alhoewel de naam van *Tempel* onder de Christenen niet voor de vierde eeuw begon in zwang te gaan, zoo is het echter zeker, dat zy hunne bedeplaatsen gehad hebben ; en derhalven zullen de texten by *Minucius Felix*, *Origenes* en *Arnobius* te verstaan zyn van zoodanige Tempelen, als de Heidenen hadden.

D'oud-

D'oudste Tempelen der Heidenen zyn gebout, by gelegenheit, dat zy eenige vergaderingen hielden omtrent de graven hunner Koningen, of uitstekende mannen. En dat ook de eerste Tempelen, of afgezonderde bedepplaatsen der Christenen op de graven der Martelaaren gesticht zyn, is mogelyk niet t'ontkennen. Maar anders weten wy, dat zy ten tyde der Apostelen hunne vergaderingen hebben gehouden in de huizen der broederen.

De meeste Tempelen der Christenen hadden al van outs de gedaante van een kruis: het zy dan, dat men die voordachtelyk gebouwt hadde ten deele naar het *Capitolium* te Rome, en ten deele naar het heiligdom te Jeruzalem; of wel naar het kruishout, waar aan de Zaligmaker geleden hadde. Immers dat'er zulke Kruiskerken reets waren ten tyde van *Tertulliaan*, dat is omtrent het jaar 200, zien wy niet duisterlyk, als hy de zelve vergelykt by eene duive met uitgebreide vlerken, hebbende het hoofd naar het oosten. *Nostræ columbæ domus simplex . . . Amat figuram Spiritus S. orientem, Christi figuram.*

Of nu deze Kerken toenmaals, of voor de tyden van *Konstantyn* eenige bengels, of klokjes gehad hebben, om het volk op dat geluit te doen vergaderen, is onzeker, en voor het naaste, mits den haat der Heidenen, en daar uit telkens ontstaande vervolgingen, niet te gelooven. Anders waren hun die geluitgevende werktuigen niet onbekent: dewyl *Augustus* al te vooren zoodanig

ge bengels in den tooren van het *Capitolium* hadde doen ophangen. Maar dat deeze bengels onder de Christenen in gebruik raakten, toen zy den gemelden Konstantyn op hunne zyde kregen, en van dien tyt allengskens grooter wierden, kan wel weezen: doch dat de naamwoorden van *Campana* en *Nola*, waar meê wy die groote en brommende bengels betekenen, ons zouden aanwyzen, dat die eerst waren uitgevonden van *Paulinus*, Bisschop van Nola in Campanië, dat is, even na 't jaar 400, wordt van veelen tegengesproken; en van den Kardinaal *Bona* gestelt, dat de naam van *Campana* aan die groote bengels eerst gegeven is omtrent het einde van de zevende eeuw, en dat het noch laater was, eer men het woort *Klok* hoorde.

Men maakt veel werks van de klok van Erfort, en van Peking in China. D'eerste weegt 25400; de laatste 130000 ponden. Maar noch d'eene noch d'andere is te vergelijken met die van Moskou, gegooten in het jaar 1653. Deeze is hoog 19, wydt 18, dik 2 voeten; weegende 340000 ponden.

De konst, om met verscheide klokken Psalmen en Lieder en te speelen is gevonden binnen Aalst, in het jaar 1481; en wel van een' mensch, die het doorgaans niet heel vast hadde.

De Schryver hier op voortgaande begint te spreken van de byzondere deelen der Kerken, en hoe de mannen en vrouwen eertyts

tyts gefcheiden * zaten. Wyders van d'altaaren , en het geene daarop was. Doch d'altaaren , die men tegenwoordig by de Roomschen , en in Duitschlant by de Lutherfchen ziet , waren geduurende de eerste 300 jaaren , flegts gemeene tafels , waar aan het gewyde broot en de wyn wierdt uitgedeelt. Ook was 'er in yder Kerke maar een , om dat de gansche gemeente van die Kerke ter zelve tyt communiceerde. Maar in de vyfde eeuw , toen men voorgaf , dat 'er in het H. Avontmaal eene eigentlyke en waarachtige offerande geschiedde , wierden deeze tafels gemaakt van steen , en wel naar de gedaante van het altaar te Jeruzalem , of die van de Heidēnen : en gemerkt omtrent dietyt de gewoonte van tefens te communiceren begon te vervallen , en sommigen dat deden ten 6 , anderen ten 8 , anderen wederom ten 10 of 11 uren ; daar men onder tuffchen invoerde , dat 'er maar eenmaal des daags aan yder altaar mogt geoffert worden , was het noodig , dat 'er meer waren ; en eindelyk is het getal zeer groot geworden.

Beelteniffen van Christus aan het kruis , het zy geschildert , gegoten , of gefneden op d'altaaren te zetten , is eerst bevolen in het jaar 680. Maar kruiffen zonder Christbeelt

* *Te weten : daar was een middelschot van hout ter halverwege van den buik der Kerke : of anders zaten de vrouwen op de galeryen , achter traliewerk : gelyk noch boden de Jodinnen in de Synagogen.*

beelt met bloemkranssen , en eenige duiven daar op , zag men reets in de vierde eeuwe : en deeze stonden aan den ingang , of boven op de Kerken ; om ze door dit teken t'onderscheiden van de Heidensche Tempelen.

Aan en om de Kerken had men van outs de schoolen , als nutbaare queekhoven ten dienste der gemeente. Maar dat 'er ook kroegen en herbergen omtrent waren , is buiten twyffel geweest , om dat de Kerken doorgaans in het midden der stad stonden.

Daar de Schryver komt tot de heilige tyden , spreekt hy eerst in 't algemeen , daar na in 't byzonder , van de heilige dagen en uren. Dat , behalven de Zondag , ook de Zaterdag of Sabbath langen tyt in de Kerke geviert is , hoewel juist niet met die strengheit als onder de Jooden , blykt uit *Gregorius van Nyssa* , *Athanasius* en *Sokrates*. Immers de laatste zegt op het jaar 440 , dat men te Konstantinopelen , en by de meeste Christenen des Zaterdagz zoo wel vergaderde , als des Zondagz. Ook zegt Augustyn* : *Indien men Rome wil pryzen , om dat het op Zaterdag vast , behoeft men de gansche Christenheit niet te laaken , om dat zy dat niet doet.*

Hoewel *William Kave* gelooft , dat men den dag van Christus geboorte al geviert heeft ten tyde van den Keizer *Kommodus* , zoo twyffelt echter de Schryver , of zulks wel geschiedt zy voor de vierde eeu. Wyders is het zoo licht niet te zeggen , in welk een maant die dag komt te vallen. Want de

L

Griek-

* *Ep. 68. ad Casulan.*

Griekſche Kerk rekende anders dan de Latynſche, ter tyt toe, dat de Keizerlyke ſtoet van Rome naar Konſtantinopelen gebragt wierdt. Ja noch heden zyn 'er niet weinigen, die de gemeene rekening ganſch ongerymt vinden; hoewel zy toch oordeelen, dat de zaak van te weinig belang is, om daar over een harnas aan te trekken. Men kan de byzondere gevoelens, die de Schryver hier op bybrengt, zelf naleezen.

Het vieren van den dag der beſhydeniſſe is waarſchynelyk niet boven 500 jaaren out; en de reden daar van wordt by den Schryver gegeven.

Behalven dat de eerſte Christenen vry ſtreng leefden, plagten zy dikwyls te vaſten; of van den morgen tot den avont, of tot 's middags ten drie uren. Ondertuſſchen vindt men daar toe in de Schriften des N. T. geene beſtemde tyden. *Uit het Evangelie en de Brieven der Apoſtelen*, zegt Auguſtyn, *kan ik nagaan, dat men bywylen behoort te vaſten, maar op welke dagen, is niet uitgedrukt.* Doch d'eerſte en plegtige vaſtityt in de Chriſtelyke Kerke ſchynt geweest te zyn die van het Paſcha, op den grooten verzoendag, volgens de gewoonte van de Synagoge: hoewel 'er reets voor de derde eeuw verſchil was over de langduurigheid van dat vaſten. Want ſommigen wilden, dat men ſlegts behoorde te vaſten op dien dag, als Chriſtus geleden hadde: anderen, dat men zich moſt onthouden van het uur, dat de Zaligmaker gekruift wierdt tot den tyt zynr verryzeniſſe.

Het

Het vasten van 40 dagen voor Pascha zal ten tyde van *Tertulliaan*, dat is omtrent het jaar 200, niet overal in gebruik zyn geweest.

Maar 't geen toen yder deed' naar zyn goetvinden, begon *Eustathius*, Bisschop van Sebaste in Armenië, voor zyne Monniken als een' regel te stellen, en is allengskens tot eene gestaafde wet geworden.

Na de heilige dagen en tyden, waar omtrent de Schryver niets heeft overgeslagen, volgen de gewyde perfoonen; te weten de Bisschoppen, Abten, Kapittelheeren, *Superintendenten*, Predikers en Diakonen. Tusschen beiden wordt onderzocht, of men ook eenige kerkelyke proven mag verzoeken, of beloven, gedurende het leven van den bezitter. Hier tegen is een verbodt van Paus *Gelasius*.

Omtrent de gebeden wordt ook iets gezegt van den oorsprong der Ommegangen [*Processien*]. Maar d'Ommegangen, die men jaarlyks in de Roomsche landen houdt, ter cere van het zoogenaamde Hoogwaardige, is zeer belagchelyk: hoewel de roegemaakte Duivels, met afgrysselyke maskers en Pekstokken in de haat, om ruimbaan te maaken, de kinders wel doen schreien. Deze Ommegangen zyn in het Concilie van Trente gehouden voor eene zaak, die magtig was de Keters te beschaamen.

Daar de Schryver gewag maakt van de Kerkgezangen, wordt gesproken van de Psalmen en Geestelyke Liederen in 't algemeen en byzonder. Insgelyks van het *Glo-*

ria Patri, en *Te Deum Laudamus*. Eindelijk van de Speeltuigen, en derzelver gebruik en misbruik.

XV. HOOFDSTUK.

'T GEESTELYK LEVEN DER ZIELE, bestaande in eene klaare en onderscheide kennisse, en vuurige liefde des beminnelijken Godts: neffens eene aanwyzing, door welke middelen Godts werk in onze zielen moet onderhouden, gesterkt, en opgeveekt worden. De derde Druk; vermeerdert met een eenzaam ziels-gepeins over het ziels-lyden van Jezus Christus. *t Amsterdam by Gerard Borstius, en de Wed. de Groot, 1706. in 8. groot 22 bladen.*

DIt boekje voor eenige jaaren van zekere, my onbekende, Dochter opgesteld, vervolgens noch een weinig beschaaft, en nu voor de derdemaal gedrukt, is niet alleen zeer stichtelyk ten aanzien van de stoffe, maar ook zoodanigerwyze uitgevoerd, dat een aandachtig Leezer lichtelyk zien zal, dat Godt in het uitdeelen van zyne genadegaven geen onderscheit maakt tusschen Man of Vrou, tusschen Dienstbaaren of Vryen.

Zy streefde al vroeg met haare gedachten

VOOR-

voorby het natuurlyke , en geraakte tot de beschouwinge van het geestelyke leven.

Het geestelyke leven , dat Godt in den verkooren zondaar te weeg brengt , bestaat , zegt zy , in eene werkzaamheit van den mensch , uit een goet , redelyk , en betame-lyk beginsel , tot een recht einde ; en dien-volgende , 1 in wysheit des verstants : 2 in rechtheit des oordeels : 3 in heiligheit der wille : 4 in de vereeninge van de ziele met Godt en zynen Geest : 5 in de bestieringe der hartstochten , zinnen , en leden op eene rechte wyze : 6 en eindelyk in de vergenoeg-inge , hier uit ontstaande.

Dit geestelyk leven is eeuwig , en daarom moet de ziel eene spys hebben , die haar eeu-wiglyk kan verzadigen ; en deeze spys be-staat in eene rechte kennisse van Godt , en in eene geestelyke gemeenschap met Jezus Christus. Want even gelyk de natuurlyke spys het lichaam versterkt en voedt , alzoo de gemeenschap met J. Christus de ziel. En vermits Jezus , als de spys der ziele , niet kan gekent worden dan uit Godts woort , zoo is het geen wonder , dat ons dat woort insgelyks als eene geestelyke spys voorkomt ; en dat yder naar de zelve moet trachten , in-dien hy anders het geestelyke leven lief heeft.

Naar deezen draat is dit gansche werkje geschikt.

Derhalven wordt vooreerst gesproken over het leven der ziele in haare eerste hoedanig-heit , dat is in het *Verstant* ; en hoe dat ver-stant moet leven in de kennisse van Godt.

Daar na volgt eene verhandeling over het geestelyke leven der Ziele in haare tweede hoedanigheid, dat is, in de *Wille*: en hoe die wil moet leven, 1. in het zaligmakende geloove: 2. door de liefde tot Godt en onze naasten; en 3. door de hoope van de toekomstige heerlijkheit.

Hier op ziet men eene bedenking over de geestelyke spyze; waar door het leven der Ziele onderhouden en gesterkt wordt.

Eindelyk vindt men in eenige bladzyden iets gezegt over de voltrekkinge van het geestelyke leven.

Buiten de bedenking over het Zielslyden van den Heilant, in eene kraftige taale ontworpen, is hier noch een fraai geschrift over het huwelyk tusschen Christus en zyne Kerke: waar in de Dochter * vooraf spreekt van d'eerste huwelyksbelofte, waar door de Raat des Vredes is bekend gemaakt aan den Zondaar; en daarna van de verscheide huishoudinge voor de komste van den Bruidgom in den vleesche.

** Ik weete niet, of zy thans getrouwt is.*

XVI. HOOFDSTUK.

RECUEIL DE DIVERSES DERNIERES HEURES EDIFIANTES, pour la consolation des âmes fidelles, &c.

Dat is:

VERHAAL VAN HET STICHT ELYK AFSTERVEN VAN EENIGE GODTVRUCHTIGE PERSOONEN, dienende tot vertroosting der geloovige zielen. Door P. DE LA ROQUE, bedienaar van 't Evangelie in Kleef. t'Amsterdam by St. Roger, 1706. in 8. groot 12 bladen.

DE voornaamste plicht van een redelyk schepsel is, dat hy wel leere sterven. Daarom zyn Schriften, die ons het afscheit van godtvruchtige lieden voor oogen stellen, zeer dienstig.

Men ziet dan hier iets van het leven en sterven van *Andreas Rivet*, van *Jakob Sappius*, van *Juffr. Walbek*, van *Theodorus Onderreik*, van *John Jancway*, van *Juffr. Huijgens*, van *J. C. Schadens*, van *J. Knox*, en eindelyk van *Maria*, laatst overlede Koninginne van Engelant.

De Heer *Andreas Rivet*, gesprooten uit aanzienlyken huize, en gebooren in de stad St. Maixant, wierdt door de Heeren Staaten uit Vrankryk beroepen tot het ampt van Hoogleeraar in de Godtheit, en teffens van Regent van het Walsche Collegie binnen Leiden. Men verzocht hem ook om Leermcester te zyn van den Heere Prinse van Oran-gie, namelyk, *Willem den Tweeden*.

Hy wordt hier beschreven als een man van vrolyken inborst, en bedaart gemoet. Hy verzette zich geenzins over de rampen, die, of het gemeen, of hem in 't, byzonder troffen, zeggende: *Alle dingen zyn mogelyk: daarom ben ik niet verwondert*. Hoe zich de zaaken in zyne ziekte hebben toegedragen, staat hier naaukeurig beschreven; en is onder andere aangemerkt, hoe hy op zyn dootbede, denkende aan Juffr. *Schuurman*, haar zynen kleinen Hebreusch en Bybel, van den Plantynschen druk, maakte. Toen hy een oogenblik voor zynen uitgang, d'oogen en handen opwaarts geheven, in eenen diepen aandacht scheen te wezen, zeide iemand der omstanderen: *Ik geloove, dat by zich alreede verblydt in het gezichte van zynen Godt*: waarop de Heer *Rivet*, na dat hy zich geperft hadde om ja te zeggen, zagtelyk in den Heere ontsliep, binnen Breda, op den zevenden van Loumaant des jaars 1651. na dat hy 68 [voor aan staat 78] jaaren en 6 maanden geleest hadde.

De Heer *Sappius* overleedt in 't jaar 1695, het zevenendertigste van zynen ouderdom
bin-

binnen Dordrecht, daar hy, ten dienste der gemeente, van Bommel beroepen was.

Juffrou *Walbek* was eene dochter van innerlyke godtvruchtigheid. Zy stierf in Amsterdam in Wynmaant des jaars zestien hondert negenennegentig.

Diderich of *Theodorus Onderreik* was van Duisburg uit het Hertogdom van Kleef. Hy bevytigde zich eenigen tyt in de Godtgeleertheit t'Utrecht. Naderhant heeft hy in Vrankryk verkeert met den vermaarden *Dalleus*. Toen weder in zyn vaderlant gekeert, wierdt hy beroepen te Mulheim. Vervolgens ging hy naar Kassel, en predikte daar dikwyls voor het Hof. Maar eindelyk verzocht de gemeente van Bremen hem in de Kerke van St. Martyn, en in die stadt is hy met alle tekenen van een goet Christen overleden. De dag van zyn overlyden schynt de Schryver niet geweeten te hebben: maar zyn uitvaart wierdt gehouden op den zesden van Loumaant des jaars 1693. Het verhaal van de zaaken, en woorden, geduurende zyne ziekte, voorgevallen, rust ten deele op het bericht van den Heere *de Haze*, des overledens amptgenoot, en ten deele op het getuigenisse van anderen.

De Heer *Jancway* wierdt gebooren op den zevenentwintigste van Wynmaant des jaars 1633, in het Graaffschap van Herfort in Engeland. Hy telde maar 17 jaaren, als men hem te Kambrits lit van de Koninglyke vergaderinge der Geletterden maakte. Zeven jaaren daar na stierf hy met zulk eene blytschap,

fchap, dat hy zich naauwlyks konde onthouden van zingen.

Juffrou *Huigens* van Klarenbeek, (eene heerlykheit niet verre van Arnhem in Gelderland,) welker ziekte en doot hier kortelyk, volgens het verhaal van den Heere *Tvon*, gemelt is, stierf op den dertigsten van Loumaant des jaars 1680, te Wirwert in Vriesland. Want mits zy bovenmaten Godtsdienstig was, had zy zich begeven in het gezelschap van eenige menschen, die zy boven anderen geloofde bequaam te wezen, om haar te sterken in de goede gevoelens, die zy van Godt verkregen hadde; behoudende tot haar einde een gezond oordeel, een levendig geheugen, en een onbezweken gemoet. Haare laatste woorden waren: *Laat my nu my uitspreken: want het is gedaan; ja het is alles gedaan.*

De Heer *Schadens*, gebooren te Kundorf in het Graaffschap Hennenberg, quam ter werelt in het jaar 1666, en wierdt in het vyfentwintigste van zynen ouderdom Prediker in de Kerke van St. Niklaas te Berlyn: maar zoude byna zynen dienst verlaten hebben om de grove misbruiken, die onder zyne Lutherfche Amptgenooten en de gansche Gemeente, zyns oordeels, in zwang gingen. Inzonderheit was hy een geslagen vyant van d'Oorbiechte, die by lieden van die gezintheit daar te lande onderhouden wordt. Hy voerde op zyn krankbedde verscheide zeer stichtelyke redenen, en ontsliep zagtelyk in de gemelde stadt Berlyn op den vyfentwintigsten van Hooimaant des jaars 1698.

De

van *Julius* en *Augustus*, 1706. 171

De Heer *Knox*, van goeden huize, wierdt gebooren in Schotland in het jaar 1505. Zyne vrymoedigheid, om tegen het Pausdom te Prediken, maakte, dat hy in banden raakte, en zoude levendig verbrandt zyn, indien de Goddelyke voorzienigheid hem niet bewaart hadde. Hy wierdt naderhant een groot werktuig der Reformatie, en eindigde zyne dagen in vrede, in het zevenenzestigste jaar van zynen ouderdom.

Toen Doctor *Preston*, die het laatste gebedt deede, hem vroeg, of hy het wel verstaan hadde, was zyn antwoord, *Gave Godt, dat gy en anderen het zoo wel verstaan hadden, als ik. Ik danke mynen Godt voor dat hemelsche woort. Heer Jezus, ontfang mynen geest.*

Het leven en afsterven van *MARIA*, Koninginne van Engeland, is by veelen alreede te boek gestelt, en daarom hier maar kortelyk beschreven.

XVII. HOOFDSTUK.

SAM. L. B. DE PUFENDORF de
Officio Hominis & Civis, juxta legem
naturalem, Libri duo. Editio post fur-
tivas, undecima, omnium quæ hactenus
prodierunt, emendarissima, &c.

Dat

Dat is :

Twee boeken van den Plicht eens menschen en Burger, volgens de wet der nature door SAMUEL PUFENDORF, Vryheer. De elfde echte druk, en de beste van alle. Te Frankfort by Maximiliaan van Sande, 1705. in 8. groot 27 bladen.

Dit boekje is een kort begryp van het werk, in de Boekzaale van May en Juny gemelt. Derhalven zal ik my tegenwoordig vergenoegen met eenige stellingen, die in Hooge Schoole van Giessen daar uit zyn verdeddigt, en, als een toegift op deezen nieuwen en elfden druk, den liefhebberen worden mede gedeelt.

1. *Zonder kennisse van het Recht der Nature kan niemant den naam van eengoet Rechtsgeleerde draagen.* Want vooreerst moet de laatste reden van het menschelyke Recht byna altyt in het Recht der Nature gezocht worden. Ten anderen verschaft het Recht der Nature de middelen tot eene goede verklaring en toepassing van het menschelyke Recht. En ten derden steunt het Recht der Nature op algemeene beginselen, daar het andere maar gebout is op byzondere, naar welke alle gevallen niet kunnen beslecht worden.

2. *Het*

2. *Het Recht der Nature is niet alleen onderscheiden van de zedelyke Godtgeleertheit, maar ook van de zedelyke Filosofie.* Want van de zedelyke Godtgeleertheit verschilt het, ten aanzien van zyn Beginfel *, Vorm †, Voorwerp ‡ en Einde §. Van de zedelyke Filosofie; om dat die in de menschelyke doeningen wel meest aanmerkt, wat eerlyk; en het Recht der Nature, wat rechtmatig zy.

3. *De mensch is bequaam, om alles, wat natuurlyk rechtmatig is, te verstaan, en zich daar naar te schikken.* Want anders zouden de menschen niet alleen hunne misdaden kunnen verschoonen met eene onverwinnelyke onweteneit, en volstreckte onmogelykheit: maar zy zouden daarenboven niet voor werkers van hunne eigene bedryven kunnen gehouden worden.

4. *De beginselen van het natuurlyke Recht moe-*

* *Want het beginsel van de kennisse der zedelyke Godtgeleertheit is d'Openbaaring: en de kennis van het Recht der Nature neemt zynen oorsprong uit de reden. † De Vorm der geopenbaarde goddelyke wet bestaat in eene verbintenisse uit een soort van verdrag: maar het Recht der Nature verbindt iemant alleen om den wille des Wetgevers. ‡ Het voorwerp van de zedelyke Godtgeleertheit is het inwendige voornamentlyk, en het uitwendige maar by gevolg: doch in het Recht der Nature gaat het gansch anders. § Het Einde van de zedelyke Godtgeleertheit is de zaligheit der zielen: en het einde van het Recht der Nature de welstant der borgeren.*

moeten overeenkomen met de gezonde reden. Want uit quaade beginselen kunnen maar quaade gevolgen spruiten.

5. *Ondertusschen moet de mensch niet anders aangemerkt worden dan in den staat der verdorvenheit.* Want een moraal geneesmiddel onderstelt eene morale ziekte.

6. *Het Recht der Nature is onveranderlyk.* Want zyn einde en grondslag, de welstant namelyk van het menschedom, is onveranderlyk.

7. *De Godtsdienst is de sterkste bant van de menschelyke gezelligheit.* Want alle menschen worden in teugel gehouden door hoope en vreeze.

8. *In den nitersten noot mag men een ander het zyne benemen.* Want in zalk een gevalle komt 'er weder gemeenschap van goederen. Doch veele Godtgeleerden zyn hier tegen.

9. *'t Is mis dat nootd wet breekt.* Want in den nootd, wordt men bestiert door de wet der nature.

10. *De grootste ongelykheit onder de menschen, ten aanzien van hunnen rang, en byzondere waardigheden, belet niet, dat men eens natuurlyke gelykheit onder de menschen moet erkennen, en waarneemen.* Want deeze ongelykheit is maar ingewoert, behoudens de gemeenschap van de rechten der menschelykheit, welke niemant kunnen benomen, en ook aan niemant afgetaan worden.

11. *Ondankbaarheit is niet strafbaar.* Want een ondankbaare zondigt maar tegen de beleeftheit, en niet tegen het volstrekte Recht.

Ook

Ook mogten dan andere zaaken wel buiten de Vierschaaren blyven.

12. 't Is'er zoo verre van daan, dat veinzen en ontveinzen altyt ongeoorloft zoude wezen, dat het in veelerlei zaaken onder de plichten kan gerekent worden. Want dikwyls kan men met recht uit te spreken anderen geen' dienst doen, maar in't tegendeel schade; en derhalven moet men veinzen. Ook zyn'er veelyts geheimen, die men niet mag ontdekken; en derhalven moet men ontveinzen.

13. *Gemeenschap van vrouwen is tegen het Recht der Nature.* Want, gelyk 'er aan d'eene zyde twist zoude wezen om de schoonste; zoo zouden de kinderen verwaarloost worden; om dat een vader geene de minste verzekering zou kunnen hebben van de zyne, of eene moeder, van wien zy die ontfangen hadde. Plato echter was van gevoelen, dat de gemeenschap der vrouwen, gelyk van andere zaaken, zeer bequaam was, om een *Borgerstaat* gelukkig te maaken.

14. *Hoewel het tegen het Recht der Nature strydt, dat eene vrou meer dan een' man heeft, zoo strydt het toch niet tegen het Recht der Nature, dat een man meer dan eene vrou heeft.* Want Godt heeft het laatste onderde Jooden toegelaten, 't welk hy niet hadde kunnen doen, indien het tegen het *Recht der Nature* was.

15. *Het huwelyk van een besje met een' jongeling is door het Recht der Nature zoo wel verboden, als dat van een' gesnedenen met eene jonge' dochter.* De reden is klaar. Noch-

tans

tans wordt tegenwoordig op de jaaren geen acht gegeven.

16. *De magt der ouden over hunne kinderen spruit onmiddelaar uit het Recht der Nature.* Want die magt is het middel, waar door de kinderen tot een gezellig leven, 't welk het einde van het Recht der Nature is, moeten opgevoedt worden. Evenwel is *Grotius* van andere gedachten.

17. *D'Ounders hebben in den natuurlyken staat geen Recht, om hunne kinderen te dooden.* Want het Recht des zwaarts behoort alleen tot het borgerlyk gebied. Daarom zyn ook de meesten van gevoelen, dat de Roomsche wet in dit stuk met reden is afgeschafte.

18. *De plicht der Oppermagten is te bezorgen, dat hunne onderdaanen met gezonde, en ten beste van den staat dienende leeringen, zooten aanzien van den Godtsdienst, als de mensche-lyke wetenschappen onderhouden worden.* Want nopende den Godtsdienst: goede of quaade leeringen kunnen de gemoederen, of tot gehoorzaamheit, of tot oproer neigen.

XVIII. HOOFDSTUK.

L'ART DE VIVRE CONTENT.

Par l'Autheur de la Pratique des vertus
Chrêtiennes, Traduit de l'Anglois.

Dat

Dat is :

DE KONST OM VERGENOEGT TE ZYN. Door den Schryver van het boekje, genaamt *Oeffening der Christelyke Densden.* Uit het Engelsch. t' *Amsterdam* by St. Roger, 1707. in 8. groot 12 bladen.

HOewel alle menschen van nature gene- gen zyn om gelukkig te weezen, noch- tans zyn'er maar zeer weinige, die weten, waar in hun geluk en welstant gelegen is, of door welke middelen zy daar toe kunnen ge- raaken. D'eene stelt zyn geluk, (wy spree- ken hier slegts van het tydelyke) in de Ryk- dommen, d'andere in Eerampton, de derde in lyffelyke Weelde. Maar inderdaat ons geluk bestaat in iets anders, en hoe men daar toe komen kan, heeft de Schryver van dit boekje, zoo kort als bondig, aangewezen.

Ons geluk is gelegen in de vergenoeginge, en, om vergenoegt te weezen, hebbenwe slegts te denken, dat Godt ons in dien staat gestelt heeft, als we zyn: en een mensch, die daar mede niet te vreden is, kant zich tegen d'orde van 't Geheelal. Doch om met zynen staat te vreden te zyn, moet men ook te vreden zyn met de middelen, dat is, met alle de voorvallen, die daar toe gedient heb- ben: als mede met alle de dingen, welke

M

dien

dien staat uitmaaken , verzellen , of daar van kunnen gewacht worden.

Doch gelyk 'er weinige gelukkig zyn , om dat Godt in zyne werken hun niet behaagt , zoo zyn 'er ook weinige gelukkig , om dat zy Gode niet behagen. Maar om Gode behaagelyk te weezen , is het noodig , dat men eene goede consciëntie hebbe. Eene goede consciëntie verzekert den mensch van de verkrege genade : en maakt hem zelfs gerust in de menschelyke t'zamenwooninge. Want die een goet gewisse heeft , zal zich weinig laten gelegen zyn aan de wangunst van anderen. Ja hy zal den doot zelfs met blydschap kunnen te gemoet treden : schoon anders de doot , om de gemeenschap , die de ziel met het lichaam heeft , voor de nature eenigzins verschrikkelyk is. Immers door eene goede consciëntie komt men alles te boven.

TYTELS en BERICHTEN

Van Boeken en Schriften onlangs uitgekomen.

I.

Vix Regiæ ad artem Anatomicam stadium secundum , ex præscripto Constitutionis Fredericianæ , præside CHRISTOPHORO SCHEHAMERO. Solemniter defendit Jo. Augustinus Faschius , Poëta nobilis Cesareus. Kiloni , literis Bartholdi Reutheri , 1706. in 4. plag. 2½.

DE Leezer , die zich van dit werkje zoekt te bedienen , zal buiten twyffel Latyn kennen ,

nen: daarom heb ik den titel niet eens willeri
vertaalen. Hy zal daar in gemelt vinden de
naamen der geener, die d'Ontleedkunde wel
meest hebben voortgezet. Doch inzonder-
heit wordt met grooten lof gesproken van den
Heere *Ruisch*.

I I.

BRIEF van Mr. Nicolaas Muys van Ho-
ly Advt. aan den Heer Mr. Jacob de la
Ballecour Pensionaris der stad Amsterdam.
t' Amsterdam by Assuerus Lansvelt, 1706.
in 4. groot een blad.

DEEZE Brief is als een vervolg op zekeren
voorgaanden, door den Heere *Muys van
Holy*, op den eenentwintigsten December des
jaars 1705, aan den Heere Mr. *Johan van
den Broek*, Hoogleeraar in de Rechten, mits-
gaders Geheimschryver van den Lutherschen
Kerkenraadt alhier, gezonden; en met de
Bylagen in druk uitgegeeven. In deeze twee
Brieven ziet men eene zaak, die, mits haa-
re byzonderheit, en om de persoonen, die
zy betreft, buiten twyffel noch langen tyt de
geheugenisse zal blyven ingeprent. Het on-
zydig gevoelen, nopende dit werk, zoude we-
zen, dat, indien de Heer *Muys van Holy* on-
gelyk heeft, hy dan moet gehouden worden
voor een groot Meester, die aan quaade zaa-
ken schyn van recht weet te geven; daar
hem echter zulks in deeze zoo tedere en ver-
uitziende zaake wordt toegelaten; en nie-
mant zyne redenen tot noch toe weêrlegt.
Of indien de gemelde Heer *Muys van Holy*

gelyk heeft , dat men hem dan ter eere moet nageven , dat hy , als een man van den ouden tyt , het hart en de bequaamheit heeft , om , zonder aanzien van perfoonen , of zich der bitterheit te kreunen , recht en gerechtigheit voor te staan.

I I I.

BRIEF van Richardus Scheffers , Med. Doct. aan den Heer en Mr. Nicolaas Muys van Holy , enz. t' Amsterdam by Pieter Visscher , 1706. in 4. groot 3 bladen.

DEeze Schryver schynt zyne bequaamheit te hebben willen toonen , niet om op den Brief , en de verdedigde zaak van den Heere *Muys van Holy* ernstig te antwoorden , maar om alles hier omtrent , met eene stee-kende spotternye , belachelyk te maaken. Den geenen , die zich met dit slag van schryven kittelen , zal het eenig genoeg geven ; maar die zich de zaak ernstig voorstellen , niets daar in vinden , waardoor het geding beslegt wordt.

I V.

LOFDICHT van Burghart van Seenum op den Schryver van den Brief onder den verzierden naame van Richardus Scheffers , tegen den Heer en Mr. Nicolaas Muys van Holy , in druk uitgegeven. t' Amsterdam ter drukkerye van Christiaan van Oldersheim , 1706. in 4. groot een blad.

DEeze Schryver schynt niet te hebben kon-nen gedooogen , dat *Richardus Scheffers* , of die zich onder dien naame vermomt , den Heer *Muys van Holy* , in eene ernstige zaake

on-

onbetamelyk heeft zoeken te beschimpen, en derhalven heeft hy hem willen toonen, hoe men, des noots zynde, door boertigèn ernst den rook van ydele spottèryen kan wegblaazen.

V.

Barghard van Seenum ontzenuwt, en de Brief van *Richardus Scheffers* tegen Mr. *Nicolaas Muys van Holy*, verdedigt door Mr. *Fr. Uittenbosch*. t'Amsterdam by *Jo. Trepeling*, 1706. Ik hebbe dit werkje te laat gekregen, om'er iets van te zeggen. Het zal mogelyk niet onbeantwoordt blyven.

V I.

Sermo Parentalis in Obitum V. N. & E. D. Wesselij Bertlingii Jc. & in Illuſtri Groningana Jurium Professoris Ordinarii Clarissimi, quem ex Senatus Acad. consulto a. d. xv Martii 1706. habuit Alexander Arnoldus Pagenstecher, Jc. Antecessor & Juris Publici Professor Ordinarius. &c. &c.

Zoo iemand in de Boekzaale dikwyls gemelt wordt, het is de Heer *Pagenstecher*, die, naar gelegenheit van tyt, telkens nieuwe preuven geeft van eene grondige geleertheit, en onvermoeiden yver. Wat dit vertoog aangaat: het is daar mede gelegen als met andere dergelyke. Men ziet daar in d'Afkomst, Geboorte, het Leven, en Sterven van den Heere *Bertling*. Hy was een byzonder vrient van den Heere *Pagenstecher*, en op den eersten van Loumaant deezes jaars noch ter kerke geweest, als hy 's avonts omtrent 11. uuren den geest gaf. Schielyke verandering!

VERZOEK om den voorspoet van's Konings wapenen door Nieuwe gebeden , op ordre van den Aartsbisschop van Parys.

MY dunkt, Leezer, dat deeze fraaie uitschryving van den Heere de Noailles, om Godt Almachtig te bidden voor de wapenen des Konings van Vrankryk, hier wel mag bykomen, Ichoon die eigentlyk tot de Boekzaal niet schynt te behooren,

LOUIS ANTOINE DE NOAILLES, door Godts Genade, Kardinaal Priester der Heilige Roomsche Kerke, onder den titel van *Ste Maria de Minerva*, Aartsbisschop van Parys, Hertog van St. Kloud, Pair van Vrankryk, Bevelhebber van d'Orde van den H. Geest, aan alle de gelovigen, onder ons opzicht, HEIL en ZALIGHEIT. De Plaagen, met welke Godt tegenwoordig zyn volk bezocht heeft, zyn onwederspreekelyke tekenen van zyne gramschap; en het middel, om die weg te nemen, is, dat men een goet gebruik maake van zynen dienst. Zyne Bermhartigheid is altyt gepaart met zyne Gerechtigheit; dewyl hy niet wil dat iemand verloren gaa, maar dat zy alle tot hem zich bekeeren in boete. Ook dient zyne Bermhartigheid, zoo wel tot uitwisschinge van onze zonde, als tot het inhouden van de tuchtroede, die hy, om de zelve te straffen, gebruikt heeft: en de zondaar erlangt zyne verzoening door lytzaamheit, indien hy zich der straffen

onderwerpt, en daar by voegt eene waarachtige vernedering des harte. Laat ons derhalven, *in deezen droevigen tyt*, eenen dubbelen yver aanwenden, om ons te beteren, *Godts rechtvaardige gramschap over onze zonden t'erkennen*, en ons zelve te vernederen onder zyne magtige en straffende hant. Zyne slagen zyn slagen van genade, om ons weder te brengen tot ons zelve; en *door tegenspoet ons te tuchtigen over het quaat gebruik van zoo lang een' voorspoet*. Laat ons, volgens den raat van *Judith*, bekennen, *dat het geene wy lyden verre is beneden het geene wy verdient hebben; en laat ons gelooven, dat de tuchtroeden, waarmede Godt ons nu kastydt, alleen dienen tot onze verbeteringe, en niet tot ons bederf*. Laat ons ootmoediglyk ons zelve nederwerpen voor Godt, met een ernstig berou, dat wy hem vertoornt hebben, en ons weder oprichten in een nedrig vertrouwen van zyne goetheit. *Laat ons niet al te maedeloos zyn door onze rampen; dewylze komen, niet van menschen, die ons trachten te verderven; maar van Godt, die ons wil heiligen*. Laat ons meer vreezen voor onze zonden, dan voor onze vyanden; dewyle zy geene magt over ons hebben, als die wy hun geeven door onze misdaden. *Onderzoek, zeide Achjor tegen Holofernes van het volk Israëls, of deeze menschen ook eenige zonde begaan hebben tegen den Heere hunnen Godt; ende zoo ja, laat ons dan optrekken; want Godt zal hen overgeven in onze handen: Maar indien zy den Heere hunnen*

Godt niet vertoorn hebben, zoo zullen wy tegen hen niet bestant zyn, om dat Godt hen zal helpen; en wy zullen een spot worden over de gansche aarde. Het zyn noch de magt van onze vyanden, noch de menigte hunner troepen; noch de pogingen van zoo veele verbondenen, die wy te vreezen hebben; maar alleen onze ongetrouheit tegen Godt, die ons zyne gunste doet verliezen. Indien Godt voor ons is, wie zal tegen ons zyn? Overal zullen wy indringen, zonder boog, zonder pyl, zonder schilt, zonder zwaart: want de Heer is altyt verwinnaar, en die zal voor ons stryden. Maar indien wy ons afkeeren van zynen dienst, indien wy zyne wetten verbreeken; zoo zal hy ons verlaaten, en wy zullen t'elkens verwonnen weezen. Laat ons dan wederkeeren tot hem met eene waarachtige boete. Laat ons onze harten veranderen, en afleggen de werken der duisternisse, van de welke wy verlost zyn; en die gezins overeen komen met de waardigheid, die in den Doop verleent is aan alle Christenen, om, namelyk, te zyn *kinderen des lights ende des daags*. Laat ons den Vader der Bermhartigheid bidden, dat hy ons wederom bestrafle met zyne goedertierenheit, als van outs; en in nedrigheit onzer harten onder deeze plaagen niet nalaaten hem te smeeken om genade. Laat ons niet verflaauwen, om dat onze voorige gebeden niet verhoort zyn; maar zoo veel te sterker aanhouden. Laat ons de goddelyke gramfchap ontwapenen door de kracht der vernederinge, goede werken, en

ge-

gebeden. Laat ons toch afstaan van de zonde : laat ons nooit ophouden te bidden : laat ons afwyken van het padt der onge-rechtigheit en des verderfs ; en ons begeven op den weg der waarheit en heiligheit , tot een be-ter uitslag. Laat ons wyders ons bedienen van de gebeden onzer heilige Patronen , en met vertrouwen onzen toevlugt nemen tot hunne voorbiddingen , als door welke wy meermaalen zoo groote voordeelen bekomen hebben. Laat ons beginnen met de H. MAAGT , Koninginne der Heiligen , Patroneffe van dit Bisdome , en van het gansche Koningryk ; maar ondertusschen gedachtig zyn , dat zy geene genade verkrygt , als voor de geenen , die zich geheel en al schikken naar den wille van haaren Goddelyken Zoonne. Want het was haar ongelyk gedaan , te gelooven , dat wy onder haare be-scherminge vryheit hadden om te zondigen. Laat ons verder ons begeven tot St. DENYS, Stichter en Apostel van deeze Kerke. Laat ons aanroepen St. MARCEL , die dit Bis-dom bestiert heeft met eene byzondere heiligheit , en zoo kloekmoedig verdedigt tegen *zienelyke en onzienelyke Magten* , die het aanrandden. Laat ons eindelyk gaan tot de H. GENOVEVA , doorluchtige Patronesse dee-zer groote Stadt , die dezelve , geduurende haar leven , zulk een reeks van weldaaden be-wezen , en zedert zoo veele eeuwen , op eene gansch uitstekende en roemruchtige wyze , by Godt beschermt heeft.

Ten dien einde hebben wy, na voorgaande overleg met onze eerwaardige Broederen, den Deken, Kanonniken, en het Kapittel van onze Hoofkerke, boven de gebeden, die wy op den vyfden April laastleden hebben ingestelt, en die zullen blyven duuren, bevolen, dat de Buurkerken, Gemeenschappen, Voorsteden, en die van het Markgraaffschap van Parys gewoon in Proceffie te gaan, op eenen dag, die daar toe bequaam zal zyn, eenen Plechtigen Ommegang zullen doen in onze L. Vrouwe Kerke: alwaar de Kas van St. MARCEL zal open staan; en in die van Ste GENEVEVA *van den Berg*: alwaar de Kas van deeze Heilige insgelyks zal geopent zyn: en dat van Maandag, den zefftienden van deeze maant Augustus, tot Woensdag den vyftienden September naastkomende: om door voorbede der Heilige Maagt, Patronesse van Vrankryk; en door die van de Heiligen, en wel inzonderheit van St. DENYS, St. MARCEL, en Ste GENEVEVA, Beschermers van de Hoofstادت deezes Ryks, te verzoeken den zegen van Godt Almachtig over 's Konings wapenen, de behoudenis van zyne geheiligde Persoon; en van het gansche Koninglyke Huis: eene gelukkige verlossing voor Mevrouw, de Hertoginne van Bourgonje: *den VREDE tusschen de Christen Vorsten, 'en andere* NOODWENDIGHEDEN *van den Staat.* Wy vergunnen 40 dagen Afsaat aan de Geloovigen, die, wel bereidt, de gemelde Ommegangen zullen bywoonen. En, om het Berou te voegen by het

het Gebedt, bevelen wy te houden eenen algemeenen Vastendag, die wezen zal door ons geheel Bisdóm, op Vrydag, den zeventwintigsten dezer loopende maant: gebiedende aan alle Wykpriesteren en Overite van geordende en ongeordende Gemeenschappen, dit ons tegenwoordig bevel af te leezen, en de Geloovigen, onder hun bestier staande, te vermaanen, zich by deeze Ommegangen te laten vinden, met alle tekenen van Godtvruchtigheid, om 's Heeren genade te verwerven, enz.

Gegeven binnen Parys in ons Aartsbisschoppelyk Hof, op den vierden Augustus 1706. Getekent L. A. Kardinaal DE NOAILLES, Aartsbisschop van Parys. *Lager stont.* Door zyne Eminentie *Chevalier.*

Dit Bevel en Uitschryving van Vast- en Bededagen, plegtige Ommegangen, vertooning van Hooft, Hair, Schinkels, en meer andere *Reliquiën* der Heiligen, van beider kunne; als mede tot het affinecken van hunne krachtige Voorspraake en Bystant, is hier geenzins ingevoegt, om by deeze gelegenheit iets te zeggen wegens den opkomst en voortgang van deeze wyze van doen in het Christendom; en noch veel mindér, om in 't byzonder iets aan te merken van St. DENYS, die, te Montmartre onthalt, zyn hooft echter noch eenigen tyt in de handen droeg; maar enkel en alleen, om te dienen tot een gedenkwaardig bewys van de wisselvalligheid der menschelyke zaaken; en op dat de geenen die nu zyn, en namaals
ko-

komen zullen , uit dit ootmoedig opstel van den Aartsbisschop van Parys , als in eenen klaren spiegel , zouden zien de verlegenheit van Vrankryk ; en hoe een Koning , die , verwaant op de menigte zyner troepen , eene trotsfe en hooggaande taale voerde ; en die , noch even voor deezen Oorlog , den Staat dreigde , *dat by zyne TALRYKE LEGERS zoude doen ageeren* , tegenwoordig door de hant des Almagtigen in zoo verre vernedert is ; dat , daar hy voormaals zich beroemde den Vrede aan Europe te schenken , thans geen ding zoo ernstig schynt te begeeren , dan dat hem die genadiglyk gegeven worde.

---- *Quantum mutatus ab illo !*

*Dominare tumidus , spiritus altos gere.
Sequitur superbos ultor à tergo Dew.*

Dat is:

*Gy moogt vry 't al door trots vernielen ,
Uw hoogmoet ryze hemelwaart ;
Maar weet dat Godt geen trotzen spaart :
Zyn wraakzwaart volgt hen op de bielen.*

Ten besluit voegen wy hier by , dat , alzoo den Drukker der Boekzaale onlangs een stukje in handen is gevallen , voorheen in 't Fransch te Parys , onder den naam van *Hollandt aan de voeten des Konings* , door den Heere de la VOLPILIERE , Leeraar in de

de Godtheit , uitgegeeven , en aan Koning Lodewyk den XIV opgedragen , dit werkje by hem wordt herdrukt , met de Nederduitſche Vertaalinge door hem , in ondict , daar nevens geſtelt ; opdat al de wereldt de waarheit der bovenſtaande ſlotregelen zonneklaar zien moge : want nooit zag men grooter pluimſtrykery , nooit meer trotsheit , ja nooit eene taale die de Godtheit meer naar de kroon ſtak , dan in deeze onmatig vleiende , hoewel anders den geest ſtreelende , Gezangen. Men zal 'er de Print van het prachtige pronkbeeldt , 't geen dat van Nebukadnezar verre overtreft , en ter eere van den Koning op het plein der Overwinninge is opgerecht , byvoegen. Deeze Print wordt eerſtdaags van Parys verwacht , waarin men Duitschlandt , teffens met Engelandt en Hollandt , en andere volken inderdaat geketent aan de Voeten van den Koning ziet : maar

*Hoe deerlyk is de kans verkeert ,
Dat ons de Brief des Bifchops leert.*

BOEKEN en ZAAKEN

in dit stukje verhandelt.

- I. De Werken van Dionys van Halikarnasse. *Waarom deeze Schryver omtrent de Roomfche Outheden veel naaukeuriger is dan iemand van de Romeinen*, 12. *Wat onderscheit tusschen hem en Livius*, 13. *Schryft van den oorsprong der Romeinen uit d'Aborigines*, 14. *Bouwing van Rome, en Stichters van die Stadt.* 14, enz.
- II. *Tweede deel van de Werken aan den gemelden Dionys*, 26. *Zyn oordeel over Herodotus, Thucydides, Xenofon, Filistus, Theopompus*, 27. *Hy verdedigt Demosthenes tegen Eschines*, 28. *Wanneer Dionys dit tweede deel geschreven heeft?* 29
- III. Jo. Vorstius van de Hebreusefche Schryfwyze des N. Testaments, 30. *Waarom in't N. T. aan sommige Griekfche woorden eene nieuwe betekenis gegeven is?* 31. *Voorbeelden daar van*, 32. *Kinderen der menschen voor menschen, hoedanig een' overtolligheid?* 33. *Dochter van Sion en Jeruzalem, wat?* 34. *Het lichaam des doots*, 35. *De Spreekwys, dat een Kameel zou gaan door het oog eener naalde.* 37
- IV. Tooneel der Voorzichtigheit uit de Staatkunde van Lipsius, 40. *Oordeel over Machiavel*, 41. *Wonderlyk zeggen van Lipsius*, 44. *Verliest op 't laatst zyne achting*, 45. *Verdedigt het Ketterdooden*, 50. *Staat bedrog in een' Vorst toe.* 52

V. Ma

V. Mahomets leven door Humphrey Prideaux, 55. *Mahomets Afkomst en Huwelyk*, 57. *Begeeft zich tot een eenzaam leven*, 58. *Zyne helpers in't bedrog*, 60. *Zyne Nachtreis, en wonderlyke gezichten in den Hemel*, 61. *Begint het zwaart op te vatten*, 63. *Zyn doot, graf, en gestalte*. 68, 69

VI. Ezechiël Spanheim van de waardigheid en 't gebruik der oude gedenkpenningen, 75. *Grieken en Romeinen plagten veel te houden van Oudheden*, 77. *Gebruik van de penningen, niet alleen omtrent de gedaante der oude letteren, maar ook omtrent de Burgerkunde en Zedeleer*, 79. *Als mede omtrent de historië der dieren*, 80. *Der planten*, 82. *Der Vorsten en Vorstendommen*, 83. *Der Steden en haare Stichterren*. 89

VII. Bybelsche Oeffeningen door Joan Mark, 94. *Jafet d'oudste van Noachs kinderen, en Cham de jongste*, 96. *Abram niet de oudste van Therabs zoonen*, 97. *Wat Abram en Abraham zeg?* 98. *Man in de woestyne gevallen niet het gemeene Man*. 100

VIII. Of de mensch eene rechttopgaande gestalte heeft, uit Brown. 194

IX. Van de Zwartigheid der Mooren uit Brown, 108. *Wordt niet veroorzaakt door de Zonne*, 109. *Of door den vloek over Cham uitgesproken*, 114. *Zwart niet lelyk*. 115

X. Twintig Predikatiën door G. Oostrum, 116. *Afbeeldsel van de doot*, 118. *Onverwachte doot van een jong Koning van Frankryk*, 119. *Gewoonte van verscheidene volken omtrent de begravinge hunner lyken*. 120

XI. Van

- XI. Van de Begravinge der Misdadigen , uit
de Groot. 126
- XII. Groot en Nieu Woordenboek der Fran-
sche en Nederduitsche Taale. *Quaat Ne-
derduitsch, en Groltaal in dit boek.* 130, 133
- XIII. De bedriegeryen der Paapen en Mon-
niken in de Spaansche Nederlanden, door la
Motte, 135. *Missen in't Kaartspel tegen gelt
gezet*, 136. *Een mükleet van de rok eener
Vrouwwe gemaakt*, 137. *Dewezentlyke tegen-
woordigheid van Christus in de Hostie aardig
bewezen*, 138. *Hont speelt in de Mis voor
Diaken*, 138. *Boetpleging voor gelt besteedt*,
140. *Tweede Broer Kornelis.* 144
- XIV. Opkomst en Oorzaaken van de Kerke-
lyke plegtigheden, door Calvor, 145. *Ge-
bruik omtrent het Huwelyk*, 146. *Omtrent
den Doop*, 150. *Oorbiegt, by welk eene gele-
genheit ingevoert?* 153. *Gebruik omtrent de
Lyken, Begravingen, en Grafsteden*, 155, 156.
Kruiskerken zeer oudt, 158. *Klokken, wan-
neer in de Kerken gekomen?* 159. *Krucifixen
op d' Altaaren*, 160. *Kruisen op de Kerken*, 161
- XV. 't Geestelyk leven der Ziele. 164
- XVI. Stichtelyk Aflterven van eenige Godt-
vruchtige Persoonen, 167. *Van Rivet*, 168.
van Sappius, van Onderreik, 169. *Van
Jancway*, 169. *Van Juffr. Huigens.* 170
- XVII. Samuel Pufendorf van den Plicht
eenes menschen en Burger. 172
- XVIII. Konst om vergenoegt te leven. 177
- XIX. Tytels. 178

DE
BOEKZAAL

DER
GELEERDE WERELT,

Voor de Maanden van
SEPTEMBER EN OCTOBER.

Des Jaars 1706.

DOOR

J. VAN GAVEREN.

AMSTERDAM,

By FRANÇOIS HALMA, Boek-
verkoper, in Konstantyn den Grooten,

1706.

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF MODERN ART
1115 FIFTH AVENUE
NEW YORK 17, N. Y.

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF MODERN ART
1115 FIFTH AVENUE
NEW YORK 17, N. Y.

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF MODERN ART
1115 FIFTH AVENUE
NEW YORK 17, N. Y.

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF MODERN ART
1115 FIFTH AVENUE
NEW YORK 17, N. Y.

F
S
H
O
O
P
S
E
R
V
I
C
E
S
A
R
E
A
V
A
I
L
A
B
L
E
I
N
T
H
E
M
U
S
E
U
M
O
F
M
O
D
E
R
N
A
R
T
S
A
N
D
D
E
S
I
G
N
S
A
R
E
A
V
A
I
L
A
B
L
E
I
N
T
H
E
M
U
S
E
U
M
O
F
M
O
D
E
R
N
A
R
T
S
A
N
D
D
E
S
I
G
N
S

DEN HOOGGELEERDEN,
VERMAARDEN HEERE,
DEN HEERE
FREDERIK RUISCH,

OPPERLEERAAR IN DE ONTLEED- EN
KRUIDKUNDE, ALS MEDE LIDT VAN
DE KEIZERLYKE AKADEMIE DER
NATUURONTDEKKEREN, EN
GELUKKIG GENEESOEFFENAAR
T'AMSTERDAM.

Hooggeleerde en vermaarde Heer,

We vermaardheit en lof, die sedert zoo veele jaaren alle de deelen der wereldt doorklinken; verminderen niet alleen met het ryzen van uwen leeftyt niet, als dikwyls gebeurt, maar vergrooten alle dage, naar maate, dat gy uwe onvermoeide oefeninge der Ontleedkundé dagelyks voortzet, en uw Natuur- en Kunstwonderkabinet hier door verfiert en vergroot.

En zeker, myn Heer, men gaat de paalen van zedigheid niet te buiten, noch maakt zich aan vleierye, zoo strydig met de waa-

N 2 re

OPDRAGT.

re edelmoedigheid , schuldig , wanneer men openlyk stelt , dat Uw Edt. eenen schat haarer kunste bezit die nergens zyns gelyke vindt , en alleen de vrucht is eener weergadelooze naarstigheid , op grondige kennisse gebouwt , waar over men by't hooren melden verbaast staat ; gelyk men door de ontelbaare en bykans endelooze uitwerkzelen van die , op't gezichte , verrukt wordt.

* *Het oog* , zegt de wyfste der Koningen , *wordt niet verzadigt van zien* , hy verstaat , in de oneindige verschynffelen der Grootte Wereldt , die hy beter dan iemand kende , en waarvan hy zulk eenen grooten reex optelt. Maar zekerlyk , myn Heer , mogen wy deze spreuk overbrengen tot uw onvolprezen Natuurkabinet der Ontleedkunde , als dat alles wat in de Kleene Wereldt , de Mensch , (dat Meesterstuk , mag men zoo spreken , van alle Godts werken ,) wordt gezien , zoo kunstig , op zoo veelerhande wyzen , en zoo volmaakt bevat , dat het met reden eenen Schouburg zy te noemen , waarop al het doorluchtigste en wonderbaarste van des Scheppers mogentheit , in 't voortbrengen der Natuure , en 't Paleis der ziele , zich ontdekt ; het geen dan ook niet dan met eenen ontfachelyken eerbied , en met verbaast-

OPDRAGT.

baastheit, schoon men't hondertwerf zag,
kan gezien worden: derhalve meene ik niet
zonder reden uw Edt. op de eerste beschou-
wing van dit uw Wondertooneel, met de
volgende vaarzen vereert te hebben:

*Wie treedt niet met ontzag in uwe kunst-
vertrekken,*

*O brave Ontleder! daar zich duizent
wonderheên*

*Vertoonen? Wie beschouwt d'ontelbre men-
schenleên*

*Niet met verrukking, die zelfs d'aandacht
zouden wekken,*

*Der Goden van de kunst? Myn zangnimf
roept u toe:*

*Wie kan naar waarde, ô Man, uw' vlyt
en arbeid eeren?*

*Wie uwe vinding en geheimen recht waar-
deeren,*

*Waarneê gy veertig jaar, in't onderzoek
nooit moê,*

*U naarstig bezig hielt, om schatten te ver-
gaêren,*

*Waardoorge Apolloos kran draagt om uw
zilver haaren.*

Maar, geleerde en vermaarde Heer, wan-
neermen by 't bezit dezer Wonderstukken,
die inwendige kunsttraderen der beweginge
van 't menschelyke lichaam, door uwe eige
handt

OPDRAGT.

handt in hunne natuurlyke gedaante ver-
toont, nevens zoo veel lichaamen, in weer-
wil der Bedervinge, en als in spyt van de
Doot, door uw Edts. kunst, gaaf en zon-
der verval, ja als of ze leefden, bewaart;
wanneermen, zegge ik, hier by voegt de
ongemeene heusheit des Bezitters, en zyne
mildheit, om, Vrienden en Vreemdelin-
gen, 't gezicht dezer wonderen te geeven;
moetmen bekennen, dat men Uw Edt. dub-
belen dank en erkentenisse schuldig is; en dat
'er niemant beter met dezen geeft der weten-
schap, en die brandende lust, om de na-
tuur tot haare fynste draatjes, en klein-
ste vezeltjes toe, in 't menschelyk lichaam,
en andere, te ontleeden, van den He-
mel konde begaaf worden, dan Uw
Edt. die hier door 't menschedom zoo
veel nut, en zich zelve eene onsterfbaare
eere toebrenge: zoodat men uw Edt. niet
alleen voor 't gemeene beste onzer groote
Stadt Amsterdam, ja van gansch Hollandt,
als een voornaam werktuig in Godts handt
hebbe aan te zien, tot verdryvinge van zoo
veele quaalen, als daar de menschelyke
broosheit mede te worstelen heeft; maar
zelf als een Pronksieraadt, dat den Vader-
lande, by alle Uitheemschen, eenen schit-
teren.

OPDRAGT.

terenden luister byzet ; gelyk die ook, op 't beschouwen uwer zeldzaamheden , in verwonderinge worden wechgerukt , en nimmer dan met de grootste voldoeninge van uw Edt. en haar Kunsttroneelaffcheiden.

Van de verdere Wonderen der Natuure, door uw Edt. uit alle Gewesten der wereldd, met veel moeite en kosten byeen verzamelt, zullen wy hier niets ophaalen , als met het kort bestek dezer Opdragt strydig , alhoewel zy ook de beschouwinge der Liefhebber en wel tien dubbel waardig zyn, en hunne nieuwsgierigheit., omtrent dit slach van zaaken, rykelyk konnen verzadigen ; 't geen elk , dien immer 't geluk gebeurde van hen te zien, t'over bekend is, en getuigen moet. Alleenlyk wilde ik by deze gelegenheit, uit inzicht van de eere van vriendschap, en ontfange beleeftheit uwer Edt. met drie woorden, als men zegt, iets melden van 't geene in 't byzonder haare eige Kunst betreft , dat zoo dierbaar en verwonderlyk in zichzelve , zoo overtuigende voor de Godtverzakkers , en zoo voldoende voor rechtschapene Kenners en Kunstbeminners is ; opdat ik, in de toewydinge van dit stukje der vernieuwde Boekzaale, aan Uw Edt. eenig bewys gave

O P D R A G T.

van myne hoogachtinge voor haaren Persoon, haare byzondere kunst, en uitmuntende gaven; en, na Haar noch veele jaaren gezondheid en krachten, ten dienste van ons Gemeenebeste en der Geneeskunde, te hebben toegewenscht, hier ten slot te betuigen dat ik oprechtelyk ben;

Hooggeleerde, vermaarde Heer,

Uw Edts. onderdanige en
volvaardige dienaar.

Amsterdam den 18 van
Herfstmaant, 1706.

FRANCOIS HALMA.

DE

OPDRAGT.

DE

BOEKZAAL

DER

GELEERDE WERELT

VOOR

SEPTEMBER EN OCTOBER.

1706,

I. HOOFDSTUK.

ΙΟΥΛΙΟΥ ΠΟΛΛΑΕΥΚΟΥΣ ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΟΝ. JULII POLLUCIS ONOMASTICUM, Gr. & Lat. Post egregiam Wolfgangi Seberi Editionem, denuo immane quantum emendatum, supplementum & illustratum, ut docent praefationes. Praeter W. Seberi notas olim editas, accedit Commentarius doctissimus Gothofredi Fruggermanni, nunc tandem à te nebris vindicatus, itemque alius Joach. Kulnii, subsidio Codicis Antverpiensis, variantium lectionum Isaaci Vossii, adnotata.

N 5

ta

Handwritten notes in the left margin, including "U-Edition" and "FRUGGERMANNI".

tatorum *Cl. Salmasii & Henr. Valesii, &c.* concinnatus. Omnia contulerunt, ac in ordinem redegerunt, varias præterea Lectiones easque insignes, tum & suas notas adjecerunt, editionemque curarunt, septem quidem prioribus libris *Joh. Henr. Lederlinus* Ling. Orient. in Acad. Argentoratensi Prof. P. & post eum reliquis *Tib. Hemsterhuis* Philos. & Math. in illust. Amstelæd. Athenæo Profess. P.

Dat is:

NAAMBOEK van JULIUS POLLUX,
met veele Aaunmerkingen en Verbeteringen,
te voorschyn gebracht door Joh. Henr. Lederlin,
Professor der Oosterfche Taalen te Straatsburg,
en Tiberius Hemsterhuis,
Hoogleeraar in de Filosofie en Wiskunde i Amsterdam.
Met nieuwe en schoone Registers. i Amsterdam voor H. Wetstein,
1706. in Fol. groot 410 bladen.

JULIUS POLLUX, gelyk *Filoftratus*, *Tzetzes* en *Suidas* getuigen, was van Naukrates, eene vermaarde ftadt in Egypte; daar ook *Apollonius*, *Athenens*, *Proklus*, *Ptolemeus*, en meer andere mannen van naamegehooren zyn, Dan *Suidas* voegt 'er by; *Τὸν δὲ Ἀφδύνας γράφουσιν ἁριστῶν καὶ ζωντῶν πόλις δὲ Φοινίκης ἢ Ἀφδύνας.* Dat is: *Sommigen hebben spots-*

spitswyze geschreven, dat by een Redenaar van Arduenna was. Arduenna nu is eene stad in Fenicië. Het eerste kan waar zyn, mits de Soffisten dies tyts ook hunne vyanden hadden, en deeze lichtelyk iets opnamen om hen te beschimpen. Maar dat Arduenna eene stad, en wel in Fenicië was, is nergens te vinden. In 't tegendeel is Arduenna, of Ardenna een bosch in Vrankryk. Zulks de vyanden van Pollux hem mogelyk een Soffist, of spitsvinnig Redenaar van Ardenna genaamt hebben; om dat eenige of de meeste zyner leerlingen uit dien oort, en derhalven by d'Egyptenaars, om hunne ingebeeelde woestheit, veracht waren. Misschien heeft Suidas, om dat de naam van Franken toen al bekend was, geschreven Φουρυκίος, in Vrankryk; waar van men naderhand in 't affchryven, door onachtzaamheit of anders, gemaakt heeft Φοινίκιος, in Fenicië: maar hoe men in Suidas, aan 't woord πόνος, stad, komt, is qualyk te raaden. Wyders was Pollux een leerling van zekeren Adriaan*, een voornaam Redenaar van dien tyt, en wierdt naderhandt opziender over de letteroeffeningen van Kommodus, tot wiens gebruik dit naamboek gemaakt is. De gemelde Kommodus, Keizer geworden, gaf hem een Hoogleeraars plaats t'Athene; 't welk toenmaals wat groots was. Hy leefde waarschynelyk niet lang na zynen wel-

* Zyn gansche leven is van Filostratus te boek gestelt.

weldoender , en overleedt in den ouderdom van 58 jaaren.

Filostratus getuigt , dat *Abhenodorus* , mischien uit wangunst , onzen *Pollux* beschreef als een man , die veel sprak , en weinig zelde : maar dat *Luciaan* * hem insgelyks zou gefopt hebben , wordt van den Heere *Hemsterhuis* , straks meermaalen te melden , om verscheide redenen , in zyn voorbericht gegeven , niet aangenomen.

Want of hy wel toestaat , dat *Luciaan* in of omtrent dien tyt gebloeit heeft , zoo vindt hy echter niet , dat de hoedanigheid en het bedryf van den geenen , die *Luciaan* voorheeft , op *Julius Pollux* passen. Want *Luciaan* spreekt van eenen , die zyn hoofd had gebroken , zoo met het samenflanssen van woorden , die lang hadden uitgedient , als met het smeeden van nieuwe , die nergens gebruikt wierden , en de zaaken niet aanwezen. Doch veele van de woorden , die *Luciaan* bybrengt , om zynen man te roskammen , worden by *Pollux* niet gevonden. Ook kan men niet zeggen , dat 'er eenige van hem zelve gesmeedt zyn ; dewyl hy telkens op de geene , die zelden voorkomen , den een' of anderen Schryver aantrekt. Daarenboven spreekt *Luciaan* van iemand , die uit de heffe des volks , en van een ruuw leven , op hoope van een rykelyk erfdeel , zich verbondt aan een besje van 70 jaaren ; 't geen hy naderhant zocht te vergeven : zulks de noodt hem eindelyk perste

* In *Lexiphane*.

ste zynen kost te gaan winnen met pleiten : waar toe hy gansch niet bequaam was. Doch behalven dat *Pollux* ten minste van burgerlyken stant schynt geweest te zyn , als gesprooten uit een' man van letteren ; en dat het niet te gelooven is , dat *Markus Antoninus* zynen zoon *Kommodus* , die reets een wildt hair in de neus hadde , en wiens zeden de vader trachtte te verbeteren , zoude gestelt hebben onder het opzigt van een' bekenden booswicht : zoo is het zeker , dat *Pollux* by zyne wettige vrouwe , (die overzulks geen tandeloos besje kan geweest zyn) een kint geteelt heeft.

Belangende nu dit Naamboek : 't is , als wy zeiden , gemaakt , of liever begonnen ten dienste van *Kommodus* , niet juist om hem Grieks te doen leeren , maar om hem in de Grieksche taale over eene lengte van zaaken te doen spreken en schryven op eenen sierlyken en beschaafden trant : als behelzende niet zoo zeer , gelyk de Woordenboeken , de betekenissen van deeze en geene woorden , die in de Grieksche Schryveren voorkomen ; maar de eigentlyke benamingen van konsten en wetenschappen ; mitsgaders de byzondere en verscheide wyzen , om de dingen best en allernatuurlykst uit te drukken : hoedanig een naamboek , myns wetens , in 't Hollantsch noch niet gezien is ; schoon het my en anderen , die somtyts om een eenig woort of spreekwys , een half uur op de nagelen byten , en noch evenwel maar passelyk slaagen , zeer wel zoude dienen.

De Heer *Klerk* , die insgelyks een uittreksel

fel van dit werk gemaakt heeft , zegt by die gelegenheit , dat hy 'er ook geerne een in 't Fransch zag. Dat dit in onze Nederduitsche taale , zoo wel als in de Grieksche of eenige andere van de werelt , te doen was , geloofik : maar teffens , dat niemant , die wat anders te verrichten heeft , zich tot dien arbeit zal willen verledigen.

Dit Naamboek van *Julius Pollux* wierdt voor d'eerstemaal gedrukt binnen Venetie in het jaar 1498 ; en 4 jaaren daar na door *Aldus Manutius* in de zelfde stadt , met een bladwyzer van de hoofstukken. Hier op volgde de druk van *Bernard Junta* te Florence in het jaar 1520 , met eene voorrede van *Karteromachus*. Deze drukken behelsden alleen den Griekschen text , zonder de Latynsche vertalinge ; die 'er *Rudolf Gualter* naderhand byvoegde , en buiten nootzaakelykheit * , maar niet zonder eene menigte van fouten , uitgaf te Basfel in het jaar 1536.

Doch *Wolfgang Seberus* , eenige hantschriften bekomen hebbende , heeft den text met de

* *Want dit Naamboek is niet gemaakt voor de geenen , die van de Grieksche taale noch niets kenden ; maar die ze volmaaktelyk zochten te spreken. Ik zuylge nu , hoe de Termen van de Latynen niet altyt overeenkomen met die van de Grieken : 't welk nochtans wezen moest , om boeken van dien aart wel te konnen overzetten. Zie de derde voorrede , pag. 13.*

de overzettinge van den gemelden *Gualtber* pader overzien, en verbeterd, dien hy met eenige aanmerkingen, door hem opgesteld, aan het licht bracht in den jaare 1608. En alhoewel het zeker is, dat dit Naamboek toen veel fraaier te voorschyn quam, als eertyts te Basel of Venetië; zoo bleef'er echter noch veel aan te doen. Daar op heeft *Godesfried Jungerman*, wiens ontydig afsterven, in het op- luiken zyner jeugt, van de geleerde werelt ten hoogsten beklagt wierdt, met den aanvang der zeventiende eeuw, eene zeer schoone verklaring over onzen *Pollux* gemaakt, en met behulp van een Paltfisch hantschrift ongelijk meer dingen herstelt, als *Seberus* met der- tien gedaan hadde. Doch dit zyn werk bleef eenigen tyt verduistert, en na zyn doot wierdt bevonden, dat het by een' Schoenmaaker van Altorf verpandt stondt voor vier Ryksdaalers. Hoe Sr. *Weistein* door zynen broeder *Jo. Rudolf Weistein*, Professor te Basel, daar van eerst een afschrift, en vervolgens door de be- leeftheit van den Heere *Obrecht* den eigen hant van *Jungerman* heeft bekomen, is in zyne voorrede te leezen. De gemelde *Jungerman* heeft alle de plaatsfen der Schryveren, die van *Pollux* worden bygebracht, en noch in we- zen zyn, naaukeurig met den text vergele- ken, en door deezen zynen arbeit veele ga- pende spleeten gestopt.

Eindelyk begon *Joachim Kubnius*, mits het werk van *Jungerman* niet te voorschyn quam, den druk van het jaar 1608 met d'aanteke- ningen van *Seberus* wederom over te zien, en gaf

gaf in den jaare 1675 een proeffstuk van zynne eige waarnemingen over *Pollux*; om, zoo 't schynt, de Geleerden aan te moedigen, hem ter bevordering van zyn oogmerk by te staan. Zedert dien tyt heeft Sr. *Wetstein* hem verzocht zyn begonnen werk voort te zetten, gelyk hy met behulp van eenige verscheide leezingen uit een hantschrift van *Vossius*, en eenige aanmerkingen van *Salmajus*, mitsgaders noch een hantschrift uit de Boekzaal der P. *Jezuïten* van Antwerpen, door den Heere *Papenbroch* te leen gegeven, met vrucht deede. Immers hy verbeterde door middel van die twee hantschriften veele dingen, waarop anderen misschien niet zouden gelet hebben. Hy zag het einde van deezen zynen arbeit: doch stierf, eer men het aanvong te drukken. Sr. *Wetstein* dan in staat zynde, voornamelyk, met het hantschrift van *Jungerman*, om *Julius Pollux* veel heerlyker, dan iemand te vooren gedaan hadde, in 't licht te stellen, was maar verlegen om een' man, dien hy het uitgeven daar van vertrouwen konde, en geraakte door toedoen van den Heere *Obrecht* aan den geletterden *J. H. Lederlin*, van hem grootelyks geprezen. Deeze zegt in de derde voorrede, dat hy den text van *Pollux*, zoo veel doenlyk was, niet alleen heeft verbeterd volgens de kanttekeningen, die de Heer *Kubnius* wel eer uit de waarnemingen van *Vossius* en *Salmajus*, mitsgaders het hantschrift van Antwerpen, daar over gemaakt, hadde getrokken, maar ook volgens het hantschrift van *Jungerman*. Dat hy zich wyders

ders bedient heeft van zekere verbeteringen en verscheide leezingen, zoo 't hem toefchynt, t'zamen gebracht door *Gerard Valkenburg*, in zyn leven een halsvriend van *H. Stefannus*. Dat hy eindelyk de Latynsche vertaling van *Gualter* op veele plaatsen getoefst, en kennelyk beschaaft heeft.

Dan gemerkt deeze Heer, na dat hy het zevende boek had afgedaan, door die van Straasborg, zyne vaderlyke stad, wierdt beroepen tot de waardigheid, die zyn Meeſter *Kubnius* daar bekleedt hadde, verzocht hy den Heer *Hemſterhuis*, dies tyts te Leiden bezig met de hantschriften van 's Lants Boekerye in beter order te brengen, door heufche brieven, deezen arbeit te vervolgen: 't geen hy eindelyk aannam; gezint, om door naaſtigheit, zoo veel hem doenelyk was, goet te maaken, 't geen hy, uit nedrigheit, oordeelde aan zyne bequaamheit en oeffeninge t'ontbreken.

Ik zegge, uit nedrigheit: want de beroemde *Graevius*, die den Heer *Lederlin* in het boven gemelde verzoek onderſteunde, heeft buiten twyffel wel geweten, of de Heer *Hemſterhuis* in ſtaat was, om deezen laſt te kunnen overnemen, of niet: en 't is ook gebleken by d'uitkomſte, waar van kenners mogen oordeelen. Ondertuffchen is dit het eerſte werk, 't geen de Heer *Hemſterhuis*, noch een jongeling, en, zoo my onlangs gebleken is, van groote beſteuſheit, de werelt mede deelt: en wat men nu verder, ten dienſte van 't gemeen, en tot roem deezer natie, by le-

ven en gezondheid, van hem te wachten heeft, zal de tyt moeten leeren. Doch hy belooft eene doorgaande verklaring over den ganschen *Pollux*, indien hy door andere zaaken niet te veel belemmert wordt.

De Heer *Hemsterhuis* dan, die eer dit werk noch voltrokken was, hier ter stede Hoogleeraar in de Filosofie en Wiskunde wierdt, heeft met behulp van de schriften, die de Heer *Lederlin* gebruikt hadde, het zelve op den eersten voet vervolgt: doch met dit onderscheit, dat zyne aanmerkingen ongelyk langer zyn, dan de voorgaande. Van de rest ziet men uit zyne penne een omstandig bericht; waar in hy den Leezer te verstaan geeft, dat de Heer *Lud. Kuster*, voor eenige jaaren te Parys zynde, het Naamboek van *Pollux* hadde beginnen te vergelyken met eenige handschriften, daar gevonden; doch niet was voortgegaan; mits hy hoorde, dat men in Amsterdam dit Naamboek zocierlyk ging opschikken. Dat hy vervolgens zyne aantekeningen door den Heere *Hemsterhuis* liet uitschryven; gelyk hy die ten dienste der Liefhebberen in de voorrede gefascht heeft.

Uit de hoedanigheid van dit Naamboek, gelyk die boven eenigzins gemeldt is, maar door den Heere *Hemsterhuis* nader beschreven, zal lichtelyk gezien worden, dat een beminnaar der Grieksche taale het zelve niet zoo zeer onder de rest zynrer boeken, als wel geduurig voor oogen diende te hebben; ja dagelyks eenige regels daar in te leezen in-

zonderheit nu het zoo schoon en heerlyk voot den dag komt, als men naauwlyks had konnen hoopen.

De vier eerste Registers, die tot *Pollux* behooren, zyn gemaakt door *Stefanus Berglerz* en de drie laatste over de Noten, door den Heere *J. Scherpozel*, Opziender over de Latynsche Scholen te Harderwyk. De beelden nissen der Penningen in het negende boek zyn den keurlyken *H. Wetstein* ter hant gestelt; uit het Kabinet van den Heere *Jakob de Wilde*.

Gy ziet wel, Leezer, dat het niet noodig is hier eenige staaltjes van de byzondere waarnemingen en verbeteringen der bovengemelde Heeren by te brengen: maar my was ontichooten te zeggen, dat de Heer *Eederlin*, die van dit werk moest afzien, in de hoedanigheid van verkooren Professor, door Frankryk naar Straatsborg trekkende, van de Heeren *Klement* en *Borvin*, Boekbewaarders van den Koning, minnelyk wierdt ontfangen, en uit hen verftont, dat 'er in de Bibliotheek van de Louvre vyf hantschriften van *Pollux* waren. Maar zyn tyt was te kort, omze met malkanderen, of tegen den druk van *Seberus* van vooren tot achteren te vergelyken. Nochtans heeft hy verscheide dingen daar uit aangemerkt, als breeder in zyne voorrede te zien is. Het eerste der gemelden boeken was in *Folio*, getekent *num. 2647*, beginnende: Πολυδύκνης Ονομασικῶν βιβλίον πρῶτον. Κομμύδω Καίσαρι Ἰέλιος Πολυδύκνης χαίρειν, &c. Het tweede in *quarto*, getekent *num. 1536* en *3257*, beginnende: Πολυ-

δύνης Ονομαστικῶν πρώτων. Ἰέλιος Πολυδέυκης Κορμύδα Καίσαρι χαίρειν. Het derde insgelyks in *quarto*, getekent 1582. 40. 3255. 418. zonder voorreden aan Keizer *Kommodus*: beginnende, Τα κεφάλαια τῶ πρώτῃ βιβλίῳ, &c. Het vierde in *octavo*, getekent *num.* 3511. beginnende: Ἀρχὴ τῶν τῶ Πολυδέυκης βιβλίων Ονομαστικῶν. Ἰέλιος Πολυδέυκης Κορμύδα Καίσαρι χαίρειν, &c. Het vyfde, wat kleinder, en getekent *num.* 3510, waar van de titel is: Πίναξ. Ἰέλιος Πολυδέυκης Ονομαστικῶν βιβλίων δικά, καὶ πλείον ἔδεν. Ἐπιτομὴ τῶν Πολυδέυκης βιβλίων.

In de vier eerste was het werk van *Pollux* geschreven op papier; in 't vyfde op perkement.

Dat 'er noch meer zyn geweest, die den naam van *Pollux* gevoert hebben, en wel nooch een *Julius Pollux*, die een boek gemaakt heeft, behelzende de geschiedenissen van 's werelts aanvang tot de tyden van *Valens*, dacht my naaulyks noodig te melden. De Heer *Hemsterhuis*, dien ik grootelyks achtte, en nader hoope te leeren kennen, spreekt daar van in zyne voorrede, geevende teffens zyn oordeel over eene textplaats, van *Filostratus* bygebracht; om quanswys te toonen, dat de redenvoeringen van onzen *Pollux* vry wat plat, of immers niet heel fraai zouden geweest zyn. De textplaats is getrokken uit een werk van onzen Schryver, 't geen de tyt vernietigt heeft.

II. HOOFDSTUK.

JO. MARKII BIBLICÆ EXERCITATIONES ad quinquaginta Selecta loca Novi Testamenti.

Dat is:

BYBELSCHE OEFFENINGEN van
JO. MARK over vyftig uitgeleze
plaatsen van 't Oude en Nieuwe Testament.
i' Amsterdam by G. Borstius, 1706. twee-
de deel. in 4. groot 74 bladen.

Hier ziet gy, Leezer, het tweede deel van 't werk, onlangs in de Boekzaale gemelt, behelfende 25 Oeffeningen, enkel en alleen over eenige aanmerkelyke textplaatsen van 't Nieuwe Testament.

In d'eerste wordt uit *Matth. III, 9.* gesproken van de kinderen, die Godt Abraham uit de steenen zoude kunnen verwekken. Onder de Schryvers, die deezen text volgens den letter genomen hebben, is ook *Chrystomus*. Maar anderen verstaan door die steenen de Jooden, en wel inzonderheit de Heidenen, die geestelyke kinderen van Abraham konden worden, en ook waarlyk geworden zyn. De Heer *Mark* verklaart zich voor de eerste; doch met zekere bepaalinge,

In de tweede Oeffeninge , over *Matth.* III, 16. wegens het openen der hemelen, en het nederdaalen van den H. Geest , gelyk eene duif , wordt onderzocht , of de hemelen waarlyk geopent zyn , dan of het den Zaligmaker en Joannes zoo toefcheen. Wyders , of *avri* , gelyk , ons aanwyft , dat de Heilige Geest gezien is in de gedaante eener duive , of dat hy op die wyze is nedergedaalt.

In de derde Oeffeninge , over *Matth.* IV, 1. wegens de verzoeking van Christus in de woestyne , wordt vastgesteld , dat Christus waarlyk verzocht is van den *Duivel* ; doch geenzins van hem in de woestyne gebracht * , en noch veel minder door de lucht gevoert. Dat de *Duivel* , of een quaade geest , deeze verzoeking gedaan heeft , tracht de Heer *Mark* vooreerst te bewyzen uit de naamen *Diabolus* en *Satanas* : ten tweeden , uit het zeggen en bedryf van den geenen , die door deeze naamen wordt aangewezen : ten derden uit het antwoord van den Zaligmaker : ten vierden uit den dienst der Engelen , die als goede Geesten in de historie tegen den *Duivel* overstaan.

Met den Heere *Bekker* te zeggen , dat het de wysheit , die men den *Duivel* gemeenelyk toefchryft , te na gaat , onkundig te wezen , of Jezus was de Christus , doet , naar 't oordeel van den Heere *Mark* ,

niets
* *Waar de Heer Mark wil , dat zulks geschiedt zy door dien Geest ; waar van de Zaligmaker vol was , toen hy van de Jordaane kwam.*

niets ter zaake. Want beneffens de wysheit van den Duivel moet men ook aanmerken zyne uiterste boosheit, die den wyften kan verblinden; gelyk de Duivel ook waarlyk verblint was, toen hy door 't bevorderen van des Zaligmakers lyden, zyn eigen Ryk vernietigde. Men kan ook uit zyn zeggen, *indien gy Godts zoon zyt*, afnemen, dat hy daar van niet geheel onkundig, en ook niet t'eenemaal verzekert was.

Wyders te stellen, dat, zoo de Duivel, na dat hy den Zaligmaker uit de woestyne op de tinne des Tempels gevoert hadde, hem vervolgens van een' hoogenberg heeft kunnen toonen de koningryken der werelt, hy dan zoo groote, of noch grooter magt heeft bewezen dan Godt zelf, is insgelyks van weinig nadruk. Want hoewel wy niet kunnen begrypen, zegt de Heer *Mark*, hoe de Duivel zoodanig eene vertooning heeft kunnen doen, zoo moet men zich echter houden aart het eenvoudig verhaal der Evangelisten, die zeggen, dat de Duivel het gedaan heeft: het zy dan door eene werkinge op zyne uiterlyke, of innerlyke zinnen. Het laatste vindt den Heer *Mark* in deeze vertooninge zeer waarschynelyk.

In de vierde Oeffeninge over de bede, *Vergeef ons onze schulden*, wordt aangewezzen, dat door *schulden* hier verstaan worden alle zonden; zoo voorledene als tegenwoordige; en dat, hoewel 'er een groot onderscheit is tusschen de zonden der geloovigen en ongelooovigen, (gemerkt de eerste daar te-

gen sryden, of immers na de daat tot berou komen, en de laatste zich vrywillig daar toe overgeven,) de zonden der geloovigen echter waarlyk zonden zyn, en derhalven ook schulden; dat is, zoodanige overtredingen, die hen, volgens de wet, uit haaren eigen aart voor Godt verdoemelyk maaken.

Vergeef ons onze schulden is derhalven, *Straf ons niet om onze zonden*, gelyk wy wel verdient hadden. Doch hoe deeze bede kan bestaan met d'eeuwige Verkiezinge, de dadelijke Voldoeninge van Christus, d'outerlyke of innerlyke Roepinge, mitsgaders de leere der Rechtvaardigmakinge, wordt nader voorgedragen.

In de vyfde Oeffeninge, over *Matth. XI, 19.* wordt verklaart wat het zegt; *De wysheit is gerechtvaardigt van haare kinderen.*

In de zesde, over *Matth. XII, 31, 32.* wegens de lasteringen tegen den H. Geest, en dat die den menschen niet zal vergeven worden, ziet men vooreerst gemelt, dat *Augustinus, Athanasius* en *Chrysoftomus* in deeze textplaats eene merkelyke duisterheit gevonden hebben. Vervolgens wordt aangewezen, dat door lasteringen hier verstaan worden zoodanige smaatedenen, of dergelyke leugenen tegen den H. Geest, als de Jooden uitspogen, wanneer ze de werken van dien Geest scholden voor bedryven des Duivels: of ook, dat men den H. Geest met geweld tegen staat. Eindelyk wordt getoont, dat, het zy men de woorden, *noch in deeze eeuwe,*

we, noch in de toekomstende; zoodanig neemt, dat ze betekenen, noch in de dagen van het oude, noch ook in de dagen van het nieuwe verbont; of, noch gedurende dit leven, noch in de toekomstende opstandinge; of anders: men uit den text moet besluiten; dat deze misdaat nooit zal vergeven worden.

Doch staat te letten, dat de H. Geest hier gestelt wordt tegen den Zoone des menschen. En wel in zoo verre, als de lasteringen, daar tegen begaan, van de lasteringen tegen den Zoone des menschen verschillen.

De verklaring van Grotius, dat de zin van den text zoude weren; *Het is lichter, dat zelfs de zonde en lasteringen tegen den Zoone des menschen vergeven worden, dan de lasteringen tegen den H. Geest*, kan de Schryver niet goet vinden; om dat men dan de vergeving van de lasteringen tegen den H. Geest wel zeer zwaar, maar niet onmogelyk stelt: en derhalven wil hy, dat men de woorden moet nemen, als of 'er stont; dat alle zonden en lasteringen den menschen zouden vergeven worden, indien zy zich bekeerden; maar de lasteringen tegen den H. Geest niet; om dat de geen, die zich daar in misgrepen, buiten hoop van bekeeringe waren.

In de zevende Oeffeninge, over *Matth. xvii, 3.* wordt gesproken van de reden en wyze van de verschyninge van Mozes en Elias.

In d'achtste, over *Matth. xxvii, 52, 53.* wegens het opstaan der Heiligen omtrent den

tyt van Christus doot of verryzenisse. Want wy weten, dat de geleerden in den tyt van deeze geschiedenisse niet overeenkomen: mits sommigen dien stellen voor; anderen wederom na de verryzenisse van den Zaligmaker: gelyk het mede noch in verschil staat, of d'opening hunner graven, d'opwekking hunner lichaamen, als mede hunne verschyning in de heilige stad ommiddelyk na mal-kanderen gevolgt zyn, of niet: dewyl eenige geleerden willen, dat hunne grafsteden zyn geopent, toen de Zaligmaker den geest gaf; maar dat zy niet zyn opgewekt, als toen hy verreezen was: anderen daarentegen, dat zy opgewekt zyn met het openen hunner graven; zonder echter overeen te komen, of zulks geschiedde op het oogenblik van Christus doot, of na zyne opstandinge. *Lud. de Dieu* en *Nik. Hernsius* gelooven het eerste; doch teffens, dat de Heiligen, die nu opgewekt waren, in Jeruzalem niet verschenen zyn, voor en alear de Heilant zyn graf verlaaten hadde. De Heer *Mark* overweegt deeze gevoelens met alle bescheidenheit; en onderzoekt met eenen, van welke Heiligen in den text gesproken wordt; als mede, of zy naderhant wedet gestorven zyn.

In de negende Oeffeninge, over *Job. 1, 9.* wordt onderzocht, of de woorden *ἐρχόμενος ἐκ τῆς κοίτης*, *komende in de werelt*, moeten gebracht worden tot Christus die verlicht, of tot den mensch die verlicht wordt. De Heer *Mark* stelt het eerste.

In de tiende Oeffeninge wordt verklaart,

hoe wy uit de volheit van Christus ontfangen Genade voor Genade.

In d'elfde en twaalfde, over *Hand. x*, 36. en *xiii*, 26. wat het woordt zy, dat Godt den kinderen van Israël gezonden heeft.

In de dertiende, over *Hand. xiii*, 48. wat het in heeft, dat 'er zoo veele geloofden, als 'er verordineert waren tot het eeuwige leven.

In de veertiende, over *Rom. iii*, 25, 26. wat men te verstaan heeft door de vergevinge der zonde die te vooren geschiedt is.

De vyftiende, over *i Kor. ii*, 6. . . 10. raakt de treffelyke beschryving der Evangelische wysheit.

De zestiende, over *i Kor. iii*, 11. . . 15. geeft een gezicht van het eenige fondament, en de verscheidene dingen, 't zy werken of leeringen, die daar op gebout worden.

In de zeventiende, over *2 Kor. xii*, 7. wordt gesproken van den Engel des Satans, die Paulus met vuisten sloeg: De Heer Mark verstaat door deezen Engel des Satans een quaaden geest; en zegt dat Dr. Bekker, geen kans ziende, om deeze textplaats met zyne stellingen overeen te brengen, zich voordachtelyk heeft opgehouden met die van Job, even als of deeze uit de voorige, en zy beide slegts naar losse giffingen mosten verklaart worden.

De woorden van den gemelden Heere Bekker luiden aldus: Om dese reden scheid ik hier met weinig woorden af: also ik my niet voorgenomen hebbe den eigentlyken sin van dese plaats te verklaren, die ik niet versta. Sulx te be-
kennen acht ik my te minder schande, om dat ik

ik zie datse beden niemand recht verstaat. Liever blyf ik hier dan staan, als met menigte van uitleggers, zoo nieuwe als oude, overal in't wild te lopen. My is dat genoeg, dat uit dese geen bewys voor des Duivels groote maght te halen is: so lang als niemand sekerlyk en weet, dat de sin sodanig is als dat bewys vereischt. Maar wat was toch de reden, dat hy met weinige woorden hier van afscheide. Deeze had hy even te vooren gegeven: t'Is zegt hy, lichtelyk te begrypen, wat het was dat Paulus wedervoer, dat hy by eenen Engel des Satans, die hem met vuisten sloeg, en een doorn in syn vleesch was, verbeeld. 2 Kor. XII, 7. Want wetende, dat een Engel (zoo veel de naam betreft) niet anders dan een bode; en Satan so veel als tegenstander, aanklager en lasteraar te seggen is: wat behoeven wy die vuistslagen verder te gaan zoeken, dan by syne bose vyanden, die de waarheid tegen spraken, en synen goeden naam met lasteringen beswaarden? Scherpe pylen waren dat, als van enen maghtigen, en als gloejende jeneverkolen; Pf. cxx, 4. Dat hem sulx niet weinig wedervoer, heeft hy dikmaal duidelyk geklaagt. En dit alles te verdragen viel den vleesche swaar: des had hy God so vuriglyk, in vrese dat hy eens beswyken moght; en wierd daar op van God vertroost, dat by geenen nood en hadde. De Heer Mark kan niet begrypen, hoe Dr. Bekker heeft kunnen zeggen, dat hy deeze textplaats niet verstont, en ze derhalven niet verklaarde; daar hy even te vooren gestelt hadde, dat men uit de spreekwyze lich-

lichtelyk kon verstaan , wat *Paulus* weder-
vaaren was.

In d'achtiende Oeffeninge , over *Esez. II*,
20. heeft men iets fraais van *het Fondament*
der Apostelen , en *den uitersten Hoeksteen*.

In de negentiende , over *2 Tim. II*, 19.
iets anders van *het vaste Fondament Godts* , en
des zelfs Zegel.

In de twintigste , over *Hebr. III*, 1. van
den Apostel en Hoogenpriester onzer belydenisse.

In d'eenentwintigste , over *Hebr. VI*, 1, 2, 3.
van *dat 'er geen ander Fondament kan gelegd*
worden.

In de tweentwintigste , over *Hebr. VI*,
4, 5. 6, van *d'ommogelykheit der bekeeringe in*
zulken , die , eens verlicht zynde , nochtans
afvallig worden.

In de drientwintigste , over *Hebr. x*, 18.
van *de vergevinge der zonde die d'offerhande*
wegneemt.

In de vierentwintigste , over *Hebr. x* ,
26... 29, van *het oordeel over de Zondaaren*,
die de waarheit alreede gekent hadden.

In de vyfentwintigste , of anders , ten aan-
zien van de voorige , in de vyftigste , over
I Joan. v, 16, 17. van *de zonde ter doot , en*
niet ter doot ; mitsgaders den plicht der geloov-
igen daar omtrent.

Geern had ik u , *Leezer* , van yder deezer
Oeffeningen wat meer gezegt ; maar ik hebbe
het om de verscheidenheit der stoffe , en myn
kort bestek niet wel doenlyk gevonden.

Achter dit werk ziet men eene *Lykrede*
over den doot van den geleerden *Jak. Triglan-*
dus ,

aus, gebooren in Haarlem, en gestorven in Leiden den 22sten van Herftmaant, des jaars 1705, het 54ste van zynen ouderdom.

III. HOOFDSTUK.

Selectæ quædam ANTIQUITATES EC-
CLESIASTICÆ, &c. In lucem editæ
à JOHANNE NICOLAI, &c.

Dat is :

*Eenige uitgeleze KERKELYKE OUDHE-
DEN, enz. In 't licht gebracht door
JOHANNES NICOLAI, Professor te
Tubingen : alwaar dit werkje gedrukt is,
by Joh. Georg. Cotta, 1705. in 12.
groot 26 bladen.*

Dit boekje is ten naastenby van het zelfde be-
loep, als het werk van den Heere
Calvør, onlangs gemeldt. Men ziet daar
in de gewoonten der oude Christenen in hun-
ne Byeenkomsten, Kerken, en gemeenen
omgang; die wy alle, doch inzonderheit de
geenen, die zich in de Godtgekertheit wil-
len oeffenen, behoorden te wèsten.

De gewoonte der eerste Christenen, ge-
duurende het leven der Apostelen, was, dat
ze in hunne vergaderingen Psalmen * zong-
gen.

* *De nuttigheit van Psalmen te zingen ziet
men voorgestelt by Chrysofotomus in Psalm
147.*

gen: Doch uit 1 Kor. xiv. blykt niet alleen, dat de vrouwen dies tyts zulks zoo wel deden als de mannen; maar dat 'er sommige in de gemeente van Korinthen waren, die uit ydele glorie Psalmen of geestelyke Liederen in vreemde taalen bestonden te zingen. Het laatste wordt van den Apostel verboden: en dat het eerste naderhand is afgeschafft, hoewel in laater tyden wederom ingevoert, was, om dat 'er sommige vrouwen en maagden meer zongen, om haare bequaamheit te doen hooren, als tot stichtinge: 't welk misschien Paulus van ter zyde bestrafte, als hy de gemeente van Koloffins en Efeze vermaande Gode te zingen in het harte. Ook plagten de Christenen der eerste eeuw in hunne vergaderingen de schriften des O., en N. Testaments te leezen; inzonderheit het Enangelium van Lukas, 2 Kor. viii, 18. Insgelyks bedienden zy den Doop, en het H. Avontmaal, Hand. ii, en xx. Wyders baden zy op hunne kniën †, naar het voorbeeld van den Zaligmaker, Luk. xxii, 41.

D'Opsteller der Vraagen aan de Rechtzinnigen, by *Justyn de Martelaar*, zegt, dat zulks geschiedde tot eene vertooninge van 's menschen val. Doch elders wordt den Christenen belaft *altyt te bidden*; dat is, naar de verklaringe van *Gregorius Magnus*, Godt altyt voor oogen te hebben, of met een innerlyk verlangen tot zynen Schepper te zuchten; hoewel anderen zich laten voorstaan, dat

den † Dit noemt Tertulliaan *de genibus adorare*.

den Christenen hier bevolen wordt de byzondere stonden tot het Gebedt wel waar te nemen.

Uit de zoogenaamde *Constitutien der Apostelen*. leeren wy , dat men in 24 uren zes maalen moet danken en bidden : Te weten ; 1. met het aanbreeken van den dageraat, om dat Godt de nacht der zonden , en de duisternis des harte verdreven heeft : 2. 's morgens ten negen uren , om dat Christus toen veroordeelt is : 3. 's middags ten twaalf uren , om dat hy toen gekruist is ; 4. 's namiddags ten drie uren , om dat hy toen gestorven is : 5. 's avonts , om dat Godt ons laat rusten van onzen arbeit : 6. omtrent het haanegekraai , om dat wy dan gewaarschouwt worden ; dat de tyt genaakt om als kinderen des Lichts te wandelen. Doch anderen hebben gezegt , dat men zevenmaalen des daags behoorde te bidden.

De Kerkzeden der Christenen in de tweede eeuw vindt men by *Justyn den Martelaar* aldus beschreven : *Wy komen , zegt hy , t'zamen , zoo wel de geenen , die op het lant , als in de stadt woonen. Wy leezen de schriften der Apostelen en Profeeten **. Daar na vermaast de Leeraar zyne Toehoorders zich te schikken naar het geene zy uit de gemelde schriften behoort hebben. *Vervolgens staat de gansche gemeente op om te bidden : en eindelyk wordt*

* *Mogelyk zyn'er ook dies tyts schriften van andere vermaarde mannen in de vergaderingen gelezen.*

van September en October , 1706. 229

wordt yder een gedeelte der heilige spyke gegeven. Edoch uit Klement den Alexandriner is te zien , dat de Christenen dies tyts , gelyk Abraham , Mozes en David al te vooren gedaan hadden , zich in de gebeden te aarde wierpen , en het hoofd , mitsgaders de handen een weinig opwaarts * hieven. Uit den zelfden Klement leeren wy ook , dat de Christenen toenmaals , na 't eindigen hunner gebeden , opsprongen ; als of zy ten Hemel wilden. Joan. Henr. Ursinus schryft , dat deeze gewoonte van de Jooden ontleent is.

De Kerkzeden der Christenen van de derde eeuw waren , als Tertulliaan zegt , dat zy t'zamen quamen om vuuriglyk te bidden ; en dat zy ook baden voor den Keizer en zyne dienaaren ; schoon zy van de zelve vervolgt wierden. Het bidden geschiedde toen wederom staande of knielende. Doch des Zondags mogt men niet knielen ; ook niet op andere dagen van Paassen tot Pinxteren † : om de geloovigen op dien tyt te doen denken ,

* Deeze gewoonte van de handen onder het bidden opwaarts te heffen was ook zeer gemeen by de Heidenen. Virgilius :

Ingemit , & duplices tendens ad sidera palmas
Talia voce refert.

† Zulks blykt uit de stukken van het Concilie van Niceen.

ken, dat hun Zaligmaker was opgestaan. Hierom wierden de gebeden, die men op die dagen deden, *Stationes* genaamt. Doch deeze *Stationes* duurden dikwyls ganfche nachten: en de gewoonte van met het aanzichte naar 't Oosten te bidden (waar van men in vroeger tyden al gewag vindt) is toenmaals noch gebleven.

By *Eusebius* vindt men, dat 'er in deeze eeuw keersen of lichten in de vergaderingen zyn aangesteken: 't welk echter ook na de vervolging, mits de nachtgebeden, noodig was. Wyders zegt *Eusebius*, dat men diestyt op vastendagen de geschiedenis van *Job* voorlas; en *Origenes* verklaart, dat d'Apostelen zulks belast hadden.

In de vierde eeuw zong men, naar 't zeggen van *Basilus*, in de vergaderingen by beurten. Doch misschien is deeze gewoonte veel ouder; om dat *Sokrates* in zyne Kerke-lyke Historiën zegt, dat ze ontstaan is uit zekker gezigt van *Ignatius*, een leerling der Apostelen. Een weinig laater, dat is, ontrent het jaar 400, had men, zelfs by dag, lichten in de Kerken.

In de vyfde eeuw begonnen de *Processiën*, by gelegenheit, dat d'Ariaanen Psalmen en Liederen op de straaten zongen, en daar door by 't gemeene volk voor godvruchtige lieden gehouden wierden. Ter zelve tyt begon men ook de *Litaniën*: Het *Kyrie Eleyson*, door Keizer *Theodosius* daar ingevoegt, nam zynen oorsprong uit de bede der Burgeren van Konstantinopolen, die in eene
zwaa-

van *September* en *October*, 1706. 227

zwaare aartbevinge buiten de stad gevlugt , met hunnen Bisschop *Proklus* riepen *Kyrie Eleyson* , *Christe Eleyson* * , en toen genadiglyk verhoort wierden. Wyders blykt uit *Chrystomus* , dat de Christenen van dien tyt, eer zy begonden te bidden , al was het zelfs in hunne byzondere huizen, iets ten behoeve der armen gaven, en hunne handen wiesfchen. Het laatste , 't welk buiten twyffel al eer in zwang ging , hadden zy gemeen met de Jooden en Heidenen. In deeze eeuw begon men ook de Martelaaren , doch wel inzonderheit *Maria* aan te roepen.

Om te toonen , welk een gezag de Herders en Leeraars der eerste Kerke hadden , staat niet alleen aan te merken , dat het volk met alle eerbiedigheit hun de handen , en in latere dagen de voeten † kusten : maar dat zelf Keizer *Theodostus* gedoogde , dat *Ambrosius* hem in den ban dede.

* *Heer , ontferm u onzer ! Christus , ontferm u onzer !*

† *Myns weetens doet men die eer tegenwoordig aan niemant , als aan den Paus.*

IV. HOOFDSTUK.

C. JULII CÆSARIS *qua exstant omnia.*
 Ex recensione *Joannis Davisi*, Coll.
 Regin. Cantab. Socii, cum ejusdem
 Animadversionibus ac Notis *Pet. Giacc-*
onii, Fr. Hotomanni, Joan. Brantii, Dio-
nyf. Vossii, & aliorum. Accessere *Me-*
taphrasis Græca Librorum VII de Bello
Gallico, nec non Indices necessarij.

Dat is :

Alle d'overgeblevene werken van KAJUS
FULIUS CESAR; uitgegeven door John
 Davies, enz. Waar by gevoegt is de Griek-
 sche Vertaaling der VII Boeken nopende
 den Oorlog in Gaule. Te Kambrits voor
 John Owen, 1706. in 4. groot 113 bla-
 den. Met eenige Printen en Kaarten.

Zie daar, Leezer, d'overgeblevene wer-
 ken van dien vermaarden *Kajus Julius*
Cesar, in welken niets anders te laaken
 schynt, dan dat hy, zich zelve niet mag-
 tig, uit enkele heerschezucht, die *Kassius* en
Brutus hem duur genoeg betaalden, de vry-
 heit van Rome bestondt te verkrachten; en,

na

van *September* en *October* , 1706. 229

na 't onderbrengen van *Pompejus* in den slag van *Farfalie* , de gronden van een Vorstendom te leggen ; waar op naderhant *Octavius Augustus* , en die hem gevolgt zyn , onder de bynaamen van *Cesar* en *Augustus* , toen praalnamen geworden , hunne grootheid gevestigd hebben.

Zyn leven en bedryf , mitsgaders hoe hy na veele belagingen in het zescnvyftigste jaars zynes ouderdoms , een jammerlyk , maar teffens (gelyk hy den voorgien dag noch gewenst hadde) een schielyk einde nam , vindt men niet alleen beschreven van *Suetonius Tranquillus* , *Plutarchus* , *Dio Cassius* ; maar ook in latere tyden van *Julius Celsus* * , *Eneas Vicus* van *Parma* , *Huibert Goltzius* van *Brugge* , en in 't Italiaansch van *Stef. Ambros. Schiappalaria* ; wiens werk gedrukt is t'Antwerpen in het jaar 1578. Doch dat ook *Cesar* zelf zyn leven beschreven heeft , rust op het getuigenisse van *Suidas*.

Sommigen hebben gezegt , dat *Cesar* deezen bynaam droeg , ter zaake dat hy uit zyns moeders lichaam gesneden was : maar 't is bekend , dat meer anderen uit het stamhuis *Julia* al te vooren zoo geheten zyn , en dat *Cesars* moeder

P 3

der

* Deze *Celsus* heeft , naa 't gevoelen van *Grevius* (waar mede *Henr. Dodwel* overeenkomt) geleefd voor vier of vyfhondert jaaren. Hy was , zoo 't schynt , een *Italiaan* van geboorte ; maar hadde eenigen tyt door *Vrankryk* gezworven.

der quam te sterven in of omtrent het jaarn de bouwinge van Rome 700 , en bygevolge, als *Cesar* omtrent 48 jaaren out was.

Nopende deeze zyne werken (zonder nu te spreekken van de geene die verlooren zyn *) zy bestaan vooreerst in zeven boeken wegens zyne Oorlogen in Gaule † : en wyders in drie boeken van den Burgerkryg tusschen hem en *Pompejus*. De rest is van *Hirtius Pansa*.

Dat deeze stukken van overgroot gebruik zyn, inzonderheit voor Krygsöversten , is lichtelyk te merken. Men ziet daar in de doorluchtigste persoonaadjen en huane bedryven , zoo voorzichtig ondernomen , als kloekmoedig uitgevoerd , met levendige verwen ten toon gestelt : zulks het geen wonder is , dat *Ladewyk XII* Koning van Vrankryk , en *Alfonfus* Koning van Arragon in deeze schriften zulk een' immaak vonden : gelyk ook *Jakob* , Koning van Engelandt , het leezen der zelve zynen zoone zoo ernsttig aanbeval.

Zy verdienen te meer geloofs , om dat zy voor het grootste gedeelte zyn opgesteld in het leger , en als de zaaken maar even gebeurt waren ‡. Nochtans ontdekte *Asinius Pollio*

in
* *Varia enim scripsit C. Jul. Cæsar, & inter illa de Analogia libros duos & Anti-Catones totidem : item Epistolam ad Alexandrinos Græce , quæ cum versione & notis Nicol. Rigaltii prodit Parisiis 1601. in 4. ut & Apophthegmatum librum. Sed ex his pleraque interierunt , præter illa , quæ in re historica reliquit. † Nu Vrankryk. ‡ Immers deeze schriften zyn maar samengestelt uit de dagregisters van de voorgevalle zaaken by Cesar beho. d.n.*

in deeze schriften van Cesar een' misflag, ontstaan uit mangel van genoegzaame kennis; om dat hy alles niet had kunnen beschouwen, en derhalven zich most verlaaten, of op het bericht van byzondere lieden, of wel van zyne Krygskornellen, die hem de dingen somtyts zoo net niet aanbrachten. Waar uit blykt, dat men het verhaal eener zaake, geduurende den oorlog. 't zy in eenen veltslag of belegeringe voorgevallen, al was het zelfs uit den mont of penne van het Opperhoofd, of anders van de krygslieden, die daar omtrent waren, niet moet aannemen, dan op de juiste proeve der omstandigheden, die ze ten vollen bewaarden.

Hoewel Lipsius van gedachten is, dat in deeze stukken, mits de vatzigheid of waanwysheit der uitschryveren, veele zaaken verward en overtollig zyn, of immers de zuiverheit van Cesars tyden niet vertoonen, zoo hebben echter anderen dat niet kunnen zien; en de Heer Michiel de Montaigne, man van doordringend vernuft, en die wel wist wat Latyn was, spreekt 'er aldus van: *My dunkt dat Cesar by uitnemendheit waardig is, dat men hem beploege: niet alleen om de Historie, maar ook om hem zelven. Want hy is volmaakt schoon, en ik lees hem met een meerder eerbiedigheit en ontzacht, als men de menschelyke schriften gewoon is te lezen. Dan merk' ik hem aan naar zyne daaden en het wonderwerk zyner grootheit: dan wederom naar de zuiverheit en onnavolgbelyke beschaaftheit zyner taale; waar in hy, gelyk Cicero*

zegt, alle de Historischryvers, en misschien ook Cicero zelven, overtroffen heeft. Hy spreekt van zyne daaden met zulk eene oprechtheid, dat, zoo men hem wil ten besten houden, dat hy zyne quaade zaak en doodelyke heerschezucht met een blinkend vernis tracht te dekken, hy alleen te berispen schynt, om dat hy te karig omtrent zich zelven is: want zoo veele en zoo groote zaaken konnen door hem niet uitgevoert zyn, of hy moet 'er meer toe gedaan hebben, dan hy geschreven heeft.

Buiten de verklaringen der geenen, die op den titel van deezen nieuwen druk gemelt staan, vindt men 'er noch andere, gelyk van *Glandorp*, *Aldus Manutius*, *Fulvius Ursinus*, enz. Doch d'aanmerkingen van den Heere *Davies*, zoo omtrent de Histori, als de Spreekwyzen, zyn by uitstekend fraai; en veele mislagen omtrent den text naar de beste drukken, of hantschriften, inzonderheit dat van den Bisschop van *Norwich*, kennelyk verbeterd.

De Grieksche vertaaling der zeven boeken wegens den Oorlog in *Gaule*, hier by gevoegt, komt op veele plaatsen met den Latynschen text niet over een: en het is onzekker, of die door *Maximus Planudes*, *Theodoros Gaza*, of iemand anders gemaakt is.

Van eene Hollantsche vertaalinge, als my onbekent, weet ik niet te spreken. Maar in 't Fransch is 'er eene van den Heere *Perrot d'Ablancourt*; in 't Italiaansch van *Andr. Palladius*; in 't Engelsch van *Klement Edmunds*; en in 't Hoogduitsch verscheide.

V. H O O F D S T U K .

VAL. ERN. LOESCHERI S. Th. D.
de CAUSIS LINGUÆ EBRÆÆ
Libri III. In quibus magna pars Ebraismi posterioribus curis restituitur, incerta & ambigua ad regulas reducuntur, Historia Linguæ, genius, fines & singularia ejusdem enarrantur: denique ad interiora Linguæ Sanctæ aditus panditur.

Dat is :

VAL. ERN. LOESCHER Dr. in de Godtheit van d'OORZAAKEN en GRONDEN DER HEBREEUSCHE TAALE, in drie Boeken; waar in, behalven de Histori der zelve, haar aart, einde, en byzonderheden nader verklaart worden. Te Frankfort en Leipsig, voor d'Erfge-naamen van Jo. Gros, 1706. in 4. groot 56 bladen.

IN 't eerste van de drie Boeken, waar in dit werk verdeelt is, wordt altoorens gezegt, dat men met *Stefanus Morinus* juist niet moet stellen, dat de spraak in den mensch onmiddelyk van Godt is voortgekomen, maar
P 5 dat

dat zy ontstaan is uit de wysheit die de Schep- per hem gegeven hadde ; welke twee gevoe- lens evenwel daar op uitloopen , dat Godt de voornaamste oorzaak der eerste taale is. Dat wyders de taal , langen tyt na de scep- pinge , en uit een' dringenden noodt , als by verdrag en allengkens onder de menschen stant greep ('t welk het gevoelen van som- mige Filosofofen * was) strydt niet alleen te- gen de Heilige Schrift ; maar , naar 't oor- deel van den Heere *Loescher* † , ook tegen de gezonde reden : en derhalven noemt hy Adam , naast Godt , den eersten Stichter der taale.

Deeze eerste taal was , naar zyne gedach- te , de Hebreuschte ; want deeze taal hadden d'Israëlitien uit Egypten in Palestina gebracht ; en deeze was wederom de taal , die *Abra- ham* , *Isaak* en *Jakob* gesproken hadden. Doch dat Abraham de taal van *Sem* en *Heber* zou- de verandert hebben , is niet te gelooven ; en de taal van *Sem* en *Heber* was de zelfde , die voor de verwarring te Babel onder allen gesproken wierdt .

Ook wetenwe , zegt hy verder , dat de naamen der Oudvaderen uit die taale geno- men zyn : en gemerkt de H. Schrift aan de Babyloniers Babylonische , en aan de Per- siaanen Persische naamen geeft , zoo is het niet te denken , dat zy de naamen der eerste menschen in eene andere taale stelt , als zy
ge.

* Ook van *Diodorus Siculus* , Lib. I. Bibl.
† *Prediker en Superintendent in Meissen* .

gebruikt hebben : hoewel *Grotius*, *Rich. Simon*, *Klerk*, en meer anderen willen beweerden , dat *Mozes* uit eene zucht tot zyne taal, die naamen naar het Hebreusch gebogen heeft : 't welk nader van den Schryver getoetst wordt : achtende daarenboven met *Stef. Morinus*, dat *Mozes* verongelykt wordt, als men stelt, dat de naamen יוֹם, שָׁמַיִם, אֶרֶץ, מַיִם niet de zelfde zouden wezen , die Godt aan den *Dag*, aan den *Hemel*, aan *d'Aarde* en aan de *Zee* gegeven heeft. Zonder nu eens te zeggen, hoe zeer veele naamen in alle taalen, welke gebruikt wierden in de landen die allereerst bewoont zyn , met de Hebreusch groote gemeenschap hebben : waar uit de Heer *Loescher* dan besluit , en uit het Chaldeeisch en Syrisch nader aantoot , dat deeze taalen van de Hebreusch afkomstig zyn.

Hier op volgt eene Histori van de Hebreusch taale tot de tyden van Christus , en daar na. In deeze Historië ziet men, welk eene verandering het Hebreusch geleden heeft.

Deeze taal, die langen tyt van de Christenen was verwaarloost, is eindelyk wel meest door hun herstelt ; gelyk al de werelt ook weet, dat zy zedert twee hondert jaaren die in den gront beter verstaan hebben, dan de Joodsche Meesters zelve.

Raimund Martin, *Laurentius Holocke*, *Jo. Picus*, Graaf van *Mirandola*, *Honorius* een Cistercienser Monnik, *Jo. Wessels*, *Reuchlinus* of *Capnio*, *Rudolfus Agricola*, *Franciscus Ximenes*, Aartsbisschop van *Toledo*, *Santes*

tes Pagninus , Th. Cajetanus , Isidorus Clarius , W. Fabricius Capito , Conr. Pellicanus , Paulus Fagius , Martinus Lutherus , Andreas Osiander , Sebast. Munsterus , Jo. Forsterus , en noch een reeks van anderen ziet men hier gemelt , als menschen , die zedert de veertiende eeuw by uitstektheid in het Hebreusch geoeffent waren.

De Heer Loescher , hier op voortgaande , spreekt van de verscheidene gebreken in deeze taale ; insgelyks van der zelve oorzaaken , en de wyze , hoe men die , zyns oordceels , gelyk alreede begonnen is , merkelyk zoude kunnen verbeteren.

Verder doet hy zien , by welk eene gelegenheit de Jooden van deeze taale zekere regels hebben beginnen te maaken , en wie zy vervolgens geweest zyn , die van tyt tot tyt hunnen arbeit daar aan besteedt hebben.

Men vindt wel eene schets van Woordenboeken in de *Gemara* , doch van weinig belang. Maar in de tiende en elfde eeuwen zyn 'er eenige van de Jooden toegestelt , die nooit gedrukt zyn. De Christenen hebben die in veelerlei opzichten verbeterd ; maar echter zou aan de beste noch veel kunnen gedaan worden.

Dat sommige geleerden , ja zelfs zoodanige , die het minst scheen te passen , verachtelyk van deeze taale gesproken hebben , kan de Schryver niet gedogen.

P. Poiret , Weigel , Boehm , Felgenhauer , en meer anderen krygen hier eenige strecken.

Dat deeze taal na de Babylonische verwar-
ring

ring, slegts gebleven is in de familie der Patriarchen; op dat zy door de quaade zeden en valsche denkbeelden, die het gros van de werelt toenmaals hadde, niet bedorven wierdt: Insgelyks, dat ze met der tyt onder de Jooden zelve heeft opgehouden, en 't geen wy daar van hebben slegts bewaart is in den Bybel, merkt de Schryver aan als tekenen van de goddelyke voorzorge daar omtrent gehouden.

In het tweede boek begint hy te spreken van de Hebreufche letteren, en kant zich by die gelegenheit tegen de geerten, die stellen, dat de Hebreen voor de Babylonifche gevangenis gansch andere letteren gebruikt hebben, als nu; namelyk Samaritaanfche; onderzoekende de waarheit der zaak volgens de gedaante der letteren op d'oude gedenkpenningen. Dat de letteren op deeze penningen, en in de oude hantschriften verschillen van de geene, die wy tegenwoordig in den Bybel zien, is waar: doch het verschil bestaat slegts in eenige kleinigheden, die aan het waare wezen der letteren niets geven of nemen. Haare uitterlyke en innerlyke hoedanigheid wordt nader ten toon gestelt.

De naamen der Hebreufche letteren met hunne betekenissen vindt men by *Drusius* aldus:

* <i>Aleph</i>	<i>Leere.</i>
ב <i>Beth</i>	<i>Huis.</i>
ג <i>Gimel</i>	<i>Volheit.</i>

Daletb.

ד	<i>Daletb</i>	<i>Tafels.</i>
ה	<i>He</i>	<i>Die.</i>
ו	<i>Van</i>	<i>En.</i>
ז	<i>Zain</i>	<i>Deeze , Dit.</i>
ח	<i>Hhetb</i>	<i>Leven.</i>
ט	<i>Tbet</i>	<i>Goet.</i>
י	<i>Jod</i>	<i>Begin.</i>
כ	<i>Caph</i>	<i>Handt.</i>
ל	<i>Lamed</i>	<i>Tucht of bart.</i>
מ	<i>Mem</i>	<i>Van hem , of hun.</i>
נ	<i>Nun</i>	<i>Eeuwig.</i>
ס	<i>Samech</i>	<i>Hulp.</i>
ע	<i>Ajin</i>	<i>Bron , of Oog.</i>
פ	<i>Pe</i>	<i>De Mondt.</i>
צ	<i>Tzade</i>	<i>Gerechtigheit.</i>
ק	<i>Koph</i>	<i>Roeping.</i>
ר	<i>Resch</i>	<i>Het Hoofst.</i>
ש	<i>Schin</i>	<i>Tanden.</i>
ת	<i>Tbau</i>	<i>Tekenen.</i>

Welke woorden , geschiktelyk t'zamengevoegt , ons de volgende verborgenheit zouden aanwyzen : namelyk , dat *de Leere van het huis Godts* , of der Kerke , *vollstrektelyk* is begrepen in de *Heilige Tafelen* ; en dat door *die* ook Christus gekent wordt. Dat wyders *deeze is het leven* van de geloovigen : *een goet begin* : maar dat men *de handen* moet aan 't werk slaan , en *de tucht* aanneemen. Dat men van hem te wachten heeft eene *eeuwige hulp* , en hy eene *bron* is van alle goedt : en dat het zaligmakende woordt , (hier *de mond* genaamt ,) in het welke Godts *gerechtigheit* geopenbaart , en waar door onze *roeping* tot

ons

van *September* en *October* , 1706. 239

ons *hoofst* , Jezus Christus , geschiedt is , wordt voorgebragt door middel van *de tanden* : en dat wy eindelyk door dit *teken* ten eeuwigen leven komen. Doch myn Schryver schynt van deeze verklaaringe weinig werks te maaken.

Over den oorsprong der stippen , en wat de Liefhebbers daar omtrent hebben aan te merken , is hy zeer uitvoerig : desgelyks over de toonklanken.

Verder beschout hy de woorden in hunnen grondt en eerste wortelen : zonder nu te zeggen , hoe hy zich doet hooren over de Voorzetsels [*præfixa* ,] en wat dies meer is.

In het derde boek laat hy zyne gedachte gaan over de hoedanigheid der Hebreuschste taale in 't gemeen ; vertoonende haare kracht , en heiligheid : insgelyks , dat ze zoo arm niet is , als veelen geloofd hebben , met verscheidene voorbeelden. Maar dit gansche werk is slegts dienstig voor de geenen , die in het Hebreusch al vry wat geoeffent zyn.

VI. HOOFDSTUK.

DE HEERLYKHEIT DES EUANGELIUMS in de Gerechtigheit van Jezus Christus vertoont van Paulus in den Brief aan de Romeinen , opgeheldert , verdedigt en toegepast door MELCHIOR LEIDEKKER ,

KER; Dr. en Professor in de Godtheit:
t' Amsterdam by Engelbert Solmans, 1705;
in 8. groot 45 bladen.

D At deeze Aanmerkingen over het derde Hoofdstuk van den Brief aan de Romeinen tegenwoordig voor den dag komen; is juist niet uit een schryflust, maar alleen om de stoffe, en dat sommige menschen (ik spreek met den Heere *Leidekker*) niet nalaten de Leere der Rechtvaardigmakinge des Zondaars voor Godt langs hoe meer te bekibbelen, en de zuiverheit van 't geloove desaangaande in gevaar te brengen.

Wat de *Remonstranten*, zegt hy, te vooren gepoogt hebben, en noch poogen, weten wy: Hun oogmerk was eene eige gerechtigheit op te rechten, met verwerpinge van de toegerekende gerechtigheit van Jezus Christus: eene dwaaling, die hier bestreden en verwonnen; nochtans in Engelant gekoestert, en in dat bloeiende Koningryk verspreid is.

Onder de voornaamsten, die de Leere der Rechtvaardigmakinge aldaar met de Werken vermengt hebben, is geweest de geleerde *Georgius Bullus*, in zyn boek genaamt *Harmonia Apostolica*: waar in hy, om *Paulus* met *Jakobus* overeen te brengen, de Werken met het Geloove, als oorzaaken van de gerechtigheit voor Godt, heeft t'zamen gevoegt: waanende voorts met de *Remonstranten* en *Sociniaanen*, dat *Paulus* in het Geloove de gehoorzaamheit der Werken begreep; volgens
de

de Wet van 't Evangelie, naar welke de mensch levende en werkende voor Godt most gerechtvaardigt worden.

Doch niet alleen *Bullus*, *Morus*, *Scherlok*, en meer anderen hebben bestaan de Leere der Rechtvaardigmakinge te verkeeren; maar zelfs is die beroemde Prediker, *R. Baxter*, daar niet vry van. Dit had men ook ten laste van *Testardus* in Vrankryk.

Doch die byzondere dwaalingen, en meer andere dergelyke zyn ook een tyt lang hier te lande onder sommigen van de Gereformeerde Kerke opgeworpen. Het boekje, genaamt eeuwige Evangelium, is niet onbekent. De Schryver daar van kreeg handen op zyn hoofd; zulks hy niet slagen konde. Het kort begryp der Leerstukken was: 1. dat de Schrift geen gewag maakte van een verbondt der werken met Adam: 2. dat de Wetspreuken, *die deeze dingen doet, zal door de zelve leven; ende vervloekt is een ygelyk*, enz. mochten gebracht worden tot het verbondt der genade onder het O. Testament: 3. dat men geen wettische huishouding moet stellen, gelyk die doorgaans van de Godtgeleerden begrepen wordt: 4. Dat *Paulus* door het woordt *wet* niets anders verstont als de Leere des Oude Testaments: 5. dat door Christus eene nieuwe Wet is gegeven: 6. Dat *Paulus* maar loochent, dat de Rechtvaardigmaking in het Nieuwe Testament geschiedt als in het Oude, wanneer die verleent wierdt door de Ceremonien en werken van de Wet van Mozes: 7. Dat daarom van de Rechtvaardig-

Q

ma-

makinge des N. Testaments wel moeten uitgesloten worden de werken des O. Testaments of der Oude Wet : maar niet , die onder het N. Testament , volgens de Wet van Christus , waren vruchten des H. Geestes : 8. Dat het geloof rechtvaardigt , zoo als het een werk is : 9. Dat de vergeving der zonden moet onderscheiden worden van de Rechtvaardigmakinge : 10. Dat de dadelyke gehoorzaamheit van Christus d'onze niet wordt door toerekeningē , maar dat men ze verstaan moet by naamwisseling , en ten aanzien der uitwerkingen : 11. Dat , indien *Paulus* dit schynt tegen te spreken , men moet letten , dat hy slechts uitsluit de werken , gedaan in een' Joodschen zin , zonder Christus en de genade van den H. Geest , door de krachten der vrye wille , en wel in den tyt van 't Evangelie ; of anders ook de werken , die bestaan in de waarnemingē der Mozaische plegtigheden , en met het Evangelie niet wel kunnen gepaart worden : 12. Dat overzulks *niet gerechtvaardigt te worden door de werken* by den Apostel zoo veel is , als bevryd te zyn van de Joodsche gewoonten : 13. Eindelyk , dat , hoewel de schult der zonde door Christus is weggenomen , echter noch straffen konnen overblyven voor de geloovigen : namelyk zwaare verdrukkingen en de tydelyke doot.

Leeringen , die de Heer *Leidekker* gansch frydig vindt met de gezonde woorden der H. Schrift ; en waar uit hy , ten besten genomen , niets anders dan groote verwarringen te gemoet ziet.

Ge-

Gelyk de Leere der Rechtvaardigmakinge, naar 't zeggen van den Schryver, de voornaamste oorzaak was, waarom onze Vaders uit Rome gingen, zoo was ze ook het grootste stuk, waar voor de Belyders gestorven zyn. Derhalven moet men dat punt niet verliezen: want dan was de weg naar Babel tenminsten half gebaant.

Immers daar tegen wordt de Leezer in dit werk gewaarschouwt; gelyk ook tegen d'*Antinomianen*, ten onrechte *Hebreen* genaamt: menschen, die onder voorgeven van eene Rechtvaardigmakinge zonder de werken te stellen, zoo verre gekomen zyn, dat zy de geloovige Christenen van alle gehoorzaamheit en verbintnisse omtrent de goddelyke wet ontslaan wilden.

Dan de Heer *Leidekker* heeft veele andere verschillen gemydt; of, zoo hy niet konde, getracht een middel ter vereeniginge aan te wyzen, en te doen zien, op welk een groot men voorzichtiglyk, en zonder vervreemdinge der gemoederen, over het onderscheidt van de vergevinge der zonde onder het Oude en N. Testament zoude kunnen oordeelen.

Dat men de Schriftuur wil verklaren naar de Filosofische reden, kan de Schryver niet dulden. Want toen d'*Arianeen*, om den meester in 't Christendom te speelen, met hunne Filosofi voor den dag quamen, en de reden in zaaken van 't geloove tot ten' regel en Rechter wilden stellen, zeide men, *dat de goddelyke verborgenheden onbegrypelyk waren, en het geloof alle reden te boven ging.*

Nochtans zyn 'er altyt geweest , die getracht hebben de H. Schriften door de natuurlyke reden te meesteren : gelyk noch heden , zegt de Schryver , te zien is in de *Sociniaanen* , en vervallene *Remonstranten*.

Wyders heeft men gezien , dat 'er een Filosofische oorsprong van de werelt * , rechtsdraats tegen de historie van de Scheppinge door Mozes nagelaten , den Nederlanderen wierdt aangeprezen. Dat men de werelt , als betovert omtrent de werkingen der quaade geesten , quanswys heeft willen verlossen met bespottinge van de H. Schrifture. Dat men een *Hemel op Aarde* heeft verlicht , om alle huishouding , borgerschap en regeering te verkeeren ; het onderscheidt tusschen deugt en ondeugt weg te neemen , en den mensch met aartsche vreugde , dat is , met de werelt te verzadigen. Immers dus luiden de woorden van den Heere *Leidekker*. Doch het geene hy zegt van den Remonstrantschen Professor *Klerk* , het beloop zynere uittrekfelen omtrent verscheide boekjes , en de leere daar in begrepen , dunkt my niet noodig hier in te voegen. Maar tegen alle deeze , en dergelyke menschen , die van de natuurlyke reden zoo veel werks maaken , zal men , naar 't zeggen van den Schryver , veilig zyn , indien men slegts op de volgende grontstellingen met aandacht wil letten.

I. Dat de natuurlyke Reden in en van zich
zel-

* *Van J. Burnet.*

zelve niet alleen eindig en feilbaar; maar ook volgens de Schriften dwaas en verdorven is.

II. Dat 'er in den oneindigen en alleen wyzen Godt verborgenheden zyn, die niemant kan doorgronden; en derhalven ook in zyn woort waarheden, die van het menschelyke vernuft niet kunnen begrepen worden.

III. Dat Christus, als d'eeuwige wysheit des Vaders, gezonden is, om ons den waarachtigen Godt te leeren kennen, en op zyn getuigenisse moet gehoort worden.

IV. Dat 'er eene bovennatuurlyke genade vannooden is, om de goddelyke openbaringen te verstaan en aan te neemen.

V. Dat het wezen des Geloofs bestaat in het omhelzen van Godts getuigenisse; met een volkomen vertrouwen, dat hy waarachtig is.

VI. Dat de Christelyke Godtsdienst is gelegen, niet in eene wysheit die natuurlyk, maar die van boven is.

VII. Dat het vervolgens eens Christens plicht is zich zelve te verloochenen, en met zachtmoedigheid t'ontfangen het woort dat in hem geplant wordt.

VIII. Dat men wyders in het Christendom de Natuur en Genade, den Geest en het Vleesch, den natuurlyken en geestelyken mensch wel moet onderscheiden, en derhalven niet toelaaten, dat de natuurlyke wysheit over het geloove heersche.

IX. Dat 'er wel is eene natuurlyke redelykheit en kennis van Godt, volgens het gene dat van nature kennelyk is; maar geen natuurlyk Christendom.

Immers op deese gronden is dit werk gebouwt, en de Heer *Leidekker* meent daar in duidelyk getoont te hebben, dat het oogmerk van *Paulus* geweest is, om in deezen Brief aan de Romeinen d'oorzaak der gerechtigheit voor Godt in alle tyden te verhandelen; hoewel hy in 't byzonder van dezelve sprak, zoo als ze klaarder geopenbaart, en, na het verdwynen der schaduwen, in zoo verre ontdekt was, dat niemant, ter zaake dat de wet by de belofte stont, tot het zoeken van eene gerechtigheit uit de wet der werken kon verleidt worden.

Voorts was zyn oogmerk deese Oeffeningen stichtelyk toe te passen, als behelzende een kort begryp van dé Christelyke Leere. Want die bestaat, volgens den Heidelbergischen *Katechismus*, in een onderwys: I. Van des Zondaars Elende: II. Van zyne Verlossinge door Christus: III. Van de Dankbaarheid, die hy daar voor schuldig is.

Het eerste stuk zal men vinden over het 19de, 20te, en 23te; het tweede over het 21ste, 22ste, en 24te; het derde over het 31ste vers: waar in de Schryver van het gebruik der goddelyke wet tot betrachtning van eene dadelyke dankbaarheid handelt.

Hy toont zich in allen deele gansch yverig omtrent de geenen, die zich tegen de leere der Rechtvaardigmakinge, gelyk die van *Paulus*, zyns oordeels, begrepen wordt, verzetten; en gemerkt hy meende niet ondienstig te wezen, het gevoelen van dien Apostel, in

van September en October, 1706. 247

in het derde Hoofdstuk voorgesteld, noch nader uit het beloop van den geheelen Brief aan de Romeinen aan te wyzen, zoo ziet men den inhoudt daar van kortelyk geschetst; en tot een toegift het oordeel van de Heeren Coccejus en Heidanus wegens het gebruik, of liever misbruik, van de menschelyke reden in de leerstukken des Geloofs; mitsgaders hoe de Hooge Magten deezes Lants zich in voorgire tyden daar omtrent gedragen hebben.

VII. HOOFDSTUK.

HISTORIA SYMBOLI APOSTOLICI, cum Observationibus Ecclesiasticis & Criticis ad Singulos ejus Articulos, ex Anglico Sermone in Latinum translata.

Dat is:

HISTORISCH VERHAAL VAN D' APOSTOLISCHE GELOOFS-BELDENISSE, met Kerkelyke en Oordeelkundige Waarnemingen op yder der byzondere Stukken, enz. Te Leipsig, by Thomas Fritsch, 1706. in 8. groot 23 bladen.

De tot noch toe over het zoogenaamde Apostolische Symbolum geschreven hebben, poogden slegts aan te wyzen, dat yder van

Q 4

des

des zelfs byzondere Stukken , gelyk zy die begrepen , overeenquamen met de H. Schrif- tuure. Doch het oogmerk van deezen Schry- ver is wel voornamentlyk t'onderzoeken , door wie , wanneer , by welk eene gelegen- heit , en tot wat einde de byzondere deelen van dit *Symbolum* gemaakt zyn.

Overzulks heeft hy zich bedient van d'alleroutite gedenktekenen der eerste Kerke ; waar uit de rechte kennis omtrent zaaken van die nature , zyns oordeels , eeniglyk moet ge- haalt worden.

Het werk is in allen gevalle fraai ; doch zoo iemand iets beter van dien aart geeft , 't zal den Schryver aangenaam wezen.

Dat alles daar in zoo duidelyk niet bewe- zen is , als een aandachtig Leezer wel wen- schen zoude , moet men toegeven : want be- halven dat 'er byna in alle outheden enige onzekerheit is ; zoo hebben de Schryvers , als voordachtelyk , van deeze zaake gansch duister gesproken.

Indien deeze of geene verklaring overeepig Artikel , of een deel van het zelve , den een' of anderen niet mogt bevallen , hy moet we- ten , dat hier slegts verhaalt worden de ge- voelens der geenen , die deeze Artikelen heb- ben opgesteld ; maar geenzins onderzocht , of die gevoelens waarachtig zyn of niet ; want zulks laat de Schryver aan het oordeel van anderen , willende namelyk , dat een yge- lyk die vergelyke met de Heilige Schriften , als waar aan het *Symbolum* zelf , en zyne by- zondere deelen moeten getoetst worden.

Men

I. Men ziet dan vooreerst in dit boek, om welke reden deeze Christelyke geloofsbelydenis van oudts *Symbolum* genaamt is. Vervolgens, dat dit *Symbolum* niet kan opgesteld zyn van d'Apostelen. Dat de byzondereden daar van gemaakt zyn in verscheidene tyden: Dat in de dagen der Apostelen wel een gedeelte deezer geloofsbelydenisse geweest is, nopende den persoon van Christus, waar op Jooden en Heidenen gedoopt wierden: maar dat 'er naderhand van d'Opzienders der Kerke t'een en ander is toegedaan; en wel by gelegenheit van deeze en geene opryzende dwaalingen. Dat wyders de zin deezer geloofsbelydenisse uit de Schriften der Vaderen moet gehaalt worden.

II. Dat'er in deeze geloofsbelydenisse staat, *Ik geloove*, en niet *wy gelooven*, moet, naar't oordeel van den Schryver afgeleid worden van het gebruik omtrent de *Catechumenen*, die gedoopt wierden; want het is waarschynelyk, dat zy een voor een deeze belydenis hebben opgezegd, of hunne toestemming daar aan gegeven. Doch de outste Grieksche en Latynsche Geloofsbelydenissen hebben niet: *Ik geloove in Godt*,³ maar *in EENEN Godt*: 't welk daar in gestelt is tegen sommige Ketteren, die Godts eenheit loochenden: of die twee beginsfels stelden; om zoo wel den oorsprong van het quaade, 't geen zy bygevolg voor iets wezentlyks hielden, als van het goede te vinden. Wyders zegt de Schryver, dat het woordt *Vader* wel inzonderheit betrekkelyk is tot den *Zoon*. Dat het bygevoegde *Almagtig* in deeze Geloofsbely-

denisse betekent , I. Godts oneindig vermo- gen , tegen de *Valentinaanen* , *Simoniaanen* , *Menandriaanen* , wier dwaalingen hier ge- melt staan ; II. Godts voorzienigheid , tegen de *Gnostiken* en *Marcioniten* : III. Godts on- metelykheit en overalteenwoordigheid tegen alle de geenen , die Godt in zekere plaatse wilden bepaalen. Dat verder de woorden , *Schepper van Hemel en Aarde* , staan op de geenen , die met *Simon Magus* geloofden , dat de werelt door d'Engelen geschapen was : of op de *Valentinaanen* , die zeer misselyke denkbeelden van de Scheppinge der werelt maakten *.

III. Dat Jezus was de Christus , dat is de Messias , die komen zoude , most nootzake- lyk beleden worden van allen , die hem aan- namen ; en is derhalven de bekentenis van dit stuk , als de grondslag van den Christelyken Godtsdienst , al in de dagen der Apostelen den Doopelingen afgevordert. Maar dat men in de Niceensche en andere Grieksche geloofsbelijdenissen gestelt heeft : *ik geloof in EENEN Jezus Christus* , is geschiedt , om dat sommigen den Heere Jezus van den gezalf- den Christus plachten t'onderscheiden. Dat wyders deeze Jezus Christus genaamt wordt *den eenig gebooren Zoon* , is wederom tegen de *Gnostiken* en anderen. Dat van zyne ont- fangenisse en geboorte uit de *Maagt Maria* ge- spro-

* Gelyk ze dan teffens diende tegen de Cerdo- niaanen en Marcioniten , die van twee be- ginselen droomden.

sproken wordt, om dat *Ebion*, *Cerintus* en meer anderen zeiden, dat Christus op de gemeene wyze gebooren was. Dat zyn *lyden*, *kruiffing*, *doot* en *begraving* daar by zyn gestelt, om te toonen, dat hy een menschelyk lichaam hadde, en ook waarlyk gestorven is: hoewel deeze vier stukken in geene geloofs-belydenissen, voor de tyden van Augustyn, zoodanig waren t'zamen gevoegt.

IV. Thans zyn wy gekomen tot het Artikel van de *nederdalinge der Helle*; waar omtrent staat aan te merken, dat, hoewel dit stuk nooit is in twyffel getrokken, het echter niet op eenerlei wyze verklaart is. Dat het vooreerst aanwyst, dat 'er iets gedaan is van de *ziele* van Christus, en het derhalven de *begraving* van zyn lichaam niet kan betekenen. Dat het wyders te kennen geeft, dat 'er iets gedaan is van de *ziele* van Christus, na dat zy van het lichaam gescheiden was, en dat het overzulks niet kan zien op zyne doodelyke smerten in dit leven geleden. Dat het Grieksche woordt, *hades*, eigentlyk betekent de plaats der menschelyke zielen, na dat ze het lichaam verlaaten hebben; het zy dan goede of quaade. Dat de Heidenen dat woordt zoodanig hebben genomen. Dat de Jooden noch tegenwoordig, of immers wel eer, stelden, dat alle zielen, na dit leven, in zekere onbekende en duistere plaats quamen. Dat d'ouste Christenen zelfs de plaats, daar de zielen der geloovigen na 't afleggen hunner lichaaamen gebracht wierden, *Hades* of *Infernus* noemden. Dat echter dee-

ze

ze woorden naderhant gebruikt zyn , om aan te wyzen de plaats van de zielen der gestorvene godloozen. Dat *Origenes* heeft beginnen te twyffelen , of de zielen der geloovigen , na d'opstandinge van Christus , wel meer naar *Hades* verrysden. Dat in latere dagen *Hieronimus* en meer anderen het zelfde gedaan hebben. Dat nochtans de meesten zyn gebleven by het oude gevoelen ; namelyk , dat de zielen in *Hades* bleven tot den dag der opstandinge. Dat ook het woordt *Hades* , of *Hel* , naar den zin der Apostelen , juist niet berekent de plaats van de zielen der quaa-den , maar ook der goeden. Dat het woordt *wedergedaalt* in de geloofsbedenisse is ontstaan uit het gemeene gevoelen , als of de Hel in het middelpunt des Aartryks was. Dat overzulk de zin van dit Artikel , *weder gedaalt ter Helle* , slegts is , dat de ziel van Christus , na zyn' Kruisdoot , door eene plaatselyke beweginge is overgebracht tot de wooningen der zielen , die haare lichaamen verlaaten hadde ; 't welk de Schryver nader meent te blyken uit het einde , waar toe zulk , naar 't gevoelen der oude Christenen , geschiedt was : gelyk hy ook oordeelt , dat dit Artikel in het *Symbolum* gestelt is tegen d'*Ariaanen* en *Eunomiaanen*.

V. Het geloof van Christus *Opstandinge* is volstrekt nootzaakelyk , en derhalven is dit Artikel zoo out als eenig deel van het *Symbolum*. Maar dat men by zyne *Opstandinge* gestelt heeft zyne Hemelvaart , is wel voornamentlyk geweest om *Apelles* , die leeraar-

de,

de , dat het lichaam van Christus , by zyne Hemelvaart , was wedergekeert tot zyne eerste beginsels. Omtrent de woorden , *zittende ter rechterhant des almachtigen Vaders* , is niets zonderlings aan te merken , als dat *almachtig* hier wat anders wil zeggen als boven ; namelijk , dat men de goddelyke magt niet wederstaan kan. Doch de Schryver laat zyne gedachten gaan over het volgende : *van waar by wederkomen zal om te oordeelen levendigen en dooden* : en zegt vervolgens , dat dit Artikel is ingevoert tegen de *Marcioniten* en *Gnostiken*.

VI. Na het geloof in den Vader en Zoon volgt dat in den H. Geest. De Schryver meent , dat het woordt *Credo , Ik geloove* , hier herhaalt wordt ten dienste van het geheugen ; om dat 'er zoo veel van den Zoone is tusschen gekomen. Dat wyders in dit Artikel geleeraart wordt , dat de H. Geest Godt is ; om dat we naar het zelve te gelooven hebben in een' H. Geest : daar ons in d'andere slegts wordt voorgesteld te gelooven ; gelyk *ik geloove een heilige algemeene Christelyke Kerke*. Dat vervolgens in de Grieksche geloofsbelydenissen het woordt *Credo , Ik geloove* , nochmaals gevonden wordt voor het Artikel van de Kerke. Dat evenwel dit Artikel in alle geloofsbelydenissen niet op de zelfde plaats staat. Dat men in d'outste leest eene *Heilige Kerk* , om te toonen de zuiverheit haarer Leere. Dat het woordt *algemeene* van de Grieken daar is bygedaan , om zich nader te verklaaren. Dat het woordt *unam , eene* dient ,
om

om aan te wyzen, dat de Kerk eenig is; zoo ten aanzien van het geloove als de liefde. Dat het byvoegsel van de *gemeenschap der Heiligen* aan het voorige gehecht is omtrent de tyden van *Augustyn*, mis de scheuring der *Donatisten*. Dat door de *gemeenschap der Heiligen* verstaan wordt de *gemeenschap der byzondere gemeenten*, en haare leden met malkanderen; hoedanig eene *gemeenschap der Donatisten* verwierpen.

VII. Hoewel het Artikel van de *Vergevinge der zonde* voor de tyden van *Cypriaan* in de belydenissen niet gevonden wordt, zoo is het nochtans altoos voor een wezentlyk deel van het geloove gehouden. Doch zedert de *Montanisten* en *Novatiaanen* begonnen te stellen, dat 'er geene vergeving was, dan van de zonden, begaan voor den Doop, heeft men den *Catochumenen* ook dit stuk willen voorhouden, en daar door aanwyzen, dat een Christen de vergeving van alle zonden * te gelooven hadde. Dit wordt nader van den Schryver uitgehaalt, en verder getoont, dat het Artikel van d'*Opstandinge* al ten tyde der Apostelen in het *Symbolum* geweest is: maar dat men *Carnis* [des vleeschs,] daar by gevoegt heeft, om te dienen tegen sommigen, die, schoon ze wel zeiden, dat 'er eene opstanding te wachten was, nochtans niet geloofden, dat de menschen zouden verrijzen met

* *Uitgezeit, die tegen den H. Geest begaen waren.*

van September en October, 1706. 255

met de zelfde lichaamen. Dat wyders het stuk van 't eeuwige leven, schoon in de geloofsbelydenisse van *Cypriaan* voor het Artikel van de Kerke gestelt*, met reden de laatste plaats beslaat. Dat het ook met opzet in het *Symbolum* gebracht schynt, om dat de *Gnostiken* voorgaven, dat het grootste gedeelte der menschen in den dag des oordeels zoude vernietigt worden. Want door deeze volstreckte en onbepaalde belydenisse wordt bekend, dat de godtloozen zoo wel eeuwig zullen leven in den staat der verdoemenisse, als de vroomen in heerlijkheit.

* *Te weten*: En een eeuwig leven door de H. Kerke. *Want de Gnostiken verdeelden de menschen in drie soorten: namelijk in aartsche, dierlyke en geestelyke. De laatste, en een deel van de dierlyke zonden, maar hunne gedachten, eeuwiglyk leven, maar de rest vernietigt worden.*

VIII. HOOFDSTUK.

Medicina forensis, h. e. **RESPONSA**
FACULTATIS MEDICÆ LIPSI-
ENSIS, ad Quæstiones & Casus Medi-
cinales, ab anno MDCL usque MDCC.
In usum communem evulgata à D. JOH.
FRID. ZITTMANNO, Regis Polon.
General. Status Medico Castrensi.

Dat

Dat is :

Geneesboek by forme van dingtaale , behelzende *D'ANTWOORDEN* van de vergaderinge *DER GENEESHEEREN TE LEIPSIG* , op verscheide *Vraagen en Gevallen* , raakende hunne konst , van het jaar 1650 tot 1700. Ten dienste van 't gemeen uitgegeven door *JOH. FRED. ZITTMAN* , *Arts des Konings van Poolen te velde*. Met de noodige *Registers*. Te Frankfort , op koste van de *Maatschappye* , 1706. in 4. groot 212½ bladen.

HEt opschrift wyft wel aan , dat dit een boek is , 't geen de Geneesmeesters mogen stellen onder de beste , die zy van dien aart hebben. Men ziet daar in 578 byzondere *Vraagen en Gevallen* , die de *Faculteit* te *Leipfig* in 50 jaaren zyn te vooren gekomen ; mitsgaders hunne antwoorden , daar opgegeyen. Het fraaiste is , dat de gevallen altyt zeer duidelyk met alle hunne omstandigheden worden voorgesteld , en d'antwoorden , daar op gepast , telkens verzelt zyn van de redenen , waarop zy steunen. By voorbeeld : Een persoon is gequetst , en , op de straate leggende , onverbonden gestorven. Na zyn affterven heeft men aan hem bevonden vier steeken van zulk eene diepte en hoedanigheid , als nader , volgens de verklaring der Heelkundigen

[Cbi-

[Chirurgi] wordt beschreven. Twee van de voorgeroerde steeken, mits de Long getroffen schein, hadden de gemelde Heelkundigen doodelyk geoordeelt. Nochtans hadden zy de Long zelve niet gezien, maar de proef slegts genomen met hunne stiletten. De vraag is derhalven, of men hun oordeel en getuigenis volstrektelyk moet aanneemen of niet. De *Faculteit* van Leipsig zegt neen, om dat de proef met stiletten in dit geval niet genoeg is, en dat ook alle wonden in de Longe niet volstrekt doodelyk zyn. Wederom: een wyf was van haaren man, op den 26ten van Herfstmaant des jaars 1681, wat onzacht aangetast; en op den 29sten daar aan volgendc gestorven. Na haar' doot wierdt bevonden, niet alleen, dat zy in *osse frontis* [op het voorhooftsbeen] eene bruine vlek hadde; maar ook, dat'er in *medietate cerebri sinistri lateris*, [in de linker zinkamer,] voornamentlyk *circa crus sinistrum oblongatae medullae* [omtrent het langwerpige linker merg-been] veel gestolt bloet was; 't welk buiten zyne vaten alreede de harffenen had beginnen t'ontsteken. De *Faculteit* van Leipsig, hier over gevraagd, zegt, dat deeze vrou niet slegts eenige oorvygen, maar zwaare vuistflagen had gekregen: en dat, volgens de gemelde tekenen, en vermits zy des anderendaags, zynde den 27sten, had beginnen te raaskallen, zonder wederom tot haar verstant te komen, deeze maaltyt van vuistflook t'eenemaal doodelyk geweest was.

Dit, dunkt my, Leezer, zal genoeg zyn
 R om

om u een denkbeeld van dit werk te geven. Doch ik mag 'er byvoegen, dat het niet alleen dienstig is voor de Geneesmeesters, maar ook voor anderen : dewyl daar uit konnen opgelost worden verscheide moeielyke en gewigtige vraagen , waar over de Godtgeleerden en Rechtskundigen gewoon zyn te twisten.

Daarenboven is het in zich zelven zeer vermaakelyk , als behelzende zoo veele vreemde gevallen , dat men naulyks weet, waar te beginnen , of wanneer te eindigen.

De Heer *Zittman* geeft het ten besten uit de geschrevene stukken , die d'erfgenaamen van den Heere *Christ. Job. Langius* , in zyn leven Filosoof , en lit van de vergaderinge der Geneesheeren te *Leipzig* , hem hebben ter hant gestelt : en zyn voornemen is , zoo Godt wil , noch meer andere zeltzaamheden en merkwaardige voorvallen uit de geheime Schriften van den Heere *Langius* voor den dag te brengen.

IX. HOOFDSTUK.

Naaukeurige verzameling der meest **GEDENKWAARDIGE ZEE- EN LANT-REIZEN** naar Oost- en Westindien ; *mitsgaders andere Gewesten , ter eerster Ontdekking , en zoo vervolgens door lieden van verscheide Natiën , noerendeels*
door

van September en October, 1706. 259
door Koningen of Maatschappyen afgezonden, zedert het jaar 1246 tot nu toe, gedaan. Behelzende eene bondige Beschryving van veela Koningryken, Lantschappen en Steden; mitsgaders der zelver benaamingen, Gelegenheden, Sterkten, Stroomen, Zeehavens, Gout- en Zilvermynen, Peerelvischeryen, en menigvuldige Wonderen, enz. Alles doorgaans met noodige Lantkaarten, veele Konstprinten, en bequaame Registers voorzien. Te Leiden by Pieter van der Aa, 1706. in 8. groot 35 bladen.

MY dunkt, dat deeze Reisbeschryvingen, waar van 'er alle maanden vyf of zes in een stukje van omtrent 40 bladen, min of meer, staan in 't licht te komen, en wel in diervoegen, dat men ze naderhant in zulk een' rang zal kunnen schikken, als men best vindt, den Drukker niet alleen voordeel, maar ook merkelyken lof zullen toebren- gen. Sommige van dezelve zyn nooit gedrukt. Andere waren tot noch toe in vreemde taalen. De rest, gelyk de Voorrede breeder aanwyft, is kennelyk verbeterd.

Dit stukje begint met het jaar 1246, en eindigt met het jaar 1490. Men ziet daar in vooreerst de Reisbeschryvingen van *Jean du Plan Carpin*, Franciskaaner, en Broeder *Ascelin*, Predikheer; die door *Innocentius IV* gezonden naar Tartaryen en andere Ooster-

sche landen, ten bevele van den Paus, naaukeurig hebben te Boek gestelt, 't geen hun van den staat dier gewesten, der zelve inwoonderen, en hunne levenswyze aanmerkelyk is voorgekomen.

Jean du Plan Carpin vertrok dan, ingevolge van den wille zyner Heiligheit, met zekeren *Benedictus*, een Pool, naar Tartaryen; om den overlast, die de Poolen en Ongaren door de volken van dat lant te lyden hadden, waar het mogelyk, van hunne halzen te weeren. Zy quamen door Bohemen eerst in Ruslant by den Hertog *Vasilic* [*Basilus*,] uit wien zy verstonde, dat de Tartaren veel van geschenken hielden, en met ledige handen niets by hen te doen viel. Dus kostten en kregen zy eenig peltwerk, inzonderheit van Beversvellen, en quamen allengskens aan d'eerste Tartarische plaats, genaamt *Kanone*. Zy waren naauwlyks onder 't dak, of de Tartaren vielen met groote ongestuimigheid in de hut, vragende wie zy waren. 't Zelfde wierdt hen 's anderendaags gevraagd van eenige der voornaamsten. 't Antwoort was: *Dat zy van den Paus gezonden waren aan hunne Vorsten, om tusschen hen en de Christenen, die ten onrechte van hun gedoodt wierden, vrede te maaken.* Dit was wel. Men zondt hen naar den Vorst *Korrensa*, en van daar naar *Bathi*, de magtigste Heer naast den Keizer: en van deezen gingen zy naar het hof van den aanstaanden *Chan*, die omtrent een maant daar na plechtiglyk wierdt uitgeroepen.

Ge-

Gedurende den tyt der verkiezinge, waar van d'omftandigheden hier nader befchreven worden, waren daar meer dan 4000 Gezanten van verſcheidene volken. Veele van de zelve brachten hunne ſchattingen, en andere quamen in den naame hunner Heeren en Vorſten, om zich den Tartaren t'onderwerpen.

De Tartariſche Keizer, die van zyne onderzaten *Ghan*, dat is *Heerlyke*; en by uitſtekenheit Godts Zoon wierdt geheten; hadde dies tyts vyf magtige Legers; en het getal zyners krygſlieden was niet te tellen.

Vader *Carpin* en de zynen kregen by den nieuwen Keizer gehoor, ter zelve plaatſe daar hy op den troon was gezet. De Geheimſchryver *Chingay*, die vooreerſt hunne naamen en waardigheit had opgeſchreven, las die den Keizer voor, en daar by bleef het. De geſchenken, die den zelfden dag van andere Gezanten en Heeren gebragt wierden, zyn niet uit te drukken. Boven eene menigte van koſtelyke zadels, tuigen, en een' onwaardeerlyken Zonneſcherm, alle met peerlen en edele ſteenen als bezaait, zag men daar meer dan vyfhondert wagens vol gout, zilver, zyde en purpere klederen. Doch onze geeftelyken hadden niets te geven; dewyl zy hunne Bevervellen en andere zaaken alreede aan *Korrenſa* en *Bathi* vereert hadden.

Toen zy ten tweedemaal voor den Keizer quamen, wierden zy gezonden naar zyne moeder: dewyl hy maar twee dagen na zyne inwying had voorgenomen den oorlog, die eenigen tyt geſtaakt was, tegen de Chriſtenen

te hervatten ; en zulks voor *Carpin* en zyne metgezel niet wilde weeten.

Voor de derdemaal aan 't Hof komende, kregen zy in vier dagen naalyks zoo veel te eeten of te drinken, als zy voor eenen dag van nooden hadden. De Keizer liet hun vervolgens door zynen eersten Geheimschryver *Chingay* aanzeggen, dat zy de reden hunner komste by geschrift zouden stellen, en hem toezenden ; gelyk zy deden. Eenige dagen daar na quamen zy wederom ter gehoor, en kregen by hun affcheit een schriftelyk antwoord.

Hier op volgt een nader bericht van den aart en gelegenheit van Tartarye, des zelfs inwoonderen, hunne wyze van leven, zeden, en oorlogen.

Het Lant, zoo veel de Schryver daar van gezien heeft, was op sommige plaatsn bergachtig, op andere wederom vlak ; en schoon doorgaans schraal en onvruchtbaar, echter bequaam genoeg, om eene menigte van vee te voeden. Men zag daar geen ander vuur, om zich te warmen, of iets te koken, dan van Paarden- en Beesten-mis. Hy vindt daar weinige Rivieren, en, zoogezegt wierdt, was 'er maar een eenig dorp van belang, leggende een halve dag reizens van *Syra Horda*, of het groote Hof van den Keizer, daar de Schryver gehoor hadde. In den Zomer had men daar niet als donder en blixem : en by vlaagen waren 'er zoo koude en sterke winden, dat men niet staan, of van wegen het stof zien kon. 's Winters viel 'er nooit regen, en 's Zomers zoo weinig, dat de

de gront naauylks nat wierdt. Maar ten tyde, als de Schryver aan 't Hof was, viel daar zoo zwaar een hagel, dat dezelve, gesmolten, veele menschen, huizen en huisraat wegvoerde.

Omtrent de volken van die gewesten heeft Vader *Carpin* aangemerkt, dat ze tusschen de oogen en wangen eene grooter breette hadden dan andere menschen. Zy waren ook zeer mager, en doorgaans van middelbaare lengte, hebbende weinig baarts en kleine voeten. Wyders zag hy, dat yder zoo veele vrouwen troude, als hy konde voeden. De Tartaren trouden ook hunne bloetvrienden, uitgezeit hunne Moeders en Moejen. Ook was een jonger broeder verplicht de weduw van een ouder te neemen.

Hoewel zy geene wetten hadden, die hun zeiden, wat goet of quaat, eerlyk of schandelyk was, zoo waren 'er echter sommige zaaken, die zy, of uit eige inbeeldinge, of naar zekere overlevering, onbetamelyk, ja volstrekt zondig hielden: by voorbeelt; dat men een mes in het vuur wierp, of daar mede het vleesch uit een' ziedende pot nam: dat men een paart met den toom sloeg: dat men binnens huis zyn water maakte: dat men tegen den paardenzweep leunde: dat men melk of drank stortte: dat men het eene been met het andere brak; enz.

Als iemand op zyn uiterste lag, gingen zy alle, die tegenwoordig waren, buiten het huis: want die by het sterven van iemand geweest was, zou voor de nieuwe Maan in de hutte van

een' Oversten niet hebben durven komen, Wyders , indien de gestorvene een der aanzienlyken was , gingen zy heimelyk in het velt , en zetten hem midden in zyne hutte , met een' schotel met vleesch , en een beker met paardemelk , in een' grooten kuil ; waar in zy teffens een Merry met een Veulen , mitsgaders een gezadelt paart bragten : en dien kuil dan zoodanig wederomtoedempten , dat de plaats niet te kennen was.

D'Ouders van den overledenen , en zelfs alle , die in zyne wooninge gebleven waren , moften tusschen twee vuuren doorgaan. Dit geschiedde quanswys om hen te reinigen ; gelyk ook alle Gezanten , eer zy ter gehoor quamen , indiervoegen gereinigt wierden.

De Tartaren hadden groot ontzag voor hunne Hoofden. Haat , nyd , achterklap , oproer , vechteryen waren daar onbekent. Ook zouden zy onder den drank niet getwift hebben. Doch een vreemdeling te bedriegen , een Christen te knevelen of te dooden , achten zy minder dan niets. Naar de wet van *Cingis* , hun eerste Keizer , waren zy verplicht alle volken der werelt zich t'onderwerpen. Hunne spys was het vleesch van paarden , vossen , wolven , honden , ratten en muizen : ja des noots zynde , ook van menschen : want het is gebeurt , dat zy voor zekere stadt der *Kitayers* leggende , den tienden man gedoodt hebben , om het leven te houden. Hun drank was koeie- , schaape- , geite- , maar inzonderheit paardemelk. Wyders waren zy zeer slordig , en hunne handen doorgaans begrommelt

melt van vet. Die echter wat finneliker scheenen, hadden een doekje, om die na de maaltyt af te veegen.

Boven dit alles heeft de Schryver aange-merkt, dat men overspel en hoerery, zoo in mans- als vrous-perfoonen; insgelyks dievery met de doot straffe: dat een kleine misdaat, tegen een meerder begaan, genoeg was, om jemant deerlyk te doen aflossen: dat een Tartar, meer dan eene vrou hebbende, yder van dezelve haare elge wooning had: dat het manvolk meest al bezig was met jaagen, schie-ten en het vee te bezorgen: dat de vrouwen, behalven dat zy linne, schoenen en laarzen maakten, de kameelen laadden, de wagens voerden, en in al haar handel en wandel zeer kuis en naarstig waren.

Noch had de Schryver gezien, dat de Tartaren verdeelt waren onder eenige groote Vorsten en voornaame Hoofden, die den Keizer zekere schatting betaalden, en voor de rest met hunne onderdaanen omsprongen, gelyk het hun goet dacht. Onder deeze Vorsten was *Bathi*, als gezegt is, de voornaamste; en had een leger van 600000 mannen. Van de rest wil ik niet spreken; ook niet van *Bajothnoy*, die alle de landen der Christenen en Saraceenen tot aan de Middellant-sche zee en Antiochië vermeerstert, en alzoo van Perfië tot daar toe 14 Koningryken had ingenomen.

De wooningen der Tartaren waren slegts gemaakt van tieren, en boven met een' uitstekende nok, die, gelyk ze open was, zoo

wel diende om licht te scheppen, als den rook te loozen. Deeze wooningen of hutten wierden op wagens of wielen gezet, en door Ossen of Kameelen van d'eene naar d'andere plaats gevoert : want deeze volken, die onder den Chan, en zyne Vorsten in troepen verdeelt waren, moet men aanmerken als groote legers, die hunne Hoofden overal volgden, en nergens lang stil bleven.

Dan tot beter kennis van hun Ryksgebiet staat te letten, dat omtrent veertig jaaren voor den tyt, als myn Schryver daar was, het lant *Mongal* ten Oosten bewoont wierdt van vierderlei volken, die, schoon van eenerlei spraak, levenswyze en gestalte, nochtans onderscheiden wierden door elks byzondere lantschappen en volslagene Oppervorsten. Te weten, de *Teka Mongalen*, of *Moals*; de *Sumongalen* (wegens de rivier *Tartar* ook *Tartaren* genaamt;) de *Merkaten*, en eindelyk de *Metriten*. Onder de *Teka*- of groote *Mongalen* was zekere *Cingis*, die, tot Opperhoofd verkooren, vooreerst de *Sumongalen*, of *Tartars*, vervolgens de *Merkaten*, en toen voorts de *Metriten* t'onderbragt. Hier mede niet te vrede, ging hy verder, en zondt de *Sumongalen* of *Tartars*, die hem alreede gehuldigt hadden, in zyn heirtochten vooruit : en deeze maakten door hunnen naame in de nabuurige en omleggende landen, zulk eenen schrik, dat zy alle zidderden, en, eer het gros van *Cingis* leger noch aanquam, zich gewillig overgaven. Deeze *Cingis*, die dus een machtig Keizerdom stichtte, was de Grootvader

van

van *September* en *October*, 1706. 267

van Gog-Chan, of den Keizer, van wien nu gesproken is.

Hier hebt gy, Leezer, kortelyk den inhoudt der Reisbeschryvinge van *Vader Carpin*.

Maar in het volgende jaar quamen in deeze gewesten Broeder *Ascelin*, *Albert* en *Alexander*, insgelyks van den Paus afgezonden; niet juist met order om den *Chan* te gaan vinden; maar om slegts te spreken met den Velt-heer van 't eerste Tartarische leger 't geen zy ontmoeten zouden. Dus geraakten zy by *Bajothnoy*, boven gemelt. Doch hunne roekelooze taal zou hen zekerlyk het leven gekost hebben; indien eene der vrouwen van *Bajothnoy* hen niet verbeden hadde. Niet te min gaf *Bajothnoy*, als gemagtigt van den *Chan*, hun den volgenden Brief mede:

Door de goddelyke beschikkinge van den grooten Chan wordt dit woordt gezonden. Gy Paus zult weeten, dat uwe boden by ons gekomen zyn. Zy hebben eene wonderlyke taal gevoert; en wy weeten niet, of gy hen zoo belast hebt te spreken, dan of zy dat nit zich zelven gedaan hebben. In uwen Brief schryft gy onder andere: Gy doodt en verderft veele menschen. Maar dit is het vast en bestendig gebodt van Godt, die zich over de geheele aarde uitstrekt, aan ons, dat alle, die deeze ordonantie hooren, kunnen blyven in hun eigen lant, hun water, en erfgoet behouden; nits dat zy hunne magt overzenden aan hem die zich over de geheele aarde uitstrekt. Maar die naar dit gebodt niet willen hooren, en het tegendeel doen,
zul-

zullen verdelgt en uitgeroeit worden. Wy zenden derhalven dit ons bevel, dat, indien gy nu water en erfgoed in nu land wilt bebouden, gy Pau zelf in persoon zult moeten overkomen: want, zulks niet doende, weet Godt wat u gebeuren zal. Doch eer gy u gereed maakt, zult gy moeten zenden twee Ambassadeurs, om ons bekend te maaken, of gy zult komen of niet, en of gy vrede begeert of oorlog. Laat niet na ten eersten antwoord te zenden op het bevel dat wy u toefchikken, en door Arbeg en Sargis zal behandigt worden.

Vyf jaaren na dien tyt quam Willem de Rubracq, Gezant van Lodewyk XI, aan het Hof van den Tartarischen Chan; die, zoo 't my toefchynt, niet de bovengemelde, maar een Broeder * van hem geweest is.

Het verhaal in dit stukje begrepen komt meest al overeen met dat van Vader Carpin, uitgezeit dat sommige dingen wat uitvoeriger beschreven zyn: gelyk, by voorbeeld, dat de Tartaren des winters eenen anderen drank hadden als des zomers. Dat hun winterdrank gemaakt was van rys, gerst en honing. Dat zy des zomers (zonder nu te spreken van den wyn, die hun uit verre gewesten wierdt toegebracht) niets anders dronken, dan de bovengenoemde paardemelk, die zy Cosmos hee-

* Want de Chan, van wien Vader Carpin spreekt, was, naar zyn zeggen, Gog-Chan, en deeze Mangu-Chan, die Vader Carpin een Broeder van Gog-Chan noemt.

heetten, en aldus maakten. Zy hechtten een lang touw aan twee sterke vaststaande staaken, en hier aan bonden zy de Veulens van de Merriën. Dan quamen de Moederpaarden by de Veulens, en lieten zich gemakkeelyk melken. Als zy nu een goet deel van die melk verzamelt hadden, gooten zy de zelve in een' grooten lederen zak, en stampten die vervolgens met een' stok, daar toe gemaakt. Aan het einde van die stok was een knots, zoo groot als een mans hoofd, en die knots onder hol. Dus wierdt die melk gekarnt, en eindelyk zoo scherp op de tong als wyn van bezien. Zy gaf een nasmaak als amandelmelk, liep zacht in, en verheugde het hart; doch ontstelde zwakke harssenen, en was by uitnemendheit pisdryvende.

Om den *Catacosmos*, of de bruine *Cosmos* te maaken, stampten zy de gedachte melk, tot dat het dikste daar van op den gront zakte, en de klare hui boven dreef. Deeze hui was zeer zoet, en wierdt alleen van groote Heeren gedronken.

Van de melk der koeien karnden zy eerst boter, dien zy zonder zout, door lang kookken, en dan in ramsvellen te doen, zoo lang konden bewaaren als zy wilden. De gekarnde melk lieten zy staan, tot dat zy t'eenemaal zuur was. Dan kookten zy dit tot runsel, 't welk in de zon gedroogt, en gansch hart geworden, in den winter hun wel te staede quam. Want, de melk hun dan ontbrekende, deden zy dit gestolde in een blaas, gooten 'er het water op, en maakten door
klop-

kloppen , dat dit water heel tamper wierdt.

De meergemelde *Cosmos* had Vader *de Rubrucq* dikwyls gedronken. Doch de Ruffische, Griekfche en Alanifche Christenen , die wat naau gezet waren , wilden dien nooit proeven; om dat zy geloofden , dat zulks met het Christendom niet bestaan konde : zynde dit een van de redenen , waarom veel Tartars , die geweldig op den *Cosmos* verflingert waren , en dit wangevoelen van de Ruffen ingezogen hadden , niet bekeert wierden.

Myn Schryver had eenige onderhandelingen met den *Chan* , en de laaftemaal begon hy iets te zeggen van het geloove. Doch de *Chan* zeide hem :

Daar zyn verfcheide wegen om naar het Paradys te gaan. Godt heeft u de Schriftuur gegeven , en gy Christenen onderhoudt die niet. Ons heeft hy Waarzeggers bezorgt, en; dewyl wy hun gehoorzaam zyn , leven wy in vrede. Dit was het laaftte , en Vader *de Rubrucq* , hoe geern hy in Tartarye gebleven was , moft vertrekken.

Toen *Willem de Rubrucq* eerst aan 't Hof quam , wierdt hem aanftonts gevraagd , ofhy van wegen den Koning van Vrankryk gezonden was , om vrede met den *Chan* te maaken ; want de Tartaren beeldden zich dies tyts in , dat al de werelt hun moft te voet vallen ; en de Brief , dien men hem en de zynen aan *St. Louis* mede gaf , was ten naaften by van den zelfden inhoudt als de bovengemelde aan den Paus.

De kaarten gemaakt volgens de reizen van
Car-

Carpin en *W. de Rubrucq* konden den Lezer merkelyk dienen.

Hier na ziet men een verhaal van de scheepstochten, door de Portugeezen, eerst op Afrika, en vervolgens op Oostindië, ter ontdekkinge van Zeën en Landen ondernomen: zonder nu te spreken van eenige aanmerkingen op de reizen van *Nicolo de Conti* *.

Doch eer ik iets van deeze scheepstogten zegge, lust my by wyze van aanleidinge dit volgende bericht te geven.

Als *Mahomet*, door kracht van wapenen en het beleid van dappere, doch teffens verfoeielyke Hooftlieden, binnen 100 jaaren, niet alleen geheel Arabië, een gedeelte van Syrien en Perse, maar ook gansch Egypte, ter wederzyde van den Nyl, vermeestert hadde; zoo trok in dien tyt eene menigte van de zyne, om de westerfche landstreek, by hen *Algarb*, maar by ons *Algarve* genaamt, te bevolken; en maakten zich naderhant meester van *Mauritania Tingitania*, waar in de Koningryken van *Fez* en *Marokko* gelegen zyn: zonder dat Europe dies tyts de

smert

* *Deeze Nicolo de Conti was een Venetiaan, en begon zyne reizen naar Indië en China in het jaar 1419. en dus even voor den eersten togt der Portugeezen. Eene nette beschryving, hoe zeer ook gezocht, heeft men daar van niet weten te vinden. Zulks deeze aanmerkingen getrokken zyn uit Batista Ramusio, die de zelve uit een gebrekkelyk afschrift, in de Portugeesche taale, heeft opgesteld.*

smert van die plaage gevoelde Doch mits Gods rechtvaardigheid (dus spreekt *Joan de Barros* *) getergt was door de Ketteryen, die Spanje van *Arius*, *Elvidius* en *Pelagius* had aangenomen, wilde hy eindelyk deeze Innotheden t'huis zoeken. Maar aangezien deeze Arabiers toenmaals het Roomfche Ryk aanvielen, en d'algemeene Kerk vervolgden, wilde hy, eer zy Spanje quamen kastyden, hen zelve straffen; en wel door een vuur van tweedragt onder hen t'ontsteeken, wegens de verkiezinge van eenen Kalif. Want toen sommigen eenen Kalif naar hunne zinlykheit hadden verkooren, waren 'er anderen, die eenen *Ciafat* tot Kalif opwierpen. Deeze nu zondt zynen neef *Abedela Ben Alle* met een groot getal Ruiters naar Damaskus, om den daar zynde Kalif, die uit het geslachte der *Marauvionnen* was, om te brengen, 't welk, schoon voor dien tyt mislukt, echter wierdt uitgevoert in Griekenlant.

Onder de bloetverwanten, welke van deezzen Hoofstman *Abedela* vervolgt wierden, was zekere *Abed Ramon*, die, beducht dat hem het zelfde lot als zyne vrienden mogt wedervaaren, zoo veel volks verzamelde als hy konde, en met een zwaar leger naar de westerfche landen quam vluchten. Deeze *Abed Ramon*, die, ten deele om dat hy uit het geslachte der Kalifen van Damaskus was, en ten deele om zyne dapperheit, wel wierdt ont-

* Raatsbeer en Historischryver des Konings van Portugaal.

fangen, kreeg zoo groot een toeloop van d'Arabieren, die reeds in Algarve woonden, dat hy zich magtig in volk, en grootelyks geëert ziende, niet alleen lust kreeg, om een' nieuwen naam van *Prins der Geloovigen* aan te neemen; maar ook zelfs om Marokko tot een' stoel zyner heerschappye te stichten: het zy dan, dat zulks geschiedde om zyne gedachtenis te vereeuwigen, of wel om niets toe te geeven aan den Kalif *Bujasar*, broeder en opvolger van den Kalif *Ciafa*, die het prachtige Bagdad bouwde.

De gemelde *Abed Ramon* wierdt eerlang een geëssel voor Spanje, en zyn zoon *Vlid* was het, die, door middel van *Mussa* en andere zyner Hooftlieden, ten tyde van Koning *Rodrigo*, de laatste uit het geslachte der Gotthen, het t'eenemaal bemagtigde. Doch deeze verwinningen wierden na 30 maanden gestuit door den Prince *Pelagius*; hoewel het noch omtrent 300 jaaren duurde, eer men de Mooren uit Toledo kreeg.

Alfonsus de zesde, die hen deeze stad deed' ruimen, begeerig om de diensten, hem door den Grave *Don Henrique* in deezen oorlog tegen de Mooren getoont, te vergelden, gaf hem zyne dochter, en daar mede alle de landen, die den Mooren in Portugaal dies tyts waren afgenomen, en die hy noch verder mogte winnen, ten huwelyk.

Don Joan I besloot vervolgens de Mooren in Granade aan te tasten, doch daar in belet zynde door eenige ongelegenheit in Kastilië, stak hy over naar Afrika, en be-

magtigde de beroemde stad *Cepta*, en opende dus den weg voor zyne zoonen en neeven, om naderhand verder in te dringen; gelijk zy ook met der daat niet alleen eene groote menigte van vastigheden en steden veroverden, maar ook de voornaamste zeehavens en sleutels van de Koningryken van Fez en Marokko onder hun gewelt brachten.

Immers de gemelde *Don Joan* de stad *Cepta* bemagtigt hebbende, wilde zyn derde zoon, *Don Henrique* de Mooren noch nader komen. Ten dien einde begon hy 3 schepen uit te zenden langs de kusten van Afrika, en deeze schepen ontdekten in den eersten togt de Kaap *Non*, omtrent 35 mylen verder als de Kaap *Guillo*; en in den tweeden de Kaap *Bojador*, 180 mylen verder als de Kaap *Non*; van waar zy weder naar Portugaal keerende, de Barbarische kust aandedden, en tamelyken buit maakten. Dit geschiedde in het jaar 1419.

Hoewel nu d'Infant *Henrique* zyn begonnen werk, ter oorzaake van eenige belemmeringe niet naar genoegen konde voortzetten, zoo was hy echter geduurig in beraadt, hoe hy het zelve zoude uitvoeren; en in het jaar 1420 verzochten *Don Joan Gonsalvez* en *Tristano Vaz*, die zich in de belegeringe van *Cepta* loffelyk gequeten hadden, te mogen dienen op de schepen, die zyne Hoogheit liet klaar maaken, om de kusten van *Guinee* t'ontdekken. Deeze vonden by toeval een eiland, 't geen zy *Porto Santo* noemden, en van daar bereikten zy *Madera*.

D'Erf-

van September en October, 1706. 275

D'Erfgenaamen van *Joan Gonzalvez* hebben van deezen togt een wytloopig gefchrift, en willen, dat van de gemelde ontdekkingehem alleen d'eer moet gegeven worden. Doch dit verschil daar latende, zal ik flegts aanmerken, dat ten tyde als *Gonzalvez* aan lant trad, hy het vol zwaare boomen vondt, en geene byzondere plaats, behalven aan de zee kant een' groot hol, hebbende de gedaante van een kamer, en de vloer van zeewolven wel betreden *.

Gonzalvez met de tydinge van deeze ontdekkinge in Portugaal wedergekeert, verdeelde d'Infant, met bewilliginge van den Koning zyn' Vader, dit Eilant in twee Hooftmanschappen: gevende het eene, *Funciale* genaamt, aan *Gonzalvez*; en het andere, waar in de volkplanting van *Machino* legt, aan *Trifano Vaz*. De vruchtbaarheid van *Madera* is zoo groot, dat'er jaaren geweest zyn, dat het vyfde deel van de zuiker voor de Ridderorde 60000 *Aroben*, of 1500000 ponden bedroeg.

Door het ontdekken van *Madera* wierdt d'Infant in zyn voornemen, om de kusten van *Guinea* na te fpeuren, zeer gesterkt; hoewel de Zeelieden met het invoeren van een fpreekwoordt, dat de geen en, die de Kaap *Nou* voorby zeilden, nooit zouden wederkeeren, zoodanig een fchrik in hunne

S 2

na-

* Hierom noemde by het *Camera de Lobos*, of de *Wolvenkamer*.

bazaten verwekt hadden , dat 'er by na niemand te vinden was , die zyne Hoogheit daar in wilde dienen. Want veelen zeiden , dat de zee voorby de gemelde Kaap, zoo om den fellen stroom als onstuimige winden , en verslindende kolken niet te bevaaren was. Anderen , en zelfs aanzienelyke lieden , dat de landen , die d'Infant begeerde t'ontdekken , slegts dorre en zandige plaatsen waren , en dat zulks genoegzaam was af te nemen uit de kusten tusschen de Kaap *Non* en *Bajador* : zonder nu te zeggen , dat sommigen zich lieten voorstaan , dat men meer voordeel zoude kunnen doen met deeze en geene landen in Portugaal te bebouwen , en dat Godt d'onbekende had geschikt tot verblyfplaatsen voor wilde dieren.

Gileanes was d'eerste , die de stoutheit hadde van de Kaap *Bojador* voorby te zeilen , en quam in zyn' tweeden togt onder den Hooftman *Alfonso Gonзалvez Baldaya* , in het jaar 1435 , omtrent 100 mylen verder , en zag daar in het midden van eene riviere zoo veele Zeewolven , dat 'er wel 5000 van het volk wierden doot geslagen , en de hait afgestroopt. Hy zeilde vervolgens tot aan den hoek , nu *Pedra de Gale* genaamt , en vondt daar eenige vischnetten van de middelbaft van boomen gemaakt , zonder echter een eenig mensch te kunnen ontdekken.

In het jaar 1441 , mits dit werk voor eenigen tyt was uitgesteld , zondt d'Infant een klein scheepje onder opzicht van *Antonio de Gonзалvez* , om , was het mogelyk , nader be-

bericht van de reets ontdekte landen in te haalen; of, zoo dat misse, het sloopje met vellen van *Zeewolven* af te laaden. Hy ging dan met 9 mannen omtrent 10 mylen landwaart in, daar hy een naakt man, en kort daar na noch eene *Moorin* kreeg. Veertig anderen van die lantzaaten namen den vlugt.

Met deeze weder aan boortgekeert, quam 'er noch een ander sloopje, aangevoert door zekeren *Nuno Tristano*, die, de verrichting van *Gonzalvez* verstaan hebbende, hem bewoog, om den volgenden nacht de gevluchte *Mooren* gezamentlyk te gaan opzoeken; 't welk met eenen wenschelyken uitslag gelukte. Want ter plaatse gekomen, daar *Gonzalvez* de *Mooren* had gelaaten, begon men te roepen, *Portugaal, Portugaal, Sant Jago, Sant Jago*: 't welk deeze woeste menschen zoodanig verschrikte, dat 'er tien gevangen wierden. Men gaf aan deezen oordt den naam van *Porto de Cavaleiro*.

't Scheep zynde, bevonden de Hoofdlie-den, dat 'er onder de gevangenen een was, die met een' *Moor*, die *Nuno Tristano* voor tolk had mede gebracht, konde spreken, en verzogt aan lant te gaan, om de *Mooren* eenige *Koopmanschappen* te doen brengen; 't welk den *Portugeezen* byna zeer verderffelyk zoude geweest zyn. Doch *Gonzalvez* keerde met de gevangenen behouden in *Portugaal*; en *Nuno Tristano* ontdekte *Cabo Blanco*, daar hy wel eenige vischnetten vondt; maar geene menschen: zulks hy *Gonzalvez* eerlang volgde.

D'Infant door *Gonzalvez* en *Nuno Tristano* van alles verftendigt, zondt de gemelde lieden wederom derwaarts; te meer, om dat de Moor, die *Gonzalvez* in den voorigen togt neffens anderen gevangen hadde, hem verzeekerde, dat, 200 men hem weder naar zyn lant wilde brengen, hy voor zyn perfoon zes of zeven Guineefche slaaven zoude konnen bekomen; en voor twee jongelingen, die onder de gevangenen, en zoonen van de voornaamften des lants waren, meer anderen krygen. Doch deeze Moor in zyn lant zynde, pakte zich weg, en liet *Gonzalvez* het nakyken. Niet te min gaf hy kennis van d'aankomfte van *Gonzalvez*, en de voorgeroerde twee edele Mooren wierden gewiffelt, die voor tien anderen, een goet deel ftof-gout, een fchild van een' onbereiden Offenheit, en eene menigte van Struifeyeren; die, noch verfeh voor den Infant gebracht, bevonden wierden eene fmaakelyke fpyte wezen.

't Bericht van *Gonzalvez*, mitsgaders het ftof-gout dedden het volk van Portugaal merkelyk van taale verandren, en hen den toelag van zyne Hoogheit, die op eige koften een onbekenden weg tot groot voordeel van het Koningryk gebaant hadde, pryzen: ja de Burgers van *Lagos* (een haven, waar in toemaals d'uitgezondene fchepen van *Guinee* plagten te keeren) verzochten den Infant, om op hun eigen gevaar d'ontdekte landen te mogen bezoeken, mits hem eenig deel in den winst gevende.

Onder de geenen, die dit aanboden, was de

de voornaamste *Lanzarote*, wel eer kamerdienaar van zyne Hoogheit, en door hem *Almojarifado* van Lagos gemaakt. D'andere waren *Gileanes*, boven gemeld; *Estevano Alfonso*, zedert in Kanarië, als men dat eiland won, gestorven; *Rodrigo Alvarez*, en *Joan Dias*, wakkere mannen, die zes Karaveelen uitrusten, en daar mede, onder het beleit van *Lanzarote*, in den jaare 1444 in zee gingen. Deeze overrompelden met 30 mannen het eiland *Nar*, en kregen 150 gevangenen; en vervolgens in het valte lant noch 45 andere, waar mede zy na Portugaal zeilden.

In het jaar 1445 vertrok *Gonzalo de Sintra*, ten bevele van zyne Hoogheit, en opaanraaden van een' Moor van *Azenegue*, dien hy voor tolk mede nam, uit Portugaal naar 't eiland *Arguin*, 40 mylen voor by de Kaap *Blanco*; maar liet 'er met 7 van de zyne, door de bitterheit der Mooren, het leven.

't Volgende jaar kregen *Antonio Gonzalez*, *Diego Alfonso*, en *Gomez Pirez* last, om met drie schepen *Rio de Ouro*, of de *Gout-rivier* aan te doen, de menschen aldaar te bekeeren, en met de geenen, die zich lieten doopen, vrede en vriendschap te maaken; doch deden niets op, en keerden slegts met eenen Neger, dien zy gekoft hadden, en een' ouden Moor, die vrywillig mede ging, weder naar huis.

In dit zelfde jaar, onder de regeeringe van Koning *Henrique III* van Kastilie, zoon van *Don Joan*, quam uit Vrankryk in Spanje zekere

kere *Jean Bethencourt*, met voornemen om een' aanslag te waagen op *Kanarië*, waar van hy door het volk van een schip, by toeval daar aangelandt, kennis had gekregen. Deeze met Schepen, Volk en Oorlogsbehoefden derwaarts gevaaeren, bemagtigde met hulpe van eenige Kastiliaanen d'eilanden *Lanzarote*, *Forteventura* en *Ferro*; doch met zoo veele moeiten en kosten, dat hy, ten einde van voorraat geraakt, met eenige van de zyne naar Vrankryk keerde, latende aan de gemelde eilanden zynen Neef *Maciol*, die, ziende dat zyn Oom niet te rug quam, en hy, schoon al meester van 't eiland *Gomera*, niet in staat was om het veroverde te beschermen, met den Infant overeen quam wegens het geene hy in die eilanden bezat, en voorts zyne dagen in *Madera* ging slyten.

En gemerkt toen van de 12 Kanarische eilanden noch te bemagtigen waren *Groot Kanarië*, *Palma*, *Gratiosa*, *Inferno*, *Allegranza*, *Santa Clara*, *Roche* en *Dos Lobos*, rustte zyne Hoogheit tot dat einde, onder het gezag van *Fernando de Castro*, eene vloot uit, met 2500 Voetknechten, en 150 Ruiteren. Doch deeze konden, om de schaarsheit der levensmiddelen, in die gewelsten niet lang blyven. Echter wierden 'er sommigen lantzaaten gedoopt, en om deeze tegen de rest te beschermen, zondt hy wederom eenige krygsknechten onder opzicht van *Antonio Gonzalez*.

Men vindt dies tyts in *Groot Kanarië* 30 of 40000 weerbaare mannen, die verklaarden te gelooven 't geen hunne Opperhoofden

den geloofden : zynde die van zulk eene achtbaarheid , dat geene dochter mogt trouwen , ten zy ze van een der gemelde Opperhoofden , die een getal van 190 der voornaamste mannen onder hen uitmaakten ; was beslaapen. In den oorlog gebruikten deeze Barbaaren keizelsteenen en korte kneppels. Met Palmbladen dekten zy hunne schaamleden ; en vuursteenen , gescherpt , dienden hun voor scheermessen. Gout of Zilver begeerden zy niet , maar wel yzer. De Kinders wierden meest met Geitemelk gevoedt ; en de Vrouwen waren byna algemeen , en daarom geene andre erfgenaamen dan van 's moeders zyde. Den meesten tyt brachten zy door met zingen en danffen. De lieden van *Gomera* quamen in eenige stukken met deeze zeden en gewoonten over een ; maar hunne gemeene spys was melk , kruiden , wortelen van biezen , slangen , hagedissen , muizen en andere onreine dieren.

In het jaar 1446 ging *Nuno Tristano* , op bevel van zyne Hoogheit , wederom in zee , en geraakte 180 mylen boven *Cabo Verde* aan eene plaats , nu *Rio Grande* , of de groote Rivier genaamt. Doch mits hy ondernam met de sloep en 22 mannen deeze rivier op te vaaren , en onder eenige vaartuigen met 80 Negers verviel , wierdt hy met achtiën van de zynen daar omgebracht. t'Aanmerkelykste was , dat , hoewel 'er maar vyf mannen over waren om het schip van *Nuno Tristano* te voeren , het echter na twee maanden zeilens behouden te Lagos binnen quam.

Maar *Alvaro Fernandez*, Neef van *Joan Gonzalvez*, die in dat zelfde jaar een' anderen togt naar *Guinee* deed, voer meer dan 100 mylen verder als *Nuno Triflano* gedaan hadde; te weten, tot aan den mont eener riviere, nu *Tabite* genaamt: doch konde, mits het geweld der Mooren, die eene menigte van vergiftige pylen schooten, niet landen.

Zeven maanden, na dat *Antonio Gonzalvez* van *Rjo de Ouro*, of de *Gout-rivier* (zoo genaamt, om dat de Portugeezen daar allereerst stofgout hadden gekregen) was wedergekeert, liet zyne Hoogheit, d'Infant, hem andermaal met *Garcio Mendez* en *Diego Alfonzo*, die yder insgelyks een Caraveel voerden, vertrekken: maar deeze quamen niet verder dan aan *Arguin*, en namen vervolgens *Joan Fernandez*, die op zyn verzoek, als genegen het lant te leeren kennen, aan *Rjo de Ouro* onder de Mooren was gebleven, weder naar Portugaal; daar hy het onderstaande verhaal deede.

Dat eenige Mooren, bloetverwanten van den Moor, die met *Gonzalvez* uit eige beweginge naar 't Ryk was gegaan, hem landewaart hadden ingevoert. Dat ze Herders van hanteeringe waren; en hem vooreerst zyne klederen uitschudden: zulks hy genootzaakt was, als zy, met een vierkant doekje voor de schamelheit te gaan. Dat hy zich voor dien tyt dit liet gevallen; maar grootelyks twyffelde, of hy, ten opzichte van de spyze, wel zoo armelyk zoude kunnen leeven. Dat deeze menschen, als 't wel ging, wat

wor-

wortelen en kruiden, of anders Hagediffen en andere onreine dieren aten. Dat echter hunne gemeenste spys, dewyl zy in sommige maanden niets anders krygen konden, was melk, die zy, by gebrek van goet water, aten en dronken. Dat zy nooit vee van vrouwe-lyke kunne doodden. Dat de gewoonelyke spys voor de geenen, die aan de zee kant woonden, was ongezoute versse of gedroogde visch. Dat het aartryk zandig, en het vetste niet beter als het schraalste in Portugaal was. Dat 'er eenige Palm-, en een soort als Vygeboomen wierden gevonden: maar naar de grootte van het lant weinige, en zoo klein van kroon, dat zy byna geene schaduw maakten. Dat het lant byna overal vlak was. Dat, mits de wyde uitgestrektheit van het zelve, de plaats, van waar men quam, naauyls kon gevonden worden. Dat d'inwoonders in hunn' weg te volgen, en om bewoonde landen te zoeken, zich maar naar de winden, sterren, en het gevogelte dat door het zant liep, mitsgaders eenige doode krengeu regelden.

Dat wyders de lantstreek zoo goet was, dat een Herder zyn vee, waar in al de rykdom dier lieden bestont, 8 dagen konde wyden, en voor dien tyt gras vondt. Dat 'er de menschen in hutten woonden, en, die zich kleedden, niets anders dan beestevellen gebruikten; schoon de voornaamsten onder hen evenwel beter gekleedt gingen. Dat zy noch Koning, noch Vorst onder zich hadden; maar in Hooftstammen en Geslachten by mal-

kan-

kanderen woonden. Dat deeze Maatschappyen , waar over de magtigsten heerschten , dikwyls met malkanderen oorlogden , om de weiden en waterputten. Dat hy *Fernandez* slegts een korten tyt onder deeze dus beheerschte Herders had geleefd. Dat hy vervolgens was gekomen in het gezelschap van een' voornaamen Moor , *Huarde Meimone* genaamt. Dat deeze hem zeet edelmoedig had gehandelt , en de vryheit gegeven , om alleen , en zonder toezien , het scheepje , waar mede hy was overgekomen , te gaan opzoeken. De gemelde *Fernandez* , hoewel hy maar melk gebruikt hadde , was echter wel gedaan.

In de gedenkschriften van *Gomezæanes* en *Alfonso de Cerveira* wordt gelezen , dat de Koning , in het jaar 1449 , aan zyne Hoogheit , *Don Henrique* , vryheit gaf , om de 7 eilanden *Azores* genaamt , en toen al bekend , te bevolken , en naar de zelve eenig grooten klein vee te zenden ; gelyk ook gedaan wierdt. Dat wyders de gemelde *Don Henrique* , in het jaar 1460 , aan zynen Neef en aangenomen zoone , den Infant *Fernando* , in eigendom gaf d'eilanden *Jexus* en *Gratijsa* , houdende alleen voor zich zelven het bewint over de goederen , die de Ridderorder van Christus toebehoorden.

Den Handel op *Guinee* dies tyts gemeen geworden , en den ommevang tusschen de Portugeeze en lantzaaten vreedzaam , begon zy langs hoe meer voordeel te geeven. Dus was 'er een Burger van *Lissabon* , in het jaar

1461 ,

van *September* en *October*, 1706. 285

1461, *Fernando Gomez*, die met Koning *Alfonfus* een verdrag aanging, om voor 1000 dukaten jaarlyks, en dat 5 jaaren na mal-kanderen, nieuwe ontdekkingen te mogen doen; mits dat zulks yder jaar 300 mylen verder zoude geschieden; te rekenen van *Serra* of *Monte Lione*. Daarop wierdt in het jaar 1471, ten koste en voor rekening van *Fernando Gomez*, en onder het beleid van *Joan de Santarem* en *Pedro Escovar*, beide Hovelingen, en de Schippers *Martin Fernandez* en *Alvaro Estevez*, de handelplaats *del Mina* gevonden. Het eerste gout, daar te lande, wierdt gekoft in een Kasteel *Samma*, waar voor naderhant dat van *Aldea*, of het kasteel van de beide partyen gebout is.

Niet alleen wierdt die Handelplaats ten koste van *Fernando Gomez* ontdekt, maar zelfs de Kaap *Sante Katryn*. Ondertusschen won de gemelde *Fernando Gomez* veel gelts, en de Koning van Portugaal maakte hem Ridder, onder den titel van *del Mina*.

De Koning *Don Joan II*, die by het leven van zynen vader, Koning *Alfonso*, het bewint over de zaaken van *Guinee* had, ziende, hoe veel voordeels het Koningryk door den handel op dat gewest aanquam, en met eenen, dat 'er van tyt tot tyt nieuwe landen ontdekt wierden, was niet zonder hoope van ten eenen of anderen dage door zyn zeevolk den weg tot aan Indië te zullen openen, en nam daarom voor de kust van Afrika noch verder t'ontdekken; gelyk geschiedde. Want *Diego Can*, een edelman van Koning *Joan*,

Joan, vondt in het jaar 1484 de rivier *Zaire*, die zoo veel waters in zee bracht, dat het 60 mylen van de wal zoet was.

Hy liet zich voorstaan, dat aan zulk een riviere menschen mosten wezen, en voer derhalven met eenige Tolken van de lieden, die te vooren al ontdekt waren, naar lant. Doch de menschen van dit gewest, zeer zwart en kroes van hair, konden hen niet verstaan; maar wisten met hunne gebeerden te beduiden, dat zy een' zeer magtigen Koning hadden, en deeze eenige dagreizen landewaart in woonde. Zy scheenen ook te verwachten, dat'er sommige van de Portugeezen zouden gezonden worden, om die Majesteit een geschenk te brengen. Dus gaf *Diego* aan eenige van de zynen 't een en ander mede; gelyk ook sommige snuisteryen aan de geenen die hen geleiden, en binnen zekeren tyt, gelyk zy door tekenen beloofden, zouden wederbrengen. Doch deeze binnen den gestelden tyt niet te voorschyn komende, nam *Diego Can* 4 van de lantzaaten, die aan zyn boort waren gekomen, voor pantslieden in bewaaringe; met verzekeinge aan de rest, dat zulks slegts geschiedde, om hen Portugaal te doen zien, en zy na 15 Maanen met hem zouden weder keeren.

Deeze menschen, wier lant *Congo* genaamt was, hadden van nature een goet verstant. Ook wisten zy de naamen der dingen, van *Diego Can* hun op de reize genoemt, zoo wel t'onthouden, dat zy, in Portugaal geko-

men,

van *September* en *October*, 1706. 287

men , tamelyk konden antwoorden op 't geen hun gevraagd wierdt.

Als nu *Diego Can* 15 maanden daar na wederkeerde , en de lantzaaten aan de rivier *Zaire* zagen , dat hunne makkers fris en gezont te rug quamen , wierdt hy met groote blytschap ontfangen , en zondt vervolgens een' van de 4 *Negers* , neffens eenige die het lant kenden , en een *Ambassadeur* met sommige geschenken aan den *Koning van Congo* , houdende de drie anderen , om ze tegen de *Portugeezen* uit te wisselen ; waar toe de *Majesteit van Congo* aan een' zyner *Hooftlieden* ook last gaf.

Diego Can voer toen noch wel 600 mylen verder dan de rivier *Zaire* , en ging in zyne wederkomst den *Koning van Congo* zelf bezoeken ; zoo veel te weeg brengende , dat die *Majesteit* een *Gezant* naar *Portugaal* schikte , met verzoek , dat *Koning Joan* hem mogt verzorgen van eenige *Priesteren* , die hem en zyne onderdaanen quamen doopen ; hoewel de *Christelyke Godtsdienst* daar niet veel doorgang vondt.

In het jaar 1486 zondt *Koning Joan* , onder opzicht van *Bartholomeus Dias* , twee schepen met genoegzaame manschap en voorraat , om noch verder te zeilen : en wierdt met deeze schepen d' uiterste hoek van *Afrika* , of *Cabo de Bona Esperanza* , * gevonden.

Ter

* Zoo genaamt van den *Koning Joan* , om dat het vinden van deezen hoek zyn hoope , om d' *Indiën* te bereiken , niet weinig vermeerderd hadde.

Ter oorzaake van eenige berichten, die den Koning *Joan* gedaan waren wegens het gewest dat *Paap Jan* most bewoonen, besloot hy, voor de wederkomst van *Bartholomeus Diaz*, d'ontdekking daar van overlant te laten doen: en vaardigde tot dat einde, in het jaar 1487, van *Santarem* af *Pedro de Covilhaan*, edelman van zyn huis, en in des zelfs gezelschap *Alfonso de Paiva*. Deeze namen den weg over *Napels* naar *Rodes*, en van daar over *Alexandrië* en *Cairo* naar *Taurus* en *Aden*: van waar *Pedro de Covilhaan* zynen weg naar *d'Indiën*, en *Alfonso de Paiva* naar *Ethiopie* nam.

Pedro de Covilhaan vertrok met een schip van *Aden* naar *Cananor*, en van daar op *Calicut* en *Goa*. Maar, te *Cairo* wedergekeert, bevondt hy, dat zyn metgezel *Alfonso de Paiva* overleden was.

Hier dan reisvaardig staande, om naar *Portugaal* te gaan, wierdt hy gevonden van twee Spaansche Jooden, Rabbi *Abram* en *Jozef Zapateiro*, uitgezonden om hem te zoeken. Want de Koning van *Portugaal* uit den laatstgenoemden verstaan hebbende, dat hy, geduurende zyn verblyf in de stad *Bagdat*, veel had hooren spreken van den handel op het eiland *Ormuz*, in den mont van de *Perfische zee*, en dat de stad, daar op gebout, zeer vermaart was wegens den toevloet van alle *Indische waaren*, die van daar met *Caravaanen* naar *Aleppo* en *Damaskus* gebracht wierden, wilde, dat de gemelde *Jozef Zapateiro* met Rabbi *Abram* onzen *Pedro de*
Co-

Covilbaan zouden gaan naspeuren : te weten *Jozef*, om antwoord op den Brief aan *Covilbaan* wederom te brengen; en Rabbi *Abram*, om met *Covilbaan* naar 't eilant *Ormus* te trekken.

In den Brief, aan *Jozef* mede gegeven, had de Koning aan *Covilbaan* duidelyk belast, dat, ingevalle *Paap Jan* noch niet gevonden was, hy geene moeite had te spaaren om hem op te zoeken, en niet most nalaten aan *Jozef* schriftelyk te behandigen 't geen hy des aangaande had gezien en vernomen.

Pedro de Covilbaan quam dan eindelyk over het Roode Meer by *Paap Jan Alexander*, die hem groote vrientschap deede: maar kort na zyne aankomst quam te sterven; 't welk de reden was, dat *Covilbaan* daar most blyven: want de broeder en opvolger van den overledenen, gelyk men naderhant verstondt, wilde hem niet laten reizen.

Omtrent 9 maanden na 't vertrek van *Covilbaan*, dat is in den jaare 1488, ontboodt Koning *Joan* uit Rome zekeren Priester, *Lukas Markos*, in 't lant van *Paap Jan* gebooren; en deeze zondt hy met eenige brieven naar de *Levant*, om dezelve in handen van verscheidene Abiffynsche Monniken te geeven, en die voor af langs verscheidene wegen naar het Hof te zenden. Doch hoe het daar mede afliep, weet ik niet.

In 't gemelde jaar 1488 quam te *Lissabon* met een schip van *Arguin* zekere Prins, genaamt *Bemoy*, uit het lantschap *Jalof*. Deeze, die verzelt was met eene menigte van zync

Maagen en Edelen , sprak eens met den Koning van zeker Vorst , by hen den Koning van 't *Mozaische volk* genaamt , en wiens Staaten zich van *Tungubutu* naar het Oosten uittrekten : zynde noch *Indiaan* , noch *Wilde* ; maar een Heer , wiens uiterlyke zeden naar die van de Christenen zweemden.

Het gemelde *Tungubutu* was eene vermaarde koopstadt aan de rivier *Canaga* * ; werwaarts de Koning , op het bericht van den Prinse van *Jalof* , onder *Pedro Vaz de Cunha* wederom eene schoone vloot zondt , met order , om by de gemelde rivier eene schans te maaken , en door middel van den Prinse van *Jalof* , die zich met de zyne in Portugaal had laten doopen , niet alleen den Christelyken Godtsdienst onder de *Jalofen* , en omleggende volken uit te breiden ; maar ook van daar (was het mogelyk) zoo diep landwaart in te trekken , tot dat zy by *Paap Jan* zouden komen. Maar zoo haast was deeze ontzagchelyke vloot op de riviere *Canaga* niet gezien , of de lantzaaten namen de vlugt : zulks de Portugeezen hun oogmerk niet bereikten.

In het jaar 1493 wierdt den Koning van Portugaal bekend gemaakt , dat in de haven van Lissabon zich bevondt zekere *Christoforus Kolumbus* , dien men zeide van 't eilant *Cypango*

* *Een arm van deeze riviere was Genna gebeten , en daar uit de naam van Guinea gesprooten.*

van September en October, 1706. 291

Cypango te komen, en groote schatten mede te brengen.

Deeze *Christoforus Kalambus*, die naar de wyze van zyne landaart, als een Genueesch, of uit eige beweginge, langen tyt op den Levant had gevaaren, begon ten laastten door de reisbeschryvinge van *Marco Paolo* van Venetië, die veel van een machtig Ryk *Cathai*, en een eilant *Cypango* vertelt, zich vastelyk in te beelden, dat men door den Oceaan, westwaart aan vaarende, het gemelde eilant, of eenige andere onbekende zoude vinden; te meer, om dat *Aristoteles* gewag maakt van zeker groot lant, tegen over Afrika gelegen, en wel eer den Burgeren van *Karthago* bekend geworden. Dies had hy den Koning van Portugaal verzocht hem enige schepen te geeven, om d'ontdekking van *Cypango* t'onderneemen: maar, geen gehoor vindende, zich vervoegt by *Ferdinand*, Koning van Kastille; die hem eindelyk, door tusschenspraak van den Aartsbisschop van *Toledo*, drie Karaveelen liet toerusten.

Met deeze vertrok hy in het jaar 1492 uit *Palos de Moguer*, en ontdekte na 2½ maanden zeilens een lant, by d'Inwoonders *Guanahani*, by de Kastiliaanen *Ilhos Brancos dos Lucayos*, by hem *Princesas*, en thans *Sant Salvador* genaamt. Voorts vondt hy het eilant *Cuba*, en vervolgens dat van *Hispaniola*: wiens inwoonders naar *Cypango* gevraagt, meenende dat hy *Cibano* zocht, hem naar zekeren Myn van dien naame, en van daar naar den Koning of *Casique* brachten. Hier liet hy 38

mannen in een houten huis, als een schans, blyven; keerde met 10 of 12 der inwoonderen naar Spanje; en deed' onderweeg, als gezegt is, de haven van Lissabon aan.

De Koning van Portugaal, toen berou hebbende dat hy het verzoek van *Kolumbus* niet had aangenomen, meende naar dit eiland eenig volk te zenden; maar toen de Koning van *Kastilie* zulks onbetamelyk vondt, wierdt'er een order beraamt, welke landen den *Kastiliaanen*, en welke den *Portugeezen* zouden toebehooren.

In dit zelfde jaar vertrokken, ten bevel van Koning *Joan*, sommige *Portugeezen* van *Arguin* naar de stad *Huaden*, leggende 110 mylen van daar ten Oosten. Het voornemen van den Koning was, om door middel van deeze, met de *Mooren*, die daar gout brachten, een' handel op te rechten; maar wel voornamentlyk, om het land van *Paap Jan* t'ontdekken. Dan die afgezonden voerden, ten opzichte van dit laatste, alzo weinig uit, als de voorige gedaan hadden, en kort daarna quam de Koning te sterven.

X. HOOFDSTUK.

EPITOME COSMOGRAPHICO, en el qual se trata de todas las *Ciudades* del Mundo, calculado por sus *Regiones*, y *Provincias*, a su *Longitud* y *Latitud*; con las cosas mas notables de ellas, siendo un Sumario de todas las *Mapas*, y *Atlas* por la orden del Alfabeto, a de mas se describen en breve los *Imperios*, *Monarchias*, *Reynos*, y *Provincias* del Mundo, &c.

Dat is:

KORT BEGRYP NOPENDE DE WERELTKUNDE, waar in gehandelt wordt van alle de steden des Aartbodems, gelyk de zelve gelegen zyn in de Ryken en Lantschappen, volgens haare Lengte en Breette; met aanwyzinge van haare byzonderheden; en een uittreksel van alle de Kaarten, naar den rang van 't A, B, C. behelzende teffens eene korte beschryving van de Ryken, Vorstendommen en Staaten der Werelt; voornamentlyk van de

Monarchie van Spanje; met een bericht van alle haare wegen, insgelyks naar den rang van 't A, B, C. Vermeerderd met de regelen van de Meetkunde en andere fraajigheden, enz. uitgegeven door SOUZA BRITO. i' Amsterdam, by Jan Potgieter, 1706. in 8. groot 34 bladen, met eenige figuren.

NA dat de Schryver van dit werk in 46 voorbeelden een gezicht van de Meetkunde had gegeven, toont hy zynen Leezer het middel, om net te kunnen weeten, wanneer het middag is. Hy handelt insgelyks van den Meridiaan, en de vier hoeken der werelt; als mede van de regelen, om naar de hedendaagsche Spaansche wyze eene bende van Ruiteren of Voetknechten te schikken. Wyders van de Winden en hunne naamen, zoo oude als nieuwe. Vervolgens van de rondigheit des Aartryks, en zyne omgangen. Daar na van alle oude en nieuwe Geometrische Maaten: inzonderheit van den Roomschen voet van 16 duimen; en van het onderscheit der Graden; zoo Spaansche, Engelsche, Schotsche, Fransche, Duitsche, als Italiaansche, Zweedsche, Noortsche en Moskovische.

Na dit alles ziet men eene schets van alle de Koningryken, Lantschappen en Steden van den geheelen Aartkloot, beneffens een uittreksel van alle de Geographische Kaarten, naar den rang van 't A. B. C.

Op

van *September* en *October*, 1706. 295

Op de 115de bladzyde wordt een aanvang gemaakt van de steden en plaatsen van *Europe*, en een gedeelte van *Scythie*, of het *Noorder Tartarië*. Vervolgens op de 168ste bladzyde met die van *d'eilanden van Europe*, naar den zelfden rang als boven, met aanwyzinge van haare gelegenheit volgens de *Graden* en *Minuten*. By voorbeeld *Alon* in *Korsika* legt op 40: 40. 30: 40. *Belle Isle* op 47. 30. 19. 50. *Cadix* in *Spanje* op 36: 40. 5: 30. enz.

Hier na ziet men de steden en gewesten van *Afrika* en zyne *Eilanden*. Wyders die van *Asië*, (*Groot Tartarië*, *Indië*, *China*), en zyne *Eilanden*; inzonderheit *Taprobana*. Eindelyk die van *Amerika* en zyne *Eilanden*.

Daarop volgt eene beschryving van de Vereenigde Nederlanden; als van *Gelderlant*, *Hollant*, *Zeelant*, *Utrecht*, *Vrieslant*, *Overyssel*, en *Groningen*: met der zelve byzondere verdeelingen, steden, schansen, en voornaame vlekken: zonder nu te spreken van *Bergen-op-zoom*, *Steenkerken*, 's *Hertogenbosch*, *Tilburg*, *Mastricht*, *Sluis*, *Axel*, enz. Steden en Plaatsen, die onder het resort van de *Generaliteit* behooren.

Verder ziet men *Vrankryk* geschetst in 16 Provinciën. Doch in het jaar 1619 quamen de Staaten van dit *Koningryk* t'zamen onder 12 groote *Gouvernementen*, als *Picardie*, *Normandie*, *Ile de France*, *Champagne*, *Bretagne*, 't *Orleanois*, *Bourgogne*, 't *Lionnois*, *Dauphine*, *Provence*, *Languedoc* en *Guenne*; zynde onder deeze toenmaals begrepen die

van *Maine*, *Anjou*, *Tourraine*, *Poitou*, *Xaintogne*, *Perigord*, het *Limozin*, *Querci*, *Rouvergne*, *l'Anvergne*, *Gevodan*, 't *Albigois*, *Bearn*, *Bigore*, *Foix*, *Comminges*, *Armagnac*, *Vivâretz*, *le Forest*, *Beaugelois*, *le Bugéai*, *le Valromay*, *la Bresse*, *Nivernois*, *le Bourbonnois*, *le Berry*, *la Salogne*, het *Gatinois* en *Braure*, enz.

Na *Lotharingen* en *Bar* komt *Groot Britannië*, namelyk *Engelant*, *Schotlant*, en *Yrlant*.

Engelant was ten tyde der Romeinen verdeelt in drie groote Provinciën; doch myn Schryver verdeelt het in acht: te weten, 1. in *Kent*, 2. *Essex*, 3. *Suffex*, 4. *Westsex*, 5. *East-Aglie*, 6. *Merci*, 7. *Northumberlant*, en 8. *Walles*.

De titel van *Prins van Walles* is eerst gegeven aan den outsten zoone van *Eduard I*. Want die van *Walles* geenen lust hebbende zich van d'Engelschen te laten beheerschen, sloeg *Eduard*, die hun den oorlog verklaart hadde, voor, dat zy eenen Prins zouden ontfangen van hunne natie; wiens leven niet alleen onberispeelyk was, maar die ook niet een eenig woordt Engelsch sprak: gevende hun daarop, mits zy die voorwaarde aannamen, zynen zoon; waar van de Koningin op het Kasteel *Caërna*, in de Provincie van *Walles*, bevallen was; en aan wien het volk aanstonts den eed deede.

Schotlant wordt hier verdeelt in 21 Provinciën naar het Zuiden, en in 15 naar het Noorden. Dit Ryk heeft 10 Eilanden.

Van

Van *Yrlant*, eertyts in veele Vorstendommen verdeelt, wordt afzonderlyk gesproken; en dit lantschap quam onder d'Engelschen omtrent het jaar 1175. Doch de Koningen van Engeland droegen slegts den naam van *Heeren van Yrlant*, tot dat *Hendrik VIII* voor Koning van dat Eiland verklaart wierdt.

Van *Yrlant* steekt de Schryver wederom over naar de Nederlanden, wel te verstaan de Spaansche; en geeft teffens een gezicht van het Hertogdom van *Bouillon*, en het Prinsdom van *Luik*.

Thans begeeft hy zich naar de *Zwitsersehe Cantons*, en hunne onderzaaten.

Deeze verlaatende keert hy naar *Italië*, en handelt van *Savoyen*, *Piemont*, *Oneglia*, de Hertogdommen van *Milaan*, *Parma*, *Modena*, en *Mantua*. Desgelyks van de Republyken van *Venetie*, *Genua*, en *Luca*. Wyders van het Prinsdom *Mirandola* en andere. Daarenboven van *Toskane*, den Kerkelyken Staat, en het Ryke van *Napels*. Eindelyk van *Sicilië*, *Sardinië*, *Corfica*, *Malta* en *Elva*.

Van daar in *Duitschlant* komende, spreekt hy eerst van hoog- en laag *Oostenryk*, *Styrië*, *Karintben*, *Krain*, *Tyrol*, *Wirtemberg*, *Zollern*, enz. Vervolgens van de steden aan den *Donau*, *Rbyn*, *Main*, *Wezer*, *Elve*, en *Oder*. Daar na van de *Hanzesteden* onder *Lubek*, *Keulen*, *Bronswyk* en *Dantzic*.

Verder spreekt hy van *Portugaal* en zyne deelen. Dit Ryk heeft 19 steden, 630 vlekken,

ken , 2 Hooge-schoolen , en 28 sterkten of kasteelen.

Vervolgens geeft hy een gezicht van de twee *Kastiliën* , en hunne Hoofsteden *Toledo* en *Burgos* : mitsgaders van het Ryke van *Leon* , en de Provincië van *Estremadura* ; behelzende de Stiften van *Badajos* , *Coria* en *Placentia*. Wyders van *Andaluzie* met 21 Steden ; van *Granade* met 18 Steden : van *Arragon* met 10 Steden : van *Navarre* met 7 Steden : van *Valence* met 7 Steden : van *Gallicië* met 48 bequaame Zeehavens ; van *Murcie* met 3 Steden : van *Biscaye* , *Alaba* en *Guipuscoa* : van *Catalonië* , 't welk , ter oorzaake dat het tegenwoordig onder de gehoorzaamheit van *Karel III* is , met zyne Steden wat nader bekeeken wordt. Ondertusschen ziet men hier een bericht nopende de wyze , hoe de *Cortes* , of de Staaten van Spanje vergadert worden ; als mede van den rang der Ryken en Steden , die hunne Volmagtigen ter Vergaderinge zenden.

D'Eilanden , onder Spanje behoorende , zyn *Majorca* , *Minorca* , *Ivica* , *Sardinië* en *Corfica*.

Deeze gewesten wel bezien hebbende leidt de Schryver ons door *Denemarken* , *Noorwegen* , *Zweden* , *Polen* , *Pruisen* , *Koerlant* , *Moskovie* , *Ongaryen* , en de rest van *Europe* ; zelfs ook door de landen , die daar in van den Turk beheerst worden.

Uit *Europe* treden wy in *Asië* , van daar in *Afrika* ; en eindelyk in *Amerika*.

Het gansche werk wordt besloten met een' weg-

wegwyzer door Spanje , wederom volgens het A. B. C. Dienende , om des te beter alle de Steden van het zelve te konnen vinden ; mitsgaders , hoe verre zy van malkanderen leggen , aanstonts te weten.

XI. HOOFDSTUK.

NORTE MERCANTIL y crisol de cuentas dividido en tres libros. En los quales se tratan por modos muy faciles y breves de la Arithmetica Mercantil y Especulativa , con todas las reglas y secretos de essa Arte , y de los Giros de cambios de una Plaça a otra , y las monedas corrientes que ay en Europa , y fuera de ella , y la declaration del Libro de caja y su Manual de cuentas de mercadeles , y otras Advertencias dignas de se publicaren , &c.

Dat is :

ONDERWYS IN DEN KOOPHANDEL , of *Toetsteen der Rekeningen* , verdeelt in drie boeken ; duidelyk vertoonende de *Telkonst der Kooplieden* , met alle de regelen op de zelve ; den loop der *Wisselen*
van

van d'eene plaats op d'andere ; de gelden ; die in en buiten Europe gangbaar zyn ; mitsgaders het Koopmans Boekhouden , en meer andere zaaken , waardig aan 't licht gebracht te worden. Door SOUZA BRITO. t' Amsterdam by Jan Potgieter , 1706. in 8. groot 40 bladen.

DE wyl dit werk den Koophandel raakt , zal ik ook eene Koopmans taale gebruiken.

De Schryver daar van doet vooraf, in 51 hoofstukken , eene verklaring over het Italiaansch Boekhouden ; waar in te zien is , hoe men van alles , wat den Koophandel aangaat , behoorelyke notitie zal houden ; het zy dan dat men alleen , of met andere in Compagnie is. Deeze verklaring echter heeft de Schryver wel voornamentlyk opgesteld over sommige stukken , dieze , zyns oordeels , noorzakelyk vereifchten ; en zulks ten dienste zyner Leerlingen ; zoo voor den tyt , dat ze by hem onderwezen worden , als voor het toekomende ; om hun , namelyk , te kunnen strekken tot een behulp ; wanneer zy , het Boekhouden niet vervolgende , eenige stellingen over die stoffe mogten vergeeten.

Wyders is deeze verklaring gemaakt by forme van een samspraak tusschen een' Meeester en zyn' Leerling ; doch echter niet Schoolswyze , maar naar Koopmans styl : zoo door het vertoonen van allerlei binnen- en buitenlant-

Iantsche Rekeningen, als door het maaken van de Balance op verscheide wyzen. Te weten, als de Boeken vol zyn, schryft men de Balance achter in 't Grootboek, waar door dan alle openstaande Rekeningen gesloten worden. Want de geenen, die in het Grootboek par Saldo onschuldig zyn, worden voor dat Saldo gecrediteert van de Balance, ende geenen, die wy par Saldo schuldig zyn, worden daar voor gedebiteert aan Balance. In de nieuwe Boeken schryft men de Balance voor aan in 't Journaal: maar, om reden hier gegeven, niet, als ze achter in 't afgeleide Grootboek geschreven is.

Om de Balance uit het nieuwe Journaal in het nieuwe Grootboek over te brengen, wordt in 't Grootboek de rekening van Balance van 't voorgaande Boek *num.* . . . in een' Post gedebiteert aan verscheide rekeningen, par Journaal gespecificeert, voor de gansche sommatie der Crediteuren; en daar tegens gecrediteert van verscheide rekeningen, voor de gansche sommatie der Debiteuren. Daar na worden alle de Rekeningen, die in de Balance staan, het zy van personen of goederen, uit het Journaal in het Grootboek, yder op haare byzondere plaats, gestelt; met aantekeninge van het blad, waar op zoodanige rekeningen te vinden zyn.

De Schryver daarop voortgaande den handel te beschryven, geeft ons vervolgens eene samenspraak over de *Spaansche spellinge* en *Schryfwyze*.

In 't tweede boek is hy bezig met de *Cyferkonst*,

konst, gelyk ze in beschouwinge en oefeninge bestaat. Hy geeft daar op vier algemeene regelen, en spreekt verder niet alleen van het gelyke, van het ongelyke, van het volmaakte, van het verminderde en overtollige getal; maar ook van de driekantige, vierkantige, teerlingsche, ronde, en hunne wortelen. Wyders ziet men hier de middelen, om alle Koopmans Rekeningen, het zy dan van Wissel, Intrest, of Rabat, enz. te doen op de kortste en gemakkelykste wyze.

In het derde boek toont hy afzonderlyk alle de regelen van de Cyferkonst, gelyk die in beschouwinge bestaat, met verscheide voorbeelden. In dit zelfde boek spreekt hy insgelyks van de waarde van alle gelden, die in en buiten Europe gangbaar zyn. Wyders van de gebroekens $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{5}$ $\frac{1}{6}$ $\frac{1}{7}$ $\frac{1}{8}$ $\frac{1}{9}$ $\frac{1}{10}$ $\frac{1}{11}$ $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{13}$ $\frac{1}{14}$ $\frac{1}{15}$ $\frac{1}{16}$ $\frac{1}{17}$ $\frac{1}{18}$ $\frac{1}{19}$ $\frac{1}{20}$. Daar na van d'Italiaansche en Boheemsche uren, ten aanzien van onze gerekent op de hoogte van 52 graden en 30 Minuten. Verder van het middel dat *Archimedes* gebruikte, om te weten, hoe veel zilvers in eenegoude kroone was, zonder die te smelten, of te breeken. Daarenboven van alle de Cyferletteren, die de Grieken, Romeinen, Kastihaanen, Gotthen, en andere volken wel eer gebruikt hebben. Eindelyk van *Algebra*, of *Stelkonst*.

XII. HOOFDSTUK.

NOTITIA ORBIS ANTIQUI, five Geographia plenior, ab ortu Rerum publicarum ad Constantinorum tempora Orbis Terrarum faciem declarans. CHRISTOPHORUS CELLARIUS ex vetustis probatisque monumentis collegit, & novis tabulis Geographicis, singulari cura & studio delineatis, illustravit.

Dat is :

SCHOUTONEEL DER OUDE WERELT, of eene wylnstige beschryving van de gedaante des Aartryks, zedert den aanvang der Statendommen tot de tyden der Konstantynen, door CHRISTOFORUS CELLARIUS, enz. Eerste deel. t' Amsterdam, 1703. in 4. groot 114 bladen.

VOlgens den titel zou men denken, dat dit eerste deel van *Cellarius* werk in Engeland gedrukt was. Doch wetende, dat het hier in Amsterdam door vier voornaame Boekverkoopers is opgelegd, heeft my, tot naricht van den Leezer, goet gedacht den naam deezer stad daar voor te stellen.

Een

Een uittreksel hier van te geeven is niet wel doenelyk , en daarom buiten myn oogmerk. Dus zal ik slegts in 't algemeen daar van spreken.

In 't eerste Boek handelt de Heer *Cellarius* van d'algemeene beginselen der Lantbeschryvinge, en teffens van de middelen, die d'Ouden gebruikt hebben, om de zelve wel te verstaan. Desgelyks van de rondigheit des aartryks, en of het overal kan bewoont worden. Wyders van de verdeelingen der aarde, in byzondere ommegangen en streeken; mitsgaders hoe der zelve inwoonders van het zonnelyk bescheenen worden. Vervolgens van de zyden en aspunten der aarde, als mede van d'outerlyke en innerlyke gesteltenisse der menschen op de zelve. Daarenboven van de winden, streeken, en de maaten in de beschouwinge van 't aartryk gebruikelyk. Eindelyk van de voornaamste deelen van 't vaste lant.

Dat d'Ouden eene tamelyke kennis van het aartryk gehad hebben, blykt uit *Homerius*, en andere treffelyke mannen, die van *Strabo*, *Plinius*, *Stefanus van Byzanssen*, en anderen geprezen zyn. Doch *Anaximander* van Milette, een leerling van *Thales*, een der zeven Wyzen van Griekenlant, was, naar 't zeggen van *Diogenes Laërtius*, d'eerste, die van de gestalte van 't aartryk eene schets maakte, hoewel anderen willen, dat zulks allereerst van d'Egyptenaaren gedaan is.

Nopende de rondigheit van 't aartryk, de Heer *Cellarius* bewyft ze met verscheide redenen

denen tegen de gevoelens van anderen; waar van sommige t'eenemaal buitenspoorig zyn. 't Gebergte op aarde kan tegen haare rondigheid niet in aanmerkinge komen: want de hoogste berg is ten aanzien van den aartkloot als 1 tegen 2000000000.

Naar 't gevoelen der ouden was het aart-ryk tusschen de keerkringen van den Kreeft * en den Steenbok †, om de hitte; en buiten den Zuider- en Noorder-omwegang, wegens de koude, niet bewoonbaar: Virgilius:

*Quinque tenent cœlum Zonæ, quarum
una corusco*

*Semper Sole rubens, & torrida semper ab
igni*

*Quam circum extremæ dextra lævaque
trahuntur,*

*Cœruleâ glacie concretæ, atque imbribus
atris.*

*Has inter mediamque duæ mortalibus agris
Munere concessæ Divum & via secta per
ambas.*

Doch by ondervinding weten wy, dat de koutste en heetste landen bewoont worden.

Elke Cirkel wordt verdeelt in 360 graaden: yder graadt gerekent tegen 15 mylen: waar uit dan besloten wordt, dat het aartryk in zynen omtrek 5400, en in zyne dikte 1718₁₇ mylen heeft. Want de dwarslyn van

V

een

* *Tropicus Cancri.* † *Tropicus Capricorni.*

een rondt is ten aanzien van den omtrek als 7 tegen 22.

Nu de *mýlen*, waar van 'er 15 in een graat gaan, houden yder 4000 treden. Hundert en vyfentwintig zulke treden maaken eene Grieksche *Stadie*, of 625 voeten. Een *Voet* wordt gerekent tegen 4 palmen. Een *Palm* tegen 4 vingeren. Een *Vinger* tegen 4 gerste korlen.

In het tweede boek spreekt de Heer *Cellarius* van d'oude Lantbeschryvinge van Europe, beginnende met Spanje, of het Westen, en eindigende met Thracië, zynde het uiterste deel van Europe ten Oosten.

Ondertusschen moet men weeten, dat hy in dit werk zich meer gedraagt als een Historischryver, dan als een Lantmeeter. Want hy zegt by na niets, of bevestigt het met eenige textplaatfen, opschriften, of gedenkpenningen, die van oude tyden voorhanden zyn; en by die gelegenheit hier en daar merkelyk worden opgeheldert. Het oordeel van den Heere *Cellarius*, hier omtrent gebruikt, zal best blyken, als de getuigenissen der Ouden van malkanderen verschillen: want indien hy die getuigenissen niet kan overeenbrengen, toont hy, of by wyze van redeneeringe, of door andere gedenkstukken, wat waar, of ten minsten zeer waarschynelyk is.

Dat deeze beschryving van de gedaante des aartryks eindigt met de tyden van *Konstantyn* en zyne zoonen, zal niemant vreemt vinden, als hy slegts bedenkt, dat 'er naderhant in Europe, zoo ten aanzien van de grenspaa-
len

van *September* en *October*, 1706. 307

len der lantschappen, als van de naamen der plaatsen, zoo veele veranderingen zyn voorgevallen, dat het zonder groote verwarring niet wel mogelyk was dezelve verder te vervolgen. Buiten de Printen van de Luchstreeken en Winden, zyn'er 19 Lantkaarten.

XIII. HOOFDSTUK.

NOTITIÆ ORBIS ANTIQUI, sive
Geographiæ plenioris Tomus alter,
Asiam & Africam antiquam exponens.

Dat is :

SCHOOTONEEL DER OUDE WER-
RELT, of eene wylustige beschryving van
het Aartryk. Tweede Deel, vertoonende
oudt Asië en Afrika. t'Amsterdam ten
kosten van Kasp. Fritsch, 1706. in 4.
groot 93½ bladen. Gelyk het voorige stuk
te bekomen by Fr. Halma.

DIt tweede stuk van *Cellarius* werk ver-
vat het derde en vierde boek. In het der-
de wordt gesproken van *Asië*: in het vier-
de van *Afrika*.

Onder den naam van *Asië* wierdt eertyts
klein *Asië*, of *Natolië* verstaan; en misschien
ishy *Hand. xvi*, 6. slegts voor *Lydie* te nee-
men

men. Doch of de naamen van *groot* en *klein* *Asië* den oudste Lantbeschryveren wel zyn bekend geweest, wordt met reden getwyffelt. Evenwel blykt uit *Herodoot*, dat zy het verdeelt hebben in *hoog* en *laag* *Asië*; zynde alles wat buiten Europe en Afrika gevonden wordt. Immers dit noemt de Heer *Cellarius* ASIE, en beschryft het op den zelfden voet als Europe; dat is van het Westen naar het Oosten: beginnende met Lycië, en eindigende met China, of Indië buiten den Ganges.

Thans volgt AFRIKA, 't welk de Schryver met *Dionysius* en *Plinius*, naar de zyde van *Asië*, niet wil bepaalt hebben door den Nyl; zulks een gedeelte van Egypte zoude leggen in *Asië*, en een gedeelte in Afrika; maar door d'Arabische gulf, gelyk het ten Zuiden en Westen bepaalt wordt door den Oceaan en de Middellantsche Zee. De Heer *Cellarius* vervolgt hier zyne beschryving tegen de voorige orde van het Oosten naar het Westen. Want, gelyk 'er geen kans was, om uit Europe in *Asië* te komen, ten zy men Oostwaart aan ging, zoo was 'er ook geen kans, om uit *Asië* in Afrika te geraaken, ten zy men zich Westwaart keerde: en zulks zal misschien de reden geweest zyn, waarom *Scylax* den Heer *Cellarius* op die wyze is voorgaan.

Doch gelyk 'er van Afrika in de Historiën zoo veel niet te vinden is als van Europe of *Asië*, valt de beschryving van des zelfs byzondere deelen, als van Egypte, het lant van Karthago, Numidië, en beide de Maurita-

ritaniën wat korter. In Ethiopië, en 't geen verder legt, zyn de legers van de Romeinen nooit gekomen; en derhalven rust alles, wat diesaangaande gezegt wordt, slegts op het getuigenisse van *Ptolemeus*, met wien zich de Schryver, by gebrek van anderen, heeft moeten behelpen. Zeker is 't, dat dit gansche werk by uitstekendheit fraai, en van overgroot gebruik is voor zulken, die goede kennis trachten te hebben van de gestalte des aartryks ten tyde der aaloude Grieken en Romeinen. Dan wel inzonderheit is dit tweede deel, mits daar in gesproken wordt van Judea en d'omleggende landen, dienstig voor de geenen, die veel werks maaken van het leezen der H. Schrifture.

Of men de Kaarten in dit stuk heeft geprent met de platen, die tot voltoojing van den eersten druk in Duitschlant alreede gebruikt waren; dan of de Heer *Fritsch* hier nieuwe heeft laten toestellen, weet ik niet; maar alleen, dat de myne wat flauw zyn. Doch schoon iemand de zyne noch zoo klaar vinden mogt, zal hy misschien niet qualyk doen, by 't leezen van den text, andere daar nevens te leggen.

Vindt hy ondertusschen iets, met zyne gedachten niet overeenkomende, hy moet weten, dat men van veele zaaken, die d'outheit betreffen, slegts by gissinge kan spreken; gelyk de Schryver zyne stellingen, die hy veelyts op de waarschynelykheit gegrondt heeft, niemand voor zuivere waarheden wil opdringen.

Hierom is 't, dat de Heer *Klerk*, schoon in deeze en geene zaaken van onzen Schryver verschillende, hem in de *Bibliothèque Chosie*, daar hy van dit werk spreekt, zynen behoorlyken lof geeft, toonende zeer wel te kunnen inschikken, dat de Heer *Celarius* het water van Egypte, *Sior* of *Sichor* genaamt, niet voor den Nyl, maar eenen vloet by de stad *Rhinocolura* neemt; hoewel hy om verscheide redenen, in zyne verklaaringen over *Gen. xv*, 18. en *Jof. XIII*, 3. bygebracht, als noch van gedachten is, dat door *Sichor* niet anders dan de Nyl moet verstaan worden: meenende zulks ook duidelyk te blyken uit *Eesai. XXIII*, 3. *Zwyg gy inwoonders des eilants; gy, die de kooplieden van Sidon, over zee vaarende, vervulden. Ende wier inkomst was het zaat van Sichor over de groote wateren, d'oogst der riviere; die, namelyk overloopende, het lant vrugbaar maakte; en alzoo eene geweldige menigte van koorn verschaftte. Ook niet minder uit Jerem. II, 18. Wat hebt gy te doen met den weg van Egypten, om de wateren Sichors te drinken? en wat hebt gy te doen met den weg van Assyrië, om de wateren der Riviere te drinken. Want, gelyk men met reden niet kan twyffelen, of de Rivier van Assyrie is daar d'Eufraat; alzoo weinig ook, of *Sichor* in Egypte is de Nyl.*

XIV. HOOFDSTUK.

VITÆ eruditissimorum & illustrium virorum *Jacobi Ufferii*, *Joannis Cofini*, *Henrici Briggii*, *Joannis Bainbridgii*, *Joannis Gravii*, *Petri Junii*, *Patricii Junii* & *Joannis Dee*. Scriptore *THOMAS SMITHO*, S. Theol. Doct. & Eccles. Anglicanæ Presbytero.

Dat is:

LEVENSLLOOP der zeer geleerde en uitstekende mannen *Jakob Usher*, *Primaat van gansch Yrlant*; *Joannes Cofinus*, *Bisschop van Dunelm*; *Henr. Briggius*, *Joannes Bainbridge*, *Joannes Grave*, *Pet. Junius*, *Patricius Junius*, en *Joannes Dee*. *Beschreven door THOMAS SMITH*. Te *Londen* by *David Mortier* 1706, in 4 groot 58 bladen.

Het doorbladeren van dit Boek, vervattende den Levensloop en bedryven van zoo roemruchtige Persoonaadjen, als op den titel gemelt worden, zal den Leezer niet alleen dienstig, maar ook teffens vermakelyk wezen. Want daar in ziet men de geenen,

die tot smerte van Godts Kerke en het Staarendom der Geletterden zyn weggerukt, noch als levendig voor oogen.

Inderdaat zedert de tyden van *Patricius*, die ter zaake van zynen heiligen yver, en daar uit gevolgte bekeeringe van Yrlant, den bynaam van *Sant* en *Apostel* kreeg, is 'er onder de Kerkvoogden van dat gewest niemant geweest, die zulk een' lof verdient, of zoo doordringenden reuk van uitstekende eigenschappen heeft nagelaten, als *Jakob Usber*: wiens afkomst zoo van vaders als moeders zyde, mitsgaders de staat hunner huizen, en de hoedanigheden, die zy zelve gehad hebben, in 't breede gemelt staan.

Hy quam ter werelt binnen *Dublin**, in de wyk van *St. Niklaas*, op den vierden van Loumaant † des jaars 1580; hebbendemaar een' eenigen broeder met naame *Ambrosius*, die zich eenigen tyt te *Kambrits* ophielt, en zeer geoeffent was in de Hebreusche en Arabische taalen.

Met zyn acht jaaren wierdt *Jakob Usber*, onder opzicht van *Fullerton* en *Hamilton*, twee Schotten, die Koning *Jakob*, d'eerste Monarch van Groot Britanje, naderhant merkelyk verhief, aan 't Latyn gezet; en in den jaare 1593 gebracht in het Collegie, dies tyts in *Dublin* ter eere van de H. Drie-vuldigheid opgerecht.

Hier zynde, en de waarheit van Ciceroos zeggeng

* Van outs Eblanæ. † Naar den Engelschen styl.

van September en October, 1706. 313

gen, dat niet te weeten wat 'er geschiedt is voor onze geboorte, zoo veel is als altoos een kint te wezen, wel verstaan hebbende, hield hy zich onder andere bezigheden onledig met de fraaiste geschiedschryveren, beginnende met *Sleidanus van de vier Monarchiën*: en dat met zulk een gevolg, dat hy naaulyks 14 jaaren out, de merkwaardigste voorvallen zedert de scheppinge der werelt tot aan zyne dagen, naar den rang der tyden, zoude hebben konnen verhaalen.

In het 17de jaar zynes ouderdoms begon hy met ernst zyne gedachten te laten gaan over de verschillen tuschen de Roomschen en Onroomschen. Twee jaaren daar na was hy gereet om een kans te waagen met zekeren Jezuit *H. Fitz-Simon*, die al de werelt had uitgedaagt: doch de stukken, die men verhandelen zoude, geregelt, en de dagen bestemt zynde, scheen de Jezuit geenen lust te hebben; hoewel de Roomschegezinden zeggen, dat *Usher* niet te voorschyn quam.

Met zyn 20ste jaar wierdt hy meester der Konsten, en ter zelve tyt van d'Opzienderen der Akademie verzocht de grontstukken van den godtsdienst voor te leezen; als mede, neffens twee anderen het ampt van prediker waar te neemen: wordende van zynen vaderlyken oom, den Aartsbisschop van Armach, niet tegenstaande hy naar kerkgebruik meer jaaren most hebben, om zyne gaven en onberispelyke levenswyze, daar in bevestigt.

Kort daar na wierden *Dr. Challoner* en

V 5

Us-

Usher naar Engelant gezonden , om 1800 ponden sterlings , die de Krygshoofden en mindere Officieren , na 't stillen der beroerten in Yrlant , ten dienste der nieuwe Akademie van Dublin hadden t'zamengebracht , aan goede boeken te besteden ; 't geen hun te beter naar wensch gelukte , om dat zy te Londen den Ridder *Bodlei* , die toen bezig was met de Boekzaal van Oxfort te stichten , ter goeder uure aantroffen.

In het jaar 1607 wierdt *Usher* , ter zaake van zyne geleertheit en godtvruchtigheid , die langs hoe meer in 't oog liep , Cancellier van de Kerke van *St. Patricius* , en vervolgens Dr. en Professor der H. Godtgeleertheit ; geduurende welk ampt hy eens ter weeke zyn werk maakte van *Bellarminus* en andere voorname Roomsche Schryvers te wederleggen.

Vyf of zes jaaren daar na troude hy met d'eenige dochter van *Dr. Challoner* , die in het jaar 1612 quam te sterven , en by Testament onzen *Usher* voor zynen schoonzoon had aangenomen.

Usher , naderhant in Engelant gekomen , kreeg den naam van een *Puritein* ; maar , zich verantwoord hebbende , het Bisdrom van *Mide*. Vervolgens onder de Koninglyke Raaden gebracht , en zyne Majesteit ten hoogsten aangenaam , wierdt hy , na den doot *Christophorus Hampton* , Aartsbisschop van *Armach* , en dus de zeventigste , die zedert *Patricius* dat Bisdrom bezaten.

In die waardigheid dan uit Engelant naar Yrlant gekeert , was zyn eerste werk de misbruiken in de

de Kerkelyke Gerichtshoven te verbeteren, en zich met alle magt te stellen tegen de Pausgezinden; zonder zelfs de minste oogluiking omtrent hunne vergaderingen te gebruiken: 't welk misschien van sommigen zal gelaakt, en van anderen, mits de bylterheit van dien tyt, geprezen worden; naar dat hun oordeel gedraagt. Daar na voorzag hy zich van eene menigte van hantschriften, die hy in Syrie, Palestina, Mesopotamie, en elders deed opkopen; onder welke waren sommige afschriften van de vyf boeken van Mozes in 't Samaritaansch, met oude Fenicische letteren geschreven.

Omtrent het jaar 1628 begon *Usher*, nu Primaat van gansch Yrlant geworden, nader vrientschap te maaken met *William Laud*, dies tyts Bisschop van Londen, en naderhant Aartsbisschop van Kantelberg. Zes jaaren daar na gaven d'Aartsbisschoppen, Bisschoppen, en andere Kerkelyken van Yrlant hunne toestemming op de stukken, waar over de Geestelykheit van Engelant in het jaar 1562 verdragen was: zulks *Usher* den Ban uitsprak tegen de geenene, die een van de zelve voor vals of bygeloovig hielden.

In het jaar 1641, als *Usher* weder in Engelant quam, was dat Ryk geheel in beweginge mits den drift der Puriteinen tegen de regeering: waar voor zich veelen dapper in de bresse stelden; doch *Usher* met zekere gematigtheit. Ondertusschen viel Yrlant in groote beroerte; zulks hy van alle zyne goederen

ren en inkomsten berooft, door den Koning most ondersteunt worden.

D'Onlusten vast in Engelant tusschen den Koning en 't Parlament toenemende, begaf hy zich naar Oxfort, en in het jaar 1645 naar Wallis: van waar hy met een vrygeleide van de Parlamentarissen, die toen den bovenzang hadden, naar Londen gekeert; buiten de smerte van 's Konings bloedige doot, noch het verdriet hadde van de Bisschoppen en die het met hen hielden, over al te zien uitdryven, en de Presbyteriaanen den baas speelen; konnende by Kromwel niets ten voordeele van deeze ongelukkigen uitwerken; ja zelf groot gevaar loopende van in ongelegenheit te raken. Dan kort daar na, te weten den 21sten van Lentemaant des jaars 1656, stierf hy buiten Londen in het Paleis van de Gravinne van Petersburg, zoo men meende, aan 't Kolyk; en wierdt op den 17 van Grasmaant daaraan volgende, ten koste van Kromwel, met groote statie, en onder eenen geweldigen toeloop van menschen, in d'Abdye van Westmunster begraven.

Hy was van eene ryzige en fraaie gestalte, statig van wezen, gezont van lichaam: wyders beleeft, milddadig en rekkelyk, uit gezeit omtrent de Pausgezinden.

De Schriften, by hem uitgegeven, volgen malkander in deeze orde:

1. *Historische verhandeling over de gedurige achtereenvolginge en staat der Kerke, voornamentlyk in 't Westen.* Welk boek, als gekant tegen de Roomschen, van Richard Sta-

Staniburst, zynen oom van moeders zyde, hoewel maar schraaltjes, beantwoort is.

2. Eene *Verhandeling* wegens den *Godtsdienst* der oude *Engelschen* en *Yren*; waar in aangewezen wordt, hoe, wanneer, en van wic verscheidene dingen in de Kerke zyn ingevoerd.

3. Een antwoordt op d'uitdaaging van den *Yrfschen Jezuit Malcon*, vertoonende de *Roomsche* nieuwicheden.

4. Eenige oude *Brieven* van, of aan de *Yren* geschreven, zedert den tyt van *Gregorius I*, tot aan het einde der twaalfde eeuw.

5. Eene *Verhandeling* over de menscbworinge van *Jezus Christus*.

6. Eene *Verhandeling* wegens d'eerste beginselen der Kerken in *Engelant*.

7. Eene *Historische Verhandeling* van den opkomst der *Bisschoppen*, en hunne magt.

8. Een *Onderzoek* nopende het voorburgermeesterlyk *Asië*, en de 7 *Moedersteden* daar in begrepen.

9. De *Brieven* van *Ignatius* en *Polykarpus*, met een geleert voorbericht, en aantekeningen op de zelve.

10. Noch een *Aanhangsel* op de gemelde *Brieven*; betreffende de stantvastigheid, zoo van *Ignatius*, als andere *Martelaaren*.

11. Eene *Verhandeling* wegens het *Zonnejaar* by de volken van *Asië* en *Macedonie*.

12. Een groot werk, onder het opschrift van *Jaarboeken* des *O. en N. Testaments*.

13. Een *Brief* aan *Cappellus* wegens de ver-

verscheide leezingen van den Hebreuschet text.

14. Eene *Verhandeling over de Grieksche vertaalinge der LXX.*

15. Eene *Verhandeling van den tweeden Kainan.*

Na zyn affterven wierden noch gedrukt deeze volgende werken.

1. Eene *Kerkelyke Tytrekening.*

2. Eene *Historische Verhandeling wegens het vertaalen der H. Schriften.*

Zyne Godtgeleerde werken zyn :

1. Eene *Verhandeling over het oogmerk van Christus doot , en d'uitgestrektheid zyner voldoeninge.* Dit boekje wierdt geschreven kort voor het Synode te Dordrecht.

2. Een *Antwoord op sommige tegenwerpingen* , den Heere *Usher* over het voornoemde werkje gemaakt.

3. Een *Brief aan Willem Twis over het stuk van den Sabbath.*

4. Noch een *stuk van een' Brief aan Dr. Leg* over de zelfde stoffe.

5. Noch een *stuk van een' Brief aan een' Edelman* , door *Heylin* uitgegeven.

6. Een *Brief aan Dr. Bernard* over de zendinge der Gereformeerde Leeraaren in Vrankryk en Hollant.

7. Een *Voorstel , om de Bisschoppelyke magt te brengen tot de gedaante eener Synodale regeeringe.*

8. *Ushers gevoelens wegens Babel en het Beest.* Twee verhandelingen , die niet zeer doorwrocht zyn.

9. Een

van *September* en *October*, 1706. 319

9. Een Boek van de magt der Koningen en den plicht der Onderdaanen.

10. Een korte schets van de gronden van den Christelyken Godtsdienst.

Na zynen doot wierden noch uitgegeven 20 Vertoogen, wel eer t'Oxford gedaan. Insgelyks een kort begryp van de H. Godtgeleertheit; waar van toch *Usher* het handschrift, als opgesteld in zyne jonge jaaren, nooit voor het zyne erkent heeft.

De volgende Schriften zyn noch onder de handen van byzondere Liefhebbers.

1. *De Corbis, Herenachis, & Termonlands.*

2. *De primis fidei Christianae in Hibernia propagatoribus*, h. e. de *S. Palladio, S. Patricio, ejusque in sede Armachana successoribus.*

3. *De jure primitialis dignitatis, sedis Armachanae à S. Patricii temporibus annexae.*

Van deeze werken zyn ook afschriften in de Boekzaale van Dublin.

Buiten en behalven een oneindig getal van versamelingen, was zyn voornemen noch aan 't licht te brengen.

1. *Drie Boeken, dienende tot onderwys in de tytrekening.*

2. *Historische aanmerkingen over het Boek, Canon regnorum Ptolemæi.*

3. *Wyders eene Verhandeling over de groote jaaren en Eeuspielen der Romeinen.*

4. *Het Grieksche Testament met kanttekeningen en verscheide leezingen, die hy naderhant aan Dr. Hammond, en vervolgens aan Brianus Walton geleent heeft.*

5. Eeni-

5. Eenige oude brieven , rakende het Pascha , waar van de titel was : *Paschasti Libybitani , Proterii Alexandrini , Dionysii Eki-gui , & Bonifacii Primicerii Notariorum , Paschales Epistolæ , quibus computi Ecclesiastici ex præscripto Concilii Niceni , à Patriarchis Alexandrinis promulgati , & in universo orbe Christiano ante Gregorianam reformationem fontes aperiuntur , ex vetustissimis MSS. codicibus in lucem editæ & notis illustratæ a J. U. D.*

6. Eenige Brieven van Alcuinus , Leermeeſter van Karel den Grooten , uit de Boekzaale van Cotton.

7. Eenige Brieven van Lanfrancus , Aartsbiffchop van Kantelberg , insgelyks uit de Boekzaale van Cotton.

8. Eenige waarnemingen , verbeteringen en vermeerderingen op het Boek van Anastasius wegens het leven der Pauzen.

Hier na volgen een reeks van treffelyke getuigeniffen den Heere Usber , Aartsbiffchop van Armach , en Primate van gansch Yrlant , door Walton , Pearson , Davanant , Hall , Wheloc , Hammond , Cave , Marsham , Selden , Vossius , Spanheim , Lud. de Dieu , en meer anderen gegeven.

Zyne Boekery , die zeer uitstekende was , en in den opstant van Yrlant in zyn huis te Drogeda behouden bleef , wordt hier nader beschreven.

Myn voornemen was van Joannes Cofinus en die hem in rang volgen , ook iets te zeggen : dan , mits my ander werk voorkomt , zal ik

van September en Oktober, 1706. 321

Ik mynen Leezer slegts berichten, dat huzine
geboorte, ouders, leeroeffeningen, huwe-
lyken, eerampten, schriften, enz. op dien
zelfden trant gemelt staan, als in de Levens-
beschryvinge van den Heere *Usber*.

XV. HOOFDSTUK.

CAMPEGII VITRINGA ORATIO
DE SYNODIS, earumque Utilitate,
Necessitate, Auctoritate. Habita in
Templo Academico ipsis Kal. Juniis
1706. Cum Magistratu Academico
abiret.

Dat is :

VERTOOG OVER DE SYNODEN ;
gedaan op den eersten van Wiedemaant ,
door CAMPEGIUS VITRINGA, enz.
Te Franeker by François Halma , 1704.
in 4. groot 14 bladen.

IN dit fraaie vertoog van den beroemden
Heere *Vitringa* ziet men vooreerst, dat de
Grieken door het woort *Synodus* [*Ἐνοδος*]
verstonden de vergadering der geenen, die by
sommige gelegenheden uit de vrye steden van
Griekenlant t'zamen quamen ; om als Bont-
genooten den gemeenen welstant te bezor-
gen.

X

gen. Vervolgens, dat de Christenen het van outs gebruikt hebben, om aan te wyzen deeze of geene plegtige byeenkomst van Kerkelyken; het zy dat uit eene *, uit tien, of uit alle de Provinciën van gansch Christenryk † ten dienste der Kerke beroepen. Wyders, dat de reden, waarom voor het einde der tweede eeuw, toen men in Pontus en Efeze vergaderingen beleide ter zaake van 't verschil over het Pascha, van geene Synoden ‡ gelezen wordt, wel voornameentlyk geweest zy, om dat de Bisschoppen voor dien tyt in waardigheid gelyk stonden, en by gevolg niemant zich het recht aanmatigde, om zyne Amptgenooten ter vergaderinge te beschryven. Want of wel *Petrus de Marca* en *Benedictus Bacchinus* onder de Pausgezinden; mitsgaders *Usher* en *Beveregius* onder de Protestanten hebben willen beweeren, dat 'er zelfs van de tyden der Apostelen zekere trappen van waardigheid en magt onder de Bisschoppen geweest zyn; zoo meent

* *Kerkvergaderingen uit eene Provincie noemen wy tegenwoordig Classes, maar die uit verscheide Provinciën belegt zyn, Synodi.*

† *Zoodanige Synoden wierden Synodi Oecumenicæ, dat is, algemeene Kerkvergaderingen genaamt; hoewel 'er, om de waarheit te zeggen, nooit algemeene vergaderingen van Kerkvoogden geweest zyn.*

‡ *Want de byeenkomst der Apostelen te Jeruzalem wil de Flee Vitringa den naam van eene Synode niet geven.*

van *September* en *October*, 1706. 323

meent de Heer *Vitringa* echter, dat de valsheit hunner stellingen zoo veel te klaarder, als zy die cierlyker hebben opgeschikt.

't Is zeker, dat de Synoden, in 't Latyñ *Concilia* genaamt, ten tyde van *Tertulliaan* zeer geacht waren; ja dat de besluiten, in 't Niceensche genomen, van Keizer Konstantyn voor enkele Godtspraakken gehouden wierden. Maar ondertusschen is 't bekend, dat 'er ten allen tyde gevonden zyn, die van de Synoden en Synodaale besluiten weinig werks maakten. Immers na den doot van *Konstantyn* (want geduurende zyn leven dorst niemant kikken) waren 'er veele Bisschoppen in 't Oosten, voornamentlyk in *Palestine*, *Fenicie*, *Arabië*, *Ceisofyrië*, *Mesopotamië*, *Cilicië*, *Isaurië* en meer andere gewesten, die, wel verre van met de rest te gelooven, dat de vaders in 't Concilië van Niceen onseilbaar geweest waren, het woordt *ὁμοούσιος*, gelykwezig, in hunne belydenisse zeer aantotelyk vonden; zonder nu te zeggen, hoe *Sabinus* van *Heraklea* de geenen, die als Rechters in 't Concilië van Niceen gezeten hadden, *ἀφελῆς τε καὶ ἰδιώτης*, joolen en weetnieten uitscholt.

De Heer *Vitringa* het gevoelen der Ouden, en wel inzonderheit, van *Gregorius Nazianzenus**

X 2

we-

* Deze vergeleek de Bisschoppen in de Synoden van zynen tyt by Kraanen en Ganzen, als die malkanderen met een groot geschreeu woe-denderwyze te keer gingen.

wegens de Synoden nader voorstellende, komt vervolgens tot de nieuwe, als weetende, dat niet alleen de *Remonstranten*, en *Independentes* in Engeland; maar ook veele anderen gewoon zyn van de Synoden, te weten zulke, waar in men over eenige leerstukken gaat vonnissen, zeer slegt te spreken. By welke gelegenheit hy teffens voorstelt de redenen van hunnen afkeer; die niet t'eenemaal ongegrondt zyn.

Dan of wel de Heer *Vitringa* weet, dat veele, en mogelyk de meeste Synoden of Conciliën bestaan hebben uit menschen, die, of van wegen hunne onkunde, of ter zaake van hunne wereltliche gezintheit en byzondere driften niet bequaam waren, om van geestelyke zaaken t'oordeelen; ja dat een eerlyk man zich moet schaamen, als hy leeft, hoe in de Conciliën van Alexandrië, Antiochië, Tyrus en Chalcedon gehandelt is met *Origenes*; *Eustathius*, *Athanasius* en *Cbrysothomus*; zoo meent hy echter, dat zulks niet genoeg is, om de Synoden of Kerkelyke Vergaderingen t'eenemaal af te keuren. Want schoon een Synode, al was het slegts van een' eenige Provincie, als bestaande uit verscheidene menschen, die niet alle het zelfde oogmerk hebben, juist niet volmaakt is, nochtans zyn 'er veele geweest, zoo voor als na de Reformatie, die de Kerke zeer dienstig waren; om dat de meeste leden daar van niets anders voorhadden dan de waarheit volgens hun gewisse.

Inmers wat valt 'er toch te zeggen op het bovengemelde Concilie van Niceen,

waarvan de Hoofden en Rechters door *Sabinus* voor *Joolen* en *Weetnieten* wierden uitgekreten? Dat het vry geweest zy, blykt wel inzonderheit daar uit, dat *Eusebius*, Bisschop van *Nikomedie* en meer anderen in *Palestina*, die zeer veel gezags by *Konstantyn* hadden, evenwel door alle hunne pogingen niet hebben kunnen bewerken, dat 'er in de geloofsbelydenisse ten gevalle van *Arius* iets gedaan wierdt: en wat aangaat het zeggen van *Sabinus*, die misschien meer wereltliche wysheit gehad heeft dan de Vaders van 't Concilië van *Niceen*, de Schryver oordeelt, dat het met onderscheid te nemen zy: gelyk hy ook in 't voorbygaan aanwyft, dat het woordt *ὁμοούσιος*, al te voren in de Kerke gebruikelijk, zeer bequaam was, om hunne gedachten tegen de stellingen van *Arius* wel te verklaaren; en dat zy maar alleen gelastert wierden, om dat het tegen de stellingen van *Arius* aansliep.

Belangende nu de Synode van *Dordrecht*, die de gedaante eener algemeene vergadering gehad heeft; de Heer *Vitringa* vindt insgelyks geene reden, om 'er zoo smadelyk van te spreken.

Want schoon sommige yveraars (gelyk het toch zwaar valt de menschelykheit t'eenemaal uit te schudden) den *Remonstranten*, die naar hunne gedachten den Staat en Kerk benadeelden, eens en andermaal wat te straf mogten bejegen hebben, zoo was doch zulks niet genoeg, om de gansche Synode te wraa-

ken ; veel min , om de leden daarvan voor *booswichten* * te schelden,

Immers deeze lieden waren van gedachten , 1. Dat de verschillen nopende de *Verkiezing* en *Genade* , die de Kerken in Nederland zoo veele jaaren ontruff hadden , aan het oordeel eener plegtige vergaderinge moften gestelt worden. 2. Op hunne geleertheit of deugt was niets te zeggen. 3. Waren zy tegen de *Remonstranten* , 't was omdat zy in de Leerstukken verschilden. 4. De bepaalingen daar omtrent gemaakt dienden slegts om te toonen , wat zy geloofden. 5. Zy hebben niemant aan hunne stellingen gebonden , maar slegts verklaart , dat de gevoelens der *Remonstranten* hun niet behaagden , en dat 'er geene strydige leeringen , om de verwarringen , daar uit langs hoe meer te duchten , in de zelfde gemeenten kondengeleden worden.

De Heer *Vitringa* dit nader ulthaalende , tracht vervolgens aan te wyzen , dat , hoewel de Synoden of Kerkelyke byeenkomsten juist niet volstrekt , nochtans in zekere opzichten nootzaakelyk zyn. Want het zy , dat de Gemeenten van een of meer Landen , die in

* *Dit geschiedde door een van de Remonstranten , als de Voorzitter hem belastte uit te gaan. Abscedo, zeide hy , e coetu malorum. Ik gaa uit de vergaderinge der boozen. En dit zeggen wierdt naderhant , als de tyt de gemoeederen most bedaart hebben , nochgeprezen.*

de Leerstukken overeenkomen, eene zekere uiterlyke maatschappy hebben of niet, indien het echter gebeurt, dat 'er gewigtige zwarigheden opkomen, wat is 'er billyker, wat dienstiger, dan dat men met malkanderen daar over raatpleege; dewyl 'er, naar alle waarschy- nelykheit, meer beleid en voorzichtigheit is by veelen dan by weinigen.

En of wel de Heeren *Remonstranten* schry- ven en zeggen, dat de Synoden in 't gemeen, en die van Dordrecht in 't byzonder, niet ge- dient hebben tot eenigheit, maar tot scheu- ring; zoo meent nochtans de Heer *Vitringa*, dat de scheuring niet zoo zeer veroorzaakt wordt doot geregelde Synoden; als wel doot de verscheidenheit der oordeelen, omtrent de Leerstukken daar in voorgesteld. Daarenbo- ven, dat men, om eene zichtbaare verwyde- ring te ontgaan, niet moet nalaaten stelling- en van aanbelang te toetsen, de dwaaling- en te bestraffen, en eindelyk, als 'er geen ander middel is, zich met gemeene stemmen daar tegen te verklaaren.

Nochtans wil de Heer *Vitringa* niet aange- zien zyn voor een' man, die het houdt met de geenen, die gewetens-dwang voorstaan, of hunne medebroeders om kleinigheden ter- stont voor den kerkelyken rechtbank slee- pen, en de Vorsten en Overheden tegen hen aanhitsen. Want, gelyk *Filostratus* wel zegt; *die wys is, zal altyt den welstant der wyzen zoeken.*

Belangende nu eindelyk het gezag der Syno- den; wanneer de leden daar van godtvrugtig,

verftandig, en liefhebbers van de waarheit en vrede zyn, zoo zullen in hunne befluiten, naar 't oordeel van den Heere *Vitringa*, niet lichtelyk eenige dwaalingen gevonden worden: dewyl het niet waarfchynelyk is, dat Christus en zyne Apostelen den weg der zaligheid flegts als in een tweelicht zouden hebben aangewezen.

XVI. HOOFDSTUK.

HISTORIA SYNODORUM NATIONALIUM in Gallia à Reformatis habitarum, ab Anno MDLIX. &c.

Dat is:

VERHAAL VAN DE NATIONALE SYNODEN, in Frankryk gehouden door de Gereformeerden, zedert het jaar 1559. Door THOMAS ITTIGIUS. Te Leipzig voor d' Erfgenamen van Fred. Lankis, 1706. in 4. groot 16 bladen.

GElyk de Heer *Vitringa* in het voorgaande vertoog maar getracht heeft te toonen, by welk eene gelegenheit de Synoden allereerst ontftaan, en hoe verre zy te looven of te

te laaken zyn; alzoo was het oogmerk van den Heere *Ittig*, uit verscheidene schriften, in de Voorrede gemelt, een verhaal te doen van de Synoden in Vrankryk, wel te verstaan de *Nationale*, en die van de Gereformeerden daar belegt zyn. Want in de stukken van *Sirmondus*, *de la Lande*, *Odespin*, *Stephanus Baluzius*, *Laurentius Bochellus*, *Lucas Dacherius* en meer anderen, wordt slegts gesproken van de *Conciliën*, die, of voor etelyke eeuwen, of in latere dagen van de Pausgezinden daar gehouden zyn.

Hy spreekt vooraf van de plaats en tyt, op welke de Synoden telkens vergadert wierden. Vervolgens van der-zelver leden, en degeenen die daar in voorzaren. Wyders van de stellingen daar in gemaakt: en eindelyk van de redenen, daar tegen in gebracht; of die, naar 't oordeel van den Heere *Ittig*, daar tegen zouden kunnen ingebracht worden. By voorbeeld:

I. Het eerste *Nationale Synode* der Gereformeerden in Vrankryk wierdt gehouden te Parys in de Voorstadt van *St. Germain*, op den 25sten van Bloemaant, des jaars 1559.

II. De Leden daar van waren d'afgezondenen van de Gemeenten van *Diepe*, *St. Land*, *Parys*, *Angiers*, *Orleans*, *Tours*, *Poitiers*, enz.

III. De Voorzitter was *Fr. Morellius* van *Calogne*.

IV. Men maakte daar in eene geloofsbelydens, die beweert wierdt met de H. Schrif-

en by gevolge aan den ban geen deel hadde.

Een vierde vroeg, wat men behoorde te doen met de geenen, die verplicht waren hunne Meesters in de Roomsche Kerken te brengen. Het antwoordt was, dat, gemerkt deeze lieden zich verschoonden met de voorbeelden van *Naaman den Syrier*, en den *Herzog van Saxon*, die in het jaar 1530 den Keizer, ter Misse gaande, amptshalven het zwaart voordroeg, zy konden geleden worden; mits verklaarende, dat hunne zielen met de Roomsche Afgoderye niet besmet waren.

Meer andere gevallen zyn 'er in deze Synode voorgedragen en beantwoort: dan van myn' Schryver niet alle te boek gestelt.

Dat nu deeze Vergadering maar vier dagen geduurt, en niemant daar van geweeten heeft, was om de hitte der vervolginge; mits men toenmaals door alle de wyken van Parys galgen en brantstaaken had opgericht, om de zoo genaamde Kerters te verdelgen. Doch dat men, in zoo korten, of noch korter tyt, niet alleen veele byzondere zaaken heeft konnen afdoen, maar ook eene Belydenis van veertig Hoofstukken, en daarenboven noch tweeënveertig Regels wegens de Kerkerucht opstellen, is t'eenemaal onbegrypelyk. Want de Vergadering nam haaren aanvang, als gezegt is, op den 25sten van Bloeiemaant, en de Belydenis, mitsgaders de Regels zyn gedagte kent op den 28sten van de zelfde maant. Hierom hebben sommigen

geoor-

geoordeelt, dat deeze Belydenis, en die tweeënveertig Regels, te Geneve of elders gemaakt, in deeze Synode alleen zyn goet gekeurt.

De tweede *Nationale Synode* der Geteformeerden in Vrankryk begon op den 10den van Lentemaant des jaars 1560 in *Poitiers*, de Hoofstادت der Provincië van *Poitou*. In deeze Vergaderinge, die *Baillieus* tot Voorzitter, en *Rolandus* tot Schryver had, wierden alvorens de Regels, die volgens het besluit van de Synode te Parys, slegts naar tyts gelegenheit dienen moesten, een weinig beschaaft en verandert. Vervolgens wierdt een regel gemaakt tegen de Dansmeesters, Bootsmaakers en Klugtspeelders. Insgelyks tegen de geenen, die zich op Vastenavond of andere tyden vermomden. Ook wierdt het dansen t'eenemaal verboden. Wyders zou niemant de Sakramenten mogen bedienen, dan wettelyk beroepen. Voorts had zich yder te wachten van de Roomsche Priesters of Monikken te beledigen, enz.

Wat aangaat het dansen; hoewel veele, zoo oude als nieuwe, Synoden daar tegen gekant zyn; zoo hebben nochtans *Marnix*, *Alstedius*, *Luther*, *Melancton* en meer andere Godtgeleerden het dansen in zich zelve voor eene middelmatige zaak gehouden, en niet verder veroordeelt, dan in d'omstandigheden. Immers *Luther* zegt elders *: *Is het dansen in zich zelve zondig, zoo moet het ook der kic-*

* *Postil. Eccles. Dom. 11. Epiph. f. 178.*

kinderen verboden worden. Maar deeze dansen zonder zonde: en het geloof en de liefde laten zich niet uitdansen. Myn Schryver is van de zelfde gedachte, en beschuldigt de *Pietisten*, dat ze, hoe schuw van een dansje, echter niet te fyn zyn, om grouzame schanddaaden te bedryven. Doch welke schanddaaden, wordt niet gezegt.

Na 't opstellen der bovengemelde regelen, viel men op de vraage, in de voorige Synode niet beslegt: te weten, of men wel een kint van de Roomschegezinden doopen mogt. Het besluit was, neen: ten zy d'Ouders het kint in den Gereformeerden Godtsdienst wilden laten optrekken, en daar toe aan den geloovigen Doopheffer volle magt geeven. Doch gelyk myn Schryver dit besluit met sommige Gereformeerden en veele Lutheranen wat te hart vindt, zoo wordt het ook in alle Kerken, zelfs van Nederlant, niet onderhouden.

Op de vraage, of iemand na den doot zynner huisvrouwe, die hem kinderen gebaart hadde, de zuster mogt trouwen, is geantwoordt; dat zoodanige huwelyken niet geoorloft waren. Doch wat een man vrystont, als zyne echtgenoot hem geene kinderen gebaart hadde, is niet bepaalt. Ook zyn de gevoelens der Geleerden, als myn Schryver wytloopig aanwyft, over dat stuk zeer verscheiden.

Op de vraage, wat men doen most met een kint, dat van een gemeen persoon gedoopt was, is gezegt, dat, gemerkt die Doop van geener

geener waarde was, zulk een kint van een' Leeraar in de Kerke most gedoopt worden. Maar dit antwoord is insgelyks van allen niet goet gevonden. Want, zonder nu te zeggen hoe de Lutherfchen, als ze een' haastigen doot te gemoet zien, den Leeken vryheit geeven om te doopen; zoo zyn'er veele onder de Gereformeerden, die, schoon zy den Leeken niet toestaan te doopen, evenwel het doopsel, door de zelve geschiedt, niet kragteloos houden.

Op de vragge, hoe men zich in de bediening van 't Avondmaal had te gedragen omtrent de geenen, die t'eenemaal afkeerig van wyn waren, is geantwoort; dat men hun echter het broot zoude geeven. Doch aangezien myn Schryver zich laat voorstaan, dat zulks tegen de Schrift strydt, wil hy, dat men zoodanige menschen noch het een, noch het ander geeven zal; maar hun slegts vermaanen, deeze heilige spyze in den geest te nuttigen.

Hier uit zult gy, Leezer, genoegzaam kunnen zien, hoedaniger wyze dit boek geschikt zy. Dan voor het laatste most ik zeggen, dat de Heer *Ittig*, Prediker en *Superintendent* te Leipzig, in d'opdracht aan *J. Fechtius*, Professor te Rostok, tracht aan te wyzen, dat de Lutheranen, hoe zeer ook verzocht, zich met de Gereformeerden onmogelyk kunnen vereenigen.

XVII. HOOFDSTUK.

EXAMEN DE LA THEOLOGIE DE
 Mr. BAILE , repandu dans son Diction-
 naire Critique , dans ses Pensées sur les
 Comètes, & dans ses Réponses à un Pro-
 vincial; où l'on defend *la Conformité de la
 Foi avec la Raison* , contre sa Réponse.

Dat is :

ONDERZOEK OP DE GODTGE-
 LEERTHEIT VAN Mr. BAILE ,
 voorgesteld in zyn oordeelkundig Woorden-
 boek , in zyne aanmerkingen over de Ko-
 meeten , en eindelijk in zyn Antwoord , gezon-
 den aan iemand in de Provincie : dienende
 tot verdediging van het Boek , genaamt
 Overeenstemming des Geloofs met
 de Reden. i' Amsterdam , by Fr. Hono-
 ré , 1706. in 8. groot 22 bladen.

HOewel het Boek van den Heere Jaquelot,
 onlangs , onder den Titel van *Confor-
 mité de la Foi avec la Raison* , by veelen ge-
 prezen is , zoo heeft nochtans de Heer Baile
 in een tegenschrift , onder den naame van Ré-
 ponsé

ponse à un Provincial voor een samenstel van grove dwaalingen uitgekreten.

Tegen dit antwoord komt de Heer *Jaquetot* nu wederom op, en tracht de werelt te toonen, dat, gelyk de stellingen van den Heere *Baile*, in zyn *Woordenboek* en *Aanmerkingen over de Komecten*, t'eenemaal ongegrondt zyn, het zelve antwoord (waar van sommigen zoo breed opgaven) slegts dient, om de wangevoelens van den Heere *Baile* te klaarder aan 't licht te brengen.

Dus poogt hy vooreerst aan te wyzen, dat de Heer *Baile* den staat des geschils niet verstaan, of listiglyk verdraait heeft. Want tusschen hem en den Heer *Baile*, zegt hy, valt niets anders te beslechten, dan, of de menschelyke Reden in sommige stukken van het Geloove moet stil staan, dan of ze tegen veele stukken van het Geloove regelrecht aanloopt. Het eerste stelt myn Schryver; het laatste de Heer *Baile*: en zulks wel voornamentlyk, om quanswys te toonen, de menschen na de Reden in geene van hunne doeningen eenige vryheit hebben, en Godt een oorzaak van de zonden is. Immers de Heer *Jaquetot*, wel verre van te denken, dat alle dingen door de menschelyke reden mosten verklaart, of anders verworpen worden, had in het voorbericht van zyn Boek duidelyk onderstelt, dat 'er in de stukken des Geloofs veele zwarigheden zyn: doch hem te willen wysmaaken, dat het Geloof en de Reden in veelerlei zaaken tegen malkanderen stryden, is verloore moeite.

Immers Godt heeft den menschen de Reden gegeven , om daar aan de waarheit of valsheit hunner denkbeelden te proeven ; en indien de Reden in zaaken , van welker wezentlykheit wy overtuigt zyn , somtyts moet stil staan , zulks geschiedt , om dat wy de zelve niet ten vollen begrypen. Dus kunnen wy , by gebrek van genoegzaame kennisse niet behoorlyk redeneeren over de beweging , en echter weten wy door de reden , dat 'er eene beweging is.

De Godtgeleertheit , 't is waar , rust voor een merkelyk gedeelte op de Goddelyke Openbaaring. Doch , aangezien die openbaaring aan de menschen gedaan is , om hen in de zaligmakende waarheden t'onderrichten , moeten zy het middel gebruiken om de zelve te kennen ; namelyk de Reden. Want of wel de Genade de Reden kan te hulp komen , gelyk een verrekyker het oog , zoo is het echter zeker , dat de Reden het eenige middel is , om de voorgestelde waarheden te bevatten.

Derhalven , gelyk de Reden ons gegeven is tot eene Leitsvrouw in het onderzoek van de waarheit , zoo moet ook alles , wat wy door de Reden verstaan t'eenemaal onmogelyk te wezen , niet alleen in de wetenschappen , maar ook in de H. Godtgeleertheit verworpen worden.

Doch de Heer *Baile* schynt niet aangemerkt te hebben , dat het oneindig verschilt , eene zaak , waar van we echter door klaare text-plaatsen verzekert zyn , in alle haare deelen

met

met de Reden niet te kunnen over een brengen; en door het licht van de Reden duidelyk te begrypen, dat eene zaak, die ons iemand door het gezag van de Schrift wil opdringen, niet weezen kan. Zonder nu te zeggen, hoe verscheide zaaken, die naar 't voorgeven van den Heere *Baile* tegen de Reden stryden, zelfs niet de minste zwaarigheid hebben. Ende wat aangaat, dat de verklaring, die de Protestanten maaken over de woorden: *Myn vleesch is waarlyk spys, en myn bloet is waarlyk drank*, eenen *Averroës* * alzo weinig zoude vergenoegt hebben, als die de Pausgezinden daar over maakten, vindt de Heer *Jaquelot* vry wat onstichtelyk.

Doch aangezien de Heer *Baile* telkens zegt, dat de geenen, die de H. Schrift met de Reden willen paaren, den weg baanen om Sociniaansche of Pelagiaansche Leeringen in te voeren, gaat de Heer *Jaquelot* in 't breedte toonen, dat zulks van allerlei soort van Christenen gedaan wordt; en dat zelfs de geenen, wier stellingen voor redenloos worden gehouden, echter nooit willen toestaan, dat ze tegen de Reden aanloopen: als wel verzekert, dat Godt ons door openbaaringe niet kan bekend maaken, dat iets waarachtig zy, 't geen hy ons door de Reden verklaart heeft valsch te wezen.

Ja het is 'er zoo verre van daan, zegt de Heer *Jaquelot*, dat de H. Schrift de Reden

Y 2

zou

* Zie *May en Junius*, pag. 513.

zoude buiten sluiten , dat de Profeten en Apostelen den mensch , by wyze van rede- neeringe , geregelde denkbeelden van Godt en zyne wysheit , mitsgaders de Scheppinge der werelt getracht hebben in te drukken.

Men kan niet begrypen , waarom de Reden in de Leerstukken des Geloofs , naar 't oordeel van den Heere Baile , niet alleen ondienstig , maar zelfs schadelyk zoude wezen ; ten ware hy duidelyk te kennen gaf anders geen en raat te weten met eenige zyn- ner stellingen , nopende de vrye wille , den oorsprong des quaats , en dergelyke.

Doch behalven , dat de Heer Jaquelot stelt , dat de stukken , waar van de Heer Baile zoo breed opgeeft , geenzins de zaligheid raaken ; en daarenboven , dat de Synode van Dor- drecht door zyne taale veel eer geschonden dan geëert wordt , zoo tracht hy zynen Lee- zer aan te wyzen , dat Baile deeze stukken niet verhandelt heeft , gelyk ze mosten ver- handelt worden.

Wat zeg ik , de Schryver gaat verder , en zegt , dat de Heer Baile , onder schyn van de waarheden , in de H. Schriften begrepen , regens sommige dwaalgeesten in meerder ze- kerheit te stellen , leeringen ter baan brengt , die met den inhoud der H. Schriften zoo wei- nig overeenkomen , als de duisternis met het licht. Want , om quanswys te toonen , dat niet de Reden , maar de H. Schrift , in de Leerstukken van den Godtsdienst moet gel- den , tracht hy aan te wyzen , dat men , naar de reden te werk gaande , zoude moeten stel- len,

len, dat alle onze bedryven nootzaakelyk en onvermydelyk zyn : dat Godt een' oorzaak van de zonde is ; dat zyne huishouding in de werelt niet overeenkomt met zyne goetheit en heiligkeit. Eene taal , die gelyk ze den Heere *Jaquelot* zeer vreemt voorkomt , ook, zyns oordeels , van den Heere *Baile* niet is voortgebracht , om d'achtbaarheid van Godts getuigenisse in de H. Schriften te verdedigen ; maar om de geheele Schrift op schroeven te zetten , ja den Godtsdienst onder de menschen weg te neemem.

Doch dat de Heer *Baile* zich inbeelt veilig te wezen onder lieden , die de menschelyke vryheit meer dan andere bepaalen , en tot wier laste gezegt wordt , dat ze Godt tot eene oorzaak van de zonde maaken , is mis : want welke , of hoedanige gevolgen men uit de Leeringen der Gereformeerden heeft willen trekken , zoo hebben zy echter de bovenstaande stellingen altoos verfoeit ; en zulks niet alleen , om dat zy tegen de H. Schrift , maar ook zelfs tegen de gezonde Reden aansliepen. Immers in de Synode van Dordrecht is nooit gestelt , dat de mensch in geene van alle zyne doeningen vry , of Godt eene oorzaak der zonde is : geenzins. En nochtans moet men niet twyffelen , of zy zouden zulks gedaan hebben , indien zy geloofd hadden , dat de Reden dat duidelyk leeraarde ; als weetende , dat de H. Schrift met de Reden niet strydig is.

De Schryver derhalven genegen den Heer *Baile* wat nader te komen , merkt voor af

aan, dat het verschil wegens de menschelyke
 vryheit, als spruitende uit het onderscheit,
 dat gemaakt wordt tusschen het verstant en
 de wil (even als of deeze vermogens van de
 ziele wezentlyk verschilden) slegts bestaat in
 een' woordenstryt; dewyl het, zyns achtens,
 op een uitkomt, 't zy men den mensch
 vry stelt, als hy doet 't geen hy oordeelt te
 moeten doen; of dat men hem vrystelt, als
 hy doet 't geen hy doen wil, en anders zoude
 laten. Dus begint hy het antwoord van den
 Heere *Baile*, tot verdediging van 't geen
 hem over zyne stellingen wegens de menschelyke
 vryheit was tegenworpen, met aandacht
 te toetsen. Vervolgens spreekt hy van het
 gevoelen, dat de mensch van zyne vryheit
 heeft; en onderzoekt teffens, 't geen men
 daarop zoude kunnen antwoorden; uit onder-
 stellinge, dat de behoudenis der schepselen eene
 geduurige schepping zy. Daar na komt hy tot
 de goddelyke voorzienigheid, en tracht te toonen
 dat die met menschelyke vryheit wel bestaan
 kan. Wyders verklaart hy den staat des ge-
 schils tusschen den Heer *Baile* en hem over
 den oorsprong des quaats, en wat'er nodig
 zy, om het wel te verstaan. Daarenboven,
 wat men kan antwoorden op de vraag, *hoe*,
 en *waarom* Godt de zonde toelaat. Insgelyks,
 wat'er te zeggen valt van de goddelyke wille,
 mitsgaders de tydelyke en eeuwige straffen,
 At het welke daar op uit loopt; dat de stel-
 lingen van den Heere *Baile* zeer gevaarlyk
 zyn, en zyn antwoord maar te meer ontdekt
 wat hy voorheeft; zonder dat daar in iets
 ge-

van *September* en *October*, 1706. 343
gevonden wordt , 't geen de bovenstaande
dwaalingen eenigzins kan goet maa-
ken.

Doch my lust het verschil tusschen deeze Hee-
ren niet al te naau uit te pluizen. Want een enkel
woord , 't geen de gedachten van *Jaquelot* ,
of *Baile* niet net uitdrukte , kon my lichte-
lyk in moeite brengen. Behalven dat de zaa-
ken vry wat Filosofisch zyn.

XVIII. HOOFDSTUK.

HADRIANI RELANDI DISSERTA- TIONUM MISCELLANEARUM Pars Prima.

Dat is :

*MENDELSTUKKEN VAN ADRI-
AAN RELANT. Eerste Deel.
i' Utrecht by Willem Broedelet , 1706.
in 8. groot 16½ bladen.*

DIt eerste deel deezer Verhandelingen ziet
men opgedragen aan den beroemden Hee-
re *Daniel Huet* , Bisschop van Avranches ;
die juist niet qualyk zal vinden , dat de ge-
dachten van den Schryver , omtrent zaaken
van dien aart , met de zyne in alles niet over-
eenkomen. Doch laat ons deeze Verhande-
lingen wat nader bekyken.

Y 4

I. In

I. In d'eerste verklaart de Heer *Relant*, zedert eenigen tyt aan de Geleerde werelt bekend geworden, zyne mening over de gelegenheit van het aartsche PARADYS; zonder die van anderen tegen te spreken, veel min met opzet te weerleggen.

Zyns oordeels is het aartsche Paradys geweest in Armenië, tusschen de vier bronnen der Rivieren *Pbafis*, *Araxes*, *Tigris* en *Eufrates*; die wel eer uit een' eenigen vloed van Mozes *Pbifon*, *Gibon*, *Chiddekel* en *Pbratb* genaamt, hunnen oorsprong hadden. Want dewyl *Chiddekel* en *Pbrat*, die doorgaans voor den *Tiger* en *Eufraat* gehouden worden, twee Hooftrivieren zyn, en *Gibon* en *Pbifon* by Mozes insgelyks zoodanig; en van *Chiddekel* en *Pbrat* onderscheiden voorkomen, kan hy niet gelooven, dat de rivier van *Eden* de *Tiger* of *Eufraat*; en *Gibon*, *Pbifon*, *Hiddekel* en *Pbratb* vier byzondere kleine takken daar van geweest zyn.

Dat nu de rivier *Pbifon* de *Pbafis* is, besluit de Heer *Relant* voor eerst, om dat 'er buiten den *Araxes* (dien hy insgelyks onder de rivieren van het Paradys stelt) geene gevonden wordt, waar van de bron tegenwoordig zoo na is aan de bronnen van den *Eufraat* en *Tiger*, als die van den *Pbafis*. Ten anderen, om dat de naamen *Pbafis* en *Pbifon* weinig verschilden. En eindelyk, om dat de dingen, die Mozes van *Chavilab* verhaalt, zeer wel overeenkomen met de hoedanigheid van *Colchis*, 't welk aan den *Pbafis* gelegen is.

Niet

Niet dat de Heer *Relant* zich laat voorstaan, dat men *Chavilab* moet besluiten binnen de paalen van het tegenwoordige *Colchis*, maar dat *Colchis* is een gedeelte van het lant, eertyts *Chavilab* genaamt; 't geen men, niet alleen ter zaake dat de lantschappen aan dien oort noch zoo net niet onderscheiden waren, maar ook om dat die van *Colchis* een zeer groot deel van *Scythië* bezeten hebben, zoo verre ten Noorden kan uitbreiden, als genoeg is om daar in te vinden, 't geen *Mozes* zegt in *Chavilab* te wezen. Immers dat 'er eertyts in *Scythië*, en wel voornamentlyk omtrent de *Kaspische* zee, eene lengte van gout en edele steenen gevonden wierdt, blykt klaar en duidelyk uit d'oude gedenkstukken. Ook staat te letten, dat, zoo men de twee laatste letters van *Colchis*, die slegts een' anderen uitgang maaken, wegneemt, duidelyk kan gezien worden, dat חולח, *Cholch* van חוילה, *Chavilab* is afgeleid. Want de *Cb* is slegts verandert in *k*, om dat de *Grieken* de zachtigheid beminden. De *ʹ*, *Jod*, kon lichtelyk uitvallen; en de laatste *Cb* verschilde van de *H* niet meer dan in de trappen van 't geblaas *.

Doch de *Schryver*, om deeze stelling wegens de gelegenheit van het aartsche *Paradys* nader te bevestigen, niet genegen slegts in 't ruuwe te zeggen, dat *Colchis* een gedeelte van *Scythië* is; ja dat de *Scythen* hunnen oorsprong uit *Colchis* hebben; als mede dat *Colchis*, of wel *Scythië* in 't algemeen; zeer

Y 5

be-

* *Aspiratio.*

berucht was ten opzichte van de zaaken, die naar 't zeggen van *Mozes*, in *Chavilah* gevonden wierden, gaat zulks met eenige textplaatfen breeder aanwyzen. Immers *Justinus* en *Plutarchus* zeggen duidelyk: *De Phasis is eene rivier van Scythië*. En *Diodoor van Sicilië*. Τὸ μὲν ἐστίν, &c. *De Scythen waren eertyts niet magtig, en hebben gewoont omtrent den Araxes*: (te weten in die engte tusschen den *Pontus Euxinus* en de *Kaspische zee*, daar de *Phasis* en *Araxes* hunnen loop hebben.) Doch naderhant zyn zy een groot volk geworden. Wyders *Strabo* in zyne Lantbeschryvinge: *By de Scythen zyn'er vloeden, waar uit de Barbaaren met Schaapsvachten gout trekken: 't welk Pompejus ook in Colchis gezien heeft* *. Zulks dat *Mozes* met reden van *Colchis* en *Scythië*, onder den naame van *Chavilah*, zeggen kon, dat het gout van dat lant zeer goet was: zynde het geene, dat uit snellopende rivieren gehaalt wordt, by uitnemendheit fyn. En wat aangaat de steenen by *Mozes* gemelt, nergens vint men, naar 't zeggen van *Plinius* en *Solinus*, zulk een *Kristal* † of zoo fraaie *Smaragden* als in *Scythië*.

Belangende nu de rivier *Gibon*, die, als *Mozes* getuigt, het lant *Chus* bevochtigde; dec-

* Dit verhaalt *Appiaan de Bello Mithrid.* en gelooft met *Strabo*, dat zulks aanleiding gegeven heeft tot de *Fabel van 't gulde vlies*.

† Dus verklaart de Schryver met de meeste *Jooden* het woort *Bedolach*.

deze is, naar 't oordeel van den Heere *Relant*, de zelfde, die de Grieken *Araxes*, en de Lantzaaten tegenwoordig *Arras* of *Aras* noemen. Want, behalven dat 'er geene rivieren gevonden worden, welke bronnen zoo na by de bronnen van den *Tiger* en *Eufraat* zyn als de *Phasis* en *Araxes* of *Arras*, (zynde boven reets bewezen, dat de *Phasis* en *Phison* het zelfde water is, gelyk de *Chiddekel* en *Phrath* voor den *Tiger* en *Eufraat* gehouden worden;) zoo moet men weten, dat *Arras* in het Persisch zoo veel zegt als *Gibon* in 't Hebreusch, namelyk eene rivier, die met kracht voortkomt, en schichtig heenen vliedt: gelyk daarom ook de naam van *Araxes* gegeven is aan alle inslvlietende wateren*: doch inzonderheit aan die groote rivier in Armenie, van welke wy hier spreken. Doch dat *Gibon* de zelfde rivier is met *Araxes*, blykt te meer, om dat *Mozes* zegt, dat ze het lant *Chus* bevochtigde. Want omtrent den *Araxes* woonden wel eer de *Cusseën* of *Coffeën* †, die, naar alle waarschynelykheit, hunnen naam van *Chus* hadden.

Thans komt de Schryver tot de rivieren *Chiddekel* en *Phrath*. Dan dewyl niemand by
na

* Deze aanmerking dient tot opbeldering van sommige Schryveren, die anders wegens de gelegenheit van den *Araxes* niet zyn overeen te brengen.

† Zulks getuigen *Strabo*, *Appianus*, en meer anderen.

na twyffelt , of deeze zyn de *Tiger* en *Eufraat* , is hy meest bezig met den oorsprong der naamen. Te weten *Tigris* heeft zynen afkomst van *Chiddekel*. Want de *Cheth* , die de Grieken niet konden uitspreken , weggenomen , en de L in R , (als meermaalen geschiedt,) mitsgaders de D in T verandert zynde , heeft men aanstonts *קח* , *Ticr* , en met een' Griekschcn uitgang *Ticris* , of , als men zagter wil spreken , *Tigris*. Nu *Ab* , *Au* of *Eu* betekent in 't Perfisch *water* , en de Perfiaanen zyn gewoon dit naamwoort by de naamen der rivieren te voegen : zulks dat *Eu-phrath* , waar van de Grieken *Euphrates* maaken , zoo veel zegt als *het water Phrath*.

Derhalven vast gestelt en bewezen ; dat de *Phison* , *Gihon* , *Chiddekel* en *Phrath* vier onderscheide rivieren , en wel de *Phafis* , *Araxes* , *Tiger* en *Eufraat* zyn ; zoo valt slegts de zwarigheid over die eene rivier , uit welke deeze Hooftwateren , naar 't zeggen van *Mozes* , voortvloeiden. Doch de Schryver zegt ront uit haare gelegenheit niet te weten ; maar te gelooven , dat ze ten tyde van *Mozes* al verlooren was.

In de tweede Verhandelingc spreekt de Schryver van de ROODE ZEE ; toonende voor eerst , dat , gemerkt deeze naam in de gedenkschriften zoo wel is gegeven aan de Perfische als Arabische gulf , zy beide slegts voor een gedeelte van de *Roude Zee* moeten gehouden worden : te meer , om dat niet alleen *Pomponius Mela* duidelyk

ver-

verklaart , dat deeze twee golven slegts inhammen van de Roode Zee zyn ; maar dat daarenboven *Herodoot* , *Diomysius* , *Agatharchides* en *Arrianus* zeggen , dat de Roode Zee een onmeetelyk deel van den grooten Oceaan is ; te weten , dat geweldige water , waar van gansch Asië ten zuiden bespoelt wordt. Zulks alle de geenen , die de Roode Zee , of alleen , of wel voornamentlyk voor de Golf van Arabië neemen , met *Cluverius* , *Blankard* , *Sanson* , en een reeks van anderen verre van den weg zyn. Nopende nu den oorsprong van den bynaam , of de reden , waarom zy met onderscheit de *Roode Zee* genaamt zy , de Schryver oordeelt , dat de Grieken , en vervolgens de Latynen haar zoogeheten hebben om de groote flikkering , door de zonne daar op veroorzaakt ; zynde bekend , dat de Grieken en Romeinen de dingen , waar op een sterk licht viel , *erythra* , *rubra* en *rubentia* , dat is *root* , of *rootachtig* noemden *. Immers hy gelooft niet , dat de naam *erythron* haar gegeven is van den Koning *Erythras* , en noch veel minder , dat die Koning *Edom* of *Ezau* geweest is.

III. In

- * *Het kan wezen , dat die rootheit in deeze Zee omtrent het lant , en voornamentlyk in de golf van Arabië te meer afsteekt door den weërscbyn der roode eilanden , of het rosse zant dat op den gront legt. Maar dat het water in zich zelven rgot zoude wezen , is een lonter verdictsel.*

III. In de derde Verhandeling geeft de Heer *Relant* een gezicht van den berg *GERIZZIM* of *GARIZIM*: spreekende vooraf van des zelfs naam, gelegenheit en hoedanigheid: vervolgens van zyne hoogte, en de beeltenisse der duive, die de Samaritaanen daar op zouden aanbeden hebben: en eindelyk van de heilige vaten, (die men boosaardig ver-
dicht en dwaasselyk geloof heeft Afgoden te wezen,) daar onder begraven.

IV. In de vierde Verhandeling leidt ons de Schryver naar *OPHIR*, zeker lantschap, zyns oordeels, by de stadt *Oupara*, die ook *Soupara*, en *Souphara* genaamt wordt: zynde eertyts gelegen aan de westzyde van Indië binnen den Ganges, op 112 $\frac{1}{2}$. en 15 $\frac{1}{2}$ graden, of daar omtrent. Want de Grieksche vertaling heeft, in plaats van *Ophir*, in sommige texten *Sopheir*, en in andere *Soupheir*: 't welk *Hesychius* en *Procopius* zeggen een gontroyk lantschap in Indië te wezen: het zy dan dat de stadt *Soupara* den naam daar aan gegeven, of in 't tegendeel daar van ontfangen heeft. Dit gaat in zoo verre wel: zulks maar te zien is, of de hoedanigheden van dit lantschap, mitsgaders de gelegenheit overeenkomen met het geene wy van *Ophir* in de H. Schrift vinden.

De knechten van *Salomon*, die met de knechten van *Hiram* naar *Ophir* trokken, voeren van *Eziongeber*, een haven in d'Arabische Golf. Waar uit blykt, dat de vaart op *Ophir* gemakkelyker was uit de Golf van Arabië, dan uit de Middellantsche Zee. Doch

waar-

waarom *Ophir* dan genomen voor *Peru*? Want schoon men al wilde stellen, dat het dies tyts bekend was, en 'er menschen gevonden wierden, die stout genoeg waren, om dit grouwzame velt zonder Kompas te beploegen; (daar het nochtans zeker is, dat de scheepvaart weleer langs de kusten geschiedde;) zoo was het veel ge-reeder, om Peru te bereiken uit eene Haven van de Middellantsche Zee, dan uit Ezion-Geber. De schepen van *Salomon* brachten uit *Ophir* Gout, Zilver, Yvoir, Aapen en Paauwen; of, om beter te zeggen, Papegaaien. Doch dit alles vindt men in 't bovengemelde lantschap *Sopheir* gansch overvloedig; en derhalven is het waarschynelyk, dat *Oupara* of *Soupara*, ten tyde van *Salomon*, eene zeer voornaame Koopstadt was, en deeze dingen uit *Sopheir* en gansch Indië daar in groote menigte gebracht en verhandelt wierden. Eindelyk waren de knechten van *Salomon* drie jaaren uit: 't welk duidelyk aanwyft, dat *Ophir* verre van Palestina was. En of men wel deeze reis tegenwoordig in veel korter tyt zoude kunnen afleggen; zoo moet men nochtans weten, dat de menschen toen meest by dag en langs de strant voeren: dat zy, mits de lichtigheit van hunne schepen, en wel inzonderheit, om hunne onkunde genootzaakt waren by hardt weër ergens in te loopen: dat zy wyders de Levantwinden zoo wel niet wisten waar te nemen; en eindelyk, dat zy tyt van nooden hadden, om hunne lading te krygen.

V. In de vyfde Verhandeling verklaart de Schry-

Schryver zyne gedachte over de Goden , die eertyts in 't eiland Samothracië gedient wierden onder den naame van *Kabiren* ; zonder juist hartnekkig te willen twisten , of deeze Godheden maar geweest zyn de zoonen van *Jupiter* , namelyk *Kastor* en *Pollux* ; of buiten de zelve (gelyk hem uit zekere plaats van *Mnaseas* by den Verklaarder van *Apollonius van Rhodus* zeer waarschynelyk dunkt) ook *Ceres* , *Proserpina* , *Pluto* en *Merkurius* . Hy meent , dat deeze naam *Kabeiroi* , gelyk hy van de Grieken geschreven wordt , zynen oorsprong heeft van חבירים *Chabirim* , *Makkers* ; en vervolgens , dat , gelyk die by uitnemendheit past op de gebroeders *Kastor* en *Pollux* , hy ook kan gegeven worden aan *Ceres* , *Proserpina* , *Pluto* en *Merkurius* : niet juist , om dat zy Goden , (want dan moesten 'er meer *Kabiren* wezen ,) maar om dat zy de vier *Chthonioi* , of d'onderaartsche Goden waren ; gelyk met eenige texten uit oude Schryveren nader wordt bewezen .

VI. De zesde Verhandeling dient slegts voor eenige byzondere Liefhebbers , die genegen en bequaam zyn , om uit eenige oude en vreemtklinkende woorden t'ontdekken , wat men moet houden van de Grieksche vertellingen wegens de zaaken van Indië . Immers de Schryver meent uit verscheidene woorden , die by *Ktesias* voor Indische te boek staan , maar waarlyk Persische zyn , duidelyk te kunnen aantoonen , dat zy hunne Leezers gefopt , en onder den naame van Indië slegts van Persië gesproken hebben . Ten minsten *Anan-*

ces ,

van September en October, 1706. 353

res, Ballade, Berberi; Byssus; Cale, Caly-
stria, Cancalon, Carcafon, Carpion, Ci-
trium, Condy, Deunus, Dicaeros, Dorfanus,
Gandaros, Gausalites, Hyparchos, Mai,
Martichora, Morieis, Patala, Samma, Sid
en Taos zyn geene Indische, maar Persische
naamwoorden.

XIX. HOOFDSTUK.

Divers Ecrits touchant la Signature du
FORMULIER par rapport de la der-
niere Constitution de N. S. P. Le Pape
CLEMENT XI.

Dat is :

Verscheidene Schriften *raakende het tekenen*
van zeker FORMULIER volgens het
jongste besluit van KLEMENT den elf-
den, 1706. in 8. groot 25 bladen. Zon-
der naam.

VAN de vier stukjes, in dit Boek begrepen;
zyn 'er twee gemaakt door den Heere
Nicole, thans overleden.

Het eerste, waar van de Schryver niet ge-
nosmt wordt, vervat een antwoord op ze-
keren Latynschen Brief; waar in een Godt-
geleerde van Luik hadde getracht te toonen,
Z dat

dat de Heeren , die men *Jansenisten* noemt, gansch geene zwaarigheid behoeven te maaken, ja t'eenemaal verplicht zyn, om het Formulier hun onlangs voorgelegt, behelzende eene afzweering van de *Jansenisterye*, met alle volvaardigheid te tekenen.

Te weten , deeze Godtgeleerde van Luik stelde, dat , het zy die Heeren twyffelden, of de vyf gedoemde punten in de schriften van *Jansenius* te vinden waren, of dat eenige weinige, na dat ze de zelve van vooren tot achteren gelezen hadden, zich ten vollen overreedt vonden, dat de gedachte punten daar in niet gevonden wierden, zy hun byzonder oordeel niet moften stellen boven het oordeel van zoo veele Pauzen en Bisschoppen, die verklaart hadden de gedoemde stellingen daar in te wezen. Want schoon men al mogt voorgeven, en het waar was, dat deeze, buiten een algemeen Concilië, den geest der onfeilbaarheid niet hadden, zoo mogt en moft men zich echter aan d'uitspraak eener aanzienelyke vergaderinge gedragen. En wat aangaat den eedt; men begeert niet, dat iemand zal zweeren, dat deeze punten valsch zyn; maar alleen, dat hy de zelve, ten blyke zynner gehoorzaamheit, veroordeele, om dat ze van de Pauzen veroordeelt zyn; zonder de waarheit of valsheit daar van aan te merken: 't welk, zyns achtens, met een goet gewisse kan gedaan worden.

De Schryver derhalven ziende, dat deeze Brief vooreerst gegrondt is op eenige ingebeelde zwaarigheden, waar voor de geenen, die de

teke-

van *September* en *October*, 1706. 355

tekening van dat Formulier blyven weigeren; zich bloot stellen : als mede op de gehoorzaamheit , die men zyne Oversten ſchuldig is : vervolgens op twee plaatsē van Gregorius , die qualyk verstaan zyn : wyders op de menigte , die alreede getekent heeft : en eindelijk op eene misselyke verklaring van den eedt; vindt zich in geenen deele voldaan ; maar tracht aan te wyzen , dat niemant , of zeer weinigen het Pauselyk Formulier konnen tekenen , zonder zich in gevaar van meinedigheit te stellen , en Godts naam ydelyk te gebruiken.

Immers de Schryver bewyft vooreerst uit de H. Schrift , het Concilië van Trenten , en verscheidene , zoo oude als nieuwe , Godgeleerden ; dat niemant mag zweeren over eene daat , ten zy hem die bekend , en gansch duidelyk gebleken is ; en by gevolge noch veel minder over een voorgewend bedryf ; waar aan hy niet alleen eenigzins twyffelt ; maar't geen hy daarenboven volstrektelyk gelooft nimmer geschiedt te wezen. Vervolgens , dat het onderscheidt tusschen een' eedt; waar by iemant eerte gewaande stelling verfoeit , om dat hy gelooft , dat ze valsch is ; en een' eedt , waar by hy dezelve verfoeit , om dat hem zulks geboden wordt van den geenen , dien hy moet gehoorzaamen , niets te beduiden heeft : mits geen daat kan of mag verfoeit worden , dan op onderstelling dat ze in wezen en verfoeiens waardig is : hoedanig eene onderstelling ten minsten niet kan gemaakt worden van de geenen die het tegen-

Z z

deel

deel gelooven. Dat wyders (zonder nu te zeggen, dat de Pauzen menschen zyn) het boek van *Jansenius*, ten tyde van *Alexander* den VII^{den}, niet behoorlyk getoetst is, en de Bulle, daar tegen gemaakt, wel in 't algemeen, maar niet ten aanzien van haare byzondere deelen is aangenomen; even als het Concilië van Trenten in Vrankryk. Dat insgelyks het besluit van den tegenwoordigen Paus maar gegrondt is op valsche onderstellingen. Dat men ook in Vrankryk geene Pauselyke Bullen of Formulieren ter *executie* wil gestelt hebben. Dat de toestemming van veelen eene zaak niet volstrektelyk waar maakt; dewyl 'er ten tyde der *Arriaanen* zeer weinige *Orthodoxen* waren. Dat, schoon het al gereedet was te denken, dat tien, dan dat hondert dwaalden, yder evenwel verplicht is zyn gewisse, naar de denkbeelden, die Godt hem gegeven heeft, op te volgen; en zoo voort.

Het tweede stukje tegen den Brief van den Luiker Godtgeleerden (waarschynelyk door een' anderen gemaakt) behelst meest al de zelfde zaaken: zulks ik daar van niets uittreкке.

In het derde van den Heere *Nicole* ziet men de magt van de Kerke, om over een daat te vonnissen, noch wat nader getoetst. Want, gemerkt de Hr. *duMas* te Parys in de Sorbonne had durven beweerden, dat men veele zaaken, die in de H. Schrift of Overleveringen niet begrepen waren, aan het oordeel der Kerke moest stellen; en dat de zelve Kerk ook magt hadde te verklaaren, dat 'er by deez-

zet

zen of geen Schryver, of in zyn Boek een Ketterfche zin was ; als mede dat de Geloovigen uit dien hoofde , zonder andere reden, verplicht waren zulk een' Schryver of zyn Boek te doemen ; zoo wordt hier aangewezen , dat men groot onderscheit moet maaken tuffchen iets dat gedaan, en iets dat qualyk zou gedaan zyn. De Kerk , zegt myn Schryver , kan wel oordeelen , of een daat rechtmatig of onrechtmatig ; maar niet , of die waarlyk gefchiedt zy : mits zulks blyken moet door uiterlyke tekenen : behalven, dat over de daat van *Jansenius* , te weten , of hy den zin der gedoemde punten , 't zy met voordacht , of door onkunde in zyn Boek gefteft heeft, van de gansche Kerke noch niet geoordeelt is.

Want hoe veele zyn 'er, die het Boek van *Jansenius* , dien eerwaardigen Biffchop van Yperen, gelezen hebben, welke niet alleen meer dan ruimelyk twyfel en , of de daat , hem te laft gelegd , daar in wel begaan is ; maar die daarenboven rondelyk verklaren , niet de minfte fchyn van de vyf gedoemde punten daar in te konnen vinden : zonder dat iemand hen overtuigt heeft.

Het vierde en laafte ftukje , infgelyks van den Heere *Nicole* gemaakt , is meeft opgevult met fommige aanmerkingen op het fchrift van den Heere *Diron* ; Leeraar in de Sorbonne ; dienende tot antwoord op zyn voor-
geven , dat de Pauzen en Concilliën , voor honderden van jaaren , fommige fchriften en woorden hebben veroordeelt ; daar echter de

duizentste mensch , noch ten aanzien van de woorden , noch ten aanzien van den zin , zoude hebben kunnen besluiten , dat daar in eenige Kertery , of gevaar voor Godts Kerke begrepen was.

Zulks de inhoudt van deze vier stukjes hier op uitkomt , dat al dit schryven en vryven over de magt der Kerke , en 't Pauselyk besluit , om eerlyke , doch twyffelmoedige zielen , Godt en de Reden te leeren verzaaken , en eene blykbaare Tyranny te helpen hanthaven , van geener waarde is ; en niet anders dan van slaafachtige menschen , uit eenige byzondere inzichten , kan gepleegt worden.

XX. HOOFDSTUK.

MANIFIESTO , que explica el Derecho de la Magestad Cesarea à la Monarchia de España , y evacuativo de la indevida pretension del *Duque de Anjou* ; que violentamente la ocupa contra el Derecho de las Gentes , Natural , Positivo Divino , Canonico , y Civil , &c.

Dat is :

MANIFEST , of Verklaring van het Rechte van den Keizer op de Monarchie van Span.

van September en October, 1706. 359

Spanje, dienende tot uitwissing van de ongegronde pretensie van den Hertog van Anjou; die dezelve geweldigerhant tegen alle goddelyke en menschelyke Rechten heeft ingenomen. Door BENITO DE LA SOLEDAD, Spanjaart, en broeder van den Regel van St. Franciscus, verbeterd van St. Pedro de Alcantara. Door middel van de Keizerlyke Majesteit opgedragen aan Klement XI. Te Weenen by Johan van Ghelen, Italiaansch Drukker van den Keizer, 1703. in 4. groot 6 bladen.

DAt ons dit Spaansche Manifest, met het volgende werk reets voor drie jaaren geprent, nu eerst uit Portugaal ter hant komt, is buiten twyffel, om dat d'afdruksels daar van te Weenen of elders waren opgesloten, tot dat de gelegenheit zich aanbodt, om ze met vrucht in de Ryken van Spanje te kunnen uitdeelen.

I. Vooreerst wordt daar in aangetoont, dat, schoon de Hertog van Anjou recht mogt hebben op de Monarchie van Spanje, de Spanjaarts evenwel niet bevoegt waren, om hem in Vrankryk te gaan verzoeken, dat recht te komen verdedigen.

II. Vervolgens wordt nader onderzocht, of de Hertog van Anjou recht op de Monarchie van Spanje heeft, of niet.

III. Wyders wordt verklaart, wat een *Pactum* of *Verdrag* zy; als mede, dat in het

Verdrag wegens de Monarchië van Spanje, tusschen de Spaansche en Fransche Koningen, de voorwaarden zyn, die in een verdrag vereischt worden, om bondig te wezen.

I V. Daarenboven wordt aangetoont, dat de stelling, als of de Koningen van Vrankryk, om dat zy nooit voornemens waren zich aan dat verdrag te binden, met der daat daar van ontslagen waren, niet alleen ongegrondt is; maar dat zelfs alle de Koningen en Magten der aarde, zoo geloovigen als ongeloovigen, verplicht zyn den inhoudt daar van te doen nakomen door wereltsche, en de Paus door geestelyke wapenen.

V. Insgelyks wordt getoont, dat een' vader, een verdrag makende, daar door het recht van zyne kinderen kan overgeven; hoewel men den onkundigen het tegendeel heet zoeken wys te maaken.

VI. Wordt bewezen, dat het verdrag niet vervallen is, schoon de Paus een Gezant van den Hertoge van Anjou heeft toegelaten.

VII. Eindelyk wordt getoont, dat men dwaasselyk voorgeeft, als of de Monarci van Spanje alreede den eedt aan den Hertoge van Anjou gedaan hadde.

XXI. HOOFDSTUK.

MEMORIAL HISTORIAL, y Política Christiana, que descubre las Ideas y Maximas del Christianissimo Luis XIV. Para librar à la España de los infortunios, que experimenta, por medio de su legitimo Rey *Don Carlos III*, &c. Por Frai BENITO DE LA SOLEDAD, &c.

Dat is:

HISTORISCH GEDENKBOEK, of Christelyke Staatkunde, ontdekkende de Voornemens en Maximen van den Allerchristelyksten Louis den XIV; om Spanje te bevryden van zyne rampen, door middel van Karel den Derden, zynen wettigen Koning, enz. Door Broeder BENITO DE LA SOLEDAD, Apostolisch prediker, van de verbeterde Orde van St. Franciscus. Te Weenen by Johan van Ghelen, Keizerlyken Drukker, 1703. in 4. groot 58 bladen.

IN dit Boek, een Herffenvrucht van den zelfden Schryver, doch van grooter beslag, ziet men vooraf, welke denkbeelden en *Maximen* de Kardinaal *Mazarin* den Allerchriste

christelyksten Koning heeft ingedrukt, om zich t'eenemaal meester te maaken, en voorts op den uitersten trap van glorië te kunnen staande blyven.

Vervolgens, dat *Lodewyk* de XIV, naar de godlooze Staatregelen van den gemelden *Mazarin*, door geweld en looze strecken, zyne onderzaaten schandelyk en onverdraagelyk heeft beginnen te drukken; en eindelyk zoo wel de grootste als de kleinste, ja zelfs de Prinsen van den Bloede, tot slaaven ge-
maakt.

Dat hy het zelfde (gelyk ook voor en na de voltoojing van dit Boek gebleken is) zal trachten te doen in Spanje als in Vrankryk; zoo met het invoeren van zwaare lasten en schattingen, naar het goetvinden van Fransche Ministers, als door eene lengte van Tyranische vonden, die niemant zal durven tegen spreken, of anders de wreetheit van een' mensch, die zyne woorden voor Godtspraakken wil gehouden hebben, deerlyk moeten ten doel staan. Dat hy daarenboven d'Inquisitie tot verval van den Godtsdienst zal wegneemen: de Kerkelyken doen opzitten; en den Franschen, ten opzichte van de vrouwen en maagden, alle die ongeregeltheden toelaa-
ten, die ze van outs gewoon zyn. En eindelyk, dat hy, door krygsvolk te velde, en Fransche Bevelhebberen in de Steden, zulk een' schrik zal maaken, dat beide Geestelyken en Wereltlyken zullen moeten zwygen; schoon zy van het hunne geweldiger wyze berooft, ja zelfs de schatten en juweelen

len der kroone diefachtig gestoolen worden. Al het welke de stoute *Gavaches**, die weleer by de Spanjaarts geacht wierden als vaatdoeken en aarswiffchen, dan noch zullen aanmerken als eene rechtvaardige straf van den Hemel, om dat zy hunnen wettigen Koning verworpen, en zich tegen een' geweldenaar, wiens oogmerk zoo veele jaaren geweest is, zelfs den naam en gedachtenis van de Koningen van Kastilië en Arragon te verdelgen, en Spanje tot een geplondert gasthuis te maaken, niet beter gekant hebben.

En of dit wel genoeg was, om Broeder *Benito*, indien de *Gavaches* hem in handen kregen, goet koop aan een' strop te helpen; zoo gaat hy echter voort, en wyft aan, dat de Rykdommen en Landen van Spanje, indien de *Gavaches* (dat Godt verhoede) daar bleven nestelen, niet genoeg zouden wezen om de gierigheid en heerschezucht van den Allerchrittelyksten Koning te verzadigen; maar slegts dienen tot een middel, om ook de Keizerlyke Kroon in zyn huis te brengen; den Ryksvorsten de wet te stellen; en voorts alle Koningen, Prinzen en Staaten van Europe op den nek te treden. Zulks deeze, tot hunne eige behoudenis, zoo wel als de Spanjaarts, moeten spelen, *beruit Gavaches!*

Immers het oor te leenen aan praatjes, of te luisteren naar dierbaare en hooggaande eeden, is niet anders, als zich zelve t'eenemaal

* *Dus verachtelyk noemen de Spanjaarts de Franschen. Ruicht, Kanaalje.*

maal over te geeven aan de bescheidenheit van een' Vorst , die ze nooit getoont heeft , en voor eene treffelyke spreuk schynt te houden , dat , gelyk men de kinderen met kooten , alzoo de mannen met eeden bedriegen moet. 't Is waar , hy konde zich beteren ; maar wie kan 't uitcyfferen ? Want , behalven dat het quaat te diep is ingewortelt , zoo heeft de Turk in allen gevalle d'outste en bondigste brieven. Ten minsten men weet niet , dat het verdrag tusschen *François I* , en d'Otto-mannische Porte ooit vernietigt is ; en derhalven zal d'Allerchristelykste Koning noch verplicht zyn aan den eedt , die de gemelde *François* tot bevestiging daar van deede : *Ik be-loove en zweere by den grooten , verhevenen , barmhartigen en goedertierenen Godt ; Schep-per des hemels , der aarde , en aller dingen die daar in zyn : by deeze heilige Evangelien : by het heilige Doopsel : by St. Jan den Dooper , en by het Geloof der Christenen , dat ik alles , wat my voorkomt , zal ontdekken aan den zeer uitsteekenden Heere Sultan Soliman ; wiens Ryk Godt bevestige. Ik zal van harte bemin-nen die hem beminnen , en haaten die hem haaten. Ik zal de gevangene Turken redden uit de handen hunner vyanden. Ik zal my in alles oprechtelyk gedraagen. Indien ik myne belofte niet houde ; zoo zal ik een afvallige , en een overtreder van het heilige Evangelie , en het Christelyke Geloove wezen. Dan zal ik zeg-gen , dat het Evangelie valsch , dat Christus niet opgestaan , en dat zyne Moeder geene Maagt geweest is. Ja dan zal ik een Zwyn*

slach-

*flachten op de Doopvonte: den Priesteren smaad-
den in hunnen dienst: my zelven bevlecken
met hoererye op den altaar, en alle de vloeken
der heilige Vaderen op my laaden. Zoo waar-
lyk help' my Godt Almachtig!* Het slot der-
halven is, dat de Bontgenooten den Aller-
christelyksten Koning met *Carbo* moet laten
zweeren, zoo lang het hem goetdunkt; maar
ondertuffchen met de Romeinen van hunne
zyde ook zweeren, dat zy hem niet geloov-
ven.

Wat nu aangaat de waarschouwing van
den Allerchristelyksten Koning aan de Span-
jaarden en Roomschegezinde Vorsten, dat de
Kettters, die hemel en aarde beweegen, om
den Aartshertog op den troon te brengen,
by deeze gelegenheit niet nalaaten in Spanje
hun onkruid te zaaien; de Schryver merkt
aan, dat, mits de Spanjaarts in hunnen Godts-
dienst zeer yverig zyn; en de Protestantsche
Bontgenooten duidelyk toonen, niets anders
voor te hebben, dan het recht en de gemeene
zekerheit te hanthaven, deeze waarschou-
wing ontydig is, en daarenboven meer ingang
zoude vinden, indien ze voort quam van een'
Vorst, die den Godtsdienst wat meer ter har-
te nam, en den zelven niet misbruikte tot
een' dekmantel zyner onrechtvaardigheit.
Want de Spaanschen hebben, ten aanzien
van den Godtsdienst, in zoo veele jaaren van
oorlog en koophandel, niet half zoo veel ge-
leden door d'Engelschen en Hollanderen, als
in vier dagen door de Franschen; wier Godts-
dienst wel voornamentlyk, om nu niet te
zeg-

zeggen eeniglyk , gelegen is , in zich zelveu, beide naar ziel en lichaam , op te offeren aan het welbehagen van den Allerchristelyksten. Immers men vindt naaulyks een' eenigen Fransman , die in den Roomschen Godtsdienst zuiver is. Want de geenen , die noch voor de fynste willen gehouden zyn , kanten zich tegen de Kerkelyke vrydommen , en zouden een' Paus , die ze verdedigde , wel levendig willen braaden. 't Is niet lang geleden , dat de Bisschop van Gironne over de quaaide gevolgen van hunne Ketteryen k.aagde; en men zou'er vry meer van ontdekken , indien de Kettermeesters niet geteugelt waren. Men weet immers , dat de Christelykte Koning als noch arbeidt , om een' Katholyken Vorst als den Keizer , door een Leger van 100000 Barbaren te doen bespringen. Men weet immers , dat hy den Protestanten in Duitsch- lant meermaalen begunstigt heeft : al het welke de Schryver in 't eerste deel van dit werk nader uithaalt.

- In het 2de ziet men een kort begryp van de Gedenkstukken , die de Schryver wel eeraan *Karel II*, tot herstelling van de Spaansche Monarchie , heeft overgegeven , en naar welke die Majesteit zich zoude geschikt hebben , indien de doot zyne voornemens niet veydelt hadde. De zaaken , in deeze Gedenkstukken verrat , zyn gebracht onder vier Hooftdeelen , gevestigt op de woorden van den Koninglyken Profeet : *Diverte à malo , & fac bonum ; inquire pacem , & persequere eam.* Dat is : *Wyk af van het quaaide , en doe het goede ;*

zoek

van *September* en *October*, 1706. 367

zoek den vrede, en *jaag hem na*. In 't eerste Hoofdstuk, over de woorden, *Wyk af van het quaade*, toont de Schryver niet alleen den elendigen toestand van Spanje, en waar uit zyne rampen veroorzaakt zyn; maar teffens, dat het meer dan tyt is om toe te zien, eer de quaalen ongeneeslyk worden. In het tweede, over de woorden, *Doe het goede*, toont hy de middelen, om de vervalte Monarchi wederom op te rechten, het Ryk van zyne schulden te ontlasten, en, zonder de gemeente te bezwaaren, ja met een vierde deel van de gelden, die toenmaals gegeven wierden, den Koning in staat te stellen, om viermaal hondert duizent mannen telant, en eene magtige scheepsvloot in Zee te houden. In het derde, over de woorden, *Zoek den vrede*, geeft hy een gezicht van een' algemeenen vrede, dien geen redelyk Vorst of Statendom, zyns oordeels, zoude kunnen wraaken. In het vierde eindelyk, over de woorden, *en jaag hem na*, of *vervolg hem*, toont hy de middelen, om den vrede, wanneer hy eens getroffen is, bestendig te maaken.

XXII. HOOFDSTUK.

Bericht en Tytels van
Boeken.

IN Engelant is onlangs gedrukt zeker boekje, met het opschrift, *Onderzoek over de rechtmatigheid van het voornemen, om in Vrankryk een' opstant te verwekken*. Hier van staat, volgens het uittreksel van den Franschgezinden Heer in zyn *Clef du Cabinet des Princes*, (dewyl ik het zelf niet gezien hebbe,) kortelyk te zeggen, dat de Schryver daar in stelt, dat d'eene Vorst geene vryheit heeft, om d'onderdaanen van een' anderen Vorst tot oproer te beweegen, of de wapenen te doen opneemen. Dat Vrankryk zich nooit gemoeit heeft met de misnoegden van Groot Brittanje; dewyl de Fransche volken in de laatste beroerte van Yrlant slegts gediend hebben voor hulptroepen, die een' Koning van Engelant tot hunnen aanvoerder hadden. Dat ook in de Verdragstukken, te Ryswyk gesloten, begrepen is, dat, gelyk de Koning van Vrankryk voor zich zelve en zyne navolgeren beloofde, zich niet te zullen bemoeien met de vyanden van den Koning van Groot Brittanje, ofte hun eenigzins begunstigen, *directelyk of indirectelyk*, de Koning

ning van Groot Brittanje aan de zelfde be-
lofte ten opzichte van hem zoude gehouden
wezen. Dat eindelyk de Koning van Vrank-
ryk , hoewel hy , met het afsterven van *Ja-
kob II* , goede gelegenheit hadde , om in En-
gelant zyne belangen voort te zetten ; en
door eenig krygsvolk , gevoegt met eene me-
nigte van Engelschen , Schotten en Yren ;
die voor den Prins van Wallis , als wettig
Koning van Groot Brittanje , goet en bloet
zouden gewaagt hebben , eene geweldige op-
schudding in Engelant , Schotland en Yrlant te
veroorzaaken , zich t'eenemaal stil heeft gehou-
den ; om , volgens den plicht van een' Vorst ,
en gelyk hy gewoonis , zynen eedt te betrachten.

Ik twyffel niet , of de Heer . . . , een
Liefhebber van Vrankryk , en die den Schryver
van dit werkje een zeer eerlyk man noemt ,
zal den inhoudt daar van , hoewel kortelyk ,
echter getrouwelyk hebben voorgedragen.
Doch staat te letten , dat , gelyk deeze Schry-
ver (een Engelsman) stout genoeg geweest is ,
omme de voornemens van haare Majesteit ,
die hem onbekent waren , te bestraffen , en zelf ,
was het mogelyk , (hoewel een onderdaan)
uit een' redenloozen yver , die misschien in
Newgate al wat verstaaut is , zoude gedaan
hebben , 't geen hy in zyne Koninginne be-
stont te wraaken , hy den staat des geschils
niet verstaan , of boosaardig verdraait heeft.
Want de vraag is niet , of d'eeene Vorst d'on-
derdaanen van een' anderen Vorst mag op-
ruien en tot afval brengen : maar alleen , of een
Koning of Vorst aan d'onderdaanen van eenen

looft hadde , zich met de vyanden van den Koning van Engellant , noch *directelyk* noch *indirectelyk* te moeien , heeft het allereerst gefchonden , met het *proclameeren* van den Prinse van Walles ; en dat geduurende het leven van Koning *Willem* : by wiens afsterven zyne zendingen hun best hebben gedaan , om groote bewegingen te maaken , zonder echter hun voornemen ten dienste van Vrankryk , die zich op de tydinge van het afsterven van dien Vorst wonderlyke zaaken beloofd hadde , te konnen uitwerken.

Men zou hier op meer konnen zeggen : maar de laatste woorden van het uitreksel , *dat de Koning van Vrankryk gewoon is zynen eedt te betrachten* , toonen , dat de Schryver het spoor byster is , of dat hy all' de werelt , ja zelfs den Allerchristelyksten wil bespotten : in welken gevalle iemand vraagen mogt , of men den armen hals , die toch schryven wilde , van het gezelschap in Newgate , of daar hy zitten mag niet hadde konnen of behooren te versoonen.

II. Hier in Amsterdam by *Fr. Halma* ziet men in 12 , met eenen zinnelyken letter , herdrukt de Psalmen van David , in Roomsche Dichtmaat gebracht door *Artur Jonston* , beroemt Geneesheer in Schotland , die den text van den Koninglyken Profeet zoo kort en krachtig heeft uitgedrukt , dat de grootste liefhebbers en kenners van de Dichtkunde zich daar over verwonderen. De titel is *Arturi Jonstoni Scoti Psalmorum Davidis Paraphrasis Poetica , nunc demum castigatius edita.*

III. In de gemelde Stadt is by *Borstin* in 8. gedrukt zeker *Vertoog over Lukas VII, 35. De Wysheit is gerechtvaardigt geworden van baare kinderen*, uitgesproken in het Choor van de Nieuwe Kerke den 27sten van Hooimaant, door *Tako Hayo van den Honert*; als de Synode van Noorthollant vergadert was. Hier in wordt eerst verklaart, wat *Wysheit* zy; namelyk die volmaaktheit van 't vernuft, waar door men het verbant der dingen kent; zoo dat men uit d'oorzaaken de gewrochten weet af te leiden, en van de gewrochten door alle de middel-oorzaaken tot d'eerste oorzaak op te klimmen. Daar na wordt gestelt, dat de *Wysheit* in den text (hoewel *à Lapide* en *Grotius* van die gedachten zyn) niet zoo zeer betekent Godts raat, naar welken hy *Joannes*, die een afgezonderd leven leidde, beval wat vryer met de menschen te verkeerem, om dus gelegenheit te hebben hen Gode te winnen: maar wel inzonderheit de zelfstandige wysheit des Vaders, namelyk *J. Christus*.

Vervolgens wordt aangewezen, hoe deeze *Wysheit* eertyts is gerechtvaardigt van d'Apostelen, van de zoogenaamde Outvaderen in hunne vertoogen en schriften tegen Jooden en Heidenen, en voor hondert en vyftig jaaren, gelyk noch op den huidigen dag, door eene menigte van Belyderen tegen de kinderen van Babel. Eindelyk wordt getoont, hoe deeze *Wysheit* moet gerechtvaardigt worden van eene Christelyke Synode. Deze beroemde Prediker schynt de spel-

spelling , die van my en anderen gebruikt wordt , niet goet te vinden ; schryvende *fig* , *segt* , *wysheid* , *schryvtnatig* , *menssen* , enz.

IV. Noch is in Amsterdam by *Engelbert Solmans* uitgegeven zeker Blyspel , onder het opschrift van *Krispyn* , *Boek- en Kasbouwer* , *Bedrieger*. in 4. groot 7 bladen. Wien de Schryver daar van eigentlyk op 't oog heeft , (want hy schynt my op een' byzonderen persoon te doelen ,) weet ik niet.

V. De Heer *Thuret* , Abt , heeft te Parys uitgegeven een' *Geslachttafel van de Koningen van Spanje* , waar in men zien kan den opkomst en staat der eerste Huzen , die in Spanje geregeert hebben tot den tyt van 't verval des Roomschen Keizerdoms ; en die , t'zamen vereenigt , een zeer magtig Ryk maakten. De gemelde Heer *Thuret* heeft daar by gevoegt eene lyst van de Gottische Koningen , beginnende met *Atulfus* , die in Spanje quam omtrent het jaar 415. Vervolgens komt hy tot de Koningen van Navarre , d'oude Graaven van Arragon en Kastilië , mitsgaders hunne vereeniging. Wyders spreekt hy van de Koningen van Leon , die in het Huis van Kastilië overgingen. Daarna ziet men het Graaffschap van Barcelona , vereenigt met Arragon. *Sanche de Grootte* , Koning van Navarre , komt hier voor , als het hoofd van alle de Koningen , die in Spanje geheerscht hebben tot op deezen dag. Ook doet de Heer *Thuret* zien , hoe uit het Huis van *Sanche den Grooten* drie takken gesprooten zyn : te weten die van Navarre , Kastilië

en Arragon, die eindelyk weder vereenigt zyn: namelyk die van Arragon in den jaare 1410, door het huwelyk van *Eleonora* en *Jan I.*, met die van Kastilië; en die van Kastilië in het jaar 1700 met die van Navarre, ten aanzien, dat *Filippus V* gestelt wordt zynen oorsprong genomen te hebben uit *Hendrik IV*, zoon en erfgenaam van *Jeanne d'Albret*, Koninginne van Navarre. Doch ik hoope, dat deeze laatste vereeniging niet lang duuren zal.

VI. Te Parys by *Pieter Ribou* is noch gedrukt een boekje in 12. onder den titel van *Lettre Critique sur Philomele*, vervattende in 14 bladzyden eenige aanmerkingen op de zoo genaamde *Opera* met het opschrift *Philomele*, gemaakt door den Heere *du Roy*; die tegenwoordig bezig is met eene andere, die *Bradamante* zal heeten. Voor iets raars kan gehouden worden, dat deeze *Lettre Critique*, hoewel geen blad groot, gedrukt is met *Privilegie van de groote Cancelerye*.

VII. De Heer *Marot*, Gencesheer te Châlons, vraagt de geleerde werelt naar de reden, waarom de bloem, die men in 't Fransch *Belle de nuit* noemt, zich des nachts opent, en in 't zonnelicht sluit. Noch vraagt hy, waarom de Boom, die te Goa bekend is onder den bynaam van den *droevigen*, des nachts bloeit, en des daags niet. Deeze Boom, volgens de beschryving daar van gemaakt, begint te bloeien een half uur na zonnen- ondergang, en zyn bloeisel, waar meê hy 's nachts voorzien is, geeft een' zotten en aangenaamen reuk. Maar den vol-

gen-

van *September* en *October*, 1706. 375

genden dag, als hy van het zonnelyc be-
sichenen wordt, valt het telkens af; 't geen
inderdaat zeer vreemt, en de bespiegeling
van Natuurkundigen wel waardig is.

VIII. De Heer *Coloz*, een Kerkelyk per-
soon in 't Clermontois, zeer geoeffent in
verscheide wetenschappen, zoude geerne zien,
dat de geenen, die het *Woordenboek van Mo-
reri* wilden vermeerderen, of slegts doen
herdrukken, hunne gedachten lieten gaan over
zeker en Brief, gezonden aan den Schryver
der maandelyke stukjes, onder den titel van
Clef du Cabinet des Princes: wicns uittrek-
fel wy hier gaan vertaalen.

MYN HEER.

D Ewyl het *Woordenboek van Moreri*; 't geen
reets meermaalen vermeerdert en verbeterd
gedrukt is, waarschynelyk noch wel eens zal
gedrukt worden, was het, myns oordeels,
zeer dienstig, dat de geenen, die zulks voor-
hadden, eenige maanden vooraf de ge-
leerde werelt daar van kennis gaven, en ten-
stens lieten weten, hoe men hun eenige aan-
merkingen zoude kunnen toefschikken; zoo
ten opzichte van de dingen die vergeeten, als
die qualyk gestelt zyn.

Neem eens: in de voorige drukken vindt
men geen gewag van den ouden Koning TUR-
NUS, van welken *Virgilius* spreekt, en die in
een' nader druk niet behoorde vergeeten te
worden.

Men zoude ook een Artikel konnen maa-

A a 4

ken

ken van den Keizerlyken Weg [*via Casarea*] die in de Geschiedtschriften van Champanje en Rheims dikwyls gemeldt , en by de volken van die Provinciën noch heden den *Tzeren Weg* genaamt wordt. Want schoon de gedaante van deezen weg tegenwoordig niet weinig verschilt van zynen ouden luister, zoo zyn echter des zelfs overblyffels wel waardig, dat ze in het Woordenboek van *Moreri* plaats krygen. De gemelde weg, (die, als Cesar zich meester van Gaule had gemaakt, met groote moeite en oneindige kosten verhoogt en geplayeit wierdt) loopt van Rheims over derivieren de *Suippe*, *Tourbe* en *Aixne*, dwars door het bosch, dat tusschen *Vienne Château* en d'Abdy van *Moirmont* legt, en vervolgens, door het Hertogdom van *Bar*, tot aan de *Maaze*. Hy is noch zeer aanmerkelyk, inzonderheit van *Viaine-la-Ville* tot aan *Rheims*, en zelfs in een gedeelte van *Bar*. Men vindt 'er voor deezen veele penningen, die Cesar daar hadde doen begraven.

Wat nu aangaat het verbeteren of verlen- gen der Artikelen, men zou 'er eene gansche menigte kunnen vinden, die zulks vereisch- ten. Doch een voorbeeld zal genoeg zyn, om te toonen, dat de Boekverkoopers door wakkerheit het gemeen grooten dienst zouden kunnen doen, zonder hunne kosten merke- lyk te verzwaaeren.

In de voorige afdrucksels vindt men onder den naame van *Charlier* den beroemden *Jan Gerson*; en teffens, dat het dorp, waar in hy gebooren, en naar 't welke hy genaamt was,

was,

was, gelegen heeft by Rheims: daar men hadde moeten stellen, dat het gelegen heeft by Rethel, onder de Parochië van Barby, 8 of 9 mylen van Rheims. En gelyk dit most verbeterd worden, zoo kon men lichtelyk daar by zetten, dat dit dorp tegenwoordig geheel vervallen is: doch dat voor 40 jaaren daar noch een stuk van het huis, waar in de gemelde *Gerson* ter werelt quam, aan het volk getoont, en de *Gevel van Gerson* geheeten wierdt. Ook zou men kunnen aanmerken, dat in de Kerke van Barby te zien is het grafschrift van *Elizabeth la Chardeniere*, huisvrouwe van *Arnaut le Charlier*, en moeder van *Jan Gerson*; 't welk, naar de schryfwys van dien tyt, gestelt is als volgt:

Elizabeth la Chardeniere,
Qui fin bel ot: Z vie entiere,
D'Arnaut le Charlier Epouse,
Auzquels Enffans ont eté douze.
Devant cest hus fust Enterrée,
M. quatre cens Z. I. année,
Estoit d'Juing le jour huitime,
J'hesus li doint gloire saintime.

Tot beter verstant van dit Gedenkteken staat te lettē, dat *ot* zoo veel is als *gehad heeft*; *hus*, zoo veel als eene *poort*, en eindelyk *Z* zoo veel als *en*: zulks dit schrift ons te kennen geeft, dat *Elizabeth la Chardeniere*, deugtzame huisvrou van *Arnaut le Charlier*, by wien zy twaalf kinderen gebaart hadde, in die Kerke voor zekere poort (daar aangewezē) begraven is op den 8sten van Wiedemaant des jaars 1401.

Lyft en Inhoudt der Hoofstukken.

I.

Naamboek van Julius Pollux. 202. Geboorteplaats en Levenswys van *Pollux.* 202, 203. Of *Luciaan* van hem spreekt. 204. Hoedanigheid van dit *Naamboek.* 205. Wat de Heeren *Lidertin* en *Hemsterban* tot deze uitgave gedaan hebben. 208, 209. enz.

II.

Bybelsche Oeffeningen van Joan Mark. 213. Hoe de H. Geest nederdaalde alseene duif. 214. Christus verzocht van den Duivel. 214. Lasteringen tegen den H. Geest. 216. Wanneer de Heiligen, waar van *Mattheus* spreekt, zyn opgestaan. 217. enz. *Paulus* van den Duivel geslagen, en *Bekker* wederlegt. 219, 220

III.

Kerkelyke Outheden door Nicolai. 222. Waarom de Vrouwen verboden is in de gemeente zingen. 223. Eertyts zes- of zevenmaalen des daags gebeden. 224. Manier van bidden in d'eerste Kerke. 225. Proceffiën wanneer begonnen. 226

IV.

De werken van K. Julius Cesar. 229. Of hy Cesar genaamt zy, om dat hy uit het lichaam zyner moeder gesneden was. 229. Schoonheit van dit werk. 231. Vertaalingen daar van. 232

V.

Val. Ern. Loescher van de Oorzaaken en Gron-

B L A D W Y Z E R. 379

Gronden der Hebreuschse taale. 233. Hoe de spraak in den mensch is voortgekomen, en welke die was 234. Lieden, zedert 200 jaaren, daar in uitstekende. 235. Woordenboeken daar van. 236. Letteren dier taale. 237

V I.

De Heerlykheit des Evangeliums door Melchior Leidekker. 239. Oogmerk der Remonstranten. 240. Hunne leere in Engellant verdadigt. 240. enz. Ook van sommige Gereformeerden hier te lande. 241. Inhoudt van zeker boek, genaamt *Eenwig Evangelium.* 241. Schrift niet door de natuurlyke Reden te meesteren. 244

V I I.

Verhaal van d'Apostolische Geloofsbelydenisse. 247. In de dagen der Apostelen slegts een gedeelte deezer Belydenisse. 249. Waarom 'er staat *Wy gelooven*, en niet *Ik geloove.* 249. *Almagtig*, wat in deeze Belydenisse. 249. Waarom gestelt, *Wy gelooven in eenen J. Christus.* 250. Wat de *Hel* hier zegt. 251. Het Artikel van de *Vergevinge der zonden* voor de tyden van *Cypriaan* in de Geloofsbelydenisse niet geweest. 253. Dat van het *eenwige leven* eertyts niet het laatste. 255

V I I I.

Geneesboek by form van dingtaale, nitgegeven door Zittman. 256. Twee gevallen van wonden, of zy doodelyk zyn. 257

X.

I X.

Gedenkwaardige Zee- en Landtreizen naar Oost- en Westindiën. 258. Reizen naar Tartaryen in het jaar 1246, enz. 259. Groote magt van den Tartarischen Keizer. 261. Hoedanigheid en gewoonten van Tartarye. 262. Omtrent de Huwelyken. 263. Dooden. 264. Opperhoofden. 264. Overspel en Dievery. 265. Wooningen. 265. Tartars, welke eigentlyk. 266. Brief aan den Paus. 267. Drank der Tartaren. 269. Scheepstogten der Portugeezen. 272. enz.

X.

Kort Begryp nopende de Wereltkunde door Souza Brito. 293. Hoogte van Alon en Belle Isle. 295. Vrankryk en Engelant, hoe verdeelt. 296. Hoe de Prinzen van Walles ontstaan zyn. 296

X I.

Onderwys in den Koophandel door Souza Brito. 299. Balans gemaakt op verscheide wyzen. 301

X I I.

Schoutoneel der Oude Werelt door Cellarius. 303. D'Ouden hebben eene tamelyke kennis van het aartryk gehad. 304. Aartryk iont. 305. Hoe veele mylen het in zynen omtrek heeft. 305. Mylen, Stadiën, Voeten, Palmen, Vingeren. 306.

XIII.

X I I I.

Tweede deel van Cellarius. 307. *Sior of Sior* of *Sior* of *Sior* hoedanig eene rivier. 310

X I V.

Levensloop van *Usher* en anderen door *Smith*. 311. Lyst van *Ushers* werken. 316

X V.

Vertoog over de Synoden door Vitringa. 321. *Synodus* wat by de Grieken. 321. Tentyde van *Tertulliaan* zeer geacht, hoewel niet van allen. 323. Hebben slecht gehandelt met verscheidene Outvaderen. 324. De Leden van de Niceensche voor *Joolen* en *Weetnieten* gescholden. 323, 325. Van de Dortsche Synode zoo qualyk niet te spreken. 326

X V I.

Verhaal van de Nationaale Synoden in Vrankryk door Ittigius. 328. Oordeel van den Heere *Ittig* over sommige stellingen, daar in gemaakt. 330. Vraagen, daar in voorgesteld. 331. enz. Dansmeesters en Kluchtspelers van 's Heeren tafel gehouden. 333

X V I I.

Onderzoek op de Godtgeleertheit van Baile. 336. Reden het eenige middel om de waarheit te begrypen. 338. Verschil over de menschelyke vryheit. 342

X V I I I.

Mengelstukken van Relant. 343. Waar het *Paradys* geweest zy. 344. *Koode Zee.* 349. *Ophir*, waar. 350

X I X.

Verscheidene schriften rakende het tekenen van zekre

zeker Pauselyk Formulier. 353. Niet te zweeren dan op iets dat men zeker weet. 355. De Kerk kan wel oordeelen, of een daat goet of quaat, maar niet of zy geschiedt zy. 357

X X.

Manifest of Verklaring van het Recht van Karel III op Spanje, door Benito de la Solidad. 358

X X I.

Historisch Godenboek door den zelfden. 361. Oogmerk van Vrankryk ten opzichte van Spanje. 362

X X I I.

Bericht en Titels van Boeken. 368

L E E Z E R.

De voornaamste Mistellingen, my na 't afdrukken te vooren gekomen, zyn deeze: pag. 215, lin. 26. Den Heer, lees De Heer. pag. 218, lin. 30. zāzoor lees nooroor. pag. 227, lin. 18. kusten, lees kuste. pag. 248. lin. 2. overeenquamme; lees overeen quam. pag. 262, lin. 1. zyne lees zynen. pag. 278. lin. 17. die voor, lees slegts voor. pag. 295. lin. 7. haare lees hunne. pag. 322. lin. 4. dat, lees dan. pag. 323. lin. 26. ἀφελῆς, lees voor ἀφελῆς. pag. 337. lin. 22. De menschen, lees dat de menschen. Derest, denk ik, zat een bescheiden Leezer zelf kunnen en willen verbeteren.

E Y N D E.

N O T A.

Den bescheiden Leezer , in wiens afdrukfel van het voorige deeltje op pag. 156, lin. 19. mogt staan *Hebuba was het* , enz. verzoek ik voor *Hekuba* te zetten *Ulysses* , of anders , volgens myne Copie, dit stukje daar over te plakken.

Ulysses in 't spel van *Hekuba* was het by *Euripides* om 't even , hoe gering hy leefde; als hem maar een treffelyk graf mogt gebeuren.

D E
BOEKZAAL

D E R
GELEERDE WERELT,

Voor de Maanden van
NOVEMBER EN DECEMBER.

Des Jaars 1706.

DOOR
J. VAN GAVEREN.

AMSTERDAM,

By FRANÇOIS HALMA, Boek-
verkoper, in Konstantyn den Grooten,
1706.

DEN GELEERDEN;
VERMAARDEN HEERE;
JOANNES THEODORUS
SCHALBRUG,
HOOGLEERAAR
DER HISTORIEN IN
DE DOORLUCHTIGE SCHOOLE,
EN OPPERBESTIERDER
DER LATYNSCHE SCHOOLE
VAN DE STADT
AMSTERDAM.

MYN HEER.

E Mensch, schoon met eert
natuurlyk vernuft, en de za-
den der Denkbeelden, om zoo
te spreken, geboren, waar
door hy, by aanryping van 't
oordeel, de kennis van oncindige zaaken
verkrygt, heeft echter ten allerhoogsten
onderwys en leidinge van noden, opdat hy,

B b 2

als

O P D R A G T.

als een wilde en ongeënte boom, de takken zyner kundigheid niet verwart en zonder orde verspreiden, en in plaats van vaste, en aangenaame, zoo niet t'eene-maal wrange, ten minsten vooze en on-smaaklyke vruchten voortbrengen zoude; 't geen door 't getuigenis en gebruik aller beschaafde Volken, en de Ondervindinge op het krachtigste gestaaft, en onweder-spreekelyk bewaarheit is.

Overzulks, myn Heer, hebbe men de Leeroefening, en 't onderwys in wetenschap en deugt, voor geene geringe zaak aan te zien, en die voornamentlyk eene by-zondere eerbiedenis toe te draagen, die van den Hemel, door middel van ongemeenen vlyt, zoo verre boven anderen zyn begaaft, dat ze met eere en door verdiensten tot Leermeefters van anderen kunnen ftrekken, en dat de jeugt eener Burgerfchap, door hun loflyk voorbeeldt, grondig onderwys, en gematigde tucht, van hunnen wilden aart ontwent, en tot eene rechtschape kennis van oude en nieuwe zaaken, en waare beginffelen der deugt, zonder welke alle kennis te vergeefs is, worde overgebracht. Want, dewyl Seneka ergens wel zegt, *Dat wy 't leven, naaft Godt,*

OPDRAGT.

Godt , onzen Onderen , maar het wellevēn onzen Onderwyzēren verschuldigt zyn , zoo blyft het altyt eene onbetwiftbaare waarheit , dat de Schoolen en Leeroeffeningen zekerlyk het nootzaakelykste zyn in een Gemeenebeste , en zonder welke het niet kan staande blyven. Want neem deze eens wech , en men zal straks eenen mengelklomp zien van verwarringē , eene ontaarding der menschelykheit , een volk zonder lust en luster , eene ruuwheit in 't Burgerbestier , die den ondergang van eenen ganschen Staat lichtelyk met zich sleept ; een verval in den Koophandel , en alle dagelyks bedryf ; eene krenking en onteering van den Godtsdienst , eene verbaftering van alle deugt en goede zeden , ja zelfs eene onbequaamheit tot den oorlog , (dien men , door Minerva ondersteunt , gemeenlyk 't gelukkigst voert ; gelyk overzulks die Godes ook te recht met helm , speer en beukelaar gewapent , verbeeldt wordt ;) en , om het met een woordt te zeggen , eene gansche verbeefting en uitschudding der menschelyke natuure ; waar van het onwederspreeklyk bewys zich zoo middagklar en overtuigende , in zommige Noordtsche Volken , voor onze oogen , opdoet , dat men niet anders behoefē by te

O P D R A G T.

brengeu , om de hoogſte nootzaaklykheit der hooge en laage Schoolen te beveſtigen , en het onderwys in waarde te houden.

.En zeker , myn Heer , dit begrypen , zoo wel als iemant ter wereldt , de Edele Grootachtbaare Vaders dezer groote en magtige Stadt Amſterdam : weſhalven zy ook niets verzuimen , om alles tot welſtant van hunne openbaare Schoolen aan te leggen , in 't voortzetten der Leeroeffeningen , 't geen men van hunne Vaderlyke zorge , en liefde tot de Letteren verwachten konde. Hier van , myn Heer , hebt gy boven anderen gewiſſe bewyzen , als die met een dubbel Hoogleeraarampt , in de doorluchtige en laagere ſchoolen van hunne Edele Grootachtbaarheden vereert zynde , (diervoegen nimmer door uwe Voorzaaten bekleedt) door zekere ervarenheit weet , hoe zeer de Hooge Regeering zich het Onderwys der jeugt laat ter harte gaan ; gelyk zulks ook (behalven uit veele andere blyken) in 't byzonder tweemaal des jaars in 't Koor der Nieuwe Kerke wordt gezien ; daar de jeugt met een ſtatig plechtgebaar , en 't uitdeelen van treffelye Pryzen , van laagere tot hooger Leeroeffeningen overgaat ; en men 't bewys van de bequaamheit der Jongelingen , die den

OPDRAGT.

den loop der Schoolen volendt hebben, uit eene Rede hoort, die, onder Uw E. bestier opgesteld, altoos met de tegenwoordigheid van Leden der Hooge Regeeringe, dien 't Opperbewint der Schoolen is aanbetrouwt, wordt vereert, en met eene heughelyke toejuichinge en gelukwenschinge van geoeffenden, en ongeoeffenden, beantwoordt.

Gelyk ik dan ook 't geluk hebbe gehad, myn Heer, om een myner Zoonen onder Uw eigen onderwys te zien, die van den tweeden haast staat gevolgt te worden; en dat ik daar beneven de eere van uwe gemeenzaame vriendschap overbodig geniete, achtte ik het van mynen pligt hiervan eenig openbaar bewys te geeven, en zulks door myne penne, in de Opdragt van dit twaalfde deeltje myner vernieuwde Boekzaale, met uwer veroorlovinge, te erkennen; in die hoope, dat myne kinderen in 't vervolg van tyt met der daat dankbaarheid aan Uw E. voor Haar grondig onderwys en goede lessen, zullen toonen, 't geen ik hun by alle gelegenheden inboezeme. En zulks te meer, om dat Uw E. zoo veele, en bestendige proeven, in verscheide voorname Steden onzes Vaderlants, en voornamentlyk in onze Stadt Amster-

OPDRAGT.

dam, gegeven heeft, en noch dagelyks geeft, van haare byzondere bequaamheit, en yver in 't bestieren en onderwyzen der jeugt, dat Zy, als tot dit loflyk werk geboren, den Hoogen Vaderen, zoowel als de gansche Burgerye, alle genoeg geeft: 't geen dan de eerste, ten bewys van ware edelmoedigheid, en dat 'er by hune Ed. Gr. Achtbaarheden belooning op de deugt staat, onlangs door eene merkelyke verhooginge uwer jaarlyksche Wedde, loflyk erkent hebben; waarmede ik Uw E. by dezen ook van harte geluk wensche.

Onderwyle, myn Heer, gelieve Uw E. dezen geringen eerbiedsplicht als een vrucht van het harte, en der oprechte genegenheit aan te zien, die alleen den bandt der ware vriendschap strengelt;

*Want als men slechts met laf te vleien,
De vriendschap bouwt in mom en schyn;
Dat kan voor niemant beilzaam zyn;
't Zyn zwakke paalen, die door 't heien
In 't hart vermolfermt en geknakt,
Bezwyken, daar 't gebou door zakt.*

Dezer wyze begrype ik het, myn Heer, zoodat ik my altoos ten vasten grondregel stelde, dat, daar ik geenen staat op iemants goede en oprechte meeninge, in 't

OPDRAGT.

onderhouden van vriendschap, konde maaken, ik my liever den omgang der zulken onttrok, en myne vergenoeging by my zelve, en by afwezenden vondt, wier schriften en leeringen mynen geest veiliglyk onderhouden konden; gelyk ik dan de Dichtkunst daar beneven als myne hoogste uitspanning stelde, en liever weinige oprechte vrienden hebbe, in wier verkiezingen wy, naar Ciceroos zeggen, naau moeten acht geeven, dan veele zulken, op wien men geheel geen, of, ten hoogsten, luttel staat kan maaken, en waarvoor men zelf eenen openbaaren vyandt, als inderdaat minder te schroomen, verkiezen zoude. Ik houde my van Uw E. heel anders verzekert, myn Heer, en hoope ook, dat ik van mynen kant alles zal toebrenge, waardoor het vier van genegenheit en vriendschap worde aangevoedt:

*Want Vriendschap, die op vaste gronden,
Van eere en trouwe staat gebouwt,
Is 't waare levens onderhoudt,
Daar echte vreugde in wordt gevonden.
De Vriendschap is de vaste bandt
Waardoor de wereldt wordt gestrengelt;
Die dienst en harten samen mengelt,
En alles houdt in vredenstant.*

OPDRAGT.

*Door Vriendschap ziet men Eendracht ryzen,
Waar voor Oneenigheid bezwykt ;
De Vleermuis die voor 't daglicht wykt,
Voor wie de Vredeminners yzen.*

*Maar Vriendschap die geduurzaam blyft,
Moet onvernist zyn en naar waarheit,
Zoo helder als de Zon in klaarheit,
Die wederzydsche diensten styft.*

*Dees' wensch ik met u aan te queeken,
Geëerde Man , met alle trou :
Nooit baart zy eenig naberou ,
Dan na Trouloosheit haar komt breeken:*

*Als dat gedrocht de gryns afstrekt,
En toont het geen van binnen broedde ,
't Geen waare Vriendschap nooit vermoedde;
Dan blykt hoe ver de valsheit strekt.*

*D'Oprechtigheit bouwt vriendschaps zuilen,
In 't schamper aanzien van de Nydt,
Hoe fel zy 't eigen bart verbyt ,
En zoekt in duisternis te schuilen :*

*De Deugt verwint het ongediert,
Hoe 't gilt en in zyn holen giert,*

Ik sluite , myn Heer , met oprechtelyk te
betuigen dat ik ben

Uw E. gehoorzaame
en volvaardige dienaar

Amsterdam den 19 van
Slagtmaant, 1706.

FRANÇOIS HALMA,

DE

D E

BOEKZAAL

D E R

GELEERDE WERELT

V O O R

NOVEMBER EN DECEMBER,

1.706.

I. HOOFDSTUK.

Johann Casimir Kolbens van
 Wartenberg **Väterliche Instruc-**
 tion an seine Kinder / met einer
 ganz neuen Vorrede / etc.

Dat is :

VADERLYK ONDERWYS VAN JO-
HAN KASIMIR KOLB van
 Wartenberg aan zyne Kinderen , met eene
 ganzsch nieuwe Voorrede , en verscheidene
 zeer dienstige Berichten wegens het War-
 ten-

tenbergſche Huis, en dezelfs noch overgeblevenen eenigen erfgenaam, den Heere Graave van Wartenberg. Te Berlyn by Joh. Michaël Rudiger 1704, in 4. groot 64 bladen. Derde Druk.

Niemand paſte het beter dit ſchoone werk ten derdemaal op te leggen, dan den Boekverkoperen eener Stadt, daar de nutbaarheid van het zelve zoo veel te beter bekend was, als de werkingen, die daar van in des Schryvers noch overgeblevenen eenigen Zoone (van wien ik aanſtonts iets meer hoopte te zeggen) aan het Hof van zyne Koninglyke Majesteit van Pruiffen dagelyks gezien wierden, klaarder in 't oog liepen.

Men vindt verſcheide Vaderlyke Onderwyzingen, die in de voorlede eeuwe zyn uitgekomen. *Jakob, Koning van Engelant*, ſchreef'er eene voor zynen zoone Hendrik, onder den naame van KONINKLYK GESCHENK, in 't Latyn: *Cheverny*, een groot Staatsdienaar in Vrankryk, een ander in 't Franſch: deſgelyks de *Vrybeer van Limburg* eene dergelyke in 't Hoogduiſch. Want aangezien de liefde der Ouderen zelfs de meetpaal des Doots voorby ſtreeft, en derzelver vermaningen van gelyken in de harten van alle rechtſchapene kinderen een veel dieper indruk maaken als die van anderen; zoo hebben in 't byzonder zoodanige Vaders, die in hooge bedieningen, en bygevolg door 't behandelen van veele en gewig-

wigtige zaaken zeer geoeffent waren, al van outs de gewoonte gehad, om hunne kinderen zelve te onderwyzen; 't zy dan met hun zekere vaste regels voor te schryven omtrent de dingen die zy te volgen, of hen slegts te waarschouwen voor de zaaken, die zy te myden hadden. Doch gelyk de Heer *Kolb*, ter zaake dat dies tyts, wegens den oorlog in Duitschlant, alles overhoop lag, ruim zoo veele redenen gehad heeft, om zyne kinderen zelf, en dat grondig, t'onderrichten als iemand; zoo schynt hy ook daar in zoo wel geslaagt te zyn, dat men hem den naam van een zeer uitsteekend en ervaren Man niet kan weigeren.

Dit schrift van zyne Edelheit bestaat in tweeënveertig Hoofstukken, vervattende, 1. 's Menschen plicht omtrent Godt en zyne Stedehouders op aarde, d'Overheit: 2. 's Menschen plicht omtrent zynen Naasten: 3. En eindelyk 's Menschen plicht omtrent zich zelve. Zulks dit werk, om eigentlyk te spreken, is begrepen in drie deelen; die, zoo ten opzichte van malkanderen, als yder op zich zelve, in zoo goeden rang geschikt, en, met uitmonstering van een oneindig getal van Bastaartwoorden, (waarmee de Heeren Duitschers, doch ten onrechte, hunne Schriften meenen wonderlyk te sieren,) in eene zoo zuivere taale beschreven zyn, als 'er mogelyk iets van dien Landaart zal gevonden worden.

In 't eerste deel, van 's menschen plicht omtrent Godt en d'Overheit, spreekt de

de Heer *Kolb* (eertyts geheime Raadt en algemeen Kryggemagtigde by zyne Keurvorstelyke Doorluchtigheit van den Palts, en naderhant geheime Raadt en Stadthouder van den Vorst van Zimmermanen) altoorens zeer geleerdelyk en uitvoerig van den Mensch, en de noodzaakelykheit, om de Ziel, als het voornaamste deel, wel in acht te neemen; mitsgaders van de middelen, waar door dezelve na den val wederom eenigzins kan herstelt worden.

De middelen, daar toe dienende, zyn,
 1. De Goddelyke Gaaven : 2. De Tucht of Onderwyzing : 3. En eindelyk d'Oeffening. Over het eerste valt geen verschil; maar de Tucht is allenthalven nootzaakelyk. Want, even gelyk een akker, hoe vruchtbaar ook in zich zelve, geene tarwe zal voortbrengen, ten zy gebout en bezaait, alzo zal ook een mensch, schoon door Godts goetheit natuurlyke gaaven genoeg hebbende, naulyks iets goets uitvoeren, ten zy hy ter deugt wordt geschikt, en door goede leeringen tot godtzaligheit opgeleid. Hierom vermaant de Schryver (van wiens groote bequaamheden in de tweede Voorrede breeder gemeldt wordt) zyne kinderen, en wel inzonderheit den tegenwoordig noch overgeblevenen Graaf van Wartenberg, alle goede Leeringen, doch voornamentlyk deeze zyne Vaderlyke Onderwyzingen in hunne harten op te sluiten : zich ondertusschen bedroevende; dat hy eenen tyt beleeft, ruim zoo erg als die van
 Ari-

Aristippus *; en in welken d'Overheit, mits het groote bederf maar al te veel reden heeft, om, in navolging der oude Wyzen † van Indiën, op de kinderen hunner onderzaaten wat beter te doen letten.

En of wel veele menschen voorgeeven, dat die naauwe gezetheit omtrent de kinderen, omze door goede lessen teffens deugzaam, en in de menschelyke wetenschappen ervaren te maaken, tegenwoordig van weinig gebruik is; en dat in 't byzonder de Letteroeffeningen voor edele knaapen niet alleen onnut, maar somtyts zelfs schadelyk zyn; zoo meent nochtans de Heer *Johan Kasimir Kolb* wel te weten, dat eene matige Boekoeffening voor eenen Edelman zoo veel dienstiger is, als hem meerder gelegenheden aan de hant kunnen komen, om van verscheide zaaken te moeten oordeelen en spreken. Zonder
nu

* *Want de Brachmanen gaven aan yder kint een persoon, die met en beneffens d'Ouders op des zelfs opvoeding en onderwyzing acht sloeg, om d'Overheit daar van rekenschap te geeven.*

† *Zeker Edelman in Griekenlant by Aristippus komende, om hem zynen zoon te bestellen, en het loon wat te hoog vindende, liet zich ontvallen, dat hy voor dien prys wel een schoon Beest zoude kunnen koopen. Doch Aristippus gaf hem ten antwoordt: Indien uwe Edelheit zoodanig bestaat, zal zy mogelijk, in plaatse van een, wel twee Beesten hebben.*

nu te zeggen , datwe door zoodanige oeffeningen in onzen aart en zeden merkelyk verbeteret worden. Ovidius :

----- *didicisse fideliter artes,
Emollit mores , nec sinit esse feros.*

Derhalven , schoon de Heer Kolb van een out adelyk geslacht is , als wiens edele voorzaaten al voor 500 jaaren aan den Rhyntroom gewoont hebben , wil hy echter , dat zyne zoonen zullen trachten , om in tyt en wylen zich zoo wel te konnen bedienen van de tong' en penne , als van het zwaard : en , dewyl 'er , zyns oordeels , geene waare Edelheit buiten de deugt zy , wil hy zyne kinderen vermaant hebben , hunnen Adel , als rechtaartige telgen , door dat merkteken voor de werelt te toonen , en om deezen hunnen plicht wel na te komen , altoos in gedachten te houden het zeggen van Paterculus : *Optimus quisque nobilissimus , & in cujuscunque animo virtus inest , ei plurimum est tribuendum* : Dat is : *De beste is d'edelste , en in wiens ziele de grootste deugt zy , moet allermeeft ge-roemt worden.*

Doch aangezien de grontslag eener goede opvoedinge de Godtsdienst zy , (gelyk daarom ook de Heidenen , uit onkunde van den waaren , zich valsche Goden verdicht hebben , als wel wetende , dat de burgerlyke gemeenschap zonder het gevoelen eener Godheit niet bestaan konde ,) zoo tracht de Heer Kolb van Wartenberg zyne kinderen op te lei-

leiden tot de kennis van het Goddelyke Wezen, gelyk het ons door de Schepfelen, door de Heilige Schriften, en door den Zaligma-ker Jezus Christus ontdekt wordt. Vervolgens spreekt hy van de nootzaakelykheit om zich zelve te kennen; niet slegts in zoo verre, dat yder weete, dat hy ten aanzien van het lichaam maar slyk en stof, maar dat hy ook ten opzichte van zyn voornaamste deel gansch bedorven, en deswegen elendig zy: eene kennis, die, gelyk ze hem zeer nedrig en eerbiedig zal maaken omtrent zynen Schep- per, alzo ook dankbaar en vaardig in het gebruiken van de middelen, die Godt tot zyne behoudenis hem zoo genadiglyk beschikt heeft. De vruchten van de kennisse des waarachtigen Godts en van zich zelve in het menschelyke leven worden in het zevende hoof- stuk nader uitgehaalt, en daar op doet de Schryver in 't achtste eene korte bekentenis van zyn geloove, geschikt naar de belydenis der Gereformeerde Kerke, en vervattende meest alle de verschillen, die tusschen de Ge- reformeerden, Lutheraanen en Pausgezinden openstaan. Wyders gaat hy uit de Kerkely- ke en Wereltlyke Historiën aanwyzen, dat de vroomen in alle tyden van de godtloozen bespot, gelastert en verdrukt zyn; en dat ook de vervolging een veel zekerder kente- ken van de waare Kerk is dan de wonder- daaden. Dat overzulks een rechtschapen Christen zich moet wapenen met gedult, op dat hy in den strydt, die het vleesch in zoo- danige gel egenheden hem aandoet, mag ver-

winnen. Dat hy zich ondertuffchen moet wachten van losheit , ydelheit , bygeloof , ontrou , vloeken , zweeren en dergelyke dingen ; die , hoewelze in de werelt zeer gemeen zyn , echter met den waaren Godtsdienst niet bestaan kunnen ; maar in 't tegendeel in diervoegen zich gedragen , dat de tekenen van een godtvruchtig mensch duidelyk in hem bespeurt worden : toonende in het voorbygaan de verfoeielyke dwaasheit der Spotteren of zoogenaamde Atheïsten ; en in het vyftiende Hoofdstuk uitvoerig , dat , gelyk de waare Godtsdienst bestaat in het waarneemen van de dingen die Godt geboden heeft , het ook een wezentlyk deel van den zelve is , gehoorzaamheit te bewyzen aan de geenen , wier bevelen , in zoo verre die tot rust en behoudenis van de burgerlyke gemeenschap strekken , of niet tegen het licht van de reden , of de hemelsche openbaaringen aanloopen , voor zyne bevelen moeten gehouden worden.

In het tweede van de bovengemelde deelen spreekt de Heer *Johan Kafimir* van de gehoorzaamheit , eere , en het ontzach , dat men zynen Ouderen , Voogden , Leermeeſteren ; insgelyks ook den bejaarden , geleerden en aanzienelyken lieden ſchuldig is. De Heidenen wisten wel te zeggen , dat 'er geen grooter kenteken van een' godloozen inborst was , als dat iemand zyne Ouders verachtte : en of wel tegenwoordig op de gryze haren weinig gelet wordt , zoo zegt noch tans *Ovidius* :

Ma-

*Magna fuit quondam capitis reverentia
cari,
Inque suo pretio ruga senilis erat.*

Hier op gaat de Heer Kolb verder toonen, hoe zyne kinderen alle menschen, wgens de gelykheit van het beelt dat zy draagen, zullen aanmerken als hunne broeders; hunne broeders en zusters van wegen de gelykheit des bloets, als zich zelve; en hunne geloofsgenooten als leden van een Hoofd: met eene Christelyke Verdraagzaamheit omtrent anderen, die zoo verre niet verlicht zyn: Wyders, hoe zy zich zelve zullen gedragen in het verkiezen van hunne vrienden; de waare van de valsche kunnen onderscheiden; en zoo wel d'eerste verkrygen en behouden, als zich van de laatste met voorzichtigheit afkeeren: en eindelyk, hoe zy hunnen naasten in 't gemeen met bescheidenheit, vriendelykheit, mildadigheit en dankbaarheit zullen bejegenen. Waar by dan in eenige byzondere Hoofstukken deese deugden noch nader verklaart; en de dingen, die daar tegen overstaan, als haat, nyt, wraakzugt, gierigheit en ondankbaarheit met haare gevolgen uitvoetiglyk verhandelt worden.

In het derde deel, zynen aanvang nemende met het 33te Hoofstuk, spreekt de Schryver van den plicht des menschen omtrent zich zelve; en vermaant overzulkz zyne kinderen, zich te wachten van onmatigheit, dronkenschap, toorn en dergelyke on-

deugden ; niet alleen , om dat zy hun voor het toekomende , maar ook voor dit tegenwoordige leven schadelyk zyn. De Dronkenschap in 't byzonder is van quade gevolgen. *De Drank* , zegt Syrach , *maakt een dwaas noch dwaazer*. En of wel Tacitus getuigt , dat de Duitschers zich plagten te beraden onder den beker , zoo voegt hy echter daar by , dat zy de zaaken den volgenden dag weder van nieuws voornamen * : een bewys , dat zulks eer geschiedde uit eene gewoonte , als om dat zy geloofden onder den drank bequaamer te zyn , om de dingen in hunnen gront te beschouwen , als anders. Want buiten twyffel hadden zy by ondervinding wel geleert , dat men , om recht te konnen oordeelen , nuchter most wezen †.

Nu , aangezien de Wapenhandel een merkelyk gedeelte van eens Edelmans beroep zy , verklaart de Heer *Kolb* (na dat hy alvorens duidelyk meent getoont te hebben , dat de kryg in veelerlei gevallen den Christenen geoorloft is) hoe zyne zoonen zich daar in zullen gedragen , 't welk alles daar op uit komt , dat zy hun gemoedt in geen en deele bezwaaren zullen. En nademaal de mensch , dewyl hy genegen is zich te behouden , en zulks in deeze werelt niet doen kan , als door het voortbrengen van zulken , die zynen naam en beeltenis draagen , tot dat einde ge-

noot-

* *Omnium mens postera die retractatur.*

† Plutarchus. *Saluberrimum consiliorum parens est sobrietas.*

nootzaakt is, ordershalven, een huwelyk aan te gaan, zoo wil de Heer *Kolb*, dat zyne kinderen, uit aanmerkinge, dat zulks voor hun leven is, wel zullen toezien; en schoon yder met recht, ten opzichte van het tydelijke, zich mag verbeteren, echter meer letten op de hoedanigheid van eene dochter of jongman, als op de middelen; zonder te vergeeten de lessen, die hy tot eene goede huishouding hun voorschryft. Ten slot dient, dat, overmits de mensch sterffelyk, en een zalige doot onder de vier gelukkige dingen * het voornaamste is, zyne kinderen moeten op de wacht staan, hunne nietigheid bedenken, en in eene volle verzekerdheid des geloofs van de werelt trachten af te scheiden.

Zie daar, Leezer, den korten inhoudt van dit uitstekende boek; waar in de Schryver, omtrent alles wat in dit leven te doen of te laten staat, zoo schoone, zoo verstandige, en zoo zinryke lessen geeft, dat men daar uit niet alleen kan leeren, hoe men vroom omtrent Godt, gehoorzaam omtrent d'Overheit, getrouw omtrent het Vaderlant, billyk omtrent zynen Naasten, vriendelyk in het burgerlyke leven, bescheiden in het huisgezin, matig in voorspoet, geduldig in tegenspoet, en, met een woordt, een eerlyk en rechtchapen mensch moet wezen; maar ook teffens, hoe men daar toe geraaken kan.

C c 3

Ik

* *Dat iemand wel wordt geboren, wel opgevoedt, wel trouwt, en wel sterft.*

Ik hadde vergeeten te zeggen , dat de Heer *Kolb* in het zeventiende Hoofdstuk afzonderlyk gewag maakt van het Hofleven. Te weten , hy raadt zyne zoonen , wanneer ze in Krygs- en Staatszaaken wel geoeffent zyn, eenen Heer van grooten naame en waare godtvruchtigheid te zoeken; den zelyen trouwelyk aan te hangen ; hem als eenen vader, en zynen dienst als den dienst Godts aan te merken. Wyders zyne geheimen niet na te speuren : doch zoo zy hun voorkomen , die getrouwelyk te verbergen. Wyders den middelweg te houden , *inter abruptam contumaciam & deforme obsequium* * , dat is , *tusschen stuursheit en slaafsche vleierey*. Daarenboven niet te staan naar hooge ampten , of zich te dringen in het beroep van anderen. By zynen Heer geen droevig gelaat te toonen, hem nooit tot quaat te raaden , en op zyne gunsten zich niet te verheffen. De geltzucht voor alle dingen te myden ; maar zich echter niet te schaamen een eerlyk loon te genieten. Zich niet te wreken om byzondere verongelykingen aan de geenen die den Heere wel dienen. Zetregels al t'zamen , die, gelyk hunne waarheit al voor lang door ondervindinge bevestigt is , ook van den Heere *Kolb* voordachtelyk schynen ter neêrgestelt, uit een zeker gevoelen , dat deeze zyne noch overgebleven Zoon , (dien hy op zyn sterfbedde veel goets voorspelde ,) als tot het Hof

* *Tacit. Annal. 4.*

Hofleven gebooren ; by den eenen of anderen Vorft zyne dagen zou doorbrengen.

Doch, gelyk men van de waarde en hoedanigheid der kruiden beft kan oordeelen uit hunne werkingen , alzoó zal de waarde van deeze regelen en het gansche Boek beft konnen verftaan worden uit de gevolgen ; die daar van in des Heeren *Kolbs* zoone noch heden gezien worden ; zynde bekend , dat dezelve, door het betrachten van dit zyns vaders onderwys , en de gunften hem daar door bejegent , van tyt tot tyt zoodanig gevordert is , dat (zonder nu te fpreken van de waardigheid van Ryksgraaf , hem in den jaare 1699 door den Keizer opgedragen) hy tegenwoordig aan het Hof van zyne Majesteit van Pruiffen is eerste Kamerheer , eerste Staatsdienaer , eerste Stalmeeftter , algemeen Opziender van 's Konings Huis ; algemeen Erfpofthmeeftter , Maarschalk van Pruiffen , Opperschriftheer en Ridder van den zwarten Arent , Befchermer der Koninglyke Akademiën , en wat niet meer ?

Dan , eer ik hier van afscheide , ftaat my te zeggen , dat , tot luifter van zyn Hoogedelheids Stamhuis , achter het werk van zynen Vader niet alleen gevoegt is een zeer duidelyk Geflachtregifter van de Heeren *Kolben van Wartenberg* , befchreven door *Georgius Helwich* , en op nieuws vermeerdert ; maar daarenboven noch eene byzondere verhandeling van de voortreffelykheit van dat Geflacht , en hoe het zich in vier takken heeft uitgebreidt.

De tegenwoordige Heer *Johan Kasimir Kolb*, Graaf van *Wartenberg*, gebooren in den jaare 1643, en geteelt by *Judith van Flersheim*, is, alswe zeiden, een zoon van deezèn deftigen Schryver, den Heere *Johan Kasimir Kolb van Wartenberg*, die ter werelt quam in het jaar 1584, en geteelt was by *Anna van Oberkirch*, door Heer *Koenraadt Kolb van Wartenberg*; gebooren in het jaar 1558, en geteelt by *Agnes Landschadin van Steinach*, door Heer *Koenraadt Kolb van Wartenberg*; gebooren in den jaare 1525, en geteelt by *Margriete van Neuhausen*, door Heer *Koenraadt Kolb van Wartenberg*; gebooren in het jaar 1483, en geteelt by *Elsa van Friesenbeim*, door Heer *Koenraadt Kolb van Wartenberg*; die geleeft heeft in het jaar 1466, en geteelt was by *Margriete Rudweilin van Durkheim*, door Heer *Johan Kolb van Wartenberg*; die geleeft heeft in het jaar 1425, en geteelt was by *N. van Hoffelden*, door Heer *Albrecht Kolb van Wartenberg*; die geleeft heeft in het jaar 1405, en geteelt was by *Agnes van Lumersheim*, door Heer *Wernher Kolb van Wartenberg*; die geleeft heeft in het jaar 1346, en geteelt was by *Geertruid van Leiningen*, door Heer *Wernher Kolb van Wartenberg*; die geleeft heeft in het jaar 1289, en geteelt was by *Geertruid Volmers van Mets*, door Heer *Wernher Kolb van Wartenberg*; die geleeft heeft in het jaar 1256, en geteelt was by *N. N.* door Heer *Merbod Kolb van Wartenberg*; die in de Gedenkschriften gemeldt wordt op het jaar 1253, en geteelt was

was

van November en December, 1706. 409

was by *Sofia van N.* door *Hr. Wernher Kolb van Wartenberg*; die, omtrent het jaar 1219, den toenaam van *Kolb* (waarschynelyk naar zeker geweer, dies tyts noch gebruikelyk, en van outs *Clava* genaamt, doch onzeker om welke reden) heeft aangenomen; zynde een zoon van Heer *Merbod den Ouden*, toegenaamt *van Wallenstein*, die het huis van *Wartenberg* alleen bezeten, en geleefd heeft in het jaar 1169.

II. HOOFDSTUK.

DE WAARACHTIGE WEGEN, DIE
GODT MET DEN MENSCH
HOUDT, uit een vast Grontbeginsel, vol-
gens d'ingeschape en geschreeve Openbaring
Godts, afgeleidt en samengeschalkt door
TAKO HAJO VAN DEN HO-
NERT, Bedienaar van 't H. Evangelie
t'Amsterdam. Tweede Druk, doorgaans
verbetert, en met het geen aan den eer-
sten ontbrak, vermeerdert. T'Amster-
dam by Geraardt en Jakobus Borstius,
1706. in 4. twee deelen: t'zamen groot
168 bladen.

DE Heer *Tako Hajo van den Honert* (die
buiten het geluk zyner eige bequaamheit,

ook d'eer heeft , van zyn zoon , een jongeling van veertien jaaren , onder de Latynsche dichters te zien) was reets voor langentyt aangezocht deeze zyne Filosofische en teffens schriftmatige Redeneeringen , over de wegen die Godt met den mensch houdt , wederom op te leggen ; doch zulks heeft , ter zaake van zyn geschil met de Heeren *Elias Benoit* , Leeraar in de Walsche Gemeente te Delft , over den Styl van de Boeken des O. , en N. Verbonts , en *Frederik van Leenhof* , Predikant te Zwolle , mitsgaders het afsterven zynen Echtgenooten , en eene gevaarlyke krankheit , die hem tot voor de poorten des doots gebracht hadde , niet eer dan nu konnen geschieden.

Het is verdeelt in zes Boeken , die , gelyk hunne byzondere Hoofstukken en onderdeelen , door een wettig gevolg uit malkanderen zyn afgeleidt ; en overzulks den Leezer door hun naukeurig verbandt in staat stellen , om de goddelyke waarheden , zonder zyn gheuegen eenigzins te bezwaaren , met eenen opslag aan zyn verstant telkens te kunnen vertegenwoordigen ; en derzelve onwrikbaare vastigheid klaar en duidelyk te begrypen.

De gront van alles is : *Ik denk , derhalven ben ik*. Een beginsel , waar uit *Descartes* niet alleen zyne Overnatuurkunde ; maar ook het gansche gestel zynen Filosofie , gelyk het ons in zyn beslag voorkomt , heeft afgeleidt en opgemaakt.

Nu hier uit bewyft de Heer *van den Hoogert* de zekerheit van onzes aanwezen ; en

ver-

verder, (dewyl wy niet bequaam zyn, om ons door een' enkelen denkens-daar alles tefens te kunnen vertegenwoordigen, veel min klaar en onderscheidelyk te bevatten; ook niet om door onzen wille het een of ander, welks aanwezen ons waarschyneelyk voorkomt, te beweegen of veranderen,) dat ons wezen zeer bepaalt, en by gevolg afhankelijk is.

Dan d'oorzaak, zegt hy, van welke wy afhangen, moet nootzakelyk een' oneindigen wil en verstant hebben, en overzulks een oneindige Geest zyn, dien wy Godt noemen; en wiens wezentlykheit of aanwezigen noch nader blykt uit het denkbeeld, dat wy van hem hebben. Want, gemerkt dit denkbeeld ons vertegenwoordigt iets dat oneindig volmaakt is, en 'er ten minsten zoo veel volmaaktheits vereischt wordt in d'oorzaake als in het gewrocht; zoo is het zeker, dat dit denkbeeld in ons van geen' anderen als dien volmaakten kan veroorzaakt, en by gevolg wezentlyk zyn moet.

Maar aangezien niets kan volmaakt zyn, en echter bedriegen of bedrogen worden, zoo spreekt het van zelve, dat, nademaal de denkbeelden, waar door wy de zaaken moeten kennen, ons van dat allervolmaakteste worden ingedrukt, alle onze denkbeelden, in zoo verre die klaar, en onderscheiden zyn, enkele waarheden behelzen.

Doch, buiten en behalven het zielsbegrip, 't geen de mensch van zich zelve en van zynen Godt heeft, zoo heeft hy ook een denk-

412 *II. Hoofdst.* BOEKZAAL

denkbeeld van het beslag des lichaams. Maar hoe zeer ook onze geest mag overtuigt zyn, dat het wezen der lichaamen eigentlyk bestaat in uitgestrektheit, zoo zal men echter van des zelfs wezentlykheit niet ten vollen verzekert zyn als door de bevinding.

De bevinding overtuigt ons, dat 'er onder de lichaamen een is, 't welk eene zeer nauwe betrekking tot onze ziel heeft, en ook waarlyk aanwezig is. Dit lichaam heeft wederom zyne oorzaak, namelyk Godts wil; doch is met onzen geest niet samengevoegt door zyne uitgestrektheit, maar door zyne beweginge; welke beweging insgelyks van Godt is.

Door tusschenkomste van dit lichaam begrypt onze geest noch verscheidene andere lichaamen, van welke ook eenige, als wy willen, bewogen worden, en derhalven aanwezig zyn: niet juist van wegen de noodzaakelykheit hunner natuure, waar door zy ook alzoo weinig in beweginge gebracht worden, als door 's menschen eindigen wille; maar alleen door Godts bestellinge: zulks alle lichaamen in alles t'eenemaal van Godt afhangen.

De lichaamen der menschen komen voort uit eene vereeniging van man en vrouwe; doch niet uit kracht der zaatgevinge; om dat het menschelyk lichaam zyn aanwezen dan zoude ontvangen van een ander lichaam * : ook niet

* *D'onmogelykheit daar van wordt bewezen in het vyfde Hoofdstuk van 't eerste Boek.*

niet door den wille der vereenigende Teel-
deren ; om dat deeze voortbrenging op hun-
nen wille niet volgt , en datze zelve onkun-
dig zyn van alle de leden en deelen van zulk
een lichaam ; maar alleen door de werking
van den almachtigen Godt , die , als hem
zulks belieft , het lichaam daar uit vormt.

De geest , die , naar bevinding met deeze
lichaamen gepaart is , wordt hun te zyner tyt
door Godts hant toegevoegt : misschien , wan-
neer alle de leden en deelen der zelve hunne
rechte gestalte hebben ; om met hunne zenu-
wen het brein , daar zy alle t'zamen komen ,
te beweegen. Want uit de zaatgevinge kan
de geest niet gebooren worden ; maar moet-
noodwendig , en dat onmiddelyk , van Godt
zyn ; om dat Godt de geesten , noch uit eenige
lichaamelyke stoffe , noch door eenig onlichaa-
melyk middel verwekt heeft. Want , behal-
ven dat zulk een onlichaamelyk middel niets
anders zoude kunnen zyn als een verstandige
geest , en Godt derhalven op den wil van
dien eindigen geest de menschelyke zielen
moeten voortbrengen , ('t welk een stuk is ,
waar van geen mensch ter werelt eenig be-
scheidt heeft ,) zoo was het ook onnodig ,
dat Godt in het voortbrengen van mensche-
lyke zielen zich van zoodanig een denkend
wezen zoude bedienen ; om dat hy evenwel
dezelve onmiddelyk most voortbrengen :
't welk dan aanwyft , dat Godt de mensche-
lyke lichaamen door middel van het zaat ,
en de menschelyke zielen zonder eenig mid-
del te voorschyn brengt.

Maar

Maar gelyk Godt, die de geest het lichaam heeft toegevoegt, den zelve (zonder dien echter eenigen afbreuk te doen) in den eenen mensch vroeger, in den anderen laater, daarvan wederom afscheidt, zoo is hy alleen de Heer van leven en doot; en derhalven meester van alles:

Godt nu is d'eerste, en een eenig Godt, om dat, zoo 'er meer waren, zy in alles zouden moeten overeenstemmen; 't zy dan uit de noorzaakelykheit hunner nature, 't zy door het geval, of eindelyk door eene onderlinge berading: 't welk de Schryver bewyft onmogelyk te wezen. Doch is Godt maar eenig, zoo moet hy ook onafhankelyk uit zich zelve; en by gevolg eeuwig zyn: Ondertusschen, dewyl de noodwendigheid van Godts aanwezen voortvloeit uit de volstrekte zaakelykheit zyner nature; en de volstrekte zaakelykheit zyner nature daar in bestaat, dat haar tot verdere aangroeyning niets kan worden toegevoegt, zoo is het allenthalven klaar, dat Godt in en door zich zelve volstrekt gelukzalig is:

Tot deeze gelukzaligheid kan het aanwezende der werelt; als tot Godts nature niet behoorende, (waar uit ook blykt, dat hy onlichaamelyk is,) niets byzetten; en derhalven is ze slegts voortgebracht door zynen vrymagtigen wille; 't welk bewyft dat hy volstrekt goet, en ook teffens almagtig is; gelyk zyne voorzienigheid en alomtegenwoordigheid duidelyk bespeurt wordt in het onderhouden van dat schoone konstkuk, 't welk
by

hy in den beginne heeft voortgebracht.

Dat de sierlyke orde in de lichaamelijke nature door de beweging gebooren wordt, is klaar : maar om te toonen, dat de werking van 's menschen geest van Godt afhangt, gaat hy altoorens aanwyzen d'afhangkelykheit van 's menschen verstant, en vervolgens dat 's menschen wil zich niet kan uittrekken als tot zaaken, die alreede door zyn verstant min of meer begrepen zyn : zulks ook de neigingen van onzen wille, door middel van de begrippen, zoo wel van Godt afhangen, als de begrippen zelve.

Deeze afhangkelykheit van den wille neemt echter deszelfs vryheit niet weg. Ook kan men daar uit niet besluiten, dat Godt eene oorzaak der zonde is, gelyk breeder wordt aangewezen; als mede, dat'er ten aanzien van Godt niets gebeurlyk is, maar dat hy alles in allen werkt naar den raadt en het vrymagtige van zynen wille.

De wil nu, door welken Godt alles in allen werkt, moet hem noodzaakelyk door eene innerlyke bewustheit ten vollen bekend zyn; gelyk het ook zeker is, dat de wezens der dingen daar van ahangen; om dat Godts verstant, afzonderlyk van zynen wille aangemerkt, niets voortbrengt.

Doch uit de volflage kennisse, die Godt van zynen wille, en dus van het gewrocht door zyne oorzaake, mitsgaders van d'oorzaake door haar gewrocht heeft, blykt duidelyk, dat hy alwetend, en ten hoogsten wys is : even gelyk hy onveranderlyk moet
ge-

gehouden worden ; om dat zyn wil en verstant , om eigentlyk te spreken , niet onderscheiden , maar slegts een eenige en enkele denkensdaat zyn.

Nu , aangezien Godt d'oogen zyns verstants nooit van de bespiegelingen zyner oneindige denngden , en der schepselen aftrekt ; en zyn wil nooit rust , dat hy zich in de gelukzalige bezittinge zyner voortreffelykheden niet zoude vergenoegen , en alles , wat buiten hem is , in alles onderschragen en bestieren ; zoo volgt uit dien hoofde , dat hy altyt uit en door zichzelfen werkt ; en dus een denkend , geestelyk , en eeuwig wezen zy.

Hier eindigt de Hr. *Tako Hajo van den Honert* het eerste boek , waarin hy overtuigender wyze getoont heeft , dat , gelyk Godt wezentlyk is , hy ook van niemant afhangt maar alle schepselen in alles en alleen van hem.

Dan aangezien de mensch , ter zaake van zyne en aller schepselen afhangig van Godt , verplicht is hem in alles te danken , en deeze dankbaarheid bestaat in eene volkome onderwerping aan Godts gebiedenden wille , die in zyn harte is ingeprent ; zoo toont de geleerde Schryver in het tweede boek , dat d'eerste verplichting , die 'er ten laste van den mensch , uit kracht van zyne , en aller schepselen afhangig van Godt , legt , voornamentlyk zynen geest raakt , en dat hy zyn verstant wel voornamentlyk moet te werk stellen in de beschouwinge van zoodanige denkbeelden , door welke Godts eer
al-

allermeeft kan verbreidt worden: dat wyders de menfch geene andere beweging, immers niet vrywillig, in zyn lichaam moet gedoo- gen, als die bequaam is, om Godt te ver- heerlyken: dat hy iftsgelyks in andere lichaa- men, die van het zyne verfchillen, geene be- bewegingen mag verwekken, als die de dank- baarheit van zyn gemoet bewyzen; en over- zulks de lichaamen, die Godt verordent heeft, om hem te voeden of te dekken, tot geen ander einde richten, als Godt gewilt heeft, dat zy bereiken zouden: toonende vervolgens, dat de menfch, om een wettig bezitter van zoodanige lichaamen of goede- ren te zyn, verplicht is die door middel van een ambacht of amptsbedieninge eerlyker wyze te zoeken; en zoo de verkoore gele- genheit hem niet voeden kan, noch eene tweede by d'eerfte te voegen, of anders eene gansche nieuwe aan te neemen: zoo noch- tans, dat hy in die alle geen ander oog- merk hebbe als de voldoening van zyne ver- plichtingen, zoo ten opzichte van zich zel- ven en zyn huis, als van den Burgerftaat; en deswegen van 's werelts goet niets meer of min trachten te bezitten, als hem daar toe noodig is.

Ondertuffchen mag de rykfte, als hy wel zegt, niet ledig zyn; maar is verplicht, tot onderhouding van zyhe gezondheid, en om de lasten van 't gemeen neffens anderen te kunnen draagen, fteets bezig te wezen: zoo echter, dat hy tot herzameling van krachten zyn lichaam eenen tamelyken flaaap, of ook

D d

eene

eene gematigde uitspanning gunne. En schoon de zaaken van eenig mensch zonder zynen schult verachten, mag hy echter geen quaat doen, of zich elendig achten; maar moet, als hy het zyne doet, d'uitkomst aan Godt laten. Daarenboven moet de mensch zynen evenmensch, doch alleen ter eere van Godt almachtig, trachten wyzer en deugdzamer te maaken. Ook is hy gehouden naar Godts woordt, dat hem in alles bepaalt, op eene wettige wyze door voortteeling het menschedom te versterken; en derhalven uit de menschen eene Echtgenoot te zoeken, aan welke hy zich tot de voortteeling, op dat hy zyne kinderen kenne, alleen moet houden, en dezelve, nooit verlaaten; om dat ze hem in het opvoeden zynner kinderen moet helpen. Overzulks moet hy eene deugtzame vrou uit een eerlyk geslachte, met bewilliginge zynner ouden en vrienden zoeken; en voorts in de huwelyksplicht geen ander oogmerk hebben als om zynen Schepper te verheerlyken.

Dit alles toont de Schryver uitvoerig, en bewyft verder, dat, gelyk Godt d'oorzaak van alles is, hy ook het einde van 's menschen daaden moet zyn; niet uit aanmerkinge van eenig loon, dat hy te gemoet ziet; maar uit erkentnisse van zyne volstrekte afhanginge: gelyk hy ook dit einde betrachten de t'eenemaal gelukkig, en anders rampzalig is.

Hier na komt de Hr. *Tako Hajo van den Honert* tot den rechten aart en 't bestier der harts-

van *November* en *December*, 1706. 419

hartstochten, zoo in 't gemeen, als van die der Verwonderinge, Liefde, Haat, Begeerte, Hoope, Vreeze, Blytschap en Droefheit in 't byzonder.

Doch aangezien de Blydschap en Droefheit wezentlyke en onafscheideleyke gevolgen van de deugt of zonde zyn, en Godt, behoudens zyne waarachtigheit, die gevolgen, welke hy zoo klaar en onderscheydentlyk aan de deugt of zonde verknocht heeft, den Deugtbetrachter of Zondaar niet kan onthouden; zoo blykt daar uit, dat 'er tusschen Godt en het Schepsel, inzonderheit het redelyke, een wederzyts verbont zy; en dat volgens de volle kracht dier bewoording: 't geen uit de billykheit der geboden, en 's menschen verwachtinge duidelyk te zien is. Dit natuurlyke verbont ontdekt Godt als genadig en rechtvaardig, vergeldende eenen ygelijken naar zyn werk: invoegen dat Godt in dit verbont zich aan de gevolgen van de deugt en zonde verplicht heeft; schoon hy, zonder oorzaak der zonde te zyn, alles in allen werkt. Immers de zonden-daar is ten opzichte van Godt, als oorzaak, geene zonde; maar, ten opzichte van den mensch, is zy zekerlyk eene zonde; weshalven, niet Godt, maar de mensch voor eene oorzaak der zonde moet gehouden worden: te meer, om dat de mensch in zyn zondigen volkomen vry, en geenzins bedwongen is; hebbende daar toe geene andere reden als zynen moettwil; zulks ook Godt in het straffen van dezelve rechtvaardig en heilig is.

Dewyl nu alle menschen even zeer gehouden zyn de waarheden en plichten, te voeren uit hun eerste beginsel in een natuurlyk verbant afgeleid, te betrachten; zoo raakenze dus in eene Maatschappye en Burgerstaat; die, mits de byzondere gevallen, welke zich dagelyks opdoen, ook moet bestiert worden naar eenige byzondere Wetten, die uit d'algemeene verplichtingen haaren oorsprong hebben, en derhalven den mensch in eenen Burgerstaat zoo wel verbinden als de natuurlyke. Doch aangezien tot de bestiering van een' gemeenen Staat, om volgens die wetten de Vroomen te beschermen, en de Quaaden te straffen, Overheden vereischt worden; zoo toont de geleerde Schryver, dat, gelyk de Gemeente hen moet eeren, zy ook de Gemeente wel moeten regeeren, en in allen gevalle veel naauwer gebonden zyn aan Godts bevelen, dan hunne onderdaanen; waaruit verder wordt opgemaakt, dat zy insgelyks in hunne gerichtspelingen zich moeten schikken naar Godts wet, zonder aanzien van personen.

Daar ziet gy Leezer, wat de mensch, uit kracht van zyne en aller schepselen volstrekte afhanginge van Godt te doen of te laten heeft; en dus den inhoud van 't tweede Boek.

In het derde toont de Heer *Tako van den Honert*, dat de mensch zynen plicht, dien hy Gode uit kracht der gemelde afhanginge schuldig was, niet heeft waargenomen. Want hy heeft, noch in zyne bespiegelingen en wils-neigingen, noch ook in de bewegingen

zyner leden , zich naar Godts gebiedenden wil gedragen. 't Zelfde is 'er ook tot zynen laste in het misbruiken van de dingen , die Godt tot zyn voedsel , deksel en verquiking hem beschikt heeft. Wyders ziet hy in zyne redenwisselingen meer op zyne eige eer , dan op zyns naastens verbetering. De huwelyks wet wordt insgelyks , hoewel verscheidentlyk , overtreden. Want sommigen onthouden zich van het huwelyk , schoon zy hunner onbequaamheit niet zeker zyn. Anderen gaan de huwelyks plicht te buiten. Veelen verquisten hun zaat. Anderen vermengen zich met wyven , die of door hoere-rye , of echtbreuke zich aan veelen gemeen maaken. Niet weinige zyn 'er , die wel geene hoeren met andere gemeen hebben , maar echter met een eenig wyf niet te vreden zyn ; waar door d'opvoeding der kinderen door- gaans verwaarlooft , en de liefde tot die wy- ven ongelijk verdeelt wordt. Veelen daa- rentegen , die al met een wyf vergenoegt zyn , scheiden om beuzelachtige redenen daar van af ; waar door de kinderen dan wederom van de moeder berooft , ende van eene goede op- voedinge versteken worden , enz. Daar- enboven mag men zeggen , (en de Schryver bewyft het ,) dat de mensch in geene van zy- ne daaden Godt , maar zich zelve tot het laatste einde zyner beoogingen stelt , en des- wegen een overtreder van de goddelyke wet zy ; gelyk hy daarom de gevolgen der zonde in zich gewaar wordt , en overzulks ramp- zalig is. Dat hy wyders , zyne hertstochten

in 't gemeen , en die van *de Verwondering* , *Liefde* , *Haat* , *Begeerte* , *Hoop* , *Vrees* , *Blydschap* en *Droefheit* in 't byzonder , niet wel beftiert , en daarom ook de gevolgen van alle die verzuimde verplichtingen te wachten heeft , is de stof van zeven byzondere Hoofstukken. Waar na de Schryver bewyft , dat de mensch ook het verbondt , dat tuffchen hem en Godt is , heeft overgetreden , en daar door zich der goddelyke verdoemenis onderhaavig maakt. En eindelyk , dat de mensch , ten aanzien van zyn gedrag in den Burgerftaat , ook fchuldig is.

Het vierde Boek ontdekt , 1. Dat de zondige mensch verplicht is , zich ten dienfte van Godt , en dat Gode betamelyk , te herftellen. 2. Dat het Gode betamelyk middel tot 's Zondaars verzoening met Godt , enkel van Godts vrymagtig welbehagen afhangt ; en daarom alleen uit eene byzondere Openbaaringe van zynen wille kan gekeft worden. 3. Dat de mensch fchuldig is naar zoodanig eene openbaring van den goddelyken wille , die een Gode-betamelyk middel van herftellinge voordraagt , met alle naarftigheid en omzichtigheit te zoeken. 4. Dat de wyze , op welke het Godt believen zal zynen wil , naar welke de zondaar zich herftellen moet , t'ontdekken eeniglyk afhangt van Godts vrymagtigheit ; en derhalven uit d'openbaaringe zelve moet gekent , maar die naaukeurig getoetft worden. 5. Dat zulk eene goddelyke openbaaring noodzaakelyk , en dat tydig , terwyl zy noch verfch en levendig is , in Schrift moet ver-

vervat en bewaart worden. 6. Dat zulk eene goddelyke openbàaring het middel der herstellinge volkomelyk en duidelyk moet voordragen. 7. Dat de keur der waarheden, die men uit de goddelyke openbaringe te leeren heeft, geene andere is, als het klaar en onderscheiden begrip van den zin dier openbaaringe: weshalven de mensch verplicht is, door de rechte middelen dien zin onfeilbaar na te spooren, en zich met eene volvaardige gehoorzaamheit aan den zelve t'onderwerpen. 8. Dat men in d'Overleveringen der Heidenen, Jooden en Turken, mitsgaders in die van de Roomsche Kerke, de goddelyke openbaaring en herstelling van den zondaar, geenzins aantreft. 9. En eindelyk, dat d'openbaaring, naar welke de zondaar zich Gode-betamelyk, ter betrachting van waare deugt, moet herstellen, meer dan waarschynelyk, begrepen is in de Bybelboeken van 't Oude en Nieuwe Verbondt.

Thans ben ik gekomen aan 't tweede Deel, waar van in het volgende hoofstuk zal gesproken worden.

III. H O O F D S T U K.

*DE WAARACHTIGE WEGEN, DIE
GODT MET DEN MENSCH
HOUDT, enz. Tweede Deel.*

HEt vierde Boek had de Schryver beslo-
ten met aan te wyzen, dat de Bybel-
D d 4 boe-

boeken het rechte en Gode betaamelyk middel van 's zondaars herstellinge meer dan waarschynelyk voordragen. Doch om de waarheit van dit sluk buiten alle tegenspraak te stellen, zoo betoogt hy in het vyfde boek, en zulks wiskunstig, dat de Bybelschriften, die wy met een bastaartwoordt Kanonyke noemen, van goddelyke herkomst, en een geweeten-verbindend gezag zyn: waar uit van zelfs vloeit, datze het rechte en Godebetamelyk middel tot herstelling van den zondaar behelzen en ontdekken.

De Bybelschriften zeggen ons vooreerst, dat des zondaars verzoening met Godt en zyne herstellinge geschiedt door eenen derden, die ook waarlyk Godt is; zoo datze in Godt drie onderscheide zelfstandigheden*, en by gevolg iets erkennen, dat ons vernuft te boven gaat: 't welk, wel verre van die Bybelschriften verdacht te maaken, hunne Goddelykheit des te meer bevestigt, dewyl het een van de voornaamste kentekenen eener goddelyke openbaaringe zy, dat ze dingen behelst, die van ons verstant niet begrepen worden; indien maar anders blykt, dat die waarlyk van Godt geopenbaart, en in zyne algenoegzaamheit gegrontvest zyn. Dus itaat het

* Over deze drie onderscheide zelfstandigheden, laat de Schryver zich in d'aantekeningen onder den text uitvoerig hooren, en verzet zich by die gelegentheit tegen Poirer, Deurhof, en anderen.

het met de leere der Drieëenigheid : want de Bybelschryvers hebben dezelve niet uitgevonden, en voor eene goddelyke openbaring opgeveilt ; dewyl zy daar in geenzijs op hun eigen voordeel , maar alleen op Godts eere gezien hebben. Behalven dat zy met makanderen in het voordragen van dit geheim overcönkomen , en het ook onmogelyk is , dat iemand iets bestendig , dat zyn vernuft te boven gaat , zou kunnen uitvinden. Want gelyk geen werkmeester boven zyn vernuft kan werken , zoo kan ook niemand 't geen boven zyn vernuft is uitvinden. En gemerkt de leere der Drieëenigheid 's menschen vernuft overtreft , zonder nochtans de minste ongerymtheit of tegenstrydigheit te behelzen , zoo blykt daar uit , dat niemand als Godt de Drieëenigheid heeft kunnen openbaaren , en by gevolg , dat alle de Leerstukken , daar op gebout , insgelyks uit Godt zyn.

Doch aangezien de Leerstukken in de Bybelboeken niet afzonderlyk , maar in zeker verbant met het gebeurde worden voorgestelt , zoo blykt ook uit dezelve hunne goddelyke herkomst , ten aanzien van de Geschiedtschryving.

Dan om den goddelyken oorsprong der zelve ook in het afgetrokkene te beschouwen , wordt zulks , tot vermyding van alle noodelooze herhaalingen , vooreerst aangewezen omtrent de zaaken , die gebeurt zyn onder het wet-bestier : en vervolgens in de dagen van Jezus , die toegenaamt was Christus.

Uit het verhaal van den Staat van Godts

Kerke onder de Wet leeren wy, dat Israël van de tyden van Mozes tot die van Christus onder een lastig jok is geweest. Zulks blykt ook uit Heidensche Schryveren, en derhalven moet Israël, dewyl in yder een' ingeschape zucht tot de vryheit is, zeer gewigtige redenen gehad hebben, om zich onder dat jok te begeven. Doch is het werk van Israëls onderweringe aan zoo lastig een Kerk- en Staatsbestier niet uit Godt, maar uit den mensch, zoo moet het uit eenige inzichten van het volk zelve, of van eenige weinige, of wel van een' alleen verzonnen zyn.

Israël heeft het niet verzonnen, dewyl uit d'aantekeninge hunner schandelyke overtredingen blykt, dat het by anderen den naam van zoo streng een' leeftrant te houden niet gezocht heeft; gelyk het ook zyne nabuuren door zyn schynvoorbeelt daar aan niet heeft willen verslaven. Van eenige weinige, of van een' alleen kan het insgelyks niet verzonnen zyn, om dat, wien men ook voor den uitvinder houdt, of in welk een' tyt d'overheersching mag geschiedt zyn, geene ondersteuning kan gemaakt worden, om dit werk met eenigen schyn voor een' vondt van menschen te doen doorgaan.

Om dit nader te doen blyken toont de Schryver vooreerst, dat Mozes, die hier overal als d'eerste en voornaamste in het spel komt, dit lastige Kerk- en Staatsbestier in zynen tyt niet heeft willen of kunnen verzinnen; veel min den volke van Israël over den hals dringen. Want gelyk hy aan d'eenzy-

de

de noch rykdom voor zyne kinderen , noch den stoel des gezags , noch eere by de nakomelingen , noch den naam van een' dapperen man beoogt heeft , zoo was Israël aan d'andere zyde door het zwaart hem veel te magtig. Ook kon hy het volk niet bewegen door de belofte van het zelve in Kanaän te brengen : want zulks kon niet geschieden als met groot gevaar. Gelyk hy ook Israël niet konde dienstbaar maaken door eene voorgewende hoope der zaligheid , of vreeze der verdoemenisse ; vermits niemant zoo licht zal gelooven , dat Godt , met eenen redelyken dienst niet te vreden , zoo onnutte en lastige geboden wil onderhouden hebben. Derhalven is de reden van Israëls onderwerpinge geene andere , als dat Godt die lastige bevelen op eene vreesfelyke wyze heeft afgekondigt , en de wederhoorigen schrikkelyk gestraft.

De Geschiedschryving in de vier laatste boeken van Mozes (want van deeze wordt nu slegts gesproken) geeft niet duisterlyk te kennen , dat Mozes geenen toeleg gehad heeft om Israël te bedriegen : want hy roept het gansche volk tot getuige , en stelt zich bloot voor de tegenspraak van Korachs nazaten en het volk van Egypte. Zoo dat , aan wat kant het ook beschout wordt , onfeilbaar blykt , dat Mozes in zyn verhaal niet alleen oprecht is geweest ; maar ook dat Israël onder dit Kerk- en Staatsbestier van Godt zelve gestelt is.

Dan' of iemand mogt zeggen , dat dit Kerk-
en

en Staatsbestier van deezzen of geenen na de tyden van Mozes verzonnen, en den volke opgedragen was, zoo beweert de Schryver, dat zulks noch veel minder te denken is. Want Israëel hadde in latere tyden geene reden, om zich aan zulk een jok t'onderwerpen; mits de vreesfelyke afkondiging des zelfs geschiedt was in de dagen van Mozes; en by gevolg zou eene latere invoering van dat jok slegts voor eene herstelling van het jok van Mozes kunnen gehouden worden, en overzulks most dat Kerk- en Staatsbestier, om het volk daar van te verzekeren, al vroeg beschreven zyn.

Hier uit wordt opgemaakt, dat het beschreven is door Mozes; te meer, om dat Godt hem zulks bevolen hadde, en andere hem voor den Schryver erkennen. Waar by noch komt, dat Mozes gezegt wordt het schryven der Wet in een boek voleindt te hebben; en dat zyn eigen hantschrift ten tyde van Josua gevonden is in een der Tempelvertrekken; daar het in de dagen van Salomon niet gelegd, maar waarschynelyk onder de regeeringe van Manassè uit eene zyd-kiste der Arke was overgebracht. Voeg hierby, dat dit Wetboek van Mozes niet alleen aan Josua, maar ook door Mozes zelven aan gansch Israëel, als geschreven, is voorgestelt.

't Is waar, dat 'er *Deut.* 11, 12., na 't verhaal van d'uitroejinge der Horiten, gezegt wordt, dat Ezaus kinderen daar in even zoo gehandelt hebben, als Israëel *deede* aan het

het lant zyner erffenisse : doch hier uit kan niet beslooten worden , dat Israël d'inwoonders van Kanaan , al verdreven hadde , toen deeze geschichtschryving wierdt opgesteld. Want *והי גנאסאב* kan in plaats van *gedaan heeft* , of *deede* , gevoegelyk vertaalt worden *heeft begonnen te doen* ; gelyk ook Israël dies tyts met het uitroeien dier volken bezig was.

Alzoo weinig kan men uit de beschryving van Ogs bedstede , en het bygevoegde dat ze te Rabba was , *Deut. III, II.* besluiten , dat iemand van laater tyt , als Mozes , dezelve heeft opgesteld : want , schoon de lengte en dikte van deezen Koning van Basan aan Israël wel bekend was , zoo konde nochtans Mozes , voor de vrouwen , kinderen en de geenen , die den stryt , waar in hy sneuvelde , niet hadden bygewoont , hem niet beter uitbeelden dan door zyne bedstede ; zonder hen echter te zenden naar Rabba der kinderen Ammons ; welke stadt eerst na den tyt van David bemagtigt is. Want het woordt *הנה* , *ziet* , wordt slegts gebruikt om de vreemdigheid der zaake ; en nooit , om iemand te bevelen , dat hy ergens zal heenen gaan , om zoodanig eene zaak tot zyne volle verzekertheit te beschouwen. Hoe nu Mozes weten kon , dat die zeltzaame bedstede te Rabba noch voorhanden was , wordt nader uitgelegt.

Het verhaal , dat Jair de gansche lantstreek , die hy kreeg , naar zynen naam *Basan Havvot jair* , en zulks *ער היים הוה* , *TOE OP DEEZEN DAG* , noemde , geeft ook niets om

om te bewyzen, dat het zelve door een' anderen als Mozes gemaakt is. Want, behalven dat de woorden עַר הַיּוֹם הַזֶּה ook konnen, en hier zekerlyk moeten vertaald worden, VAN DIEN DAG AAN, zoo is 'er juist geen verloop van veele jaaren noodig, om te mogen zeggen, tot op deezen dag. Zie *Matth.* xvii, 8.

Dat uit de vergelykinge van *Exod.* xvi, 35. met *Jof.* v, 12. zoude blyken, dat 'er omstandigheden en zaaken in de vier laatste boeken van Mozes voorkomen, welke eenen lateren Schryver, als Mozes, vereifchen, is vlak mis: dewyl uit *Jof.* v, 12. niet kan besloten worden, dat Israël slegts heeft opgehouden Man te eeten, na den doot van Mozes, en by gevolg, dat zulks *Exod.* xvi, 35. van Mozes zelve niet kan beschreven zyn. Want *Jof.* v, 12. staat, dat het Man zoo ophielt, dat de Kinderen van Israël gansch geen Man meer hadden, 't welk van Mozes *Exod.* xii, 35. geenzins gezegt wordt; als die slegts aantekent, dat de Kinderen van Israël veertig jaaren Man aten; tot datze quamen aan een bewoont lant; aan de paalen des lants Kanaan. Invoegen Josua verhaalt, dat de kinderen Israëls van dien tyt geen Man meer aten; en Mozes, dat het hun gewoonelyk voetsel was, tot dat zy quamen in een bewoont lant, aan de grenzen van Kanaan; als wanncer zy, namelyk, behalven het Man, wat anders aten.

Maar, gelyk 'er uit deeze texplaats alzoo
wei-

weinig te besluiten valt tegen het eigenhandig schryven van Mozes, als uit de vorige, zoo is 'er noch veel minder gront voor de Tegenwoordigen in het verhaal van Mozes doot en begravinge. Want hier uit kan niet besloten worden, dat de vier laatste boekdeelen door Mozes hant niet beschreven zyn; maar alleen, dat dit verhaal van zyn afsterven en begravinge door een' anderen geboekt is: welk besluit de Schryver (hoewel Joze-
fus, en tegenwoordig de Jooden meest alle gelooven, dat Mozes zyn doot en begraving door een' profetischen geest zelf beschreven heeft) geenzins van de hant wyft.

Hy geloof ook, dat zulks geschiedt zy door Josua, dewyl Mozes deeze boeken niet geschreven heeft, als een Leermee-ster, maar als een Staats-geheimschryver; en derhalven door Josua in deeze aantekeninge most gevolgt worden: die ook met reden de doot en begraving van Mozes, ten slot van alles wat onder zyn geleide gebeurt is, liever in het boek van Mozes zelve, als in de rolle van zyn eigen bewint over Israël, geplaatst heeft.

Doch heeft Mozes niet geschreven als een Leermee-ster, maar als een Staats-geschiedschryver, die het gansche volk in zyn schryven als verving, zoo is lichtelyk de reden te vinden, waarom hy van zich zelve in den derden persoon spreekt: behalven dat Cesar insgelyks zoo gedaan heeft.

Het een en ander wordt nader uitgehaalt, en daarop gaat de Schryver bewyzen, dat de
vol-

volgende boeken des O. Verbonts, ten aanzien van de Geschiedtschryving, van geen minder gezag zyn als de boeken van Mozes, en dat zy ook nergens tegen de zelve stryden. Dat de duurzaamheit van Israëls Staat een gewis kenteken zy van deszelfs goddelyken oorsprong. Dat wyders de volgende Bybelboeken, neffens Mozes Wetboek, in de zydkiste van d'Arke des Verbonts zyn weggelegd: niet in den Voorhof, of het Heilige, maar in het Heilige der Heiligen. Dat de Bybelschryvers in hun schryven door Godts geest bestiert zyn: 't welk in 't byzonder blykt uit de nette overeenkomst, die 'er is tusschen d'aangetekende gebeurtenissen van Israël; en tusschen de gevallen van Christus Koningryk.

Wat nu aangaat het eerste Bybelboek; deszelfs onbedriegelyke waarheit wordt bewezen, zoo uit het lang leven der Eerstvaderen, als door het verhaal van verscheide merkwaardige zaaken, waar van de valsheit, indien z' 'er wezen mogt, ten eenen of anderen dage zou ontdekt zyn. Daar op vertoont de Schryver, dat dit boek na den doot van Mozes niet kan beschreven zyn; met eene oploffing van d'ingebeelde zwarigheden, die daar tegen uit *Gen. XII, 6; XIII, 7*; en andere textplaatsen worden bygebracht. Wyders tracht hy duidelyk aan te wyzen, dat dit eerste Bybelboek van Mozes zelve beschreven, en hy daar in door Godts geest bestiert zy. Insgelyks, dat het verhaal van de Scheppinge der werelt, in het

het werk van yder dag behelst ecne lewendige schildery van de beurtwisselingen van Christus Koningryk; gelyk ook het verhaal van Adam tot Noach, en van Noach tot Abraham. Daarenboven, dat men in Abraham de drierlei huishouding van Godts Kerke, en in Israël de zeven beurtwisselingen van het Ryke van Jezus geschetst ziet; en overzulks dit eerste Bybelboek uit Godt is.

Dat de Bybelschriften van 't Nieuwe Verbont, ten opzichte van de Geschiedbeschryvinge niet minder uit Godt zyn als die van het Oude, blykt uit verscheide zaaken. Doch, mits ik in het volgende Hoofdstuk met den Heere Hugo de Groot meene te spreken over de waarheit van den Christelyken Godtsdienst, en dit uittreksel reets vry lang is uitgedeege, heeft my goet gedacht, des Schryvers betoogingen over dat stuk voor by te gaan; wenshende den Leezer uit de vergelykingen van deeze byzondere verhandelingen over het zelfde onderwerp zoo veel vermaaks, als wy daar van genooten hebben.

Thans gaat de Schryver toonen, dat de goddelykheit, en het gewetens-verbindend gezag der ingelyfte Bybelschriften ook blykt uit der zelve Voorzeggingen. Immers zy zyn alle gemaakt en uitgegeven, eer het voorzegde in de tweede oorzaake was, en toen het zelve maar alleen voor gebeurlyk konde gehouden worden: 't welk blykt uit de zeventig Jaarweeken by den Profet Daniël bestipt: desgelyks uit d'afwisselingen van

de vier Alleenheerschingen der werelt : wyders uit Christus Persoon en Ryke ; en eindelijk uit het wedervaaeren der Kerke.

Doch wordt 'er nu in den ganschen Bybel, 't zy dan ten aanzien van de Leerstukken, of van de Geschichtschryving, of eindelijk van de Voorzegging, niets gevonden, 't welk niet uit Godt is, zoo spreekt het van zelve, dat men daar in het rechte herstel- en behoudmiddel des zondaars veiliglyk kan, mag, en plichtshalven moet opzoeken.

Dit herstel- en behoudmiddel wordt door hulpe van Godts geschreve openbaaringe, die wy in de Bybelboeken van 't Oude en Nieuwe Verbondt aantreffen, zeer klaar en duidelyk ontdekt in het zesde Boek. Immers daar in beweert de Schryver, 1. Dat Godt, volgens zyne onwraakbaare vrymagtigheit voor de tyden der eeuwen, *sommige menschen heeft gestelt tot Vaten der Barmhartigheit, en andere tot Vaten des Toorns.* 2. Dat Godt in den eersten mensch het gansche menschelyke geslacht geschapen heeft : 't welk wegens die schepping, en geduurige afhanging van Godt, met Godt in een geduurig verbont staat : uit krachte van welk verbont Godt eenen ygelyken der menschen-kinderen voornemens was te handelen naar het gedrag, dat d'eerste mensch omtrent dat verbont zoude mogen houden. 3. Dat d'eerste mensch, recht uit de handen van zynen maaker voortkomende, op de verleiding van den Duivel, door middel van de Slang, is gevallen ; en daar door het menschelyk geslacht is in staat ge-

geraakt ; om te worden een voorwerp van Godts rechtvaardigen toorn , of een voorwerp van zyne rechtvaardige bermhartigheid.

4. Dat Godt de Vaten des Toorns , op dat ze te minder zouden te verontschuldigen zyn ; draagt met veele langmoedigheid ; en dat hy de Vaten der Bermhartigheid ontslaat van de verdoemenis , en hun het recht ten leven toewyft , op eene volwigtige Genoegdoening aan zyne gerechtigheit , door zynen eigen Zoone , in den vleefche geopenbaart ; volgens het Verdrag des Vredes ; aangebragt.

5. Dat het goddelyk besluit , by 't welke de Vaten der Bermhartigheid , op Christus volmaakte gehoorzaamheit en volwigtig lyden ; van de verdoemenis zyn ontslagen , den Vaten der Bermhartigheid bekent gemaakt wordt van den H. Geest door het verwekken van 't Geloofe in hunne harten : welk geloof hen met Christus , den tweeden Adam , vereenigt : en door de wedergeboorte aan zyne gehoorzaamheit en doot , mitsgaders derzelve vruchten en gevolgen , deel geeft.

6. Dat de H. Geest het Geloof , waar door hy de Vaten der Bermhartigheid van hunne rechtvaardiging verzekert , in hunne harten verwekt , en door de Prediking van Godts Woordt opqueekt ; gelyk hy het zelve versterkt door het wettig gebruik van de Verbontszegelen , enz.

7. Dat uit de verscheide bediening van het goddelyke woordt en de verbontszegelen onder de Belofte , onder de Wet , en onder het Evangelie , drieërlei Huishouding in de Kerke ontstaan is.

8. Dat de Vaten der Bermhartig-

tigheid niet alleen van hunne rechtvaardiging door het verwekte en gesterkte geloove verzekert worden ; maar ook door de daadelyke wedergeboorte en geduurig aanwassende Heiligmaking , in dit leven hoe langer hoe meer , en na dit leven volkomentlyk , eerst naar de ziel , en daar na ook naar 't lichaam, van d'overblyffelen der zonde en des doots ontslagen ; en in het daadelyk bezit van de verlossing en zaligheid , door Christus verkregen , ingeleidt. 9. Eindelyk , dat Christus, als Rechter , in den laatsten dag , de vaten des toorns , dien Godt door zyne langmoedigheid alle verontschuldiging benomen , en in d'opstandinge een onsterffelyk lichaamtoegelegt heeft , ter eeuwige pyne ; en de vaten der bermhartigheid , die in d'opstandinge niet alleen een onsterffelyk , maar ook een onverderffelyk lichaam zullen ontfangen , ter eeuwige vreugde wyzen zal.

Ik scheide van dit schoone werk af met te zeggen , dat onder den text zeer veel treffelyke aanmerkingen zyn.

IV. HOOFDSTUK.

HUGO DE GROOT VAN DE WAARHEIT DES CHRISTELYKEN GODTSDIENSTS , vervat in zes Boeken. Uit het Latyn vertaalt met byvoeginge van alle deszelfs Aantekeningen.

Op

van November en December, 1706. 437

Op veele plaatsen merkelyk geholpen, en door-
gaans in alle d'aangetrokkene Vaarzen, met
eene zagter leidinge bevalliger gemaakt,
door Joachim Oudaan Fransz. De vier-
de Druk. Thans vermeerdert met een ze-
vende Boek, in het Engelsch beschreven
door Dr. Simon Patrik, tegemvoordig
Bisschop van Ely. Te Rotterdam, by Ba-
rent Bos 1706, in 8. groot 30 bladen.

Zie daar, Leezer, wederom een puikschrift,
waar van men, om 'er een uitstekend
denkbeeldt van te geven, niets meer behoeft
te zeggen, dan dat het geschreven is voor de
waarheit van den Christelyken Godtsdienst,
en van een' man, die in zyne tedere jeugt
voor de Bloem van Nederlandt, en in gevolg
van tyt voor een Pronkjuweel veeler eeuwen
gehouden wierdt :

*Van Hugo Grotius dien Helt,
Het Delfs Orakel, Hollants Wonder:
Die vaste Pylar van den Staat,
Wiens stem zoo dikwyls in den Raade
Geklonken heeft gelyk een donder.*

De gelegenheit, by welke dit werk, 't geen
eerst, geduurende des Schryvers gevangenisse,
ten dienste zyner Lantslieden, en in-
zonderheit van het Zeevolk, dat dikwyls een'
geruimen tyt onder Turken en Heidenen
moet omzwerven, in Neêrlantsche vaarzen

wierdt toegestelt , naderhant , als hy door list zyner Huisvrouw den kerker ontsnapt was , dusdanig hervormt , en in maateloos Latyn gebracht zy , kan gezien worden uit de twee eerste bladzyden. Namelyk , de Heer Hieronymus Bignon , Koninglyke Voorspraak in het opperste Hof van Parys , eens en andermaal met den Heere *de Groot* over dat Hollantsche Schrift gesproken , en niet dui-sterlyk verklaart hebbende , dat hy de zaaken daar in begrepen , en de kracht der bewyzen geern wilde weeten , was de Schryver be- wogen geworden , den inhoudt daar van voor te dragen met woorden , die alomme ver- staan wierden. Waar na het eerlang in zeven taalen * is overgezet , en vervolgens met veele merkwaardige Aantekeningen groote- lyks verrykt.

Het onderscheit tusschen dit , en de wer- ken van Sebundus , Vives en Mornay , be- staat wel voornamentlyk hier in ; dat *Grotius* zich alleen bedient heeft van zoodanige be- wyzen , die , zyns oordeels , t'eenemaal klaar en onwrikbaar waren : zonder nu te zeggen , dat hy nooit eenig getuigenis bybrengt als uit Schriften , die by hem en al de werelt voor echte gehouden worden.

I. In 't eerste Boek dan kortelyk , ('t geen de Heer *Tako Hajo van den Honert* in 't bree- de,

* *Zelfs ook , zat onderwys van de Turken , en andere volken van het Oosten , in 't Ara- bisch.*

de gedaan hadde,) doch ondertuffchen zeer krachtig bewezen hebbende, dat 'er een eenig, volmaakt, oneindig, eeuwig, almachtig, goedertieren en albestierend Godt, mitsgaders dat yder uit kracht van zyne afhankelijkheit, en om namaals gelukkig te wezen, verplicht is hem op eene betamelyke wyze te dienen; gaat hy verder aantoonen, dat zulks niet geschieden kan, als volgens het *Evangelij*; en derhalven, dat 'er geen waare of rechte *Godtsdienst* is als de *Christelyke*.

II. Maar, om dit wel te doen, bewyft hy in 't tweede Boek, en dat niet alleen uit de *schriften der Jooden*, maar ook uit die van de *Heidenen* *, dat 'er in de dagen van *Augustus* en *Tiberius* iemant geleest heeft, die *Jezus* heete, en onder de *Lantvoogdye* van *Pontius Pilatus* gekruist is. Dat echter die schandelyke doot, en de naam van een' *Oproermaaker* niet belet heeft, dat hy in veele landen, niet alleen van eenige geringe en ongeoeffende menschen, maar ook zelfs van veele zeer aanzienlyke, verstandige en beroemde mannen, gelyk *Sergius Paulus*, *Dionysius Areopagita*, *Polykarpus*, *Justinus*, *Ireneus*, *Athenagoras*, *Origenes*, *Tertullianus*, en meer anderen waren, als een' *Heer* en *Vorst des Levens* gedient is. Dat daar van geene andere reden kan gegeven worden, als dat zy overtuigt zyn geweest van de zekerheit zynere *Wonderdaaden* en *Opstandinge*.

E e 4

ge.

* *Suetonius*, *Tacitus*, *Plinius de Jonge*, enz.

ge. Dat , gelyk Celfus , Juliaan , en zelfs de Jooden in den Talmud , onder het opschrift *Aboda Sara* , het verhaal van de Wonderdaaden niet hebben durven loochenen ; en die , noch door de kracht der nature , noch door het vermogen des Duivels konden geschieden , d'Opftanding van Jezus gepredikt is door menfchen , die daar van alle blyken hadden , die men in eene zaake van dien aart zoude kunnen vereiffchen ; en die , van wegen hunne eenvoudige godtvruchtigheit , de werelt , fchoon zy hadden willen , niet zouden hebben kunnen ; en , van wegen het gevaar en hunne bitterheit tegen een' verlei-der , dien zy met zulk eene verwachtinge gevolgt waren , fchoon zy hadden kunnen , niet zouden hebben willen bedriegē. Dat men overzulks met reden niet kan weigeren het getuigenis deezer menfchen aan te nemen : ten ware men konde bewyzen , dat de zaak , die zy getuigden , volftrekt onmogelyk was ; 't welk echter nooit gefchiedt is , ende Wyzen ook nooit geloofst hebben : blykende uit het verhaal van Plato , Heraklides Pontikus , Herodotus en Plutarchus , wegens zekere menfchen , die van den doot zouden verrezen zyn , ten minften zoo veel , dat zy van gevoelen waren , dat zulks gefchieden konde. Dat , gemerkt het met de goddelyke gerechtigheit niet overeenkomt eene valsche leer door zoo overtuigende wonderdaaden te bevestigen , en eenen bedrieger , die wegens zyne gepleegde valsheit met recht zoude gedoodt zyn , zoo heerlyk op te beuren ,
om

om flegts de werelt te misleiden , daar uit onwederfpreekbaar blykt , dat de leer van Jezus Christus waarachtig zy. Dat echter daarenboven de waarheit dier leere noch duidelyk bevestigt wordt uit haare eige nature , of de dingen , waar in het pit van den Godtsdienft gelegen is : nadien 'er geene uit eenige eeuwen of volken kan getoont worden , die , of ten aanzien van de belooninge , of ten aanzien van de geboden , of ten aanzien van de wyzezyner voortplantinge , by deezen haalen kan.

Want daar men by Mozes geene uitgedrukte beloften * hadde als van tydelyke , heeft men hier klaare toezeggingen van eeuwige goederen. En daar de Heidenen met de Sadduceen voor het meerendeel geloofden , dat de zielen met de lichaamen vernietigt wierden , of immers gansch twyffelachtig en op losse gronden van het toekomende fpraken , wordt men hier niet alleen verzekert , dat de zielen van Godts kinderen eeuwig in vreugde zullen leven , maar ook zelfs met hunne lichaamen (dat niet onmogelyk is) weder vereenigt worden. Wyders daar de Godtsdienften der Heidenen (gelyk noch heden) bloedig , fchandelyk en buitenspoorig waren ; en die van de Jooden flegts be-

E e 5

ftonde

* *Want heeft by iets meer beloofd , zegt Grotius , 't was onder fchaduwten ; of het moet met eene moeielyke redenkaveling uit de woorden van 't Verbont afgenomen worden.*

stondt in eenige plegtigheden , die maar dienden , om hen van de dwaasheden der Heidenen af te houden * ; daar is de Christelyke gansch heilig , vry , en t'eenemaal zaakelyk : als waar uit wy leeren Godt te moeten dienen met een rein harte , ons zelve op hem te verlaaten , aan zyne beloften niet te twyffelen , alles te mogen nuttigen met dankzegginge , niet het bloet of ongel van beesten , maar des noods zynde ons zelve , ter betuiging van zyne waarhcit , op te offeren : wyders geen ongelyk te wreken , ja den boozen zelfs wel te doen : leeringen , die noch onder de Jooden , noch onder de Heidenen zoodanig te vinden waren. Eindelyk , daar andere Godtsdiensten zyn ingevoerd , of door het zwaart , gelyk de Mahumetaansche , of door middel van aanzienelyke mannen , gelyk de Joodsche en Grieksche , is deeze slegts voort geplant door eenige geringe menschen , en met zulk een gevolg , dat al het woeden der Tyrannen niet heeft kunnen beletten , dat 'er van tyt tot tyt zeer veele , en eerlang geheele steden en volken in alle landen van de werelt , zich daar aan overgaven. Doch hoe't nu met de voortreffelykheit van den Christelyken Godtsdienst bestaan kan , dat de Christenen , ten aanzien van hunne gevoelens , zoo verdeelt zyn , wordt nader uitgelegt.

III. In 't derde Boek spreekt de geleerde Schry-

* *Ik spreek hier met Grotius. Zie ook Spencer in de vier eerste maanden deezes jaars.*

Schryver afzonderlyk van de Schriften, waar in de Christelyke Leer begrepen is : toonende ; Dat de Boeken , die zekere naamen voor zich hebben , waarlyk geschreven zyn van de geenen , wier naamen zy vertoonen : Dat d'achtbaarheid der Boeken , die zonder naam zyn , blykt uit de hoedanigheid der Schryveren : Dat deeze Schryvers naar waarheit hebben kunnen schryven van zaken , die zy zelve gehoort en gezien hadden ; Dat het in geenen deele te begrypen is , dat zy voordachtelyk zouden hebben willen liegen : Dat wyders hunne getrouheit bevestigd wordt door hunne wonderdaaden en voorzeggingen , die duidelyk bewaarheidt zyn : Dat het in allen gevalle Gode betamelyk was zorg te dragen , dat'er geene valsche schriften opgeworpen wierden. Al het welke dan besloten wordt met een wyluflig antwoordt op sommige tegenwerpingen , als : Ten eersten , dat eenige deezer boeken van sommigen niet zyn aangenomen ; Ten anderen , dat deeze boeken leeringen behelzen , die tegen de reden , en ook tegen malkanderen stryden : Ten derden , dat deeze boeken eenigzins verandert zyn.

IV. In 't vierde Boek , na dat de Schryver op het voorige noch iets van d'achtbaarheid van Mozes en de Schriften des Ouden Verbonts had toegegeven , schikt hy zich tot wederlegging van de Godtsdiensten , die van den Christelyken verschillen. Derhalven wordt getoont , dat , dewyl'er maar een Godt is , van wien wy afhangen , geene andere

Gee-

Geesten , zelfs de goeden niet , van ons mogen gediend worden , als op een duidelyk voorschrift van den goddelyken wille. Dat ondertusschen de Heidenen ('t geen inderdaat zeer verfoeielyk is) de booze Geesten gediend hebben , en noch dienen : blykende zulks uit den dienst der Persen aan Arimanius , der Grieken aan de Kakodemones , der Latynen aan de Vejoves , en der hedendaagsche Indiaanen en Mooren (hy spreekt van sommige) aan anderen. Dat de verstorfene menschen , waar van zy Goden maakten , by hen zelve voor Dronkaarts , Hoereerders , Overspeelders , Dieven en Moordenaars gehouden zyn. Dat wyders hunne afgoderyen met de sterren des hemels , met de stomme dieren , en zelfs met de dingen , die geene zelfstandigheid hebben , gelyk de Gezonthet , het Geluk , de Hoop , de Vrees , enz. t'eenemaal ongerymt waren. Dat de wonderen , waar van zy spreken , voor het grootste gedeelte verducht zyn ; en de rest de kracht der nature niet te boven gingen , of immers de goddelyke almacht niet van nooden hadden. Dat , schoon dit laetste in sommige zaaken niet kon ontkennt worden , men echter nooit leeft , dat 'er by de Heidenen eenige wonderen gedaan zyn , tot bevestiging van hunnen Godtsdienst. Dat derhalven het voorbeeld in Vespasiaan (gestelt zynde , dat hy waarlyk een' blinden had ziende gemaakt) in dit geval niets te beduiden heeft : mits de Romeinen toenmaals , en niet zonder reden

den , geloofden , dat zulks door eene byzondere gunfte van den Hemel gefchiedt was ; namelyk , om hem daar door des t'aanzienelyker , en dus , als eenen , die van de Goden by uitftekendheit bemint was , Roomsche Keizer te maaken : * gelyk dan ook gebleken is , dat hy van Godt verkoo- ren was , om zyne oordeelen over de Joo- den uit te voeren. Dat men het zelfde kan zeggen van de Heidensche Orakelen ; die daarenboven , wel verre van dien Godts- dienst te bevestigen , den zelve hebben om- gestooten †. Dat de Heidensche Godts- dienst t'eenemaal ophielt , zoo haast die van de Vorsten verlaaten wierdt. Dat d' op- en ondergang van eenigen Godtsdienst , ge- lyk sommige Filofofen gewilt hebben , niet afhangt van de kracht der sterren. Dat on- dertuffchen de voornaamfte zaaken van den Christelyken Godtsdienst by de wyften der Heidenen zelve geprezen zyn ; en dat 'er in den zelve niets zoo zwaar te gelooven valt , 't welk niet by hen voor geloofbaar gehouden wierdt. Dus onderscheidde Plato de goddelyke natuur , in den Vader ; het Veritant des Vaders , ('t geen hy ook het
zaat

* *Zie Tacitus iv Hist. en Suetonius in Vespas-
iaan.*

† *Dus leeft men in zekere Godtspraak van
Apollo by Porfyrius , dat de Goden van
andere volken flegts geeften van de lucht
zyn ; maar de Godt der Hebreen de waare.*

zaat des Vaders en den Boumeester der werelt noemt,) en in de Ziele; waar in alles begrepen is. Dus heeft Juliaan, die groote vyant der Christenen, geloofd, dat de goddelyke natuur met de menschelyke kon verenigt worden. Dus hebben ook Cicero, Seneka; en anderen (ten blyke, dat Christus kruisdoot niemant moet ergeren) op verscheide plaatsen vast gestelt, dat den eerlyksten lieden dikwyls het smertelykste van de werelt overkomt. Ja Plato schroomt niet te zeggen, dat het zelfs noodig is, dat een oprecht, vroom, en godtvruchtig man, zich in zoo verre van alle eere ontbloot ziet, dat hy voor een schelm gehouden, en ten laaststen opgehangen worde.

V. Het vyfde Boek is meest gericht tegen de Jooden: waar in dan vooreerst het geen te vooren; wegens de wonderdaaden van Jezus, gezegt was; noch nader wordt toegehaalt; met een grondig bewys, dat het voorgeven, als of Jezus in Egypte had leeren tooveren, veel minder schyn van waarheit heeft, als de gelykaardige beschuldiging van Plinius en Apulejus tegen Mozes; als mede, dat de wonderdaaden van Jezus (behalven, dat ze door de magt der Duivelen niet konden geschieden) t'eenemaal goddelyk geweest zyn; om dat hy bevolen heeft den eenigen en waarachtigen Godt te dienen: met een antwoordt op de tegenwerping, als of de Christenen in het eeren van den Vader, Zoon, en H. Geest, meer dan eenen Godt stelden: dewyl het bekend ge-
noeg

noeg is, dat de Kabbalisten Godt niet alleen in drie Lichten onderscheiden; maar ook sommigen, dat meer is, met de zelfde namen, als de Christenen. Waar na de Schryver, ter zaake van het verschil tusschen de wet van Mozes en die van Jezus, verder gaat aanwyzen, dat 'er eene volmaakter wet dan die van Mozes konde gegeven worden. Dat ondertusschen Jezus van de wet van Mozes geene andere geboden vernietigt heeft, als die in zichzelve geen wezentlyk goet behelsden; hoewel zyne Leerlingen in het dulden van die uitterlyke plegtgebaaren zeer verdraagzaam geweest zyn. Dat de Jooden zelve niet kunnen ontkennen, dat de tyt, waar in de Messias naar de Profecyen verschynen most, alreede verloopen is. Dat zyne komst om de zonden des volks niet kan uitgesteld zyn. Dat hunne tegenwoordige toestant, vergeleken met den geenen dien de wet belooft, zonneklaar aanwyft, dat hy moet verscheenen zyn. Dat 'er echter in al dien tyt niemant zich voor den Messias heeft uitgegeven, die eenige merktekenen daar van droeg, als Jezus Christus; die, het geen den Jooden tot op deezen dag is overgekomen, voorzegt heeft. Dat zyn nedrige stant en smadelyke doot zyne waardigheid niet vermindert hebben. Dat 'er niets te roemen valt van de godtvruchtigheid zynner Rechteren; mits uit Jozefus blykt, dat de Jooden toen in 't gemeen, en hunne Leidtslieden in 't byzonder, zeer bedorven waren: te weten zoodanig, als de Profecyen

cyen verklaarden, dat zy in dien tyt wezen zouden.

VI. In 't zesde Boek keert de doorluchtige Schryver zich eindelyk tot de Mahumetisten; die, by gelegenheit van den geduurigen twist tusschen de Jooden en Christenen; maar wel inzonderheit door den tweedragt van de laatsten onder malkanderen, mits de staatzucht en vatigheid der Bisschoppen en Leeraaren, onder een ruw volk in Arabië opgeborrelt, en door het zwaart, mitsgaders de vryheit van lyffelyke weelde, in korten tyt magtig geworden, zoo door geweld als looze strecken, zyn staande gebleven. Hy bewyft de valsheit van Mahomets leere, niet alleen uit de bedryven van deezen gewaanden Profeet, en dat hy verbiedt zynen Alkoran t'onderzoeken; maar ook uit de hoedanigheid zyner bevelen, en d'ongerymtheit zyner stellingen; die onlangs in zyn leven * breeder verтоont zyn.

Daar ziet gy, Lantslieden, kortelyk den inhoudt van een werk, dat in alle gewesten van Europe voor onwaardeerlyk gehouden wordt. Een werk, zeg ik, van dien grooten en doorluchtigen Hugo de Groot, die, naauylks vyftien jaaren out, in het gevolg van den Hoogedelen Heere Johan van Oldenbarnevelt, Advokaat van Hollant, en toenmaals Gezant aan Hendrik den IV, in Vrankryk gekomen, daar in die tedere jeugt

200

* *Zie de Boekzaal van Julius en Augustus.*

van *November* en *December*, 1706. 449

zoodanige proeven van zyne bedrevenheit, zoo in de *Filosofie*, *Sterre- en Wiskonst*, als ook in de *Godts- en Rechtsgeleertheit* gaf, dat niet alleen de fynste verftanden daar over verbaaft ftonden; maar dat zelfs de *Koning*, om den jongeling deswegen te ver-eeren, hem met eenen gouden keten, en zyne eige beeltenis begiftigde. Een man, noch eens, wiens zoon, zoo verhaalt wordt, d'eer hadde, dat *Koning Lodewyk de xiv*, in zyne tegenwoordigheid, tegen sommigen der aanzienlykften van zyn Hof zeide; *Voila le noble fils de ce grand Hugues le Grand, qui mon ayeul entre de propre mains levait de la terre, & lui donnoit le renomme & l'honneur d'estre le merveille de la sagesse Hollandoise.* Dat is: *Zie daar den edelen zoon van dien grooten Hugo de Groot, die myn Voorvader met zyne eige handen van d'aarde ophief, en hem den roem en eer gaf van het puikftaal der Hollantsche wysheit te wezen.*

VII. Van het zevende Boek, dienende tot een aanhangfel op de zes voorgaande, ftaat kortelyk te zeggen, dat de Heer *Patrik*, tegenwoordig *Bifchop* van *Ely*, by gelegenheit van eenige ftoredenen, waarmee de Hr. *Grotius*, in een kort vertoog tot vrede en onderlinge verdraagzaamheit, mitfgaders van de leerftukken en vermaningen van *Jezus Christus*, zyn werk geëindigt hadde, daar in van nieuws wederom opvat, 't geen de Heer *de Groot* op de 169ste bladzyde alreede had aangeroert; te weten, dat, hoe groot eene ergernis de verdeeltheden onder de

F f

Chi-

Christenen ook geeven mogen, zy echter d'achtbaarheid van den Christelyken Godtsdienst zoo veel niet benadeelen, als de geenen, die buiten zyn, zich wel inbeelden: dewyl alle Christenen in de wezentlyke zaken, die hunnen Godtsdienst van andere onderscheiden, overeenkomen. Want in alle Christelyke Vergaderingen, zelfs ook in de Roomsche Kerke, wordt den Doopelingen, zoo zy bejaart zyn, of anders van den Gevaderen, geene andere belydenis afgeëist, als die vervat is in de twaalf Artikelen des Geloofs.

Edoch, gelyk de Schryver in deezervoegen beantwoordt 't geen Jooden, Heidenen, en Turken, maar wel in 't byzonder d'eerste, wegens de verdeeltheden onder de Christenen tegen hunnen allerheiligsten Godtsdienst zouden konnen of willen inbrengen; zoo dient hem de voorgemelde aanmerking, om vervolgens te toonen, dat de Roomsche Kerk, die gelooft, dat de menschen door het Doopsel in een' staat van zaligheid gestelt worden, en echter den Doopelingen of hunnen Gevaderen niets anders als de voorgeroerde belydenis afëischt, zich zelve tegen spreekt; als zy eene lengte van andere geloofspunten voorschryft, zonder welke niemand, zoo zy voorgeeft, kan zalig worden. Waar op dan verder wordt aangewezen, dat zy van d'oude en waare algemeene Kerke is afgeweken; en, ten zyce door menschelyke magt en staatkunde onderschraagt wierdt, als in een oogenblik zou ter neerstorten: zynde bekend, dat, gelyk zy uit onwetendheit en heerschzucht

van *November* en *December*, 1706. 451

zucht haaren oorsprong heeft, alzoo door uitterlyk geweld wordt staande gehouden; en niet begeert, dat haare stellingen aan de schrift of reden getoetst worden: 't welk Grotius te vooren tegen het Mahumetisdorn had ingebragt.

Het voorgeven der Roomschegezinden van de godtvruchtigheid hunner Leeraaren, mitsgaders de Wonderdaaden, die onder hen geschiedt zyn, en moeheden geschieden, wordt niet onbeantwoordt gelaaten.

V. HOOFDSTUK.

HOLLANTS AELOUDE VRYHEIT

buiten het Stadhouderschap: *by deszelfs eerste vorm van Staatsbestier door d'Edelen en Steden verdedigt tegen veelerhande dwingelandyen, tot na den doot van Willem den Derden, enz. Door EMANUEL VAN DER HOEVEN, Agent van den regerenden Hertoge van Saxon Wyzenfelt, enz. Hof- en Kamer Agent van de Hertoginne van Saxon Mürsburg, enz. te Amsterdam by Jan ten Hoorn, 1706, in 4 groot 93 bladen.*

Het werk van deezen Schryver, 't geest by toeval niet eer dan nu in onze Boekzaale heeft konnen geplaatst worden, begint met d'eerste gedenktekenen onzer voorzaaten

de *Bataven*, die uit de *Catten*, gelyk deeze waarschynelyk uit de *Celten*, gesprooten, al van overoude tyden met hunne broederen en halsvrienden, die toen gezamentlyk, zoo wel als nu, zeven volken uitmaakten, en den zelfden gront besloegen, als de geenen, die noch heden, naar 't oude Staatsbestier, met malkanderen vereenigt zyn, goet en bloet voor de vryheit hebben opgezet; tot dat zy door dapperheit langs hoe meer by de Romeinen in aanzien geraakt, en wel inzonderheit, toen zy, ter zaake van geleden ongelyk, die werelt baazen, onder *Klaudius Civilis*, eens en andermaal deerlyk klopten, wegens het verbont, dat zy met de zelve maakten, niet zoo zeer zich zelve, ('t geen niet meer nodig scheen,) als wel het Roomfche Ryk verdedigden, en, in de hoedanigheid van Vrienden en Bondgenooten van dat beroemde volk, des zelfs vyanden dikwyls gefluit en gellagen, en in latere dagen, blyvende altoos by hunne vryheit, hunne nabuuren en anderen merkelyke diensten gedaan hebben.

Van deezen tyt tot op d'instellinge der Graaven, gedurende omtrent 500 jaaren, ontbreeken ons de Historiën grootelyks. Maar, dat middelerwylen de Saxen, Wilten, Slaven; daar na de Noormannen en Deenen, door invallen en stroperyen, alles beschadigt en bedorven; doch de Bataviers, met zich zelve en het hunne te verdadigen, in dapperheit hebben toegenomen, is zeker; het overige in diepe duisterheit bedorven.

Thans

Thans begint ook de naam te veranderen. Want de benaming van Batavieren, die eerst den ingezetenen van het gauſche eilant tuſſchen den Rhyu en Oceaan gemeen was, wierdt nu gegeven aan de geenen, die ſlegts het bovengedeelte van dat eilant bezaten, en die nederwaarts woonden, Frieſen genaamt: 't welk niemand moet vreemt vinden; om dat reets, ten tyde van Plinius een gedeelte der Batavieren kleine Frieſen en *Friſiabones* geheeten zyn.

Om nu niet te ſpreken van d'inſtelling des Graaffchaps, waar van niets zekers te zeggen valt, zal ik met den Schryver ſlegts aanmerken, dat men door Graaven hier te lande niet verſtont eenige onafhankelyke Vorſten; waar uit blyken zoude, dat de Bataviërs onder de zelve dienſtbaar waren geworden; maar alleen zekere Opperhoofden, die, by gelegenheit van den geduuringen aanloop der Noormannen, vrywillig gekooren, zich by eede aan ſommige voorwaarden te verbinden hadden. D'eerſte van deeze was *Diederik*; een zoon, als men meent van zekeren *Gerolf*, inſgelyks een Graaf: mits'er voor de tyden van *Diederik* veele geweest zyn, die *Gravii* of *Graviones**, dat is, Rechters; en, omdat zy, in magt gelyk zynde, malkanderen makkers of met-

F f 3 ge-

* *Waarschynelyk, om dat men 's volks bezwaarniffen, die de Monniken van dien tyt Gravia noemden, voor hen bragt.*

gezellen noemden, *Comites* geheten wierden. Dusdanige Rechters of Hoofden des volks waren de zoogenaamde Graaven van *Bodegraven*, *Strien*, *Wasalant*, *Maaslant*, *Su-nemere*, *Stavero*, *Wada*, *Texel*, *Ochten*, *Hage*, *Kinchen*, *Tyberbant*, *Westflinga* of *Egmout*: desgeelyks de Burggraaf van *Kennemerlant*, de Burggraaf van *Letis* of *Leiden*: de Markgraaf van *Fladirringa*. En gemerkt in de gedenkschriften van Utrecht gemeldt wordt van zekere lantstreek, gelegen in 't zuiderdeel van *Batua* of *Batavia*, *Hollant* genaamt, is misschien niet buiten de waarheit, dat die zelfde lantstreek is geweest het Graaffschap, van *Diederik* en zyne voorvaderen bezeten; en deeze naam vervolgens is gemeen gemaakt aan het gansche lichaam van 't gebiedt, 't welk hem was toevertrouwt: om namelyk de *Bataviërs*, die, aan deeze zyde van het *Vlie* gezeten, *Friesen* genaamt wierden, t'onderscheiden van de groote *Friesen*, die aan geene zyde van het *Vlie* woon-den.

De Vorsten van *Bourgondië*, gesprooten uit koninglyken huize, schynen wel de eerste geweest te zyn, die zich den weg tot een' onbepaalde magt in deezen Staat gebaant hebben. Nochtans geschiedde dat heimelyk, blyvende niet alleen de volle gedaante, maar ook voor een goet gedeelte de klem der vryheit. Doch *Karel* naderhant, in andere gewesten *Koning* en *Keizer* zynde, zoude een' stap verder gegaan hebben, indien hy niet was getoomt geweest door eene byzondere

ge.

genegenheit, als ook ontzag voor menschen, die, gelykze hem tot groote aanslagen ganich dienstig, en in zich zelve zeer getrou waren; alzoo ook magtig in vermogen, en licht gaande te maaken, zoo men op hunne vryheit toeleide: 't welk echter niet belet heeft, dat hy op het stuk van den Godtsdienst eenige bloedige plakkaaten maakte: zonder in zoo gewichtig een zaak de meening der Staaten te vernemen. Maar *Filips* zyn zoon was uit der aart niet veruoegt, als met eene volstrekte oppermogendheit; en daarom had hy een' haat op volken, die den Vorsten wettten stelden. Dus hebben de Spanjaarts, onder welke *Filips* zyne jonge jaaren had doorgebracht, deeze gelegenheit tegen de Hollanders en Nederlanders, met wie zy tot noch toe om de meeste gunst by den Vorst hadden gestreden, vlytig waargenomen. Al hun woelen was, om de vryheit der Nederlanderen hatelyk te maaken, en den Vorst te vertoonen, hoe de steden in Italië, en de landen in Aethiëka, door hunne bezettingen zoddanig geteugelt wierden, dat ze zonder uitzonderinge gehoorzaamden.

Als dan de Staaten, mits het oorlog tegen de Franschen ten eide was, *Filips* verzochten de Spaansche bezettingen van de grenzen der Nederlanden weg te nemen, en hy, in plaats van daar na te luisteren, de meeste zaaken, raakende de regëering van Holland en d'overige Nedelanden, langs hoe meer begon te bestieren, niet volgens den raad der ingeboorene Edelen, uit welke volgen;

de gewoonte der voorouderen, bestont de geduurige en opperste Raadt van Staate dezer Landen; maar door besluiten en bevelen gesmeedt in Spanje; zendende kort daar na den Hertog van Alba met een magtig leger, om de tegenstrevers te straffen; zoo is daar op, als de trou der volken eenigen tyt met de vryheit geworstelt hadde, na't uitstaan van ontelbaare wreedheden, gevolgt, dat de Staaten van Hollant, wien de bescherming der wetten en hun recht, neffens het algemeene was aanbevolen, in den jaare 1572, den 19^{den} van Hooimaant, in eene vergaderinge te Dordrecht beschreven, bestaande uit edelen en afgezondenen van de meeste Steden, den oorlog tegen den Hertog van Alba besloten, en in het jaar 1581, als noch gebeden, noch vermaningen op het gemoedt van den Spaanschen Koning, wiens eere tot dien tyt verschoont was, iets vermogten, eindelyk verklaarden, dat Filips, om het verbreeken van de wetten der heerschappye, naar rechten van zyn gezag over deeze Landen vervallen was. De vorstelyke magt, gelyk ze van outs geweest is, of ten naasten by op den zelfden voet, had men (doch op den naame van Stadhouder) alrede gegeven aan Willem, Prins van Oranje: wiens wonderbaare eendragt met de Staaten, dewyl hy tyt en plaats gaf aan hunne mogentheit; en zy hem wederom beminden en eerden als hunnen gemeenen vader, de Hollantsche zaaken van zeer geringe beginselen tot den hoogsten trap van glorie heeft opgevoert.

Na

Na Willems doot wierdt d'Opperlantvoogdy om reden opgedragen aan den Graave van Leicester, die, mits hy geen kans zag om verandering in te voeren, teffens het lant en zyn bewint verlaaten heeft.

Op hem volgde Maurits, zoon van Prins Willem van Oranje; in de hoedanigheid van Opperbevelhebber over Hollant en eenige nabuurige Lantschappen: onder wiens regeeringe de rust van den Staat, geduurende den tyt van twintig jaaren, 't uitbreiden der Lantpaalen, 't verjaagen der heirlegers, gelukkige veltslagen, belegeringen kloekelyk uitgeltaan, of zelfs aangevangen, den Staaten d'achtbaarheid en roem van wyze regenten, Maurits d'eere van den grootsten Veltheer hebben aangebragt. En of wel de luister der Republyke noch meer toenam, als de Koningen haar door verbonden met zich zelve gelyk stelden; zoo is echter d'eerbiedigheit ten Vorsten, hoewel afgezwooren, noch zoo groot geweest, dat geduurende het leven van Koning Filips, de moedt en dapperheit dezer Landen zich binnen de noodzaakelykheit van eige bescherminge hebben gehouden. Want na zyn affterven heeft men den oorlog opentlyk verkondigt, en Spanje, 't geen dien eerst herwaarts had overgebragt, wederom op zynen bodem toegezonden. Van vrede is dikwyls gehandelt, zoo by 't leven van Koning Filips, als na zyn affterven, toen de Nederlanden op zyne dochter en schoonzoon waren overgedragen. Maar altoos hebben de Staaten verworpen alle voorwaarden,

waar door de vryheit en het recht des besluits, waar by zy Filips de heerschappy hadden afgewezen, niet in hun geheel bleven: naar 't voorbeeld der oude Romeinen, die geenen vrede zoo hoog geschat hebben, dat zy daarom de verdrevene Tarquiniën wederom zouden inneemen: tot dat eindelyk de Aartshertogen Albertus en Isabelle, mitsgaders Koning Filips, zoon van Filips den Tweeden, genootzaakt wierden de vryheit der Staaten t'erkennen, en daar door tet naauwer noodt een bestand voor twaalf jaaren verworven.

Edoch, dat de gemelde Prinsen, hoewel de Staaten in veelertei opzichten zeer wel van hun gediend zyn, ondertusschen niet alleen alle gelegenheden hebben waargenomen, om hun aanzien te vergrooten; maar ook om zich volstrektelyk meester te maken, is eenie bekende zaak. Want Prins Willem, schoon genoegzaam d'Opperheerschappy in handen hebbende, hadde zulks gepoogt ten tyde van den Hertoge van Alençon, en noch kort voor zyn' doot, tot bevordering van zyn oogmerk, eenige der Staaten op zyne zyde gewonnen: daar die van Amsterdam, Gouda en Schiedam zich tegen stelden, verklaarende ongehoort te zyn, dat men een' dienaar, die zyne meesters noch kort te vooren vermaant hadde de Graafelykheit en alle overheerschingen te stuiten, nu zelf tot d'oppermogenheit zoude verheffen. Dan Maurits, ginc wat opentlyker, en nam zynen slag waar in den twilt
 ruf-

van *November* en *December*, 1706. 459

tusschen *Gommer* en *Armyu*; als hem dien-
stig, om zich met vrucht te kunnen kanten
tegen *Oldenbarnevelt*; die, gelyk hy het be-
stant met Spanje te meer had aangeraden,
om *Maurits*, wiens voorneemens hy geloof-
de hem niet onbekent te zyn, gevoegelyker
wyze t'ontwapenen, alzo ook den Staaten
geduuriglyk vermaande. deezen Vorst niet
grooter te maaken, dan hy was. Ook meent
de Schryver met den Franschen Gezant den
Heere *Maurier*, dies tyts hier te lande geko-
men, dat indien *Oldenbarnevelt* zich by de
Gomaristen gevoegt hadde, *Maurits* de par-
ty der *Arminiaanen* zoude omhelst hebben;
dewyl hy niets anders zocht als *Barnevelt* te
weêrstreeven, en met de tweespalt van 't
Graau zyn voordeel te doen.

Wat hier van zy, of niet zy, wil ik daar
laten; maar het is zeker, dat (gelyk de *Hr.*
van der Hoeven ook verhaalt,) dat hy tegen *Bar-*
nevelt dermaten verbittert was, dat hy eens
zynen hant oplichtte, om dien ouden vader
des volks in 't gezicht te slaan; doch mer-
kende, dat deeze wyze van doen zeer hate-
lyk zoude wezen, hem in schyn wederom
aanhaalde, en door middel van zyne *Stief-*
moeder, tot begunstiging zynere voornemens
trachtte te winnen: waarop *Barnevelt* haar
vertoonde, dat hy meer dan iemand genegen
was tot de verheffing van het huis van
Oranje; doch dat *Prins Maurits* (gelyk de
meeste menschen door verscheide begeerten,
strydende tegen hunn' eigen welvaart, en
door onkunde van hunne belangen zich zel-

ve

ve bedorven) indien hy het Oppervorstendom begeerde, zekerlyk naar zyn verderf wenschte : bewyzende zulks door zoo onwederspreekelyke redenen, dat hy de Prinses in zyn gevoelen overgebracht, maar den staatzuchtigen Vorst zoodanig verbitterde, dat hy alle middelen te werk stelde, om Barnevelts bederf te verhaasten.

De gansche History van zyne gevangenis, d'ondervraagingen, aangedaane smaathheit en doot, die eene belooning was voor zoo veel diensten, den Lande, en zelfs den Prins bewezen, is naaukeurig geboekt; en den ondergang zyner gekoore Rechteren, dien hy, als een dienaar der Staaten van Holland, gansch geene rekenschap schuldig was, met ronde woorden van den Schryver verhaalt. Onder andere zaaken wordt aangemerkt, dat de Fransche Gezant zeide, dat het gewelt van Prins Maurits en die onrechtvaardige Rechteren geheel doemwaardig was; en dat de Koning van Spanje op de tyding van Barnevelts onthalzing zeide. *Hoe is die dief doot? hy heeft my alle de Nederlanden ontfloolen; en staat men hem noch den kop af? Dat kan ik niet begrypen.* Ook is niet vergeeten, dat van de vierentwintig Rechteren, die yder eene goede somme gelts na of voor het vonnis hadden getrokken, in het jaar 1624, al zeventien, meest, of alle, door een' onnatuurlyken doot zyn weggerukt; en dat een derzelve in zyn sterfuur zeide: *Ik hebbe veele vyanden: maar wisten myne bitterste vyanden myn lyden, zy zonden deernis met my hebben.*

Wj.

van *November* en *December*, 1706. 461

Wyders is aangetekent, dat Prins Maurits eens by 't vuur zittende, als zyn dienaar eene vonk, die op zyn tabbardt sprong, wilde afschudden, zou gezegt hebben: *laat het branden: het moet toch al branden wat 'er aan is*: en op zyn sterfbedde leggende verscheidemaal, *Doe dat hoeft weg: ziet gy dat hoeft niet?*

De doot echter van Oldenbarnevelt, en het vervolgen van *Rombout*, *Hogerbeets*, *Hugo de Groot*, en meer andere aanzienelyke Heeren, was van zulk een gevolg niet, als de Prins zich had ingebeeldt. Want in plaats, dat men hem volslagen meester zoude gemaakt hebben, zoo begonden zelfs de gegenen, waarop hy den meesten staat hadde gemaakt, hem in dat stuk tegen te vallen; en hy geraakte zelfs door zyne buitenspoorige bedryven in zulk eene verachtinge onder de gemeente, dat hy eens te Gorkum over de markt gaande, onder veele menschen, die daar stonden, niet eenen zag, die met de hant aan zyn' hoed raakte, om hem te groeten.

Na den doot van Prins Maurits, die nooit in 't openbaar was getrouwt geweest, maar eene lengte van Speelkinderen naliet, wierdt zyn broeder *Fredrik Hendrik* tot Stadthouder aangestelt: niet voor een' tyt, maar voor zyn leven. Zyn eerste werk was, dat hy het getal der krygslieden zoodanig vergrootte, dat zulks Holland meer ten achteren zette, dan het ooit geweest was. Voorts belette hy het vierendertigjaarg bestant, 't geen den

den Staaten, op de verovering van de zilvervloot door Piet Hein, van de Spaansche zyde wierdt aangeboden; maakende ondertuschen een heimelyk verbondt met Vrankryk, zonder den Staaten daarvan de minste kennis te geeven: waar uit groot misnoegen ontstont. Zyne trotsheit wierdt door den naame van Hoogheit, mitsgaders die van *Primier Noble*, 't geen van merkelyk gewigte was, niet weinig vermeerderd; en matigde zich daar op zaaken aan, die Prins Maurits noch niet had kunnen, of durven ondernemen: zynde meest gesterkt door zoodanige Provincien, die het minste te geeven, en hun aandeel in de gemeene lasten noch op verre na niet betaalt hadden. De Schryver zegt, en meent duidelyk beweezen te hebben, dat de vryheit deezer landen nooit meer geschonden was, dan onder het Stadhouderschap van Frederik Hendrik. Nochtans heeft hy zyn oogmerk niet ten volken kunnen bereiken.

Doch *Willem de tweede*, die door verscheide buitenspoorigheden, en wel inzonderheit door het belegeren van Amsterdam, en het gevangen neemen van zes Heeren uit de Souvereine Vergaderinge van Holland, toonde wat hy voorhadde, zoude waarfschynelyk vry verder gekomen zyn; indien Godt almagtig den draat zynes levens, tot groote vreugde van alle liefhebberen der vryheit, waarvan sommigen om die weldaat groote almoeffen gaven, in het bloeien zyner jaaren niet had afgesneden. Onder andere zaaken

wierdt

van *November* en *December*, 1706. 463

wierdt hem te laſte gelegd , dat hy in den zin hadde gehad de Bank en alle ryke kaffen van gereede penningen t'ontblooten ; om den broeder zyner huisvrouw, den Koning van Schotland, te helpen ; vervolgens den vrede met Spanje te breeken, en Antwerpen, waar op ook zyn Vader het oog hadde, te verrafſchen.

Na 't aſfterven van deezen Prinſe juichte gansch Holland ; niet zoo zeer om den doot van een' Vorſt, uit een der aanzienelykſte huizen van Europe geſprooten, als wel om d'aeloude vryheit, die d'ingezetenen in veele eeuwen niet volmaaktelyk hadden konnen beſpiegelen.

De gevolgen daar van onder de Penſionariſchſchap van den Heere en Mr. *Johan de Witt*, en de groote dienſten door deezen voorſtander der aeloude vryheit, mitsgaders zynen broeder, met zoo gelukkig een uitkomst, onder Godts zegen, genoten, worden in eenige bladzijden klaar ten toon geſteld ; met aanwyzinge van de voordeelen, den Landen in 't gemeen, en yder Burger in 't byzonder, daar door toegebracht.

Daar op volgt een verhaal van den tweedracht, die, eerst heimelyk, naderhand opentlyk tegen de Vryheit uitberſtte. Voorts van het invoeren van Prins *Willem den Derden* tot Erſtadhouder ; waar door men voortaan de quaaden zoo wel als de goeden, of die zich noch eenigzins wiften te matigen, zou te lyden hebben. Wyders van de ſchandelyke moordt begaan aan de Heeren gebroederen. By welke gelegenheit ook gemeld ſtaat,

staat, dat, als de Heer Johan de Witt, voor't aanneemen van zyn wigtig ampt, den Heere van Werkendam vroeg, of zyne Edelheit hem zulks wel raaden konde, deeze hem wederom vroeg, *of 't hem ook scheelde beel; oft aan stukken in 't graf te leggen*: waar op de Heer de Witt zou geantwoordt hebben; *Neen: als ik maar ten dienste van den Lande mag leeven.*

Dat Prins Willem de Derde reets in zyne jonge jaaren groote blyken van Vorstelyke deugden toonde, kan van niemant ont kent worden. Doch om die zelve reden, zegt de Schryver, hadden de voorstanders der vryheit maar te meer reden om beducht te wezen. Maar het is zeker, dat de vryheit van den Staat nooit in grooter gevaar was, als toen men dien Vorst de kroon van Engeland opzette; en dat hy geene kinderen heeft nagelaaten, is een weldaat, waar voor Godt almagtig niet genoeg kan gedankt worden. Echter zulks belette niet, zegt de Heer *van der Hoeven*, dat Holland aan hem verloor den besten van alle de Stadthouderen, en den grootsten van alle Kapiteinen; die in 't bestier van 't gemeenebest quam, als wy ons zelve verlooren zagen; die onze oproeren tot rust; zyne glory en 's Lants ver loore eer by alle volken volkomen herstelt heeft.

Het werk (waar van men weeten moer, dat het, buiten en behalven den toefstant deezer Landen van hunnen aanvang tot nu toe, ook behelst een verhaal van de zaaken

van *November* en *December*, 1706. 485

ken gedurende dien tyt in de meeste gewesten van Europe voorgevallen) wordt besloten met een verhoog van de dankbaarheid, die wy den voorstanderen der vryheit schuldig zyn; mitsgaders de verplichtinge, die'er ten laste van een ygelyk is, om, ten koste van goet en bloet, de tegenwoordige regering, buiten het Stadthouderschap, zoo veel in hem is, te verdadigen.

Iemant mogt denken, dat de Schryver de Stadthouders wat hatelyk heeft afgeschildert: maar neen. Zelfs is hy veele dingen met stilzwygen voorby gegaan; als wel wetende; hoe het met veele menschen noch heden gestelt is; zynde alreede achter zyn rugge gedreigt, om het melden van eenige zaaken in het leven van Joan en Kornelis de Witt.

VI. HOOFDSTUK.

A. A. PAGENSTECHER Jc. Admonitoria ad Pandectarum Partes Septem. Subjicitur Disputationum triga: I. ad *L. Vinum*. II. *De duobus Reis*. III. *Vindiciæ ad Cum Societas*.

Dat is:

Leffen van A. A. PAGENSTECHER
G g over

over de zeven deelen van de zogenoemde Pandecten. Waar by noch gevoegt zijn drie byzondere Redenkavelingen overleeneige plaatsen uit het Roomsche Wetboek.

DE Heer Pagenstecher, Hoogleeraar in de Rechten binnen Groningen, van wien reets eene lengte van Schriften, die teffens zyne geleertheit en onvermoeide naarligheit aanwyzen, van tyt tot tyt zyn uitgegeven, heeft dit zyn werk, om des te beter zyn oogmerk omtrent zyne leerlingen en anderen te bereiken, in zoo goeden rang trachten te schikken, als eenigzins mogelyk was; en, mits de verdeeling van Keizer Justiniaan hem de beste dacht, in zeven byzondere stukken onderscheiden.

Deeze nette verdeeling, gelykze den aankomelingen grootelyks dient om hun gebreken te versterken, heeft alzoo den Schryver gelegenheit gegeven, om in het tweede en derde deel t'zamen te brengen alle de wetten, die noch heden in zwang gaan, en waar van goene zyn afgeschaft.

Op de zesde bladzyde van het eerste deel begint hy te spreken van het Recht der Nature; 't welk hy stelt zynen oorsprong te hebben uit den wille van den oppersten Wetgever; gelyk ook Grotius oordeelde in de voorrede van zyn boek over het Recht des Oorlogs en Vredes.

Uit het Recht der Nature spruit zekere verbintenis by verdrag, en daar uit het Recht der Volkeren.

Om

van *November* en *December*, 1706. 467

Om met onderscheit te kunnen spreken van het Roomfche Recht, moet men aanmerken, dat de Romeinen eerst door Koningen, toen door Burgermeesteren, en eindelijk door Keizeren befliert zyn.

By gelegenheit van de *Ferien*, te weten, zoodanige dagen, in welke de Rechtbanken gefloten waren, merkt de Heer Pagenstecher aan, dat de dag by de Romeinen zynen aanvang nam ter middernacht, en wederom ter middernacht eindigde. Na welke rekening het gemakkelyk te begrypen is, hoe de Zaligma-ker drie dagen en drie nachten in het Graf gelegen heeft. De Duitschers begonnen hunne rekening van den dag met den avont; gelyk men kan afneemen uit zekere plaats van Tacitus: en hier uit meent de Schryver, dat de naamen van *Weinacht*, *Fafnacht*, en by ons die van *Vaftenavont* noch zyn overgebleven.

Dat Prokopius * en andere Schryvers, die deezen Leugenaar volgen, ons een spreukje in de hant fteeken, als zy verzekeren, dat de Huisvrou van Keizer Justiniaan, Theodora Augusta, een Toneelfpeelfter geweest is, blykt genoegzaam uit de Wetten, die hy zelf tegen dit ongebonde, en by hem veroordeelde leven, gemaakt heeft.

II. In 't tweede deel vindt men een nieu gevoelen van den Schryver *de Servitute al-
tius tollendi*; vastftellende, dat iemand in

G g 2

fom-

* *Part. 1, §. 174.*

sommige gelegenheden moet gedoogen, dat zyn huis door zynen buurman hooger wordt opgehaalt: 't welk waarlyk, ten aanzien van den geenen, die zulks lyden moet, eene volstrekte dienstbaarheid is.

Maar, gelyk men ten minsten zyn eigen huis zoo hoog mag optrekken, als men wil, ten ware zulks geschiedde om de Nonnen van eenig Klooster of zyns buurmans huisvrouw te verspieden, zoo mag men ook, zegt Kostanus, een venster in zyn eigen muur maaken.

In 't zelfde deel is te zien, dat schoon een vry mensch gewondt wordt, zyne lytekens of smert by den Rechter niet in aanmerkinge moeten komen; wat ook sommige snappers (*rabulas* zegt de Schryver) mogen voorgeeven.

In het derde deel, ter plaats daar de Heer *Pagenstecher* spreekt van iemants verplichtinge omtrent het geene dat geleent is, vindt men eene textplaats aangetrokken uit *Kravessta*; inhoudende, dat de Rechtsgeleerden malkanderen, en zich zelve in dat stuk, gelyk ook in andere, kennelyk tegenspreken; en dat zy den eenen dag dus, en den anderen wederom zoo praat; na dat de klank van het gelt wat luider of flauwer is. Wie zou denken, dat d'eene Rechtsgeleerden den anderen dusdanig zou opschikken?

Gelyk 'er in een pant is *contractus realis*, dat is, zeker verdrag aangegaan door eene zaak: alzoo is 'er ook, eer het pant is overgelevert, naar 't zeggen van den Heere *Pagenstecher*,

van *November* en *December*, 1706. 469

pecher, *Contractus consensualis*, als een verdrag van toestemminge; 't welk ook alleen door toestemminge volbragt wordt.

Voorts wedspreekt hy de gemeene ver- deeling van het zoogenaamde *peculium* in *profectitium* en *adventitium*: eene taal, die de Rechtsgeleerden beter verstaan zullen, dan anderen.

Op de zeventigste sneede van dit zelfde deel dient aangemerkt, dat het beroemde *Compendium Lauterbachianum*, door eenen Schurzius opgesteld, met Lauterbachs gevoelen niet altyt overeenkomt.

Een kooper * wordt gezegt boven de helft beledigt te zyn, als hy, by voorbeelt, voor iets, dat maar vyf stuivers of guldens waardig is, elf gegeven heeft; want in zulk een gevalle heeft hy de helft meer gegeven als ontfangen; welke ongelykheit ook in den verkooper staat waar te neemen.

Den Heer *Pagenstecher* † wyft ook aan, en bevestigt met verscheide Wetten en voortreffelyke Schryveren, dat, ingevalle de Verhuurder van een huis, het zelve verbetert, de Huurder voor zyn ongerief een gedeelte van het huurloon mag aftrekken; en zoo de verbetering niet nootzaakelyk is, zyne gelede schade in rekeninge brengen. Maar of men uit vreeze van vreemde Gezichten, Spookken, enz. wel een huis mag verlaten §, G g 3 schynt

* *Part.* 3, §. 80. † *Part.* 3, §. 91.

§ *Part.* 3, §. 93.

schynt juist zoo klaar niet : nochtans oordeelt de Heer *Pagenstecher* , ja : en verhaalt by deeze gelegenheit , dat de Heer *Feltman* , te vooren Hoogleeraar in d' *Akademie* van *Groningen* , door vreeze van een Spook (naderhant een kat bevonden) het Voeteuvel had gekregen ; gelyk hy zelf verhaalt in zyn boek *de Dea Podagra* .

Het derde deel wordt besloten met een aantmerking op den *Wissel* , en de *Personen* die daar in voorkomen.

IV. In het vierde deel * wordt getoont , dat , gelyk vaste en klare bewyzen altoos gelden , zoo ook de geene , die slechts waarschynelyk zyn , door andere tegengestelde konnen verydelt worden.

Wydere wordt daar in † uit *Nam. xxxvi* , 11. aangewezen , dat een huwelyk tussehen kinderen van twee broedeten of zusteren zeer wel bestaan kan ; gelyk ook *Jozef* de volle neef was van *Maria* , de moeder des *Heeren* .

Daar schynt niets redelyker , dan dat een huwelyk geheel en al gescheiden wordt door quaatwillige verlaating ; en echter zyn alle *Rechtsgeleerden* daar omtrent niet van de zelfde gedachten . Zie §. 121.

In de 131te sneede wordt verklaart , wat *inspectio* in *Rechten* zy : te weten , niet slechts eene beschouwing , maar eene naaukeurige overweging van zaaken , die ons voorkomen.

* §. 72. † §. 111.

men. Dus zegt Petronius : *Fidem maris in spicere* ; en Kato : *Vitam & mores hominum inspicere*.

Dewyl minderjaargen zich zonder toestemminge van hunne voogden en opzienderen niet kunnen verbinden , zoo volgt , dat de wetten , die zeggen dat zy waarlyk konnen verbonden zyn , tot eenige byzondere gevallen moeten gebracht worden. Dan of minderjaargen , zonder toestemminge van hunne voogden en opzienderen , een verdrag maakende , deswegen ook verbonden zyn , ten aanzien van het Recht der Nature , is eene vraag , die Grotius zelf niet heeft opgelost : waarschynelyk , om dat men den weezen en minderjaargen , die magtig zyn hunne goederen zelve te regeeren , volgens het Recht der Nature , geene voogden of opzienders kan geeven ; immers niet anders als met hunnen wille *.

In het vyfde deel † ziet men onder andere zaaken de reden , waarom eene vrou geene geraige mag wezen in Testamenten , maar wel in Codicillen en andere bedryven van uiterste willen.

Desgelyks , waarom de geenen , die ter doot gedoemt zyn , schoon de reden , waarop zulks eertyts rustte , narmelyk , om dat ze als slaaven wierden aangemerkt , in de Novellen is weggenomen , tegenwoordig noch geene vryheit hebben , om een Testa-

G g 4

ment

* §. 115. † §. 12.

ment te maaken. Want, behalven dat d'oorzaak, waarom zy slaaven der straffe wierden, als zynde hunne boosheit, noch stant houdt, zoo verliezen zy ook het Burgerrecht, 't welk hun noodig is, om iemant by uitslen wil iets te kunnen maaken *.

De Heer *Pagenstecher* in dit deel verder spreekende van de redenen, om welke een vader zyne kinderen mag onterven, toont verscheidene mislagen in de vaarzen; met welke sommigen die redenen hebben zoeken uit te drukken. Want de zevende behoort niet tot de zoons, gelyk ook de dertiende niet tot de dochters †.

Dat de zoogenaamde Substitutiën, wanneer men op onderstelling, dat d'eerste erfgenaam mogt ontbreken, eenen tweeden en derden stelt, tegenwoordig in gebruik zyn, bewyft de Heer *Pagenstecher* onder andere voorbeelden met dat van Filips den IV, Koning van Spanje; die, wanneer hy geene kinderen naliet, by Testament tot erfgenaame stelde Maria Theresia, en na deeze of haare spruiten, het huis van Savoyen, en na dit, het huis van Oostenryk ‡.

Wanneer iemant tot erfgenaam wordt gestelt op voorwaarden, die niet zyn na te komen, blyft hy evenwel erfgenaam; en onder die voorwaarden telt de Schryver ook het aanneemen van een anderen godtsdienst; hoewel de bekende Tartar, die na de kroon

van

* § 23. † §, 32. ‡ §, 55.

van *November* en *December*, 1706. 473

van Poolen dong, dat zeer licht achtte; verklaarende, dat de Staaten des Ryks geene zwaarigheid hadden te maaken over den godsdienst; mits hy Lutersch of Roomsche zoude wezen, gelyk zy het goetvonden *.

Onder Lyftocht (*Penus*) begrepen de Romeinen niet alleen alle spys en drank, (uitgezeit Geneesmiddelen,) die een huisvader ten dienste van zich zelve, zyne kinderen en dienaaren, mitsgaders zyne beesten hadde; maar ook zalven, reukwateren, wierook, en de buffen of flesschen, waar in deeze dingen waren. Daarenboven hout, koolen, kaarsen, papier om brieven te schryven, enz. Waar uit volgt, dat zoo iemand by Testament de lyftocht gemaakt is, hem niet alleen de Koffy, Thee met de buffchen; maar ook de Tabak met de dooze zal toebehooren; ten ware bleek, dat d'overledene den Tabak tot een geneesmiddel gebruikt hadde †. Yder derhalven passe op zyn belang, en laate zich dat edele kruit niet ontfutselen,

By gelegenheit van de lyfssieraaden en kleederen spreekt de Heer *Pagenstecher* van de tuitmutsen, die haaren naam hebben van Maria Angelica de Fontangé, eene der byzitten van Lodewyk den XIV ‡.

Indien iemand by Testament iets vermaakt, op voorwaarde, dat 'er eerst een knechtje zal gebooren worden, en de moeder juist

G g 5

twee-

* §. 62. † §. 127. ‡ §. 141.

tweelingen, een' zoon en dochter, ter werelt brengt, zonder dat men weet wie eerst gebaart is, zoo zal het knechtje moeten erven: niet juist om de waardigheid zyner sexe, maar om dat de Testamentmaaker van hem, als zynen erfgenaam, gesproken heeft; gelijk in 't tegendeel het meisje zou moeten voorgaan, indien hy iets vermaaker hadde, op voorwaarde, als 'er eerst eene dochter gebooren wierdt. Om die zelfde reden zal in twyffeling, by voorbeeld, als twee broeders, Pieter en Paulus, door schipbreuk zyn gesneuveld, de Rechter zich moeten gedragen, als of Pieter gestorven was voor Paulus, indien Paulus, namentlyk, in het Testament, als de langstlevende, gemeldt is*.

VI. Uit het zesde deel zou ik vooraf iets konnen zeggen van de trappen en benamingen van onderscheide maagtschap; doch het uittreksel zou te lang vallen. Zie §. 50. 77.

Van goederen, die vervoert wierden, moest men eertyts het achtste deel van derzelve waarde, dat is, ruim twaalf ten hondert, betaalen. Dan goederen, ten behoeve van het Leger of den Landbou, mitsgaders die iemant tot zyn eigen gebruik mede nam, waren vry. Ook hadden de Kerkelyken, Professoren, en Studenten niets te geeven †. Trouwens de laatste zullen wel gemaakt hebben, dat 'er voor den Tolienaar niet veel overschoot: en de haant te

* §. 105. † §. 118.

van *November* en *December*, 1706. 475

leggen op een oudt kasjakje, of d'overblyfselen van die beruchte heiligen, als St. Homerus, St. Tallius, St. Virgilius, St. Terentius, en meer andere, behelzende veel fynet vraagstukken, als *utrum bombyx, sal-tans in vacuo, possit comedere secundas intentiones*, zoude *crimen laesae Majestatis*, en by gevolg zeer gevaarlyk geweest zyn.

Om te toonen, dat eene bloote belydenis van den gedaagden of gevangenen in halszaaken niet genoeg is, verhaalt de Hr. *Pagenstecher*, dat zekere boer beleedt eene weduw gedoodt te hebben, die twee jaaren daar na weêr te voorschyn quam †.

Misselyk is de taal van *Rafaël Fulgosius* over zekere textplaats van *Paulus* den Rechtsgeleerden: *Loes*, zegt hy, *deezen text tweed- of driemaal: want die vervloekte Panthus, dien ik wel wistloek wilde geoven, is overal zoo duister, dat men hem naantlyks verstaan kan.* *

VII. Uit het zevende deel zal ik aanmerken, dat de *Dobbelaars*, die wel eer in *Duitschlant* lyf om lyf speelden, zoo trou, of liever zoo halfterrig waren, dat zy verwonnen zynde, zichzelfe, ook van een kind, hieten binden en wegvoeren. Het *Dobbelspel* is in het *Roomsche Wetboek* verboden †.

Die de *Plakkaaten* bestonden te scheuren †. wierdent verwezen in eene boete, niet van vyf-

‡ §. 175. * §. 289. † §. 72. ‡ §. 77.

vyftig; (als sommige Rechtsgeleerden willen) maar van vyfhondert kroonen *.

De Veelwyvery houdt de Hr. *Pagenstecher* voor een foort van Overspel; oploffende de zwarigheden die tegen deze zyne meening, uit de voorbeelden van David en anderen, worden bygebracht. *

Doch yreemt is het, dat d'oude Britanen, gelyk Cæsar getuigt, met hun tien of twaalf, inzonderheit broeders met broederen, en vaders met hunne kinderen, eenige wyven gemeen hadden.

Fraai zyn des Heeren *Pagenstechers* aanmerkingen over de Bloetschande, zoo ten aanzien van het Recht der Volkeren, als het Burgerlyke: by welke gelegenheit gefproken wordt van het huwelyk van Atabaliba met zyne zufter †.

Boven den ingang van 't Stadthuis te Regensburg staat: *Quisquis Senator Curiam officii causa ingrederis; ante hoc ostium privatos affectus omnes abjicito, iram, vim, odium, inimicitiam, adulationem. Reip. personam & curam subjicito. Nam ut aliis equus aut iniquus fueris, ita quoque Dei judicium expectabis & sustinebis.* Dat is; Gy die hier intreedt als Rechter, tengel vooraf uwe byzondere driften van haat, nyt, gramschap, liefde, genegenheit. Doe niets, om iemand te vleijen; maar gedraag u, als een Staatsman, die de gemeente moet recht doen. Wand

ge

* *Aureos.* * § 98. † §. 101.

van *November* en *December*, 1706. 477

gelyk gy anderen oordeelt, zoo zult gy ook van Godt geoordeelt worden †.

Onder de voorrechten, door de Staaten der Provincië van Groningen aan hunne Akademië verleent, is ook, dat geen' lit van d' Akademië om schulden of dergelyke zaaken mag gedaagt worden door de dienaaren van de burgerlyke regeeringe; maar dat de geenen, die iets te zeggen hebben, zich moeten vervoegen by den Akademischen Raadt, en van daar geen verder beroep mogen doen. Men vindt dit voorrecht met eene nader verklaring, §. 137.

Meer andere, zoo wel vermakelyke als nutbaare aanmerkingen, zal de Leezer in het doorbladeren van dit werk, en dat t'elkens op haare behoorlyke plaatsen, vinden.

Van de drie Redenkavelingen hier achter gevoegt, is d'eerste *ad L. Vinum*: dat is, over Wyn, die iemant geleent is, en naderhant wordt wedergeëist. In deeze redenkavelinge ziet men de wet des aangaande door den Heere *Pagenstecher* nader opgeheldert, en de gedachten van sommigen daar omtrent wederlegt. De Schryver vindt ook gelegenheit om te toonen, dat men de meening van den Testamentmaaker, in zoo verre die bekend is, moet opvolgen; en ten dien einde van d'eigenschap der woorden, in zyn uiterste wilschrift begrepen, wel mag afwyken.

De

† §. 114.

De tweede Redenkaveling gaat over de twee Schuldigen *, en behelst eenige aanmerkingen op sommige zwaarigheden, door den Heere *Petrus de Tollien*, Professor te Lingen, tegen de gedachten van den Schryver ingebracht.

In de derde Redenkaveling, onder het opschrift van *Vindicia ad L. Cum Societas*, ziet men onder andere zaaken, dat het woord *Naudine* somtyts zoo veel zegt als *Epula*: dat *Arappia* en *Arabia* naamen van vrouwen zyn; en dat *Quis* ook van eene vrouwe kan gezegt worden.

* Gemeldt in de Boekzaale van May en Juny, onder de Tytelen.

VII. HOOFDSTUK.

DISSERTATIO DE LOQUELA, qua non solum vox humana & loquendi artificium ex originibus suis eruuntur; sed & traduntur media, quibus ii, qui ab incunabulis Surdi & Muti fuerunt, loquelam adipisci, quique difficulter loquantur, vitia sua emendare possint, &c.

Da is :

Dat is :

**VERHANDELING VAN DE
SPRAAK**, in welke niet alleen de menschelyke Stem en de Konst van 't spreeken uit haare waare beginselen worden opgehaalt, maar daarenboven de middelen aangewezen, om die konst ook in gebruik te brengen omtrent Doof- en Stom-geboorenen; als mede, om allerhande gebreken van de Spraak zelve te verhelpen. Door **JO. KOENRAADT AMMAN**, Geneesmeester, i' Amsterdam by Jo. Wolters, 1700. in 8. groot 9 bladen.

VErmits de Heer Séwel, of die voor hem de Boekzaal plagten te stichten of versieren, in hunne tweemaandelyke stukjes, myns wettens, van dit nut en loffelyk werk nooit gesproken hebben, heeft my goet godacht het zelve hier in te voegen; niet juist ten voordeele van den Bockverkooper, die zyne afdrucksels, zoo my bericht is, reets heeft uitverkoft; maar om de keurlyke stof, en op dat ik mynen Lantslieden, die de Latynschen text niet verstaan, by voorraat, oeme schets zoude geeven van een harffenkint, 't geen ik, zoo de Schryver het toestaat, by de eerste gelegenheit in Nederduitschen gewaade zal steeken.

Nu, gelyk het buiten myn oogmerk is hier

hier op te haalen des Heeren *Ammans* byzondere ervarenheit in veelerlei taalen, ofte zyne grondige en ongemeene kennis van de Filosofie, Wis- en Geneeskunst; alzoo dunkt my ook onnoodig iets te zeggen van zyn doordringend en gadeloos vernuft; als blykende ten vollen uit deeze gansch wonderlyke vindinge, en de gevolgen, die men daar van in verscheidene Doof-geboorenen gezien heeft.

Deeze verhandeling van de Spraak schynt door den Heere *Amman*, ten gemeenen nutte, opgesteld tot eene nader verklaring van zyn boekje, genaamt *Surdus Loquens*, of de *Doove spreekende*, al in den jaare 1692 de werelt medegedeelt, en zedert dien tyt in verscheide taalen overgezet.

I. In het eerste der drie Hoofdstukken, waar in de Heer *Amman* deeze zyne nader verklaring heeft afgedeelt, wordt gehandelt van de Spraak zelve en haare nuttigheit, mitsgaders het groot ongeluk van de geenen, die ze missen; gelyk daar zyn. behalven die by gebrek van verstant nooit kunnen leeren spreekken, alle Doofgeboorenen, die, om dat ze niet hooren, noorzaakelyk moeten stom blyven; alhoewel hunne werktuigen van de Spraak, gelyk de Schryver aanmerkt, doorgaans zeer wel gestelt zyn.

Doch nademaal de reden hem deede begrypen, dat de verscheidene klanken, waar uit de Spraak bestaat, mosten afhangen van de verscheide bewegingen van derzelver werktuigen; en dat die bewegingen zoo wel door 't Gezicht, als de klanken door 't Gehoor

van *November* en *December*, 1706. 481

zouden kunnen onderscheiden worden, trok hy daar uit een besluit, dat men door middel van 't gezicht Doof-geboorenen zoude kunnen leeren spreken: gelyk hy vervolgens, op dat besluit voortgaande, nu eenige jaaren herwaarts, zulks met veele wereltkundige proeven bewezen heeft.

Hoe, en wanneer nu de menschen aan de Spraak gekomen zyn, en of die eene vinding van 's menschen verstant zy, wordt naaukeurig onderzocht; en oordeelt de Heer *Amman*, die zoo out te zyn als de mensch zelf, en dat ze den eersten mensch van het eeuwige Woordt, wiens beelt hy was, by zyne schepping is ingestort. Dat echter deeze ingeschape magt om te spreken in zoo verre door den val is verduistert, dat zyne nazaaten thans niet spreken of kunnen spreken uit eene innerlyke kennisse van de wezens of hoedanigheden der zaaken; maar alleen, gelyk zy van hunne ouderen of anderen geleert zyn. Zulks het hedendaagsch spreken eene konst is, zonder welke wy alle genoegzaam stom zouden wezen.

De Spraak is, volgens zyne bepaaing, eene konstige uitdrukking van de denkbeelden, die de woorden, ons duidelyk voorgesproken, in ons hebben nagelaten. Verder gaat de Heer *Amman* de werktuigen van de Spraak optellen; zeggende vooreerst, dat alle letters, uit welke de woorden bestaan, niet anders zyn als een Lucht, die verscheidentlyk gebeeldt is; en vervolgens ('t geen niemand voor hem gedaan heeft) aantoonende, waar,

H h en

en hoe deeze lucht tot eene klinkende Stem wordt gemaakt. Deeze werktuigen verdeelt hy in zulke, die dienen om de stem of een ruischend geluit te verwekken, of om die beide tot letters te maaken. D'eerste, zegt hy, zyn of algemeene, gelyk alle de werktuigen van 't ademhaalen; of byzondere, gelyk de strot of het hoofd van de longepyp, met deszelfs kleine spiertjes en krankbeentjes, waar door de stem, zyns oordeels, onmiddelaar veroorzaakt wordt. De tweede soort verdeelt hy wederom in lydende, als de twee voornaame uitgangen van 't geluit, de Mondt en de Neus; welke zoo moeten gestelt zyn, dat, als d'eene open is, d'andere heel naau kan gesloten worden: en voorts in werkzaame, die het geluit dan door d'eene, dan door d'andere opening op verscheide wyzen uitzenden; namelyk de Tong met zyn been, het Lellerje, de Kaakbeenen met de Tand en Lippen.

Wyders geeft hy reden, waarom wy, als men ons de Longepyp onder den strot of de zenuwen, die de beweging in deszelfs spiertjes veroorzaaken, affnydt, de stem verliezen, en echter in het tweede geval noch kunnen spreken: desgelyks, waarom de stem ons geheel begeeft, wanneer wy die al te fyn of te grof willen hebben: en eindelyk, hoe het bykomt, dat wy dikwyls onwetende, ja somtyts tegen onzen wil, eene krachtige stem van ons geeven; 't zy dan met lagchen, huilen of kermen, enz.

Daar na ziet men aangewezen, dat 'er vier
of

van *November* en *December*, 1706. 483

of vyfsoorten van stemmen zyn; en dat het eene dwaasheit is te gelooven, dat kinderen, buiten allen menschelyken omgang opgevoedt, eene zekere oorspronkelyke taal zouden spreken. Waarop hy sluit met eene bedenking, hoe en waar uit deeze groote verscheidenheit der Taalen ontstaan zy; als mede, hoe men den text van de gaave der Taalen, die d'Apostelen op den Pinxterdag verkregen, zoude kunnen verklaren.

II. Het tweede Hoofdstuk geeft een duidelyk gezicht van de nature der Letteren in 't gemeen; mitsgaders hoe, waar, en door welke werktuigen yder derzelve in 't byzonder gemaakt worden. Alle mogelyke klanken en geluiden, zegt de Schryver, zyn niet wel te bepaalen; maar die op eene gemakelyke en eenvoudige wyze, met eene betaamelyke gestalte der werktuigen, kunnen uitgesproken worden, zullen het getal van 24 niet veel te boven gaan: invoegen, dat 'er byzondere redenen zyn, (die de Schryver ook aanwyft), waarom de rechte uitspraak eener vreemde taale den meesten zoo zwaar valt.

Dit getoont hebbende, geeft de Heer *Amman* een' algemeenen, doch echter zeer beknopten en wel geschikten Tafel, niet alleen van alle de Letteren onzer Nederlantfche, maar ook van de meeste Europifche taalen; die daar in tegen malkanderen vergeleken zyn.

Daar op is in 't byzonder aangewezen, hoe elke Letter gebeeldt wordt: 't welk eigentlyk de grondt is, waar op het gansche gebou rust: blykende in alles zoo groote

naaukeurigheid, dat men reden heeft te gelooven, dat, ingevalle de Heer *Amman*, dien ik eershalven meermaalen genoemd hebbe, zich met onze Nederduitfche Spelling wilde bemoeijen, hy, fchoon een vreemdeling, volgens d'uitspraak der woorden, ons, naar alle waarfchynelykheit, de beffe zoude konnen aan de handt geeven.

III. In het derde Hoofdfuk worden de gronden van deezen beroemden en voortreffelyken man overgebracht tot de konft; en daar in ziet men niet alleen een bericht, om Doofgeboorenen te leeren fpreken; maar ook om byna alle gebreken van de Spraak zelve te konnen verhelpen, door veele merkwaardige voorbeelden opgeheldert. Eene gulhartigheit, waar uit te zien is, dat de Heer *Amman* tot het fchryven eeniglyk is aangezet door eene zucht tot de welftant van zynen naaften; als die eene zoo waardige en dierbaare konft voor al de werelt open legt. Immers hy toont hier ten dienfte van de geenen, die zyne uitvinding zouden willen werkftellig maaken, dat het gansche geheim voornamentlyk daar in beftaat, dat men den leerling voor eenen fpiegel zette, en hem dus de werktuigen der Spraake zoodanig leere beweegen, dat hy door deeze oeffening niet alleen alle de letters kan uitspreken; maar ook, indienze van anderen worden uitgefproken, verftaan.

De wys van den Heere *Amman*, hier in gehouden, is zoo verwonderlyk, dat, gelyk my zulks van veele geloofwaardige ooggetuigen is bericht, zyne leerlingen, zoo haast

zy

zy de letters kennen, ('t geen gemeenelyk bin-
 nen de zes weeken geschiedt,) teffens kon-
 nen leezen en schryven: het welk lieden van
 groot yerfant meenigmaal in verbaastheit
 heeft opgetoogen. Zynde wyders bekend,
 dat de beroemde Wiskonstenaar, de Heer
Joan Hudde, in zyn leven hooggeacht Bur-
 germeester der Stadt Amsterdam, met den
 Schryver over dezze zaake dikwyls gere-
 de-ncert, en t'elkens, als hy eenen nieuwen
 leerling had, weinig weeken daar na d'uit-
 werking van zyne onderwyzinge met groote
 verwondering aanschout heeft.

Dit derde Hoofstuk en de geheele verhan-
 deling wordt beslooten met een verhaal van
 eenige zeer merkwaardige nuttigheden, die,
 niet alleen ten aanzien van Dootgeboorenen,
 maar ook van anderen daar uit volgen. Want
 vooreerst zullen door dit middel, van den
 Heere *Amman* hier voorgedragen, de geenen,
 die door ziekte of anders het gehoor verloo-
 ren hebben, zich dermaaten kunnen oeffe-
 nen, dat ze met d'oogen zoo wel zullen
 kunnen hooren, als voorheen met d'ooren:
 en ten anderen zal de jeugt, indienze maar
 een bequaam Leermeeſter krygt, wat taal
 het ook zy, zeer kort en gemakkelyk kon-
 nen leeren leezen; en, zoo men haar ins-
 gelyks op de beweginge van den mont, enz.
 leert acht geeven, met der tyt zoo wel op
 het gezicht als op het gehoor kunnen verstaan,
 wat 'er gezegt wordt; 't geen dikwyls van
 zeer groot gebruik is: zonder nu te zeggen,
 hoe yder, naar de regels hier beschreven,

zyne eigene gebreken in d'uitspraake, zoo die eenigzins door konst te helpen zyn, zal konnen verbeteren; en dat men boven dit alles hier door de letters zoodanig zal weeten te bepaalen, dat derzelve waare uitspraak door alle eeuwen zuiver en ongeschonden zal konnen bewaart worden.

Men mag van deezen Schryver, *mutatis mutandis*, zeggen, 't geen voor eenige maanden † van den Heere Ruisch gezegt is.

† *Te weten, in May en Juny.*

VIII. HOOFDSTUK.

DE VEKNEDERDE EN VERHOOGDE CHRISTUS, behelzende zyne Geboorte, Lyden, Sterven, Begraving, Opstanding, Hemelvaart, Zitting aan Godts Rechterhant, en Komst ten Oordeel. Door KORNELIS VAN HOEK. Te Rotterdam by Barent Bos, 1706. in 8. groot 28 bladen.

VEelen zyn in het verhandelen van Schriftuurlyke zaaken meest gevallen op onnutte, en somtyts schadelyke verschillen. Zy willen bepaalen 't geen zy niet begrypen; en losse giffingen niet alleen voor enkele waarheden doen doorgaan; maar ook teffens als geloofsstukken, door welke de waare van de valsche Kerke moet onderscheiden worden,

van *November* en *December*, 1706. 487

den , anderen met geweld opdringen. Doch het oogmerk van deezen Schryver is wel voornamentlyk , zyne geloofsgenooten en anderen te slichten ; bouwende op zoodanige waarheden , die in het Christendom valt staan.

De stof is gansch keurig : want alles wat om en aan Jezus is , vertoont eene goddelyke Heerlykheit en Majesteit. Zyne Ontfangenis uit den H. Geest , zyne Geboorte uit eene Maagt : zyne heilige Leer : de loop zynes Levens : zyne Wonderdaaden : zyn Lyden en Sterven : zyne Opstanding : zyne Hemelvaart en Zitting aan Godts Rechterhant : zyn Wederkomst ten Oordeel : zyne Zegepraaling met de Geloovigen in den Hemel : zyn Vonnis over de Godtloozen tot de pynen der Helle , en wat dies meer is , zyn alt'zamen stukken van eene byzondere nuttigheit , en die de menschen ter godtzaligheit krachtelyk aanspooren.

Dan , schoon yder van deeze zaaken onze beschouwing dubbelwaardig is , zoo verdient nochtans het lyden van Jezus Christus eene byzondere overweging. Want , even gelyk de stralen der Zonne , door middel van een' brandspiegel in een punt t'zamen getrokken , een veel sterker hitte van zich geeven als anders , zoo worden in den lyden den Christus alle d'eigenschappen , die zich door den geheelen Christelyken Godtsdienst alomme verspreiden , als in een punt t'zamen vergadert ; en geeven dus een' veel sterker glans en kracht van zich , om de harten

der Christenen te raaken, tot liefde t'ontflee-
ken, ter gehoorzaamheit op te wekken, en den
Zaligmaker met een vast vertrouwen geheel
en al aan te kleeven, te dienen en beminnen.

Nu, gelyk de Schryver uit dien hoofde
wel voornamentlyk met dit stuk bezig is,
zoo heeft hy, om den middelweg te houden
tusschen de geenen, die het slegts als eene
history, en anderen, die het zelve zoo by-
spreukig, en quanswys geestelyk verhande-
len, dat de kracht van het lyden des Heeren
by na t'eenemaal verdwynt, altoos den let-
terlyken zin betracht; maakende vervolgens
eenige zeer bequaame toepassingen, vervult
met spreuken, gelykenissen, enz.

By voorbeeld; hy vertoont, volgens
den heiligen text, dat Jezus verkoft, verraa-
den, veroordeelt, gekruist en gestorven is.
Daar op volgen dan toepassingen over het
snoodt bedryf van Judas, de bitterheit der
Jooden, en de smerten, die Jezus geleden
heeft: met eene ernstige waarschouwing, om
ons van zulke of dergelyke snootheden, als
Judas en de Jooden van dien tyt tegen den
Heilant; en vervolgens eenige Naam-chri-
stenen tegen zyne geestelyke leden begaan
hebben, naaukeurig te wachten: vertoonen-
de daarenboven by wyze van overbrenginge,
dat men noch heden Jezus kan verraden, ver-
koopen, verzaaken, veroordeelen en doo-
den; schoon men zich van die gruwelen om-
trent zyne Leden, die voor hondert jaaren
in de Nederlanden, en noch onlangs in Frank-
ryk zoo gemeen waren, mogt onthouden.

En

van *November* en *December*, 1706. 489

En zeker, gelyk zoodanige *Allegorien*, of verbeeldende toepassingen, een' krachtigen indruk op het gemoet maaken, zoo waren de heilige Schryvers daar van ook zoo vreemt niet. Want Paulus zegt, dat de gekruiste Jezus (door de Prediking van het Evangelie) den Galateren was afgeschildert: en de Goddelyke Schryver aan de Hebreëen, dat d'afvallige Christenen Godts Zoon wedetom kruisigden, en opentlyk te schande maakten.

Des Schryvers bedenkingen en toepassingen over de zeven laatste woorden van den Heilant; gelyk ook over de zaaken, die na zynen doot gevolgt zyn; als mede over de vruchten, den Christenen daar door te weeg gebracht, zyn met den ganschen inhoudt van dit werk zoodanig, datze niet alleen van alle deugtlievende Christenen verdienen gelezen te worden; maar ook, datze zelfs den Predikheeren kunnen dienen, om in hunne kerkvertoogen over deeze stoffe eenige fraaije trekken te maaken.

Meer van dit werk te zeggen, dunkt my niet noodig. Het is opgedragen aan den beroemden *Galenus Abrahamsz.*, man van ongemeenen bedryve onder de Doopsgezinden; die zat van dagen, en uitgeteert door ouderdom*, op den drieëntwintigsten van Grasmaant laatstleden, onder een staatelyk gevolg van veele en voornaame burgeren, met de

H h 5

bar-

* *Hy bereikte omtrent vyfentachtig jaaren.*

harten van alle zyne vrienden ten grave daalde.

IX. HOOFDSTUK.

HET BEGIN EN INANG VAN ALLE MENSCHEN IN DE WERELT, of Aanmerkingen over d'Onvruchtbaarheid, Misvallen, Vruchtbaarheid, Kinderbaaren en Ziekten der Vrouwen. Door LOUISE BOURGEOISE, Vroedvrouw van Maria de Medicis, Koninginne van Frankryk. Waar by gevragt is een kortbondig ontwerp van de Bevruchting en Verlossing, mitsgaders de hulpmiddelen, die daar toe voor en na vereischt worden. Door GERAARDT GORIS Arts, te Leiden, en gewonelyk Onderzoeker der Heelmeeesteren en Vroedvrouwen in Rhymlant. Te Leiden by Andries Dykhuizen, 1707. in 8. groot 20 bladen.

DAt ik geen uittreksel van dit Boek geve, is juist niet, om dat my iemand voor eenige maanden zeide, dat de zaaken uit het Anatomisch Kabinet van den Heere Ruisch, dies tyts by my aangetrokken, voor dochteren en jongelingen, die onze stukjes mogten
 lee-

lezen, wat te natuurlyk luidden: maar, om dat de dingen, daar in voorkomende, niet wel te verstaan zyn, als van zoodanigen, die zich met zulke gevallen bezig houden: zonder nu te zeggen, dat men, om eenige daar van te verhaalen, gantsche Hoofstukken zoude moeten uitschryven; 't welk tegen myne gewoonte is.

Immers ik ben als noch van gevoelen, dat alles wat de menschelyke wetenschappen raakt, gelyk ons die in de Schriften van voornaame lieden te vooren komen, als mede alle zeltzaamheden, hoedanig die zoude mogen wezen, de stof deezer Boekzaale zyn; en dat ik daar van onder eerlyke bewoordingen niet alleen mag; maar, gelegenheit hebbende, ook moet spreken: als onderstellende te schryven voor menschen, die, zoo ze daarvan al geen voordeel hebben, ten minsten geene schade kunnen lyden: behalven dat myne Leezers zoo verscheiden van smaak zyn, dat ik, onbequaam om yder te voldoen, slegts myne eige gedachten moet volgen; ter tyt toe, dat my reden gegeven worde, waarom van styl en stoffe te veranderen. Doch dit overgeflagen. Gy hoort wel, Leezer, dat ik, om reden bovengemeldt, geen uittreksel van dit werk geeven zal.

Derhalven staat voor den geenem, wien daar aan gelegen is, slegts te zeggen, dat het stukje van *Louise Bourgeoise*, Vroedvrouw van *MARIA DE MEDICIS*, naar 't oordeel van den uitgeever, tegen die van *Mauriceau*, *Justina Diericks*, onder het opschrift van
Spie-

Spiegel der Vroedvrouwen, Dr. van Deventer, en meer anderen van latere tyden, zeer wel kan ophaalen; dewyl in eene konst, die voor duizenden van jaaren de zelve was als nu, meer moet gezien worden op de behandeling en uitvoering, als op eene lengte van woorden, vergezochte redeneeringen, en quanswys nieuwe vindingen van oude zaaken.

Doch men moet weeten, dat dit werkje van *Louise Bourgeoise* te vooren door een' Waal of Vlaaming zoo misselyk vertaalt was, dat het naauwlyks kon verstaan worden; en dat derhalven de Hr. Goris zich der moeite getroost heeft, om deeze Dame goet Hollantsch te leeren, en dus haaren arbeid den Geneesmeesteren, Vroedvrouwen, en alle huishoudende lieden die de Fransche taal niet verstaan mogten, nutbaar te maaken. Ik zegge, *huishoudende lieden*: want men vindt in dit boekje niet alleen verscheidene geneesmiddelen voor deeze en geene gebreken der vrouwen; maar ook voor sommige quaalen van kinderen: zonder nu te zeggen, dat de beroemde *Louise Bourgeoise* haar oordeel geeft over de hoedanigheden eener goede Minne.

In het *kortbondig Ontwerp* van den Heere Goris, dienende tot een aanhangsel op het werk van *Louise Bourgeoise*, ziet men vooraf een bericht van het ampt der Vroedvrouwen in 't gemeen: vervolgens van eene goede vroedvrouw; wyders van de tekenen der zwangerheit: daarna van d'Ontfanging en

Aan-

Aanwas van de vrucht; als mede van d'ontvruchtbaarheid en miskraamen: verder van den tyt der verlossinge, en wat 'er, zoo in Barendsnoodt, als na de geboorte van het kindt te doen staat: daarenboven van de quaade geboorten; en eindelyk van de Toevallen, en middelen, om die, zoo voor als na de verlossing, in de moeder en het kindt te helpen.

Hoewel nu de gemelde Hr. Goris ten slot van dit Ontwerp wel eenige aanmerkingen zoude hebben kunnen maaken over sommige byzondere zaaken; gelyk by voorbeeld: over de vraage: *Waarom de bleeke...* Doch laat my voor ditmaal, om der zwakken wille, liever eenige regels Latyn schryven. *Cur pallidae mulieres rubicundis, macilentæ obefis magis salaces sint, magisque viri desiderio pruriant; omnesque in genere foemina æstate concubitum appetant avidius? Porro. Cur mares ex morbo convalescentes, si maturius quam par est, se Veneri dedant, lethaliter affligantur; cujus contrarium fit in mulieribus, quæ concubitu minus quam viri delassantur, imo vires ex eo concipiunt: ita ut nonnullæ impendio salaces, hujus rei causa, morbum simulent; quo maritos ad amplexus invitent atque alluciant.* Hoewel nu, zeg ik, de Hr. Goris wel eenige aanmerkingen over deeze en diergelyke vraagen zoude hebben kunnen maaken; zoo heeft hy echter dezelve slegs aangeroert, zonder die op te lossen: en van de tekenen der Maagdelykheit (die men doorgaans zoo vast heeft, als hagel in een visch-

vifchnet) zegt hy met weinige woorden :
*Præter vaginæ orificiæ coarctationem naturali-
 ter nullum reperitur virginitatis claustrum
 atque munimentum: hanc vero ob defluentium
 humorum copiam, vel à fluxu menſtruo hu-
 medtari & relaxari certiffimum eſt.* Zie,
 Leetzer, dit is om der zwakken wille; en on-
 dertuffchen zullen eenige van die zwakken
 nu branden van begeerte, om te weeten wat
 deeze woorden te zeggen zyn.

X. HOOFDSTUK.

ΑΝΑΚΡΕΟΝΤΟΣ, &c. Anacreontis Teii
 Poëtæ Lyrici CARMINA, ſumma cura
 & diligentia ad fidem etiam vet. M. S.
 Vaticani emendata, priſtino nitore, nu-
 merisque ſuis reſtituta, dimidia fere
 parte aucta, &c.

Dat is :

DE GEDICHTEN van den Poëet **ANA-
 KREON**, in hunnen oerſten glaas herſtelt,
 en by na de helft vermeerderd door Jozua
 Barnes, Doktor der H. Godtgeleertheit,
 en Koninglyk Hoogleeraar in de Griekſche
 taale te Kantelberg; daar dit werk gedrukt

van *November en December*, 1706. 499

is, ten koste van Edmund Jeffery 1705.

in 12. groot 24 bladen.

W At zal ik u, Hollander, veel zeggen van deezen Griekschcn Lierdichter *Anakreon*, die, reets voor twee duizent jaaren gestorven, in Griekenlant eenen tyt beleefde, waar in hy zonder schande niet alleent kon spreeken van allerlei lyffelyke weelde; maar daarenboven onbewimpelt verklaaren, dat hy, zelfs in zynen ouderdom, op het zien van eene poczelige dochter, als betovert wierdt: en dat hy zynen tyt, om d'eene of andere te betrekken, zoo veel te beter waarnam, als hy nader aan zyn einde was.

Deeze zyne Gedichten behelzen de Minneryen der oude Grieken, en zyn zoodanig, dat ze niet van eenig mensche, maar van de Zanggodinnen zelve gemaakt schynen. De Dochter van Tanaquillus Faber, beroemt wegens haare geleertheit, heeft de zelve, in het jaar 1681, voor haare Lantslieden in ondict; en de Heer Longepierre, insgelyks voor de geenen die Fransch verstaan, in den jaare 1692 in dichtmaat uitgegeven*.

Voor de Geletterden dient, dat de Heer William Baxter, omtrent tien jaaren geleden, de Gedichten van Anakreon in Engelant veel naaukeuriger, en daarenboven ook veel zin-

* *Te Parys by Charles Clouzier in 12. groot 17½ bladen.*

zinnelyker heeft uitgegeven , als tot dien tyt geschiedt was : zoo echter , gelyk de Heer Baxter zelf bekende , dat een ander noch gelegenheit hadde , om eenige mislagen , die door den tyt of de vatzigheid der uitschryveren in den text waren gesloopen , door naarfthigheid en middel van goede hantschriften te kunnen verbeteren : gelyk dan eindelyk door den vlyt van den Heere *Jozua Barnes* , de zelfde die voor eenige jaaren de *Treurspelen van Euripides* , en eene lengte van andere schriften heeft uitgegeven , met behulp van eenige zynner vrienden , en inzonderheit van den beroemden Heere *Vassy* , ten dienste van de geleerde Werelt geschiedt is. Men ziet den text verbeterd naar de beste drukken van Hendrik Stefanus , en inzonderheit naar zeker hantschrift uit het Vatikaan. Sommige gaapende spleeten , die anders niet te vullen waren , zyn gestopt op zeer waarschynelyke giffingen ; doch de woorden van den Heere *Barnes* tusschen haakjes gestelt ; of misschien een ander wat beters mogt vinden. Insgelyks zyn 'er veele stukken en brokken , die tot de werken van Anakreon behooren , en uit verscheidene Grieksche Schryveren met grooten arbeit op hunne rechte plaatsen zyn ingelascht : waar door deeze druk byna de helft meer van Anakreon behelst , dan eenige andere , die te vooren , hoe fraai ook , zyn aan 't licht gebragt. Daarenboven heeft de Heer *Barnes* , om de meening van den Dichter des te beter uit te drukken , den Griekschen text , en zelfs de woorden in on-

dicht,

dicht zoo na gevolgt , als mogelyk was : verklaarende het geene , ter zaake van sommige overoude gewoonten , duister is , uit anderen , die meer lichts geeven. Hy toont , dat Tanaquillus Faber in zyne verklaringen over Anakreon , ik weet niet wanneer uitgegeven , dikwyls verre van den weg is , en zyne Dochter Anna Fabra met reden hem tegen spreekt. Dat echter de Heer Longepierre meer oordeels getoont heeft als de gemelde Anna. Dat de geleerde Baxter de vaarzen van Anakreon somtyts verminkt. Dat Hendrik Stefanus met recht eenige vaarzen voor harsenvruchten van Anakreon houdt , schoon sommigen geloof hebben , dat die van anderen waren.

Achter de werken van Anakreon volgen stukjes van dezelfde soort , door eenige Grieken opgesteld ; en daar na sommige Grieksche en Latynsche puntgedichten op Anakreon ; behalven noch een Grieksch Treurdicht op zynen doot , door den Heere *Barnes* sierlyk uitgevoerd ; als mede sommige vaarzen op Anakreons trant , behelzende eenige geestelyke zaaken , die de groote bequaamheit van den gemelden Heere *Barnes* meer dan overvloedig aanwyzzen.

In de voorrede ziet men uitvoerig gesproken van Anakreons geboorte , leeftyt , inborst , ballingschap , schryfstyl , en onverwachten doot , veroorzaakt , zoo men zegt , door een' druivekorf ; waar aan hy stikte.

De Heer *Barnes* twyffelt , of het geene wegens Anakreon uit anderen gezegt is , wel

zoo vast gaat. Wat zeg ik? hy twyffelt niet; maar stelt duidelyk, dat oude en nieuwe Schryvers de geheugenis van deezen voortreffelyken Dichter op losse gronden te kort doen; dewyl hy, in plaats van wellustig en spooreloos, zeer knifch en ingetogen geweest is.

My aangaande, ik geloove, dat, gelyk de bewyzen ten laste van Anakreon niet volstrektelyk doorgaan, alzoo ook de redenen van den Heere Barnes niet genoeg zyn, om het gemeene gevoelen te wederleggen.

Behalven de beektenis van *Anakreon*, en eene print van den Heere *Jozua Barnes*, man van zonderlinge geleertheit, en uitstekende taalkunde, ziet men voor dit werk ook d'afbeelding van den *Hertoge van Marlbourg*, met een Grieksch Triomfgezang over het slaan der vyanden by *Bleinthelm*.

Iets te zeggen van eenenzeltig kinderen, die uit de harsenen van den meergemelden *Barnes* zyn voortgekomen, dunkt my juist niet noodig. Hunne naamen staan in dit werk gemeldt: zulks de Leezer zien kan, welke reets in de werelt zyn uitgezonden, en welke de Geleerden noch te wachten hebben.

XI. HOOFDSTUK.

HOLLANT AAN DE VOETEN DES KONINGS, doot den Heere de la Volpilliete, Lettaar in de Godheit. Thans uit het Fransch in Nederlants ondsicht ver- taalt, en met eenige Tegenzangen en ande- re Stukken vertrykt door F. HALMA. Men ziet hier by d'afbeelding van 's Ko- nings Stantbeelt door den Hertoge de la Feuilljade, op de plaats der Overwinninge opgerecht, enz. i Amsterdam by François Halma, 1707. in 8. groot 22 bladen.

IN dien het hier de plaats was, om eenē schets te geeven van zood veele Pronkbeel- den, Schilderyen, Printen, en Boeken, behelzende het leven en de daaden van den tegenwoordigen Koning van Frankryk; of wel van een eindeloos getal van doemwaar- dige vleischriften, zedert een' reeks van jaa- ren aan hem opgedragen, de wêreld zoude verbaast staan, en belyden, dat de verbeel- dingen, lofspreuken, en vaarzen der oude Hoidenen van hunne vergode helden, daar by niet te gelyken, en die van Jupiter zel- ven niet trotser gemaakt zyn.

Nochtans moet men bekennen, dat onder alle die verfoeijelyke vleyers, die hem niet als

een sterffelyk mensch , maar als een' Godt hebben afgebeeldt ; niemant de konst van pluimstryken beter verstaan heeft , dan de Heer *de la Volprijere* , zoo genaamt Leeraar in de Godtheit ; maar inder daat een Fransch Hoveling , van wiens groots en hoogdravend lofschrift , ter eere van den Koning , in den jaare 1673 , niet alleen met toestemminge van zyne Majesteit uitgegeven , maar ook zelfs aan hem opgeoffert , alle redelyke menschen moeten walgen.

In dit Loffschrift , onder den tytel van *Hollande aux pieds du Roy* , of *Hollant aan de voeten des Konings* , ziet men vooreerst in sierlyke Fransche vaarzen , die Sr. *Halma* naast zyne maateloze vertaaling gevoegt heeft , hoe Hollant (geen de Schryver dies tyts onderstelde al t'eenemaal ondergebragt te wezen) zyne dwaasheit verfoeit , en met eene nederige belydenisse van de gramschap van zoo groot een Monarch getergt te hebben , in eene knielende , of kruipende gestalte om genade bidt : ten anderen , hoe Hollant , in de voorzeide gestalte de veroveringen door 's Konings wapenen ophaalt , die Majesteit erkennende voor zynen overwinnaar , zoo te water als te lande : en eindelyk , hoe Hollant aan de voeten des Konings den Lof van zynen overwinnaar vervolgt , maar zich ondertusschen troost in zynen ondergang , om de voordeelen , die het daar uit te wachten heeft.

Het

Het eerste gezang begint :

*Favorabile vainqueur souffrez qu'une insolente ,
Abbatue à vos pieds , & soumise à vos loix ,
Mortellement atteinte , & reduitte aux abois ,
Avant que d'expirer , devienne penitente : &c.*

Ik wil 'er slegts eenige trekken van voorstellen , en den Leezer van de rest laten oordeelen.

O gunstige overwinnaar ! sta toe , dat eene moetwillige , nedergeworpen aan uwe voeten , en thans gebukt onder uwe wetten , ja alreede voor de poorten des doots gebragt , zich boetvaardig toone , voor dat zy de geest geeve ; of laat de zelfde arm , die haare hovaardy kneust , haar uit het graf rukken , en door een gelyk vermogen uit den afgrondt opvoeren. Zy gevoelt de vruchten van haare vermetelheit ; maar eer zy het uitterste van uwe rechtvaardigheid beproeve , roept zy alle uwe goetheden te hulpe . . . Groote Koning , die u schikt naar het volmaakte voorbeeld van den onsterffelyken heerscher , waar van gy het waare tafereel vormt : uwe handen zyn niet altyt gewapent met donder en blixem , om den trots der weerspannelingen te pletten. Men kan u , schoon altyt onverwinnelyk , echter overwinnen , wanneer men slegts de

konst heeft van u niet te wederstreeven. Het vuur uwer gramschap wordt uitgebluscht, en uw hart vermorwt, wanneer men geene andere wapens gebruikt, als die van d'ootmoedigheid; en de heimelyke krachten van een oprecht berou kunnen u beter ontwapenen, dan hondert krygsbenden in slagorde... Te vergeefs zocht ik eene veilige schuilplaats in myne vestingen; te vergeefs nam ik toevlucht by hondert nabuurige Vorsten, die, zelve van schrik bevangen, geenen lust of kracht hadden, om een vreemt lant by te springen... Uit wanhoop hadde ik het lant tot eene zee gemaakt, doch myn toeleg, om u en my zelve te begraven, diende slegt om myne rampen te vermeederen. Daarom zoo myne traanen uw hart niet beweegen, en zoo my niets de kracht van uwen arm ontrukken... D'aarde ontziet u, en de zee gehoorzaamt u... Ik meende door een drievoudig verbont u de handen te breidelen, maar gy hebt dien Gordiaanschen knoop door uwe dapperheit gebroken... Doch verre van daar, dat Alexander tegenwoordig zoude herbooren zyn, zoo moet deeze Heldt op nieu sterven, en weder van den troon in het graf daalen: want by u verdwynt all' zyn luisster... Terwyl gy den loop van een' eenigen veldtocht noch niet volendt hebt, voleindigt gy dat duizent vendels, duizent schepen, ja gansch Oostenryk en Spanje, in eene geheele eeuwe niet hebben kunnen beginnen... O Godt! door welk een ongeluk heb ik my gewapent? Door welke eens

van *November* en *December*, 1706. 503

razernye heb ik my gekant tegen een' Koning, die de hemel geschikt heeft, om de gansche werelt te gebieden? . . . Gy hebt my als eenen damp opgetrokken, en doet my weder als eenen damp verdwynen. Maar waarom zoud gy, Grootte Koning, in myn uiterste verderf konnen bewilligen; daar gy my hondertmaalen beschut hebt? . . . Ben ik offerhanden tot uwe bevrediging schuldig: eene lengte van myne kinderen zyn alreede voor uwe oogen geslacht, en in het midden van hunne misdryven, onder het puin van myne geschokte muuren bedolven . . . Hou op, Grootte Koning, hou op de hoofden met den blixem te pletten, en verander uwe zorgen in de harten te bemagtigen . . . Moet uit myn overblyffel uwe eer herstelt worden, zoo vergenoeg u met het einde myner Grootheit te zien; met te zien, dat myne trotse Staaten uwe veroveringen zyn geworden; met te zien, dat myne Oppermagten onder uwe onderdaanen worden getelt, en dat de geenene, die gekroonde hoofden dorsten tegen, tegenwoordig overgelukkig zyn, dat zy zich aan uwe voeten mogen nederwerpen.

Zie, Leezer, dus sprak in dien tyt quanswys de Hollantsche Maagt; maar door den mont van een' Franschman; wiens aangeboore lachhartigheid hem, in navolginge zyner lantslieden, deeze uitdrukkingen geleert hadde.

In 't tweede gezang , beginnende :

Orgueilleuse d'avoir une Flotte à cent voiles , &c.

vindt men onder andere deeze fraajigheden:

Hovaardige , als ik was , op eene Vloote van hondert zeilen. Deeze beweegbare sterkten maakten my trots en opgeblazen : maar tegenwoordig zyn myne schiplieden op verre na zoo bang niet voor vreesfelyke stormwinden , en het woeden der baaren , als voor uwe gewapende Schepen . . . Uwe Vloot belegert my in 't midden myner Havenen , gelyk uw Heir in 't midden myner Steden . . . Uwe kracht is als het licht , dat , hoe zeer verspreidt , echter altyt geheel blyft . . . Moet gy , ô Rynberk , uw lot niet gelukkig achten , dat gy 't eerste velt zyt , waar op de grootste der Koningen het toneel zyner daaden wil openen , en den loop van zyn roemruchtig jaar beginnen ? . . . Op 't overtrekken van den Rhyu , dachten myne verbaasde krygsbenden , dat de Tritons niet meer verduicht waren , en twyffelden of Neptuin , dan of Mars uwe krygshelden aanmoedigde , en uwe Legers geboodt . . . Van Beuningen , deeze is de waarachtige Jozua , die , met den blixem gewapent , den valschen * komt ver-

* *Te weten Van Beuningen , die eene Zon had laten schilderen met de woorden van Jozua STAA STIL. Want la Volpjlere , naar dit op , als of Van Beuningen zich had ingeebelt door zyne Staatskunde den voortgang van Frankryks wapenen te stuiten , of anders voor Praefect hadde willen spelen.*

van *November* en *December*, 1706. 505

verdelgen : en de muuren , in zyne tegenwoordigheid zonder bestorminge neêrgeploft, zullen u onder hunne verschrikkelyke puinhoopen begraven . . . Noch Stadt , noch Vesting , noch Stroom , noch Berg beschutten my voor uwe blixemende armen . . . Myne Beschermheeren zyn door een eerloos belang vergiftigt ; en dus hebb' ik geene zekerheit als aan de voeten van mynen Overwinnaar.

Luft u uit het derde gezang ook wat , Leezer , zie daar :

*Grand Roy , soit que je cede au pouvoir
de vos armes , &c.*

Groote Koning ; 't zy dat ik bezwyke voor de magt uwer wapenen , 't zy dat ik my eindelyk voor de kracht uwer oogen buige , ik werpe my aan uwe voeten , en betuige openlyk , dat ik door uwe goedertierenheit geraakt, en door uwe aantrekkelykheden overwonnen, my voortaan uwe wetten wil onderwerpen : en indien my noch eenige grootsheit overschiet, zulks is , om dat ik niemant als den magtigste Koning toebehoore . . . Immers gy beftiert alle uwe daaden door gerechtigheid : en gelyk gy door uwe wapenen schrik baart , alzoo verwekt gy liefde door uwe zagtmoedigheid . . . De Hemel moet u gewisselyk het aartryk onderwerpen , dewyl gy het aartryk den Hemel onderdanig maakt . . . O Gelukkig noodtlot , dat my onder de bescherminge van zoo grooten Koning gebragt heeft . . .

Nu zal ik noch bloet , noch tranen meer storten. Nu zullen myne schepen, te vooren door vreeze in myne havenen gesloten, zonder zorg overal heen vaaren; en, met schatten geladen, u daar van eene eeuwige offerande komen toebrengen. Nu, ja nu zal de gansche werelt, op het voorbeeld van Holland, eenen gadeloozen Koning cynsbaar worden.

Wat dunkt u, Leezer? Zoud' t niet beter geweest zyn, dat de Heer *de la Volpiliere*, zyne welsprekenheit gebruikt hadde, om den hoogmoet van Lodewyk den xiv, die den Vorsten altoos verderffelyk geweest is, was het doenlyk, te teugelen; als om een sterffelyk mensch, wiens adem in zyne neuze is, dusdanigerwyze op te schikken?

Ik bekenne, dat dit schrift in zynen samenhang, ten aanzien van 't beloop en de schikking een van de sierlykste is, die my ooit zyn te vooren gekomen; maar ondertusschen stel ik vast, dat 'er, ten aanzien van de zaaken en toepassingen, geen slegter zoude kunnen gemaakt worden.

Dit heeft de vertaalder *Sr. Halma* insgelyks zoo aangemerkt; vertoonende in zeker gedicht, onder den naame van Voorzang, geschikt tot aanleiding van het bovengemelde werkje, hoe weinig deeze lofuitingen met den plicht van een Christen overeenkomen; en daarenboven hoe schandelyk het is, dat een Leeraar in de Godtheit, om de werelt te doen gelooven 't geen nooit geschiedt is, en waarschynelyk nooit geschieden zal,

zich

zich behelpt met ydele snorkeryen ; om nu niet te zeggen , stoute en onbeschaamde leugenen.

Dan dit laatste wordt ruim zoo omstandig aangewezen in twee Tegenzangen , waar mee de gemelde Sr. *Halma* de drie gezangen van den Heere *de la Volpiljere* beslooten heeft : in welke , na een verhaal van de zaaken in den jaare 1672 , en na dien tyt voorgevalen , wytlustig gesproken wordt van de gevolgen , die zyne trotsheit en geweldenaryen door eene rechtvaardige straffe van den Hemel in deezen tegenwoordigen oorlog gehadt hebben : zynde alle de bedryven van Lodewyks helden , gedurende eene zestigjarige regeeringe , niet te vergelyken by de geenen , die de Bondgenooten tegens hem en de zynen , in een' eenigen Veldtocht , hebben uitgevoert. Doch , gelyk de Dichter wel zegt , niet zoo zeer de Bondgenooten , maar d'onsterffelyke beheerscher der werelt , die dien armen Jupiter , wien zee en aarde , als *Volpiljere* zegt , plagten te gehoorzaamen , door zynen blixem zoodanig getroffen heeft , dat hy , als uit wanhoop van zyne genade , zich keert tot de geesten , die noch hy , noch zyne vaders gekent hebben ; en geene hulp vindende by de levenden , zynen toevlugt neemt tot de dooden.

Hier na volgen eenige Zegezangen over de verrichtinge der Bondgenooten in den jaare 1706 , door den meergemelden Sr. *Halma* te vooren stuk voor stuk uitgegeven ; als op de verduistering van Vrankryks glori-

zonne voor Barcelona : op de Pinxterzege : op de verovering van Oostende : op het inneemen van Meenen : op het ontzetten van Turin ; op het bemagtigen van Milanen , Pizzigitone , Alexandria , Tortona , enz. Waar by noch gevoegt is een Fransch vaars met deszelfs vertaalinge, onder den titel van *de Keurvorst Emanuel van Beyeren ontvorst*; 't welk gevonden is in de kamer van den ge-
wezen Keurvorst te Ryffel.

Thans volgt de Print van het kostbaare Praalbeelt op het plein der overwinninge te Parys : met eene Historische verklaringe , insgelyks door Sr. *Halma* daar neven.

Eindelyk vindt men in zeven bladen eene verdediging voor Holland tegen Vrankryk ; behelzende een verhaal van de spoorelooze bedryven der Franschen , en hun gedrag ten opzichte van deezen Staat gehouden , zedert het jaar 1621 tot nu toe : voor 't grootste gedeelte , door my opgestelt.

De Liefhebbers behoorden deeze byeengevoegde stukjes niet te missen : al was het maar alleen , om uit de Fransche vaarzen van den Heere *de la Volpijere* , en de heldere vertaalinge van Sr. *Halma* te zien , wat men in Vrankryk , ter eere van dien grooten , ontzagchelyken , rechtvaardigen , en goedertierenen Koning al heeft uitgclapt.

XII. HOOFDSTUK.

D'EERSTE ZENDBRIEF VAN PAULUS AAN DIE VAN KORINTHEN, kortelyk in zynen samenhang uitgelegt, en mit d'Overleveringen der Jooden, en oudheit der Heidenen opgeheldert door THEODORUS AKERSLOOT, bedienaar van 't H. Evangelii t' Alfen. In Leiden, by H. Teering, 1707. in 4-groot 122 bladen.

NA dat de Schryver van dit werk in de voorrede kortelyk getoont hadde, by welk eene gelegenheit, en op hoedanig eene wyze Paulus deezen Brief aan die van Korinthen, eene Stadt daar nader beschreven, hadde ontworpen, zoo komt hy tot den Brief zelve: geevende vooraf eene verklaring van de woorden, en vervolgens van de zaaken, die in elke sneede begrepen zyn.

Een uittreksel van deeze Schriftmatige verhandeling te maaken, heb ik overtollig geoordeelt; omdat wy alle den inhoudt van den Brief aan de Korintheren weten; en by gevolg lichtelyk kunnen giffen, wat in dit werk begrepen zy.

Nochtans moet ik aanmerken, dat *Saulus*, naar de gedachten van den Schryver, den naam van

van *Paulus* heeft aangenoomen; wanneer hy door den Doop der Kerke wierdt ingelyft; en zulks naar het voorbeeld van Abram, die na zyne besnydenis Abraham geheeten wierdt: niet tegenstaande Hieronymus de reden van deeze veranderinge afleidt van des Apostels triomf over *Zergius Paulus*, Stadthouder van Cyprus; gelyk *Scipio* den naam van Afrikaner, en *Metellus* dien van Kretenzer, als bekend is, van de landen door hen vermeerstert, in voorige tyden ontleent hadden: verklaarende, dat de meening van *Origenes*, als of *Paulus*, ter zaake dat hy van Godsdienst een Joodt, en van geboorte een Romein was, een dubbelen naam had gekregen, in 't midden van deeze onzekerheid zeer wel te lyden is.

Dat wyders de woorden van *Paulus*, *het is een menschte goud geen Wyf aan te raaken*, juist niet te kennen geeven, dat de manlyke staat in zichzelve beter of loffelyker is dan het huwelyk. Maar alleen, dat het, om de boosheit der tyden, die haast te wachten was, wel zoo gemaklyk zoudt weezen niet geene vrouwe, en de kinderen daar nyt te wachten, belemmert te zyn: 't welk trouwens nyt d'instellinge van het huwelyk, *Gen. 2*, en des zelfs noodzaaklyk gebruik tot behoudenis van het menschedom en by gevolg van de Kerke op aarde, zeer klaar is.

Dat wyders het zeggen van *Paulus*: *De Aloor gebiedt, dat de vrou van den man niet scheide*, ziet op eene bysere gewoone der Hei-

Heidenen, die, schoon zeer zelden*, echter bywylen van de Jooden wierdt nagevolgt; dat een wyf haaren man, wanneerze hem moede was, zoo wel verliet, als de man het wyf. Immers het is zeer waarschynelyk, dat zoodanig eene scheiding aan de zyde van het eene of andere dertel of boosaardig wyf in de gemeente van Korinthen, die uit Jooden en Heidenen gesticht was, somtyts voorviel; en d'opzienders derhalven den Apostel, zoo wel over deeze, als andere zaaken gevraagt hadden.

De voortreffelyke Scaliger meent, dat dit bedryf van de vrouwen door 't Attische Recht zelveu gewettigt was; zulks besluitende uit het woordt *Apoleipsis*, *zyt verlaaten*; 't geen de vrou in zulk een gevalle plagt te gebruiken. Maar ik denke, dat het woordt *Apoleipsis* ons maar aanwyft, dat de vrou, met het woordt *apopompee* door haaren man bevolen te vertrekken, recht hadde, hem op zyn zeggen te vatten, en voor altoos van hem af te blyven; schoon hy naderhant berou hadde. Want gelyk dit billyk was, zoo zou het tegen alle reden geweest zyn, dat men eene vrou, die, hoewel het aanzienlykste, echter maar een deel van het huis is,

vry-

* *Want dat Salome, de zuster van Herodes om zeker huiskrakkeel haaren man Kostoborus een' scheidbrief gaf, wordt van Jozefus verhaalt, als eene zaak die regelrecht tegen de Wet, en de gewoonte der Vaders aankiep.*

vryheit zoude gegeven hebben, om, als het haar lustte, zich de magt des geenens, waar aan zy, of van nature of immers door haar eigen verdrag was onderworpen, t'onttrekken.

Derhalven besluit ik, dan deeze verfoeijlyke gewoonte onder de Heidenen is ontstaan uit eenige weinige voorbeelden van zoodanige wyven, die, gelyk zy boos genoeg waren, om haaren eedt en belofte te breeken, alzoo ook, uit zichzelfe of door haare vrienden magts genoeg hadden, om haare boosheit te verdadigen en de mannen te laaten fluiten. Maar laat my voortgaan.

Over het wederom aantrekken van den voorhuit *, dewyl dat onmogelyk schynt, wordt gemelt, dat men niet alleen in het Talmudische stuk, genaamt *Sanhedrin*, eene gansche lyst ziet van de geenens die zulks gedaan hebben; maar dat ook Celsus, Dioskorides en meer anderen verklaaren, hoe zulks geschieden kan. Van deeze konst hadden Menelaus, en de zoonen van Tobias zich zelve eene proef genomen †. Ook hadden eenige boosaardige menschen, ten tyde van Antiochus die beginnen in te voeren ‡.

Over den text, waar in Paulus zegt, *dat de geenens, die om prys streeden, zich ontbielden van alles*, merkt de Schryver aan, dat de Kampvechters, tegen den tyt als het worstelen

* Hoofdst. VII. † Jozef. Oudb. XII, 6.

‡ Makkab. I; 12, 16.

van *November* en *December*, 1706. 513

stelen zou aangaan, zich zelve by uitnemendheit sober en maatig droegen: namelyk, zy onthielden zich voor eenen tyt van spyzen, die meer lekker als voedzaam waren: insgeelyks van hunne vrouwen.

Dat de Jooden in *Mozes* gedoopt waren in de wolke en de zee, wil by den Apostel; naar 't oordeel van deezen Schryver niet meer zeggen, als dat die twee groote wonderwerken hun als toeriepen, dat zy *Mozes* te hooren hadden.

Over den text, *Eet alles wat in't vleeshuis verkoft words*, toont de Schryver niet te gelooven, dat het vleeshuis te Korinthen zoodanig was, als *Joachim Oudaan* het Roomsche *Macellum* beschreven heeft; te weten, dat het een huis zou geweest zyn, waar in vooreerst de beesten tot offers voor de Goden geslagt; ten anderen, derzelve ingewandert gegeten; en ten derden ook het vleesch van dat soort van offerbeesten, 't geen den Priesteren was ten deel gevallen, verkoft wierden: maar een Stadts vleeshuis, waar in allerlei soort van vleesch wierdt te koop geveilt, zoo het geene den Priesteren van de slagtoffers was toegevallen, als ander. Want indien *Paulus* van een vleeshuis sprak, als *Oudaan* beschreven heeft, zoo zou het weinig te pas komen 't geen hy zegt van geen onderzoek te doen om der conscientie wille: dewyl men in een huis, daar geen ander vleesch als van Heidsche slagtofferen gevonden wierdt, om der conscientie wille niet had te vraagen, welk gemeen, en welk offervleesch was.

K k.

Dat

Dat Paulus, als hy den Korintheren vraagt, of zy niet wisten, *dat het lang hair voor een man schandelyk was*, zou hebben willen aanwyzen, dat een man, die zyn hair tot eene tamelyke lengte hadde laten groeijen, het zelve most korten, dunkt den Schryver gansch mis. Hy meent, dat *lang hair* hier zoo veel betekent als hair naar de wyze der vrouwen; namelyk opgestrikt: 't welk, zyns oordeels, duidelyk blykt uit de tegenstellinge, en den staat des geschils. Het blykt ook eenigzins uit Karmenian, dat eenige verwyfde mannen in Korinthen, het hair naar de wyze der vrouwen opbonden.

Meer andere dergelyke zaaken zyn in dit werk uit oude Schryveren (wier naamen en textplaatfen doorgaans op de kant worden aangetrokken) ter behooryker plaatfen ingevoegt.

Wyders heeft de Heer *Akersloot*, of tot sieraat van het werk, of ten dienste der Geletterden, goet gevonden, in elke snede den grondtext neffens de vertaaling te zetten.

Voor 't laaft zal ik zeggen, dat de gemelde Heer *Akersloot* eene manier van afstippen heeft, die ik nooit gezien hebbe; schryvende, by voorbeeld: *Over dat stuk is men 't nooit onder de Geleerden eens geweest, zelfs! niet in deezen tegenwoordigen tyt . . . Iets! 't geen hier al op aarde, enz. . . . Derhalven! dat zy alle, enz. . . . Zoo de Geest niet alles wist? . . . Op dat niemant denken zoude, als of hy niet wat meer was? Deeze roep- en vraagtekenen schynen my*
daar

van November en December, 1706. 515
daar niet te passen. Doch zoo veele hoofden,
zoo veele zinnen.

XIII. HOOFDSTUK.

ACTA CONSISTORIALIA Creationis
Eminentiff. & Reverendiff. S. R. E. *Car-*
dinalium, institutæ à S. D. N. CLE-
MENTE XI. P. M. Diebus 17 Maji
& 7 Junii 1706. Accessit eorundem
Cardinalium brevis delineatio.

Dat is :

HANDELINGEN voorgevallen in den
ROOMSCHEN KERKENRAADT,
omtrent de verkiezing van de zeer eerv.
Kardinaalen door KLEMENT XI, op
den 17den van Blois, en den 7den van
Zomermaant; met eens korte schetse van
de zelfde Kardinaalen. Te Keulen, 1707.
in 4. groot 4 bladen.

DAt de naam des Drukkers, mitsgaders
de rechte naam der Stadt, daar dit werk
geprent is, behoorende onder den Koning
van Poolen, als Keurvorst van Saxon, op den
tytel niet gemeldt worden, heeft geene andere
reden, zoo my bericht is, als dat d'Over-
hsit,

K k 2

heit, daar ter plaatse, niets van 't geen de Roomsche Kerk aangaat, opentlyk wil gedrukt hebben.

Immers men ziet hier slegts, hoe de Paus, die zedert eenigen tyt in overleg was geweest, om het getal der Kardinaalen 't welk ten naastenby een derdedeel vermindert was, wederom vol te maaken, op den 17den van Bloeimaant in de Kerkenraad te Rome, tot dat einde beroepen, verklaarde, dat hy, na rype overweging, geene beter leden voor dit aanzienelyke lichaam had weten te bedenken als *Fr. Martellus*, *Jo. Badoër*, *Laur. Kasomus*, *Laur. Korfinus*, *Laur. Flinkus*, *Fr. de Aquaviva*, *Tb. Ruffus*, *Cbr. Augustus*, *Raynuzius Pallavicinus*, *Alex. Kaprara*, *Jozef de la Tremoille*, *Gabriel Filippukcius*, *Kar. Aug. Fabomus*, *Kar. Kolonna*, *Petr. Priola*, *Nikol. Grimaldi*, enz.

Vervolgens, hoe, deeze negentien met groote toejuichinge der andere Kardinaalen verkooren zynde, *Gabriel Filippukci*, die uit zeker gerucht voor deeze verkiezing al gevreeft, en daarom zyne Heiligheit door den Kardinaal Marefcotti verzocht hadde, hem van deeze waardigheit te verschoonen, daar op den Paus een smeekfschrift liet aanbieden; 'twelk hy by nader verklaaring, die zoo wel als het smeekfschrift hieris by gevoegt, noch krachtiger maakte.

Wyders, hoe de Paus, ziende dat *Filippukci* in zyn besluit volhardde, en door geene beweegredenen van zyn voornemen was af te brengen, op den 25sten van Bloeimaant
daar

van *November* en *December*, 1706. 517

daar aan volgende, in zekere byeenkomst van de Heeren Acciajoli, Karpini, Marescotti, Spada, Kollaredo, Panciatici, Sacripanti, Ferrario, Spinola, Paulukci, Sperelli, en Pamfilio liet overwegen, of zyne Heiligheit den Heer *Filippukci* behoorde te dwingen; en hoe in deeze vergadering ten huize van Acciajoli verstaan wierdt, dat *Filippukci* niet behoorde gedwongen te worden.

Hoe daar op zyne Heiligheit in eene vergadering van 37 Kardinaalen, op den 7den van Zomermaant, na een omstandig verhaal van de zaaken, zedert de laatste verkiezing voorgevallen, den meergemelden *Filippukci*, gelyk hy verzocht hadde, van het Kardinaalschap ontsloeg, en den Heer *Michaël Angelo de Comitibus*, Aartsbisschop van Tarsis, in zyne plaats stelde.

Eindelyk, hoe de Paus ter vergelding van die zonderlinge nedrigheit in den Heere *Filippukci*, deszelfs proven kennelyk vermeerderde, en hem daarenboven beschonk met een inkomen van 1000 Roomsche kroonen jaarlyks.

Dat het zyne Heiligheit zeer licht is, den een' of anderen Kardinaal te maaken, blykt uit het volgende bericht.

Eerwaardige Broeders, zegt de Paus: dewyl het ter eere van den almachtigen Godt, als mede tot luister en steun der H. R. Kerke, noodig is, de plaatsen der verstorvene Kardinaalen wederom met bequaame en godtvruchtige mannen te vullen, hebben wy voorgenomen te verkiezen *Franciskus Martellus*, Patriarch van Jeruzalem,

318 XIV. Hoofdst. BOEKZAAL

lem, Joannes Badoëro ; Patriarch van Venetië , enz. *Wat dunkt u lieden ?*

Deeze keur wordt doorgaans, of altyt van den Kerkenraadt geprezen; en daar op vervolgt zyne Heilicheit aldus :

Door de magt, ons van den almogenden Godt, en zyne H. Apostelen Pieter en Paulus gegeven, verkiezen wy tot Kardinaalen der H. R. Kerke, Fr. Martellus Patriarch van Jeruzalem ; Joannes Badoëro, Patriarch van Venetië, enz. met alle de voorrechten en vrydommen, die hun noodig of dienstig zyn. In den naame des Vaders ✱, ende des Zoons ✱, ende des H. Geests ✱. Amen.

XIV. HOOFDSTUK,

IDEË GENERALE, Ordre & Denouïement DE L'APOCALYPSE: avec les Fondamens, Eclairissemens, & preuves necessaires, propres à donner la vraye intelligence de ce saint Livre, &c.

Dat is;

ALGEMEENE SCHETS VAN HET
BOEK DER OPENBAARINGE, enz.
Door P. YVON. Waar in men ziet een
korte history van de merkwaardigste voor-
vallen in de Kerke, zedert de tyden der
Aposte-

van *November* en *December*, 1706. 519

*Apostelen tot nu toe. Te Rotterdam by
Barent Bos, 1706. in 8. groot 21 blai-
den.*

IN dien de Heer *P. Yvon*, Lector onder een afgetrokken soort van Christenen te Witterwert in Friesland, die zedert eenigen tyt, als door Godts hant, tot eene aandachtige beschouwing van het boek der Openbaaringe wierdt opgeleidt, alle of de meeste zaaken, hem daar in voorgekomen, uitvoerig hadde opgesteld, men zou'er een veel grooter boek van gezien hebben.

Maar, zulks buiten zyn oogmerk zynde, wyft hy den Leezer tot zyne verhandelingen over de Gemeenschap van Godt met de menschen, mitsgaders van den inwendigen staat enes Christens en de voornaamste stukken van den verborgen Godtsdienst: geevende vooreerst eene algemeene schets van deeze heilige Profecye, en den rang der zaaken, beneffens Godts oogmerk daar in begrepen: vervolgens eenige bedenkingen over de zeven Kerken en Godts Troon: wyders over de Zegelen, Bazuinen en verscheidene Gezichten, die daar by gemeldt staan: voorts over de waare en valsche Kerke, als mede over den ondergang van de laatste: en eindelyk over de triomf, die de waare Kerk daar op behaalen, en de vruchten die zy daar van plukken zal, eer zy met Jezus noch overgaat in de heilige en zalige eeuwigheit.

Hy roemt het werk van den Heere *Vitrin-
ga* in zoo verre, dat hy verklaart, geduu-
ren-

rende zyn leven over deeze stoffe niets gezien te hebben, dat daar by haalen kan; hoewel hy juist in alles met den Heere *Vitringa* niet overeenkomt.

Dan aangezien het boek der Openbaaringe behelst eene history van de Christelyke Kerke tot de voleinding aller dingen, heeft de Schryver goet gevonden wat nader te spreken van d'aanmerkelykste geschiedenissen, zedert de tyden der Apostelen tot de dagen van Konstantyn; en wyders in 't algemeen een gezicht te geeven van de zaaken, vervolgens voor gevallen tot nu toe.

Sommigen hebben zich ingebeeldt, dat het het boek der Openbaaringe niet te verstaan was. Maar den zulken wil de Heer *Tvon* gevraagd hebben; waarom het ons dan gegeven is: waarom Jezus het zelve door den heiligen Joannes, en de zeven kerken van Azië, waar aan het als een dierbaar pandt was toevertrouwt, door de ganfche Kerk heeft doen verspreiden: ja waarom Jezus daar in zoo nadrukkelyk en omstandig heeft gesproken en doen spreken van verscheide zaaken, die kennelyke merktekenen draagen van haar gewigte.

Derhalven gestelt zynde, dat dit Boek, immers in 't algemeen, kan verstaan worden, zoo meent de Schryver, dat het van zoo veel, indien niet van meerder gebruik is voor allerlei soort van menschen, als cenig ander, 't welk in het oude of nieuwe Testament gevonden wordt. Want, gelyk de godtloozen daar in zien, wat hun eenmaal te wachten staat,

van *November* en *December*, 1706. 321

staat ; en die zich tot den Heer bekeeren ,
welk eene vergelding op hunnen stryt en ver-
drukkingen zal volgen ; zoo kan een goet
begrip van het zelve grootelyks dienen , om
de geenens , die , naar maate hunner voor-
oordeelen , (de deksels , die op hunne aan-
gezichten leggen) van den Zaligmaker zyn
verwydert , deezen goddelyken Leermeeſter
langs hoe meer te doen naderen. Behalven , dat
die van het Pausdom uit het afbeeldſel van Ro-
me , en de Jooden uit de vervulling de-
zer Profecye , door een' dienaar van Jezus in
ſchrift geſtelt , krachtiglyk kunnen overtuigt
worden.

XV. HOOFDSTUK.

*KORT BEGRIP DER OUDE EN
NIEUWE GEOGRAPHIE , ofte eene
beknopte verhandeling van alle Koningry-
ken , Lantſchappen , Vorſtendommen , Re-
publyken , Heerſchappyen , Eilanden , Ste-
den , Zeeën , Rivieren , Meiren , Boſſchen ,
en Bergen der geheele werelt. Toegepaſt op
de meeſt bekende Lantkaarten , enz. Met
eene korte aanleiding tot de kennis der Glo-
be. Door JOHAN HUBNER, Reſtor
der Doortluchtige Schoole te Merſenburg.*

K k 5

i Am-

*in Amsterdam by Nikolaas ten Hoorn,
1707. in 8. groot 49 bladen.*

BOeken van deezen aart zyn 'er in verscheide taalen; maar tot noch toe weinige, of misschien geene op zoodanig eene wyze als dit tēgenwoordige. Want hier in ziet men zeer geschiktelyk de gelegenheit, groote en hoedanigheid van yder Koningryk, of Vorstendom op zich zelve: vervolgens de mindere Graaffschappen, Lantvoogdyen, enz. waar in dezelve gelegen zyn; en eindelyk de Steden, Heerlykheden, Bergen en Bosschen, die in dezelve gevonden worden.

Dit werk was in den aanvang zeer gering en onvolmaakt; maar is eindelyk in den vyftienden druk van zulk een gewigte gevonden, dat verstandigen oordeelden het zelve den Nederlanderen niet onaangenaam te zullen wezen; behoudens, dat men het zelve niet by vraagen en antwoorden, (als de Heer *Hubner* ten dienste zynrer schoulen gedaan hadde,) maar stellenderwyze. aan 't licht gaf.

Dus begreep het ook *Sr. ten Hoorn*, en heeft derhalven deeze vertaaling in diervoegen laten opstellen, gelyk ze waarschynelyk den Hollanderen smaakelykst zoude voorkomen: 't geen de Heer *Hubner* zelf zal moeten pryzen.

Om nu, was het mogelyk, yder genoegen te geeven, zyn niet alleen de naamen der steden geschikt naar de Hollantsche en Latyn-

van *November* en *December*, 1706. 523
tynsche Lantkaarten : waar door elk , als met den eersten opslag , zal kunnen zien , waar de stad , die hy zoekt , gelegen zy : maar daarenboven vindt men van de meeste steden eene beknopte beschryving van der zelve hoedanigheden ; mitsgaders eenig gewag van de merkwaardigste zaaken , daar in of omtrent voorgevallen.

Voor de rest is hier bygevoegt eene korte verhandeling van het gebruik der Globe ; waar door niet alleen een Leerling zal onderricht worden wegens alle verschynselen ; maar ook een kenner der zelve opgeleid tot zaaken , die zyne weetlust voldoen kunnen.

XVI. HOOFDSTUK.

Entretiens sur les VIES ET OUVRAGES des plus excellens PEINTRES anciens & modernes , &c.

Dat is :

Zaamspraaken over het LEVEN EN DE WERKEN der voornaamste oude en hedendaagse SCHILDERS : door den Heere FELIBIEN. Nieuwe Druk, verbeterd en vermeerderd met eenige aanmerkingen van de Koninglyke Akademie der Schil-

§24 XVI. Hoofdst. BOEKZAAL

Schilders en Beekhouwers, over eens Schilders vereifchte hoedanigheid. t' Amsterdam, ten koste van Steven Roger, 1706. in 8. vier stukken, t'zamen groot 50 bladen.

DE Heer *Felibien*, Schryver van de Koninglyke Akademie der wetenschappen, spreekt hier van zaaken, die geheel verscheidene zyn van zyne dagelyksche bezigheden; zulks hy deswegen voor opspraak had te vreezen, indien niet veele en groote mannen bestaan hadden boeken en schriften te maaken over konsten en wetenschappen, die nooit by hen geoeffent waren.

Hoe verre nu de bequaamheit van den Heere *Felibien* tot een werk, als dit is, gestrekt heeft; zullen Schilders en Beekhouwers best kunnen oordeelen; doch ondertusschen toonen d'omstandigheden, dat hy, schoon van een ander beroep, echter de dingen, van hem te boek gestelt, zeer wel verstaan heeft.

Hy gevoelde van jongs aan eenen grooten trek, om de Teken- en Schilderkonst, zoo veel de tyt toeliet; te leeren kennen; en naderhand, te Rome gekomen, vondt hy gelegenheit, om in die werelt vol fraajigheden, niet alleen veele konststukken naaukeurig te bezichtigen, maar ook van dezelve met de voornaemste Schilders en Beekhouwers zeer gemeenzaam te spreken.

Hy maakte in Rome kennis met de Heeren *Lansfrank*, *P. de Kortone*, en *Poussin*,
mcc-

meesters van grooten naame ; en 't was de laatste inzonderheit , wien hy dagelyks ging bezoeken , en zag schilderen ; 't geen anderen , om de menigte der Liefhebberen , die met gansche drommen zouden gekomen zyn , eens vooral geweigert wierdt.

Hier door bequam hy niet alleen een begrip van d'evenredenheit van een enkel beelt op zich zelve , maar ook van vier of zes , ten opzichte van malkanderen , dat is , van de schikking ; waar omtrent veele Schilders zeer gebrekkelyk zyn. In deezen ommegang , en de samspraaken met den gemelden *Poussin* telkens gehouden , leerde hy het mengen der verwen ; eene konst , die niet alleen noodig is , om aan de lichaamen de vereischte ronte te geeven , mitsgaders licht en schaduwe te maaken ; maar ook , om eenige deelen van het stuk verder of nader te brengen , gelyk men goet vindt.

Daarenboven heeft de Hr. *Felibien* vermaakshalven doorlezen alle de boeken , waarin van de beeldt- en schilderkonst gehandelt wordt : den inhoudt derzelve vergelykende met de lessen , die *Poussin* en anderen hem gegeven hadden : zonder nu te zeggen , dat hy in de pronkzaalen van alle voornaame Paleizen de merkwaardigste beelden en schilderyen met grooten aandacht beschout , en dikwyls by zich zelve , volgens de kennis , die hy alreede van de konst hadde , daar over geredeneert heeft.

Dit zyn boek is opgesteld by wyze van tien Samspraaken , tusschen hem en zekeren

ren Pymander; met wien hy, by zekere gelegenheit naar de Louvre gegaan, op het zien van een schoon model van dat Paleis in zoodanig een gesprek raakte, als hier beschreven is.

Vooraf wordt gehandelt van de zoogenaamde proportië en de bevalligheid. Daarop volgt een gesprek over de hoedanigheden van een goet Schilder. Eindelyk ziet men een Historisch verhaal van het leven der beroemste Schilders en Beelthouwers, die ooit geweest zyn.

Hunne werken belangende: daarvan geeft Pymander (die quanswys de Meester is) zyn oordeel; en verklaart met eenen de reden, waarom de Nederlantsche Stukken, schoon zoo net naar het leven, in Vrankryk en Italie weinig geacht zyn.

XVII. HOOFDSTUK.

Kurtzer und warhafftiger bericht / u. s. w.

Dat is: Kort en waarachtig bericht wegens den staat der Evangelische Kerken in de Keurvorstelyke Palts, zedert het jaar 1648 tot nu toe. Te Koln aan de Spree by Ulrich Liebpert, Kon. Pruisf. Hofdrukker. groot 1 blad.

Dit schrift, dienende tot verdediging der Gereformeerden tegen zekere voorwendselen

van *November en December, 1706.* §27

felen der Lutheraanen in de Palts : luidt ten naaften by als volgt.

I. In het vierde Artikel , §. 19. van het Westfaalsche Vredeschrift zyn den Èvangelischen Luterschen toegestaan alle de vryheden en voorrechten , die zy bezeten hebben in het jaar 1624.

II. Derhalven moet niet gevraagd worden naar hunnen toefant even na de Reformatie , of onder de korte regeeringe van de Keurvorsten Otto Hendrik en Lodewyk den V , maar gelyk die was in den jaare , waar van het Vredeschrift gewag maakt.

III. Nu achtervolgens hunnen staat in den jaare 1624 , bleven hun ten tyde der Gereformeerde Keurvorsten , alle de Kerken met haare aangehoorige rechten , die zy toenmaals hadden. Zy wierden ook niet verhindert eenige nieuwe te bouwen , gelyk te Heidelberg , Manheim en Frederiksburg geschiedt is.

IV. Dus bleven insgelyks volgens den staat van het jaar 1624 op de dorpen alle die Luthersche Gemeenten , welke door het Westfaalsche Vredeschrift den Gereformeerden Keur- en Lants- Vorsten wedergegeven , of hun op eenige andere wyze verkregen wierden , by het volle eigendom haarer Kerken , Vryheden , Inkomsten , enz. Gelyk dan zulke gemeenten en Leeraars , die dezelve bedienden , des noots zynde , zouden kunnen genoemt worden.

V. Hier tegen wierden de Luthersche Predikers en Schoolmeesters , die na den gemelden

den Vrede, buiten den staat van het jaar 1624 in de Steden of Dorpen aangenomen waren, en alzoo in het jaar 1624 uit de goederen der Gereformeerde Kerken geene vaste inkomsten hadden gehad, van hunne eige gemeenten bezorgt.

VI. 't Is waar, dat de Gereformeerde Keur- en Landts- Vorsten, de Lutersche Kerken, vermits die in den jaare 1624 geen byzonder opper *Consistorium* hadden, door den Kerkenraadt der Gereformeerden hebben doen bestieren; maar echter is den Lutherschen daar door geene de minste afbreuk gedaan, 't zy in hunnen Godtsdienst, Kerkgebruiken, Predik-ampt, of iets dergelyks. Immers dat zulks niet geschiedt zy, om dat de Keurvorsten de Lutherschen niet wel zetten mogten, blykt genoegzaam uit de gunsten, die zy den zelve by alle gelegenheden nevens anderen bewezen hebben: zynde bekend, dat onder de regeeringe van de twee laatste Gereformeerde Keurvorsten de meeste van hunne voornaamste dienaaren, zoo in Staats- als Krygszaaken, Lutherschen waren.

VII. In dusdanig eene gestalte zynde Luthersche Kerken noch gebleven onder den eerste Roomschen Keurvorst Filip Wilhelm van den jaare 1685 tot het jaar 1690. Waar by noch te letten staat, dat als zyne Keurvorstelyke Doorluchtigheit kort na den aanvang zynere regeeringe de Gereformeerden en Lutherschen in het bezit hunner Kerken bevestigde, de Gereformeerden hebben te weeg

ge-

gebracht, dat de Lutherschen volgens den Westfaalschen vrede noch meer Kerken zouden mogen bouwen. In de gemelde gestalte zyn ook de Luthersche Kerken onder den tegenwoordigen Keurvorst noch gebleven van den jaare 1690 tot het jaar 1698: waar in het zyne Doorluchtigheid niet alleen belieft heeft een byzonder Lutherschi hoog *Consistorium* op te rechten; 't geen de Gereformeerden niet ongcern gezien hebben: maar daarenboven ('t geen zy vreemt vonden) den Lutherschen, en daarnevens ook den Roomschen Godtsdienst in hunne kerken in te voeren: belastende wyders zyne volmagtigen, een goet deel van de kerkelyke opkomsten der Gereformeerden te geeven aan Roomsche en Luthersche Farheeren en Schoolmeesteren; 't welk niet alleen de Luthersche Vorsten te Regensburg wraakten, maar ook de Zweetsche Gezant aan het Paltfische Hof zoo onbillyk oordeelde, dat hy den Keurvorst verzocht, deeze zyne gunsten, die tot nadeel der Gereformeerden strekten, tegen de Lutherschen te matigen; en hen slegts te laten by de vryheden, die zy in den Jaare 1624 genooten hadden.

Daar nu volgens de Keurvorstelyke verklaring van den 21sten van Slagtmaant 1705 de Gereformeerden van de Kerkelyke goederen, die zy van het jaar 1648 tot 1698 alleen hebben bezeten, en welke hun ook buiten tegenspraak toekomen, $\frac{1}{3}$, en de Roomschen $\frac{2}{3}$ zouden genieten, ziet yder lichtelyk, dat de Gereformeerden niet schul-

dig zyn, de Lutherfche Confiftoriaal-raaden, en ook zulke Predikers en Schoolmeesters, die in het jaar 1624 uit de goederen der Gereformeerde Kerken niet betaalt zyn, noch verder uit hunne $\frac{1}{2}$ te bezoldigen.

Ook zal eerlang uit een nader vertoog blyken, dat deeze $\frac{1}{2}$ tot onderhoudt der Gereformeerde Kerken in de Palts niet genoeg zyn: zulks, dat als men dien eifch op de Christelyke liefde zonde willen gronden, de Gereformeerden in andere plaatfen (daarmen hun echter geen de minfte vryheit geeft) het zelfde zonde mogen eiffchen; en zy derhalven van sommige Lutheraanen in de Palts ten onrechte befchuldigt worden.

XVIII. HOOFDSTUK.

Antwoorde, op de vraage van den Heere Marot.

IK hebbe in de voorige maanden (pag. 374) gefproken van de vraage des Heeren *Marot*, wegens de bloemt, genaamt *Belle nuit*, of de *Nachtschoone*, die, na't gevoelen van den Heere de *Tournafort*, eenige overeenkomst heeft met de *Jalappe*, en van eenen gansch anderen aart is als de *Zonnebloem*, dewyl zy des nachts zich opent, en des daags fluit. Zie daar nu het antwoord

van *November* en *December*, 1706. 53 R.

woordt door den Heere *Paire*, Geneesheer en Burgermeester van Huy.

MYN HEER :

Ik hebbe met vermaak gelezen den brief van den Heere Marot, en de twee vraggen, daar in vervat. Om deeze verschynselen te verklaaren, zoo onderstel ik vooraf, dat d'aartgewassen zyn samengesteld uit de vyf navolgende Elementen: te weten, uit de fyne stof, uit sulfur, uit zout, uit aarde en water; waar van sommige werkende, en andere lydende zyn. Maar ik zal dezelve slegts brengen tot drie, dewyl die genoeg schynen, om een algemeen denkbeeld van deeze zaake te geeven. De fyne stof, het sulfer, en de grove stof brengen niet alleen de verscheidenheit der lichaamen voort, maar ook in yder vrucht drie byzondere hoedanigheden, gelyk by voorbeeld, de rauheit, rypheit en de bederving. In d'eerste regeert de grove stof; en haare deelen, die zeer naau vereenigt zyn, houden de werkende beginselen besloten; 't welk de vrucht hart en ongekookt maakt. De fyne stof vervolgens, geholpen door de warmte van buiten, wordt allengskens ontbonden, tot dat zy d'overhant krygende, de sulfer, tot zekeren trap geheven, de vrucht murw en aangenaam maakt. Deeze fynestof nu, die in geduurige beweginge is, breekt eindhelyk haare banden, en sleept met zich de deelen van het geheven sulfer naar buiten; 't welk de

L 1. 2

be-

bederving veroorzaakt; of vroeger of laater, na dat de lichaamen min of meer zyn geslooten. Het zelfde zal men vinden in eene bloeme, die in haare opkomst en achter eenvolgenden aanwas, van tyt tot tyt vertoont een' staat van rauheit en rypheit. Nu kom ik tot de *Belle de nuit*, die tegen de natuur der bloemen zich des daags sluit en des nachts opent.

Volgens de voorgemelde onderstelling moet deeze Bloem van een zeer dun, los en teder maaksel zyn; en haare substantie vol van fyne stoffe en geheven sulfur, vereenigt met de grover stoffe, alleen maar bequaam, om deeze dingen in hunne banden te houden; tot dat eenige warmte dezelve ontbindt en verdryft.

Naar deeze gedachten, opent de bloem, van welke wy hier sprekken, zich des nachts; om dat de koude van buiten haare geesten en sulferdeelen, vereenigt met de grover stoffe, in een trap van volmaaktheit houdende, zy als bezielt blyft. Maar als de Zon opkomt, gaat de fyne stof, die slegts eene kleine beweging van nooden heeft, naar buiten, en de adertjes van deeze bloeme zyn niet meer bezielt, als te vooren. Deeze bloem dan ten naasten by gebragt tot een' staat, als eene die eerst voortkomt, doet zien, dat de vereeniging van haare deeltjes niet t'eenemaal eveneens is; dewyl 'er noch fyne stof genoeg overblyft, om haar in wezen te houden; vermits de natuur van tyt tot tyt herstelt, 't geen zy yder oogenblik verliest.

Gy vraagt ook, myn Heer, waarom de Boom, by de Portugeezen met den bynaam van

van den droevigen (*arbor tristis*) bekennt, des nachts voorzien is van bloemen, en des daags niet, enz. Hier op dient tot antwoordt, dat de bloemen van deezen boom noch van een fynder en teerder maakfel zyn als de *Belle de nuit*, en dat de vereeniging van haare deeltjes, doorgaans veel eenpariger als de fyne stof, in haaren geheel zamen gestel byna eenparig wordt ontbonden, en de sulferdeelen derzelve verheven; weshalven de koude haar van buiten noodig is, om te beletten, dat haare geelten vervliegen, en deeze te stellen in een' staat, die eigen is aan de voortbrenging; welke, om hunne werkzaamheit, in korten tyt geschiedt. Aldus vindt men deezen boom een half uur na zonnen ondergang voorzien van bloemen, die door eene geduurige uitvloeijing van balseindeelen enen aangenaamen reuk van zich geeven; blyvende den ganschen nacht in dien staat, om de koude: gelyk haare fyne stof door de zonnestraalen vervliegt, breekende byna alle haare banden, die zeer eenparig waren.

En gemerkt de verderving en voortbrenging op den zelfden trant gaan, zoo zyn deeze bloemen in een oogenblik verwelkt, en vallen terstont af. Maar nademaal de boom rykelyk voorzien is van voedende en welbereide sap, zoo krygt hy den volgenden nacht weder't geen hy des daags verlooren hadde.

Myn Heer, Ik ben, enz.

Getekent DE PAIRE, Arts
en Burgermeester van Huy.

XIX. HOOFDSTUK.

ULRICI HUBERI Jcti. Supr. Fris. Curiaë & Senatoris PRÆLECTIONUM JURIS CIVILIS tomi tres, secundum Institutiones & Digesta *Justiniani*. Accedunt huic editioni novæ additiones *Christiani Thomasi* Jct. quibus Scholia ipsius contra Autorem defenduntur; & remissiones ad Jus Saxonicum, &c. Cura *Lud. Menckenii* Jct. Lipsiensis.

Dat is :

VOORLEERINGEN van *ULRICH HUBER* OVER HET *BURGERLYKE RECHT*, in drie stukken, naar d'*Institutionen en Digesten van Justiniaan*, enz. met eenige bygewegde stukken van *Thomasius*. Te *Leipsig* by *Jo. Fred. Gleditsch*, 1707. in 4. zamen groot 212 bladen.

DE Rechtsgeleerden vinden deeze Voorleeringen of Verklaringen van den Heere *Huber* by uitstekende fraai: vertoonende niet alleen eene byzondere ervarenheit van den Schryver in veelerslei wetenschappen, maar

maar ook zyn ongemeen oordeelen bequaamheit, om de zaaken wel uit te haalen en toe te passen. Nochtans houden sommigen de zelve den aankomelingen, en vooral den geenen, die in de Latynsche taale, mitsgaders de Roomsche Historiën, weinig bedreven zyn, wat duister: insgelyks niet dienstig voor zulken, die geene gelegenheit hebben, om hunne Leermeesters lang by te blyven: hoewel het anders veel beter is, eene konst uit haare beginselen, dan uit besluiten te leeren.

Doch niemand is 'er, die van dit werk, ten aanzien van des zelfs gebruik, slechter spreekt als de Heer *Lyncker*, wien echter van anderen is voorgeworpen; 't geen hy *Huber* te last legt: *Het zelve*, zegt hy elders, *moet men ook stellen van de Voorleeringen van den Heere Huber, die ik meer achtte om de sierlykheit der taale, dan om het gewigte der zaaken.*

Belangende nu de bygevoegde stukken van *Christ. Thomasius*: 't is zulks, dat, als de Heer *Huber* in den jaare 1682, onder den naam van stellingen [*Positiones five Lectiones juris contracta*] een kort begrip gaf van de zaaken, in deeze Voorleeringen begrepen, *Christ. Thomasius* dezelve, ten verzoeke van den Heere Geraardt Schröder, thans Burgermeester van Hamborg, als tot een grontnam in zyn byzondere lessen; en die twee jaaren daar na, ten dienste zynner Leerlingen, met eenige nader verklarungen en aanmerkingen wederom liet opleggen te Leipfig.

Deeze aanmerkingen , die den Leezer met den eersten opslag aanwe aanwezen , waar in twee zoo voornaame Rechtsgeleerden van malkanderen verschilden , heeft de Heer *Huber* , in een' tweeden druk van deeze Voorleeringen * , goed gevonden met zyn antwoordt op de zelve daar in te vleyen . Dan de Heer *Thomasius* , die zyne aanmerkingen niet had uitgegeven , om met den Heere *Huber* in geschil te treden , maar alleen , om zynen toehoorderen in Duitschlant zyne gedachten te verklaaren , liet deeze verdediging in zyne waarde ; uitgezeit , dat hy zoo nu en dan in zyne Lessen en Akademische Redenkavelingen , het een of ander daar op zeide ; wach- tende naar bequaame gelegenheit , om zyne redenen in het oog van de werelt nader te doen klemmen , en die van den Heere *Huber* , middelerwylen overleden , t'ontzenuen : gelyk nu , zyns oordeels , in deezen Leipziger druk van den bekenden *Job. Frederik Gleditsch* geschiedt is .

Ondertusschen wil *Thomasius* wel weeten , dat de Heer *Huber* hem in sommige zaaken voldaan , en hy derhalven zyne aanmerkingen op verscheide plaatsen verbeterd heeft : schryvende voorts met zulk eene gematigheit , als de groote geleertheit en uitstekende hoo-
da-

* *Waar van het eerste stuk te Francker uitquam 1687 , het tweede 1689 , en het derde 1690 : zynde voor d'eerstemaal in de gemelde Stadt gedrukt 1678.*

danigheden van den Heere *Huber* hem leerden te behooren.

Immers *Huber* staat by hem te boek , zoo niet voor de grootste , ten minsten voor een van de grootste Meesters van Nederland , wiens Leerlingen (mits thans niet weinige van de zelve in verscheide Akademien en Scholen beroemde Voorgangers geworden zyn) de minste smaet zyne gedachtenis aangedaan , gelyk allenthalven billyk was , zeer wel zouden weten te vergelden.

Vindt echter iemand eene uitdrukking , die wat hart schynt ; hy denke , dat wy alle menschen zyn , en de Heer *Thomasius* die van den beroemden *Huber* geleert heeft.

Of nu des overleden Zoon , de Heer *Zacharias Huber* , die ; zoo ik meene , zyns vaders plaats bekleedt , en onlangs eenige Rechtgeleerde en Filosofische verhandelingen uitgaf , de zaaken , in verschil staande , tegen den Heer *Thomasius* wederom zal opvatten , moet de tyt leeren.

De Registers van dit werk zyn beter geschikt als te voeren.

XX. HOOFDSTUK.

HET LEVEN VAN FRANCOIS EUGENIUS, Prinsse van Savoyen, enz. enz.
by Nikolaas ten Hooft, 1707. in 8.
groot 30 bladen. Tweede Druk.

Dit verhaal van de daaden van deezen heldt is voor weinige jaaren in 't Hoogduitsch opgelegd; doch strekte zich toen niet verder uit, als tot het eindigen der Veldtocht van het jaar 1701.

In den Franschen Druk, naar welken wy deeze vertaaling hebben, was'er d'onderneming op Kremona bygevoegt.

De Nederlantsche, die in den jaare 1703 uitquam, hadmen daarenboven noch voorzien met een verhaal van den veldtocht van het jaar 1702: en was de slag by Luzara de laatste getuige van Eugenius Heldenmoet.

Dit werk wierdt toenmaals met opene armen ontfangen, en vondt meer Liefhebbers als men hadde konnen verhoopen.

Dan aangezien het oorlog in Italië deezen doorluchtigen Krygsmann telkens nieuwe gelegenheden gaf, om zyn beleid en dapperheit alomme te doen uitschitteren, en zyn hoofd met eenige Laurieren te kroonen, wierdt men te rade in deezen nieuwen Druk de bedry-

van November en December, 1706. 539

dryven van dien Prinse te vervolgen; en hem eindelyk te laten in den Hertoglyken Zetel van Milane; die de Hemel hem gegunt heeft.

XXI. HOOFDSTUK.

SPIEGEL VAN STAAT DES VEREENIGDEN NEDERLANDS:

waar in gezien wordt de Magt, mitsgaders het vry Bestier van yder der zeven verbonde Provinciën, en haare byzondere Steden; zoo in Rechten als Regeeringe, enz. Door ROMEIN DE HOOGHE. t' Amsterdam by Jan ten Hoorn. 1706. in 4. groot 100 bladen. Eerste Deel.

IN dit werk, handelende van de zeven vrye heerschende Lantschappen, bekend onder den naam der Vereenigde Nederlanden, geeft de Schryver voor af een Tafereel, waar op yder der zelyer, gelyk ook de Steden, en meest aanmerkelyke Heerlykheden, staan te praalen.

Daar op vindt men aangewezen, ('t geen de Hr. van der Hoeven insgelyks gedaan heeft,) dat deeze zeven Lantschappen al voor de geboorte van den Zaligmaaker in diervoegen als nu vereenigt, en ten naasten by op den zelfden voet bestiert, wat ook de

de wapenen der Romeinen , of het gewelt der Noormannen op anderen vermogt hebben , ten allen tyde by hunne vryheit gebleven , en , schoon dikwyls van Dwingelanden getant , echter nooit vermeestert zyn.

Dan ziet men uit d'oude gedenkstukken een historisch verhaal van d'aanmerkelykste geschiedenissen daar in voorgevallen , tot nu toe : en wyders een verhoog van de waare, vrye , en hoogste Regeering in en over yder Lantschap op zich zelve.

Daarna volgt eene beschryving van de Ridderschap , Edelen , en byzondere Steden , yder in haaren rang , beneffens haar vry Bestier en Rechtbanken.

Doch , gelyk de vorm van 't bestier in Gelderland niet overeenkomt met dat in Holland , zoo zyn ook de Tafereelen van deeze Provinciën zeer verschillende.

Tusschen die van Zeelant en Utrecht , is 'er een ander , zynde het vierde ; 't welk dient , om afzonderlyk een gezicht te geven van de Rechtbanken , die in het Hof Provinciaal en den Hoogen Raade voor Holland en Zeelant zich vereenigen : by welke gelegenheit dan gemeldt worden verscheide Wetten en Keuren op de Jagt en Leenen.

De Drossaartschappen , Hoogballuagiën , Dykgraaffschappen , enz. zyn met hunne Rechten en Keuren zoodanig geschaart , als de rang der Hoofsteden vereischte.

Doch schoon de Schryver in zoo korten begrip van Zuithollant , Kennemerlant , Delfslant , Rhymlant , de Keuren van elken

Ban

Ban niet kon te boek stellen, en derhalven in veele plaatsen de geene, die met malkanderen overeenstemden, of niets van aanbelang scheenen te behelzen, is voorbygegaan; zoo wordt echter zulks dubbel vergoedt door een naaukeurig bericht van de Rechtdagen, en de wyze, hoe die waar te neemen; mitsgaders, hoe zich iemant zal aangeeven om zyne zaaken in of voor te stellen; als mede, hoe hy zich gedragen zal, als hy oordelt door eenig vonnis bezwaart te zyn.

Na 't vierde Tafereel volgt dat van Utrecht: daar na een van Vrieslant, Overyffel met Drenth: en eindelyk noch een byzonder van Groningen met d'Omlanden.

Derhalven, gelyk dit werk dient, om uit opgedolve outheden en den zamenhang der tyden elk te doen zien, dat deeze vereenigde Landen staan in een rechtvaardig bezit van hunne aeloude vryheit, en dus aan te moedigen, om daar voor, met de geenens, die tegenwoordig onder Godts zege den Staat tot zulk een' trap van glorie opvoeren, lyf en goet by te zetten; zoo zal het ook van een groot gebruik zyn voor in- en uitheemschen; die, wanneerze in Hollant, of in eene der andere Provinciën, 't zy eene erfenis te beuren, schulden te vorderen, of iets diergelyks te doen hebben, veelyts verlegen staan; en by gebrek van noodige kennisse hun oogmerk, of ganschelyk niet, of maar half bereiken.

Daar ziet gy, Leezer, het beloop van dit eer-

542 XXII. Hoofdst. BOEKZAAL
eerste deel, vervattende eene lengte van zaaken, waar van een ingezeten deezer Landen niet behoorde onkundig te wezen.

XXII. HOOFDSTUK.

Boeken en Schriften, waar van weinig of niets gezegt wordt.

SR. *Reinier van Doesburg* zent ons uit Rotterdam:

I. *d'Evangelische Jesaia*; of deszelfs voornaame Evangelische Profecyen, in haaren samenhang enz. vertoont door *Abr. Hellenbroek*, derde deel. in 4.

II. *Voorbeeld der goddelyke waarheden* voor eenvoudigen, die zich bereiden tot de bekydenis des geloofs. Door den zelfden *Hellenbroek*, bedienaar van 't Evangelie te Rotterdam. in 8.

III. *De vyftien Liederen Hammaalotb.* Met eene naspeuringe van der zelve Profetisch oogwit, verklaringe der woorden, Historische vervulling, enz. Door *Servatius Hasevoet*, Predikant te Vlissingen.

IV. *Gerichtshandelingen van den allerhoogsten Godt met zyn volk van Nederlant*; behelzende eene verhandeling van verscheide gewigtige stoffen; toegepast op den tegenwoordigen tyt. Door *Jakob Fruytier*, Bedienaar van 't Evangelie te Rotterdam in 8. 2 deelen.

V. *Des*

van *November* en *December*, 1706. 543

V. *Des Heeren Lof, verkondigt uit den monde der Kinderen*; ofte xx zonderlinge exemplen van vroeg bekeerde, en jongstervende kinderen, enz. vergadert door J. K. Met eene aanspraak aan d'Ouders en Kinderen, door *W. Eversdyk*, Predikant te Rotterdam. in 8.

VI. Van *Jo. Kitto* uit den Haag komt ons *Oratio* &c. Of een Latynsch Vertoog over den gelukkigen voorgang van de wapenen der Bondgenooten, gedurende dezen veldtocht: waar by genoegzaam gebleken is, dat Lodewyk de xiv, wat ook iemand * gezegt heeft, niet *Tout-Puissant*, of almachtig was. Dit vertoog is uitgesproken in Haarlem op 't Prinsenhof. Ik weete niet; door wien.

VII. t'Utrecht by *Sr. Willem van de Water*, is gedrukt *Petri Burmanni Oratio*, &c. Dat is, *Redenvoering over den gelukkigen krygstocht deezes jaars*, enz. Gedaan den 25sten van Slagtmaant 1706. Vertaalt door *D. Smout*, in 4. groot 7 bladen.

VIII. Van *Sr. Borstius*, hier in Amsterdam, hebben wy *Nederlants blyde en gezegende Veldtocht*, enz. Een boekje, behelzende een Kerkvertoog van den Heere *Smith*, over Ps. cxxxviii, 7. 8. in 8. groot 4 bladen. Deene drie stukjes komen daar in met

• *Pater Veneroni in dedicatione*, à Louis xiv, le *Tout-Puissant*: Dat is: Aan Lodewyk xiv, den Almagtigen.

met malkanderen overeen, dat de weldaaden, die Godt ons, zedert eenige jaaren, en wel inzonderheit gedurende deezen Veldtocht, tegen dien geweldigen vyant heeft bewezen, zoo veel te grooter zyn, als ons bederf nader was. Maar de Heer *Burman*, om het onderscheit der tyden te toonen, merkt in 't byzonder aan, dat wy, zedert het jaar 1672 van de Veldtochten zeer zelden een gelukkig begin, en noch veel minder een voorspoedig einde gezien hebben: zoo dat men van onze Veltheeren heeft mogen zeggen; 't geen Cicero eertyts van de Krygshoofden van zynentyt zeide: dat ze in dien heftigen oorlog met *Mithridates* somtyts wel niet ongelukkig, maar echter nooit verwinnaars geweest waren. 't Is ook inderdaat zoo. Want dikwyls heeft men vreugdevuuren doen ansteeken; niet, om dat de vyant geslagen, maar alléen belet was de vruchten zynere overwinningen te raapen:

IX. Van den gemelden *Sr. Borstius* komt ons noch *Getrouwe Raadt aan alle Christen krygslieden*, tot het verkrygen van waare Dapperheit en Kloekmoedigkeit. In 't Engelsch beschreven door *Josia Woodward*; en ten bevel van haare Majesteit in de *Legers* uitgedeelt. in 8. groot 4 bladen. In dit boekje stelt de Schryver vooraf, dat het ampt van een' Krygsman niet alleen wettig, maar ook loffelyk zy. Wyders bestraft hy de geenene, die hunne eere met grove lasterstukken bezoedelen. Eindelyk ver-

van *November* en *December*, 1706. §45
vertoont hy, dat de verwinning alleen van
Godt afhangt; en een krygsman derhal-
ven op hem zien moet.

X. By *Fr. Honoré* en *Zach. Chatelain*, is
hier ook gedrukt *Le Grand Cabinet Ro-*
main, ou *Recueil d'Antiquitez Romainez*
que l'on trouve à Rome, avec les *Expli-*
cations de Michel Ange de la Chaussé in
Fol.

XI. *Juffrou Lescaille* zendt ons *het verlostte*
Brabant en Vlaanderen, door den *Veltslag*
by *Ramellies*. in 8. groot 3 bladen. Men
heeft dit *Oorlogspjel* hier onlangs eenige
maalen achter een op 't *Toneel* gezien.

t'Oxford zyn eene lengte van boeken onder
de *Persse*, gelyk: 1. *Theodosii Spherica*,
Gr. & Lat. in 8. accuranre *Jof. Hunt*. 2.
Eduardi Lkwyd, *Ashmoliani Musæi Cu-*
stodis, *Archeologia Britannica*; contai-
ning some *Account*, &c. in Fol. 3. *Ex-*
position of Daniels prophecy of LXX weeks,
with *Chronological Tables*, in 4. writ-
ten by *William*, Lord Bishop of *Wor-*
cester. 4. *The Natural immortality*, of
the Soul asserted and proved, from *Scrip-*
ture and Primitive Antiquity, by *Th.*
Milles. 5. Wyders *Prolegomena* op het
nieuwe *Testament*; 't geen eerlang met
verscheide *Leezingen* in *Folio* zal gedrukt
worden. 6. *Eene Alexandrynsche text van*
de LXX, met d'aanmerkingen van *Orige-*
nes, in gene *Drukken* tot noch toe ge-
vonden, door *Ernestus Grabe*. Wyders
worden noch beloofd de werken van *Ta-*
M m *citius*

citus in twee, en die van *Cicero* in twaalf stukken. Insgelyks *Jo. Hudson Geographorum minorum volumen tertium*, in 8.

By den Drukker der Boekzaale is gedrukt, en staat eerstdaags uit te komen: *David's Harpzangen*, of de *C. L. Psalmen*, van den koninglyken Profeet David, en andere heilige Mannen. Nevens de gewoone *Lofzangen* in de Kerken gebruikelijk. Op nieuw, naar de Nederduitsche *Oerzettinge* en *Kanttekeningen*, op de gewoone zangwyzen, in dichtmaat gebragt, en met de *Psalmen* op de kant gedrukt; door *François Halma*. in 12.

Noch berecht hy hier nevens, dat by hem de *Grieksche Bybel* van de *LXX. Overzetteren* onder de persse, en omtrent tot twee derde deelen voldrukt is, met alle de verscheide *Leezingen*, zoo van het *Alexandrynsche handtchrift*, als alle andere, en van de *Oudste drukken*, beneden den *Text*, die naar het *Vatikaansche* slijpt gevolgt is; onder het opzicht van den *Heere Lambertus Bos*, Professor in de *Grieksche taale* te *Franeker*, in twee deelen, in 4°; waar by dan ook het *Grieksche N. Testament* van *Dr. Milles*, zoo dra het in 't licht komt, op de zelve form, zal gevoegt worden; of een ander indicu het te lang, gelyk nu wel 20 jaaren na het begonnen is, achter blyft.

Derwylmy twee bladzijden overschietten, en het volgende Plakkaat ons Leeternieners raakt, zullen wy den Leetzar daar van dienen.

DE STAATEN van *Hollans ende Weste Vriaslans*, allen den geenen, die doezen zullen zien ofte hooren leezem, saluit: Alsoo tot Onze kannille gekomen is, dat uitgegeven, ende door den druk gemeen gemaakt zyn geworden, zekere drie Boekjens: het eene geintituleert *De Hemelop Aarde*, het ander *De Opheldering vanden Hemelop Aarde*, ende het derde, *Kort Antwoont*, alle geschreven door *Fredericus van Leenhof*, Predikant te Zwol, inhoudende verscheide gruwelyke ende lasterlyke opiniën, directelyt strydende tegens Godts Heilig woordt, ende de waare Gereformeerde Christelyke Religie, strekkende tot groote ergernis van der zelve Ledemaaten, ende voortzettinge van valsche en ergerlyke Leeringen, tot schade ende nadeel van de Ingezetenen der voorsz. Landen; en dat dorchalven, daar aan voord'eere Godts ende den dienst van het Publyc gelegen is, dat dezelve niet verder godivulgeert, maar gesupprimeert worden: *Zoo is 't*, dat wy daar tegens, willende voorzien, dat zelve Boekjes verklaart hebben, ende verklaaren de zelve by deezen te wezen godtloos, ende te tendèeren, om d'Ingezetenen dèzer Landen, ende alle anderen, van de waare gronden, ende fundamenten van de Christelyke Religie af te leiden; verbiedende daaromme

allen Boekdruckers , Boekverkopers , ende alle andere Perſoonen , van wat qualiteit of conditie dezelve zoude mogen zyn , de voorſz. Boekjes alhier te Lande te drukken , herdrukken , verkoopen , inne te brengen . ofte ook in andere Taalen over te zetten , distributeeren , ofte uit te geeven ; maar ter contrarie laſten en bevelen Wy alle de zelve Boekdruckers , ende Boekverkopers , dat zy aanſtonts , na dat deeze tot hunne kennis zal gekomen zyn , alle zoodanige Exemplaren als zy van de voorſz. Boekjes onder zich zouden mogen hebben , overleveren en behandigen zullen aan de Officieren ende Magiſtraaten van de Steden ende Plaatsen daar zy woonachtig zyn ; op peene van dat contrarie bevonden wordende gedaan te hebben , te zullen vervallen in eene boete van zes hondert guldens , boven de verbeurte van de exemplaren , en verdere arbitraire correctie , zoo als naar gelegenheit en exigentie van zaaken bevonden zal worden te behooren : Laſtende ende bevelende Onzen Procureur Generaal , Onze Officieren in de Steden , ende allen anderen , de voorſz. Boekjes ende Exemplaren op te haalen , te ſupprimeeren , ende tegen de Contraventeurs van deezen te procedeeeren , als naar behooren , enz.

Onderſtont

Ter ordonnantie van DE STATEN ;

Ende was getekent

Simon van Beaumont.

BOE.

B O E K E N

In dit Stukje uitgetrokken.

- I. *Jo. Kasimir Kolb van Wartemberg* vaderlyk onderwys.
- II. *Tako Hajo van den Honert* over de wegen Godts
- III. Tweede deel.
- IV. *Hugo de Groot* van de waarheit van den Christelyken Goddienst.
- V. Hollants aeloude Vryheit door *Eman. van der Hoeven*.
- VI. *Pagenstecher* over de Pandecten.
- VII. *Amman* van de Spraak.
- VIII. De vernederde en verhoogde Christus,
- IX. Begin en Ingang van alle menschen in de werelt door *Louise Bourgeoise*.
- X. *Anakreons* gedichten.
- XI. Hollandt aan de voeten des Konings door *La Volpiljere*.
- XII. Eerste Zendbrief van Paulus aan de Korintheren, door *Theodorus Akerflood*.
- XIII. Handelingen van den Roomfschen Kerkenraadt onder *Klement XI*.
- XIV. Algemeene Schets van 't Boek der Openbaaringe door *P. Tvon*.
- XV. Kort begrip der oude en nieuwe Geographie door *Johan Hunber*.
- XVI. Samenspraaken over het Leven en de werken der voornaamste Schilders door *Felishjen*.
- XVII. Kort

550 BOEKEN in dit Stukje uitgetrokken.

XVII. Kort bericht,

XVIII. *Antwoordt op eene Vraag.*

XIX. *Hubers Voorleeringen.*

XX. Leven van den *Prins Eugemius.*

XXI. Spiegel van Staat des Vereenigden Nederlandts door *Romein de Hooghe.*

XXII. *Tytels, en verder nieuws.*

BLAD.

BLADWYZER

Der zaaken voor de zes jongste Maanden.

A.

A <i>Bram</i> , niet d'oudste van Therahs zonen.	97
<i>Akerfloot</i> (<i>Theodorus</i>) verklaring over den eersten Zedebrief aan die van Korinthen.	509
<i>Animah</i> (<i>Jo. Kaenraadt</i>) van de Spraak.	479.
Zyn Lof. 480. Doet Doofgeboorenen spreekken. 484. Middel daar toe.	484
<i>Anakreon</i> , uitgegeven door <i>Jozua Barnes</i> .	495.
Lofheit van <i>Anakreon</i> . 495. Verdedigt.	498
<i>Aviaanen</i> met hunne Filosofie.	243

B.

B <i>Alans</i> op verscheide wyzen.	301
<i>Bataviers</i> , hun oorsprong.	452
<i>Bayle</i> tegen gesproken.	341. ehz.
<i>Bèdedag</i> in Vrankryk.	182
<i>Bedrog</i> , naar 't zeggen van <i>Lipsius</i> ; een Vorst geoorloft.	52
<i>Begraving</i> , verscheide gewoonten daarentrent. 120. Of men ook de misdadigen mag begraven.	126

552 B L A D W Y Z E R.

<i>Bekker</i> weérlegt.	219
<i>Belle de Nuit</i> (bloem zoo genaamt) waarom zy des nachts zich opent, en des daags sluit.	531
<i>Belydenis</i> (<i>bloote</i>) in halszaaken niet genoeg.	475
<i>Beuningen</i> (<i>Koenraadt van</i>) een valsche Jozua genaamt.	504
<i>Boekoeffening</i> , ook een' Edelman dienstig.	399
<i>Boetpleging</i> in Brabant voor gelt besteedt.	140. enz.
<i>Bourgeoise</i> (<i>Louise</i>) haar werkje van de Vroet vrouwen.	490
<i>Brabantsch Woordenboek.</i>	130, 133
<i>Brito</i> (<i>Zouza</i>) zyne werkjes.	293, en 299
<i>Burnets werk</i> van de Scheppinge gewraakt.	244
<i>Bybelschriften</i> goddelyk.	424, enz. 433

C.

C <i>Æsars werken</i> , of hy zoo genaamt zy, om dat hy uit het lichaam zyners moeder gesneden was.	229
<i>Calvors</i> Kerkelyke plechtigheden.	145
<i>Cellarius</i> Schoutoncel der oude werelt.	303.
<i>Cham</i> de jongste van Noachs zoonen.	307
<i>Chan</i> (<i>Tartarische</i>) zyne groote magt.	96
<i>Christelyke Godtsdienst</i> , gansch heilig in zich zelven.	261
<i>Christus.</i> Waaron in de Niceensche Ge-	445
	loofs

loofsbelydeniffc staat : *Ik geloove in EENEN*
Heere J. Cbriftus. 250

D.

- D** *Ag* by de Romeinen en Duitschers. 467
Dankbaarheid aan Godt , waar in gele-
 gen. 416
Dansmeesters en *Kluchtſpeelders* van 's Heeren
 Tafel gehouden. 133
Dionys van Halikarnaffe , waarom veel naau-
 keuriger omtrent de Roomſche zaaken dan
 de Romeinen zelve. 14
Dobbelaars eertyts in Duitschlant. 475
Doot. Afbeeldſel daar van. 119
Duitschers wel eer heet op den dobbel. 475

E.

- E** *Edt* van François I. aan den Turk. 364
Evangelium (*eeuwig*) inhoudt van een boek-
 je zoo genaamt. 241

F.

- F** *Elibien* over het Leven en d' Werken der
 Schilders. 523
François I. zyn eedt aan den Turk. 364

G.

- G** *Alenus Abrahamſz.* overleden. 489
Geest (*Heilige*) hoe nedergedaaft als eene
 M m 5 Duif.

- Darf.** 214
Geloofs belydenis, toegenaamt *d' Apostolische*, niet teffens opgestelt. 249. Waarom daar in staat *Ik geloovē*, en niet *wy gelooven*. *ibid.*
- Geneesboek* by *fortite van dingtaak*. 216
- Gerfon*, waar geboren. 377. Het graf-schrift zynr moeder. 377
- Grofsken* verdeelden de menschen in drie soorten. 255
- Gods vriendige deugden en volmaaktheden* beweezen. 411. 414
- Godtsdienst* der Heidenen vervallen; toen zy door het zwaart niet ondersteunt wierdt. 445
- den Christenen verdedigt zich zelve. 445
- der Franschen. 366
- Goris (Geraardt)* over de bevruchting en verlossing. 490
- Graaven en Comites*, wat hier te Lande. 453
- Groot (Hugo de)* van den Christelyken Godtsdienst. 436. Zyn lof. 449

H.

- H** *Ades* wat, en hoe de ziel van Christus daar geweest zy. 252
- Heiligen* by *Matth.* wanneer opgestaan. 217
- Hel* wat, en hoe Christus daar in is neder-gedaalt. 252
- Hemsterhuis* en *Lederhins* lof over hun arbeit beleeft aan *Jul. Pollux*. 209
- Hock*

<i>Hoek (Kornelis van)</i> vernederde en verhoogde Christus.	486
<i>Hoeven (Emanuel vander)</i> Hollants aeloude Vryheit.	451
<i>Hooghe (Romein)</i> zyn werk.	539
<i>Hollant</i> smekende ingevoert door <i>la Volpilyere.</i>	499
<i>Honert (Tako Hajo van den)</i> over de wegen Gods.	409. enz.
<i>Hoveling</i> , hoe zich te houden.	406
<i>Hibwer (Joban)</i> zyne oude en nieuwe Geographie.	521
<i>Huis van den' Buurman</i> , ook tegen zynen wil, hooger op te trekken.	461

J.

J <i>Jafet's</i> d'oufste der kinderen van Noach.	96
<i>Jansenisten</i> , hun gevoelen van 's Pauzen oordeel over Jansenius fchriften.	357
<i>Jezuit</i> , tweede Broer Kornelis.	144

K.

K <i>Amfel</i> door 't oog eener naalde.	37
<i>Kardinaalen</i> gemaakt. 516. Hoe. 517.	
<i>Filippukci</i> weigert den hoet.	516
<i>Kinderen der menfchen</i> voor menfchen.	33
<i>Klokken</i> , wanneer in de Kerke gekomen.	
159. Die van Erfott, Peking en Mufkou.	159
	Klan-

556 B L A D W Y Z E R.

Klanken van de menschen niet veel meer
dan xxiv te maaken. 483
Krucifixen al zeer lang op de kerken. 161

L.

L *Asteringen* tegen den H. Geest. 216
Ledigheid ongeoorloft. 417
Leenhofs Hemel op Aarde. 244
Leidekker Heerlykheit des Evangeliums. 239
Ligbaam des menschen komt niet voort uit
kracht der zaatgevinge. 412
Lipsius, een wyffelaar. 50. Zyn misselyk
zeggen . . . Zyne taal van de Menno-
niten, by hem Wederdoopers genaamt.
50
Loescher van de Gronden der Hebreusch-
taale. 233
Luthersche beschuldigingen tegen de Gere-
formeerden in de Palts.

M

M *Aaten*. 306
Mabomets geboorte, afkomst, huwelyk,
leugens, enz. 56. Zyn graf. 68, 69
Manna in de woestyne gevallen. 100
Mensch, of hy eene rechte gestalte heeft.
194
Mis van een' hondt bedient. 138
Misdadigen, naar 't gevoelen van veelen te
begraven. 126
Miskleedt van den rok eener vrouwe ge-
maakt. 137
Moo-

B L A D W Y Z E R. 557

<i>Mooren</i> , waar van zwart.	108, enz.
<i>Motte</i> (<i>La</i>) zyne voorvallen met eenige Priesters en Monniken.	135 --- 144
<i>Mozes</i> de Schryver der boeken, die op zynen naam gaan.	428, 432

N.

N ederlanden (Vereenigde) al voor Chri- stus geboorte in een dergelyk verbondt als nu.	452.
<i>Niceensche Vaders</i> voor Weetnieten geschol- den.	323.
<i>Nicolai</i> Kerkelyke Outheden;	222.

O.

O ldenbarnevelt en zyne Rechters.	460.
<i>Oorbiegt</i> , by welk eene gelegenheit in- gevoert.	153.
<i>Oorlog</i> te voeren beter met eige dan vreemde troepen.	54.
<i>Oostrums</i> Predikatiën.	116.
<i>Openbaaring van Joannes</i> is niet onverstaan- lyk. 520. Nutheit van dat Boek.	<i>Ib.</i>
<i>Ophir</i> waar.	350.
<i>Opstanding der Dooden</i> by de Heidenen voor mogelyk gehouden.	440.
<i>Opvoeding der Kinderen</i> by d'oude Indiaa- nen.	399.
<i>Overheden</i> hun plicht.	420.

P. Pa-

P.

<i>P</i> <i>Agonstachens</i> <i>Lessen</i>	464
<i>P</i> <i>Paradys</i> , waar eertyts.	344.
<i>P</i> <i>Pollux</i> (<i>Julius</i>) <i>Naamboek</i> . 102. zyne geboorte en <i>Levenswys</i>	16.
<i>P</i> <i>Portugeesche ontdekkingen</i> in <i>Afrika</i> .	271.
<i>P</i> <i>Predestinatie</i> beweert.	434.
<i>P</i> <i>Prinszen van Oranje</i> <i>Stonden</i> naar d' <i>Oppermagt</i> .	458. enz.
<i>P</i> <i>Prins Maurits</i> : zeggen naar den doot van <i>Oldenbarnevelt</i> .	

R.

<i>R</i> <i>Eden</i> , of, en hoe verre die in de verklaringe van de <i>H. Schrift</i> plaats heeft.	243. 338.
<i>R</i> <i>Reizen naar Oost- en Westindien</i> .	258.
<i>R</i> <i>Reynd</i> (<i>Adriaan</i>) <i>Mengelstukken</i> .	343.
<i>R</i> <i>Remonstrantien</i> .	240.
<i>R</i> <i>Rode Zee</i> .	349.

S.

<i>S</i> <i>Schrift</i> , of die door <i>Reden</i> mag verklaart worden.	248. 302.
<i>S</i> <i>Soledad</i> (<i>Benito de la</i>) zyne boeken voor het recht van <i>Karel II</i> .	358. 361.
<i>S</i> <i>Spaubeim</i> (<i>Ezechiël</i>) van d'oude gedenkeningen.	75.
<i>S</i> <i>Spanje</i> in staat te stellen, om 400000 mannen te lant, en eene aanzienlyke <i>Scheepsvloot</i>	

B L A D W Y Z E R. 559

vloot te houden.	367
<i>Spraak</i> , hoein den mensch voortgekomen.	
234. 481. Waar in die bestaat. 480. Werk- tuigen daar van.	481
<i>Staatregel</i> by Tacitus, om het volk in toom te houden.	52
<i>Stadthuis te Regensburg.</i>	476
<i>Synoden</i> , hoewel somtyts slegt, kunnen ver- dedigt worden. 324. enz. Nationaale in Vrankryk.	328

T:

T Artars wie.	266
T Tartarye en. Tartarische gewoonten.	262

V.

V <i>Ergeving derzonden.</i> Dit Artikel voor den tyt van Cypriaan in de Geloofs- belydenissen niet gevonden.	253
<i>Verwonnen volken</i> vooreerst niet te vertrou- wen.	51
<i>Vistringa</i> vertoog over de Synoden. 321. Van <i>Xvon</i> geprezen.	519
<i>Volpiljere</i> , een pluimstryker.	499
<i>Voorhuit</i> wederom aantrekken.	512
<i>Vorst</i> , zyn plicht.	48 --- 54
<i>Vorstius</i> (Jo.) van de Hebreeuwche spreek- wyzen.	30
<i>Ushers</i> leven en werken.	311 --- 316

W. Wal-

W.

- W** *Alles (Eerste Prins van)* hoe ontstaan. 296
- Wartenberg (Johan Kasimir Kolb van)* Va-
derlyk ondérwys 395. Outhet van zyn
huis. 408. Zyn zoon tegenwoordig een
der aanzienelykste Heeren van Duitsch-
lant. 407
- Wils afhankelijkheit.* 415
- Woordenboek* Fransch en Brabantfch 129.
Van Moreri. 376
- Woordenboeken (Hebreeusche)* 236
- Wyf* niet aan te raaken, hoe goet by den
Apostel. 510
- Wyf* door geene wet toegestaan haar' man te
verlaaten. 511

Z.

- Z** *Iel (menschelyke)* zonder middel voort-
gebracht. 413
- Zingen* der vrouwen eertyts in de Kerken niet
toegelaten. 223
- Zonde* ten opzichte van Godt geene zonde.
419
- Zwart* niet lelyk. 115

E Y N D E.

34487

A

